

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

2025 - №1 (72)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан

PUBLIC ADMINISTRATION

Scientific and Political Journal

Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan

journal.apa.tj

journal.apa.tj@gmail.com

Душанбе - 2025

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

2025 / №1 (72)

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

2025 / №1 (72)

Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

PUBLIC ADMINISTRATION

2025 / №1 (72)

Scientific and Political Journal
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan

Шуъбаи таҳрир ва таъбу нашр
Душанбе – 2025

Маҷалла аз соли 2005 таъсис ёфтааст.

Маҷалла дар як сол 4 шумора бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 11.06.2019) ва Феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия (аз 21.02.2023), ки дар онҳо бояд натиҷаҳои асосии илмӣ оид ба дарёфти дараҷаҳои илмӣ номзади илмҳо ва доктори илмҳо нашр гарданд, ворид карда шудааст.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Ба таври доимӣ шумораҳои нашршудаи маҷалла дар китобхонаи илмӣ электронии e-library.ru ворид карда мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун васоити ахбори омма ба қайд гирифта шудааст. Шаҳодатномаи № 012/МҚ-97 аз 03.07.2017.

**Маҷалла мақолаҳои илмӣ
соҳаҳои зерини илмро барои ҷоп қабул менамояд:**

5.2. (08.00.00) - ИҚТИСОДӢ

5.2.3. Иқтисодиёти минтақавӣ ва соҳавӣ

5.2.4. Молия

5.2.5. Иқтисоди ҷаҳонӣ

5.1. (12.00.00) - ҲУҚУҚ

5.1.1. Илмҳои назариявӣ-таърихӣ ҳуқуқӣ

5.1.2. Илмҳои оммавӣ – ҳуқуқӣ (давлатӣ – ҳуқуқӣ)

5.1.3. Илмҳои хусусӣ – ҳуқуқӣ (маданӣ)

5.5. (23.00.00) - СИЁСАТШИНОСӢ

5.5.3. Идоракунии давлатӣ ва сиёсати соҳавӣ

5.5.4. Муносибатҳои байналмилалӣ

МУАССИС ВА НОШИР:

Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86

Факс: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

© Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯИ МАҚАЛЛА

САРМУҲАРИИР:

Сафарзода Даврон Чураҳон – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ректори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

МУОВИНИ САРМУҲАРИИР:

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – номзади илмҳои таърих, дотсент, ноиби ректор оид ба илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

08.00.00 – Илмҳои иқтисодӣ

Бобоев Олимҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Ҳамроев Фузайлӣ Маҳмадалиевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон;

Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии молиявӣ ва иқтисодиёти Тоҷикистон;

Самандаров Искандар Ҳусейнович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур;

12.00.00 – Илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Раҳмон Озода Эмомалӣ – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Ғафурзода Абдуҳалил Давлаталӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Маҷидзода Зоир Чураҳон – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Раззоқов Баҳодур Ҳаётович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон;

Ибрагимов Солиҷон Ибрагимович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Рустамзода Ҷумабек Юнус – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

23.00.00 – Илмҳои сиёсӣ

Олимов Рашид Қутбиддинович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муҳаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Комилбек Амид Ёрбек – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев;

Хидирзода Махфират Умар – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҷононов Саидамир – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон;

Шоисматуллоев Шоназар – доктори илмҳои сотсиологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Журнал основан в 2005 г.

Журнал выходит 4 раза в год на таджикском, русском и английском языках.

Журнал включен в Перечень рецензируемых журналов Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан (от 11.06.2019 г.) и Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации (от 21.02.2023 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук, также и на соискание ученой степени доктора наук.

Журнал также включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Изданные выпуски журнала регулярно загружаются в открытый доступ Научной электронной библиотеки e-library.ru.

Журнал зарегистрирован как средство массовой информации в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство № 012/МЧ-97 от 03.07.2017 г.

**Журнал принимает научные статьи
по следующим научным специальностям:**

5.2. (08.00.00) - ЭКОНОМИКА

5.2.3. Региональная и отраслевая экономика

5.2.4. Финансы

5.2.5. Мировая экономика

5.1. (12.00.00) - ПРАВО

5.1.1. Теоретико-исторические правовые науки

5.1.2. Публично-правовые (государственно-правовые) науки

5.1.3. Частно-правовые (цивилистические) науки

5.5. (23.00.00) - ПОЛИТОЛОГИЯ

5.5.3. Государственное управление и отраслевые политики

5.5.4. Международные отношения

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ

Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан.

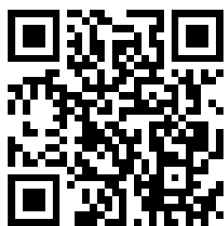
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86

Факс: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Сафарзода Даврон Джурахон – кандидат педагогических наук, доцент, ректор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – кандидат исторических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

08.00.00 – Экономические науки

Бобоев Олимджон – доктор экономических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктор экономических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Хамроев Фузайли Махмадалиевич – доктор экономических наук, профессор, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктор экономических наук, профессор, Российско-Таджикский (Славянский) университет;

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский государственный финансово-экономический университет;

Самандаров Искандар Хусейнович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский аграрный университет имени Ш. Шотемура;

12.00.00 – Юридические науки

Рахмон Озода Эмомали – кандидат юридических наук, доцент, руководитель Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан;

Гафурзода Абдухалил Давлаталӣ – доктор юридических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Маджидзода Зоир Джурахон – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Раззоков Баходур Хаётович – доктор юридических наук, профессор, Таджикский государственный университет комерции;

Ибрагимов Солиджон Ибрагимович – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Рустамзода Джумабек Юнус – кандидат юридических наук, доцент, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

23.00.00 – Политические науки

Алимов Рашид Кутбидинович – доктор политических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор, Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан;

Комилбек Амид Ёрбек – доктор политических наук, профессор, Хорогский государственный университет имени Моёншо Назаршоева;

Джононов Садамир – доктор философских наук, профессор, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана;

Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор, Институт философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;

Шоисматуллоев Шоназар – доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана.

The journal is established in 2005.

The journal is published 4 times a year in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of peer-reviewed journals of the Supreme Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan (dated 11.06.2019) and the List of peer-reviewed scientific publications of the Supreme Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (from 21.02.2023), in which the main scientific results of the theses for the degree of candidate of sciences must be published, also for the degree of doctor of sciences.

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI). The publication regularly provides the information to the digital library e-library in the public domain.

The journal is registered as a mass media in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate No. 012/MЧ-97 from 03.07.2017.

**The journal accepts scientific articles
in the following scientific specialties:**

5.2. (08.00.00) - ECONOMICS

5.2.3. Regional and Sectoral Economy

5.2.4. Finance

5.2.5. International Economics

5.1. (12.00.00) - LAW

5.1.1. Theoretical and Historical Legal Sciences

5.1.2. Public Law (State Law) Sciences

5.1.3. Private Law (civilistic) sciences

5.5. (23.00.00) - POLITICAL

5.5.3. Public administration and sectoral policies

5.5.4. International Relationships

FOUNDER AND PUBLISHER

Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.

Tel.: +992 (37) 224-17-86

Fax: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Web site: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan

EDITORIAL BOARD

CHIEF EDITOR:

Safarzoda Davron Jurakhon – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Rector of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

DEPUTY OF CHIEF EDITOR:

Karamalishoev Karamalisho Nuralishoevich - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD:

08.00.00 – Economic Sciences

Boboev Olimjon - Doctor of Economics, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Nizomova Tukhfamo Davlatovna - Doctor of Economics, Professor, Tajik National University;

Hamroev Fuzayli Mahmadalievich – Doctor of Economic Sciences, Professor, Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi;

Ashurov Ikhtiyor Saidovich – Doctor of Economics, Professor, Russian-Tajik (Slavonic) University;

Jonmamadov Shermamad Bekmamadovich - Doctor of Economics, Professor, Tajik State Financial and Economic University;

Samandarov Iskandar Khuseinovich - Doctor of Economics, Professor, Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur;

12.00.00 – Juridical Sciences

Rahmon Ozoda Emomali – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Chairman of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan;

Gafurzoda Abdukhalil Davlatali - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Majidzoda Zoir Jurakhon - Doctor of Juridical Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Dinorshoev Aziz Dinorshoevich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik National University;

Azizov Ubaidullo Abdulloevich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik National University;

Razzokov Bakhodur Khayotovich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik State University of Commerce;

Ibragimov Solijon Ibragimovich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Rustamzoda Jumabek Yunus – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

23.00.00 – Political Sciences

Alimov Rashid Kutbiddinovich - Doctor of Political Sciences, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Muhammadzoda Parviz Abdurahmon - Doctor of Political Sciences, Professor, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan;

Komilbek Amid Yorbek - Doctor of Political Sciences, Professor, Khorog national University after name Moyonsho Nazarshoev;

Jononov Saidamir - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan;

Khidirzoda Mahfirat Umar - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan;

Shoismatulloev Shonazar - Doctor of Social Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

МУНДАРИЧА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ

ДОСИЕВ М. Н., МАҲМАДОВ Ҷ. А. ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИ “САБЗ” ВА РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ҲАМЧУН ҚИСМИ ТАРКИБИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР МАҲАЛҲОИ КИШВАР.....	17
ДОСИЕВ М. Н., РАҶАБЗОДА Ҳ. Ҷ. АУДИТИ ЭКОЛОГӢ ВА ТАЪСИРИ ОН ДАР РУШДИ ИДОРАКУНИИ БАХШИ ЭКОЛОГИЯ ВА МУҲИТИ ЗИСТ.....	24
КАРИМОВ Б.Х. ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ ҶАҲОНИИ БАҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ ДАР АСОСИ СБҲМ.....	31
ҚОДИРОВА Г.Т. РУШДИ ПОЙГОҲИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚУҚИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	42
КОМИЛОВ Н.Б., ҚОСИМОВ А. БАЪЕ УСУЛҲОИ ИННОВАТСИОНИИ ОБЁРИКУНОНИИ ЗАМИНҲОИ КИШОВАРЗӢ.....	51
ҲАКИМЗОДА М.М. ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ РУШДИ УСТУВОРИ КОМПЛЕКСИ ОЗУҚАВОРӢ.....	58
АШУРОВ У.З. ТАҲАВВУЛИ МЕНЕҶМЕНТ ВА ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ПАДИДШАВИИ РАВИШИ МУВОФИҚАТ (ИНДИКАТИВӢ) ДАР ИДОРАКУНӢ.....	64
ҚОСИМОВА М.И. АФЗАЛИЯТҲО ДАР ТАШКИЛИ ШАРОИТИ МУСОИД БАРОИ РУШДИ БОЗОРИ САРМОЯ ДАР ОЯНДА.....	73
ҶАЛОЛОВ А.А., АСЛОНОВ С.М. АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ ДАР МАЪМУРИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	82
САҶОЗОДА Ҳ.С. ТАЪСИРИ БАХШИ ХУСУСӢ ДАР РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	88
АБДУЛЛОЕВ А. Х. СОҲТОРИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРӢ ВА МОҲИЯТИ ОН.....	95
ШАРИФЗОДА Ш.Р. ТАҶРИБАИ ҶАҲОНӢ ДАР ТАШКИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ ТАШКИЛОТИЮ ИҚТИСОДИИ МУОСИР ДАР КОРХОНАҲОИ КАНАНДАВӢ.....	103
ФАТҲУЛЛОЗОДА А.Ф., БОЗОРОВ И. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ САМАРАНОКИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ.....	111
АЗИЗОВ С.А., НАЗАРЗОДА Н.Н. ХУСУСИЯТ ВА САМТҲОИ ТАШАККУЛИ ҚАРЗИ «САБЗ» ДАР ҶУМУҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	119
АКИМОВ С.М. РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ОМИЛИ АСОСИИ ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ.....	126
АХМЕДОВ Ҳ.А. ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ.....	132
МАҲКАМОВА И.И. СИЁСАТИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА РУШДИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ ДАР ҲУДУДИ ШАҲР.....	143
ТОИРЗОДА Қ.Т. ОМИЛИ МУҲИМИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢ - ТАНЗИМИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТӢ.....	151
ШАРИПОВА М.М. БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ НИЗОМИ НАҚЛИЁТИ МИНТАҚА ДАР ДАВРАИ МУОСИР.....	156
ТОШМАТОВА Ҳ.М. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ШАКЛҲОИ ҲУДУДИИ ТАҚСИМОТИ ҶАМЪИЯТИИ МЕҲНАТ.....	164
СИҶОАТОВА М.Ғ. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ПРИНЦИПҲОИ ИДОРАИ ДАВЛАТИИ КАДРӢ.....	174

ФАЙЗАЛИЗОД А.Ф. МЕХАНИЗМИ ТАШАККУЛИ ҚОЛИБИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ.....	181
ХАЛИФАЗОДА ДЖ.Б. НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ.....	187
ХОЛМИРЗОЕВ М.А. САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲОИ МАСОЛЕҲИ СОХТМОНИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	195
ЮНУСОВ А.С. МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРРАСИ ТАҒЙИРӢБИИ ИҚЛИМ ВА ОМИЛҲОИ ОН ДАР ҚАҲОНИ ИМРӢЗА.....	202
БЕКОВА М.М., АШУРЗОДА Ш.М. ШАФФОФИЯТ ВА НАЗОРАТИ ХАРОҚОТҲОИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ.....	209
АЛИЕВ М.Б. МУНОСИБАТҲОИ КОНСЕПТУАЛӢ БА РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ХАДАМОТИ ГУМРУК.....	215
САМИЗОДА Т. О. ХУСУСИЯТҲОИ ИСЛОҲОТИ МУНОСИБАТҲОИ ВОБАСТА БА ЗАМИН ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ СОХТОРҲОИ НАВИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ.....	228

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ

РУСТАМЗОДА Қ.Ю., НУРМАТОВ Қ.З. ПРИНЦИПҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ АНДОЗСУПОРАНДА ҲАНГОМИ ГУЗАРОНИДАНИ НАЗОРАТИ АНДОЗ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	236
РУСТАМЗОДА М.Р., НЕМАТОВА П.М. ТАШАККУЛИ ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚӢ ВА ТАЪМИНИ ТАРТИБОТИ ҲУҚУҚӢ ДАР СОҲАИ ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	245
АБДУҒАНИЗОДА Б.А. ҶАВОБГАРИИ МАДАНИЙ-ҲУҚУҚИИ ТАРАФҲОИ ШАРТНОМАИ ҲАМЛУ НАҚЛИ БОР ТАВАССУТИ НАҚЛИӢТИ АВТОМОБИЛӢ.....	252
ДУСТОВА Н.С. ҲУҚУҚ (САЛОҲИЯТ) БА ИСТИФОДАИ СИРРИ ТИҶОРАТӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	261
АМИНОВ М.М. ИДОРАКУНИИ МАҚОМОТИ ИҶРОИЯИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ.....	267
РАҲМАТОВА З.М., БОБОЕВ Д.Р. БАЪЗЕ МАСОИЛИ МАВЗУИ МУҲОКИМАИ СУДИИ МАЪМУРӢ (ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИӢЮ ҲУҚУҚӢ).....	274
КАЛОНОВ Ф.М. ТАНОСУБИ ҲУҚУҚ, АХЛОҚ ВА СИЁСАТ ДАР ТАЪЛИМОТИ МИР САӢИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ.....	282
РАҲМОНЗОДА Д.А. МУШКИЛОТИ ҲУҚУҚӢ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	290
РАШИДЗОДА Қ.Қ. ҚОНУНИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН «ДАР БОРАИ АУДИТИ ЭКОЛОГӢ»: ҲОЛАТ ВА ДУРНАМО.....	298
ЗОИРХОНЗОДА Ф.З. БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ УСУЛҲОИ ТАЪМИНИ ИҶРОИ УҲДАДОРӢ ОИД БА ПАРДОХТИ АНДОЗ ВА ДИГАР ПАРДОХТҲОИ ҲАТМӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	303

ИЛМҲОИ СИЁСӢ

САФАРАЛИЗОДА Х. Қ., СУЛАЙМОНЗОДА М. М. АЛОҚАМАНДИИ СИЁСАТ ВА ФАРҲАНГ ДАР ШАРОИТИ ТАҒЙИРПАЗИРИИ ҚОМЕА.....	310
НУРИДДИНОВ Р.Ш. ОЗМОИШИ ДЕМОКРАТИИ ИСТИЛОГАРОНАИ ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА ДАР АҒҶОНИСТОН (СОЛҲОИ 2001–2021).....	320

ХИДИРЗОДА М.У. НИҲОДИКУНОНӢ ВА ИДОРАКУНИИ РАВАНДИ ИНТИХОБОТ ДАР ТОҶИКИСТОН.....	334
ФАЙЗОВ Р.Х. ҶАВОНОН НЕРӢИ БУЗУРГИ СИЁСӢ ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ.....	341
ТОҶЕВ Ф.Н. НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР БАРПО ВА МУСТАҲҚАМ НАМУДАНИ ДАВЛАТДОРИИ НАВИНИ ТОҶИКОН.....	348
ҚУРБОНОВА З. М. ИНТИХОБОТ ВА СИСТЕМАҲОИ ИНТИХОБОТӢ.....	355
АБИРОВ М.С. РУШДИ СОҲАИ ЭНЕРГЕТИКА ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ.....	362
БЕЛКОВЕЦ С. В., БЕЛКОВЕЦ С. В. ДИПЛОМАТИЯИ ИЛМИИ МУОСИРИ ОЛМОН.....	368
НАСРИДДИНШОЕВА Г.О. ҶАНБАҲОИ СИЁСИИ МАФҲУМИ “ИДОРАКУНӢ” ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.....	380
ДАМДОРОВ Б. Д. ОМУӢЗИШИ ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТАҲИЯ ВА ТАТБИҚИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ЗИДДИТЕРРОРИСТӢ.....	386
ХУЧАСАИДОВА Н.Х. НАҚШИ СИЁСИИ ЗАНОН ДАР МАҚМОТИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	394
ҚӢРАЕВ Р.З. ТАҲАММУЛПАЗИРИИ ДИНӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ МУҚОВИМАТ БО ТААССУБГАРОӢИИ ДИНӢ.....	403
БОРОНОВ Б.Я. ТАШАККУЛИ ГУРӢҲҲОИ СИЁСИӢ МАЗҲАБӢ ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР ОХИРИ АСРИ XX.....	411

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ДОСИЕВ М. Н., МАХМАДОВ ДЖ. А. ФОРМИРОВАНИЯ «ЗЕЛЕННОЙ» ЭКОНОМИКИ И ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ КАК КОМПЛЕКСНАЯ ЧАСТЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА МЕСТАХ СТРАНЫ.....	17
ДОСИЕВ М. Н., РАДЖАБЗОДА Х. ДЖ. ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АУДИТ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГО-ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ СЕКТОРОМ.....	24
КАРИМОВ Б. Х. ТЕНДЕНЦИИ МИРОВОГО РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА НА ОСНОВЕ МСФО.....	31
КОДИРОВА Г. Т. РАЗВИТИЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	42
КОМИЛОВ Н. Е., КОСИМОВ А. НЕКОТОРЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ОРОШЕНИЯ ЗЕМЕЛЬ Б.....	51
ХАКИМЗОДА М. М. РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ КАК МЕХАНИЗМ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА.....	58
АШУРОВ У. З. ЭВОЛЮЦИЯ МЕНЕДЖМЕНТА И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ПОЯВЛЕНИЯ ОРИЕНТИРОВОЧНОГО (ИНДИКАТИВНОГО) ПОДХОДА В УПРАВЛЕНИИ.....	64
КОСИМОВА М. И. ПРИОРИТЕТЫ В ФОРМИРОВАНИИ БЛАГОПРИЯТНЫХ УСЛОВИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА КАПИТАЛА НА ПЕРСПЕКТИВУ	73
ДЖАЛОЛОВ А. А., АСЛОНОВ С. М. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В ПРОДОВОЛЬСТВЕННОМ КОНТЕКСТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	82
САФОЗОДА Х. С. ВЛИЯНИЕ ЧАСТНОГО СЕКТОРА В ПРОЦЕССЕ УСКОРЕННЫЕ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	88
АБДУЛЛОЕВ А. Х. СТРУКТУРА ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА И ЕЕ СУЩНОСТЬ.....	95
ШАРИФЗОДА Ш. Р. МИРОВОЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ АДАПТИВНОГО ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ НА ГОРНОДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	103
ФАТХУЛЛОЗОДА А. Ф., БОЗОРОВ И. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО.....	111
АЗИЗОВ С. А., НАЗАРЗОДА Н. Н. ХАРАКТЕРИСТИКИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ "ЗЕЛЕННОГО КРЕДИТОВАНИЯ" В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	119
АКИМОВ С. М. ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	126
АХМЕДОВ Х. А. АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА.....	132
МАХКАМОВА И. И. ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ГОРОДА.....	143
ТОИРЗОДА К. Т. ВАЖНЫЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА - РЕГУЛИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ.....	151

ШАРИПОВА . М. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД.....	156
ТОШМАТОВА Х. М. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ФОРМ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗДЕЛЕНИЯ ТРУДА.....	164
СИДЖОАТОВА М.Г. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИНЦИПОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КАДРОВ.....	174
ФАЙЗАЛИЗОД А. Ф. МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ.....	181
ХАЛИФАЗОДА ДЖ.Б. НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ.....	187
ХОЛМИРЗОЕВ М. А. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕДПРИЯТИЙ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	195
БЕКОВА М.М., АШУРЗОДА Ш. М. ПРОЗРАЧНОСТЬ И КОНТРОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ РАСХОДОВ В КОНТЕКСТЕ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ.....	202
АЛИЕВ М.Б. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИННОВАЦИОННОМУ РАЗВИТИЮ ТАМОЖЕННОГО СЕРВИСА.....	215
САМИЗОДА Т.О. ОСОБЕННОСТИ РЕФОРМЫ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НОВЫХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ СТРУКТУР.....	228

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

РУСТАМЗОДА ДЖ. Ю., НУРМАТОВ ДЖ. З. ПРИНЦИПЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	236
РУСТАМЗОДА ДЖ. Ю., НЕМАТОВА П. М. ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВЫХ ОСНОВ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВОПОРЯДКА В ОБЛАСТИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	245
АБДУГАНИЗОДА Б. А. КУЛЬТУРНО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СТОРОН ДОГОВОРА ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ АВТОМОБИЛЬНЫМ ПЕРЕВОЗКОЙ.....	252
ДУСТОВА Н. С. ПРАВО (ПРАВОМОЧИЕ) НА ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	261
АМИНОВ М. М. УПРАВЛЕНИЯ МЕСТНЫМИ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ.....	267
РАХМАТОВА З. М., БОБОЕВ Д. Р. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕДМЕТА АДМИНИСТРАТИВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ).....	274
КАЛОНОВ Ф. М. СООТНОШЕНИЕ ПРАВО, МОРАЛЬ И ПОЛИТИКИ В УЧЕНИЯХ МИР САИИД АЛИ ХАМАДОНИ.....	282
РАХМОНЗОДА Д. А. МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	290
РАШИДЗОДА ДЖ. К. ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН «ОБ ЭКОЛОГИЧЕСКОМ АУДИТЕ»: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	298

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

САФАРАЛИЗОДА Х. К., СУЛАЙМОНЗОДА М. М. ВЗАИМОСВЯЗЬ ПОЛИТИКИ И КУЛЬТУРЫ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА.....	310
НУРИДДИНОВ Р. Ш. ОККУПАЦИОННЫЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ СОЕДИНЁННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ В АФГАНИСТАНЕ (2001–2021 ГГ.).....	320
ХИДИРЗОДА М. У. ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНЫМ ПРОЦЕССОМ В ТАДЖИКИСТАНЕ.....	334
ФАЙЗОВ Р. Х. МОЛОДЕЖЬ ВЕЛИКАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИЛА В УСЛОВИЯХ НЕЗАВИСИМОСТИ.....	341
ТОДЖЕВ Ф. Н. РОЛЬ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ И УКРЕПЛЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ.....	348
ЗУЛЬФИЯ М. К. ВЫБОРЫ И ИЗБИРАТЕЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ.....	355
АБИРОВ М. С. РАЗВИТИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СЕКТОРА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ.....	362
БЕЛКОВЕЦ С. В., ПАЛИШЕВА Н. В. СОВРЕМЕННАЯ НАУЧНАЯ ДИПЛОМАТИЯ ГЕРМАНИИ.....	368
НАСРИДДИНШОЕВА Г. О. ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТЕРМИНА “УПРАВЛЕНИЕ” И ЕГО ПРИНЦИПИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА.....	380
ДАМДОРОВ Б. Д. ИЗУЧЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРАКТИК РАЗРАБОТКИ И РЕАЛИЗАЦИИ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ.....	386
ХУДЖАСАИДОВА Н. Х. ПОЛИТИЧЕСКАЯ РОЛЬ ЖЕНЩИН В ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ ОРГАНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	394
ДЖУРАЕВ Р. З. РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК СПОСОБ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РЕЛИГИОЗНОМУ ФАНАТИЗМУ.....	403
БОРОНОВ Б. Я. ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ, РЕЛИГИОЗНО-ЭТНО-СЕПАРАТИСТСКИХ ГРУПП В ТАДЖИКИСТАНЕ В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА.....	411

ECONOMIC SCIENCES

DOSIEV M. N., MAHMADOV J. A. FORMATION OF A "GREEN" ECONOMY AND DIGITALIZATION OF THE ECONOMY AS AN INTEGRATED PART OF ENSURING FOOD SECURITY IN THE COUNTRY'S AREAS.....	17
DOSIEV M. N., RAJABZODA H. J. ENVIRONMENTAL AUDIT AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF THE SECTOR.....	24
KARIMOV B. H. GLOBAL FINANCIAL ACCOUNTING DEVELOPMENT TRENDS BASED ON IFRS.....	31
QODIROVA G. T. DEVELOPMENT OF THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK OF ACCOUNTING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	42
KOMILOV N. B., QOSIMOV A. SOME INNOVATIVE METHODS OF AGRICULTURAL IRRIGATION OF LANDS.....	51
HAKIMZODA M. M. RATIONAL USE OF WATER RESOURCES AS A MECHANISM FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE FOOD COMPLEX....	58
ASHUROV U. Z. THE EVOLUTION OF MANAGEMENT AND THE THEORETICAL PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE OF AN INDICATIVE APPROACH TO MANAGEMENT.....	64
KOSIMOVA M. I. PRIORITIES IN CREATING FAVORABLE CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF THE CAPITAL MARKET IN THE FUTURE.....	73
JALOLOV A. A., ASLONOV S. M. ECONOMIC SECURITY IN THE FOOD CONTEXT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	82
SAFOSODA H. S. INFLUENCE OF THE PRIVATE SECTOR IN THE PROCESS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	88
ABDULLOEV A. KH. STRUCTURE OF THE FOOD MARKET AND ITS ESSENCE.....	95
SHARIFZODA SH. R. GLOBAL EXPERIENCE IN THE FORMATION OF AN ADAPTIVE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MANAGEMENT MECHANISM IN MINING ENTERPRISES.....	103
FATKHULLOZODA A. F., BOZOROV I. THEORETICAL ASPECTS OF THE EFFICIENCY OF DEVELOPMENT OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP.....	111
AZIZOV S. A., NAZARZODA N. N. CHARACTERISTICS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF "GREEN LENDING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN...	119
AKIMOV S. M. DIGITALIZATION OF THE ECONOMY IS THE MAIN FACTOR IN ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY.	126
AKHMEDOV KH. A. ANALYSIS AND EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF PUBLIC DEBT MANAGEMENT.....	132
MAKHKAMOVA I. I. INVESTMENT POLICY AND SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE CITY.....	143
TOIRZODA K. T. AN IMPORTANT FACTOR IN INCREASING THE EFFICIENCY OF AGRICULTURE IS REGULATING GOVERNMENT SUPPORT.....	151
SHARIPOVA M. M. SOME ISSUES OF REGIONAL TRANSPORT SYSTEM DEVELOPMENT IN THE MODERN ERA.....	156
TOSHMATOVA H. M. THEORETICAL ASPECTS OF TERRITORIAL FORMS OF THE SOCIAL DIVISION OF LABOR.....	164
SIJOATOVA M. G. THEORETICAL BASIS OF PRINCIPLES OF STATE PERSONNEL MANAGEMENT.....	174

FAYZALIZOD A. F. MECHANISM FOR ENSURING INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN THE DIGITAL ECONOMY.....	181
KHALIFAZODA J. B. TAXATION OF ACTIVITIES OF INSURANCE COMPANIES.....	187
KHOLMIRZOEV M. A. EFFICIENCY OF BUILDING MATERIALS ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	195
YUNUSOV A. S. CLIMATE CHANGE PROBLEMS AND ITS FACTORS IN THE MODERN WORLD.....	202
BEKOVA M. M., ASHURZODA SH. M. TRANSPARENCY AND CONTROL OF PUBLIC EXPENDITURES IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION...	209
ALIEV M. B. CONCEPTUAL APPROACHES TO INNOVATIVE DEVELOPMENT OF CUSTOMS SERVICE.....	215
	228

LEGAL SCIENCES

RUSTAMZODA J. Y., NURMATOV J. Z. PRINCIPLES OF PROTECTION OF TAXPAYER'S RIGHTS DURING TAX CONTROL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	236
RUSTAMZODA M. R., NEMATOVA P. M. FORMATION OF LEGAL FRAMEWORK AND ENSURING LAW AND ORDER IN THE FIELD OF DIGITAL ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	245
ABDUGANIZODA B. A. CULTURAL AND LEGAL RESPONSIBILITY OF THE PARTIES TO A ROAD TRANSPORTATION AGREEMENT.....	252
DUSTOVA N. S. THE RIGHT (AUTHORITY) TO USE COMMERCIAL SECRETS UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	261
AMINOV M. M. MANAGING LOCAL EXECUTIVE BODIES OF STATE POWER AND LOCAL SELF-GOVERNMENT.....	267
RAKHMATOVA Z. M. SOME ISSUES REGARDING THE SUBJECT MATTER OF ADMINISTRATIVE COURT PROCEEDINGS (THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS).....	274
KALONOV F. M. THE RELATIONSHIP BETWEEN LAW, MORALITY AND POLITICS IN THE TEACHINGS OF MIR SAYYID ALI NAMADONI.....	282
RAHMONZODA D. A. INTERNATIONAL LEGAL PROBLEMS OF ENSURING INFORMATION SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	290
RASHIDZODA J. Q. LAW OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN “ON ENVIRONMENTAL AUDIT”: STATUS AND PROSPECTS.....	298
ZOIRKHAZODA F. Z. SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION OF WAYS TO ENSURE THE FULFILLMENT OF OBLIGATIONS TO PAY TAXES AND OTHER MANDATORY PAYMENTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	303

POLITICAL SCIENCES

SAFARALIZODA KH.Q., SULAIMONZODA M.M. THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN POLITICS AND CULTURE IN THE CONDITIONS OF SOCIAL TRANSFORMATION.....	310
NURIDDINOV R. SH. THE OCCUPATION DEMOCRATIC EXPERIMENT OF THE UNITED STATES OF AMERICA IN AFGHANISTAN (2001–2021).....	320
KHIDIRZODA M. U. ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF THE ELECTORAL PROCESS IN TAJIKISTAN.....	334

FAYZOV R. KH. YOUTH IS A GREAT POLITICAL FORCE IN THE CONDITIONS OF INDEPENDENCE.....	341
TOJIEV F. N. THE ROLE OF EMOMALI RAHMON IN THE ESTABLISHMENT AND CONSOLIDATION OF MODERN TAJIK STATEHOOD.....	348
ZULFIYA M. K. ELECTIONS AND ELECTORAL SYSTEMS.....	355
ABIROV M. S. DEVELOPMENT OF THE ENERGY SECTOR DURING THE INDEPENDENCE PERIOD.....	362
BELKOVETS S. V., PALISHEVA N. V. MODERN GERMAN SCIENTIFIC DIPLOMACY.....	368
NASRIDDINSHOEVA G. O. POLITICAL ASPECTS OF TERMIN “MANAGEMENT” AND ITS PRINSIPAL FEATURES IN MODERN SOCIETY.....	380
DAMDOROV B. D. STUDY OF INTERNATIONAL PRACTICES IN THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF ANTI-TERRORIST STATE POLICY.....	386
KHUJASAIDOVA N. K. THE POLITICAL ROLE OF WOMEN IN THE LEGISLATIVE BODIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	394
DZHURAEV R. Z. KHUJASAIDOVA NIZORABEGIM KHUSHKADAMOVNA.....	403
BORONOV B. Y. FORMATION OF POLITICAL, RELIGIOUS AND ETHNIC AND SEPARATIST GROUPS IN TAJIKISTAN IN THE LAST QUARTER OF THE XX TH CENTURY.....	411

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ТДУ: 338.22(48)

**ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИ “САБЗ” ВА РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ
ҲАМЧУН ҚИСМИ ТАРКИБИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР
МАҲАЛҲОИ КИШВАР**

ДОСИЕВ МАҲМАДШОҲ НАЗАРОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в. профессор, мудири кафедраи идоракунии молияи давлатии
Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33.
Тел.: (+992) 918-11-96-48. E.mail; dostiev68@mail.ru

МАҲМАДОВ ҶОМӢ АБДУРАҲМОНОВИЧ,

унвонҷӯ, муаллими калони кафедраи идоракунии молияи давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33.
Тел.: (+992) 989-16-89-89. E.mail; mj_an@bk.ru

Дар ташаккули иқтисоди “сабз” ва рақамикунонии иқтисодиёт ҳамчун қисми таркибии таъмини амнияти озуқаворӣ дар маҳалҳои кишвар баррасӣ карда шудааст. Таъкид шудааст, ки яке аз роҳҳои асосии рушди «иқтисоди сабз»-ро метавон инноватсия ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав дар соҳаҳои гуногуни фаъолият дар сатҳи мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ арзёбӣ кард. Дар замони муосир пас аз гузариши босуръати бисёр ширкатҳо ба сатҳи рақамӣ, марҳилаи таҷдиди сохтори бунёдии иқтисодиёт оғоз гардид. Инчунин, муаллиф зикр намудааст, ки технологияҳои рақамӣ бо тағйиротҳои, ки барои таъмини рушди «иқтисоди сабз» ҷорӣ карда мешаванд, ҳангоми фаъолияти ширкатҳо дар тамоми маҳалҳои кишвар сатҳи зиндагии аҳолиро беҳтар намуда, амнияти иқтисодиро дар маҳалҳои кишвар таъмин менамояд. Ҳамзамон дар мақола нақши рақамикунонии иқтисодиётро дар таъмини амнияти озуқаворӣ маҳалҳои кишвар мусбӣ арзёбӣ намудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди “сабз”, рақамикунонии иқтисодиёт, таъмини амнияти озуқаворӣ, маҳалҳои кишвар, энергияи “сабз”, технологияи инноватсионӣ, манбаҳои барқароршавандаи энергия, истеҳсолоти “сабз”.

Дар ҷаҳони муосир мавзӯи иқтисоди “сабз” яке аз тамоюлҳои афзоянда дар ҷанми соли охир мебошад. Воқеан вазъи муосири хоҷагии ҷаҳонӣ ба омилҳои экологӣ вобастагии бештар пайдо намуда, зарурати ба миён омадани модели нави иқтисодиро, ки омилҳои иҷтимоӣ экологиро ҳалалдор намесозад, ба вуҷуд овардааст. Вобаста ба ин, рушди «иқтисоди сабз» яке аз шартҳои асосии ҳифзи муҳити зист ва экология барои наслҳои ҳозира ва оянда эътироф мешавад ва дар рушди маҳалҳои кишвар саҳми муассир мегузорад [11].

Айни замон, аксари мамлакатҳои ҷаҳон ба роҳҳои рушди “иқтисоди сабз” рӯ оварда истодаанд, ки ин кафили таъмини рушди устувори тамоми маҳалҳои кишварҳо ба шумор меравад. Дар асри 21 масъалаҳои марбут ба “иқтисоди сабз” таваҷҷуҳи зиёди олимони ҷаҳониро ба худ ҷалб кардааст ва гузариш ба ин модел дар шароити муосир як зарурати ногузир мегардад [9].

Мавриди зикр аст, ки яке аз роҳҳои асосии рушди «иқтисоди сабз»-ро метавон инноватсия ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав дар соҳаҳои гуногуни фаъолият дар сатҳи мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ арзёбӣ кард. Дар замони муосир пас аз гузариши босуръати бисёр ширкатҳо ба сатҳи рақамӣ, марҳилаи таҷдиди сохтори бунёдии иқтисодиёт оғоз гардид.

Аз таҳқиқотҳое, ки аз ҷониби Обсерваторияи ҷаҳонии барқарорсозии Донишгоҳи Оксфорд гузаронида шудааст, бар меояд, ки камтар аз 20% хароҷоти умумии барқарорсозӣ ба масъалаҳои муҳити зист чудо карда мешавад. Раванди фаъолияти Обсерваторияи ҷаҳонии барқарорсозии Донишгоҳи Оксфорд аз ҷониби Барномаи Созмони Милали Муттаҳид (UNEP) дастгирӣ мешавад [6].

Инчунин, бояд қайд намуд, ки ҳамасола конфронсҳои СММ баргузор мешаванд, ки дар он ҳама масъалаҳои муҳимми марбут ба тағйири иқлим ва таназзули муҳити зист баррасӣ ва ҳама тасмимҳои муҳим дар ин самт қабул карда мешаванд.

Аллакай, тиҷорати ҷаҳонӣ микдори зиёди захираҳои ба рушди технологияҳои равона мекунад, ки ба пешгирии тағйирёбии иқлим ва кам кардани ифлосшавии муҳити зист равона карда шудаанд. Рушди технологияҳои алтернативии энергетикӣ яке аз муҳарриқҳои тавоноии рушди инноватсионӣ мебошад [5].

Манбаҳои алтернативии энергия захираҳои барқароршавандаи энергия мебошанд, ки тавассути истифодаи неруи обӣ, энергияи шамол, энергияи офтоб, энергияи геотермалӣ, биомасса ва энергияи мавҷҳо ба даст оварда мешаванд. Баръакси сӯзишвории истихроҷшаванда – масалан, нафт, газҳои табиӣ, ангиштсанг ва маъдани уран, ин манбаҳои энергетикӣ кам намешаванд, бинобар ин онҳоро манбаҳои барқароршаванда меноманд [3; 4].

Ҳамин тариқ, рушди манбаҳои барқароршавандаи энергия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои фароҳам овардани заминаи бозғатимод дар рушди инноватсионӣ зарур аст, ки он инчунин ба суръат бахшидан ба раванди декарбонизатсия ва таъмини рушди иқтисодии иқтисодиёти миллии мусоидат мекунад [6].

Ба анедешаи муҳаққиқон тамоюли истехсолоти “сабз” тақрибан ба тамоми соҳаҳои тиҷорат таъсир мерасонад. Ҳамзамон ба ақидаи онҳо ширкатҳое, ки сиёсати экологиро риоя мекунанд, аз рақибони худ бартарӣ доранд, яъне тиҷорат ҳар қадар аз ҷиҳати экологӣ тоза ва шаффоф бошад, ҳамон қадар нуфӯзи баландтар пайдо мекунад. Дар ҳолате, ки субъектони хоҷагидор дар асоси меъёрҳои экологӣ фаъолияти инноватсионии худро ба роҳ мемонанд, арзёбии он ба сармоягузoron кӯмак мекунад то омӯзанд ва муайян созанд, ки омодагии ширкат ба иқтисоди камкарбон чӣ гуна аст. Бисёре аз ширкатҳои ватанӣ аллакай ҳадафҳои беҳтар кардани муҳити зистро дар назди худ гузоштаанд, ки ин ба рушди маҳалҳо ва некӯаҳволии шаҳрвандон мусоидат менамояд [7; 8].

Масалан, аз таҳқиқоти илмӣ Корнева А. А. маълум гардид, ки Ширкати Мегафон лоиҳаи навро бо номи «Мегафон Экология» муаррифӣ кардааст. Мақсади асосии он беҳтар намудани вазъияти экологии маҳалҳои аҳолинишин мебошад. Он ба корхонаҳои саноатӣ имкон медиҳад, ки вазъи экологии муҳити атрофро назорат кунанд, инчунин дигаргуниҳои ба амал омадаро таҳлил кунанд. Ин платформа қобилияти мониторинги сифати ҳаво, обҳои рӯизаминӣ, партовҳо ва назорати партовҳои саноатиро фароҳам меорад [6].

Ба андешаи мо, ин иқдом дар раванди ташаккули “иқтисоди сабз”, инчунин рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия, ҳамзамон дар таъмини амнияти иқтисодии маҳалҳои кишвар саҳми муассир гузошта метавонад.

Маврид ба ёдоварист, ки «иқтисоди сабз» ба технологияҳои «сабз» таъя мекунад, ки на танҳо ба мубориза бо оқибатҳо, балки ба бартараф кардани сабабҳои мушкилоти экологӣ равона шудааст. Ин технологияҳо ба мо имкон медиҳанд, ки ба ҳадафҳои зерин ноил гардем, ки иқтисоди ҷаҳонӣ муосир дар назди худ гузоштааст:

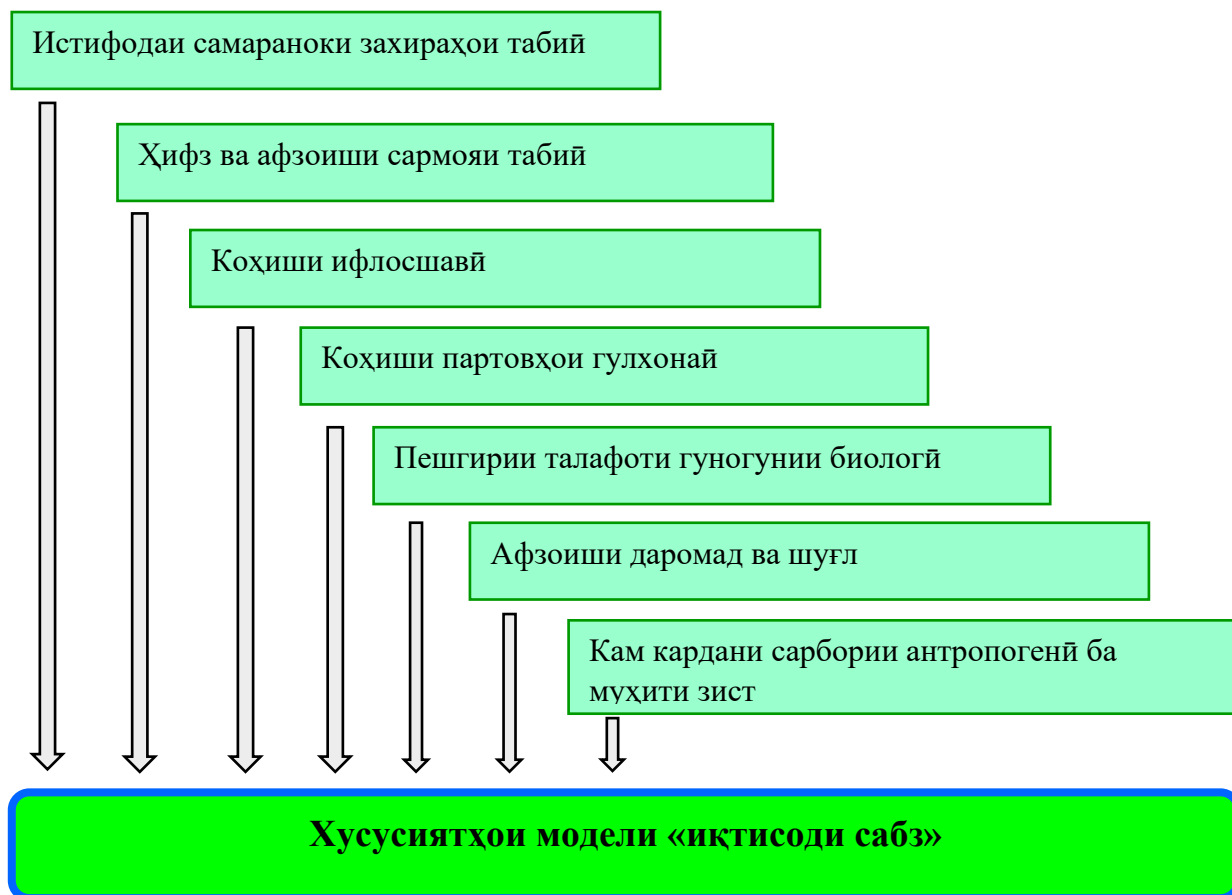
- Коҳиши ифлосшавии муҳити зист ва баланд бардоштани самаранокии захираҳо дар бахшҳои сохтмон, истехсолот, кишоварзӣ ва инфрасохтор;

- Кам кардани тағйироти номатлуби иқлим тавассути гузариш ба энергияи “сабз” (бод, офтоб, геотермалӣ, об, биоэнергия, партовҳо, гидроген) ва равандҳои истифодаи ниҳони гулхонаӣ (муҳаррикҳои барқӣ ё гибридӣ);
- Паст кардани осебпазирӣ ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим тавассути системаҳои огоҳкунии бармаҳал ва технологияҳои ба ҳарорат тобовар; такмил додани идоракунии гуногунии биологӣ ва захираҳои ҷангал;
- Баланд бардоштани некӯаҳволӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар маҳалҳои кишвар тавассути истифодаи самаранок ва устувори захираҳои гуногунии биологӣ.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, равиши маъмулӣ ин аст, ки мафҳуми «иқтисоди сабз» бо намудҳои фаъолияти иқтисодӣ алоқаманд доништа мешавад, ки ба беҳтар шудани сифати зиндагӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ дар маҳалҳои кишвар ва ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунанд [1].

Дар асарҳои илми ҷаҳони муосир миқдори зиёди таърифҳои «иқтисоди сабз» ва «рушди сабз» мавҷуданд ва аксари онҳо бо таърифи Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист нисбати «иқтисоди сабз» монанданд, ки баробарӣ, норасоии захираҳо, беҳтарсозии муҳити зист ва некӯаҳволии инсониро дар тамоми маҳалҳои кишвар дар бар мегирад [3].

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои муҳимми «иқтисоди сабз»-ро метавон ба таври зерин тавсиф кард (расми 1):

Расми 1. Хусусиятҳои модели «иқтисоди сабз»

Расми 1. Хусусиятҳои модели «иқтисоди сабз»[3].

Аз хусусиятҳои дар расми 1 пешниҳодгардида маълум мегардад, ки яке аз хусусиятҳои модели «иқтисоди сабз» афзоиши даромад ва шуғл ба шумор меравад, ки

ин метавонад дар сатҳи маҳал вазъи шуғли аҳолиро беҳтар гардонида, амнияти озуқавориро таъмин намояд.

Бо дарназардошти ин ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки технологияҳои рақамӣ бо тағйиротҳое, ки барои таъмини рушди «иктисоди сабз» ҷорӣ карда мешаванд, хангоми фаъолияти ширкатҳо дар тамоми маҳалҳои кишвар сатҳи зиндагии аҳолиро беҳтар намуда, амнияти иқтисодиро дар маҳалҳои кишвар таъмин менамояд.

Намунаи тадбирҳои муассир оид ба татбиқи амалияи рушди устувор ин ҳамгироии технологияҳои инноватсионӣ дар фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ соҳаи саноат ва соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки ин раванд имкон медиҳад, то дар тамоми маҳалҳои кишвар бозгашти иқтидори захиравӣ бо роҳҳои интенсивӣ такроран зиёд карда шавад. Инчунин, дар шароити ноустувории иқтисодӣ, соҳаҳои истеҳсолии мамлакат метавонад дар асоси ҷорӣ намудани технологияи рақамӣ ва фаъолияти инноватсионӣ ҳиссаи назарраси даромади худро таъмин созанд [12].

Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки соҳаи саноати хӯрокворӣ, ки ҳадафи асосии он таъмини амнияти озуқаворӣ ба шумор меравад, тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва рақамикунонии раванди истеҳсолот афзоиши назарраси устувории тамоми равандҳои иқтисодиро бо коҳиши додани ҳиссаи партовҳо таъмин намуда, самаранокии назаррас ба даст меовард [13].

Илова бар ин, бояд зикр намуд, ки истифодаи интенсивии захираҳои мавҷуда тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва рақамикунонии раванди истеҳсолот на танҳо ба соҳаи энергетика, балки ба рушди соҳаҳои дигари саноат ва кишоварзӣ, махсусан дар сатҳи маҳал низ мусоидат мекунад [6].

Чунин шуморидан лозим аст, ки тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи «иктисоди сабз», рушди «сабз» ва рушди устувор дар замони муосир аҳамияти калидӣ доранд ва нишон медиҳанд, ки мафҳуми «иктисоди сабз» пайваста таҳаввул ёфта, бо равишҳо ва усулҳои нави амалии ташаккули он такмил меёбад. Дар айни замон, чомеа бо мушкилоти маҳдудияти захираҳои табиӣ рӯ ба рӯ шудааст. Илова бар ин, давлатҳо стратегияҳои рушди устувор ва гузариш ба «иктисоди сабз»-ро дар сатҳи қонунгузорӣ қабул намудаанд. Дар оянда, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои гуногун, равишҳои онҳо ба рушди «иктисоди сабз», ва таҳқиқи навовариҳои технологӣ бо мақсади ҷамъоварии иттилооти илмӣ ва муайян кардани амалияҳои муваффақтарин, ки ба паҳн намудани дониш ва таҳкими ҳамкориҳои байни кишварҳо мусоидат мекунанд, муҳим хоҳад буд [2].

Ҳамзамон бо мақсади рушди бемайлони «иктисоди сабз» дар ҳамаи самтҳои фаъолияти субъектони хоҷагидор дар маҳалҳои кишвар ҷорӣ намудани технологияи инноватсионӣ ва иқтисоди рақамӣ аз манфиат ҳолӣ набуда, рушди воқеии иқтисодиёи иҷтимоии мамлакатро таъмин менамояд.

Яъне, технологияҳои рақамӣ метавонанд самаранокии раванди ташаккули «иктисоди сабз»-ро баланд бардошта, ба сарфаи энергия низ мусоидат намояд. Инчунин, рушди иқтисоди рақамӣ ва «иктисоди сабз» дар якҷоягӣ бешубҳа ба баланд бардоштани самаранокии раванди татбиқи ҳадафҳои рушди устувор мусоидат менамоянд.

Бо дарназардошти ин, ширкатҳоро зарур аст, ки бо мақсади рақобатпазир будан дар бозори ҷаҳонӣ бояд фаъолияти инноватсионӣ ва технологияи рақамиро ба роҳ монда, маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза баҳри таъмини амнияти озуқаворӣ истеҳсол намоянд ва дар ин замина, рушди воқеии иқтисодиёи иҷтимоии ҳамаи маҳалҳои кишварро таъмин намоянд.

Яке аз ҳадафҳои муҳими истифодаи технологияҳои рақамӣ ин идоракунии машваратдиҳӣ ва ҳавасмандгардонии субъектҳои хоҷагидор бо мақсади коҳиш додани

ҳолатҳои ногувор ба муҳити зист мебошад, ки ба рушди инноватсионӣ ва ҳамзамон, тақмили рақамикунонии иқтисодиёт дар маҳалҳои кишвар мусоидат менамояд [7].

Бо назардошти ин, метавон қайд намуд, ки ҳангоми ташаккули иқтисоди “сабз” ва рақамикунонии иқтисодиёт ҳамчун қисми таркибии таъмини амнияти озуқаворӣ дар маҳалҳои кишвар раванди ташкили ҷойҳои нави корӣ дар тамоми манотиқи кишвар пурзӯр, вазъи муҳити атропо ва сатҳу сифати зиндагии мардум беҳтар мегардад.

Вале, бояд зикр намуд, ки дар шароити муосир рақамикунонии иқтисодиёт барои ташаккули иқтисоди “сабз” нақши муассир дорад. Чунки рақамикунонӣ метавонад дар соҳаи муҳити зист низ имкониятҳои фаровонро эҷод намояд, аммо танҳо дар сурате, ба муваффақият ноил гашта мешавад, ки дар тамоми зерсохторҳои соҳаи муҳити зист раванди тақмили иқтисодиёти рақамиро роҳандозӣ карда шавад. Бо назардошти ин, бояд ёдовар шуд, ки кормандони бахши экология ва муҳити зист ҷавобгӯ ба талаботи меъёрҳои экологӣ буда, оид ба раванди ташаккули иқтисодиёти рақамӣ маълумоти кофӣ дошта бошанд [1].

Маврид ба ёдоарист, ки барои рушду нумӯи фаъолияти соҳибкории экологӣ бояд, пеш аз ҳама, маърифати экологӣ шаҳрвандонро баланд бардошта, навсозии низоми таълимиро дар ин самт таҳия ва ҷорӣ намоем. Дар натиҷаи баланд бардоштани маърифати экологӣ шаҳрвандон механизмҳои муҳимми идоракунии ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ таъмин гардида, коҳиш додани ҳолатҳои ногувор ба муҳити зист ба амал меояд, ки ин раванд ба рушди инноватсионӣ ва устувори экологии маҳалҳои кишвар мусоидат менамояд [1].

Қайд намудан зарур аст, ки вазъи экологӣ, ки дар он иқтисодиёти муосир бояд инкишоф ёбад, зарурати баррасии мушкilotи ҳукуки рушди иқтисодиро барои нигоҳдории муҳити табиӣ тақозо менамояд. Раванди ташаккули иқтисоди “сабз” бошад, ба танзими давлатӣ зарурати объективӣ дорад. Аз ин танзим ва дастгирӣ дурнамои тараққиӣ ояндаи он вобаста аст. Бо мақсади рушди иқтисоди “сабз” ва технологияи рақамӣ, ки бо санадҳои меъёрии ҳукукӣ асос ёфтаанд, муттаҳид намудани ин мафҳумҳо ва иҷроиши онҳо дар тамоми субъектҳои хоҷагидор мувофиқи мақсад мебошад.

Дар натиҷаи таҳлилҳо ва омӯзиш муайян гардид, ки “иқтисоди сабз” дар навбати худ модели рушди иқтисодӣ мебошад, ки муносибати масъулиятноки инсонро ҷиҳати истифодаи захираҳои табиӣ дар назар дошта, ба баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли дар заминаи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаӣ молу хизматрасонӣ ташаккул ёфта, дар он рушди иқтисодӣ дар робита бо суботи иҷтимоӣ ва мувозинати экологӣ дар тамоми маҳалҳои кишвар таъмин карда мешавад [6].

Бо дарназардошти ақидаҳои омӯхташуда бояд зикр намуд, ки воқеан ҳам шаҳрвандони маҳалҳои кишвар метавонад дар татбиқи принципҳои “иқтисоди сабз” саҳмгузор буда, дар таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат ва истеҳсоли маҳсулоти “сабз” мавқеи хоса дошта бошанд ва бо ин васила рушди бемайлони бозори истеъмолии кишварро таъмин намоянд.

Бояд зикр намуд, ки нақши рақамикунонии иқтисодиёт дар рушди устувори соҳаи муҳити зист манфиатнок арзёбӣ гардида, инчунин метавонад рушди бемайлони иқтисоди “сабз”-ро тавассути истифодаи технологияи муосири рақамӣ таъмин намояд. Дар ин раванд, тамоми сокинони маҳалҳои шаҳрак ва деҳоти минтақаҳои кишвар низ метавонад корҳои назаррасро анҷом диҳад ва дар асоси принципҳои қонуният, ҳаққоният, мустақилият ва ошкорбаёнӣ фаъолиятро ба роҳ монда, дар татбиқи сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти иқтисодиёти рақамӣ ва ташаккули иқтисоди “сабз” саҳми муассир гузорад.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Дмитриев Н.Д., Рогозина Е.А. Применение инновационных технологий на пищевых предприятиях // Вестник университета. 2020. № 7. С. 36-44.
2. Досиев М.Н. Саҳми фаъолияти соҳибкории экологӣ дар баҳши муҳити зист ҳамчун омили татбиқкунандаи принципҳои иқтисоди “сабз” / Ф.Р. Шаропов, М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – № 4-3 (66). – С. 17-23.
3. Досиев М.Н. Нақши соҳибкории экологӣ дар ҳалли мушкилоти об дар шароити ташаққули “иқтисоди сабз” / М. Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 3 (62). – С. 34-40.
4. Досиев М. Н. Особенности формирования и развития экологического предпринимательства [Текст] / М. Н. Досиев // Автореф. дисс. канд. экон. наук. - Душанбе, 2019. – С.15-27.
5. Зайцев А.А., Дмитриев Н.Д., Жильцов С.А. О необходимости развития зеленой энергетики: экономические аспекты // Бизнес. Образование. Право. 2020. № 4. С. 63-70.
6. Корнева А.А. «Зеленая» экономика и цифровизация в экономической основе концепции устойчивого развития // Научный сетевой журнал «Интеграл» №4/2022.
7. Кубарский А.В., Шаванов М.В., Ледовская К.А. Инновационное сельское хозяйство: возможности и преграды // E-SCIO. № 9. С. 350-361.
8. Молчанова С.М., Самойлов А.В. Циркулярная экономика в условиях индустриализации и урбанизации // Экономические отношения. – 2020. – Том 10. – № 1. – С. 135-148.
9. Нургисаева А.А. Концептуальные основы "зеленой" экономики / А.А. Нургисаева, С.С. Таменова // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – Т. 15, № 3. – С. 189-200.
10. Роков А.И., Жильцов С.А., Трофимова Н.Н. Инновационные риски реализации электроэнергетических проектов // Промышленность и сельское хозяйство. 2020. № 9. С. 48-57.
11. Саидмуродзода Л.Ҳ. Иқтисоди сабз ва нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳалли масоили экологӣ / Л. Ҳ. Саидмуродзода, М.А. Ҳакимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – № 1. – С. 68-81.
12. Цифровизация и ESG. Отчет по ESG - 2021 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.digital-energy.uz/wp-content/uploads/2021/10/0тчет-по-ESG.pdf>
13. Трофимова Н.Н., Чиченков И.И., Домарацкая Е.А. Развитие сельского хозяйства в условиях экономической нестабильности // Modern Economy Success. 2020. № 6. С. 260-266.

**ФОРМИРОВАНИЯ «ЗЕЛеноЙ» ЭКОНОМИКИ И ЦИФРОВИЗАЦИЯ
ЭКОНОМИКИ КАК КОМПЛЕКСНАЯ ЧАСТЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА МЕСТАХ СТРАНЫ**

ДОСИЕВ МАХМАДШОХ НАЗАРОВИЧ,

кандидат экономических наук, и.в. профессор, заведующий кафедрой управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734025, Таджикистан, ш. Душанбе, к. С. Насир, 33.

Тел.: (+992) 918-11-96-48. E.mail: dostiev68@mail.ru

МАХМАДОВ ДЖОМИ АБДУРАХМЛНОВИЧ,

соискатель, старший преподаватель кафедры управления государственными финансами
Академия государственного управления Президенту Республики Таджикистан. 734025,
Таджикистан, ш. Душанбе, к. С. Насир, 33.

Тел.: (+992) 989-16-89-89. Электронная почта; mj_an@bk.ru

При формировании «зеленой» экономики и цифровизации экономики она рассматривается как неотъемлемая часть обеспечения продовольственной безопасности местами страны. Подчеркнуто, что одним из основных путей развития «зеленой экономики» можно считать инновации и внедрение новых технологий в различные сферы деятельности на уровне центральных и местных органов власти. В современное время, после стремительного перехода многих компаний на цифровой уровень, наступил этап фундаментальной реструктуризации экономики. Также автор упомянул, что цифровые технологии с внесенными изменениями, направленными на обеспечение развития «зеленой экономики», повышают уровень жизни населения и обеспечивают экономическую безопасность в регионах страны при работе компаний во всех регионах страны. При этом в статье положительно оценена роль цифровизации экономики в обеспечении продовольственной безопасности местами страны.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, цифровизация экономики, обеспечение продовольственной безопасности, регионы страны, «зеленая» энергетика, инновационные технологии, возобновляемые источники энергии, «зеленое» производство.

**FORMATION OF A "GREEN" ECONOMY AND DIGITALIZATION OF THE
ECONOMY AS AN INTEGRATED PART OF ENSURING FOOD SECURITY IN
THE COUNTRY'S AREAS**

DOSIEV MAHMADSHOH NAZAROVICH,

Candidate of Economic Sciences, Acting Professor,

Head of the Department of Public Finance Management Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Tajikistan. 734025, Tajikistan, Dushanbe highway, k. S. Nasir, 33.

Tel.: (+992) 918-11-96-48. E.mail: dostiev68@mail.ru

MAHMADOV J. A.,

applicant, senior lecturer of the department public finance management
Academy of Public Administration

To the President of the Republic of Tajikistan.

734025, Tajikistan, Dushanbe highway, k. S. Nasir, 33.

Tel.: (+992) 989-16-89-89. E-mail; mj_an@bk.ru

When forming a "green" economy and digitalizing the economy, it is considered as an integral part of ensuring food security in the country's areas. It is emphasized that one of the main ways of developing the "green economy" can be considered innovations and the introduction of new technologies in various areas of activity at the level of central and local authorities. In modern times, after the rapid transition of many companies to the digital level, a stage of fundamental restructuring of the economy has come. The author also mentioned that digital technologies with the changes made aimed at ensuring the development of the "green economy" improve the standard of living of the population and ensure economic security in the regions of the country when companies operate in all regions of the country. At the same time, the article positively assesses the role of digitalization of the economy in ensuring food security in the country.

Keywords: "green" economy, digitalization of the economy, ensuring food security, regions of the country, "green" energy, innovative technologies, renewable energy sources, "green" production.

Муқарриз: доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори
кафедраи идоракунии молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамӣ Ашуров И. С.

ТДУ: 657.631

**АУДИТИ ЭКОЛОГӢ ВА ТАЪСИРИ ОН ДАР РУШДИ ИДОРАКУНИИ
БАХШИ ЭКОЛОГИЯ ВА МУҲИТИ ЗИСТ**

ДОСИЕВ МАҲМАДШО НАЗАРОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в. профессор, мудири кафедраи идоракунии молияи давлатии

Академияи идоракунии давлатии

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33.

Тел.: (+992) 918-11-96-48. E.mail; dostiev68@mail.ru

РАҶАБЗОДА ҲАСАН ҶАЛИЛ,

унвонҷӯи кафедраи идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33.

Тел.: (+992) 988-00-76-77. E.mail; Hasan_7677@mail.ru

Дар мақола аудити экологӣ ва таъсири он дар рушди идоракунии бахши экология ва муҳити зист баррасӣ карда шудааст. Таъкид шудааст, ки аудити экологӣ ва аудити молиявӣ ҳам монандӣ ва ҳам фарқият доранд, зеро ҳам аудитҳои молиявӣ ва ҳам экологӣ дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор санҷиширо амалӣ намуда, эҳтиёҷот ва камбудии дохилии субъекти санҷидашавандаро ба талаботҳои муқарраршуда мувофиқ менамоянд. Инчунин, зикр гардидааст, ки ҳодиса ва офатҳои гуногуни табиӣ, ки дар миқёси ҷаҳон ба амал омаданд, ҳамзамон ба рушди аудити экологӣ такони сахте дода, тавонист марҳила ба марҳила ҳифзи меҳнат, бехатарии экологӣ ва рушди устувори иқтисодии корхонаҳоро таъмин намояд.

Калидвожаҳо: аудити экологӣ, ҳифзи муҳити зист, аудити молиявӣ, субъекти санҷидашаванда, захираҳои табиӣ, объектҳои аудити экологӣ, бехатарии экологӣ.

Дар шароити ташаккул ва рушди “иқтисоди сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аудити экологӣ тибқи талаботи меъёрҳои экологӣ фаъолият намуда, дар марҳилаи рушд қарор дорад. Дар шароити гузариш ба “иқтисоди сабз” аудити экологӣ дар таъмини амнияти экологӣ, бехатарии саноатӣ ва солимии ҷомеа нақши муассир ва манфиатоварро иҷро менамояд [1]. Дар сатҳи ҷаҳон консепсияи идоракунии саломатӣ, бехатарии экологӣ ва муҳити зист мавриди амал қарор дорад, ки он маҷмӯи қонунҳо, қоидаҳо ва дастурамалҳои фарогир аст, ки ба бехтар намудани вазъи экологӣ ва ҳифзи солимии ҷомеа тааллуқ доранд.

Мусаллам аст, ки ҳангоми дар амал татбиқ намудани талаботҳои консепсияи мазкур бехатарии экологӣ таъмин гардида, таъсири манфӣ ба муҳити зист кам карда мешавад [2].

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки офатҳои табиӣ асри гузашта дар саросари ҷаҳон зарурати баррасии муштараки масъалаҳои экологӣ, ҳифзи меҳнат, бехатарии саноат ва ғайраҳо ба миён овард. Зеро дар ин ҳолатҳо вайрон кардани талаботи ҳифзи меҳнат ва бехатарии саноатӣ боиси талафоти одамон ва фалокати экологӣ гардид.

Бо дарназардошти ин, бояд зикр намуд, ки ҳодиса ва офатҳои гуногуни табиӣ, ки дар миқёси ҷаҳон ба амал омаданд, ҳамзамон ба рушди аудити экологӣ такони ҷиддие дода, тавонист марҳила ба марҳила ҳифзи меҳнат, бехатарии экологӣ ва рушди устувори иқтисодии корхонаҳоро таъмин намояд. Дар натиҷаи омӯзиши адабиёти соҳавӣ маълум гардид, ки баъзе муаллифҳо аудити экологиро воситаи таъмини рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва экологӣ, аз ҷумла тавассути ташаккули сохтори идоракунӣ, муайян кардани ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои шахсони воқеӣ медонанд.

Инчунин, бояд зикр намуд, ки аудити экологӣ ва аудити молиявӣ ҳам монандӣ ва ҳам фарқият доранд, зеро ҳам аудитҳои молиявӣ ва ҳам экологӣ дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор санҷишро амалӣ намуда, эҳтиёҷот ва камбудии дохилии субъекти санҷидашавандаро ба талаботҳои муқарраршуда мувофиқ менамоянд [5]. Бо ин мақсад мо дар ҷадвали 1 таҳлили муқоисавии аудитҳои молиявӣ ва экологиро пешниҳод намудаем.

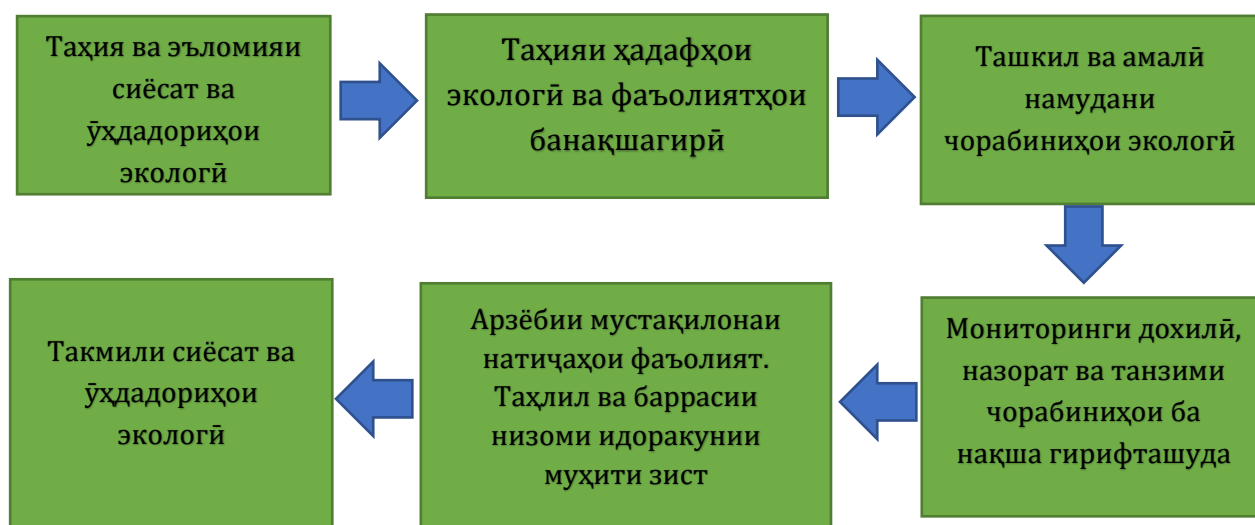
Ҷадвали 1 таҳлили муқоисавии аудитҳои молиявӣ ва экологӣ

№	Аудити молиявӣ	№	Аудити экологӣ
1.	Талаботи қонунӣ (шартҳо)	1.	Фаъолияти ихтиёрии корхона
2.	Чорабиниҳои солона	2.	Ҷадвали муқарраршуда нест
3.	Тасдиқ дар бюллетени расмӣ	3.	Машварат ва пешниҳодҳо
4.	Аз ҷониби ташкилоти беруна амалӣ карда мешавад	4.	Механизми идоракунии дохилии корхона мебошад
5.	Дар доираи стандартҳо, қоидаҳои мавҷуда танзим карда мешавад	5.	Бо қоидаҳо ва стандартҳои алоҳида, аз ҷумла байналмилалӣ танзим карда мешавад
6.	Ҳаҷми ҳадди ақали қор, ки қонун муқаррар кардааст	6.	Талабот ба қори иҷрошуда алоҳида муҳокима карда мешавад

Манбаъ: Муаллиф тартиб додааст [11]

Инчунин, қайд карда мешавад, ки аудити экологӣ дар низоми идоракунии муҳити зисти корхона бештар истифода мешавад. Дар баробари ин, дар корхона низоми муқаммалӣ гуногуни идоракунии ташкил карда шудааст, аз ҷумла идоракунии сифати маҳсулот, идоракунии захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист, идоракунии хавфҳо ва ғайра мебошанд. Модели муқарраршудаи системаи идоракунии дар корхона, ки тартиби муҳофизати муҳити зист дорад, дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Нақшаи модели умумии системаи идоракунии корхона, аз ҷумла расмиёти ҳифзи муҳити зист (манбаъ: [11])

Ба андешаи муҳаққон аз омилҳое, ки дар амсила пешниҳод карда шудаанд, арзёбии мустақилонаи натиҷаҳои фаъолият, инчунин таҳлил ва баррасии низоми идоракунии муҳити зист ба фаъолияти аудити экологӣ

комилан мувофиқат менамояд. Ҳамчунин, ба андешаи мо аз модели пешниҳодгардида ҳулоса баровардан мумкин аст, ки алоқамандии аудити экологӣ бо дигар соҳаҳои иқтисодиёт муайян гардидааст.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки самти асосии рушд ва фаъолияти аудити экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин гузаронидани санҷишҳо дар низоми назорати давлатии экологӣ муайян гардидааст [10].

Ҳамин тариқ, барои рушди мунтазами аудити экологӣ дар кишвар чунин чорабиниҳо пешниҳод карда мешавад:

✓ роҳандозӣ намудани назорати ҷамъиятии экологӣ ва инчунин гузаронидани аудит аз ҷониби мақомоти давлатӣ;

✓ Дар амал татбиқ намудани стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва пешбурди дурусти баҳисобгирии муҳосибӣ барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ боэътимод бо мақсади рушди устувори молиявӣ субъектони хоҷагидор, ки истифодаи нишондиҳандаҳои он дар раванди фаъолияти аудити экологӣ барои таҳлили пурраи объективӣ устувори экологии онҳо мусоидат менамояд;

✓ Ташкил ва рушд додани ҳамкориҳои аудити экологии мустақил бо нозирони давлатӣ дар асоси стандартҳои байналмилалӣ ва миллии аудит.

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки субъектони хоҷагидори калон ҳамасола дар бораи рушди устувор ҳисобот омода менамоянд, ки дар амалия барои ташкилотҳои хурд тартиб додани ҳисобот ҳамчун фаъолияти иловагӣ амри зарурӣ ҳисобида намешавад. Илова бар ин, аудити экологӣ аз рӯи мафҳум арзёбии мустақилонаи риояи талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ соҳаи ҳифзи муҳити зист ва талаботи стандартҳои байналмилалӣ мебошад. Айни замон метавон зикр намуд, ки ширкатҳое, ки аудити экологиро анҷом медиҳанд, дар қарори худ комилан мустақиланд [6].

Бояд гуфт, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аллакай шумораи муайяни ташкилотҳои аудиторӣ вучуд доранд, ки аудити экологиро анҷом медиҳанд.

Ин созмонҳо метавонанд аз мақоми ваколатдори давлатӣ аз аккредитатсия гузаранд. Ба мақомоти ваколатдор ваколат дода мешавад, ки дастгирии ташкилии аккредитатсияи давлатии аудиторҳо ва ташкилотҳои аудиторӣ, ки аудити экологиро анҷом медиҳанд, аз ҷумла пешбурди фехристи ташкилотҳои аудитории аккредитатсияшуда ва аудиторҳои инфиродиро ташкил намоянд [3].

Мутобиқи моддаи 7 –уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бораи аудити экологӣ» мақоми ваколатдори танзими давлатии аудити экологиро (минбаъд - мақоми ваколатдор) Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад, ки он чунин вазифаҳоро иҷро менамояд:

Ба андешаи мо, инчунин ба мақсад мувофиқ аст, ки ба аудиторони экологӣ имконият диҳанд, ки ҳуқуқҳои худро барои иштирок дар муҳокимаи лоиҳаҳои қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, барномаҳои ҳукуматӣ оид ба масъалаҳои марбут ба субъекти хоҷагидор истифода баранд.

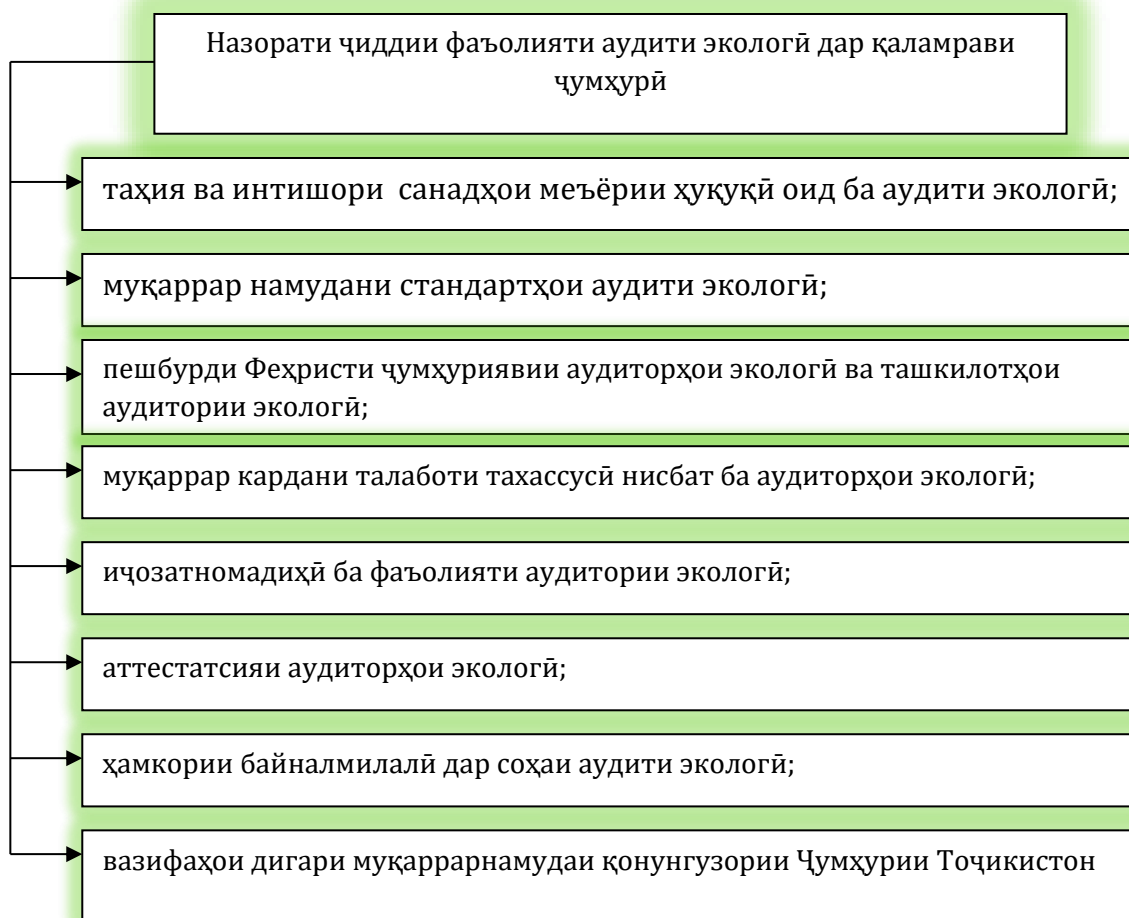
Инчунин, дар танзим ва гузаронидани таҳлили мустақили лоиҳаҳои қонунҳои ҷумҳуриявӣ, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва фиристодани онҳо ба мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар робита ба фаъолияти меъёрҳо оид ба аудити экологӣ ва баҳисобгирии экологӣ иштирок намоянд [8].

Дар маҷмӯъ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди аудити экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзими давлатии фаъолияти аудиторӣ ниёз дорад. Ассотсиатсияи

касбии аудиторони таъсисдодашуда тавассути муттаҳидсозии якчанд ташкилотҳои аудиторӣ, ки аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз аккредитатсия гузаштанд, ба таҳияи тадриҷии консепсияҳо ва роҳҳои ҳалли масъалаҳои мубрам ва пур кардани камбудҳои дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат меkunанд.

Барои гузаронидани ҳамаи намудҳои аудити экологӣ ва муайян кардани натиҷаҳои он ҳуҷҷатҳо ва маълумоти тасдиқшаванда, инчунин ҳулосаи аудиторӣ асос шуда метавонад. Дар рафти фаъолияти санҷишӣ тамоми намуди амалиётҳо, рӯйдодҳо ва расмиёти гузаштара нозрат намуда, мутобикати онҳоро ба талаботи меъёрҳои мавҷуда муайян менамояд.

расми 2. Вазифаҳои мақоми ваколатдори танзими давлатии аудити экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: Муаллиф тартиб додааст[4].

Тавре ки маълум гардид дар тамоми ҳуҷҷатҳои дар боло зикргардида бояд методикаи гузаронидани аудити экологӣ пурра инъикос карда шуда, раванди фаъолияти субъекти санҷидашаванда марҳила ба марҳила таҳлил карда шавад.

Илова бар ин, мавриди зикр аст, ки методологияи санҷиш бояд раванди гузаронидани аудитро босифат ва боэътимод намояд, зеро натиҷаи санҷиши аудитории хушсифат нуфӯзи аудити экологиро баланд бардошта, мавқеи онро дар кишвар назаррас мегардонад.

Ҳамзамон, бояд қайд намуд, ки аудит дар бахши муҳити зист ба рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии маҳалҳо ва минтақаҳо мусоидат намуда, дар ташаккул

ва рушди идоракунии муҳити зист, ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар намудани вазъи экологии минтақаҳои кишвар саҳми арзанда гузошта метавонад [7].

Дар баробари ин, барои беҳтар гардондани вазъи экологӣ дар кишвар, ҳамчунин, бо мақсади тақмили заминаҳои ҳуқуқӣ, меъёрий ва экологӣ дар раванди гузариши мамлакат ба модели пешбинишудаи рушди устувори экологӣ иқтисодӣ туфайли санадҳои таҳиягардида ва қабулшудаи меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи экология ва ҳифзи табиат муваффақиятҳои назаррас ба даст омаданд.

Бояд зикр намуд, ки ташаккули аудити экологии замонавӣ дар кишвар яке аз омилҳои муҳимтарини барномаҳои рушди устувори “иқтисоди сабз” дар мамлакат буда метавонад.

Ба роҳ мондани истехсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, кор ва хизматрасониҳои табиноти ҳифзи табиатдошта самти асосии фаъолияти аудити экологӣ дар тамоми минтақаҳо ва маҳалҳои кишвар ба шумор меравад [9].

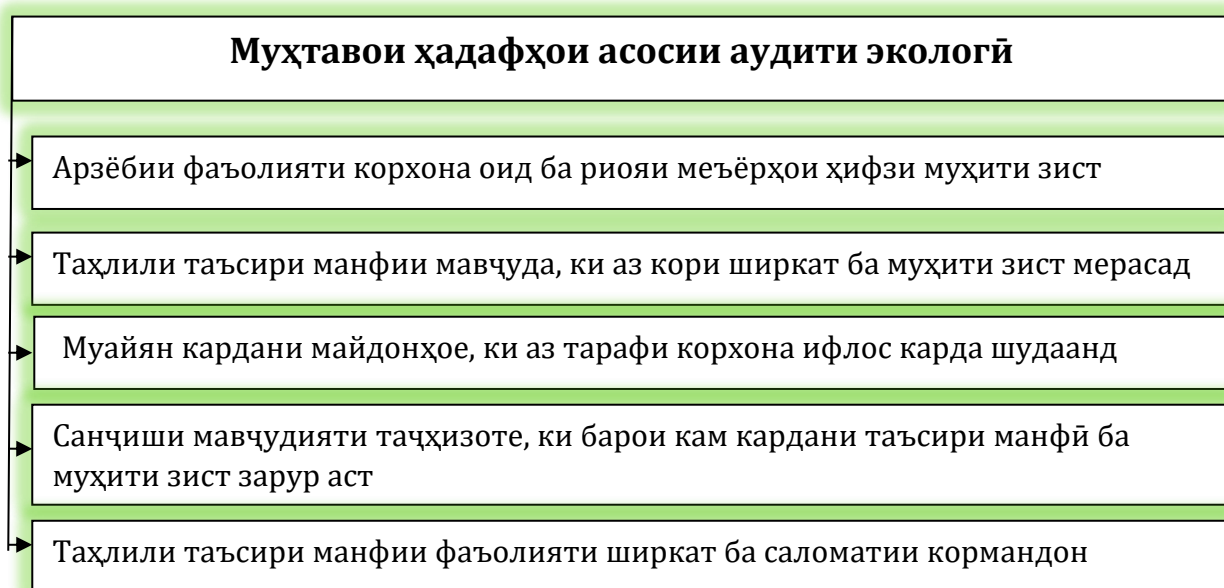
Омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои хориҷа оид ба рушди аудити экологӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки аудити экологӣ дорои иқтидори баланд буда, имкони истифодаи механизмҳои худташаккулёбии соҳаро дар бахши экология таъмин менамояд [6].

Ҳамзамон мавриди зикр аст, ки барои расидан ба ҳадафҳои асосӣ ба аудити экологӣ иҷрои вазифаҳои зерин зарур аст:

- ✓ таҳияи дурнамо ва сиёсати экологии ширкат;
- ✓ ба вучуд омадани ҳуқуқ ба имтиёзҳои андозӣ барои истифодаи техникаи сарфакунондаи захираҳо;
- ✓ кам кардани хатари зарари манфии назаррас ба муҳити зист;
- ✓ гузаронидани санҷишҳо аз ҷониби мақомоти назоратӣ;
- ✓ имконияти ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ, ки ба ҳифзи муҳити зист талаботи зиёд ба миён меорад;
- ✓ фаъолона ҷалб намудани сармоягузoron, аз ҷумла сармоягузoronи хориҷӣ [8].

Инчунин, бояд зикр намуд, ки аудити экологӣ ба худ ҳадафҳои асосие дорад, ки мо онҳоро дар расми №-3 пешниҳод намудаем:

расми 3. Ҳадафҳои асосии аудити экологӣ

Ҳамин тариқ, бо назардошти таҳқиқотҳои мавҷуда дар адабиёти илмӣ, мо метавонем чунин хулоса барорем, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии

хукуќи оид ба аудити экологӣ бояд такмил дода шавад, то ин ки фаъолияти аудиторҳои экологӣ ба танзим дароварда шаванд. Масъалаи танзими фаъолияти аудиторҳои экологӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи аудити экологӣ" ба роҳ монда шудааст, вале баъзе қисматҳои мавҷуданд, ки такмил ва таҳияи навро тақозо менамоянд.

Инчунин, чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки аудити экологӣ дар раванди идоракунии ҳифзи муҳити зист таъсири мусбӣ расонида, метавонад дар рушди иқтисодиёи экологӣ мамлакат нақши муассир гузорад. Ҳамзамон, барои баланд бардоштани маърифати экологӣ аудиторони экологӣ метавонад курсҳои омӯзишӣ дар самти экология ва муҳити зист ташкил намуда, мунтазам шаҳрвандон ва кормандони муассисаву ташкилотҳоро ба омӯзиш фаро гиранд.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Борисенко В.П. Методология бухгалтерского, экологического и социального аудита (статья) // Журнал Вестник Саратовского государственного технического университета Выпуск №1 / том 2 / 2012. с. 217-222.
2. Денисенко Г.В. необходимость экологического аудита в Красноярском крае статья // Журнал Вестник Красноярского государственного аграрного университета Выпуск №4 / 2014 с. 77-82.
3. Елизаров В.А., Кичигин Н.В. Экологический аудит: перспективы законодательного регулирования (статья) // Журнал экологического права № 4 2011 с. 11-18.
4. Иутин И.Г. Экологический аудит: роль, сущность и вопросы, требующие правового регулирования // Журнал российского права Выпуск №2 (134) / 2008 с. 94-101.
5. Кудрявцева О.В., Пинаев В.Е., Чернышев Д.А. История, становление и современное состояние экологического аудита в РФ (статья) // Журнал «Экономика природопользования» Номер: 4. Год: 2014. С. 59-66.
6. Пинаев В.Е. Экологический аудит в Российской Федерации – современные реалии // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 8, №5 (2016) <http://naukovedenie.ru/PDF/06EVN516.pdf> (санаи мурочиат 22.02.2025).
7. Пинаев В.Е. Обзор зарубежных публикаций по экологическому аудиту // Интернетжурнал «Отходы и ресурсы» Том 3, №4 (2016) <http://resources.today/PDF/01RRO416.pdf> (санаи мурочиат 24.02.2025)
8. Раҷабзода Ҳ. Ҷ. Ҷанбаҳои назарияии ташкил ва рушди аудити экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти ҶТ – Душанбе-2024/№4-1(69) с. 196-203
9. Чистов И.В., Григорьев А.В. Обоснование необходимости использования процедуры экологического аудита в хозяйственной деятельности // Вестник военного университета 2011 №2 (26) с. 117-121.
10. Чхутиашвили Л.В. Экологический аудит в системе государственного экологического надзора // Журнал «Учет. Анализ. Аудит» №6. 2015. с. 58-63.
11. Общее руководство по охране окружающей среды, здоровья и труда <http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/de5fc780488658d8b742f76a6515bb18/General%2BEHS%2B-%2BRussian%2B> (санаи мурочиат 24.02.2025)

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АУДИТ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГО-ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ СЕКТОРОМ

ДОСНОВ М. Н.,

кандидат экономических наук, и.в. профессор,

заведующий кафедрой управления государственными финансами Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734025, Таджикистан, ш. Душанбе, к. С. Насир, 33.
Тел.: (+992) 918-11-96-48. E.mail: dostiev68@mail.ru

РАДЖАБЗОДА Х. ДЖ.,
соискатель кафедры управления государственными
финансами Академии государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан. 734025, Таджикистан, ш. Душанбе, к. С. Насир, 33.
Тел.: (+992) 988-00-76-77. E.mail: Hasan_7677@mail.ru

В статье рассматривается экологический аудит и его влияние на развитие менеджмента сферы экологии и окружающей среды. Подчеркнуто, что экологический аудит и финансовый аудит имеют как сходства, так и различия, поскольку как финансовый, так и экологический аудит осуществляют проверки на основании соответствующих правовых норм и соответствуют внутренним потребностям и недостаткам проверяемого субъекта установленным требованиям. Также отмечается, что различные природные явления и катастрофы, произошедшие одновременно в мировом масштабе, дали мощный толчок развитию экологического аудита и смогли обеспечить охрану труда, экологическую безопасность и стабильное экономическое развитие домохозяйств.

Ключевые слова: экологический аудит, охрана окружающей среды, финансовый аудит, проверяемый объект, природные ресурсы, объекты экологического аудита, экологическая безопасность.

ENVIRONMENTAL AUDIT AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF THE SECTOR

DOSIEV M. N.,
Candidate of Economic Sciences, Acting Professor,
Head of the Department of Public Finance Management Academy of Public Administration under
the
President of the Republic of Tajikistan. 734025, Tajikistan, Dushanbe highway, k. S. Nasir, 33.
Tel.: (+992) 918-11-96-48. E.mail: dostiev68@mail.ru

RAJABZODA H. J.,
Chairman of the Department of Management of State
finances of the Academy of State Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734025, Tajikistan, sh. Dushanbe, K. S. Nasir, 33.
Tel.: (+992) 988-00-76-77. Email: Hasan_7677@mail.ru

The article considers environmental audit and its impact on the development of management in the sphere of ecology and the environment. It is emphasized that environmental audit and financial audit have both similarities and differences, since both financial and environmental audits carry out checks on the basis of relevant legal norms and correspond to the internal needs and shortcomings of the audited entity with the established requirements. It is also noted that various natural phenomena and disasters that occurred simultaneously on a global scale gave a powerful impetus to the development of environmental auditing and were able to ensure labor protection, environmental safety and stable economic development of households.

Keywords: environmental audit, environmental protection, financial audit, audited object, natural resources, objects of environmental audit, environmental safety.

Муқарриз: доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессори кафедраи идоракунии молияи
давлатӣ ва иқтисоди рақамӣ Мирсаидов А. Б.

УДК:657.1

**ТЕНДЕНЦИИ МИРОВОГО РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА НА
ОСНОВЕ МСФО**

КАРИМОВ БАХОДУР ХАСАНОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита
Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана
734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: (+992) 907-90-82-
10. E-mail: bahodurkarim@mail.ru

Статья посвящена анализу мировых тенденций в области финансового учета на основе Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) и их влиянию на Республику Таджикистан. Рассматривается процесс адаптации международных стандартов в контексте развития финансовой отчетности в стране, выявляются ключевые проблемы и преимущества использования данных стандартов для формирования прозрачной и достоверной финансовой отчетности.

Подчеркиваются преимущества применения МСФО, такие как улучшение инвестиционной привлекательности, повышение доверия к финансовой отчетности со стороны международных партнеров и инвесторов, а также создание условий для стабильного экономического роста. Обращается внимание на вызовы, с которыми сталкивается страна при внедрении МСФО, включая адаптацию национальной учетной системы, повышение квалификации специалистов и необходимость обновления нормативно-правовой базы.

Акцентируется внимание на цифровизации финансового учета, автоматизации составления отчетности и внедрении современных информационных технологий, что способствует оптимизации соответствующих процессов и сокращению затрат. Также рассматривается растущая роль раскрытия информации в сфере корпоративной социальной ответственности, что становится важным фактором для соблюдения международных стандартов. В заключение, предлагаются рекомендации по улучшению процесса внедрения МСФО, направленные на повышение качества финансовой отчетности и ускорение интеграции в мировую финансовую систему.

Ключевые слова: МСФО, финансовый учет, международные стандарты, экономическая глобализация, прозрачность финансовой отчетности, цифровизация бухгалтерского учета, автоматизация финансовой отчетности.

В последние десятилетия МСФО стали основой для глобальной финансовой отчетности, обеспечивая прозрачность и сопоставимость финансовой информации на мировых рынках. Для стран с развивающимися экономиками, таких как Республика Таджикистан, внедрение и адаптация МСФО представляют собой важный шаг в направлении улучшения качества финансовой отчетности, повышения доверия инвесторов и укрепления экономической устойчивости. Несмотря на ряд положительных аспектов, таких как стандартизация отчетности и улучшение доступа к международным рынкам капитала, процесс перехода к МСФО также сопряжен с рядом вызовов, связанных с национальными особенностями бухгалтерского учета, законодательной базы и недостаточной квалификацией специалистов.

Исследования подтверждают, что «развитие международных экономических отношений в среде глобализации считается одним из реальных условий происходящих желательных перемен в национальной системе бухгалтерского учета и финансовой отчетности. Под воздействием глобализационных процессов возникают актуальные задачи в отношении систем бухгалтерского учета, требующие серьезного исследования» [5, с. 39].

В условиях экономической глобализации и укрепления международных экономических отношений возрастает необходимость в стандартизации финансовой отчетности. Более того, «трансформационные процессы, происходящие в экономике, технико-технологическом обеспечении хозяйственной деятельности накладывают значительный отпечаток на развитие учетной системы предприятия, в частности в бухгалтерской отчетности» [8, с. 61].

Современные процессы, такие как ускоренная экономическая глобализация, углубление международной экономической интеграции и цифровая трансформация экономики Республики Таджикистан, создают новые и более высокие требования к информации, которая используется в процессе управления предприятиями для принятия эффективных управленческих решений. Эти изменения «приводят к расширению экономических связей между отечественными предприятиями и их зарубежными партнерами, прежде всего с инвесторами, усиливают взаимные требования между ними, в итоге содействуют росту поступления иностранных инвестиций в национальную экономику» [4, с. 151].

Развитие финансового учета на основе МСФО в Республике Таджикистан является важным этапом на пути интеграции в мировую экономику и повышения финансовой прозрачности экономических субъектов. Для этого необходимы системные изменения как на законодательном уровне, так и на уровне практических навыков бухгалтеров и аудиторов.

Обзор соответствующей литературы и анализ практики применения МСФО в странах с различным уровнем экономического развития показали, что существует три группы проблем, связанных с мировыми тенденциями развития финансового учета в контексте применения МСФО (таблица 1).

Таблица 1.

Основные проблемы мирового развития финансового учета в контексте МСФО

Проблема	Содержание проблемы
1. Унификация финансовой отчетности	Одной из ключевых тенденций мирового развития финансового учета является стремление к унификации финансовой отчетности. МСФО обеспечивают высокую степень стандартизации, что позволяет экономическим субъектам и государствам повысить прозрачность своей финансовой отчетности и упростить взаимодействие с международными инвесторами, аудиторами и государственными органами. Внедрение МСФО позволяет странам интегрироваться в международные финансовые потоки, повышая конкурентоспособность и снижая информационные риски.
2. Цифровизация учета и автоматизация отчетности	Цифровизация и использование технологий для автоматизации финансового учета и отчетности становятся важным направлением в мировом финансовом учете. Многие страны внедряют автоматизированные системы учета, которые обеспечивают точность, скорость обработки и минимизируют человеческие ошибки.
3. Акцент на корпоративную социальную ответственность (КСО) и	Тенденция раскрытия информации о корпоративной социальной ответственности и экологической устойчивости продолжает набирать популярность в международной практике. В последние годы большое внимание уделяется раскрытию нефинансовой информации в рамках стандартов МСФО, что способствует

экологические показатели	лучшему пониманию воздействия бизнеса на общество и окружающую среду.

Источник: составлена автором

Анализ этих проблем и их содержаний позволяет глубже понять, какие изменения происходят в системе международного финансового учета и как они влияют на деятельность экономических субъектов и государство. В целом, подчеркивается важность глобальных изменений в области финансового учета, ориентированных на повышение прозрачности, эффективности и учет социальных и экологических факторов, что становится особенно актуальным в современных условиях. При этом, «необходимо критически оценить соответствие учетных стандартов и сопутствующих нормативно-правовых актов, поскольку с углублением цифровой трансформации появляются новые учетные и правовые категории, а по отдельным процессам и механизмам наблюдается не только законодательное отставание от текущих реалий, но и противоречивость в законодательстве» [1, с. 40].

Суть проблемы унификации заключается в необходимости создания единого стандарта учета, который обеспечивал бы прозрачность и сопоставимость финансовой отчетности для всех участников глобального рынка. МСФО не только сократят расходы экономических субъектов на подготовку своей отчетности, но и снижают затраты по привлечению капитала: «рыночная цена капитала определяется двумя основными факторами: перспективной отдачей и рисками. Некоторые из рисков действительно характерны для деятельности самих экономических субъектов, однако есть и такие, которые вызваны недостатком информации, отсутствием точных сведений об отдаче капиталовложений. Одной из причин информационной недостаточности является отсутствие стандартизированной финансовой отчетности, которая, сохраняя капитал, фактически приумножает его» [11].

В литературе разработаны возможные пути решения данной проблемы, в частности посредством совершенствования соответствующих стандартов МСФО, которые обеспечивают высокую степень стандартизации и унификации отчетности [2; 8]. На основе систематизации и обобщения данных разработок нами сформулированы соответствующие предложения, указывающие на:

- повышение уровня адаптации МСФО в странах с развивающейся экономикой;
- создание эффективных механизмов для обучения и переподготовки специалистов по МСФО;
- снижение барьеров для внедрения МСФО на национальном уровне;
- продолжение совершенствования и обновления МСФО в ответ на изменения в экономической и финансовой среде.

Проблема цифровизации учета и автоматизации отчетности в мировом развитии финансового учета в контексте МСФО заключается в необходимости интеграции современных информационных технологий и средств цифровизации для повышения эффективности и точности финансового учета, а также обеспечения прозрачности и безопасности финансовых данных. В этом контексте экономические субъекты сталкиваются с трудностью перехода к более высокотехнологичным системам, что требует значительных затрат на обновление инфраструктуры и обучение сотрудников, что «необходимо для поддержания конкретных преимуществ организации, которая будет владеть информационными технологиями в необходимом количестве для формирования финансовой отчетности в условиях применения цифровых технологий и их использования в оценке бизнеса по данным такой отчетности» [13, с. 231].

Решение данной проблемы возможно через внедрение и развитие технологий для автоматизации учетно-отчетных процессов, что позволит значительно повысить точность и скорость обработки данных, а также минимизировать человеческие ошибки. Для этого следует предпринять несколько шагов:

- инвестирование в автоматизированные системы учета: внедрение ERP-систем (Enterprise Resource Planning - Планирование Ресурсов Предприятия) и других программ для автоматизации финансового учета, которые позволяют снизить затраты на управление данными;

- использование технологий блок-чейн: блок-чейн предоставляет возможность создания прозрачных систем учета, где каждая финансовая сделка фиксируется и доступна для проверки в реальном времени, что может существенно повысить безопасность и достоверность финансовой отчетности;

- адаптация к облачным технологиям: использование облачных решений для хранения данных и обработки информации позволяет обеспечить гибкость и доступность данных из любой точки мира, что облегчает международное сотрудничество и взаимодействие с зарубежными инвесторами;

- обучение и повышение квалификации специалистов: для эффективного применения новых технологий необходимо обучать сотрудников в области финансового учета, чтобы они могли оперативно адаптироваться к изменениям в технологической среде и правильно использовать новые инструменты;

- интеграция технологий с МСФО: автоматизация должна быть направлена на соблюдение требований МСФО, что позволит ускорить процесс подготовки финансовой отчетности и повысить ее точность.

Суть проблемы акцента на КСО и экологические показатели заключается в растущем требовании к экономическим субъектам раскрывать в финансовой отчетности информацию, не только касающуюся их финансовых результатов, но и влияния их деятельности на общество и окружающую среду. Решение данной проблемы заключается в разработке и внедрении новых стандартов, которые будут учитывать экологические и социальные аспекты бизнеса, а также интеграции этих аспектов в существующую финансовую отчетность.

В рамках трех вышерассмотренных глобальных проблем мирового развития финансового учета в контексте МСФО включены все остальные проблемы, имеющие место в каждой стране. Например, российский исследователь Е.А. Никифорова сомневается, что МСФО служат своей основной цели – «быть источником важной для инвесторов информации, необходимой им для принятия деловых решений. Есть опасение, что подготовка отчетности скоро может превратиться в рутину: фирмы будут составлять отчеты только для выполнения требований регулирующих властей, а не для привлечения новых инвесторов» [9, с. 19].

Многие инвесторы выражают обеспокоенность касательно уровня информативности финансовой отчетности, составленной в соответствии с МСФО. В то же время сами предприятия, подготавливающие такую отчетность, не имеют полной уверенности в том, что представляемая ими информация является достаточной и полностью удовлетворяет потребности инвесторов. Другими словами, существуют сомнения в том, что финансовая отчетность, соответствующая стандартам МСФО, в полной мере и объективно отражает реальное финансовое положение предприятия, составляющего финансовую отчетность, а также способствует формированию адекватного восприятия его деятельности со стороны участников финансового рынка. Таким образом, «руководители компаний, хорошо понимая, что актуальность

финансовой информации постоянно теряется, все чаще используют альтернативные операционные данные, вносят различные корректировки в финансовую информацию» [14, с. 465].

Российский исследователь в области национальных учетных систем, О.В. Рожнова выделяет три ключевых глобальных проблемы современной финансовой отчетности: доверие, будущее и достоверность [10, с. 3]. Первая из них непосредственно связана с ухудшением уровня доверия пользователей к финансовой отчетности, составленной на основе МСФО. Особенно эта проблема стала актуальной после мирового финансового кризиса 2008 года, когда оказалось, что многие из существующих стандартов уже не удовлетворяют требованиям, предъявляемым пользователями в новых условиях. Особое внимание здесь уделяется стандартам, регулирующим учет финансовых инструментов, что требовало пересмотра всего подхода к вопросам признания, оценки и отражения этих инструментов в финансовой отчетности.

Низкое доверие со стороны пользователей усиливается также из-за сложности некоторых учетных правил, что затрудняет понимание механизма расчета отдельных финансовых показателей и используемой для этого информации. Отсутствие прозрачности и четкости в процессе формирования отчетности зачастую порождает сомнения в ее достоверности и правильности.

Дополнительными факторами, способствующими возникновению недовольства среди пользователей, являются: несовершенство некоторых стандартов МСФО, выражающееся в их неясности, неоднозначности и логической непоследовательности их содержания, частые изменения правил составления финансовой отчетности, а также случаи умышленного искажения финансовых показателей или раскрываемой информации, что приобрело широкое распространение в международной практике формирования финансовой отчетности.

Относительно второй проблемы - проблемы «будущего» в финансовой отчетности, некоторые авторы ранее поднимали или продолжают поднимать вопрос о ее ретроспективном характере как одной из основных проблем. Однако стоит отметить, что в большинстве случаев будущее предприятия все же строится на основе ее прошлых результатов. Современные принципы составления отчетности позволяют, исходя из уже достигнутых предприятием результатов, создать обоснованное представление о его перспективах. Несмотря на то, что неполная предсказуемость мировой экономики не позволяет делать абсолютно точные прогнозы, можно сказать, что при строгом соблюдении всех стандартов будущее предприятия кроется в каждой цифре, и особенно в информации, раскрываемой в финансовой отчетности.

Примером ориентации финансовой отчетности на будущее служит переход от модели понесенных убытков к модели ожидаемых убытков при оценке соответствующих финансовых инструментов и «если модель понесенных убытков исходит из уже произошедших событий, которые создали убытки, то при использовании модели ожидаемых убытков неважно, имело ли место такое событие» [10, с. 6]. Это означает, что если модель понесенных убытков основывается на уже случившихся событиях, которые привели к убыткам, то модель ожидаемых убытков делает акцент на предполагаемых событиях, которые могут повлиять на будущие убытки.

Что касается третьей проблемы - достоверности финансовой отчетности, можно отметить следующее. Полное и абсолютно точное отображение реального состояния предприятия и результатов его деятельности с помощью учетных методов невозможно.

Однако можно стремиться к максимально точному отображению, при этом степень достоверности информации в отчетности зависит как от требований стандартов, так и от правильности их применения.

Российский ученый В.Т. Чая выделяет несколько ключевых групп проблем, с которыми сталкиваются страны, переходящие на МСФО. Хотя эти проблемы были сформулированы в контексте Российской Федерации, они также актуальны и для Республики Таджикистан, учитывая особенности экономики и развития бухгалтерского учета в стране:

- проблема регулирования;
- проблема технической базы учета и уровня квалификации бухгалтерского персонала;
- проблема организации подготовки, переподготовки бухгалтерских кадров;
- проблема, выражающаяся во внутренних различиях учетных систем (различия в принципах ведения бухгалтерского учета; отсутствие четкого разделения учета на финансовый, управленческий и налоговый; различие подходов в отражении отдельных видов активов и обязательств);
- проблемы, связанные с самими международными стандартами: обобщенный характер МСФО; недостаточное признание МСФО на мировых рынках капитала; постоянное обновление МСФО [12, с. 24].

Проблема регулирования касается необходимости создания нормативной базы, которая бы обеспечивала соответствие финансового учета и отчетности международным стандартам. В Республике Таджикистан правовая база для внедрения МСФО в значительной степени еще не развита, и существует потребность в адаптации законодательства к международным требованиям.

Для эффективного внедрения МСФО необходимо использование современных информационных технологий и автоматизированных систем учета, которые позволят организовать работу в соответствии с международными стандартами. Однако в Республике Таджикистан многие предприятия продолжают использовать устаревшие системы учета, что создает значительные трудности при переходе на МСФО. Изучение состояния использования МСФО и пакетов компьютерных программ на предприятиях Республики Таджикистан показало, что возможности как МСФО, так и компьютерных программ используются не в полной мере. Причиной этого является, «прежде всего, низкий уровень знаний практикующих бухгалтеров в области МСФО и информационных технологий. Несоответствие программ нормативно-правовым актам, регулирующим экономическую деятельность в Республике Таджикистан, также является причиной неполного использования возможностей современных бухгалтерских компьютерных программ» [3, с. 53].

Кроме того, актуальной является проблема обучения бухгалтеров и специалистов. В частности, указывается на «рост востребованности компетенций бухгалтеров в сферах информационных технологий, деловой коммуникации, планирования и анализа деятельности, что требует изменения соответствующей образовательной среды» [6, с. 118]. Одним из возможных решений данной проблемы является создание специализированных образовательных учреждений, предлагающих курсы и программы повышения квалификации для бухгалтеров.

В Республике Таджикистан существует значительное различие в принципах ведения бухгалтерского учета на уровне отдельных предприятий и между различными видами учета: финансовым, управленческим и налоговым. Отсутствие четкого разделения этих видов учета приводит к несоответствиям в отчетности и затрудняет

интеграцию с международной практикой. Для решения проблемы необходимо создать единую систему бухгалтерского учета, которая бы четко разделяла финансовый, управленческий и налоговый учет.

Многие предприятия в Республике Таджикистан сталкиваются с трудностями в применении МСФО из-за их обобщенного характера, сложности в понимании и частых изменений. Как подчеркивается, «современный финансовый кризис привел к глобальным изменениям в способах ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности. Некоторые общепринятые международные концепции и правила бухгалтерского учета уже устарели» [7, с. 174]. Для решения этой проблемы важно улучшить подготовку специалистов, объясняя им основные принципы и правила применения МСФО.

Наши исследования показали, что применение МСФО в Республике Таджикистан сталкивается с рядом практических и теоретических трудностей, которые препятствуют их успешной интеграции в национальную бухгалтерскую практику. Наряду с проблемами, связанными с нормативной и законодательной базой, существуют и специфические практические проблемы, которые отражаются на эффективности применения МСФО в стране. Рассмотрим эти проблемы более подробно.

1. Одной из ключевых трудностей, с которой сталкиваются таджикские бухгалтеры при внедрении МСФО, является существенная разница в подходах и менталитете между таджикскими специалистами и их зарубежными коллегами. Наши бухгалтеры привыкли работать в рамках жестких инструкций и установленных норм, что затрудняет переход к более гибкому и аналитическому подходу, требуемому международными стандартами. В то время как зарубежные учетные специалисты ориентируются на профессиональное суждение и экономическую логику, таджикские специалисты зачастую склонны следовать четким указаниям и инструкциям. Для преодоления этой проблемы необходимо расширять образовательные и профессиональные курсы, направленные на развитие аналитического и критического мышления у бухгалтеров.

2. Еще одной проблемой внедрения МСФО является существующий в Республике Таджикистан приоритет юридической формы хозяйственной операции перед ее экономическим содержанием. В национальном законодательстве отсутствует гибкость, позволяющая учитывать реальную экономическую сущность коммерческих сделок, что затрудняет правильное применение МСФО. Традиционно финансовый учет в стране основывается на юридических аспектах сделок, а не на их экономической сути, что мешает корректному отражению операций в отчетности. Для решения этой проблемы необходимо постепенно изменить правовую и нормативную базу страны, усиливая акцент на экономическую сущность сделок, а не только на их юридическую форму.

3. В Республике Таджикистан на данный момент отсутствует жесткая ответственность за нарушение стандартов (правил, положений) бухгалтерского учета, что в определенной мере ослабляет стремление экономических субъектов строго соблюдать требования по составлению финансовой отчетности. Однако ситуация меняется, поскольку отчетность по МСФО в своей сути является инструментом привлечения инвестиций, и несоответствие требованиям МСФО может повлиять на способность предприятий привлекать финансовые ресурсы. Проблема будет решена, если отчетность по МСФО станет обязательной для экономических субъектов, стремящихся работать на международных рынках.

4. В Республике Таджикистан налоговое законодательство продолжает доминировать над нормами бухгалтерского учета, что приводит к тому, что бухгалтеры больше ориентируются на налоговые требования, а не на принципы и стандарты бухгалтерского учета и финансовой отчетности. Это снижает гибкость бухгалтерского учета и затрудняет адаптацию к международным стандартам, поскольку бухгалтерский учет часто фокусируется на минимизации налоговых обязательств. Для решения этой проблемы необходимо гармонизировать налоговое законодательство с требованиями МСФО, а также проводить регулярные обучающие семинары и тренинги для практикующих бухгалтеров, направленные на развитие понимания того, как налоговые и бухгалтерские нормы могут взаимодействовать, а не противоречить друг другу.

5. Еще одной проблемой является трудность в получении достоверных рыночных оценок, необходимых для применения МСФО, особенно в отношении рыночной, восстановительной и приведенной стоимости активов и обязательств. Для преодоления этой проблемы можно развивать и стимулировать создание более активных рынков для основных финансовых инструментов, а также развивать инструменты и методики для оценки активов и обязательств в условиях недостаточной рыночной информации.

6. Отсутствие специализированных методических рекомендаций по применению МСФО в Республике Таджикистан также затрудняет процесс внедрения международных стандартов. Для решения этой проблемы необходимо разработать и внедрять методические пособия по применению МСФО, которые будут учитывать специфику национальной экономики и бизнес-практики.

Несмотря на существующие проблемы и вызовы, перспективы для успешной адаптации МСФО в Республике Таджикистан довольно обнадеживающие. Применение МСФО позволит предприятиям и финансовым учреждениям Республики Таджикистан повысить свою привлекательность на международных рынках капитала. Это откроет двери для привлечения иностранных инвестиций и улучшения деловых связей с зарубежными партнерами, что способствует экономическому росту и устойчивому развитию национальной экономики.

Одной из перспектив внедрения МСФО является повышение квалификации бухгалтеров и аудиторов, а также других специалистов в области финансов. Это откроет возможности для роста профессионалов, улучшения качества подготовки кадров и предоставления им более широких карьерных перспектив.

Внедрение МСФО создаст платформу для гармонизации национальных правил (положений) бухгалтерского учета с международными требованиями. Это приведет к улучшению качества финансовой отчетности и созданию единого подхода к бухгалтерскому учету и финансовой отчетности, что упростит взаимодействие между государственными органами и бизнесом. Применение МСФО, ориентированного на экономическую суть хозяйственных операций, поможет сблизить налоговое и бухгалтерское законодательство, что в свою очередь уменьшит риски возникновения конфликтных ситуаций в бухгалтерском учете и налогообложении.

Развитие КСО и экологической отчетности становится важным трендом на международной арене. Внедрение МСФО даст экономическим субъектам Республики Таджикистан возможность раскрывать информацию о своем воздействии на окружающую среду и социальную ответственность в рамках обязательной нефинансовой отчетности, что повысит их репутацию и привлекательность для инвесторов, ориентированных на устойчивое развитие.

Также немаловажной перспективой является развитие новых методов и инструментов для оценки активов и обязательств, что необходимо для применения МСФО в условиях, когда на рынке отсутствует информация о рыночной стоимости некоторых активов. Внедрение МСФО поможет развивать инфраструктуру финансовых рынков и создать механизмы для получения рыночных оценок, что будет способствовать увеличению надежности и точности финансовой отчетности.

Таким образом, перспективы внедрения МСФО в Республике Таджикистан очевидны и включают в себя не только улучшение качества финансовой отчетности и прозрачности бизнеса, но и усиление интеграции национальной экономики в глобальную финансовую систему. Однако для реализации этих перспектив необходим комплексный подход, включающий обучение специалистов, гармонизацию национального законодательства с международными стандартами и развитие необходимых инфраструктурных решений для повышения достоверности финансовых данных.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Блинова, У.Ю., Рожкова, Н.К., Рожкова, Д.Ю. Развитие стандартизации учета в цифровой экономике / У.Ю. Блинова, Н.К. Рожкова, Д.Ю. Рожкова // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2024. - № 6-1. – С. 37-41
2. Василенко, М.Е. Левкина, Е.В. Малышева, В.В. Совершенствование бухгалтерской отчетности в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности / М.Е. Василенко, Е.В. Левкина, В.В. Малышева // Теория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. – 2017. – Т. 9. - № 4 (39). – С. 66-80
3. Каримов, Б.Х. Влияние процессов глобализации и цифровизации на национальную систему бухгалтерского учета / Б.Х. Каримов // ЭКОНОМИКА, БИЗНЕС, ИННОВАЦИИ: Сборник статей XXII Международной научно-практической конференции, Пенза, 15 апреля 2023 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 51-54
4. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2024. - № 3 (53). – С. 150-156
5. Каримов, Б.Х., Кодирова, Г.Т. Развитие системы бухгалтерского учета в условиях глобализации / Б.Х. Каримов, Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2021. - № 3 (52). – С. 38-49
6. Каримов, Б.Х. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодӣ / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – № 3 (37). - С. 115-119
7. Каримов, Б.Х. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 4. – С. 169-179

8. Корягин, М.В. Развитие бухгалтерской отчетности в условиях изменения запросов пользователей / М.В. Корягин // Международный бухгалтерский учет. – 2014. - № 38 (332). – С. 52-63
9. Никифорова, Е.А. Анализ основных проблем и рисков, связанных с внедрением и применением международных стандартов финансовой отчетности / Е.А. Никифорова // Имущественные отношения в РФ. – 2010. - № 10 (109). – С. 13-30
10. Рожнова, О.В. Актуальные проблемы финансовой отчетности / О.В. Рожнова // Международный бухгалтерский учет. – 2013. - № 15 (261). – С. 2-8
11. Толмачева, Е.В., Малова, А.Ю. Проблема международной унификации бухгалтерского учета / Е.В. Толмачева, А.Ю. Малова [Электронный источник] / Режим доступа: URL: https://www.rusnauka.com/4_SND_2009/Economics/
12. Чая, В.Т. Концептуальные проблемы адаптации МСФО в России / В.Т. Чая // Международный бухгалтерский учет. – 2008. - № 1 (109). – С. 22-29
13. Шумакова, А.С., Убоженко, Е.В. О проблемах формирования отчетности в условиях применения цифровых технологий и их использования в оценке бизнеса по данным финансовой отчетности / А.С. Шумакова, Е.В. Убоженко // Регулирование земельно-имущественных отношений в России: правовое и геопространственное обеспечение, оценка недвижимости, экология, технологические решения. – 2022. - № 3. – С. 231-234
14. Lev, B. The Deteriorating Usefulness of Financial Report Information and How to Reverse It / B. Lev // Accounting and Business Research. – 2018. - vol. 48. Iss. 5. - P. 465-493

ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ ҶАҲОНИИ БАҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ ДАР АСОСИ СБҲМ

КАРИМОВ БАҲОДУР ҲАСАНОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. Тел.: (+992) 907-90-82-10.
E-mail: bahodurkarim@mail.ru

Мақола ба таҳлили тамоюлҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи баҳисобгирӣ молиявӣ дар асоси Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ва таъсири онҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Раванди мутобиқгардонии стандартҳои байналмилалӣ дар қаринаи рушди ҳисоботи молиявӣ дар мамлакат мавриди баррасӣ қарор гирифта, мушкилот ва бартариҳои асосии истифодаи ин стандартҳо барои ташаккули ҳисоботи молиявии шаффоф ва саҳеҳ муайян карда шудаанд.

Оид ба бартариҳои татбиқи СБҲМ, аз қабili баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ, таҳкими эътимод ба ҳисоботи молиявӣ аз ҷониби шарикони байналмилалӣ ва сармоягуздорон, фароҳам овардани шароит барои рушди устувори иқтисодӣ таъқид карда мешавад. Ба мушкилоте, ки мамлакат дар татбиқи СБҲМ, аз ҷумла мутобиқсозии низоми миллии баҳисобгирӣ муҳосибӣ, тақмили ихтисоси мутахассисон ва зарурати таҷдиди пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ рӯ ба рӯ аст, таваҷҷуҳ зоҳир шудааст.

Таваҷҷуҳ ба рақамикунони баҳисобгирӣ молиявӣ, автоматикунони тартибдиҳии ҳисобот ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ равона карда шудааст, ки ба беҳинасозии равандҳои дахлдор ва коҳиши хароҷот мусоидат мекунад. Нақши афзояндаи ифшои иттилоот дар соҳаи масъулияти иҷтимоии корпоративӣ низ баррасӣ мешавад, ки омили муҳими риояи стандартҳои байналмилалӣ мегардад. Дар ҷамъбаст тавсияҳо оид ба беҳтар намудани раванди татбиқи СБҲМ пешниҳод карда мешаванд, ки ба баланд

бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ ва суръат баҳишдан ба ҳамгирой ба низоми молиявии ҷаҳонӣ нигаронида шудаанд.

Калидвожаҳо: СБҲМ, баҳисобгирии молиявӣ, стандартҳои байналмилалӣ, ҷаҳонишавии иқтисодӣ, шаффофияти ҳисоботи молиявӣ, рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ, автоматикунони ҳисоботи молиявӣ.

GLOBAL FINANCIAL ACCOUNTING DEVELOPMENT TRENDS BASED ON IFRS

KARIMOV BAHODUR HASANOVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan
734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5. Tel.: (+992) 907-90-82-10. E-mail: bahodurkarim@mail.ru

The article is devoted to the analysis of global trends in financial accounting based on International Financial Reporting Standards (IFRS) and their impact on the Republic of Tajikistan. The process of adaptation of international standards in the context of financial reporting development in the country is considered, key problems and advantages of using these standards for the formation of transparent and reliable financial statements are identified.

The advantages of applying IFRS are emphasized, such as improving investment attractiveness, increasing confidence in financial reporting on the part of international partners and investors, and creating conditions for stable economic growth. Attention is drawn to the challenges that the country faces in implementing IFRS, including the adaptation of the national accounting system, improving the skills of specialists, and the need to update the regulatory framework.

The focus is on the digitalization of financial accounting, automation of reporting and the introduction of modern information technologies, which helps to optimize relevant processes and reduce costs. The growing role of disclosure in the field of corporate social responsibility is also considered, which is becoming an important factor in compliance with international standards. In conclusion, recommendations are offered for improving the IFRS implementation process, aimed at improving the quality of financial reporting and accelerating integration into the global financial system.

Keywords: IFRS, financial accounting, international standards, economic globalization, transparency of financial reporting, digitalization of accounting, automation of financial reporting.

УДК:657.1

РАЗВИТИЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

КОДИРОВА ГУЛМО ТОЛИБОВНА,

доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 918-
22-29-01. E-mail: kodirova.gulmo@mail.ru

Статья посвящена вопросам развития нормативно-правовой базы бухгалтерского учета в Республике Таджикистан в контексте экономических реформ и интеграции в международные финансовые системы. Рассматриваются ключевые аспекты реформирования бухгалтерского учета, включая внедрение Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) и совершенствование национального законодательства в сфере бухгалтерского учета и финансовой отчетности. Анализируются основные проблемы, препятствующие эффективному регулированию бухгалтерского учета, такие как несовершенство правовой базы, нехватка квалифицированных специалистов и сложности адаптации законодательства к рыночной экономике. Также исследуется влияние государственной политики на процессы стандартизации бухгалтерского учета и предлагаются пути его дальнейшего совершенствования. В статье акцентируется внимание на необходимости пересмотра законодательной базы для успешного перехода к международным стандартам и повышения инвестиционной привлекательности страны.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, нормативные правовые акты, национальная система бухгалтерского учета, МСФО, положения по бухгалтерскому учету, финансовая отчетность, налоговое законодательство.

Развитие нормативно-правовой базы бухгалтерского учета в Республике Таджикистан является актуальной темой в контексте современных экономических и правовых преобразований. В условиях глобализации экономики, интеграции в международные финансовые системы и стремления к экономическому росту важным аспектом успешного функционирования бизнеса и финансового сектора является правильное и эффективное регулирование бухгалтерского учета.

Республика Таджикистан, стремясь к модернизации экономики и улучшению инвестиционного климата, обязана обеспечить соответствие своей нормативно-правовой базы международным стандартам и практикам. Однако процесс интеграции МСФО и развитие национального законодательства в области бухгалтерского учета сталкиваются с рядом вызовов, таких как несовершенство правовой базы, недостаточная квалификация специалистов и сложности в адаптации законодательства к условиям рыночной экономики. В связи с этим, исследование процессов развития нормативно-правовой базы бухгалтерского учета в Республике Таджикистан является необходимым для выявления текущих проблем и предложения путей их решения.

В научной литературе последних лет активно исследуются различные аспекты бухгалтерского учета, его роли в экономике страны, а также пути улучшения нормативного регулирования в этой области. Среди значимых научных работ в данной сфере выделяются работы таких ученых, как И.А. Бобиев [1], М.У. Бобоев [2], М.Б. Каримиён [5; 6], Б.Х. Каримов [7; 8; 9; 10; 11; 12] и К.Х. Хушвахтзода [14; 15], которые внесли весомый вклад в изучение проблем бухгалтерского учета и его нормативно-правового регулирования в Республике Таджикистан.

Следует отметить, что несмотря на усилия Правительства Республики Таджикистан, национальная нормативно-правовая база бухгалтерского учета не всегда

соответствует международным стандартам. Законодательство в данной области развивается медленно, а в некоторых случаях не учитывает последние тенденции в области бухгалтерского учета и финансовой отчетности, что препятствует улучшению инвестиционного климата. В Республике Таджикистан более двадцати лет назад начаты реформы по переходу национальной системы бухгалтерского учета на применение МСФО, основными мероприятиями которых являются принятие законодательных и нормативных актов, регулирующих бухгалтерский учет и составление финансовой отчетности, трансформация системы регулирования бухгалтерского учета и финансовой отчетности, создание системы формирования национальных стандартов (правил, положений) бухгалтерского учета и финансовой отчетности.

Действительно, как показывает зарубежный опыт, реформирование национальных систем бухгалтерского учета неотделимо от его нормативного регулирования. Поэтому ответственные за реформирование национальной системы бухгалтерского учета лица определили в качестве важнейшей задачи реализацию мер по совершенствованию законодательной базы и нормативно-правовых актов, регулирующих бухгалтерский учет и составление финансовой отчетности.

По нашему мнению, правовые нормы, регулирующие деятельность в области бухгалтерского учета, содержатся в различных нормативных правовых актах. Некоторые из этих документов имеют непосредственное отношение к сфере бухгалтерского учета, другие же носят комплексный характер и включают в себя стандарты, затрагивающие все сферы деятельности хозяйствующих субъектов. При этом каждый нормативный акт действует во взаимосвязи с иными нормативными правовыми актами, а их взаимная координация осуществляется путем установления полномочий государственных органов по разработке каждого нормативного правового акта и реализации отношений подчиненности между ними (рисунок 1). При этом Конституция Республики Таджикистан, законы и другие нормативные правовые акты определяют, какие нормативные правовые акты, в какой форме и по какому кругу вопросов может принимать тот или иной государственный орган. Взаимосвязь нормативных правовых актов, регулирующих сферу бухгалтерского учета и финансовой отчетности, выражается в том, что каждый нормативный акт не может противоречить нормативным актам вышестоящего уровня.

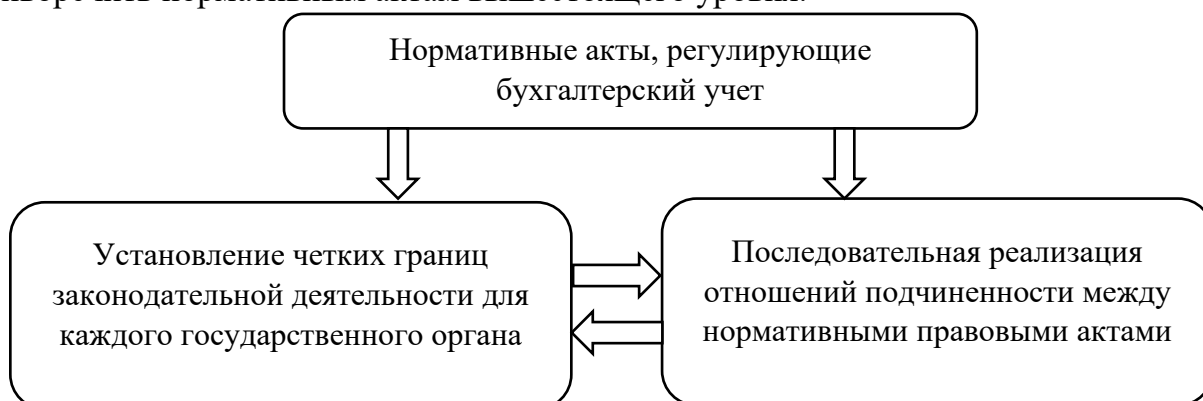

Рисунок 1. Взаимосвязь нормативных документов, регламентирующих бухгалтерский учет

Источник: составлен автором

Комплекс документов, регламентирующих вопросы бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности, классифицируется по уровням в зависимости от

их юридической силы, а также определяются уровни ответственности за их разработку и реализацию. При этом каждая составляющая комплекса нормативных документов имеет свой определенный статус, а в совокупности они образуют систему нормативных документов, регламентирующих ведение бухгалтерского учета и составление финансовой отчетности.

Таким образом, в Республике Таджикистан бухгалтерский учет и составление финансовой отчетности осуществляются на основании нормативных документов различного уровня. Большинство из этих документов являются обязательными для применения (Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов Республики Таджикистан, Методические указания по применению плана счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов). Регулирование отношений в области бухгалтерского учета и финансовой отчетности в Республике Таджикистан осуществляет Министерство финансов Республики Таджикистан.

Развитие экономических отношений в Республике Таджикистан предъявляет новые требования к организации и ведению бухгалтерского учета. Кроме того, возрастающая роль внешнеэкономических связей и расширение процессов международной экономической интеграции обусловили необходимость совершенствования систем бухгалтерского учета в соответствии с требованиями МСФО и управления деятельностью хозяйствующих субъектов с учетом национальных особенностей ведения хозяйственной деятельности и положений нормативных документов, регламентирующих сферу бухгалтерского учета и финансовой отчетности.

Наши исследования показали, что процессы разработки и принятия законодательных и нормативных правовых актов в области бухгалтерского учета были активными в первые годы (1999-2003 гг.) и замедлились после 2003 г. Только за период 1999-2003 гг. Министерством финансов Республики Таджикистан было принято 11 нормативных актов – положений по бухгалтерскому учету (ПБУ) и ряд дополнительных инструкций. В результате процесс разработки документов, регламентирующих национальную систему бухгалтерского учета, замедлился, и на сегодняшний день (по состоянию на 2025 год) прогресса в этом направлении не наблюдается.

Таким образом, к концу 2004 года нормативная база бухгалтерского учета была сформирована в соответствии с требованиями МСФО, однако вопрос ее надлежащего соответствия МСФО остается открытым. Именно тогда принятый в 2004 году закон о бухгалтерском учете и финансовой отчетности уже в первые годы своего существования нуждался в актуализации. Поэтому для реализации реформы бухгалтерского учета и успешного перехода на МСФО возникла необходимость в пересмотре нормативно-правовой базы бухгалтерского учета. В связи с этим 25 марта 2011 года был принят Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» в новой редакции.

Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» устанавливает единые требования к организации и ведению бухгалтерского учета в хозяйствующих субъектах, составлению и представлению пользователям финансовой отчетности, определяет правовой механизм регулирования деятельности в области бухгалтерского учета. Закон включает в себя ряд важных

аспектов, в том числе классификацию основных понятий, используемых в сфере бухгалтерского учета и финансовой отчетности (таблица 1).

Таблица 1.

Пояснение основных понятий в области бухгалтерского учета и финансовой отчетности

Понятие	Пояснение понятия
Бухгалтерский учет	Единая система сбора, регистрации, обобщения информации об имуществе, активах, обязательствах и капитале организации, составленных по установленным формам.
Хозяйственные операции	Обращение, события, условия и операции, оказывающие влияние на финансовое состояние организации, результат ее финансовой деятельности или обращение денежных средств.
План счетов бухгалтерского учета	Систематизированный перечень синтетических счетов бухгалтерского учета.
Бухгалтерская организация	Юридическое лицо, предоставляющее услуги в сфере бухгалтерского учета, являющееся членом профессиональной организации бухгалтеров, имеющее в штате не менее двух профессиональных бухгалтеров.
Бухгалтерские документы	Первичные документы бухгалтерского учета, учетная политика, план счетов, финансовая отчетность, договоры и другие документы, связанные с ведением бухгалтерского учета и составлением финансовой отчетности организаций.
Первичные учетные документы	Документальное свидетельство как на бумажном, так и на электронном носителе факта совершения операции или события и права на ее совершение, на основании которого ведется бухгалтерский учет.
Ҳисоботи молиявӣ	Маҷмуи маълумоте, ки ҳолат ва натиҷаи фаъолияти молиявии ташкилотҳоро дар асоси нишондодҳои баҳисобгирии муҳосибӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ ё миллий дар бар мегирад
Международные стандарты	Стандарты и комментарии, изданные Фондом международных стандартов финансовой отчетности и утвержденные уполномоченным государственным органом для пользования.
Национальные стандарты	Нормативные правовые документы, регулирующие ведение бухгалтерского учета и составление финансовой отчетности, утвержденные уполномоченным государственным органом.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [4]

Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» распространяется на все организации, учреждения и предприятия независимо от их организационно-правовой формы, административной подчиненности и формы собственности, а также на иностранные предприятия и организации, осуществляющие деятельность на территории Республики Таджикистан, если иное не установлено международно-правовыми актами, признанными Республикой Таджикистан. Индивидуальные предприниматели, осуществляющие

предпринимательскую деятельность без образования юридического лица, ведут учет своих доходов и расходов в порядке, установленном Налоговым кодексом Республики Таджикистан.

Следует отметить, что сразу после принятия нового закона о бухгалтерском учете Министерство финансов Республики Таджикистан постановлением от 27 мая 2011 года № 41 утвердило новый план счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и методические указания по ее внедрению. «Новый План счетов бухгалтерского учета содержит много изменений по сравнению с предыдущей версией (2004 г.), однако он все еще не в полной мере соответствует требованиям составления финансовой отчетности в соответствии с МСФО и текущей хозяйственной деятельности предприятий Республики Таджикистан» [11, с. 29].

Исследователь М.У. Бобоев обозначил основные направления развития национальной системы бухгалтерского учета на основе регулирования, которые мы также поддерживаем: разработка и утверждение долгосрочной стратегии внедрения и реализации МСФО на период до 2030 года; совершенствование законодательной базы и институциональной среды системы бухгалтерского учета и отчетности; повышение требований к оценке профессиональной компетентности главных бухгалтеров хозяйствующих субъектов; совершенствование инфраструктуры применения МСФО на предприятиях; повышение профессионализма специалистов путем организации и проведения семинаров и тренингов; создание надлежащей системы контроля и оценки качества составления финансовой отчетности; развитие цифровой экономики и совершенствование автоматизированной системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности; разработка интегрированного бухгалтерского учета, стратегического учета и отчетности; совершенствование плана счетов бухгалтерского учета и форм финансовой отчетности и т.д. [2, с. 24].

Для создания нормативной правовой базы, более отвечающей целям реформирования национальной системы бухгалтерского учета, Министерству финансов Республики Таджикистан необходимо разработать рекомендации и методические указания, инструкции и разъяснения. В первую очередь это касается разработки отраслевых методических указаний и рекомендаций по планированию, учету и калькулированию себестоимости продукции (работ, услуг), а также методических указаний по особенностям состава себестоимости по отдельным отраслям и видам деятельности.

До недавнего времени в Республике Таджикистан действовал специальный нормативный акт, регламентирующий учет затрат и исчисление себестоимости продукции (выполнения работ, услуг) - Положение по калькулированию себестоимости продукции (работ, услуг) на предприятиях и в организациях Республики Таджикистан, утвержденное Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 12 мая 1999 года № 210. Более чем двадцатилетний опыт применения данного положения показал, что оно не отвечало требованиям ведения бухгалтерского учета по МСФО. Утвержденные в данном нормативном документе положения породили множество проблем в процессе ведения бухгалтерского учета в хозяйствующих субъектах, ненадлежащее разрешение которых в большинстве случаев приводили к спорам с налоговыми органами и иными органами финансового контроля.

Учитывая сложившуюся ситуацию, Правительство Республики Таджикистан постановлением от 28 октября 2023 года № 505 утвердило Типовые правила калькулирования себестоимости товаров (работ, услуг) и признало утратившим силу

Положение по калькулированию себестоимости продукции (работ, услуг) на предприятиях и в организациях Республики Таджикистан. Однако изучение содержания нового документа показывает также, что он не учитывает всех необходимых аспектов, в том числе отраслевые особенности деятельности хозяйствующих субъектов и технологию производства продукции.

Возможно, здесь возникает вопрос, что мы сейчас находимся в рыночных условиях и нет необходимости во вмешательстве государства в деятельность коммерческих предприятий, большинство из которых являются элементами частного предпринимательского сектора. Однако следует учитывать, что вопрос учета затрат и исчисления себестоимости напрямую затрагивает интересы государства, поскольку одним из наиболее влиятельных налогов в пополнении государственного бюджета Республики Таджикистан является налог на доходы юридических лиц, и его снижение оказывает существенное влияние на формирование бюджетных средств. Таким образом, государство посредством своей законодательной системы и нормативных правовых актов регламентирует порядок исчисления себестоимости продукции (выполнения работ, оказания услуг).

Глава 28 Налогового кодекса Республики Таджикистан устанавливает порядок осуществления вычетов из налогооблагаемой базы налога на доходы юридических лиц [13]. В частности, в соответствии с положениями статьи 190 данного кодекса из валового дохода хозяйствующих субъектов, работающих на общей системе налогообложения (плательщиков налога на прибыль юридических лиц), вычитаются все обоснованные и документально подтвержденные расходы, относящиеся к отчетному периоду, в котором получен налогооблагаемый доход, в том числе: расходы на сырье, материалы, расходы на рекламу, энергоносители, за исключением расходов, связанных с приобретением, строительством и монтажом основных средств; расходы на заработную плату, командировки (в определенных пределах) и др. Такие затраты вносят существенный вклад в себестоимость продукции (выполнения работ, оказания услуг), поэтому их регулирование целесообразно осуществлять налоговым законодательством.

Вычет из налогооблагаемой базы по налогу на прибыль юридических лиц всех видов расходов, разрешенных к вычету, допускается только при наличии надлежащим образом оформленных документов, подтверждающих факт фактического осуществления соответствующих расходов. Оправдательные документы формируются только в рамках системы бухгалтерского учета, в связи с этим порядок оформления учетных документов (первичных документов) установлен статьей 13 Закона Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности». Также документом, подтверждающим расходы, является гражданско-правовой договор (договор купли-продажи, договор поставки, договор аренды и т.д.), который составляется в соответствии с положениями Гражданского кодекса Республики Таджикистан [3].

Договором купли-продажи оформляется одна из самых распространенных операций в хозяйственной деятельности современных предприятий - поступление материальных ценностей (товаров, сырья и материалов) на предприятие, которое только после исполнения отражается в бухгалтерском учете. Все операции, связанные с обеспечением материальных ценностей, разрабатываются предприятием на основе устоявшихся норм организации и технологии производства, систем управления как на уровне предприятия, так и на уровне его структурных подразделений (отделов, служб) и должностных лиц.

В соответствии с положениями статьи 488 Гражданского кодекса Республики Таджикистан на основании договора купли-продажи одна сторона (продавец) обязуется передать другой стороне (покупателю) товар в собственность (право ведения хозяйства и непосредственного управления), покупатель обязуется принять этот товар и уплатить за него определенную денежную сумму (цену). Статья 541 Гражданского кодекса Республики Таджикистан определяет признаки договора поставки (товара).

Стоит отметить, что вычеты при расчете налога на доходы юридических лиц являются одним из важнейших направлений бухгалтерского и налогового учета, а также относятся к сфере управленческого учета. Поэтому определение невычитаемых расходов является одним из важнейших направлений регулирования бухгалтерского учета. Указанные аспекты регулирования учета затрат подпадают под действие положений статьи 192 Налогового кодекса Республики Таджикистан. В соответствии с положениями данной статьи вычеты не допускаются по расходам, не связанным с предпринимательской деятельностью, а также по расходам, связанным с приобретением товаров (работ, услуг) у индивидуальных предпринимателей, осуществляющих деятельность на основе патента. В частности, вычет не распространяется на расходы, связанные со строительством, эксплуатацией и содержанием объектов, а также на иные расходы, не связанные с предпринимательской деятельностью (основным производством).

Следует отметить, что для достижения целей нормативного регулирования систем бухгалтерского учета хозяйствующих субъектов важную роль играют внутренние рабочие документы самих предприятий, одним из которых является учетная политика предприятия.

Практика бухгалтерского учета в Республике Таджикистан показывает, что практически в каждом ПБУ, особенно в тех, которые регулируют вопросы бухгалтерского учета и представления информации об активах и обязательствах в финансовой отчетности, необходима разработка подробных разъяснений методических положений, которые касаются приемов учета отдельных объектов бухгалтерского учета. В настоящее время в стране отсутствуют какие-либо инструкции или руководства, подробно определяющие порядок использования конкретных счетов бухгалтерского учета для конкретных объектов учета. Методические указания по внедрению плана счетов, разрабатываемые и утверждаемые одновременно с планом счетов, носят общий характер и не могут быть применимы к отдельным предприятиям. Этот вопрос также обсуждается исследователями в литературе [6, с. 76-83].

Наличие аналогичных проблем можно отметить в отношении ПБУ 3/2002 «Учет материально-производственных запасов», 4/2002 «Учет основных средств» и всех других национальных положений по бухгалтерскому учету. Практикующие бухгалтеры не могут определить, какие счета следует применять для синтетического и аналитического учета конкретных объектов, подпадающих под действие данных положений. То есть ни один из принятых Министерством финансов Республики Таджикистан в рамках реформирования национальной системы бухгалтерского учета нормативных актов по бухгалтерскому учету не затрагивает вопросы техники бухгалтерского учета. Проблема усугубляется отсутствием инструкций и методических рекомендаций, облегчающих работу практикующих бухгалтеров. Таким образом, представляется, что назрела острая необходимость в пересмотре нормативно-правовой базы, регулирующей бухгалтерский учет.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Бобиев, И.А., Акрамова, Ӳ.А. Низоми андозбандии корхонаҳои хурд: равишҳои амалӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ / И.А. Бобиев, Ӳ.А. Акрамова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. - № 2. – С. 177-183
2. Бобоев, М.У. Гузариш ба СБҲМ ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.У. Бобоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 5. – С. 20-27
3. Гражданский кодекс Республики Таджикистан [Электронный источник] / Режим доступа: URL: pcz.tj/content/гражданский-кодекс-республики-таджикистан
4. Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» [Электронный источник] / Режим доступа: URL: pcz.tj/content/закон-республики-таджикистан-о-бухгалтерском-учете-и-финансовой-отчетности
5. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан. Монография / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён. – Душанбе: ИПС, 2019. – 390 с.
6. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Составление плана счетов бухгалтерского учета на основе МСФО / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. - С. 76-83
7. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2024. - № 3 (53). – С. 150-156
8. Каримов, Б.Х., Кодирова, Г.Т. Развитие системы бухгалтерского учета в условиях глобализации / Б.Х. Каримов, Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2021. - № 3 (52). – С. 38-49
9. Каримов, Б.Ӳ. Равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Ӳ. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2(41). - С. 15-21
10. Каримов Б.Ӳ. Робитаи намудҳои баҳисобгирӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои иқтисодӣ / Б.Ӳ. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 4(43). - С. 84-92
11. Каримов, Б.Ӳ. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ӳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). - С. 23-34, с. 29
12. Каримов, Б.Ӳ., Каримиён, М.Б. Масъалаҳои эътирофкунии даромади корхонаи тичоратӣ / Б.Ӳ. Каримов, М.Б. Каримиён // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – № 1 (30). - С. 47-53
13. Налоговый кодекс Республики Таджикистан [Электронный источник] / Режим доступа: URL: https://www.andoz.tj/docs/kodex/Tax-Code_20_06_2024-RT_ru.pdf
14. Хушвахтзода, Қ.Х., Каримов, Б.Ӳ. Пайдоиш ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар олами ислом / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.Ӳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 10. – Қисми 2. - С. 66-71
15. Хушвахтзода, Қ.Х., Қодирова, Г.Т. Сиёсати баҳисобгирӣ чун асоси ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 4-1. – С. 5-13

РУШДИ ПОЙГОҲИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚУҚИ БАҲИСОБГИРИИ
МУҲОСИБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҚОДИРОВА ГУЛМО ТОЛИБОВНА,

доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи менеҷменти Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 918-
22-29-01. E-mail: kodirova.gulmo@mail.ru

Мақола ба масъалаҳои рушди пойгоҳи меъёрию ҳуқуқии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ ва ҳамгироӣ ба низомҳои байналмилалӣ молиявӣ бахшида шудааст. Ҷанбаҳои асосии ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла татбиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ва тақмили қонунгузори милли дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ баррасӣ мешаванд. Мушкилоти асосие, ки ба танзими самарабахши баҳисобгирии муҳосибӣ халал мерасонанд, аз қабилӣ номукаммалии пойгоҳи ҳуқуқӣ, нарасидани мутахассисони соҳибхтисос ва душвориҳои мутобиксозии қонунгузорӣ ба иқтисодиёти бозорӣ таҳлил карда мешаванд. Таъсири сиёсати давлатӣ ба равандҳои стандартикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ низ баррасӣ шуда, роҳҳои тақмили минбаъдаи он пешниҳод карда мешаванд. Дар мақола ба зарурати таҷдиди назар кардани пойгоҳи қонунгузорӣ барои бомуваффақият гузаштан ба стандартҳои байналмилалӣ ва баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузори мамлакат диққати махсус дода шудааст.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии муҳосибӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ, СБҲМ, низомномаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ, қонунгузори андоз.

DEVELOPMENT OF THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK OF
ACCOUNTING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

QODIROVA GULMO TOLIBOVNA,

doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Management Department of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33. Tel.: (+992) 918-22-29-01.
E-mail: kodirova.gulmo@mail.ru

The article is devoted to the development of the regulatory and legal framework of accounting in the Republic of Tajikistan in the context of economic reforms and integration into international financial systems. Key aspects of accounting reform are considered, including the introduction of International Financial Reporting Standards (IFRS) and the improvement of national legislation in the field of accounting and financial reporting. The article analyzes the main problems that hinder the effective regulation of accounting, such as the imperfection of the legal framework, the lack of qualified specialists and the difficulties of adapting legislation to a market economy. It also examines the impact of public policy on the processes of accounting standardization and suggests ways to further improve it. The article focuses on the need to revise the legislative framework for a successful transition to international standards and increase the investment attractiveness of the country.

Keywords: accounting, regulatory legal acts, national accounting system, IFRS, accounting regulations, financial reporting, tax legislation.

ТДУ: 332.334

**БАӢЕ УСУЛӢОИ ИННОВАТСИОНИИ ОБӢРИКУНОНИИ ЗАМИНӢОИ
КИШОВАРЗӢИ**

КОМИЛОВ НИЗОМУДДИН БЕГАӢМАДОВИЧ,

номзади илмӢои иқтисодӢ, и.в.дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи ДонишгоӢи
давлатии Кӯлоб ба номи АбуабдуллоӢи РӯдакӢ.

735360, шаӢри Кӯлоб, кучаи С.Сафаров 16

Тел.: (+992) 938446880. E-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

ҚОСИМОВ АЛИҚОН,

докторанти PhD-и аз рӯи ихтисоси 6D050600-Иқтисодиёт, назди кафедраи иқтисоди
корхонаӢо ва соӢибкории ДонишгоӢи давлатии Кӯлоб ба номи АбуабдуллоӢи РӯдакӢ.

*Дар мақолаи мазкур масъалаӢои муӢимми усулӢои инноватсионии обӢрикунонии
заминӢои кишоварзӢи мавриди таӢқиқ ва омӯзиши қарор дода шуда аст. Муаллиф муӢиммияти
мақолаи мазкурро бо факту далелӢои илмӢ асоснок карда, зарурияти ҷорӢ намудани баӢзе аз
усулӢои инноватсионии обӢрикунониро дар соӢаи кишоварзӢи асоснок намудааст.*

*Муаллиф иброз доштааст, ки барои самаранокии истеӢсолоти кишоварзӢи истифодаи
усулӢои инноватсионии обӢрикунонӢ дар соӢаи кишоварзӢи зарурияти воқеӢи дорад. Ӣамзамон
афзалиятӢои обӢрии қатрагӢи нисбат ба обӢрии муқаррарӢи нишон дода шуда, наӢиши онро дар
сиёсати воридот ивазкунандаи маӢсулотӢои кишоварзӢи дарҷ карда аст.*

***КадидвожаӢо:** обӢрии қатрагӢи, обӢрии муқаррарӢи, замин, маӢсулотӢои кишоварзӢи,
захираӢои обӢи, технологияи обӢи, инноватсия, самаранокии истеӢсолот.*

Дар бисёр кишварӢои рӯ ба тараққӢи масъалаи самаранок истифодабарии
захираӢои обӢи ва замин дар мадди аввал меистад ва барои ҷумӢурии Тоҷикистон низ
муӢим доништа мешавад. Барои самаранок истифода бурдани захираӢои мазкур дар
аксар давлатӢо технологияи инноватсионӢи истифода бурда мешавад. Дар ҷумӢурии
Тоҷикистон барои самаранокии истифодабарии захираӢои табиӢ аз қабili об, замин
ва дигар манбаӢои табиӢи лоиӢаӢои озмоишӢ ба роҳ монда шудааст. Аз он ҷумла дар
минтақаи Кӯлоб барои афзоиши истеӢсоли маӢсулоти аграрӢи якчанд лоиӢаӢои
инноватсионӢи-озмошӢи тадбиқ карда шудаанд, ки аз тарафи муӢаққики мавзӯ мавриди
таӢлил ва омӯзиш қарор гирифтаанд.

Мавриди зикр аст, ки рушди ҷараёнӢои инноватсионӢи, амалисозии технологияи
муосир дар истеӢсолоти кишвар дар Ӣошияи сиёсати иқтисодии Ӣукумати ӢумӢурии
Тоҷикистон қарор дорад. Ӣанӯз 20 январи соли 2016 дар Паёми Президенти ӢумӢурии
Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ӢумӢурии Тоҷикистон қайд гардида буд: « МаӢз
рушди соӢаӢои воқеӢи, фароӢам овардани фазои мусоиди сармоягузорӢи, ҷалби сармояи
мустақим ва воридоти технологияӢои нави инноватсионӢи имкон медиӢад, ки раванди
саноатикунонии мамлакат таъмин гардида, Ӣаҷми истеӢсоли маӢсулоти саноатӢи ва
шумораи ҷойӢои нави корӢ мунтазам афзоиш дода шавад»[6].

Яке аз самтӢои такмил додани танзими давлатии муносибатӢои заминдорӢ дар
соӢаи кишоварзӢи ин мусоидат ба обӢрикунонии заминӢо тариқи шаклӢои
инноватсионӢи мебошад. Тайи солӢои охир вазъи обӢрикунонӢи ва Ӣолати мелиоративии
заминӢо бад шуда истодааст.

СабабӢои ба вучуд омадани ин ӢолатӢои ногувори мелиоративӢи – ин барзиёдии
обгирии иншоотӢои гидротехникӢи аз дарёӢо мебошанд, ки дар солӢои таӢлилшаванда
16,5 млрд. м³ ташкил медиӢад. Истифодабарандагони захираӢои обӢи дар кишоварзӢи
тахминан 2-2,5 маротиба зиёдтар аз хароҷоти барои пардохти об кардаашон обгирӢи
мекунанд, ки ин ба бухоршавӢи ва транспирансияи зироатӢои кишоварзӢи оварда расонида

аст. Ин ҳолат бо коэффисенти пасти истифодаи иншоотҳои гидротехникӣ, банақшагири ғайрисамаранокии саҳроҳо, низоми такмилнаёфтаи истифодабарии захираҳои обӣ зимни обёрикунонии иловагӣ вобаста аст. Аз ин сабаб дар бештари заминҳои кишт тобистона сатҳи обҳои зеризамини қабати болоии замин ва бисёр маврид қисмати ҳосилхезии онро ишғол менамояд, ки иҷрои корҳои мелиоративро дар давраи нашъунамои пахта ва дигар зироатҳои кишоварзиро мушқилгадонида, сабаби шӯразании дубораи заминҳо мегардад.

Мушкилии дигар дар он аст, ки обҳо аз сарчашмаҳо нобаробар қорӣ мешаванд. Тобистон дар як қисмати ноҳияҳои ҷумхури ҳангоми обёрикунии интенсивӣ камчинии обҳо барои обёрикунӣ ба вучуд омада, ҳолати баръакс дар фасли тирамоҳ зимистон ҳангоми таъмири каналу захбурҳо ба амал меояд. Ифлосшавии захираҳои замин ба пастшавиаш ҳосилнокии зироатҳои асосии соҳаи кишоварзӣ, аз он ҷумла пахта оварда мерасонад. Ба ақидаи мо роҳи ҳалли ин масоил, пеш аз ҳама, вобаста аз минтақаҳои обёришаванда баҳои иқтисодӣ додан ба захираҳои фонди замини ҷумхури бо назардошти истифода ва талаботи мелиоративӣ мебошад. Барои обёрикунонии ба вазъи беҳдошти замин мусоидаткунанда намудҳои гуногуни обёрикунони мавҷуд аст, ки яке аз онҳо обёрикунии қатрагӣ мебошад. Аксарияти зироатҳои дорои арзиши қиматии баланд дар Тоҷикистон дар заминҳои обёришаванда истехсол карда мешаванд. Аз ҳамин сабаб ҳам истифодаи усулу системаҳои самараноктари обёрӣ ҳамчун зарурат маҳсуб мегарданд.

Маврид ба зикр аст, ки яке аз шаклҳои инноватсионии обёрикунонӣ дар соҳаи кишоварзӣ ин обёрикунонии қатрагӣ мебошад. Системаи обёрии қатрагиро метавон барои қитъаи наздиҳавлигӣ дар якҷоягӣ бо системаи ҷамъоварии оби борон аз бомҳо ва инчунин барои зироатҳои саҳро ва боғҳо истифода бурд. Ҳар ду системаи зикргардида обёрии қатрагӣ, дар қиёс бо обёрӣ аз тариқи ҷӯйҳои саркушода, аз нигоҳи истифодаи самаранокии об, аз 1,5 то 2 маротиба бештар бартарӣ дорад. Аз як тараф, онро метавон барои баланд бардоштани маҳсулнокии заминҳо ва аз тарафи дигар барои сарфаи хароҷот барои об истифода намуд. Дар баробари сарфаи об, обёрии қатрагӣ дар нисбати обёрии муқаррарӣ 90 дарсад бартариӣ бештарро аз нигоҳи самаранокии истифодаи порухо ба сифати маводи ғизоӣ доро мебошад, чун дар ин маврид метавон маводи ғизоиро бевосита бо об ҳамроҳ намуд. Ба таври умумӣ, обёрии қатрагӣ эрозияи обро нигоҳ дошта, монеи сабзиши алафҳои бегона гардида, сарфи қувваи қориро, барои қандан ва тоза намудани ҷӯйҳои обёрӣ, то ҳадди қамтарин поин меоварад.

Дар айни ҳол, обёрии қатрагӣ дар Тоҷикистон бояд дар қитъаҳо ва боғчаҳои назди ҳавлигӣ истифода бурда шавад, чунки захирасозии об ва низоми обрасонӣ (пойгоҳҳои обкашӣ) мушкилии бузурге мебошад. Ба мақсади захирасозии об, як систерна ва ё як ҳавзи аз санг сохташударо якҷо бо дастгоҳи обкашӣ ва ё ягон намуд бочкаеро, ки дар баландӣ насб гардида, дар системаи лӯлаҳои фишори заруриро пайдо менамояд, истифода бурдан мумкин аст. Як қитъаи наздиҳавлигии аз 50 м² то 100 м² ба як системаи фишорӣ аз 0,1 то 0,2 бар нӣз дорад. Ба ғайр аз обанбор, боз лӯлаҳои полиэтиленӣ ва асбобҳои чакрадиҳӣ низ зарур мебошанд. Ба мақсади қам намудани хароҷот, метавон печмехҳои одиро ба сифати қисматҳои чакрадеҳ истифода бурд. Як системаи обёрии қатрагӣ метавонад 90% поруи ҳамроҳ кардашударо сарфа намояд. Ҳар чӣ қадар ки системаи лӯлаҳо қалон бошанд, ҳамон қадар кӯшишҳои бештар барои тозакунии зарур мегарданд [2, с 113-116]. Обёрикунонии қатрагӣ барои заминҳои таъйиноти кишоварзӣ ҳам бартарӣ дорад ва ҳам қамбудихо.

Чӣ тавре, ки тадқиқотҳо нишон медиҳанд системаи обёри қатрагӣ нисбат ба обёрии муқарарӣ афзалтар мебошад. Ташкилоти Ҷамъияти Агро- Информ зимни

тадқиқоташ соли 2013 дар боғи зардолуи «Зоидов»-ки дар шаҳри Исфара гузаронида шуда буд чунин натиҷагирӣ кард.

Чадвали №1: Тафовути обёрии қатрагӣ аз обёрии муқарарӣ

Тавсифи хароҷотҳо	Обёрии қатрагӣ	Обёрии муқарарӣ	Воҳиди ченак
Об	3500	7500	М³
Бензин	75	600	сомонӣ
Қувваи корӣ барои обёри	390	900	сомонӣ/сол
Нест кардани алафҳои бегона	280	580	сомонӣ
Харчи нуриҳои минералӣ	7%	25%	
Тақсимои баробар барои об	На 99%	На 30%	
Эрозияи хок	нест	ҳаст	
Ҳосилнокии хок	40	30	к/дарахт

Сарчашма:Тадқиқоти ТҶ Агро-Информ

Таҳлилҳои чадвал нишон медиҳанд, ки натиҷаи тадқиқот дар самти истифодабарии обёри қатрагӣ нисбат ба обёри муқарарӣ дар боғҳои зардолу афзалтар мебошад. Чи тавре, ки аз рақамҳои оморӣ бармеояд дар обёрикунонии қатрагӣ 3500 М³-об сарфа мешавад ва дар обёри муқарарӣ бошад 7500 М³-яъне обёри қатрагӣ нисбат ба обёри муқарарӣ 4000 М³-камтар дида мешавад. Пас аз инчо маълум мешавад, ки обёри қатрагӣ афзалтар мебошад нисбат ба обёри муқарарӣ.

Ҳамзамон дар обёрикунонии қатрагӣ тавре маълум аст қувваи кори арзон арзёби мегардад. Дар системаи обёри қатрагӣ 390 сомонӣ сарф шавад пас ин адад дар обёрии муқарарӣ 900 сомонӣ сарф мешавад, ки мутаносибан обёрии қатрагӣ нисбат ба обёрии муқарарӣ 290 сомонӣ камтар дида мешавад.

Дар ин мавзӯ таҳқиқотчи ватанӣ Раҳматзода Ҳайдар Бобо ба ҳамин монанд андешаронӣ намуда иброз доштанд, ки норасоии менечерон ва коршиносони идорақунандаи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ имрӯз аз мушкилоте гардидааст, ки садди роҳи таракқӣ кардани инноватсияҳои кишоварзӣ гардидаанд [я7,с. 86-91].

Дар воқеъ барои рушди соҳаи кишоварзӣ ва афзоиши маҳсулотҳои кишоварзӣ заминҳои обӣ нақши калидӣ дорад. Ҳамин аст, ки иқтисодчи ватанӣ Исайнов Ҳ.Р. иброз медорад, ки : яке аз мушкилоти соҳаи кишоварзӣ ин кам шудани заминҳои обӣ мебошад. Захираҳои заминҳои обӣ дар кишвар хеле маҳдуданд ва онҳо самаранок истифода бурда намешавад. Агар дар соли 2007 ба ҳар сари аҳолии кишвар 0,10 га замини обӣ рост меомад, дар ҳоли ҳозир ин адад ба 0.6 га рост меояд. Барои ин мебояд, ки танзими иқтисодии истифодабарии замин аз тарафи мақомотҳои дахлдор ҷиддӣ ба роҳ монда шавад, ва обёрикунонии заминҳоро сол то сол афзун намоем» онро ба таври конкретӣ бояд ба роҳ монем[4, с.37].

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар миёнаи асри XX ин раванд усул ба таназзулҳои захираҳои табиӣ, пеш аз ҳама, ба пастшавии ҳосилхезии заминҳои кишоварзӣ, монешавии рушди соҳаи кишоварзӣ ва натиҷаҳои пасти нишондихандаҳои иқтисодӣ оварда расонид. Ҳолати онвақтаи соҳаи кишоварзӣ ва вазъи агроэкологии захираҳои замин зарурияти гузариш ба усули интенсификации хоҷагидориро ба миён оварад. Аз ҷониби дигар, дар даврони Шуравӣ дар шароити

пешрафти соҳаи кишоварзӣ бо усули интенсивӣ ба хотири ба даст овардани манфиатҳои баланди иқтисодӣ дар мӯҳлати кӯтоҳ ба истифодаи оқилонаи захираҳои замин беҳдошти вазъи экологӣ ва нигоҳдории ҳосилхезии ҳок аҳамияти на он қадар ҷиддӣ дода мешуд, ки натиҷаҳои манфии онро мо имрӯзҳо мушоҳида карда истодаем [9, с.212-213].

Яке аз мушкилотҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ обёрии боғҳо дар манотиқи кӯҳӣ ба шумор меравад. Дар бисёр маврид корхонаҳои кишоварзие, ки барои таъмини об ба боғҳои бунёдкардаашон аз усулҳои кӯҳна ва гарон истифода мебаранд, аз қабili насосҳои қувватнокӣашон зиёд, ки бевосита қувваи барқро бисёр талаб менамояд ва барои таъмини қувваи барқ боз хароҷотҳои зиёдотӣ ба миён омадашон мумкин аст, ки барои самаранокии иқтисодии корхонаҳо оқилона доништа намешавад. Аз ин рӯ, дар соҳаи боғдорӣ насосҳои барқие метавон истифода намуд, ки, бо воситаи таъмини барқи панели офтобӣ кор мекунад. Дар баробари ин агар дар ин боғҳо барои самаранокии обтаминкуни усули қатрагиро истифода намоянд, хеле хуб мешавад.

Дар хоҷагиҳои хурд имконоти сармоягузорӣ низ маҳдуданд. Аз ин рӯ, барои таъмини насосҳои офтобӣ барои дастгоҳҳои хурд бо иқтидори 1-3 кВт имконоти медиҳад, ки 1-3 га дар маҷмӯъ обёрӣ карда шавад. Чунин система тақрибан аз 3000 то 5000 доллар арзиш хоҳад дошт, аз ҷумла на танҳо хароҷоти насоси ва панели офтобӣ, инчунин кубурҳои зарурӣ, обанборҳо ва зарфҳои таҳшин дар асоси маблағгузори мазкур дохил мешаванд. Ҳамин тариқ, системаи миёна бо иқтидори 2 кВт (1,5 га бо нархи 5000 доллар) дар муддати 1-2 сол хароҷотҳоро рӯйпӯш менамояд. Дар минтақаи Кӯлоб дар 2 ноҳия технологияи мазкур аллакай озмоиш шуда истодааст, (ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2. -Оид ба истифодабарии технологияи обёрӣ бо усули нав

№	Ноҳия	Деҳа	Номи ХД(Ф)	МЗ ба об таъминшуда бо усули нав	Намуди боғ	Иқтидори насоси обӣ ва панели офтобӣ
1	Данғара	Алиҷон	Абдусаттор	1,5 га	Себ Нок Зардолу	14 панел Иқтидори насос 2 кВт
2	Балҷувон	Мачиди	Меҳриниссо	2 га	Себ Нок Слива	12 панел Иқтидори насос 2,4 кВт

Сарчашма: Ташиклоти ҷамъиятии Барги Сабз, «Неъруи барқароршаванда ва самаранокии он».

Бартариҳо ва таъсири мусбии ин намуди обёрӣ инҳо мебошанд: технологияи сарфасозии об (нархи об, андозҳо), имконияти то 90% сарфасозии порӯҳо, имконияти афзоиш додани маҳсулот ва ё беҳтар намудани таъминот бо об, ҳимоя намудан аз эрозияи ҳок тавассути истифодаи самараноктари об, ба камтарин ҳад поин овардани истифодаи қувваи корӣ барои кандан ва нигоҳдории хандақҳо ва таҳти назорат гирифтани алафҳои бегона, системаҳои маҳсулотии истифодаи васеи обро диққат ҷалбкунанда менамояд, тақсими баробари об дар сар то сари майдони кишт, беҳтарсозии идорасозии назорат аз болои алафҳои бегона.

Камбудихо ва хатарҳо: барои қитъаҳои калонтар маблағҳои сармоявии калонтар, агар ин система ба таври васеъ насб карда шавад, нигоҳубини он мураккаб ва қиммат.

Дар такмилу танзими низоми заминдорию заминистифодабарӣ дар минтақаҳо шӯразамин ва ботлоқшудаи заминҳо хангоми гузаронидани таъмири иншоотҳои гидротехникӣ, тоза намудани захбурҳо ва роҳҳои обгузарии зеризаминӣ, банақшагирии чорабиниҳои мелиоративӣ барқарор намудани низоми киштгардон низ нақши муҳимро мебозад. Яъне, киштгардони заминҳо низ яке аз намудҳои асосии такмилдиҳии танзими иқтисодии муносибатҳои заминдорӣ дар соҳаи кишоварзӣ маҳсуб меёбад. Парвариш намудани як навъи зироат танҳо як ҷо дар муддати солҳои зиёд ва пай дар пай, ба таври номутаносиб баъзе аз маводи ғизоии хокро ба нестӣ мебарад. Аз ҳамин сабаб ҳам, киштгардон як усул ва амалӣ ва васеъ паҳн гардидаи парвариш намудани як қатор намудҳои аз якдигар фарқкунандаи зироатҳо дар як қитъаи замин дар фаслҳои гуногун мебошад. Як унсуре маъмулии киштгардони зироатҳо ин пур намудани нитроген тавассути истифодаи нуриҳои сабз дар пайдарпай бо ғалладонагиҳо ва дигар намудҳои зироатҳо мебошад. Ин як ҷузъ ва компоненти бисёрзироатӣ ва ё поликултурӣ мебошад. Киштгардон як механизми хеле муҳим барои ҳосилхез нигоҳ доштани хок, паст намудани миқдори ҳашароти зараррасон, бемории растаниҳо ва алафҳои бегона мебошад. Зироатҳои мухталиф ба маводи ғизоии мухталиф ниёз доранд ва онҳо ба таркиби хок ва маҳсулнокии он таъсири гуногун доранд. Намудҳои мухталифи зироатҳо барои киштгардон мавҷуд мебошанд ва намуди беҳтарини киштгардонро метавон бар асоси навъҳои зироатҳои дар мавқеи мушаххас мавриди дастрасӣ буда, муайян намуд. Интиҳоб ва пайдарпаии киштгардони зироатҳо инчунин аз сифати хок, иқлим, об, механизму таҷҳизот, андозаи майдони кишт, қувваи коргарӣ ва дастрасии ҳуди намудҳои зироатҳои киштшаванда дар майдонҳо вобаста мебошад.

Бо истифодаи баъзе аз намудҳои киштгардони заминҳо кишоварзон метавонанд майдонҳои худро таҳти маҳсулнокии доимӣ қарор диҳанд ва нагузоранд, ки онҳо барои дамгирӣ ҳолӣ гузошта шаванд. Инчунин дар ин маврид эҳтиёҷ ба истифодаи нуриҳои сунъӣ, ки худ гаронқимат мебошанд аз байн меравад. Натиҷа ва таъсири аслии киштгардон ин аз ҷиҳати ҷуғрофӣ омехта намудани зироатҳо мебошад, ки боиси суст гаштани паҳншавии ҳашароти зараррасон ва бемориҳо дар давоми нашъу намои растаниҳо мегардад. Навъҳои мухталифи зироатҳо ҳамчунон таъсири обу ҳавои номусоидро низ коҳиш дода, ба кишоварз имкон медиҳад, ки кишту ҳосилгундориро дар вақту замони мухталиф ба роҳ монад ва бо ҳамон як миқдори механизму қувваҳои корӣ заминҳои бештарero коркард наояд [2, с.103-107]. Риоя ва танзими ин низом метавонад ба самаранокии низоми заминдорию заминистифодабарии шаклҳои нави хоҷагидорӣ мусоидат наояд. Махсусан, дар шароите, ки шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷумҳурӣ сол аз сол афзун гардида (мувофиқи маълумоти АХД(Ф) ТҶ зиёда аз 200 ҳаз.) истодаанд. Майдони замини аҳамияти кишоварзӣ доштаи дар ихтиёрашон буда, зиёда аз 71,2 % ва замини шудгори дар ихтиёрашон буда, 82,2% заминҳои шудгори ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Тадқиқоти гузаронида нишон дод, ки яке аз сабабҳои асосии истифодаи ғайрисамараноки захираҳои замин ин норасоии маблағгузориҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ барои ба таври бояду шояд амалӣ гардонидани чорабиниҳои низоми заминдорӣ мебошад. Аз ин рӯ, мо дар асоси таҳлили таҷрибаи самараноки мамолики рушдкарда дар баҳши такмил додани танзими давлатии истифодаи захираҳои замин дар соҳаи кишоварзӣ пешниҳод менамоем:

Ҳамин тариқ, баъди таҳлил ва тадқиқи ҷори намудани баъзе усулҳои инноватсионии обёрикунонии заминҳои кишоварзӣ дар соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурӣ ва минтақаи Кӯлоб чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст:

1. Истифодаи заминҳои назди кӯҳӣ, кӯҳӣ, яъне давлат дар оянда заминҳои назди кӯҳӣ,

кӯхиро инфрасохторашро бояд барқарор кунад ба хотири оне, ки дар оянда имконият пайдо шавад, ки соҳаи кишоварзиро мо дар он ҷо тараққӣ диҳем. Ба ҳамин васила мо тавонем, ки таъминоти бехатарии озуқаворӣ на танҳо минтақаро таъмин кунем, балки дар оянда ҳамин минтақа минтақае бошад, ки содиркунанда маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ бошад;

2. Усули инноватсионии истифодабарии қатрагӣ дар минтақаи Кӯлоб аз ҷиҳати иқтисодӣ мусоид ва самарабахш мебошад, чунки як қисми заминҳои кишоварзӣ ба чарогоҳҳо табдил ёфтаанд, ки аз истифодабарӣ бозмондаанд;
3. Барои ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ ҷиҳати обёрикунонии заминҳои кишоварзӣ бояд аз таҷрибаи давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон дар кишоварзӣ ба монанди Исроил, Ҷумҳурии мардумии Чин ва Миср истифода бурд. Дар ин даволтҳо хоҷагиҳои калоне ҳастанд, ки миқдори заминҳояшон аз 500-гектар зиёд аст, яъне хоҷагиҳои хурди кишоварзӣ на камтар аз 500 гектар замин доранд. Дар ин кишварҳо давалат барои самаранокии заминро афзун гардонидан иҷрои вазифаҳо оид ба минбаъд мукамалгардонии хоҷагидорӣ воқеӣ ва баланд бардоштани дараҷаи таъминоти техникий хоҷагӣ, бехтар намудани таъмини нуриҳои минералӣ ва органикӣ барои заминҳои таъйиноти кишоварзӣ дошта, истифодаи доруҳо барои мубориза бурдан бар зиддӣ ҳашаротҳои зараровар, ҷудо кардани маблағҳои зарурӣ аз ҳисоби захираҳои молиявӣ аз ҳолати ҷойдошта сарчашма гирифта, барои таъмини минтақаҳо қарорҳои судманд қабул мекунад;
4. Дар кишоварзии ҷумҳурий одатан хоҷагиҳо хурданд ва имконоти сармоягузориҳо маҳдуданд. Аз ин рӯ, барои таъмини насосҳои офтобӣ барои дастгоҳҳои хурд бо иқтидори 1-3 квт имконоти медиҳад, ки 1-3 га дар маҷмӯъ обёрӣ карда шавад. Аз ҷиҳати иқтисодӣ истифодабарии технологияи мазкурро самаранок шуморидан мумкин аст.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ғаниев Т.Б., Ғаниева Н.Т. Ҳолати сарватҳои табиӣ ва бехатарии талаботи иқтисодӣ // Иқтисодӣ миллий:масоили амният ва рақобатпазирӣ / Маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ амалӣ(28/29.11.09)- Душанбе: «Деваштич»,2009.-С.140-141.
2. Дастурамалӣ банақшагии истифодаи замин (БИЗ)- Дастурҳо барои каталоги усулҳои истифодаи замин . С.113-116.
3. Дастурамалӣ банақшагии истифодаи замин (БИЗ)- Дастурҳо барои каталоги усулҳои истифодаи замин С.103-107.
4. Исайнов Ҳ.Р., Шерматов Р.Б, «Продовольственная безопасность приоритетное направление аграрной политики в Республика Таджикистан»-Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба 70-солагии зодрузи устод.Н.Ғадоев,28-29-уми феввали соли 2008. Душанбе-2008. С.37.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти кишоварзӣ» аз 23 июни соли 2004
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҚТ, аз 20 январӣ соли 2016. - Душанбе, 2016. -С.6.
7. Раҳматзода Х.Б. Инновационные процессы и пути повышения их эффективности в аграрном секторе/ Материалы международной научной практической конференции «Проблемы и опыт государственного (регулирования) управления экономической и социальным развитием», 29-30 ноября 2018г. –Душанбе: РТСУ, 2018. – С. 86-91 (514с);
8. Стратегияи Миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.- С. 70.

9. Шералиев Э.Н. Чанбаҳои экалогӣ-иқтисодии ислоҳоти замин қисмати муҳимми рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, №1(33)-Душанбе-2007.- С 212-213.

**НЕКОТОРЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ОРОШЕНИЯ ЗЕМЕЛЬ Б**

КОМИЛОВ НИЗАМУДДИН ЕГАХМАДОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита
Кулябского государственного университета имени Абу Абдуллахи Рудаки.

735360, город Куляб, улица С. Сафарова 16

Тел.: (+992) 938446880. E-mail: nizomiddin.komilov @mail.ru

КОСИМОВ АЛИДЖОН,

докторанты PhD- на специальности 6D050600-Экономика кафедры экономики
предприятия и предпринимательства Кулябского государственного университета имени Абу
Абдуллахи Рудаки. 735360, город Куляб, улица С. Сафарова 16

В данной статье обсуждаются и изучаются важные вопросы инновационных методов орошения сельскохозяйственных земель. Автор обосновал важность данной статьи научными фактами и обосновал необходимость внедрения некоторых инновационных методов орошения в сферу сельского хозяйства.

Автор констатировал, что для эффективности сельскохозяйственного производства крайне необходимо использование инновационных методов орошения в сфере сельского хозяйства. При этом показаны преимущества капельного орошения по сравнению с традиционным орошением, а также указана его роль в политике импорта сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: *капельное орошение, традиционное орошение, земля, сельскохозяйственная продукция, водные ресурсы, водные технологии, инновации, эффективность производства.*

SOME INNOVATIVE METHODS OF AGRICULTURAL IRRIGATION OF LANDS

KOMILOV NIZAMUDDIN BEGAKHMADOVICH,

candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of finance and credit of
Kulyab State University named after Abu Abdullahi Rudaki.

735360, Kulyab city, S. Safarov street 16

Tel.: (+992) 938446880. E-mail: nizomiddin.komilov @mail.ru

QOSIMOV ALIJON,

PhD doktorant , in the specialty 6D050600-Economics of the Department
of Economics of Enterprise and Entrepreneurship of the Kulyab State University named
after Abu Abdullahi Rudaki. 735360, Kulyab city, S. Safarov street 16

This article discusses and studies important issues of innovative methods of irrigation of agricultural lands. The author substantiated the importance of this article with scientific facts and substantiated the need to introduce some innovative irrigation methods in the field of agriculture.

The author stated that for the efficiency of agricultural production, it is extremely necessary to use innovative irrigation methods in agriculture. At the same time, the advantages of drip irrigation compared to traditional irrigation are shown, and its role in the policy of importing agricultural products is indicated.

Key words: *drip irrigation, traditional irrigation, land, agricultural products, water resources, water technologies, innovations, production efficiency.*

ТДУ: 338.911:330.15

**ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ
РУШДИ УСТУВОРИ КОМПЛЕКСИ ОЗУҚАВОРӢ**

ҲАКИМЗОДА МАЪРУФ МАҲМУДӢ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити
Муассисаи давлатии таълимии Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати

Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд. 735700,

Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хучанд, хиёбони И.Сомонӣ, 169

Тел: 92-774-99-81. E-mai: hakimzoda79@gmail.com.

***Баҳшида ба даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об
барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”***

Рушди устувори маҷмааи озуқаворӣ дар минтақаҳои сараҳолӣ яке аз масъалаи мубрам боқи монда, дар ҳошияи ҷидду ҷаҳди тамоми сохторҳои марбутаи давлатӣ идома дорад. Дар даҳсолаи охир маҳз мавриди таҳлил ва рушди ҳаматарафа қарор додани комплекси озуқаворӣ ва бо ин васила таъмин намудани амнияти озуқаворӣ дар мадди назари олимони ватаниву хориҷӣ қарор мегирад.

Сиёсати иқтисодии давлат дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, боэътибор таъмин намудани аҳолии мамлакат бо маводи озуқа, рушди устувори озуқаворӣ ва таъҷилан эътино кардан ба хатарҳои беруна ва дохилаи бозори озуқа, иштироки самарабахш дар ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ аз истифодаи самараноки ҳар як гектар замин, беҳтар намудани ҳолати мелиоративии замин, истифодаи оқилонаи захираҳои об, аз худ намудани заминҳои нав мусоидат ба сармоягузорӣ ва инноватсия аз тадбирҳои аввалиндараҷае мебошад, ки метавонанд амнияти озуқаворӣ мамлакат ва рушди устувори комплекси озуқавориро таъмин намоянд

Калидвожаҳо: рушди устувор, иқтисодиёти сабз, энергияи сабз, об барои ҳаёт, комплекси озуқаворӣ, дастрасии озуқаворӣ.

Масъалаи рушди устувори маҷмааи озуқаворӣ дар минтақаҳои сараҳолӣ яке аз масъалаи мубрам боқи монда, дар ҳошияи ҷидду ҷаҳди тамоми сохторҳои марбутаи давлатӣ идома дорад. Дар даҳсолаи охир маҳз мавриди таҳлил ва рушди ҳаматарафа қарор додани комплекси озуқаворӣ ва бо ин васила таъмин намудани амнияти озуқаворӣ дар мадди назари олимони ватаниву хориҷӣ қарор мегирад. Дар ин радиф 21 декабри соли 2016 Маҷмааи умумии Созмони Милали Муттаҳид бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ассосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Қатъномаи ҳудро оид ба эълони Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, 2018-2028» қабул намуда, дар лоиҳаи ин Қатънома ташаббускориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар мавриди эълон шудани «Соли 2003 - соли байналмилалӣ оби тоза», Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт, солҳои 2005-2015», “Соли 2013 - соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об” махсус таъкид кардааст.

Ин гувоҳи он аст, ки Ҳукумати Тоҷикистон бо маҳорати қобили таваҷҷуҳ дар мавриди татбиқи манфиатҳои миллӣ дар сатҳи ҳамкориҳои байнаминлали пайваста кушиш ба харҷ медиҳад. Татбиқи барномаҳои марбут ба соҳаи об инъикосгари манфиатдор будани натавонҳои Тоҷикистон, балки дигар мамлакатҳои дуру наздик мебошанд.

Татбиқи барномаҳо бо таъкиди он ки манбаъҳои обӣ барои рушди устувор ва аз байн бурдани камбизоатӣ ва гуруснагӣ дорои аҳамияти ҳалкунандаанд, барои рушди захираҳои инсон ва таъмини саломатии бурдбории инсон комилан зарур буда, ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои рушди устувор ва дигар ҳадафҳои марбут ба соҳаҳои иқтисодӣ,

иҷтимоӣ ва экологӣ дар сатҳи байналмилалӣ мувофиқа шуда, аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Маънии “рушди устувор” ин рушди бонизом буда, 3 омили асосии зеринро дар худ таҷассум менамояд:

1. рушди босуръати иқтисодиёт;
2. баробарии иҷтимоӣ;
3. суботи экологӣ.

Зарурати қабули Қатъномаи мазкур ба он нигарониҳои умумибашарии зерин асоснок мегардад, ки барои ҳамаи кишварҳои олам дахл доранд: афзоиши аҳолиро раванди шаҳрншинӣ, биёбоншавӣ, хушксолӣ ва тағйироти иқлим, инчунин, набудани имконот барои таъмини истифодаи мақсадноки об ва дар оянда авҷ гирифтани мушкилоти марбут ба набудани дастрасӣ ба оби нушокии беҳатар, хизматрасонии асосӣ дар соҳаи беҳдошт ва малакаҳои қавии тозагӣ, нобаробарӣ ба дастрасӣ, офатҳои гидрологӣ.

Манфиатҳои умумибашарӣ аз 3 ҷанбаи асосӣ вобастагӣ доранд:

1. Таъсири манфии тағйирёбии иқлим ба захираҳои об. Баландшавии ҳарорати ҳаво дар садсолаи охир, ки боиси кам гардидан ва аз байн рафтани захираҳои об, аз ҷумла пиряхҳо гардид, мушкилоти инсонҳоро афзун намуда, дар ин замина офатҳои фочиянокро ба бор овард. Дар давоми 60-соли охир ба андозаи аз 0,5 то 1,0 дараҷа селсӣи баланд гардидани ҳарорати ҳаво боиси таъсири манфӣ ба захираҳои обӣ гардида, ҳамасола ин раванд метавонад ба иқтисодиёти ҷаҳон то 2 триллион доллари амрикоӣ зарар расонад.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 947 адад дарё ва дарёчаҳо мавҷуд аст, ки дарозии умумии онҳо ба 28500 км баробар аст. Агар сарчашмаҳои захираҳои неруи обро дар ҳудуди ҷумҳурӣ дида бароем, чунин рақамҳо пайдо мешаванд: 62 % дар ноҳияҳои ҷанубу ғарб (рудҳои Панҷу Вахш), 27 % рӯдҳои ВМКБ, 11 % ба ноҳияҳои (шимол) вилояти Суғд рост меояд, яъне захираҳои обӣ аз ҷиҳати ҷойгиршавии минтақа ва аз рӯйи тақсимооти ҳудудӣ-маъмурӣ нобаробар мебошад, ки қисми зиёди онҳо (аз рӯйи ҷараёни дарёҳо) дар ВМКБ (Помир) ва вилояти Хатлон ҷойгир шудаанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Таъсири асосии дарёҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номи дарёҳо ва минтақаҳо	Дарозӣ, км	Маҷрои (шоридан) миёна дар сол, км ³ /сол	Вилоятҳо
Панҷ (I)	маҷро бо шохобҳо	921 11503	ВМКБ, вилояти Хатлон
Вахш (II)	маҷро бо шохобҳо	524 -	ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон
Кофарниҳон (III)	маҷро бо шохобҳо	387 1757	ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлон
Зарафшон (IV)	маҷро бо шохобҳо	877 6080	вилояти Суғд

Сирдарё	мачро	2212	15,3	-
(IV)	дар худуди Тоҷикистон	192	1,1	вилояти Суғд
Ҳамагӣ		28500	64,0	4

Сарчашма: Маълумоти Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон

Офатҳои табиӣ марбут ба об хисороти молиро ҷони фӯҷаборо ба иқтисодиёти давлатҳо оварда, заминҳои ҳосилхез, маҳалҳои аҳолинишин, роҳҳо, купрукҳо, корезҳои обёрӣ, иншоотҳои гидротехникӣ ва одамону молу сарвати онҳоро ба коми офат мекашад. Солҳои 1987- 1997 дар натиҷаи офатҳои табиӣ ба шакли обхезӣ ва сели бавуқӯъ омада зиёда аз 28800 нафар одам ҷон бохта, иқтисодиёти давлатҳои ҷаҳон зиёда аз 136 миллиард доллари амрикоӣ зарар дид. Танҳо дар натиҷаи обхезии соли 2002 мамлакатҳои Аврупо 20 миллиард доллари амрикоӣ зарар дид, 100 нафар ҷон бохтаанд.

Дар даҳсолаҳои солҳои охир то 30% пириҳои Тоҷикистон об шуданд ва ин тамоюл, мутаассифона, то ҳол давом дорад. Масоҳати бузургтарин пириҳои кӯҳӣ - Федченко дар Тоҷикистон ба андозаи то 2 км коҳиш ёфтааст. Соли 2016 соли гармтарин дар садсолаи охир буда, дар ин давра то 30% камшавии оби дарёҳои Аму ва Сир ба мушоҳида расидааст.

Бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафҳои дар пешистода имрӯз ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд возеҳ дарк намояд, ки мавзӯи маблағгузорӣ барои рушд аз омилҳои муҳимми раванди ноил гардидан ба Ҳадафҳои рушди устувор махсуб меёбад.

Воқеияти феълӣ ҷаҳони муосир тақозо менамояд, ки сохтори низоми байналмилалӣ молиявӣ таҷдид гардад.

Ҳамчунин, кишварҳоро зарур аст, ки сиёсати масъулиятноки пулиро қарзиро роҳандозӣ карда, ҳамоҳангсозии сиёсати макроиқтисодиро тақвият бахшанд, то барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ ҷиҳати татбиқи Рӯзномаи-2030 фазои мусоиди байналмилалӣ фароҳам оварда шавад.

Имрӯз Ҳукумати Тоҷикистон ҷиҳати рафъи оқибатҳои мушкilotи молиявӣ иқтисодӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи иқтидорҳои мавҷуда, ба мақсади таъмин намудани рушди босамари иқтисодӣ тадбирҳои иловагӣ андешида, ба хоҳири тавсеаи имкониятҳои маблағгузории бахши иҷтимоӣ талош меварзад.

Мо чунин мешуморем, ки дар баробари равона кардани маблағҳои дохилӣ, фароҳамсозии шароити байналмилалӣ мусоид барои афзоиши истеҳсолот ҷиҳати ноил шудан ба Ҳадафҳои рушди устувор нақши муҳим мебозад.

Тадбирҳои андешидашуда набояд боиси зиёд шудани қарзи кишварҳо гарданд, зеро ин яке аз монетаҳои асосӣ дар роҳи татбиқи ҳадафҳои рушди устувор мебошад.

Имрӯз зарурати бештар намудани ҳаҷми кӯмакҳо ба мақсади рушд ҳанӯз боқӣ мемонад.

Тиҷорати ҷаҳонӣ ва сармоягузорӣ, ки омилҳои асосии рушди истеҳсолот мебошанд, бояд тақвият ёбанд ва ба раванди интиқоли технологияҳои нави аз ҷиҳати экологӣ устувор мусоидат кунанд.

Бо дарназардошти хатару таҳдидҳои муосир, аз амалҳои махсус, ки ба рушд равона шудаанд, ҷонибдорӣ намуда, пайомадҳои манфии хатару таҳдидҳои муосир ба кӯшишҳо ҷиҳати ноил шудан ба рушди устувор монетаи ҷиддӣ эҷод мекунанд.

Бахусус, оқибатҳои манфии тағйирёбии иқлим, ки дар давоми даҳсолаҳои охир бештар ба назар мерасанд, мисоли возеҳи ин гуфтаҳост.

Дар натиҷаи тағйирёбии иқлим афзоиш ёфтани хавфи офатҳои табиӣ ва осебпазирии аҳоли аз он дар Тоҷикистон яке аз мушкилоти ҷиддӣ дар роҳи ноил шудан ба рушди устувор мебошад.

Илова бар ин, тайи даҳсолаҳои охир ба таври назаррас обшудани пирахҳои Тоҷикистон мушоҳида мешавад, ки пайомади он барои тамоми минтақа нигаронкунанда аст.

Бояд бо ин мақсад андешидани тадбирҳои самарабахш дар самти тағйирёбии иқлим муттаҳидсозии кӯшишҳоро дар сатҳи минтақавӣ ва байналмилалӣ тақозо мекунад. Албатта, гузариш ба рушди “иқтисоди сабз” сармоягузориҳои назаррасро барои рушди инфрасохтор ва истеҳсоли “энергияи сабз” аз манбаҳои барқароршаванда талаб мекунад. Маҷмӯи омилҳои манфии мавҷуда, боиси бӯҳрони умумии иқтисодӣ гардида, аз ҷумла ба сатҳи камбизоатии аҳоли, инфрасохтор ва коммуникатсионии ҷумҳурӣ таъсири калон гузошт.

Сарфи назар аз душвориҳои ба миён омада, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати мақсадноки иқтисодиро пеш гирифт ва ташаккули муносибатҳои нави иқтисодӣ дар асоси принципҳои иқтисоди сабз ба роҳ монда шуд, ки ин ислоҳоти комплекси озукавориро ба амал овард. Дар натиҷаи кӯшишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бӯҳрони иқтисодӣ дар мамлакат суст шудан гирифт, асосҳои тараққиёти иқтисодӣ ба вучуд омаданд ва аз соли 2010 инҷониб бо суръати баланд зиёд гаштани маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар кишвар ба мушоҳида расид (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2023

Нишондиҳандаҳо	2010	2015	2020	2022	2023
Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ бо нархҳои ҷорӣ дар солҳои дахлдор, млн. сомонӣ	24707,1	50977,8	83958,3	101076,3	118181,7
Бо доллари ИМА	4,3790	6,1645	10,3219	11,3089	11,0258
Суръати афзоиш нисбат ба соли гузашта, ба ҳисоби фоиз	100	106,0	104,4	109,4	108,0
2010=100	100,0	140,2	193,7	211,9	228,9
Шумораи миёнаи солонаи аҳоли, ҳазор нафар.	7519,3	8451,6	9410,0	9801,8	10082,6
Маҷмӯи маҳсулоти дохили ба ҳар сари аҳоли: сомонӣ	3285,8	6031,7	8922,2	10312,0	118838,8
доллари ИМА мебошад.	750,4	978,5	864,4	911,8	1073,7

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2024.-21с. Системаи ҳисоби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Қурби асъорҳои хориҷӣ бо пули тоҷикӣ ба ҳисоби миёна барои солҳои дахлдор, маълумоти Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар ҷаҳони муосир дар баробари дигар хатарҳои сиёсӣ иқтисодӣ инсониятро хавфи норасоии ғизо бештар таҳдид менамояд.

Дар оғози асри XXI омилҳои иқтисодӣ муҳити иқлимӣ ба шиддатнок гардидани бӯҳрони озукӣ дар ҷаҳон мусоидат намуда истодааст. Афзоиши аҳолии

сайёра, зиёд гардидани талабот ба озуқа дар ҷаҳон, дар бисёр давлатҳо аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ таъмин нагардидани аҳоли ба озуқаи асосӣ дар сатҳи меъёрҳои муносиби илман асоснок, дар 30 соли охир кам шудани захираҳои ҷаҳонии ғалладона то сатҳи бухронӣ, норасоии захираҳои энергетикӣ, вайрон шудани баробарии муҳити сайёра дар натиҷаи фаъолияти техногенӣ инсоният дар 50 соли охир ва дигар омилҳо барои таъмини кафолати дастбӣи воқеӣ ба озуқа ҳалли саривақтии худро талаб менамояд. Хусусан солҳои охир тағйирёбии иқлим дар масъалаҳои экологӣ мушкилоти навро ба миён оварда истодааст. Мувофиқи маълумотҳо баландшавии ҳарорати ҳаво бо афзоиши ҳолатҳои фавқуллода, ба монанди обхезӣ ва хушкӣ сабаб гардида, ҳамзамон боришоти кам ва хушк шудани захираҳои об ба фаъолияти муътадили хоҷагидорӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсири манфӣи худро хоҳад расонд.

Вобаста ба ин мушкилот дар Стратегияи миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳадафҳои асосии рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат бо назардошти мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим пешбини шудаанд. Амалӣ намудани сиёсати иқтисодии давлат дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бозътибор таъмин намудани аҳолии мамлакат бо маводи озуқа, рушди устувори озуқаворӣ ва таъчилан эътино кардан ба хатарҳои беруна ва дохилаи бозори озуқа, иштироқи самарабахш дар ҳамкориҳои байналмиллалӣ дар ҳалли масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ буда, аз мо истифодаи самараноки ҳар як гектар замин, беҳтар намудани ҳолати мелиоративии замин, истифодаи оқилонаи захираҳои об, аз худ намудани заминҳои нав мусоидат ба сармоягузорӣ ва воридоти техникаву технологияи муосир аз тadbирҳои аввалиндараҷае мебошад, ки метавонанд амнияти озуқаворӣ мамлакат ва рушди устувори комплекси озуқавориро таъмин намоянд. Сарфи назар аз камзамин буданаш Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои васеи истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзиро дорад.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омили солони. Душанбе – 2023, саҳифаи 204. Маҷмаа маълумотҳои омили.
2. Барномаи рушди озуқаворӣ барои солҳои 2015-2020. ФАО (созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ). Соли 2014. –с 121-140
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 28.12.2023, Душанбе, «Шарқи озод», 2023
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Аз 30 апрели соли 2021, таҳти №168. Душанбе.
5. Гончаров В.Д. Рациональнее использовать производственный потенциал пищевой промышленности //Экономист. 2000. №11. С.89-93.
6. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар СММ. 22 марти соли 2018 дар иҷлосияи 72-юми Маҷмаи Умумии Созмони Милалӣ Муттаҳид. www.khovar.tj
7. Суханронии дотсенти кафедраи экология ва ҳифзи муҳити зисти ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров дар конфронси “Об барои ҳаёт”. 18.02.2024., Хучанд.
8. Раҳимов З.А. Региональные особенности формирования агропродовольственных комплексов в Таджикистане. / Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз / Паёми Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе – 2015. №4(47). С. 133 – 136.
9. <http://president.tj/node/31515>
10. www.khovar.tj

РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ КАК МЕХАНИЗМ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА

ХАКИМЗОДА МАРУФ МАХМУДИ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Государственного образовательного учреждения Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанде. 735700, Республика Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд, проспект И.Сомони, 169 Тел: 92-774-99-81. E-mail: hakimzoda79@gmail.com.

Устойчивое развитие продовольственного комплекса в густонаселенных районах остается одной из наиболее актуальных проблем и продолжает находиться в центре внимания всех профильных государственных структур. В последнее десятилетие именно предмет комплексного анализа и развития пищевого комплекса и тем самым обеспечения безопасности пищевых продуктов находится в центре внимания отечественных и зарубежных ученых.

Экономическая политика государства в направлении обеспечения продовольственной безопасности Республики Таджикистан, эффективного обеспечения населения страны продовольствием, устойчивого развития продовольствия и неотложного внимания к внешним и внутренним рискам продовольственного рынка, эффективного участия в международных сотрудничестве в решении вопросов обеспечения продовольственной безопасности за счет эффективного использования каждого гектара земли, совершенствования мелиорации, рационального использования водных ресурсов, приобретения новых земель, стимулирования инвестиций и инноваций являются одними из основных мер, которые могут обеспечить безопасность обеспечить продовольственное обеспечение страны и устойчивое развитие продовольственного комплекса.

Ключевые слова: устойчивое развитие, зеленая экономика, зеленая энергетика, вода для жизни, продовольственный комплекс, доступность продовольствия.

RATIONAL USE OF WATER RESOURCES AS A MECHANISM FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE FOOD COMPLEX

HAKIMZODA MARUF MAHMUDI,

the state educational institution of the Institute of Economics and Trade of the Tajik State Business University in the city of Khujand, candidate of economic sciences, i.v. associate professor of accounting, analysis and audit department. 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, I.Somoni avenue, 169
Phone: 92-774-99-81. E-mail: hakimzoda79@gmail.com.

Sustainable development of the food complex in densely populated areas remains a pressing issue and continues to be the focus of attention of all relevant government agencies. In the last decade, the comprehensive analysis and development of the food complex, and thus ensuring food security, has been the focus of attention of domestic and foreign scientists.

The state economic policy in the direction of ensuring food security in the Republic of Tajikistan, reliably providing the country's population with food, sustainable food development and urgent attention to external and internal risks to the food market, effective participation in international cooperation in solving issues of ensuring food security through the efficient use of each hectare of land, improving the condition of land reclamation, rational use of water resources, development of new lands, promotion of investment and innovation are among the primary measures that can ensure the country's food security and sustainable development of the food complex.

Keywords: sustainable development, green economy, green energy, water for life, food complex, food access.

ТДУ:332

**ТАҲАВВУЛИ МЕНЕЧМЕНТ ВА ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВИИ
ПАДИДШАВИИ РАВИШИ МУВОФИҚАТ (ИНДИКАТИВӢ) ДАР
ИДОРАКУНӢ**

АШУРОВ УМЕДЧОН ЗАЙНИДИНОВИЧ,

донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ
дотсенти кафедраи аудит ва ревизия 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Хучанд мкрн 17.хонаи 1,
E-mail: ashurov_9188@mail.ru Тел: (+99292) 92-905-91-88.

Дар мақола истифодаи бисёрҷонибаи равишҳои гуногун бо масоили мушаххаси назария ва амалияи идоракунии вазъиятии таъкилотҳои бахшҳои гуногуни ҷамъиятӣ мувофиқа карда шуда дар раванҳои банақшагирӣ ва ҳадафгузорӣ, таносуби индикаторҳо бо хусусиятҳои беруна ва дохилии таъкилот, назорат, арзёбии натиҷаҳо аз мавқеи манфиатҳои ҳадафҳои маҳдуди таъкилот ва ҷонибҳои манфиатдор мавриди барраси қарор дода шудааст.

Инчунин истифодаи омехтаи равишҳои низом монанди динамикӣ ва институтсионалӣ дар самти таъкили шароит барои ҷамоҳангии соҳавӣ ва байнидоравии ноил шудан ба ҳадафҳо, истифодаи сарфаркоронаи захираҳои соҳа, ҷавасмандкунии мусоидати мақомоти ҳокимияти давлатӣ барои инкишофи онҳо тарҳрезӣ карда шудааст.

Аз ин асно таъмини методи раванҳои идоракунии таъкилотҳои бахши ҷамъиятӣ, ки бо назардошти маҷмӯи равишҳои таҳқиқшуда таҳия шудааст, барои нисбатан беҳтар ба ҷаъолияти таҳаввули аз ҷониби муассисаҳои давлатӣ амалишаванда ва барои рушди бахши ҷамъиятӣ равонашуда, аз ҷумла сармояи инсонӣ, мутабиқ шудан имконият фароҳам мавриди тавсиф ва тадқиқ қарор дода шудааст.

Дар асоси таҳлилу тарҳрезии назариявӣ амали ҳулосаҳо ва пешниҳодҳои муҳим дода шудааст.

Калидвожаҳо: *неъматҳои ҷамъиятӣ, идоракунии вазъиятӣ, ғайримутамарказкунии идоракунии, самаранокӣ истеҳсолот, таҳлилу ретроспективӣ, усулҳои идоракунии, стратегияи идоракунии, менеҷменти муосир, идоракунии таъкилотҳо.*

Вазъи имрӯзаи муҳити иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар кишвар бо таъсири афзояндаи хатару таҳдидҳои нави ҷомеаи иттилоотӣ тавсиф дода мешавад, ки равиш ва усулҳои идоракунии стратегияи аз ҷониби давлат истифодашаванда бо онҳо ба таври назаррас на он қадар муқовимат карда метавонанд. Ҳамзамон новобаста аз сустшавии тадриҷии тақмилиёбии сохтори бахши ҷамъиятӣ ва аз неъматҳои ҷамъиятӣ ба таври кофӣ қонеъ шудани аҳоли, муассиса ва ниҳодҳои давлатӣ то ҳол таҷрибаи интиҳоби мутамаркази самт ва суръати муқарраршудаи инкишофи минбаъда, вазифагузорӣ ва назорати қатъии ҷаъолияти амалиётҳои таъкилотҳо-ичрокунандагон дар соҳаҳо ва бахшҳои иқтисод бо ҳиссаи баланди иштироки ҷаъол мавриди истифода қарор медиҳанд. Ин дар мавриди худ барои истифодаи механизмҳои бозорӣ ва таъсирбахшии консепсияҳои ба бозор самтгузоришудаи менеҷмент муҳити маҳдудкунамандаро эҷод мекунад ва бӯҳрони амиқи низомхоро бармеангезад, ки дар натиҷаи он аз ҳамдигар дур шудан ва номутаффиқии бахши ҷамъиятӣ ба вуқӯъ меояд.

Ба ҳар ҳол дар шароити муосир иҷтимоӣ-иқтисодӣ давлат ба сифати як иштирокчи бозор мубаддал мешавад. Ҳамин тариқ, ба бахши ҷамъиятӣ иштирокчиёни – “Бозингарони” нав - таъкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ ворид мешаванд, ки зарурати равишҳои навро нисбати идоракунии муайян мекунаманд ва аз як ҷониб, барои танзими намудани вазифаи мақомоти давлатӣ, аз ҷониби дигар – мустақилияти маъмурӣ-иқтисодии иштирокчиёно дар ноилшавӣ ба ҳадафҳои таъкилӣ ва қонеъ кардани дархостҳои барои неъматҳои ҷамъиятӣ таъмин карда метавонанд.

Ғайр аз ин, завқу таваҷҷӯҳ ба таҳқиқи концепсияҳо ва муаммоҳои амал кардани ташкилотҳои баҳши ҷамъиятӣ дар охири асри XX – аввали асри XXI бо васеъ шудани таъсири онҳо ба инкишофи ҷамъиятӣ, таваҷҷӯҳи бештари иқтисодӣ ҷаҳони ба тағйирёбии ҷиддии симои қувваҳои истеҳсолкунанда муайян карда мешавад [14. С. 753-757].

Асосноккунии илмӣ концепсияи нави менеҷмент, ки барои ташкилотҳои баҳши ҷамъиятӣ қорбаст мешавад, бидуни таҳлили назариявии қаблӣи ташаккул ва таҳаввули равишҳо нисбати идоракунии, қонуниятҳои тағйирёбии намоёндагонӣ иқтисодӣ он ғайриимкон аст.

Дар маҷмӯъ, инкишофи назария ва усулсозии илмӣ идоракунии бо таҳаввули истеҳсолоти ҷамъиятӣ, пешрафти қувваҳои истеҳсолкунанда муайян карда мешавад ва якҷоя ду ҷузъи таркибӣ – *дескриптивӣ (тавсифдиҳанда)*, ки равандҳои воқеиро таҳқиқ мекунад ва *меъёрӣ*, ки нақшаҳои такмилдодашударо таҳия менамояд, дар бар мегирад. Онҳо дар бархе аз *қонунҳои умумии идоракунии* (махсусият, ҳамгиро шудан, сарфаи вақт ва ғ.) таҷассум меёбанд, ки робитаҳои шабеҳ ва ягона, раванд ва муносибатҳои ба объектҳои мавриди таҳқиқ хосро, дар мавриди мо бошад – ташкилотҳои баҳши ҷамъиятиро инъикос мекунад. Бояд гуфт, ки олимӣ иқтисодшиносии немис Ф. Энгелс инро “Шакли мансубият ба умумӣ” номида буд [10, с. 636]. Дар марҳилаи мушаххаси рушди ҷомеа (ё тавре ки мо – давраи технологӣ) қонуниятҳои махсусӣ инкишофи низомҳои ташкилӣ зоҳир мешаванд, ки ба хусусиятҳои равандҳои истезҳсолӣ-технологӣ мувофиқат мекунад. Дар ин ҷода концепсияҳо, назарияҳо ва аз ҷониби мактабҳои алоҳидаи менеҷмент тавсиф дода мешаванд.

Масалан, назарияҳои менеҷменти анъанавӣи давраи инқилоби саноатӣ-индустриалӣ дар оғози асри XX равишӣ катъ ва технократиеро нисбати идоракунии ташкилотҳои сохторашон қавӣ, мутаҳаррик, ба таъсири қуваҳои беруна тобовар инъикос мекарданд. Дар давраи мазкур ба муаммоҳои асосӣи менеҷмент дар рушди босуръати соҳаи истеҳсолот таваҷҷӯҳи бештар дида мешуд, баҳши ҷамъиятӣ дар маҷмӯъ ҷун ҷузъи инфрасохтори истеҳсолот, ки барои такрористеҳсоли захираҳои меҳнатӣ зарур буд, баррасӣ мешуд.

Аммо бо мурури вақт зиёдшавии истеҳсоли неъматҳои ғайримоддӣ ва паҳншавии ғояҳои либерализм ба ташаккул ёфтани низомӣи нави ақидаҳо, масалан, назарияи бюрократияи М. Вебер [3, с. 352], назарияи О. Конт ва Г. Спенсер [14. С. 753-757], ки низомӣи иҷтимоӣ-техникиро ҷун ҷисмӣ зинда баррасӣ намуданд ва кӯшиш ба харҷ доданд, ки инкишофи фаъоли иқтисодӣ бо зарурати муносибати инсондӯстона ба захираҳои инсонӣ бо воридсозии раванди идоракунии тарзҳои иҷтимоӣ-равонӣ, рафторӣ ва ғайримуқаррарӣи ҳамкорӣи мутақобилаи ташкилӣ ба ҳам мувофиқа оянд. Таҳти таъсири ба истеҳсолот ворид сохтани дастовардҳои пешрафти илмӣ-техникии солҳои 20-30-юми асри XX ҷустуҷӯи афзалиятҳои рақобатпазир дар соҳаи меҳнати ақлӣ ва зеҳнӣ ба роҳ монда шуд. Ин ҳолат самти назарияҳои менеҷментро ба ҷониби инсон (қисмати алоҳидаи ташкилот ва ҳавасмандгардонӣ) раван сохт, ки аз иқтидори эҷодӣ ва ҳавасмандӣи ӯ комёбии маҳсули рақобатпазир алоқаманд буд.

Назарияҳои менеҷменти давраҳои қаблӣи тавсифшуда ба масоили буҷет, нақшагирии кӯтоҳмуддат, назорати самаранокӣ бидуни ба инобат гирифтани омилҳои муҳити берунаи ташкилотҳо бештар таваҷҷӯҳ зоҳир мекарданд.

Дар нимаи дуюми асри XX гузариш ба низомӣи муосирӣи донишӣи илмӣ – ба идоракунии стратегӣ, вазъиятӣ ва ниҳоят ба идоракунии пешгирикунанда дар шароити иқтисодӣи нави асри XXI бо он вобаста аст, ки тасаввуроти анъанавӣ дар бораи ташкилоти бенуқсон ба бӯҳрон дучор шуд, Ташкилот ҳамҷун ташкилоти устувор,

статикӣ дигар баррасӣ намешуд. Муҳити мураккаб, дорои омилҳои сершумор, мутаҳаррик ва номуайян ба ташкилотҳои сифати нав – сифати амалиётро бахшид (муҳити дохилии ташкилот – ин раванди пайдоиш ва ҳалли муаммоҳо дар шароити доимо тағйирёбанда). Ин гузаришро аз концепсияҳои дорои чанд самт ба концепсияҳои ба ҳалли муаммо равонашударо муайян кард.

Тибқи амсилаи амалии ташкилот ҳама гуна сохтори статикӣ тибқи ғояҳои муайян сохташуда, ҳатто бо дараҷаи мукаммалии баланд, дар назди воқеияти гуногунсимо корношоям мешавад. Аз ин рӯ, менечменти ташкилот бояд корро бо вазъи номуайян бояд ба инобат гирад. Ч. Томпсон дар сохтори ташкилот се сатҳ: технологӣ (муайянии сатҳи баланд), идоравӣ (таҳияи масофаи эҳтиётӣ барои ҳифз аз номуайяни), ниҳодӣ (сатҳи баланди номуайяни) тарҳрезӣ намудааст [9. С. 221-227].

Г. Минсберг амсилаи ташкилотро коркард намуд, ки аз якчанд унсур: ядро – бевосита истехсоли маҳсул; унсури маъмурӣ – сатҳи стратегӣ; менечерҳои зинаи мобайн ва сохтори технологӣ – истехсолкунандагони корҳои стандартӣ; ҳайати ёрирасон – таъмини вазифаҳои асосии корхона иборат буд [11, с. 367].

Бояд гуфт, ки таҳқиқотҳои мазкур моҳияти динамикии ташкилотро ошкор карданд, барои дарки таъсири низом нисбати фард ва фард ба низом ҳамчун низоми табиӣ замина фароҳам оварданд. Дар навбати худ, тафсири низоми табиӣ идоракунии ташкилот ба назарияи умумии низомҳои аз ҷониби А.А. Богданов таҳияшуда, инчунин ба амсилаи андозаҳои низомҳои табиӣ ба шароитҳои мушаххаси оқилонаи Л.Берталанфи таъя мекунад [1, с.520].

Ҷадвали 1.– Ғуруҳбандии тамоюлҳои таҳаввули назарияи ташкилот дар асри XX

	Ташкилот - низоми пӯшида	Ташкилот – низоми кушода
Самт ба самаранокӣ	<u>1900-1930 с.</u> Мутаносибгардонии истифодаи захираҳо вобаста аз тағйирёбии муҳити дохилии ташкилот (М. Вебер, Ф. Тейлор, А. Файол ва д.)	<u>1960-1970 с.</u> Ҷанбаҳои алоҳидаи нақши инсон ҳангоми хусусиятҳои қатъии ташкилот (А. Чандлер, П. Лоуренс ва д.)
Самт ба иҷтимоӣ	<u>1930-1960 с.</u> Назарияи иҷтимоии ташкилот ва назарияи рафтори кооперативӣ (Э. Мейо, Ч. Барнард, П. Селзник, Д. Макгрегор ва д.)	<u>1970 – охири солҳои 90-ум.</u> Зернизоми ғайримуқаррарӣ, ташкилотҳои соҳибкорӣ ва худомӯз (Г. Саймон, П. Друкер, Г. Минцберг и д.)

Ҷадвали мазкур равишҳои асосиро нисбати идоракунии ташкилот (идоракунии вазифаҳо, равандҳо, низомҳо, стратегия, равиши вазъиятӣ) инъикос мекунад. Дар он пайванди мантиқии гузаришҳо “давраи истехсолоти оммавӣ – давраи истеъмоли оммавӣ – давраи менечменти кулӣ – давраи меаркетинг – давраи равандҳои тичоратӣ – давраи таҳлили таҷрибаи пешқадами маркетинг – давраи ҷомеаи иттилоотӣ муайян карда шудааст. Аммо инкишофи босуръати бахши сеюм ба он расонд, ки силсилапайванди мазкур бо зиёдшавии ҳиссаи бахши иҷтимоии иқтисод, мураккабшавии ғайрияти ташкилотҳои бахши иҷтимоӣ пурра карда шавад. Идоракунии стратегӣ, ки барои ташкилотҳои тичоратӣ самаранок буд, муаммоҳои ҳалли вазифаҳои иҷтимоӣ иқтисодиро инъикос карда наметавонист. Танҳо давлат бо назардошти манфиатҳои ҷамъиятӣ, на хусусӣ, метавонад ҳадафҳои калидии инкишофро муайян кунад ва барои ҳалли онҳо захираҳои заруриро равона созад. Бар замми ин, давлат барои фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ баҳри рушди

бахши мутобиқи иқтисод имконият дорад.

Аммо идоракунии давлатӣ, новобаста аз ин, аз маҳдудиятҳо озод нест. Зеро самаранокии ташкилотҳои бахши ҷамъиятиро аз ҷораҳои таъмини мустақим ва ғайримустақим аз ҷониби ҳокимияти минтақавӣ ва маҳаллӣ вобаста мекунад.

Самаранокии начандон баланди менеҷменти муносири давлатӣ дар бахши ҷамъиятӣ бо сабабҳои зерин муайян карда мешавад: 1) таваҷҷӯҳи зиёди мақомоти давлатӣ ва минтақавӣ ба сиёсати ҳадафҳои фаъолияти ташкилотҳо; 2) дар ҳамаи сатҳҳои идоракунии кор нодида гирифтани муҳити беруна ва дохилии ташкилотҳо; 3) маҳдудкунии озодии фаъолияти хоҷагидорӣ ташкилотҳои алоҳида.

Ҳамин тариқ, усулҳои мавҷудаи идоракунии дар консепсияҳои дар боло зикршуда моҳияти духӯраи ташкилотҳои бахши ҷамъиятиро ба инобат намегиранд. Дар ин робита ба ин гурӯҳбандии усулҳои банақшагирии дарозмуддат ва стратегияи идоракунии бо монандии маҳдудияти истифода дар бахши ҷамъиятӣ, ки аз як ҷониб барои таъсири ҳадафмандонаи макротанзимкунандаҳо ба фаъолияти ташкилотҳои алоҳида чун субъектҳои бозор барои маҳдудкунии худтанзимкунии бозорӣ, аз ҷониби дигар ба таври мустақилона истифодашаванда баръало маълум мегардад [2. С. 8-19].

Ҷадвали 1.2. Маҳдудкунии истифодаи усулҳои идоракунии дар бахши ҷамъиятӣ дар макро ва микросатҳ [13. С. 68-72]

Усулҳои идоракунии	Маҳдудияти истифода дар бахши ҷамъиятӣ
Усули тавозунӣ Усули таҳлили ҷузвдон Усули барномавӣ-ҳадафманд Банақшагирии индикативӣ	✓ Мавҷуд набудани алоқаи мустақим байни хароҷот ба истеҳсолоти неъматҳои ҷамъиятӣ ва самараи ҳосилшуда (хавфи истеҳсоли барзиёд ё камчинӣ); ✓ Мураккабии ҷамъовариҳои иттилоот аз иштирокчиёни сершумори ғайридавлатии бозор (хароҷоти иловагӣ барои ташкил ва дастгирии низоми иттилоотӣ); ✓ Ба таҳлили ретроспективӣ оиди нишондиҳандаҳои умумӣ равона шудаанд, усулҳои иловагии таҳлили сабабҳоро ҳангоми тағйирот дар қиматҳои меъёрӣ талаб мекунад; ✓ Ҳадафҳои инфиродии фаъолияти ташкилотро ба инобат намегиранд ва онҳоро чун объектҳои статикӣ идоракунии қабул мекунад; ✓ Муноқишаҳо байни субъектҳо – истеҳсолкунандагонӣ неъматҳои ҷамъиятӣ барои ҳуқуқи гирифтани дастгирии захираҳо бармеангезанд; ✓ Байни ҳадафҳои рушди ҷамъиятӣ рақобати зиёдатири эҷод мекунад; ✓ Маркази қабули қарорҳо дар сатҳи соҳибмулки захираҳо мутамаказ шудааст; ✓ Ба таъсири манфии омилҳои ниҳодӣ аз марҳилаи банақшагирӣ то арзёбии натиҷаҳои бадастовардашуда гирифтанд; ✓ Ба он ақида така мекунад, ки ҳамаи субъектҳои фаъолияти ба манфиатгирӣ равонашударо мебаранд ва дар рушди низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ манфиати якхела доранд; ✓ Мураккабии муайян кардани қиматҳои ҳадафӣ дар шароити муҳити мутаҳаррик ва дорони омилҳои зиёди

	истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ; ✓ Таҳрири ғаврии нақшаҳои инкишофро таҳти таъсири муҳити номуайян ва тағйирёбандаи дохилӣ ва беруна пешбинӣ намекунад.
Усулҳои ҳисобҳои мустақими муҳандисӣ-иктисодӣ.	✓ -Бештар барои низомҳои меъёршуда ва сохторшуда истифода мешаванд, ки ба онҳо бахши истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ дохил намешавад;
Усулҳои иқтисодӣ-математикӣ.	✓ Ба арзёбии ҷолибияти инвеститсионии лоиҳаҳои татбиқшаванда самтгузорӣ шудаанд, ҳол он, ки неъматҳои ҷамъиятӣ даромаднок маҳсуб намешаванд;
	✓ Барои баланд намудани самаранокии истеҳсолот ва паст кардани арзиши аслии маҳсулот истифода мешаванд, ки ин ҳангоми истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ ба сифати ҳадаф қабул шуда наметавонад; ✓ Ғайриимкон будани омодакунии амсилаҳои муносиб вобаста аз мавҷуд будани омилҳои сершумор ва шумораи зиёди иштирокчиёни соҳаи истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ, дараҷаи баланди номуайянии муҳити беруна.

Дар ибтидо бояд пешгӯии иҷтимоӣ-иқтисодиро бояд хотиррасон намуд, ки дараҷаи таъсири онҳо аз ҳама камтарин аст. Онҳо танҳо барои иштирокчиёни иқтисодиёт самту раҳнамоҳои нишондиҳандаҳои асосии иқтисоди миллиро таҳия мекунад.

Ташаккули назарияи пешгӯӣ дар усули муосири зерин: “кӯшиши мунтазами арзёбии дурнамои дарозмуддати иқтисод барои муайян кардани самтҳои стратегии тадқиқот, инчунин технологияҳои нави барои ба даст овардани неъматҳои зиёдтарини иҷтимоӣ-иқтисодӣ мусоидаткунанда” ифода меёбад [12. С. 8-15].

Фарқияти усули муосир аз назарияи пешгӯӣ дар он аст, ки ин усул таваҷҷӯхро аз пешгӯии оянда ба ташаккули он дар шакли тасаввуроти муайян бо таъки ба баҳогузориҳои на танҳо коршиносони ин ё он соҳаи фаъолият, балки гурӯҳҳои гуногуни манфиатдор мебарад.

Аммо дар маҷмӯъ концепсияи нави менеҷмент лозим аст, ки он дар худ, аз як ҷониб, имкониятҳои танзими давлатӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои иҷтимоии макросатҳ, аз ҷониби дигар захираҳои бевосита ташкилотҳо (ғайримутамарказкунии идоракунӣ, афзалияти чандир будан, мутобиқшавӣ, навоар будан, қобили омӯзиш будан) муттаҳид кунад. Аз ҷумла, концепсияи банақшагирии дарозмуддат, ки дар он ҳадафгузорӣ ва ноилшавӣ ба ҳадаф чун раванди баробари динамикӣ (беҳтаршавии вазъи ҷорӣ ва беҳтаргардонии оянда) баррасӣ шудааст, нисбати ташкилотҳои бахши ҷамъиятӣ дар банақшагирии вазъиятӣ ташаккул ёфт ва минбаъд ба назария ва амалияи идоракунии вазъиятӣ (масалан, лоиҳаҳои миллии бузург) мубаддал шуд, ки вазифаи он таъмини ҷунон фаъолияти ташкилотҳо, ки дар раванди он ҳадафҳои ҳуди ташкилотҳо (гирифтани ғоида) ва ҳадафҳои баланд намудани некӯаҳволии тамоми аҳоли иҷро мешаванд.

Барои ҷустуҷӯву кӯшишҳои минбаъдаи илмӣ заминаҳои назариявии пайдоиши концепсияи нави идоракунӣ вазъиятӣ қонуниятҳои фаъолияти намояндагони бахши ҷамъиятиро дар назарияҳои анъанавӣ ва баъдинаи давраи аввалу миёнаи асри XX, дар концепсияҳои муосир, дарёфт намудани норасоӣ ва маҳдудиятҳо барои татбиқ дар

фаъолиятӣ амалӣ баррасӣ кардан мувофиқи мақсад аст.

Назарияи неоклассикӣ хусусиятҳои истеҳсолоти “неъматҳои ҷамъиятӣ”-ро, ки ҳамаи шаҳрвандон истеъмол меkunанд, нодида мегирад. Масалан, таҳсилоту тандурустии ройгон наметавонанд дар ҳаҷми талабшаванда дар шароити бозори озод истеҳсол карда шаванд. [4, с. 376] Ташаккул ва маҳсусгардонии бахши неъматҳои ҷамъиятӣ бо кӯшиши намояндагон ба гирифтани неъматҳои ҷамъиятӣ ҳангоми баландшавии инфиродии некӯаҳволӣ вобаста аст. Ин маънои онро дорад, ки намояндагони маъмур ҳамаҷун иштирокчиёни гурӯҳи калон аз татбиқи ҳадафҳои умумии гурӯҳӣ саркашӣ меkunанд.

Ба ҳайси ин метавонанд муқаррароти идоракунии вазъиятӣ зикр карда шаванд, ки аз як ҷониб, вокуниши иштирокчиёни бахши ҷамъиятиро ба таъсири беруна (омилҳои бозор ва маҳдудиятҳои, ки давлат мегузорад) ва муқаррар намудани ҳудуди фаъолият аз ҷониби муассисаҳои гуногун инъикос меkunанд; аз ҷониби дигар – ин муқаррарот хусусияти ҳуди ташкилотҳоро чун низомҳои мураккаб ба инобат мегиранд, аз ҷумла инкишоф ва ҳудумӯзии онҳоро ба ҳисоб мегирад.

Ҳамин тариқ, муқаррароти равиши низомманди динамикӣ имкон медиҳад чунин ҳулоса намоем, ки дар идоракунии вазъиятӣ ду сарчашмаи барои оғози таҳаввулоти талабшаванда – ин қобилияти ташкилоти бахши ҷамъиятӣ ба омӯзиши ташкилӣ ва ҳуди тағйиротҳоро истифода кардан мумкин аст.

Ҷадвали 3 – Қобилияти динамикии ташкилот

Таъриф	Воҳиди таҳлил	Моҳияти назариявӣ	Сарчашма
Иқтисодии ташкилот дар ташкил, ҳамгиро ва дигаргункунии захираҳои барои мувофиқатшавии босуръат ба муҳити беруна ва ташаккули намудҳои инноватсионии тичорат	Қобилият барои рафтори фаъол аз ибтидо мавҷудбуда	Қобилияти менеҷмент дар шинохтан ва истифода кардани имконият ва таҳдидҳо	Қобилияти муттаҳидкунии технологияҳо ва малакаҳои истеҳсолии таъминоти умумии корпоративӣ дар салоҳият
Усулҳои низомманди ташкилот оиди коркарди амалиётҳои муқаррарӣ чун натиҷаи омӯзиш оиди ташкил ва фаъолияти дастаҷамъона	Тарзи фаъолияти дастаҷамъона (коллективӣ)	Қобилият ба тағйирот-ин силсилаи коркардҳо дар равандҳои корӣ ва муносибатҳо, ҳислати табиӣ ташкилот, вокуниши зиндаи он ба ҳолатҳои ғайриҷашмдошти ҳаррӯза	Омӯзиш ва инкишофи малакаҳои “умумӣ” дар ташкилот, ки на танҳо айнаи ҳол, балки дар оянда манфиатбахш хоҳанд буд

Яке аз шаклҳои ҳудоомӯзӣ ва рушди ташкилотҳои бахши ҷамъиятӣ таҳти таъсири таҳдидҳои муҳити беруна ивазшавии расмиёти муқаррарӣ – расмӣ ва ғайрирасмӣ дар соҳаи иқтисод ё бахш мебошад. Ин расмиёт дар фаъолияти ҷорӣ нақши муҳимро мебозанд, зеро тавассути онҳо ва ё қулай) бо субъектҳои дигари иқтисодӣ сурат мегирад. Имконияти мубодила, қабул ё тағйирёбии расмиёти муқаррарӣ дар рафти кор

бо иштирокчиёни мухталиф ба ташкилот имконият медиҳад, ки ба шароити муҳити берун мувофиқ шавад ё ба он монанд шавад, то ки интизориҳову дурбиниҳои ҷонибҳои манфиатбахши муҳим қонё карда шаванд.

Дар ниҳоят, ҷустуҷӯ ва қабули расмиёте, ки ташкилотро бо муҳити берунаи он матлуб (қобили қабул) мегардонад – и муаммои нигоҳдорӣ ва инкишоф дар оянда маҳсуб мешавад, чунки расмиёте, ки аксарият қабул мекунанд, барои иҷроии ҳатмӣ мегардад [7, с. 109].

Ҳамин тариқ, усулбандии аз ҷониби мактабҳои гуногуни илм истифодашаванда барои даст кашидан аз тафсири ташкилот чун низоми механикӣ, ки барои коркарди захираҳо таъин шудааст, имкон медиҳад ва таваҷҷӯҳи илмӣ-тадқиқотиро ба равандҳои иртиботии субъектҳои иқтисодӣ равона созад. Дар ин субъектҳо иттилоот чун захираи стратегӣ муайян мешавад, ки фосилаи зарурии вақтиро барои таҳрири ислоҳ намудани фаъолияти ҷорӣ ташкилот ба интизор шудани фарорасии вақти ҳисоботдиҳӣ ва таҳлили ретроспективии онҳо таъмин карда метавонад.

Истифодаи бисёрҷонибаи равишҳои гуногун бо масоили мушаххаси назария ва амалияи идоракунии вазъияти ташкилотҳои бахшҳои гуногуни ҷамъиятӣ мувофиқа карда мешавад, зеро он дар равандҳои банақшагири ва ҳадафгузорӣ, таносуби индикаторҳо бо хусусиятҳои беруна ва дохилии ташкилот, назорат, арзёбии натиҷаҳо аз мавқеи манфиатҳои ҳадафҳои маҳдуди ташкилот ва ҷонибҳои манфиатдор зоҳир мешавад.

Дар робита ба ин истифодаи омехтаи равишҳои низомманди динамикӣ ва институтсионалӣ метавонад заминаи назариявии аз қори ҷониби Ҳукумати кишвар дар самти “Ташкили шароит барои ҳамохангии соҳавӣ ва байнидоравии ноил шудан ба ҳадафҳо, истифодаи сарфаркорунаи захираҳои соҳа, ҳавасмандкунии мусоидати мақомоти ҳокимияти давлатӣ барои инкишофи онҳо” амалишаванда гардад. Аз ин рӯ, таъмини методии равандҳои идоракунии ташкилотҳои бахшӣ ҷамъиятӣ, ки бо назардошти маҷмӯи равишҳои таҳқиқшуда таҳия шудааст, барои нисбатан беҳтар ба фаъолияти таҳаввули аз ҷониби муассисаҳои давлатӣ амалишаванда ва барои рушди бахшӣ ҷамъияти равонашуда, аз ҷумла сармояи инсонӣ, мутобик шудан имконият фароҳам меорад.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Берталанфи, Л. Общая теория систем: критический обзор. В сборнике переводов Исследования по общей теории систем / Л. Берталанфи. – М.: – Прогресс, 1969. – 520 с.
2. Бузгалин, А. Возрождение планирования: уроки истории (политико-экономический дискурс) [Текст] / А. Бузгалин, А. Колганов // Проблемы теории и практики управления. – 2016. – № 1. – С. 8-19.
3. Вертакова, Ю. В. Управленческие решения: разработка и выбор [Текст] / Ю. В. Вертакова, И. А. Козьева, Э. Н. Кузьбожев ; под общ. ред. Ю. В. Вертаковой. – Москва: КНОРУС, 2005. – 352 с.
4. Глобализация мирового хозяйства [Текст] / Под ред. Осьмовой М.Н., Бойченко А.В. – М.: 2006. – 376 с.
5. Дрогобыцкий, И. Н. Эволюция организационного менеджмента в контексте теории длинных волн [Текст] / И. Н. Дрогобыцкий // Менеджмент и бизнес-администрирование. – 2014. – № 2. – С. 28-36.
6. Индикативное планирование: теория и пути совершенствования [Текст] / А. Н.

- Петров, Л. Г. Демидова, С. М. Климов [и др.]; С.- Петерб. гос. ун-т экономики и финансов, О-во «Знание» Санкт- Петербурга и Ленингр. обл. – Санкт-Петербург: Знание, 2000. – 92 с.
7. Исламутдинов, В. Ф. Эволюционная экономика [Текст] / В. Ф. Исламутдинов. – Ханты-Мансийск: ЮГУ, 2014. – 109 с.
8. Кондратьев, С. В. Психология становления социальной сущности человека: вопросы теории [Текст] / С. В. Кондратьев. – Волгоград: НКФ ВОГС, 1999. – 168 с.
9. Лапаева, М. Г. Методологические основы теории менеджмент / М. Г. Лапаева // Вестник ОГУ. – 2012. – № 13. – С. 221-227.
10. Маркс, К., Энгельс, Ф., Ленин, В. И. О диалектическом и историческом материализме [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс, В. И. Ленин. – М.: Политиздат, 1984. – 636 с.
11. Минцберг, Г. Стратегическое сафари: Экскурсия по дебрям стратегического менеджмента / Г. Минцберг. – М.: Альпина Паблишер, 2013. – 367 с.
12. Соколов, А. В. Форсайт: взгляд в будущее [Текст] / А. В. Соколов // Форсайт. – 2007. – Т. 1, № 1. – С. 8-15.
13. Тхориков, Б. А. Перспективы развития частно-государственного партнерства в сфере здравоохранения на региональном уровне [Текст] Б. А. Тхориков, А. П. Семененко // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Сер. Философия. Социология. Право. – 2010. – № 8 (79), вып. 12. – С. 68-72
14. Флоря В. М. Развитие теории эволюционизма в трудах Конта и Спенсера [Текст] / В. М. Флоря // Материалы Международной (заочной) научно-практической конференции. Под общей редакцией А.И. Вострецова. 2018. Издательство: Научно-издательский центр «Мир науки» (ИП Вострецов Александр Ильич) (Нефтекамск). – С. 753-757.

ЭВОЛЮЦИЯ МЕНЕДЖМЕНТА И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ПОЯВЛЕНИЯ ОРИЕНТИРОВОЧНОГО (ИНДИКАТИВНОГО) ПОДХОДА В УПРАВЛЕНИИ

АШУРОВ УМЕДДЖОН ЗАЙНИДИНОВИЧ,

Таджикский государственный университет право, бизнеса и политики,
кандидат экономических наук доцент кафедры аудита и ревизии. 735700, Республики
Таджикистан, город Худжанд, 17 мкрн. Дом 1, E-mail: ashurov_9188@mail.ru
Тел: (+99292) 92-905-91-88.

В статье рассмотрено многогранное применение различных подходов к конкретным вопросам теории и практики ситуационного управления организациями различных общественных секторов, согласованных в процессах планирования и целеполагания, соотношение индикаторов с внешними и внутренними характеристиками организации, контроль, оценка результатов с позиции интересов узкоспециализированных целей организации и заинтересованных сторон.

Также предусмотрено использование сочетания динамичных и институциональных системных подходов в направлении создания условий для отраслевой и межведомственной гармонии в достижении целей, рационального использования ресурсов отрасли, стимулирования содействия органов государственной власти в их развитии.

Исходя из этого, было описано и исследовано методическое обеспечение процессов управления организациями государственного сектора, разработанное с учетом комплекса исследованных подходов, позволяющих лучше адаптироваться к эволюционной деятельности,

осуществляемой государственными учреждениями, и для развития ориентированного общественного сектора, включая человеческий капитал.

На основе теоретического и практического анализа и разработок были сделаны важные выводы и предложения.

Ключевые слова: общественные блага, ситуационное управление, децентрализация управления, эффективность производства, ретроспективный анализ, методы управления, стратегическое управление, современное управление, управление организациями.

THE EVOLUTION OF MANAGEMENT AND THE THEORETICAL PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE OF AN INDICATIVE APPROACH TO MANAGEMENT

ASHUROV UMEDJON ZAYNIDINOVICH,

Tajik state university of law, business and politics, candidate of economic sciences, associate professor audit and revision, 735700, Republic of Tajikistan, town Khujand, region 17, house 1, E-mail: ashurov_9188@mail.ru Тел: (+99292) 92-905-91-88

The article examines the multifaceted application of various approaches to specific issues of theory and practice of situational management of organizations of various public sectors, coordinated in the processes of planning and goal setting, the ratio of indicators with external and internal characteristics of the organization, monitoring, evaluation of results from the perspective of the interests of highly specialized goals of the organization and stakeholders.

It also provides for the use of a combination of dynamic and institutional systemic approaches in the direction of creating conditions for sectoral and interdepartmental harmony in achieving goals, rational use of industry resources, and stimulating the assistance of public authorities in their development.

Based on this, methodological support for the management processes of public sector organizations was described and studied, developed taking into account a set of studied approaches that allow for better adaptation to the evolutionary activities carried out by public institutions and for the development of a focused public sector, including human capital.

Important conclusions and suggestions were made based on theoretical and practical analysis and developments.

Keywords: public goods, situational management, decentralization of management, production efficiency, retrospective analysis, management methods, strategic management, modern management, management of organizations.

УДК 336.77

ББК 65.264

**ПРИОРИТЕТЫ В ФОРМИРОВАНИИ БЛАГОПРИЯТНЫХ УСЛОВИЙ
ДЛЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА КАПИТАЛА НА ПЕРСПЕКТИВУ**

КОСИМОВА МАРХАБО ИКРОМАЛИЕВНА,

кандидат экономических наук, доцент кафедры информационно-коммуникационных технологий и программирования, Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, электронная почта; qosimovam@mail.ru, Тел: (992) 92-771-77-10

Обеспечение устойчивости социально-экономического развития является залогом укрепления политического и экономического суверенитета каждого государства. Это стало возможным благодаря формированию инвестиционной системы производственно-хозяйственного комплекса в рыночных условиях, которая зависит от развития рынка капитала. Слабый или неразвитый рынок капитала является причиной снижения производственных мощностей, замедления экономического прогресса общества. В статье рассмотрены приоритеты в формировании благоприятных условий для развития рынка капитала. Представлены институциональные особенности формирования рынка капитала и их особенности в условиях Таджикистан. Автором раскрыты основные проблемы формирования и развития рынка капиталов в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: рынок капитала, рынок ценных бумаг, рынок ссудного капитала, финансовый рынок, инвестиция, прямые иностранные инвестиции.

В новом тысячелетии в Таджикистане особое внимание уделено вопросам либерализации всех видов рынка, в том числе, рынка капиталов. В том плане, что он способствует привлечению иностранного капитала в отечественную экономику, поскольку в условиях перехода экономики с одного курса на другой обеспечение быстрого роста темпов экономического роста за счёт собственных средств крайне трудно и связано со многими проблемами. В этом плане в одной из работ было правильно замечено, что «... рыночной экономике всегда не хватает денег, именно поэтому переходные экономики эволюционного типа, как правило, в значительной степени ориентированы на зарубежные инвестиции, поскольку, и без того ограниченные финансовые ресурсы постоянно отвлекаются из инвестиционной сферы» [5, с.162].

С этой позиции по объективным причинам становится необходимо привлечение иностранного капитала в целях удовлетворения спроса отечественной экономики на капитальные ресурсы. В этом контексте оправданными являются разработанные в стране нормативно-законодательные акты об иностранных инвестициях, а также принятые государством меры по их привлечению в национальное хозяйство. Это говорит о том, что в Правительстве страны уделяется постоянное внимание и делается кропотливая работа по привлечению и регулированию иностранного капитала.

Однако приток и размещение зарубежного капитала в большей степени зависит от состояния и условий делового климата в стране. Одним из механизмов эффективного функционирования рынка капиталов, как и других видов рынка, выступает конкуренция. Конкуренция как регулирующий механизм способствует оптимизации отношений в этом секторе экономики. Другими словами, соотношение спроса и предложения создаёт систему хозяйственных взаимоотношений, которые называются «конкурентная среда» или «конъюнктура рынка».

Конкурентная среда как необходимое условие формирования и развития рыночных отношений сама по себе самостоятельна, и на основе этой среды обеспечивается движение того или иного типа капитальных средств. На формирование конкурентной среды влияет много факторов, в частности, макроэкономическая стабильность, территориальные особенности реализуемых проектов, виды инвестиций, платёжеспособность и финансовая устойчивость субъектов экономики, выступающих на рынке капиталов как продавца, так и покупателя. На различных уровнях национальной экономики конкурентная среда может быть разной, поэтому выделяют: республиканскую и региональную среду.

Однако, следует отметить, что формирование благоприятной среды на рынке капиталов - это сложный и долговременный процесс, требующий изучения различных её составляющих элементов.

Следует отметить, что каждый уровень обладает в свою очередь собственным набором специфических показателей, состояние которого определяет и общую оценку конкурентной среды на том или ином рынке. Среди них, на наш взгляд, важнейшим является тот, который называется «конкурентоспособность национальной экономики», предполагающий наличие благоприятного делового бизнес-климата, выступающего залогом привлечения как отечественных, так и зарубежных инвесторов. На текущем этапе развития мировой экономики концепция конкурентоспособности стран мира в большинстве случаев основывается на сравнительных преимуществах национальных экономик (богатые природные ресурсы, дешёвая рабочая сила, благоприятные климатические условия и т.д.). Говоря иначе, экспортно-импортные взаимоотношения, в основном, ориентированы на использование этих преимуществ. Однако за последние годы наряду с ними главенствующие позиции постепенно занимают такие преимущества страны, как успех в разработке инноваций и их реализация на практике, высокий уровень знаний, получивший название «конкурентные преимущества страны». [6, с.102]

Само собой разумеется, что сравнительные преимущества - это дар природы, богатство наделённое Богом, т.е. они статичны, но конкурентное преимущество связано с постепенным приобретением и с увеличением интеллектуального богатства, прогрессом в инновациях, развитием человеческого капитала и НТР. В целом, можно отметить, что сочетание в одной стране элементов и сравнительных, и конкурентных преимуществ в будущем, безусловно, усиливает конкурентоспособность любой страны в глобальном мировом пространстве.

Если проанализировать сравнительные преимущества Таджикистана, то к их числу можно отнести следующие:

- благоприятные природно-климатические условия для производства многих сельскохозяйственных культур, в том числе сухофруктов, имеющих большой спрос на мировом рынке;
- богатый запас отдельных видов минерального сырья (уран, золото, медь, серебро и др.), а также гидроэнергетических ресурсов, из которых, по оценкам экспертов, используется всего около 5%;
- богатое историческое культурное наследие, доказывающее древность таджиков в мировом пространстве и наличие благоприятных условий для развития туризма и лечебных центров на основе использования минерального сырья;
- дешёвая рабочая сила с повышенной долей молодёжи и относительно высокий уровень грамотности населения (более 97% населения умеет читать и писать);

- ускоренные темпы развития транспортной инфраструктуры, улучшение электрификации, строительство зданий и сооружений;

- в регионе Средней Азии Таджикистан обладает выгодными транспортными коридорами с соседними странами, как Афганистан, Китай и Иран, способствующими эффективности транспортных издержек экспорта товаров из Таджикистана.

Но следует отметить, что сравнительные конкретные преимущества Таджикистана на текущем этапе используются недостаточно, что аргументируется многими факторами, влияющими на неразвитость рынка капиталов:

- низкий уровень платёжеспособности субъектов национального хозяйства;
- наличие существенного разрыва между внутренними и мировыми ценами на капитальные блага;
- неблагоприятность делового бизнес-климата, т.е. на макро- и микро-уровне есть многие факторы, сдерживающие экономическую активность лиц, желающих предъявить капитал на продажу или спрос на их приобретение;
- сырьевой характер экспорта товаров;
- низкая доля высокотехнологичной продукции и наукоёмких услуг в структуре ВВП страны.

Кроме этого, в Таджикистане ещё не решены, как подобает в рыночных условиях, вопросы повышения жизненного уровня населения страны. Несмотря на то, что в плане сокращения бедности в республике выполнено много работ и достигнуты позитивные результаты, уровень бедности в республике пока остаётся высоким (около 29,5% населения).

На наш взгляд, основная причина упущений в области развития рынка капитала кроется в непрозрачности или отсутствии адекватной к условиям рынка взаимосвязи между двумя следующими системами: государством и бизнесом. В свою очередь, со стороны государства требуется формирование правовой базы развития конкурентной среды, т.е. создание условий функционирования бизнеса и обеспечение их стабильности. Этого можно добиться путём разработки оптимальной налоговой, денежно-кредитной, структурной и инновационной политики, в то время как бизнес должен соблюдать «правила игры», диктуемые государством, и обеспечить прозрачность собственных реальных финансовых потоков, чтобы избежать искажения информации о конкурентоспособности предприятий в условиях рынка [4, с.114].

В этом аспекте желательно обеспечить координацию или совместную работу всех органов государственной власти, имеются в виду министерства и ведомства в аспекте формирования благоприятного делового бизнес-климата с учётом потребностей бизнес-структур. К глубокому сожалению, со стороны многих уполномоченных органов государственной власти к этому вопросу относятся поверхностно, что отражается в неблагоприятном деловом климате в вопросе ведения бизнес-деятельности. Наряду с оценкой условий вложения капитала по старту бизнес-деятельности, в международной практике рассчитывается также индекс глобальной конкурентоспособности, имеющий важное значение в оценке экономического развития страны. Этот индекс измеряется на основе совокупности макроэкономических показателей, определяющих перспективный потенциал страны. Здесь объектом анализа выступают 12 групп показателей, сгруппированных в 3 блока.

Первый блок называется «Показатели, характеризующие основные условия развития». Здесь объектом анализа выступают такие показатели, как: - институты, инфраструктура, макроэкономическая стабильность, здравоохранение и начальное образование.

Второй блок носит название «Факторы производительности», к нему относятся такие показатели, как высшее образование и профессиональная подготовка, эффективность рынка труда, товаров и финансового рынка, а также технологическая готовность и размер рынка.

К третьему блоку «Факторы инновации и развития» относятся показатели развития бизнеса и инновации. Однако по поводу индекса конкурентоспособности, рассчитанного международными организациями можно сделать некоторые замечания:

- несмотря на огромный фактологический материал, учитываемый международными организациями в расчёте конкурентоспособности, этот показатель является относительным и не может отразить качество национальных конкурентных преимуществ в абсолютном измерении, и можно сказать, носит субъективный характер;

- в расчёте индекса общей конкурентоспособности не учитывается такой важный фактор, как обеспеченность природными ресурсами, которые будут иметь важное значение в определении перспективы развития страны;

- значение индекса конкурентоспособности, определяющего рейтинг страны, находится в узком диапазоне и изменение индекса на долю процентного пункта может передвигать рейтинг страны и тем самым отражать реальную ситуацию;

- в оценке конкурентоспособности недостаточно полно учитываются накопленные потенциальные факторы конкурентоспособности.

Мы считаем, что для развития рынка капиталов, наряду с созданием благоприятных условий ведения бизнеса, важное значение имеет и инновационная ёмкость экономики. Инновационная ёмкость экономики определяется посредством расчёта таких показателей как: доля расходов на образование в ВВП, рост числа учёных и инженеров, увеличение количества заявок на патенты и др. При улучшении содержания стечения этих показателей можно добиться развития рынка капиталов, в противном случае сокращения. В целом, три интегральных показателя являются главными в развитии рынка капиталов: экономический потенциал; участие в международном разделении труда; инновационная ёмкость.

При позитивных тенденциях они выступают как бы свидетелем роста и благоприятности положений на рынке капиталов посредством увеличения притока прямых иностранных инвестиций. В обратном случае, они выражают снижение объёмов инвестиций и сокращение темпов развития рынка капиталов в стране.

В целом, можно констатировать, что фактическое положение в области ПИИ и его потенциала республика находится на низком уровне. Здесь нельзя ставить тождество, что именно ПИИ является залогом развитие производственной сферы. Но в современных условиях, где отечественные предприниматели не обладают достаточным потенциалом, а государственные ресурсы ограничены, самый высокий банковский процент, именно ПИИ может исправить ситуацию в плане восстановления и расширения производственного сектора в экономике страны.

Низкий приток инвестиций в Таджикистан, с одной стороны, говорит о том, что рынок капитала республики не достаточно развит, поэтому на текущем этапе развития необходимо принятие комплексных мер, способствующих активизации экономической деятельности в обществе.

В данном аспекте представляет интерес подход, предполагающий выявление потенциальных инвесторов, оценки конкурентоспособности районов, куда могут быть направлены инвестиции, анализ возможностей свободных экономических зон, территориально-производственных комплексов и промышленных центров. В целом, и

в аспекте повышения инвестиционной деятельности необходимо умело использовать конкурентное преимущество страны, а также формирование благоприятной конкурентной среды. А для того чтобы сочетать эти два отмеченных пункта, необходимо разработать специальную стратегию по привлечению ПИИ.

В целом, к приоритетным направлениям регулирования рынка капитала в стратегии развития, имеющих архиважное значение, относятся:

- упорядочение хаотичного притока ПИИ, технических отраслей, определяющих научно-технический прогресс на перспективу;
- создание новых рабочих мест, способствующих увеличению занятости;
- расширение налогооблагаемой базы и укрепление производственного потенциала;
- недопущение истощения природных ресурсов и обеспечение защиты окружающей среды;
- оптимизация структурной перестройки экономики в контексте активизации инвестиционной деятельности.

В этом аспекте, в первую очередь, является уместным установление целевых ориентиров, т.е. выбор типа стратегии. Они могут быть следующими:

1. догоняющий;
2. наступательный.

Опыт стран мира показывает, что для развивающихся стран в целях обеспечения устойчивых темпов экономического развития наиболее приемлемой выступает наступательная политика. Это говорит о том, что и для стран переходного периода, в частности, и для Таджикистана, необходимо придерживаться наступательной политики, поскольку на средства этой политики можно активировать поток ПИИ, решать проблемы инвестиционного голода и повысить имидж в мировом масштабе. Однако активную наступательную политику нельзя осуществлять без специальной концепции и достижения макроэкономической и финансовой стабилизации. Также нельзя не учитывать то, что во многих сферах национального хозяйства Таджикистана наблюдается отсталость в технике, в технологиях и нехватка финансовых средств, поэтому при выборе типа стратегии было бы лучше частично выбрать и догоняющую политику. При таком подходе можно сблизить структурную и инвестиционную политику, также сформировать общие условия для притока ПИИ. Всё это свидетельствует о том, что сегодня для Таджикистана необходимо использовать комбинированную политику, сочетающую позитивные элементы наступательной и догоняющей стратегии. Наряду с этим нельзя не учитывать также специфические особенности регионов страны.

Стратегию развития в рынке капиталов необходимо разрабатывать в контексте или как составляющий элемент разных областей политики, например: инвестиционный (как в США) или промышленный (как в Индии и в странах Азии), или отдельно, как независимая политика. Мы предполагаем, что для растущей экономики Таджикистана, где вопросы индустриализации постепенно приобретают приоритетное значение, формирование рынка капитала должно быть приоритетом в индустриализации страны.

Стратегию развития рынка капиталов нельзя представить без ориентиров на перспективу страны, и они должны быть в основе выработки динамической модели экономического развития с учетом глобализации. Таким образом, стратегия развития рынка капиталов должна быть направлена на расширение внутренних и внешних потенциалов развития, ликвидацию слабости и угроз, движение вперед. Всё это в конечном итоге требует постоянного укрепления национальных преимуществ страны

на мировом рынке капитала. Здесь каждая страна, с учётом сложившихся мирохозяйственных связей, должна выявить факторы успеха, слабости, возможности и угрозу и на их основе разрабатывать цели и политику развития рынка капитала. Что касается экономики Таджикистана, эти элементы можно представить посредством SWOT анализа на макроуровне.

Таблица 1

SWOT - анализ развития рынка капитала РТ

Сильные стороны (S)	Слабые стороны (W)
• политическая стабильность • богатый природно-ресурсный потенциал • благоприятные природно-климатические условия • выгодные географические расположения Республики Таджикистан среди стран Центральной Азии • твёрдая политическая воля государства в обеспечении ускоренного развития промышленности • древность нации и высокие нравственные ценности • привлекательность и развитость народных промыслов • наличие местности, используемой для развития экотуризма	• незагруженность производственных мощностей • высокий износ основных производственных фондов • низкая диверсификация экономики • неэффективное использование сельскохозяйственных угодий • избыточность трудовых ресурсов • высокая зависимость от импорта нефте-продуктов • неразвитость инфраструктурных отраслей • низкая инновационная активность и неразвитость инновационных технологий
Возможности (O)	Угрозы (Т)
• рост экономической активности среди субъектов экономики • преобладание молодёжи в структуре рабочей силы • увеличение инвестиций в добывающей и обрабатывающей отраслях экономики • разработка и реализация государственных стратегических программ на среднесрочную перспективу • незаполненная ниша на отечественном рынке товаров и услуг • усиление информатизации общества и внедрение современных систем телекоммуникационных технологий • совершенствование систем подготовки кадров в сфере точных и инженерных наук	• нестабильность политической среды в мировом масштабе • трудности в привлечении инвестиционных ресурсов • изменения природной среды, климатических условий и их влияние на экономику республики • высокая конкуренция с внешним миром • зависимость цен на национальном рынке от колебаний курса иностранной валюты • высокая зависимость отечественных банковских структур от внешних доноров и международных организаций • хронические инфляционные процессы • низкая доступность к кредитным ресурсам • высокое налоговое бремя и неустойчивость в налоговой политике

При разработке стратегии рынка капитала доминирующими должны быть меры, которые способствуют ликвидации проблем и снижению угроз, исходящих как изнутри, так и извне.

Отечественный потенциал размещения капитала находится в постоянном движении и предопределяет корректировки по истечении определённого времени. В данном контексте следует подчеркнуть, что Таджикистан вынужден постоянно пересматривать собственную инвестиционную политику, поскольку у него достаточно много конкурентов и они постоянно совершенствуют собственный бизнес-климат и принимают меры по привлечению иностранных инвестиций. Следовательно, страна должна обладать достоверной информацией о конъюнктуре рынка в конкретных странах и предоставлять более приемлемые по сравнению с другими стимулы для развития рынка капитала. В этом плане необходим постоянный мониторинг, оценка и предвидение динамики факторных условий и развитие национального конкурентного преимущества. Для этого следует, в первую очередь, определить потребности страны в инвестициях и правильно направить их потоки в нужное приоритетное русло.

Следует применить систему инструментов, адаптированных к условиям национальной экономики, поскольку какие-либо отдельные меры в условиях переходной экономики не могут гарантировать успех. В систему комплексных мер можно включить следующие:

- расширение механизма стимулирования рынка капитальных ресурсов;
- создание зоны технологического и экономического развития, обеспечение доступности информации для всех субъектов экономики;
- организация коммуникационных компаний и механизма финансового инжиниринга;
- создание консалтинговых центров для менеджмента компаний.

Согласно опыту стран с развитой рыночной экономикой, в мобилизации и размещении ресурсов важное значение имеет информационная обеспеченность инвесторов. К сожалению, этому вопросу в Таджикистане уделено слишком мало внимания, поскольку большинство иностранных компаний ещё не обладают достаточной информацией об отраслевых преимуществах и возможностях Таджикистана. Такая неосведомлённость инвесторов, на наш взгляд, является одним из факторов, сдерживающих приток инвестиционных ресурсов.

Следующим инструментом активизации рынка капиталов является внедрение эффективной коммуникационной стратегии. Посредством такой стратегии можно создать позитивный имидж в глазах внешних инвесторов и потенциальных капиталодержателей.

Создание позитивного имиджа означает, что не только иностранные, но и отечественные держатели капитала получают необходимую полную информацию о конъюнктуре рынка и другие сведения, касающиеся возможных направлений размещения инвестиций. Следует подчеркнуть, что важность благоприятного имиджа признаётся даже и в развитых странах, особо не испытывающих привлечения и размещения дополнительных капитальных средств, а для стран переходного периода, в том числе Таджикистана, создание такого имиджа является одной из стратегических задач.

Развитие рынка капитала нуждается также и в организации консалтинговых центров, осуществляющих профессионально-индивидуальные консультации, как инвесторов, так и менеджеров принимающих сторон. Консалтинговые центры

позволяют избежать недочёты в определении слабых и сильных сторон, выявить степень эффективности инвестиционных проектов, что имеет важное значение в развитии рынка капиталов. Государственная поддержка в плане создания специальной консалтинговой службы выступает как необходимый инструмент инвестиционной активности населения. Постепенное развитие и процветание рынка капитала зависит от эффективно разработанной инвестиционной программы страны. Наличие такой программы, а также её успешная реализация, прокладывают путь к желаемому развитию рынка капиталов. В противном случае, существует риск как потери инвесторов, так и эффективных рынков капитала. Следовательно, в тех государствах, где разрабатывается наиболее эффективная инвестиционная политика при поддержке государства и налажена система его тесного сотрудничества с частным сектором, все структуры рынка капиталов функционируют более успешно.

Таджикистан имеет благоприятные шансы в вопросе повышения привлекательности собственного рынка капиталов путём организации оптимальной наступательной стратегии. Кроме стратегии требуется разработка ряда мер, способствующих привлечению прямых иностранных инвестиций на основе использования конкурентных преимуществ. Этого нужно добиться путём развития международного маркетинга и рекламной деятельности. Наряду с этим необходимо осуществить постоянное улучшение инфраструктуры и упрощение административных барьеров регулирования бизнес-деятельности в обществе.

Таким образом, на текущем этапе развития Таджикистана в становлении рынка капиталов формирование конкурентной среды следует рассматривать как инструмент реализации целой в контексте обеспечения устойчивости развития экономики. Однако на любом уровне, а именно макро- мега- и микроуровнях следует тщательно взвешивать плюсы и минусы различных инвестиционных проектов. Поскольку острая конкурентная борьба за капитальные ресурсы может привести к укреплению производственного потенциала, повышению квалификации рабочих сил и качественному росту научно-технического потенциала в стране.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Жуков Е. Ф. Рынок ценных бумаг: Учебное пособие. М.: Финансы и статистика, 1995. - 180с.
2. Программа развития рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан // Постановление Правительства Республики Таджикистан от 19 июня 2000 г., №258.
3. Султонов, З. Роль финансовых рынков в инвестировании экономики // Вестник Таджикского Национального Университета. – Душанбе, 2015. – №2/3 (165). – С.13 - 17.
4. Султонов, С.З. Финансовые рынки – Душанбе. РСТУ, 2015. - С.6.
5. Теория переходной экономики/ под ред. Николаевой И.П. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – С.162.
6. Трошин А.Н., Мазурина Т.Ю., Фомкина В.И. Финансовый капитал. – М.: ИНФРА-М, 2009. – С.408.
7. Хусейнов, У. С. Саноат ҳамчун соҳаи афзалиятноки истеҳсолоти моддӣ / У. С. Хусейнов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – No. 4-2(59). – P. 160-166. – EDN XPMYEN.
8. Хусейнов, У. С. Такмили низоми андозбандии ғайрифаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ва нақши он дар ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ / У. С. Хусейнов, И. З. Мирон // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – No. 2(51). – P. 104-110. – EDN ELSKLO.

**АФЗАЛИЯТҲО ДАР ТАШКИЛИ ШАРОИТИ МУСОИД БАРОИ РУШДИ
БОЗОРИ САРМОЯ ДАР ОЯНДА**

ҚОСИМОВА МАРҲАБО ИКРОМАЛИЕВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ
ва барномарезии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, почтаи
электронӣ: qosimovam@mail.ru, Тел: (992) 92-771-77-10.

Таъминии устувории рушди иҷтимоию иқтисодӣ гарави таҳкими соҳибхӯрии сиёсӣ ва иқтисодии ҳар як давлат мебошад. Ин ба шарофати ташаккули системаи сармоягузори маҷмааи истеҳсолӣ-хоҷагӣ дар шароити бозор, ки аз рушди бозори сармоя вобаста аст, имконпазир гардид. Бозори заиф ё рушдёфтаи сармоя сабаби коҳиши иқтидорҳои истеҳсолӣ, суст шудани пешрафти иқтисодии ҷомеа мебошад. Дар мақола афзалиятҳо дар ташаккули шароити мусоид барои рушди бозори сармоя баррасӣ карда мешаванд. Хусусиятҳои институтсионалии ташаккули бозори сармоя ва хусусиятҳои онҳо дар шароити Тоҷикистон пешниҳод карда мешаванд. Муаллиф мушкилоти асосии ташаккул ва рушди бозори сармоя дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро ошкор кардааст.

Калидвожаҳо: бозори сармоя, бозори коғазҳои қиматнок, бозори сармояи қарзӣ, бозори молиявӣ, сармоягузорӣ, сармоягузори мустақими хориҷӣ.

**PRIORITIES IN CREATING FAVORABLE CONDITIONS FOR THE LONG-
TERM DEVELOPMENT OF THE CAPITAL MARKET**

KOSIMOVA MARHABO IKROMALIEVNA,

candidate of Economic Sciences of the Department of Information and communication technologies
and programming, Tajik State University of Law, Business and Politics, Email:
qosimovam@mail.ru, Tel: (992) 92-771-77-10

Ensuring the sustainability of socio-economic development is the key to strengthening the political and economic sovereignty of each State. This became possible due to the formation of the investment system of the industrial and economic complex in market conditions, which depends on the development of the capital market. A weak or undeveloped capital market is the reason for a decrease in production capacity and a slowdown in the economic progress of society. The article discusses priorities in creating favorable conditions for the development of the capital market. The paper presents the institutional features of capital market formation and their features in Tajikistan. The author reveals the main problems of the formation and development of the capital market in the Republic of Tajikistan.

Keywords: capital market, securities market, debt capital market, financial market, investments, foreign direct investment.

УДК: 338.262.4

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В ПРОДОВОЛЬСТВЕННОМ КОНТЕКСТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ДЖАЛОЛОВ АБДУФАЙЁЗ АБДУМУМИНОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. 734055. Тел. (+992) 937-00-60-80., E mail: abdufayoz1988@mail.ru

АСЛОНОВ СУЛАЙМОН МАХКАМОВИЧ,

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992) 93 777 77 98. E-mail: sulaymon-aslonov@mail.ru.

В данной статье рассматриваются и предлагаются продовольственная безопасность в рамках утвержденных постановлений Правительства Республики Таджикистан. Программа обеспечения продовольственной безопасности на 2019-2023 годы проблемы, вызовы, задачи и их необходимых комплексных мер решения, с которыми сталкивается сельское хозяйство страны. Особое внимание уделяется на меры развития сельскохозяйственной продукции для обеспечения продовольственной безопасности в республике.

Ключевые слова: продовольственная проблема, постановление, сельское хозяйство, субсидия, дефицит, безопасность, Международные стандарты, Программа обеспечения.

В Таджикистане в качестве основных элементов экономической безопасности определены такие элементы, как обеспечение энергетической безопасности, выход из транспортного тупика и продовольственная безопасность (включая качество питания). При этом в «Национальной Стратегии Развития до 2030 года (НСР-2030)» особо отмечается, что данные процессы взаимосвязаны от роста уровня жизни населения, обеспечения продуктивной занятости и формирования среднего класса в республике».

По тем или иным критериям можно выделить безопасность: экономическую, финансовую, коммерческую, информационную, кадровую, психологическую, физическую, пожарную, правовую, продовольственную и т.д. Каждому из перечисленных видов соотносится своя стратегия, свои организационные, технологические и экономические инструменты, обеспечивающие его реализацию [1].

На протяжении всей истории человеческого общества обеспечение населения продовольствием было одним из ключевых приоритетов государства. Игнорирование этой важной сферы может привести к возникновению различных угроз, а также усугубить уже имеющиеся проблемы. На безопасность продовольствия влияют такие факторы, как наличие и качество сельскохозяйственных угодий, экологические условия, экономическое состояние и уровень развития отраслей, занимающихся производством продуктов питания.

В настоящее время продовольственная проблема становится еще более актуальной в свете глобальных климатических и социальных тенденций, таких как нехватка водных ресурсов, негативное влияние экологических условий на урожайность, а также запреты и ограничения на экспорт сельскохозяйственной продукции со стороны ряда стран. В Республике Таджикистан объем производства продовольствия по-прежнему недостаточен для полного удовлетворения потребностей населения, что приводит к тому, что основные продукты питания в значительной

степени зависят от импорта. Эта зависимость затрудняет контроль за ценами на рынке и негативно сказывается на доступности продуктов для населения.

В соответствии с постановлением №451 от 31 августа 2018 года Правительство Республики Таджикистан утвердило рекомендуемые физиологические нормы потребления основных продуктов питания на душу населения. Исходя из этих норм и уровня производства, Таджикистан способен удовлетворить потребности населения лишь в картофеле, овощах и бахчевых культурах, а в молочных продуктах — на 93,8%. Все остальные основные продукты питания поступают в страну через импорт.

Несмотря на определенные положительные изменения в доступности основных продуктов питания, ситуация с продовольственной безопасностью в стране продолжает оставаться нестабильной. Это связано с недостаточно развитой сельскохозяйственной отраслью и рядом накопившихся проблем. В частности, анализ информации о продовольственной безопасности в Республике Таджикистан выявляет множество значительных трудностей и вызовов, которые стоят перед сельским хозяйством. Эти проблемы требуют внимания и комплексного подхода для их решения, чтобы обеспечить устойчивое развитие аграрного сектора и улучшить продовольственную безопасность населения. Обсудим основные аспекты.

Проблемы продовольственной безопасности

1. Нарушение мелиоративной и ухудшение результативности пашни: это приводит к снижению урожайности и ухудшению качества почвы, что в свою очередь сказывается на общем объеме производства.
2. Устаревшая орошаемая система: недостаточная загрузка объектов водоснабжения может привести к дефициту воды для орошения, что критично для аграрной страны.
3. Доступ к финансовым инструментам: ограниченный доступ дехканских хозяйств к финансированию и субсидиям препятствует модернизации и развитию сельского хозяйства.
4. Засоленность и уменьшение пахотных земель: это связано с нерациональным использованием земель и может привести к деградации почв.
5. Неэффективное использование пастбищ: неправильное управление пастбищами может привести к их истощению и снижению продуктивности животноводства.
6. Низкое качество семян: использование семян низкого качества снижает урожайность и устойчивость культур к болезням.
7. Недостатки в материально-технической базе: проблемы с хранением, упаковкой и переработкой продукции могут привести к потерям и снижению качества товаров.
8. Современные системы учета и администрирования: отсутствие таких систем затрудняет взаимодействие между производителями и торговыми точками.

Задачи для улучшения ситуации

Для решения этих проблем необходимо реализовать комплексные меры:

1. Техничко-технологическая модернизация: Внедрение современных технологий поможет повысить эффективность сельского хозяйства.
2. Формирование кадрового потенциала: Обучение специалистов, способных применять инновации, является ключевым фактором для развития отрасли.
3. Создание социальной инфраструктуры: Улучшение условий жизни в сельской местности способствует устойчивому развитию аграрного сектора.
4. Совершенствование системы ценообразования: это поможет обеспечить справедливую цену для производителей и доступность продуктов для потребителей.
5. Развитие кооперации: Укрепление связей между производителями и рынками сбыта способствует более эффективному распределению ресурсов.

Реализация поставленных задач, как подчеркивает доктор экономических наук Каримова М.Т., имеет критическое значение для обеспечения продовольственной безопасности в стране. Невыполнение этих задач может вызвать серьезные проблемы в данной области, что в свою очередь негативно скажется на благосостоянии населения и устойчивом развитии аграрного сектора [2].

В Республике Таджикистан была утверждена Программа по созданию благоприятных условий для внедрения надлежащей сельскохозяйственной практики в производство сельскохозяйственной продукции, основанная на международном стандарте Global G.A.P., в соответствии с Постановлением Правительства от 28 октября 2020 года, №567. Основной целью этой программы является создание оптимальных условий для внедрения лучших практик в производстве и управлении сельскохозяйственной продукцией. Это позволит обеспечить соответствие международным требованиям безопасности пищевых продуктов, установленным в рамках стандартов Global G.A.P. [6].

Данная программа направлена на формирование законодательной, финансовой и технической базы для внедрения эффективных практик управления и производства сельскохозяйственной продукции. В дополнение к этому, Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31 октября 2018 года, №520, была утверждена Программа обеспечения продовольственной безопасности на период с 2019 по 2023 годы. Она охватывает четыре ключевых направления: состояние продовольственного обеспечения, доступность продуктов питания, развитие производства, а также качество и ассортимент продукции. Кроме того, программа включает контроль и мониторинг безопасности продовольственных товаров [7].

В рамках этой программы также был разработан многоотраслевой план по улучшению питания в стране на 2021-2025 годы. Его цель заключается в создании благоприятных условий для повышения качества питания населения. Для достижения этой цели несколько министерств, включая Министерства здравоохранения и социальной защиты населения, образования и науки, сельского хозяйства, экономического развития и торговли, а также Государственный комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом и Комитет по продовольственной безопасности, получили задания по координации своих действий. Это включает в себя улучшение состояния и рациона питания населения, регулирование производства и распределения обогащенных продуктов питания, а также содействие производству сельскохозяйственной продукции.

Кроме того, была принята Концепция создания и развития агропромышленных кластеров в Таджикистане до 2040 года (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 28 октября 2020 года, №566). Эта концепция служит основой для разработки проектов по производству и переработке сельскохозяйственной продукции с использованием современных научно-технологических достижений. Это должно способствовать повышению производительности и конкурентоспособности аграрного сектора, а также обеспечению безопасности производимой продукции. Таджикистан рассчитывает на поддержку таких стран, как Россия, Беларусь, Узбекистан и Китай в реализации инфраструктурных проектов, направленных на максимальное использование транзитного потенциала Евразии через строительство трансконтинентальных магистралей. Важно разработать стратегию сотрудничества в аграрном секторе с акцентом на обмен новыми технологиями и использование современных сортов зерновых культур.

Для оптимизации экономического сотрудничества Таджикистан подчеркивает необходимость создания общего механизма транзита товаров и услуг, который будет соответствовать интересам всех стран-членов. Этого можно достичь путем унификации транспортного законодательства и устранения внутренних барьеров для свободного перемещения товаров. Также необходимо внедрить современные технические средства контроля за сроками перемещения транспортных средств. Для увеличения экспорта сельскохозяйственной продукции Таджикистан предлагает создание зеленых коридоров и строительство современных оптово-распределительных центров. Кроме того, важно предоставить гарантии для внешнеэкономических и транзитных перевозок на основе международных соглашений, что обеспечит экономическую безопасность каждой страны и будет способствовать устойчивому развитию региона в целом.

Реализация указанных мер и программ является критически важной для достижения продовольственной безопасности в Таджикистане. Поскольку продовольственная безопасность напрямую связана с социально-экономической стабильностью, успешное решение этих задач может способствовать улучшению жизни населения и устойчивому развитию страны в целом.

Одним из основных направлений, способствующих устойчивому развитию агропромышленного комплекса страны, является активное привлечение как внутренних, так и иностранных инвестиций в эту стратегически важную отрасль. В этом контексте создание совместных предприятий становится важным инструментом, который может значительно повысить эффективность производства и улучшить качество сельскохозяйственной продукции.

Кроме того, внедрение механизмов страхования от некоммерческих рисков позволит минимизировать финансовые потери и повысить уверенность инвесторов в стабильности своих вложений. Это особенно актуально для аграрного сектора, где риски могут быть связаны с изменением климатических условий, колебаниями рыночных цен и другими непредсказуемыми факторами.

Также стоит обратить внимание на организацию производств, ориентированных на импортозамещение. Создание таких предприятий, выпускающих высококачественные и конкурентоспособные товары, позволит не только удовлетворить внутренние потребности страны, но и успешно конкурировать на международных рынках. Это может способствовать не только укреплению продовольственной безопасности, но и развитию экспортного потенциала аграрного сектора.

Таким образом, комплексный подход к привлечению инвестиций, создание совместных предприятий, внедрение страховых механизмов и развитие импортозамещающих производств представляют собой перспективные решения для обеспечения долгосрочного роста и устойчивого развития агропромышленного комплекса нашей страны. Продовольственная безопасность показывает реальное состояние экономики республики, при котором обеспечивается продовольственная независимость страны, гарантируется физическая и экономическая доступность для населения пищевых продуктов в объемах, соответствующих рациональным нормам потребления основных видов продовольствия, необходимых для активного и здорового образа жизни [4].

В связи с этим продовольственную независимость Республики Таджикистан можно определить, как устойчивое производство жизненно важных отечественных пищевых продуктов в объемах, не ниже пороговых значений их доли в товарных

ресурсах соответствующих видов продукции. Из этого определения следует, что для фактического обеспечения продовольственной безопасности особенно важно решать вопрос продовольственной независимости за счет отечественного производства [5].

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Аслонов С.М. Предпринимательская безопасность в Республике Таджикистан: Экономические риски и институциональное обеспечение. Монография, Душанбе - 2024: «Истиклол-2019», 140 - стр.
2. Каримова М.Т. Влияние изменений в аграрной политике на продовольственную безопасность // Таджикистан и современный мир.-Душанбе. 2017.- №1 (56) - С.61-70.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе, 2016.
4. Хабибова С.С. Стратегия обеспечения продовольственной безопасности и развитие рынка продовольственных товаров в Таджикистане // Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научно-практический журнал). - Душанбе: ТГУК, 2012, №1 (2). - С. 86-89
5. Хабибова С.С. Устойчивое развитие внутренней торговли через активизацию предпринимательской деятельности // Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научно-практический журнал). -Душанбе: ТГУК, 2024, №3 (53). – С. 389-396
6. Electronic resource - <https://faolex.fao.org/docs/pdf/taj201002.pdf>
7. Electronic resource - <https://faolex.fao.org/docs/pdf/taj189748.pdf>
8. Аслонов С.М. Актуальные вопросы развития предпринимательства в Таджикистане. Научно-политический журнал Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Государственное управление, 2024 / №4/1 (69). – с. 177 – 184.

АМНИЯТИ ИҚТИСОДИ ДАР МАЪМУРИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҶАЛОЛОВ АБДУФАЙЁЗ АБДУМУМИНОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

734055. Тел.: (+992) 937-00-60-80,

E-mail: abdufayoz1988@mail.ru

АСЛОНОВ СУЛАЙМОН МАҲКАМОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, омӯзгори калон дар кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

Тел.: (+992) 93 777 77 98,

E-mail: sulaymon-aslonov@mail.ru

Дар мақолаи мазкур амниятӣ озуқаворӣ дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқии тасдиқшудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст. Барномаи амниятӣ озуқаворӣ барои солҳои 2019 -2023 мушиқлот, вазифаҳо ва роҳҳои ҳалли комплекси зарурии онҳо, ки кишоварзии кишвар бо он рӯбарӯ аст дарҷ шудааст. Ба тадбирҳои тараққӣ додани маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, барои таъмини амниятӣ озуқаворӣ ҷумҳурӣ диққати махсус дода мешавад.

Калидвожаҳо: муаммоҳои озуқаворӣ, танзим, кишоварзӣ, субсидия, каср, беҳатарӣ, стандартҳои байналмилалӣ, барномаи амният.

**ECONOMIC SECURITY IN THE FOOD CONTEXT
OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

JALOLOV ABDUFAYOZ ABDUMUMINOVICH,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor at the Department of Economic Theory,
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

734055. Tel.: (+992) 937-00-60-80,

E-mail: abdufayoz1988@mail.ru

ASLONOV SULAIMON MAHKAMOVICH,

candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of Economic Theory,
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Tel.: (+992) 93 777 77 98,

E-mail: sulaymon-aslonov@mail.ru

This article discusses and proposes food security within the framework of the approved decrees of the Government of the Republic of Tajikistan. The program for ensuring food security for 2019-2023 problems, challenges, tasks and their necessary comprehensive measures for solving the problems faced by the country's agriculture. Particular attention is paid to measures for the development of agricultural products to ensure food security in the republic.

Key words: food problem, decree, agriculture, subsidy, deficit, security, International standards, Food Security Program

ТДУ:347.77+330 (045) / (575.3)

ТАЪСИРИ БАХШИ ХУСУСӢ ДАР РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ
БОСУРЪАТИ ИҚТИСОДИӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

САҶОЗОДА ҲИҚМАТУЛЛОҲ САӢҒУЛЛО,

доктор PhD., и.в.дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва

идораи Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.

734026, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Н.Қарабоев 63/3.

тел.: (+992) 938686889. e-mail; safiev2017@mail.ru

Дар мақола ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии шарикии давлат ва баҳши хусусӣ вазифаҳои роҳандозии рушди минбаъдаи ҷанбаи мазкур баррасӣ ва пешниҳод гардидаанд, яъне маҳз мушорикати мазкур на танҳо барои татбиқи лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, инчунин барои тамоми баҳши иҷтимоӣ, алалхусус барои рушди шабакаи нақлиёт, системаи тандурустӣ, маориф, варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ва ғайра қобили истифода аст. Бо мақсади истифодаи самарабахши лоиҳаҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, бояд ба нақши пешбарандаи МД «Маркази шарикии давлат ва баҳши хусусӣ» таваҷҷуҳ кард, ки фаъолияти он ба таври бевосита ба ҳалли баъзе масъалаҳо бо истифодаи усулҳои таъкилӣ-иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ нигаронида шудааст, ки ба таври объективӣ ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодӣ ва рушди самарабахши субъектҳои иқтисодии ҷалбгардида имкон фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: баҳши хусусӣ, идоракунии давлатӣ, рушди иқтисодӣ, сармоягузорӣ, амнияти иқтисодӣ, дастгирии молиявӣ, ҳадафи стратегӣ, иқтисодиёти миллӣ, соҳибкорони хусусӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар марҳилаи ибтидоии ташаккул ва рушд қарор дорад. Дар кишвар қонунҳои дахлдор қабул шудаанд, ки дар он ба заминаи меъёриҳо ҳуқуқӣ тағйирот ворид карда шуд, портфели лоиҳаҳои пилотӣ ташкил карда шуданд, илова бар ин, мафҳумҳои асосӣ таҳия шуда, бозори ташаккулёбии шарикии давлат ва баҳши хусусӣ оғоз гардид. Шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, новобаста аз шакли он, як қатор имкониятҳоро фароҳам меорад ва барои ҳар як шарик дар шароити саноатикунони мамлакат афзалиятҳои муайянро таъмин менамояд. Барои афзалиятҳои тиҷорати хусусӣ ин афзалиятҳо ва имкониятҳоро баҳри ба даст овардани бозори доимӣ ва калони фуруш, инчунин беҳтар кардани нуфуз ҳангоми иштирок дар татбиқи лоиҳаи иҷтимоӣ ва ҳамзамон афзоиши гардиши пули нақд аз сабабҳои зерин зоҳир мешаванд, оқилонатар кардани идора ва истифодабарии объектҳои амволи давлатӣ, ки ба ихтиёрдорӣ муваққатӣ дода шудааст ва сармоягузорӣ ба коғазҳои қиматнок, ки махсус барои дастгирии лоиҳаҳои муҳимми иҷтимоӣ бароварда мешаванд [4].

Дар баҳши давлатӣ ҳамкорӣ бо намоёндагони тиҷорати хусусӣ тавассути шарикии давлат ва баҳши хусусӣ тавассути таҳвили функцияҳои онҳо ба баҳши хусусӣ зоҳир мешавад ва ин имкон медиҳад манфиатҳои ҷамъият ҳифз шавад ва танзим ва назорати онҳо риоя карда шавад. Аз ин рӯ, вазифаҳои марҳилаи навбатӣ ташкили як сохтори махсус мебошанд, ки ба рушди шарикии давлат ва баҳши хусусӣ машғуланд, илова бар ин, муайян кардани модели шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, инчунин ҳавасмандгардонии бозор ва ҷалби манбаъҳои нави маблағгузорӣ низ аз ҷумлаи вазифаҳои муҳим мебошанд, бо мақсади ҳалли механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 2012, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ» қабул карда шуд.

Аз ин рӯ, Ҳукумати Тоҷикистон ҳам ислоҳоти институтсионалӣ ва ҳам сохториро барои суръат баҳшидани ҳалли масъалаҳои рушди макроиқтисодӣ, тақмили

идоракунии давлатӣ, рушди соҳаҳои воқеии иқтисод ва тақвияти имконоти содиротии кишвар, беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, дастгирии соҳибкорӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, рушди бозори меҳнат ва таҳкими нерӯи инсонӣ амалӣ карда истодааст [2].

Дар ин замина, бояд қайд кард, ки кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар ИДМ, аз ҷумла кишварҳои Осиёи Марказӣ, иқтидори бузурги рушд доранд ва дар тӯли якчанд сол суръати афзояндаи рушдро нишон медиҳанд. Дар баробари ин, баъзе олимону муҳаққиқон мушкилоти иқтисодии дарҳолӣ рушдро таҳлил намуда, қайд мекунанд, ки сармоягузорӣ ба ин ҷо, одатан, назар ба кишварҳои пешрафтаи саноатӣ хавфи бештар дорад.

Аз ин рӯ қайд кардан ба маврид аст, ки марҳилаи рушд уҳдадор аст, ки системаи мукаммали ҳамгирошударо ташкил намояд, ва рушди устувори ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусиро дар инфрасохтори Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намояд, ҳамин тариқ, таҷрибаи институтсионалии ташкили фаъолияти шарикии давлат ва бахши хусусиро дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон дида баромадем. Бо батартиб даровардани ин маълумот, ба фикри мо, ҳамаи марказҳои шарикии давлат ва бахши хусусиро аз рӯи ҳаҷми вазифаҳои иҷрошуда ба 3 гурӯҳ таснифбандӣ кардан мумкин аст:

1. Марказҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ки барои татбиқи маҷмӯи ҳаҷди аксари вазифаҳо барои рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар кишвар, аз ҷумла таҳияи методологияи татбиқи механизмҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, иштирок дар таҳияи ҳуҷҷатҳои тендерӣ оид ба интиҳоби шарикӣ хусусӣ барои лоиҳаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ, маслиҳатҳои ҳамаҷониба ба хизматчиёни давлатӣ оид ба масъалаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва пешбурди шарикии давлат ва бахши хусусӣ барои доираи васеи ҳуқуқӣ ва шахсони алоҳида ҳамчун воситаи муассири рушди инфрасохтор ва дар натиҷа, баланд бардоштани сифати зиндагӣ, масъул мебошанд.

2. Марказҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ки ба тариқи истисно вазифаҳои марказҳои коршиносиро иҷро мекунанд, аз ҷумла, ташҳиси мустақили лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ки барои татбиқ ва таҳияи асосҳои методологияи мувофиқ барои шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ дар кишвар ба нақша гирифта шудаанд.

3. Марказҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ки ба тариқи истисно вазифаҳои иттилоотӣ-машваратиро иҷро мекунанд, аз ҷумла - омӯзиш ҷиҳати баланд бардоштани малакаи хизматчиёни давлатӣ дар соҳаи шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ ва тарғибу ташвиқи шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ дар байни соҳибкорони хусусӣ ва аҳоли.

Ҳамзамон, таърихи рушди марказҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ шаҳодат медиҳад, ки марказҳо танҳо вазифаҳои иттилоотӣ ва машваратиро иҷрокунанд, тадриҷан бо мурури андӯштани таҷриба ба иҷрои вазифаҳои иловагӣ шурӯъ мекунанд ва ба гурӯҳи дуюм ё якум мегузаранд [11].

Марказҳои шарикии давлат ва бахши хусусиро метавон вобаста ба сарчашмаҳои маблағгузорӣ барои фаъолияти худ тасниф кард. Дар ин асос, мо 3 гурӯҳи марказҳои шарикии давлат ва бахши хусусиро ҷудо мекунем.

1. Марказҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ки маблағгузориҳои фаъолияти онҳо танҳо аз ҳисоби буҷет сурат мегирад. Ҳамзамон, ба онҳо доштани манбаъҳои алтернативии даромад (масалан, мустақилона бастанӣ шартномаҳо оид ба пешниҳоди хизматрасониҳои машваратӣ барои тичорати хусусие, ки дар лоиҳаҳои шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ иштирок мекунанд), манъ карда шудааст. Дар амалияи байналмилалӣ маҳз чунин марказҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ бартарӣ доранд.

2. Марказҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, ки худмаблағгузоранд ва қобилияти хизматрасонии машваратиро ҳам ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ҳам бизнеси хусусӣ доранд. Ҳамзамон, ба пешгирии бархӯрди эҳтимолии манфиатҳо диққати муҳим дода мешавад.

3. Марказҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, ки то як андоза ҳам аз ҳисоби буҷет ва инчунин ҳам тавассути расонидани ҳадамоти пулакии иттилоотӣ ва машваратӣ маблағгузорӣ мешаванд.

Дар шароити муосир шарикӣ давлатӣ ва баҳши хусусӣ воситаи муҳимми таъмини рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат, манбаи ҷалби захираҳои молиявӣ ба лоиҳаҳои махсуб меёбад, ки дар онҳо мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ назоратро нигоҳ медоранд ва бо сармоягузoron ҳамкорихоро барқарор мекунанд. Ба ақидаи мо, рушди муносибатҳо дар чараёни татбиқи барномаҳои рушд, ки ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ асос ёфтаанд, шартӣ муҳимми ташкили ҳамкорихои мутақобилан судманд байни ташкилотҳои давлатӣ ва баҳши хусусӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки ин муносибатҳо ҳатмӣ ва мушаххас мебошанд. Зимнан ба арзёбии самаранокии татбиқи лоиҳаҳои мушаххаси шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи инфрасохтор аҳамияти муҳим дода мешавад [8].

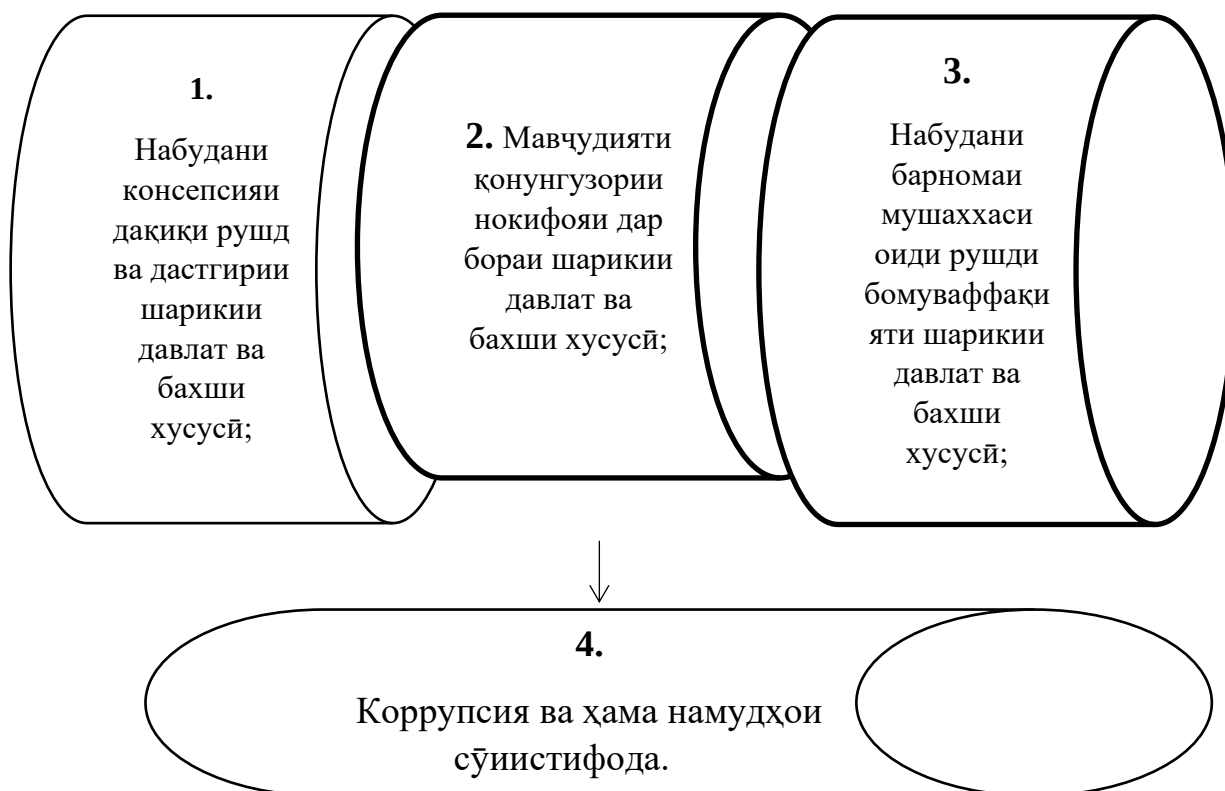
Ҷоннокшавии истифодаи воситаҳои сармоягузорӣ барои рушди шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба рушди идоракунии давлатӣ мусоидат мекунанд ва вусъатёбии имкониятҳои молиявӣ барои таъмини модернизатсияи иқтисодиёти миллӣ яке аз самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои давлат ва баҳши хусусӣ мебошад. Самаранокии татбиқ ва фаъолияти шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ бештар аз шароите вобаста аст, ки дар иқтисодиёти миллӣ ба вуқӯъ мепайвандад ва омӯзиши махсусро бо назардошти банизомдарорӣ ва мушаххаскунӣ тақозо мекунанд [1].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷумҳурӣ давлат дар фароҳам овардани шароит барои татбиқи бомуваффақияти механизми шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, бахусус дар соҳаи тақмили заминаи қонунгузорӣ, таъсиси институтҳои махсус оид ба дастгирии шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ ва таҳияи механизми дастгирии молиявӣ, нақши марказӣ дорад. Пеш аз ҳама, ин барои тақсимои оқилонаи хавфҳо байни давлат ва баҳши хусусӣ зарур аст, ки арзиши лоиҳаҳо барои андозсупорандагон ва истеъмолкунандагон коҳиш диҳад. Ҳамзамон, баҳши хусусӣ ба сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим манфиатдор аст ва аз ин рӯ, дар сатҳи қонунгузорӣ шароити мӯътадили тичоратро бо назардошти хавф таъмин менамояд [5].

Илова ба ҷаҳорчӯбаи қонунгузорӣ татбиқи як қатор чорабиниҳо ва барномаи комплексиро муҳим мешуморем, ки шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар баҳши инфрасохтор ва бахшҳои он ба таври муассир рушд кунанд.

Монеаҳои назаррасеро, ки барои рушди бомуваффақияти шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҷудо кард:

Расми 1.1.

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

Мо рушди воситаҳои сармоягузорию шарикии давлат ва бахши хусусиро дар идоракунии инфрасохтор ва бахшҳо ҳамчун як қисми ҷудонашавандаи системаи ягонаи иқтисодӣ баррасӣ менамоем, ки он маҷмӯи муносибатҳои иқтисодии давлат дар симои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои хусусӣ, ки бизнес ва ташкилотҳои ғайритиҷоратиро намояндагӣ мекунанд, ифода меёбад [9].

Аз тарафи дигар, дар шароити истифода аз механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ системаи оқилона ва муассири ҳавасмандиро барои шарикони хусусӣ эҷод карда мешавад. Таҷриба нишон медиҳад, ки самтҳои татбиқи шарикии давлат ва бахши хусусӣ бештар ба соҳаи лоиҳаҳои инфрасохторӣ рост меоянд.

Ҳамин тариқ, мувофиқи мақсад ва вазифаҳои гузашташуда мо метавонем хулосаҳои зеринро барорем:

1. Шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ – иттифоқи стратегӣ, институтсионалӣ ва ташкилии байни давлат ва бахши хусусӣ барои татбиқи лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим бо хароҷот ва хавфҳои камтарин, бо шартҳои расонидани хидматҳои хушсифат мебошад;

2. Шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ як қатор вазифаҳоро иҷро мекунанд, ки аз ҳама асосиаш қонеъ кардани ниёзҳои бахши давлатӣ, бо истифода ё қарз гирифтани захираҳои тиҷорати хусусӣ, нигоҳ доштани салоҳиятҳои давлат, хидматрасонӣ дар якҷоягӣ бо бахши хусусӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои муштарак мебошанд;

3. Принсипи шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ пешбинӣ менамояд, ки давлат дар он муайян мекунад дар қадом инфрасохтор ниёз ба он бештар аст ва бахши хусусӣ пешниҳодҳоро манзур мекунад, ки ҷавобгӯи шартҳои интиҳобшудаи давлат бошанд. Минбаъд, тамоми механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ ташаккул меёбад;

Ҳамзамон, ба мисли модели анъанавии хидматрасонии давлатӣ, Ҳукумат назорати пурраи захираҳо ва пешрафти лоиҳаҳо дар даст дорад, дар модели шарикии

давлат ва бахши хусусӣ, давлат маҳсулоти ниҳоиро муайян мекунад ва татбиқи назорат дар доираи салоҳиятҳои шарикӣ хусусӣ боқӣ мемонад. Мо муҳим мешуморем, ки давлат ба ҷалби тиҷорати хусусӣ ба лоиҳаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ мусоидат менамояд. Ин пеш аз ҳама ба зарурати ҷалби сармояи хусусӣ ва дигар захираҳо иловатан ба маблағҳое, ки давлат барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои мавҷуда, гузаронидани ислоҳот тавассути азнавтасимкунии нақшҳо, ҳавасмандгардонии иқтисодӣ ва схемаҳои ҳисоботдихӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт чудо мекунад, вобаста мебошад [7].

Бояд қайд кард, ки рушди минбаъдаи иқтисодиёти миллий ва истифодаи потенциали шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ба суръатбахшии татбиқи стратегияи баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии мардум дар кишварҳои дар марҳилаи гузариш буда мусоидат мекунад ва аз ин рӯ, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва рушди бахши хусусӣ самтҳои афзалиятноки ислоҳот дар кишвар мебошанд [10].

Дар марҳалаи кунунии рушди муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, равандҳои ҳамгирӣ, рушди босуръати пешрафти илмию техникӣ, захираҳои маҳдуди табиӣ, афзоиши мунтазами аҳолии сайёра ва талаботи афзоиандаи инсоният ба афзоиши рақобат миёни иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон мусоидат мекунад.

Бояд қайд кард, ки таҳдидҳо ва ҷолишҳои ҷаҳонӣ ва давлатӣ ҳадафҳои рушди миллии Тоҷикистонро, аз ҷумла таъмини чор ҳадафи стратегӣ - истиклолияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ, раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва саноатикунунии босуръати мамлакатро муайян намуданд [6].

Аз ин рӯ, масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодӣ, истифодаи самарабахшии потенциалҳои давлатӣ ва хусусӣ, бахусус дар самти навсозӣ ва мучаҳҳазгардонии технологияи комплекси истехсолӣ, ноил шудан ба рақобатпазирии иқтисодиёти миллий, хусусан дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар Осиёи Марказӣ, вазифаи таъхирнопазири рушди минбаъдаи стратегияи кишвар маҳсуб меёбад, ва имрӯзҳо, лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва коммуникатсионӣ, махсусан дар сохтмони роҳҳои мошингард ва роҳҳои оҳан муносибгардонии хароҷоти давлатиро нишон медиҳанд. Инчунин, таҷрибаи ҷалби бахши хусусӣ дар ҳалли мушкилоти хоҷагии манзилию коммуналӣ мавҷуд дида мешавад. Ҳамин тариқ, идоракунии сармоягузорӣ дар доираи идоракунии лоиҳаи миллии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ омили калидӣ дар татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои миллии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ба ҳисоб меравад ва ба пешрафти умумии рушди онҳо таъсири назаррас мерасонад.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Айрапетян М.С. Зарубежный опыт использования государственно-частного партнерства // Государственная власть и местное самоуправление. 2009. №2. С.35–42.
2. Белицкая А.В. Зарубежный опыт государственного регулирования государственно-частного партнерства // Предпринимательское право. Приложение «Бизнес и право в России и за рубежом». 2010. №4. С.55–58.
3. Варнавский В.Г., Кондратьев В.Б., Куренков Ю.В. Разработка в России механизмов государственно-частного партнерства (ГЧП) при финансировании крупных, имеющих общегосударственное значение инвестиционных проектов. М.: ИМЭМО РАН, 2006. 78 с.

4. Гладов А.В., Исупов А.М., Мартышкин С.А. и др. Зарубежный опыт реализации государственно-частного партнерства: общая характеристика и организационно-институциональные основы // Вестник СамГУ. 2008. №7(66). С.40–65.
5. Дададжанова Н.М., Каландаров И.Э., Сафоев Х.С. Роль государственно-частного партнерства в механизме государственного регулирования инвестиционным процессом // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе: «СИНО», 2020. - № 4. Қисми 2. саҳ.178-186. (0,5 ҷ.ч.). (дар ҳаммуаллифӣ, муаллиф – 0,20 ҷ.ч.).
6. Делмон Дж. Государственно-частное партнёрство в инфраструктуре: практическое руководство для органов государственной власти. М.: Мировой банк, 2010. 214 с.
7. Ефимова Л.И. Государственно-частное партнерство: историко-правовой аспект URL: <http://www.juristlib.ru>
8. Зоиров И.У. Основные направления и инструменты развития государственно-частного партнерства в сфере услуг в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан). Диссертация.: Душанбе: ТГУК, 2017. 165с.
9. Кабашкин А.В. Возможности использования различных форм государственно-частного партнерства в регионах Российской Федерации // Экономика. 2008. №3. С. 64.
10. Лысихина О. И. Концессионное соглашение как форма государственно- частного партнерства в транспортной сфере // Транспортное право. 2007. № 4. С. 4.
11. Матвеев Д.Б. Государственно-частное партнерство: зарубежный и российский опыт. СПб.: Наука, 2007. 172 с.

ВЛИЯНИЕ ЧАСТНОГО СЕКТОРА В ПРОЦЕССЕ УСКОРЕННЫЕ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

САФОЗОДА ХИКМАТУЛЛОХ САЙФУЛЛО,

доктор PhD., и.о.доцент – кафедры экономики и
управления Технологического университета Таджикистана.
734026, Таджикистан, г. Душанбе, улица Н. Карабаева 63/3,
Тел.: (+992) 938-68-68-89. E.mail;: safoev2017@mail.ru

В статье с целью повышения эффективности партнерства государства и частного сектора обсуждаются и предлагаются задачи дальнейшего развития данного направления, то есть данное партнерство предназначено не только для реализации социально значимых проектов, но и для может быть использован весь социальный сектор, особенно для развития транспортной сети, системы здравоохранения, образования, спорта и физической культуры и т.д. Для эффективного использования проектов государственно-частного партнерства необходимо обратить внимание на ведущую роль «Центра государственно-частного партнерства», деятельность которого непосредственно направлена на решение ряда вопросов организационными, экономическими и правовыми методами, которые объективно дает возможность создать благоприятные условия для экономического развития и эффективного развития участвующих хозяйствующих субъектов.

Ключевые слова: частный сектор, государственное управление, экономическое развитие, инвестиции, экономическая безопасность, финансовая поддержка, стратегический цель, национальная экономика, частные предприниматели.

INFLUENCE OF THE PRIVATE SECTOR IN THE PROCESS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SAFOSODA HIKMATULLOH SAIFULLO,

doctor PhD., Acting Associate Professor – Department of
Economics and Management of the
Technological University of Tajikistan.
734026, Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev Street 63/3,
Tel.: (+992) 938-68-68-89. E.mail;: safoev2017@mail.ru

In order to improve the effectiveness of public-private partnership, the article discusses and proposes tasks for further development of this area, that is, this partnership is intended not only for the implementation of socially significant projects, but also for the entire social sector can be used, especially for the development of the transport network, health care system, education, sports and physical education, etc. For the effective use of public-private partnership projects, it is necessary to pay attention to the leading role of the "Center for Public-Private Partnership", whose activities are directly aimed at solving a number of issues by organizational, economic and legal methods, which objectively makes it possible to create favorable conditions for economic development and effective development of participating economic entities.

Key words: private sector, public administration, economic development, investment, economic security, financial support, strategic goal, national economy, private entrepreneurs.

СОХТОРИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРӢ ВА МОҲИЯТИ ОН

АБДУЛЛОЕВ АБДУРАСУЛ ХАЛИФАЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва суғурта. 734025, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хитёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел: (+992) 918 59 62 62. E-mail: Abdullo Abduloev @bk.ru

Дар адабиёти иқтисодӣ нақши бозор бо якчанд нукта муайян шудааст. Чунончӣ, бозор ба воситаи механизми рақобат барои тақисми оқилонаи захираҳо (ирсоли захираҳо ба истеҳсоли молҳои барои ҷамъият лозимбуда мусоидат мекунад); истеҳсолгаронро дар қонеъгардонии талаботе, ки тавассути тақозо ифода меёбанд, аз лиҳози моддӣ манфиатдор мекунад; ба ҳаҷму сохтори истеҳсол таъсир гузошта, онро ба тақозои пардохтназир мувофиқ мекунад; бозор иқтисодро солим карда, онро аз корхонаҳои зиёновару рақобатнопазир ва ҳам камчини молу ҳадамот халос мекунад; истеъмолгарро водор мекунад то сохтори оқилонаи истеъмоли мувофиқ ба даромад ва нархро интихоб намояд.

Бозор дар сураи мавҷуд будани ҳаҷми маҳдуди иттилоот, бо тақия ба нархи бозорӣ, ки аз мавҷудият ё набудани мол, миқдору сифат, ҳароҷоти истеҳсол, ғоидаи мол барои истеъмолгар ҳабар медиҳад, муваффақона кор карда метавонад; он ба шароити мутағайир зуд мутобик шуда аз натиҷаҳои пешрафти илму техника истифода мекунад; озоди интихобу амали соҳибкоронро таъмин мекунад.

Давлат дар шароити иқтисоди бозаргонӣ таҳия ва ташикили иҷроии қонунгузори иқтисодӣ, назорати гардиши пул, таъмини ҳифзи механизми бозорӣ, бартараф намудани нуқсонҳои механизми бозориро ба зиммаи худ гирифта, вазифаи пуркунии маконҳои озод аз таъсири бозор - истеҳсоли молу ҳадамоти истифодаи дастаҷамъӣ (таҳсилот, нақлиёти ҷамъиятӣ, дифои миллӣ), таҳқиқоти илмӣ назариявӣ, кафолати сатҳи ҳади ақали музди корро иҷро менамояд.

Профессор Р. А. Кучуков чунин бартариҳои иқтисоди бозаргониро дар қиёс бо иқтисоди маъмурию тарҳрезӣшуда меорад: бозор низоми иқтисодии демократитар аст, чунки ба истеҳсолгарон барои фурӯши маҳсулот имконияти баробарро медиҳад; ҳар истеъмолгар (харидор) аз имконияти баробари харидори мол, воситаҳои истеҳсол, ашёи истеъмол бархурдор мешавад; танҳо дар бозор ҳароҷоти зарури ҷамъият барои истеҳсолу фурӯши маҳсулот муайян мешавад; маҳз муносибатҳои рушдёфтаи молия пулӣ ва бозор замонати демократикунони муносибатҳои иқтисодии байни корхонаҳои истеҳсол ва дохили корхонаҳои медиҳанд.

Калидвожаҳо: бозор, корхонаҳои истеҳсол, фурӯши маҳсулот, харидори мол, қонунгузори иқтисодӣ, назорати гардиши пул, таъмини ҳифзи механизми бозорӣ, бозори маҳсулоти кишоварзӣ, бозори ашёи хом кишоварзӣ, бозори озуқаворӣ.

Дар иқтисоди муосир таърифҳои сершумори мафҳуми «бозор»-ро ёфтан мумкин аст. Масалан, иқтисоддони муосири америкой Ф.Котлер бозорро чун маҷмӯи харидорони воқеӣ ва эҳтимолии мол маънидод мекунад. [1]. Иқтисоддонҳо Эдвин Ч. Долан ва Дэйвид Е.Линдсей бозорро чун ҳар ҳамкори одамон барои тиҷорат бо ҳамдигар шарҳ медиҳанд. [2]. Таърифи К.Р.Макконнелл ва С.Л.Брю аз ҳама мақбултар менамояд: "Бозор ниҳод ё механизм, ки харидорон (намояндагони тақозо) ва фурӯшандагон (таҳвилгарон)-и молу ҳадамоти алоҳидаро ба ҳам меорад. [3].

Ба андешаи мо, бозори аграриро чун низоми муносибатҳои иқтисодии вобаста ба истеҳсол, коркард, тақсим, мубодила ва истеъмоли маҳсулот маънидод кардан мумкин аст. Яъне он низоми муносибатҳои иқтисодист, ки амалкарди босамари комплекси агросаноатиро дар асоси манфиатдории тамоми субъектони муносибатҳои бозаргонӣ дар натиҷаи фаъолият таъмин мекунад. Ва фақат ба маънои маҳдудаш бозор маҷмӯи муносибатҳои фурӯшандагону харидорони мол мебошад.

Дар асоси нуктаҳои зикршуда моҳият, аломатҳои асосӣ, сохтори бозори аграрӣ ва хусусиятҳои ташаққули онро баррасӣ мекунем.

Унсuri асосии бозор механизми бозорӣ ва василаҳои асосии он - тақозо, арза, нарх мебошанд.

Тақозоро чун миқдори молҳои муайян кардан мумкин аст, ки харидорон ба нархи муайян харида метавонанд. Тақозо талаботи қобили пардохт аст. Дар байни тақозо ва нарх робитаи акс вуҷуд дорад. Тақозо чандир ва ночандир мешавад. Чандирии тақозо имкони ошкор намудани паймадҳои таъсири нархро ба андозаи давромади фурӯш муҳайё мекунад.

Ба тақозои қобили пардохти аҳоли завқи истеъмоли, теъдоди аҳолии минтақа, анъанаи ғизои он, ҳаҷми давромади истеъмолгарон ва вазни хоси пул барои хариди маҳсулоти ғизо дар таркиби хароҷот, нархи молҳои марбута, интизороти истеъмоли нисбати нарху даромади оянда таъсир мерасонанд.

Дар истеъмоли маҳсулоти асосии ғизоӣ наздик ба меъёрҳои тиббӣ паस्तшавии нархи онҳо боиси афзоиши босуръати истеъмол мегардад. Дар кишвари мо тайи солҳои ислоҳот шароити истеъмоли нокифояи маҳсулоти асосии ғизоӣ, хусусан гӯшту шир ва маҳсулоти коркарди онҳо ба миён омад. Бинобар ин тақоз ба ин маҳсулот наздик ба чандир аст, ки ин яке аз хусусиятҳои асосии ташаққули бозори маҳсулоти чорводорӣ дар шароити гузариш мебошад.

Тақозо ба аксари молҳо бо афзоиши даромад бештар гашта, чандирии тақозо ба маҳсулоти ғизоӣ вобаста ба даромад, чун қоида, хеле кам аст. Дар ин ҳолат маҳсулоти хушсифаттари органикӣ истеъмол карда мешаванд.

Арза миқдори молест, ки ба фурӯш бо нархи муайян пешниҳод мегардад. Робитаи миёни арза ва нарх мустақим аст. Арзai маҳсулот на танҳо ба нархи он, балки ба нархи маҳсулоти дигар ҳам вобастагӣ дорад.

Андозai арза ҳам ба хароҷоти истеҳсол, тағйири технология ва самари истеҳсол, истифодаи дастовардҳои перафти илму техника, меъёри ғоизи қарз, андозу дотатсия, миқдори фурӯшандагон, ҳаҷми маҳсулоти воридшаванда, интизороти лаппиши нарх вобаста аст.

Дар шароити рақобат ҳамбастагии тақозо ва арза нархи молро то лаҳзаи мувофиқати ҳаҷми арза ва тақозо ва муқаррар шудани нархи баробар ислоҳ мекунад. Дар ин ҳангом «қобилияти қувваҳои рақобаткунандаи тақозо ва арза ҷиҳати муқаррар кардани нарх дар сатҳе, ки қарорҳои оид ба фурӯш ҳамоҳанг мешаванд, функсияи баробаркунандаи нарх номида мешавад» [4]. Эдвин Ч. Долан ва Дейвид Е. Линдсей, ҳангоми тавсифи бозорҳои нақши нархро қайд мекунанд: "Бозорҳои маълумотро асосан дар шакли нарх медиҳанд. Агар мол ё омили истеҳсол камчинтар шавад, нархаш боло меравад. Болоравии нарх ба истеъмолгар хабар медиҳад, ки молро сарфа бояд кард, истеҳсолгарон бошанд, мекӯшанд ин молро бештар истеҳсол кунанд".

Бо оғози ислоҳот омили асосии афзоиши нарх дар бозори маҳсулоти чорводорӣ равандҳои таваррум дар иқтисоди кишвар буд. Дотатсия ва ҷубронпулиҳо барои истеҳсоли ширу гӯшт хеле кам шуданд. Афзоиши нарх ба маҳсулоти саноатии харидоришаванда ва хизматрасонӣ чандин маротиба аз гароншавии нархи харид бештар шуд. Дар натиҷа таъмини моддию техники ва ташкили истеҳсол, анғезai меҳнат бадтар шуд.

Заминаҳои асосии амалкарди бозорҳои инҳо ҳастанд: озодии иқтисодии ширкаткунандагони муносибатҳои бозорӣ; ҳукуки моликият; рақобат дар соҳаҳои

истеҳсол ва мубодила; нархгузорию озод; мавҷудияти зерсохтори бозор; таъмини ҳуқуқии муносибатҳои бозорӣ; даҳолати маҳдуди давлат ба фаъолияти механизми бозор.

Дар адабиёти иқтисодӣ нақши бозор бо якчанд нукта муайян шудааст. Чунончӣ, бозор ба воситаи механизми рақобат барои тақисми оқилонаи захираҳо (ирсоли захираҳо ба истеҳсоли молҳои барои ҷамъият лозимбуда мусоидат мекунад); истеҳсолгаронро дар қонеъгардонии талаботе, ки тавассути тақозо ифода меёбанд, аз лиҳози моддӣ манфиатдор мекунад; ба ҳаҷму сохтори истеҳсол таъсир гузошта, онро ба тақозои пардохтпазир мувофиқ мекунад; бозор иқтисодно солим карда, онро аз корхонаҳои зиёновару рақобатнопазир ва ҳам камчини молу ҳадамот халос мекунад; истеъмолгарро водор мекунад то сохтори оқилонаи истеъмоли мувофиқ ба даромад ва нархро интиҳоб намояд. Бозор дар сурати мавҷуд будани ҳаҷми маҳдуди иттилоот, бо тақя ба нархи бозорӣ, ки аз мавҷудият ё набудани мол, миқдору сифат, ҳароҷоти истеҳсол, ғоидаи мол барои истеъмолгар хабар медиҳад, муваффақона кор карда метавонад; он ба шароити мутағайир зуд мутобиқ шуда аз натиҷаҳои пешрафти илму техника истифода мекунад; озодии интиҳобу амали соҳибкоронро таъмин мекунад. [5].

Давлат дар шароити иқтисоди бозаргон ӣ таҳия ва ташкили иҷроиши қонунгузорию иқтисодӣ, назорати гардиши пул, таъмини ҳифзи механизми бозорӣ, бартараф намудани нуқсонҳои механизми бозориро ба зиммаи худ гирифта, вазифаи пуркунии маконҳои озод аз таъсири бозор - истеҳсоли молу ҳадамоти истифодаи дастаҷамъӣ (таҳсилот, нақлиёти ҷамъиятӣ, дифои миллӣ), таҳқиқоти илмӣ назариявӣ, кафолати сатҳи ҳади ақали музди корро иҷро менамояд.

Профессор Р. А. Кучуков [6] чунин бартарихи иқтисоди бозаргониро дар қиёс бо иқтисоди маъмурию тарҳрезӣшуда меорад: бозор низоми иқтисодии демократитар аст, чунки ба истеҳсолгарон барои ғуруши маҳсулот имконияти баробарро медиҳад; ҳар истеъмолгар (харидор) аз имконияти баробари харидории мол, воситаҳои истеҳсол, ашёи истеъмол бархурдор мешавад; танҳо дар бозор ҳароҷоти зарури ҷамъият барои истеҳсолу ғуруши маҳсулот муайян мешавад; маҳз муносибатҳои рушдёфтаи молию пулӣ ва бозор замонати демократикунонии муносибатҳои иқтисодии байни корхонаҳои истеҳсол ва дохили корхонаҳоро медиҳанд.

Умуман бо профессор ҳамфикр шуда, қайд кардан лозим аст, ки бартарихи мазкур хоси давлатҳои мутараққӣ мебошанд. Дар шароити бозори муосир зарурати донишманди таносуби он (маҷӯи шароити дар бозор вақти уайян бамиеномада) ба вуҷуд меояд. Бештар аз ҳама таносуби умумихоҷагӣ (аҳвол дар иқтисоди кишвари алоҳида ё тамоми хоҷагии ҷаҳон), инчунин таносуби бозори вобаста ба таносуби тақозо ва арзай бозор, захираи мол, таносуби нархи молҳои рақобаткунанда, ғунҷоиши бозор (ҳаҷми моли дар он ғурухташаванда дар муддати муайян), шартҳои тичорати ғуруши маҳсулот, тақсими даромад, сатҳи рушди иқтисодии давлатро ҷудо мекунад.

Омилҳои ба таносуби бор таъсиркунандаро чунин тасниф метавон кард: аз рӯи муддати таъсир - муваққатӣ (мавсимӣ, беихтиёр) ва доимӣ; аз рӯи хосияти таъсир - даврӣ (таҷдиди фондҳои асос ӣ ва маҳсулот) ва ғайридавр ӣ (танзими иқтисод, таваррум). Дар бозорҳои мушаххас онҳо ҳар хел амал мекунанд, як омил дар ҳамаҷон як бозор дар вақти гуногун таъсири гуногун мерасонад [7].

Сохтори бозор мураккаб аст, аз ин рӯ зарурати таснифи он ба миён меояд. Бозорҳо аз рӯи объекти хариду ғуруш тасниф карда мешаванд (бозори мол, ҳадамот ва иттилоот, бозори сармоя ва бозориқувваи корӣ); аз рӯи аломати ҳудуд (бозорҳои маҳаллӣ, ки хусусияташон аз тақсимои ҳудудию маъмурӣ вобаста аст, бозорҳои миллӣ ва ҷаҳонӣ); аз рӯи хосияти ғуруш (яклухт ва ҷаҳона); аз рӯи дараҷа ва навъи рақобат; аз рӯи соҳа (автомобилӣ, озуқаворӣ ва ғ.). Бозори маҳсулоти чорводорӣ ҷумхуриро аз рӯи объектҳои

хариду фурӯш чун бозори молҳо, аз рӯи аломати худуд - чун бозори минтақавӣ тасниф кардан мумкин аст.

Ба назари мо, таснифи бозор аз рӯи навъи рақобатро муфассал баррасӣ бояд кард. К. Р. Макконнелл ва С. Л. Брю чор модели бозорро ҷудо мекунам: 1) бозори бо рақобати соф, 2) бозори бо рақобати монополистӣ, 3) бозори олигополӣ, 4) бозори бо монополияи соф [8]. Ин моделҳоро ба бозори маҳсулоти чорводорӣ мувофиқ мекунам (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.

Аломатҳои хоси чор навъи асосии бозор

Модели бозор	Аломати хос					
	Миқдори корхонаҳо	Навъи маҳсулот	Назорати нарх	Шароити воридшавӣ ба соҳа	Рақобати ғайри нарх	Мисолҳо
Бозори бо рақобати соф	Миқдори хеле бисёр	Стандартиш ӯда	Нест	Хеле осон	Нест	Соҳаи кишоварзӣ
Бозори бо рақобати монополистӣ	Бисёр	Тафриқабандишуда	Як миқдор ҳаст, вале дар доираи хеле маҳдуд	Нисбатан осон	Таъя ба реклама, Нишони тичоратӣ, тамғаҳо	Савдои чакана Корхонаҳои коркард
Бозори олигополиӣ	Якчандто	Стандарти ӯ тафриқабандишуда	Бо вобастагии мутақобил маҳдудшуда	Монеаҳои ҷиддӣ ҳастанд	Хеле аён аст, хусусан дар ҳоли тафриқабандии маҳсулот	Истеҳсолкунандагони воситаҳои истеҳсол, корхонаҳои савдои аграрии яклухт
Бозори бо монополияи соф	Якто	Беназир: ивазкунандаҳои наздик вучуд надорад	Бисёр аст	Маҳкам шудааст	Реклама, робита бо созмонҳои ҷамъиятӣ	Корхонаҳои маҳаллии истифодаи умум

Дар шароити рақобати соф миқдори хеле ками корхонаҳои дорои маҳсулоти стандартӣ ва набудани назорати нарх вучуд дорад. Ба чунин модели бозор соҳаи кишоварзӣ (аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ) мансуб аст.

Ба корхонаҳои сершумори дорои маҳсулоти тафриқабандишуда (гуногун) ва як андоза назорати нархи бозорҳои монополистӣ ва корхонаҳои савдои чакана ва коркарди маҳсулоти чорводорӣ мансубанд. Истеҳсолкунандагони воситаҳои истеҳсолот барои соҳаи

кишоварзӣ ва корхонаҳои савдои яклухтро ба бозори олигомонополия бо назорати нарх, вобастагии мутақобила мансуб донишман лозим аст. Назорати зиёд ҳам дар сурати забияккунии байни онҳо имконпазир аст. Ба ин васила, истеҳсолкунандагони кишоварзи маҳсулоти чорводорӣ дар байни монополистони соҳаҳои I ва III КАС ҷойгир шудаанд.

Монополияи соф бозрест, ки дар он як корхона ягона фурӯшандаи маҳсулот ё хизматрасонӣ мебошад. Чунончӣ, ба сифати монополист истеҳсолкунандагони неруи барқ (неругоҳҳо) баромад мекунад. Дар адабиёти иқтисодӣ, ба фарқ аз бозори бо рақобати соф («рақобати комил»), моделҳои, 2, 3 ва 4-уми бозорро «рақобати номукамал» меноманд.

Алҳол рақобати байнисоҳавӣ ба кӯчиши сармоя аз як соҳаи зиёновар (кишоварзӣ) ба соҳаи муфидтар (коркард, савдо) мусоидат мекунад ва дар натиҷа дар соҳаи кишоварзӣ ихтисори истеҳсол рӯй медиҳад ва арзани ашёи хому маҳсулоти кишоварзӣ дар бозор кам мешавад.

Азбаски ислоҳоти иқтисодӣ дар комплекси агросаноатӣ бевосита дар минтақаҳо амалӣ мегардад, пас рушди истеҳсол, таъсиси зерсохтори бозор бояд бо назардошти хусусиятҳои он анҷом пазирад. Рушди бозорро дар ду самти алоқаманд баррасӣ бояд кард: самти маҳсулот ва ҳудуд.

Бозорҳо тибқи қонунҳои иқтисоди бозорӣ ва механизмҳои танзими давлатӣ амал мекунад. Ҳар кадоми онҳо хусусиятҳои худро дорад, ки бо хусусияти минтақа, иртиботи нақлиёт, хароҷоти истеҳсол, обу ҳаво, ҳосилхезии замин ва як қатор омилҳои дигар алоқаманд аст.

Дар соҳаи муомилот ташкили имконоти баробар барои ташаққули истифодаи сохторҳои бозорӣ ба рушди босамари бозор мусоидат мекунад.

Бозори аграрӣ инъикосгари муносибатҳои иқтисодии соҳаи мубодилаи маҳсулоти КАС ва танзимгари истеҳсолоти агросаноатӣ мебошад. Он бозорҳои минтақавӣ ва маҳсусгардондашударо дар бар мегирад. Ба гурӯҳи якум бозорҳои яклухту чаканаи деҳотӣ, ноҳиявӣ, ҳурди яклухт ва шаҳрӣ мансубанд. Бозорҳои байниминтақавӣ мубодилаи ашёи хому маҳсулоти кишоварзиро дар байни минтақасоҳа, ки самти истеҳсолиашон гуногун аст, таъмин мекунад. Бозорҳои гӯшт, шир, захираҳои моддӣ-техникӣ бозорҳои маҳсусгардондашуда мебошанд. Онҳо имкони ҷамъоварии молҳои мушаххаси истеъмолиро дар маҳалли муайян таъмин мекунад.

Бозорҳо таъмини солони мусалсали аҳолиро бо маҳсулоти ғизо ва истеҳсолкунандагонро бо захираҳои моддӣ-техникӣ ва хизматрасониҳои зарурӣ таъмин мекунад.

Функсияҳои бозори аграрӣ: ҳавасмандкунии истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулот дар асоси манфиати муштараки истеҳсолкунанда, савдогари яклухту чакана ва истеъмомолгар; таъмини суботи нархи маҳсулот; ҳавасмандкунии хоҳиши хароҷоти истеҳсол барои воҳиди маҳсулот; таъмини беҳшавии сифати маҳсулот ва ҷорисозии дастовардҳои пешрафти илму техника.

Профессор В. Сидоренко дар сохтори бозори кишоварзӣ бозорҳои молиявӣ, қувваи корӣ, замин, сармоя, маҳсулоти кишоварзӣ, озуқаворӣ ва зерсохтори онҳоро муайян мекунад [9].

Муаллиф дар ин масъала бештар бо равиши профессор П. Парамонов, мувофиқ аст, ки ӯ ба таркиби бозори аграрӣ бозори молия; бозори қувваи корӣ; бозори воситаҳои моддӣ-техникӣ; қору хизматрасонӣ; бозори замин; бозори аграрии озуқаворӣ ва зерсохтори бозорро дохил мекунад [10].

Бозори молия алҳол кам рушд кардааст. Маблағгузорӣ ба комплекси агросаноатӣ соҳаҳои охир бо сабаби ҷолиб набудан барои сармоягузoron ва худдорӣ сармоягузoron аз сармоягузорӣ ба бахши воқеии иқтисод, ба истиснои соҳаҳои ашёи хом, чандин маротиба

кам шуд. Бозори коғазҳои қимматнок тамоман рушд накардааст ва сабаби ин зиёновар будани истеҳсоли кишоварзӣ, набудани гардиши коғазҳои қиматноки аксари корхонаҳои КАС дар бозори дуомдараҷа мебошад.

Бозори воситаҳои истеҳсол сохтори олигополистӣ дорад. Дар натиҷа истеҳсолкунандагони воситаҳои истеҳсолот имкон доранд сиёсати нархгузорию худашонро нисбати истеҳсолкунандагони кишоварз амалӣ созанд. Суръати баландшавии нархи захираҳои моддӣ-техникӣ аз суръати нархи маҳсулоти кишоварзӣ чандин бор зиёд аст, ин боиси афзоиши нобаробарии нарх ва ихтисори босуръати даромади истеҳсолкунандагони кишоварз мегардад.

Бозори қувваи корӣ ҳамон хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзиро дорад. Омилҳои асосии ба бозори қувваи корӣ таъсиркунанда номувофикии давраи кор ва давраи истеҳсол ва вобастагии истеҳсол ба мавсим мебошанд. Азбаски аксалияти аҳолии деҳот бо истеҳсоли кишоварзӣ алоқаманд аст, дар натиҷаи таназзули истеҳсол иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ ба 50-60% истифода бурда мешавад, ки ин ба бекормонии кормандон ва афзоиши бекорӣ дар деҳот оварда мерасонад. Солҳои охир миқдори деҳотиёни машғул дар хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ зиёд шудааст.

Алҳол бозори замин ташкил карда нашудааст, чунки бо вучуди он, ки бисёри кормандони корхонаҳои кишоварзӣ соҳиби ҳиссаҳои замин мебошанд, онҳоро ба маънои том соҳибмилки замин наметавон донист, чунки имкони хариду фурӯши замин вучуд надорад.

Барои бозори қору хизматрасонӣ аломатҳои бозори воситаҳои истеҳсолот хос мебошанд. Солҳои охир дар натиҷаи хусусигардонии корхонаҳои хизматрасонии аграрӣ имконияти назорати онҳо аз тарафи давлат ва истеҳсолкунандагони кишоварзӣ амалан аз даст рафтааст. Дар натиҷаи гароншавии нархи хизматрасонӣ ва коҳиши пардохтпазирии корхонаҳои аграрӣ тақозо ба ҳадамот хеле кам шуд. Аксари корхонаҳои хизматрасонии аграрӣ ба танаввуи маҳсулоту ҳадамот бидуни тавачҷуҳ ба истеҳсолкунандагони кишоварзӣ машғул мебошанд.

Бозори аграрии озуқаворӣ (молӣ) аз се бахш иборат аст: бозори маҳсулоти кишоварзӣ, бозори ашёи хоми кишоварзӣ ва бозори озуқаворӣ [10].

Дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ маҳсулоти мавриди истеъмол дар шакли тоза фурӯхта мешавад (бозорҳои картошка, шир, сабзавот ва ғ.).

Дар бозори ашёи хоми кишоварзӣ маҳсулоте фурӯхта мешавад, ки дар коркарди саноатӣ ба кор меравад (бозори ғалла, шир, чорво ва ғ.).

Бозори озуқаворӣ талаботи харидоронро ба молҳои ғизоии баъди коркарди ашёи хом ҳосилшуда таъмин мекунад (бозори маҳсулоти шир, гӯшт, маҳсулоти гӯшт ва ғ.).

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Светлакова Н. А., Шакиров Ф. К., Босов Д. О. и др. Основы предпринимательства в аграрном сектор экономики: Учебное пособие/Пермская сельскохозяйственная академия. -Пермь, 1995. - 152с.
2. Хицков И.Ф. Основные условия организации рынка в сельском хозяйстве региона.// Экономика сельского хозяйства. -1994. №10. –С.8-10
3. З.Стариков В.А. Вопросы комплексного использования р.Вахш. Труды Тадж. отделения НИИ нергетик. Т.2. Душанбе, Дониш, 1969. -С.278-291
4. Стариков В.А. Вопросы комплексного использования р.Вахш. Труды Тадж. отделения НИИ энергетик. Т.2. Душанбе, Дониш, 1969. -С.278-291
5. Кадиров Д. Основные экономические проблемы развития и повышения

- эффективности хлопководства в условиях технического прогрессе. Душанбе, Ирфон, 1976.-415 с.
6. Эргашев Р.Х. Система регулирования рынка сельского хозяйства Таджикистана. Душанбе, Ирфон, 1997. -226 с.
 7. Кадилов Д. Основные экономические проблемы развития и повышения эффективности хлопководства в условиях технического прогрессе. Душанбе, Ирфон, 1976.-415 с.
 8. Стариков В.А. Вопросы комплексного использования р.Вахш. Труды Тадж. отделения НИИ энергетик. Т.2. Душанбе, Дониш, 1969. -С.278-291
 9. Кучуков Р., Савка А. Механизм регулирования цен в аграрном секторе развитых стран // Экономист. - 1999. - № 6. - С. 87 – 90
 10. Мазлоев В.З., Аджиева А.Ю. Формирование хозяйственного механизма АПК в переходный период.// Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. -1999.-№4. –С. 9-11

СТРУКТУРА ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА И ЕЕ СУЩНОСТЬ

АБДУЛЛОЕВ АБДУРАСУЛ ХАЛИФАЕВИЧ,

Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и страхования. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел: (+992) 918 59 62 62.
E-mail: Abdullo Abduloev @bk.ru

В экономической литературе роль рынка определяется несколькими моментами. Например, рынок — это механизм конкуренции за рациональное распределение ресурсов (распределение ресурсов способствует производству необходимых обществу товаров); делает производителей материально заинтересованными в удовлетворении потребностей, выраженных через спрос; влияет на объем и структуру производства и адаптирует его к требованиям ликвидности; рынок делает экономику здоровой и избавляет ее от убыточных и неконкурентоспособных предприятий, а также недостатка товаров и услуг; побуждает потребителя выбирать рациональную структуру потребления по доходу и цене.

При наличии ограниченного объема информации рынок может успешно работать, опираясь на рыночную цену, которая сообщает о наличии или отсутствии товара, количестве и качестве, издержках производства и пользе товара для потребителя. ; быстро адаптируется к изменяющимся условиям и использует результаты научно-технического прогресса; обеспечивает свободу выбора и действий предпринимателей.

В условиях рыночной экономики государство берет на себя разработку и организацию реализации экономического законодательства, контроль за движением денег, защиту рыночного механизма, устранение недостатков рыночного механизма, задачу восполнения места, свободные от влияния рынка - производство товаров и услуг для коллективного пользования (образование, общественный транспорт, национальная оборона), теоретические научные исследования, гарантирующие уровень образования платит минимальную заработную плату.

Профессор Р. А. Кучуков приводит следующие преимущества рыночной экономики по сравнению с административной и расчетной экономикой: рынок является более демократической экономической системой, поскольку дает производителям равные возможности сбыта продукции; каждый потребитель (покупатель) имеет равные возможности приобретать товары, средства производства, потребительские товары пользуются; только на рынке определяются необходимые затраты общества на производство и реализацию продукции; Именно развитые финансово-денежные отношения и

рынок дают время для демократизации экономических отношений между производственными предприятиями и внутри предприятий.

Ключевые слова: рынок, производственные предприятия, реализация продукции, закупка товаров, экономическое законодательство, регулирование денежных потоков, защита рыночного механизма, рынок сельскохозяйственной продукции, рынок сельскохозяйственного сырья, продовольственный рынок.

STRUCTURE OF THE FOOD MARKET AND ITS ESSENCE

ABDULLOEV ABDURASUL KHALIFAEVICH,

Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Insurance. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

Phone: (+992) 918 59 62 62. E-mail: Abdullo Abduloev @bk.ru

In economic literature, the role of the market is defined by several points. For example, the market is a mechanism of competition for the rational distribution of resources (the distribution of resources contributes to the production of goods necessary for society); makes producers materially interested in satisfying needs expressed through demand; influences the volume and structure of production and adapts it to liquidity requirements; the market makes the economy healthy and rids it of unprofitable and uncompetitive enterprises, as well as a shortage of goods and services; encourages the consumer to choose a rational consumption structure based on income and price.

With limited information, the market can operate successfully based on the market price, which communicates the availability or absence of a product, quantity and quality, production costs, and the benefits of the product to the consumer. ; quickly adapts to changing conditions and uses the results of scientific and technological progress; ensures freedom of choice and action for entrepreneurs.

In a market economy, the state takes on the development and organization of the implementation of economic legislation, control over the movement of money, protection of the market mechanism, elimination of shortcomings of the market mechanism, the task of filling the gaps free from market influence - the production of goods and services for collective use. (education, public transport, national defense), theoretical scientific research, guaranteeing the level of education pays the minimum wage.

Professor R. A. Kuchukov cites the following advantages of a market economy compared to an administrative and settlement economy: the market is a more democratic economic system, since it gives producers equal opportunities to sell their products; each consumer (buyer) has equal opportunities to acquire goods, means of production, consumer goods are used; only on the market are the necessary costs of society for the production and sale of products determined; It is precisely developed financial and monetary relations and the market that provide time for the democratization of economic relations between production enterprises and within enterprises.

Key words: market, manufacturing enterprises, product sales, purchase of goods, economic legislation, regulation of cash flows, protection of the market mechanism, agricultural product market, agricultural raw materials market, food market.

УДК: 338.45 (575.3)

**МИРОВОЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ АДАПТИВНОГО
ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ
НА ГОРНОДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ**

ШАРИФЗОДА ШАРИФ РАХИМ,

кандидат экономических наук, доцент

кафедры менеджмента и маркетинга

Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, п. Борбада, 48/5

E-mail: sharipov.sharif@gmail.com

В статье рассматривается мировой опыт формирования адаптивного организационно-экономического механизма управления на горнодобывающих предприятиях. Основное внимание уделено принципам и элементам, обеспечивающим гибкость, устойчивость и эффективность управления в условиях неопределенности и быстро меняющихся экономических, экологических и социальных факторов. Проанализированы ключевые элементы такого механизма, включая стратегическое планирование, системы мониторинга и анализа, механизмы обратной связи и инновационную политику. Рассмотрены примеры из Канады, Австралии, Чили, Южной Африки, России и Швеции, демонстрирующие успешные подходы к внедрению цифровых технологий, предиктивной аналитики и устойчивого управления ресурсами. Подчеркивается значение интеграции инноваций и устойчивого развития для повышения конкурентоспособности и эффективности горнодобывающих предприятий.

Ключевые слова: *адаптивный механизм, горнодобывающая промышленность, стратегическое планирование, мониторинг, устойчивое развитие, инновации, цифровизация, прогнозная аналитика, геомониторинг, автоматизация.*

Современные горнодобывающие предприятия функционируют в условиях высокой неопределенности и постоянно меняющихся экономических, экологических и социальных факторов. Это требует разработки и внедрения адаптивного организационно-экономического механизма управления, который позволит оперативно реагировать на внешние вызовы, повышать конкурентоспособность и обеспечивать устойчивое развитие.

Адаптивный организационно-экономический механизм (АОЭМ) представляет собой совокупность принципов, методов, инструментов и процессов, направленных на обеспечение гибкости, устойчивости и эффективности управления предприятием. Основной особенностью такого механизма является его способность к самонастройке в ответ на изменения во внешней и внутренней среде.

К числу основных элементов АОЭМ можно отнести: стратегическое планирование, система мониторинга и анализа; механизмы обратной связи; инновационная политика.

Стратегическое планирование это разработка долгосрочных целей предприятия с учетом анализа рисков и возможностей. Стратегическое планирование в горнодобывающем секторе базируется на концепции устойчивого развития, включая экономические, социальные и экологические аспекты. Используются такие методы, как сценарное моделирование, прогнозирование спроса на рынке ресурсов и оценка жизненного цикла месторождений. Стратегическое планирование в горнодобывающем секторе осуществляется с учетом специфики региона и глобальных тенденций. Так, например в Канаде компании активно применяют проектные команды для разработки

новых месторождений, что позволяет ускорить принятие решений и адаптироваться к изменениям рынка[1]. В Канаде стратегическом планировании акцент делается на инновациях и сотрудничестве с местными сообществами. Компании используют методы SWOT-анализа для выявления возможностей и рисков, а также интегрируют программы устойчивого развития в свои планы.

В Австралии стратегическое планирование сосредоточено на устойчивом управлении ресурсами. Например, страна внедрила передовые системы и политику управления водными ресурсами, включая разработку Национальной водной инициативы и методов комплексного управления водными ресурсами, чтобы обеспечить долгосрочную жизнеспособность водоснабжения. Кроме того, Австралия приняла «План устойчивого развития Большого барьерного рифа до 2050 года» с целью охраны и управления ресурсами этого уникального природного объекта. Компании интегрируют экологические стандарты и ориентируются на долгосрочные программы развития с акцентом на минимизацию воздействия на окружающую среду. Используются системы прогнозирования, основанные на данных об изменении климата и рынка[2].

В Чили основной упор делается на эффективное использование природных ресурсов и оптимизацию затрат. Для этого внедряются цифровые технологии, которые позволяют анализировать производительность месторождений в режиме реального времени. В Чили экономика во многом опирается на добывающую промышленность, особенно на добычу меди, которая составляет значительную часть ВВП страны. Учитывая ограниченность ресурсов и необходимость повышения конкурентоспособности на мировых рынках, в стране активно развиваются технологии, направленные на снижение затрат и увеличение эффективности использования природных богатств. Кроме того, Чили является мировым лидером в производстве возобновляемой энергии, такой как солнечная и ветровая, что также подчеркивает ее стремление к устойчивому развитию[3].

В Южной Африке стратегии ориентированы на развитие социальной инфраструктуры и улучшение условий труда. Компании сотрудничают с правительственными структурами для обеспечения соответствия требованиям законодательства и защиты прав местного населения страны уделяют особое внимание созданию благоприятных условий для ведения бизнеса и карьерного роста, что способствует улучшению условий труда.

Кроме того, в ЮАР значительно расширился охват населения системой социального обеспечения, включая выплаты пособий, не связанных с выплатой взносов, что способствует развитию социальной инфраструктуры и поддержке уязвимых слоев населения. Однако, несмотря на эти усилия, страна продолжает сталкиваться с высокими уровнями безработицы и неравенства, что подчеркивает необходимость дальнейшего совершенствования социальной политики и условий труда[4].

В современных реалиях экономика Республики Таджикистана развивается в условиях значительных ограничений, формирующих совокупность макроэкономических факторов, которые можно обозначить термином «новая нормальность». Для преодоления этого стагнационного состояния и перехода к стабильному экономическому росту требуется поиск и эффективное использование существующих хозяйственных резервов. Одним из таких резервов является активизация и ускоренное развитие горнопромышленных комплексов локального значения.

Горнопромышленные комплексы местного уровня играют важнейшую роль в стимулировании региональной экономики за счет генерации внутрирегионального роста и создания множества мультипликативных эффектов через межотраслевое взаимодействие. Такие связи охватывают гражданское и промышленное строительство, транспортную инфраструктуру, энергетику, сельское хозяйство и другие отрасли. Основные трудности, препятствующие эффективному функционированию этих комплексов, связаны с недостаточной проработанностью методологических подходов к управлению их стратегическим развитием. Также наблюдается дисбаланс и несогласованность стратегических документов, разрабатываемых на уровне регионов, отраслей, промышленных комплексов и отдельных предприятий[11].

Одной из причин этих проблем является недооценка вклада горнопромышленных комплексов местного значения в общенациональное экономическое развитие по сравнению с крупными стратегическими отраслями, такими как нефтегазовый сектор. Их значимость для экономики, особенно в региональном разрезе, зачастую остается недооцененной. Это создает барьеры для раскрытия и использования их потенциала. Несмотря на наличие очевидных взаимосвязей между предприятиями, занимающимися добычей и переработкой полезных ископаемых, и базовыми отраслями промышленности, вопросы их координации и совместного развития получают недостаточное отражение в государственных программах и стратегиях. Такой подход приводит к недостаточному привлечению инвестиций и создает препятствия для формирования экономической среды, способствующей интенсивному росту в долгосрочной перспективе.

Рациональное использование минерально-сырьевых ресурсов на уровне регионов может стать основой для устойчивого экономического роста. Для этого требуется совершенствовать подходы к управлению и стратегическому планированию развития горнопромышленных комплексов местного значения. Такой подход должен основываться на современной методологии стратегического планирования, которая пересматривает ценность сырьевых ресурсов с точки зрения их влияния на развитие смежных отраслей и экономики в целом.

Кроме того, необходимо учитывать современные тенденции, такие как внедрение цифровых технологий, развитие зеленой экономики и международные стандарты устойчивого развития. Например, автоматизация процессов добычи и переработки, использование искусственного интеллекта для прогнозирования спроса и оптимизации производства, а также переход на более экологичные способы эксплуатации ресурсов способны значительно повысить эффективность горнопромышленных комплексов. Эти инициативы помогут не только усилить экономическую значимость таких комплексов, но и сделать их важным инструментом регионального и национального развития[12].

Вторым не менее важным элементом адаптивного организационно-экономического механизма выступает система мониторинга и анализа – использование цифровых технологий для сбора и обработки данных в режиме реального времени. Данная система играет ключевую роль в оперативном управлении и повышении эффективности работы горнодобывающего предприятия. Она включает использование сенсоров, систем автоматического контроля и аналитических платформ. В Чили крупнейшие медные компании, такие как Codelco, внедрили платформы на основе IoT для контроля за состоянием оборудования, мониторинга уровня добычи и оптимизации

затрат[5]. Эти системы позволяют сократить время на ремонт и повысить производительность[6].

В Австралии такие компании как Rio Tinto, используют автоматизированные системы управления карьерными работами. Они применяют дроны и спутниковые технологии для мониторинга состояния рудников и оценки объемов добычи. Эти данные интегрируются в централизованные аналитические платформы. Один из наиболее значимых проектов — система AutoHaul™, представляющая собой первую в мире полностью автоматизированную железнодорожную сеть, соединяющую рудники с портом. Эта система охватывает 1700 километров железных дорог, по которым одновременно могут передвигаться до 50 составов, каждый из которых перевозит до 28 тысяч тонн руды. Внедрение AutoHaul™ позволило увеличить скорость движения составов на 6% и сократить время в пути на один час[7]. Кроме того, на руднике Gudai-Darri компании Rio Tinto в Австралии работает более 130 беспилотных самосвалов Caterpillar под управлением «Системы автономных грузоперевозок» (Autonomous Haulage System, AHS). Эти самосвалы самостоятельно загружаются, перевозят породу и разгружаются, управляемые интеллектуальной цифровой системой, контролируемой операторами на расстоянии нескольких километров. Таким образом, Rio Tinto является пионером в области автоматизации горнодобывающей промышленности, повышая эффективность и безопасность своих операций[13].

В горнодобывающей промышленности Канады активно используются системы прогнозной аналитики для оценки срока службы оборудования. Например, компании Barrick Gold применяют программное обеспечение на базе искусственного интеллекта для выявления потенциальных сбоев в работе.

Это позволяет предприятиям продлевать срок службы техники, снижать затраты на ремонт и минимизировать простои. Например, решения SAP для управления активами помогают увеличить эффективность оборудования и сократить затраты на обслуживание. Кроме того, внедрение систем предиктивного обслуживания, основанных на технологиях Индустрии 4.0, позволяет предприятиям прогнозировать отказы оборудования и оптимизировать стратегии его обслуживания. Это способствует повышению коэффициента технической готовности и снижению затрат на техническое обслуживание и ремонт. Таким образом, использование прогнозной аналитики и предиктивного обслуживания в канадской горнодобывающей отрасли способствует повышению эффективности эксплуатации оборудования и снижению операционных расходов.

В России в рамках государственной программы по цифровизации горнодобывающей отрасли внедряются системы геомониторинга, которые позволяют отслеживать состояние окружающей среды вокруг рудников и минимизировать экологический ущерб[8].

Следующим важным элементом адаптивного организационно-экономического механизма выступают механизмы обратной связи – системы оценки эффективности принятых решений и оперативная корректировка планов. Механизм обратной связи позволяет улучшить управление за счёт постоянного взаимодействия между участниками процессов и анализа результатов. Теоретически этот процесс базируется на концепциях постоянного улучшения (Continuous Improvement) и системы управления качеством (TQM).

Так, например горнодобывающие компании Южной Африки внедряют регулярные консультации с местными сообществами для выявления проблем и

оптимизации социального воздействия проектов. Компании Anglo American используют опросы и круглые столы для получения обратной связи.

Местные инициативы в Канаде по поддержке коренных народов включают программы вовлечения населения в процесс принятия решений, что помогает улучшить социальную устойчивость и доверие.

В России на предприятиях "Норильский никель" создана система обратной связи с сотрудниками и местными жителями через специализированные платформы и горячие линии, что позволяет оперативно решать возникающие проблемы.

И не менее важный элемент адаптивного организационно-экономического механизма выступает инновационная политика – стимулирование внедрения новых технологий и методов работы. Инновационная политика в горнодобывающем секторе ориентирована на повышение эффективности, снижение затрат и уменьшение экологического воздействия. Теоретически она основывается на концепциях технологического развития, инновационного менеджмента и устойчивого развития.

Горнодобывающие компании Швеции, такие как LKAB, активно используют технологии переработки отходов для создания вторичных продуктов и минимизации экологического следа. Компании Австралии внедряют автономные транспортные системы, использующие искусственный интеллект, что позволяет снизить затраты на рабочую силу и повысить безопасность. В Чили реализуются проекты по использованию возобновляемых источников энергии для работы шахт, что помогает снизить зависимость от ископаемого топлива[9]. В России в компании "Алроса" внедряются системы автоматического контроля добычи алмазов на всех этапах, что повышает точность и эффективность процессов [10].

Анализ мирового опыта позволил нам сформулировать структуру организационно-экономического механизма управления горнодобывающей промышленностью (рис.1).

Для успешного ее формирования необходимо соблюдать следующие принципы: устойчивости, гибкости, интеграции, инновационности, результативности. Принцип устойчивости означает обеспечение баланса между экономическими, экологическими и социальными аспектами деятельности. Принцип гибкости – быстрая адаптация к изменениям рынка, технологий и законодательства. Принцип интеграции – согласование всех элементов управления в единую систему. Принцип инновационности – постоянное внедрение передовых технологий и методов. Принцип результативности – ориентация на достижение конкретных и измеримых результатов[14].

Формирование адаптивного организационно-экономического механизма управления является ключевым фактором успешного функционирования горнодобывающих предприятий в современных условиях.

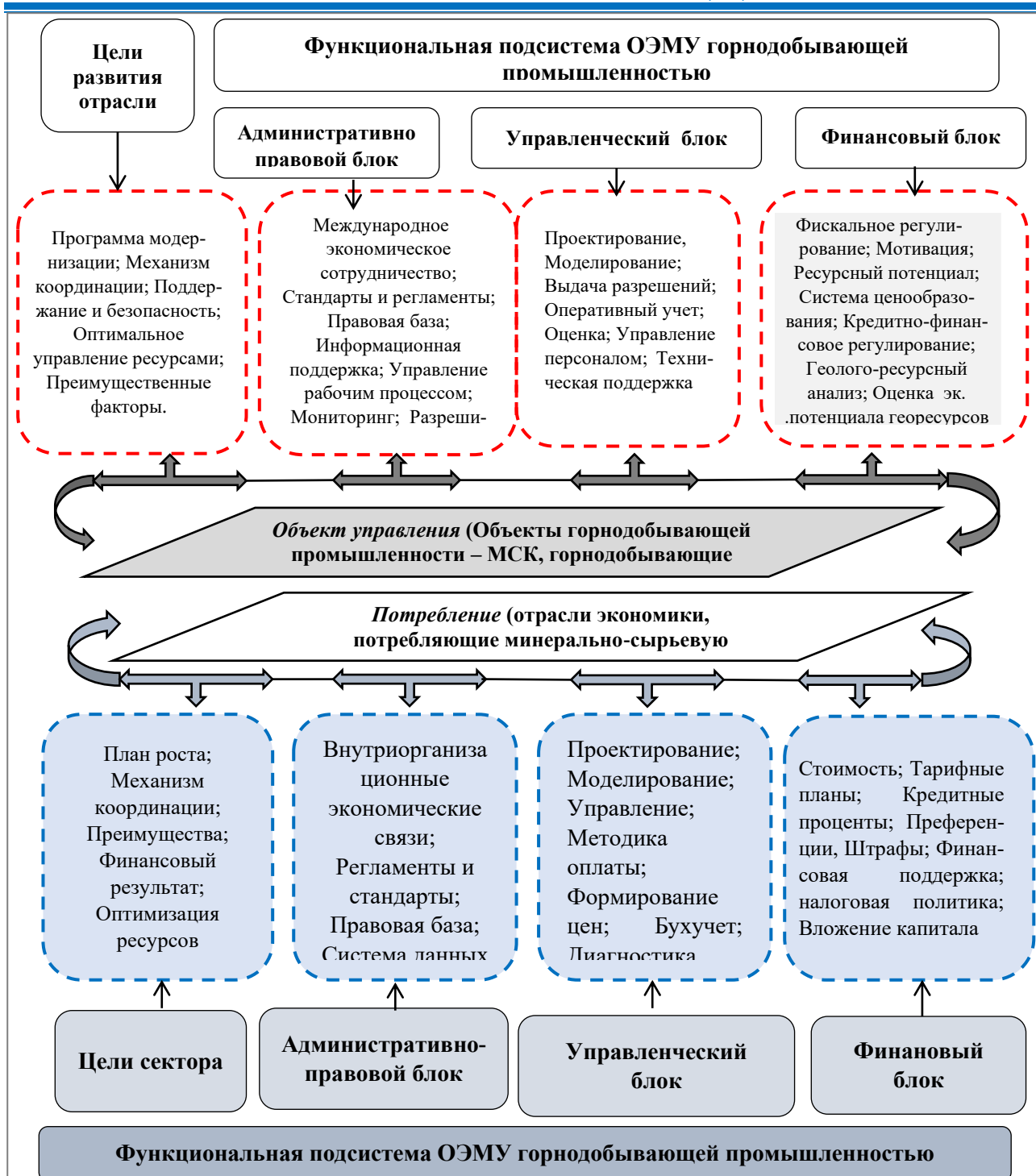

Рис. 1. Структура организационно-экономического механизма управления горнодобывающей промышленностью

Реализация такого механизма позволяет предприятиям быть более устойчивыми к изменениям внешней среды, повышать эффективность использования ресурсов и обеспечивать устойчивое развитие. Интеграция современных технологий, инновационных подходов и принципов устойчивого развития станет основой для построения эффективной и конкурентоспособной системы управления.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Добыча золота в Канаде // https://zolotodb.ru/article/11182/?page=1&utm_source=chatgpt.com; // <https://invest.gov.kz/ru/media-center/press-releases/kanadskie-kompanii-otmechayut-vysokiy-potentsial-gornorudnoy-otrasli-kazakhstana/>; <https://geonews.com.ua/kanada-oceneny-resursy-mestorozhdeniya-metallov/>
2. Мосолова О.В. Законодательные меры правительства Австралии в контексте выполнения целей устойчивого развития // Юго-восточная Азия: актуальные проблемы развития.-2020, том i.- № 1 (46).- С. 441–449.
3. Горная промышленность Чили// <https://cyberleninka.ru/article/n/gornaya-promyshlennost-chili>
4. Социальная политика стран Африки// <https://vizit-nvk.ru/sotsialnaya-politika-stran-afriki/>; https://www.bricsmagazine.com/ru/articles/mesto-pribytiya?utm_source=chatgpt.com
5. Инновации | CODELCO - Национальная медная корпорация, Чили// <https://www.codelco.com/>
6. Ключевые тенденции горнодобывающего сектора в 2019 году в отчете международной сети «Делойт»// <https://www2.deloitte.com/kz/ru/pages/about-deloitte/press-releases/2019/klyuchevye-tendencii-gornodobyva-yushchego-sektora-v-2019-godu.html>
7. Первая в мире полностью автоматизированная железнодорожная система AutoHaul™ соединяет рудник с портом в Австралии // https://ru.railmarket.com/news/freight-rail/12161-the-first-fully-automated-rail-system-in-the-world-autohaul- connects-mine-with-the-port-in-australia?utm_source=chatgpt.com
8. Анализ эффективности внедрения предиктивного обслуживания горнодобывающего оборудования на основе технологий Индустрии 4.0 // <https://mining-media.ru/ru/article/newtech/18876-analiz-effektivnosti-vnedreniya-prediktivnogo-obsluzhivaniya-gornodobyvayu-shchego-oborudovaniya-na-osnove-tekhnologij-industrii-4-0>
9. LKAB г. Нарвик- крупнейшая в Европе система отбора проб — железнорудные окатыши и мелочь // <https://mark-wedell.com/ru/projects/lkabfinal/>
10. Отчет ICMM: показатели по технике безопасности, достигнутые компаниями-членами совета в 2021 году// <https://rough-polished.expert/ru/analytics/126652.html>.
11. Каримова, М. Т. Роль промышленности в развитии национальной экономики (на примере горнодобывающего сектора) / М. Т. Каримова, Ш. Р. Шарифзода // Экономика Таджикистана. – 2023. – № 3. – С. 79-85. – EDN UCOXPD.
12. Шарифзода, Ш. Р. Таҳлили вазъи ташкилӣ -иктисодии идоракунии саноати маъданҳои куҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш. Р. Шарифзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2024. – No. 3(58). – P. 255-262. – EDN PFHTRM.
13. Sharifzoda, Sh. R. Trends in the development of the mining industry of the Republic of Tajikistan / Sh. R. Sharifzoda // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2024. – No. 2(52). – EDN COSZXJ.
14. Sharifzoda, Sh. R. Aspects of sustainable development at mining enterprises in the Republic of Tajikistan / Sh. R. Sharifzoda // Постсоветские исследования. – 2024. – Vol. 7, No. 7. – P. 762-769. – EDN IXPAOD.

**ТАҶРИБАИ ҶАҲОНӢ ДАР ТАШКИЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ
ТАШКИЛОТИЮ ИҚТИСОДИИ МУОСИР ДАР КОРХОНАҲОИ КАНАНДАВӢ**

ШАРИФЗОДА ШАРИФ РАҲИМ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи
байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5

Дар мақола таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ташкили механизми идоракунии ташкилотию иқтисодии мутобиқшаванда дар корхонаҳои канандавӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Таваҷҷуҳ асосан ба принципҳо ва унсурҳои равона шудааст, ки мутобиқшавӣ, устуворӣ ва самаранокии идоракунии дар шароити номуайянии ва тағйирёбии зудтезии омилҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ таъмин мекунанд. Унсурҳои асосии ин механизм, аз ҷумла, банақшагирии стратегӣ, системаҳои мониторинг ва таҳлил, механизмҳои бозгашти алоқа ва сиёсати инноватсионӣ, таҳлил шудаанд. Намунаҳои аз Канада, Австралия, Чили, Африқои Ҷанубӣ, Русия ва Шветсия нишон медиҳанд, ки чӣ тавр истифодаи технологияҳои рақамӣ, таҳлили пешгӯинашаванда ва идоракунии устувори захираҳо метавонанд натиҷаҳои хуб диҳанд. Аҳамияти ҳамгироии инноватсияҳо ва рушди устувор барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва самаранокии корхонаҳои канандавӣ таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: механизми мутобиқшаванда, саноати истихроҷ, банақшагирии стратегӣ, мониторинг, рушди устувор, инноватсия, рақамикунонӣ, таҳлили пешгӯинашаванда, геомониторинг, автоматикунонӣ.

**GLOBAL EXPERIENCE IN THE FORMATION OF AN ADAPTIVE
ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MANAGEMENT MECHANISM IN
MINING ENTERPRISES**

SHARIFZODA SHARIF RAHIM,

candidate of economic sciences, Associate professor,

Department of management and marketing

International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan.

734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad ave, 48/5

E-mail: sharipov.sharif@gmail.com

The article examines the global experience in the formation of an adaptive organizational and economic management mechanism in mining enterprises. The focus is on principles and elements that ensure flexibility, resilience, and efficiency of management under conditions of uncertainty and rapidly changing economic, environmental, and social factors. Key elements of this mechanism are analyzed, including strategic planning, monitoring and analysis systems, feedback mechanisms, and innovation policies. Examples from Canada, Australia, Chile, South Africa, Russia, and Sweden illustrate successful approaches to implementing digital technologies, predictive analytics, and sustainable resource management. The importance of integrating innovations and sustainable development to enhance the competitiveness and efficiency of mining enterprises is emphasized.

Keywords: adaptive mechanism, mining industry, strategic planning, monitoring, sustainable development, innovations, digitalization, predictive analytics, geomonitoring, automation

Муқарриз: Ҷаборов Фатхулло Амриевич,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент проректори
ДБССТ

ТДУ:338.4(075.8)

**ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ САМАРАНОКИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ
ИСТЕҲСОЛӢ**

ФАТҲУЛЛОЗОДА АБДУХОЛИҚ ФАТҲУЛЛО,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети молиявӣи иқтисодии Донишгоҳи
давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

735360, шаҳри Кӯлоб, кучаи С.Сафаров 16

Тел.: (+992) 988019666. E-mail: kholiq8989@mail.ru

БОЗОРОВ ИСФАНДИЁР,

ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити факултети молиявӣи
иқтисодии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ,

735360, шаҳри Кӯлоб, кучаи С.Сафаров 16

Дар мақолаи мазкур чанбаҳои назариявии самаранокии рушди соҳибкории истеҳсолӣ мавриди таҳқиқот қарор дода шудааст. Фикру назариёти муаллиф дар асоси ақидаҳои олимони соҳа вобаста ба мавзӯи мақола байён гардидааст. Муаллиф ибраз медорад, ки барои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ ва ба даст овардани яке аз ҳадафҳои стратегии давлат - таъмини амнияти озуқаворӣи кишвар, пеш аз ҳама раванди қонунгузори соҳаҳои кишоварзӣ, ҷалби бештари сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёт, қабули барномаҳои саҳавӣ, пешниҳоди қарзҳои бонкӣ ба соҳибкорон бо фоизи нисбатан паст, истифодаи усул ва роҳҳои ҳавасмандгардонии механизмҳои иқтисодӣ зарур аст.

Ҳамзамон як чанд омилҳо ва усулҳои ташкилдиҳии рушди шаклҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Инчунин, аз ҷониби муаллиф барои боз ҳам баланд бардоштани самаранокии иқтисодии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ роҳҳо ва усулҳои гуногун пешниҳод гардидаанд, ки метавонанд барои расидан ба ин мақсад мусоидат намоянд.

Калидвожа: *соҳибкори истеҳсолӣ, рушди соҳибкорӣ, соҳибкории аграрӣ, ҳавасмангардонии истеҳсолот, самаранокии истеҳсолот, шаклҳои соҳибкорӣ.*

Гузариш ба иқтисоди бозоргони тағйиротҳои кули сохтори истеҳсолоти ҷамъиятиро, ки ба бартарафкунии инҳисорот ва тараққиёти рақобат равона карда шудааст, талаб мекунад. Чӣ тавре, ки таҷрибаи ҷаҳони нишон медиҳад, ҳалли ин масъала бе инкишофи соҳибкории истеҳсолӣ, ки дар шаклҳои гуногуни моликият асос ёфтааст, ғайри имкон аст. Соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун соҳаи муҳимми иқтисодиёт дар таъмини мӯътадили рушди иқтисодӣ нақши ҳалкунанда дорад. Мавҷудияти соҳаи рушдёфтаи соҳибкории истеҳсолӣ дар иқтисодиёт боиси афзудани ҷойҳои нави корӣ, кам намудани шумораи бекорон мегардад, умуман ҳалли мусбати масъалаи шуғли аҳоли мегардад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрии иқтисодиёт яке аз самтҳои асосии ислоҳоти ин соҳаи муҳим мебошад, ки барои рушди рақобат, пур ва қонё кардани бозори истеъмолӣ бо молу маҳсулот ва хизматрасонӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад.

Соҳибкории истеҳсолӣ ин фаъолияти мебошад, ки дар шароити он соҳибкор бевосита бо иҷрои истеҳсоли маҳсулот, молу хизматҳо, ахборот, арзишҳои маънавӣ, ки минбаъд ба харидорон фурӯхта мешаванд, машғул аст. Аз нуқтаи назари хоҷаги ҳалқӣ соҳибкории истеҳсолӣ намуди пешқадами соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар он истеҳсоли маҳсулоти ба ҷамъият зарур ба амал бароварда мешавад. Ғайр аз ин соҳибкории истеҳсолӣ яке аз фаъолиятҳои таваккали баланддодшта ба ҳисоб меравад.

Ҳама намудҳои моли хизматҳои барои истеҳсолкунандагони мушаххас (аҳоли, ташкилотҳои соҳибкорӣ, давлат) аз тарафи субъектони соҳибкории истеҳсоли истеҳсол карда мешаванд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш ба Маҷлиси Олӣ қайд намудаанд: “Дар баробари ин, тағйирёбии босуръати вазъи бозори ҷаҳонии озуқаворӣ ва болоравии мунтазами нархи маҳсулоти ғизоӣ моро водор менамояд, ки ба беҳсозии ҳолати соҳаи кишоварзӣ, афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти он, рушди маҷмааҳои агросаноатӣ ва бо ҳамин роҳ таъмин намудани амнияти озуқавории кишвар таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намоем”.

Солҳои охир дастгирӣ ва имтиёзҳои барои рушди соҳаи кишоварзӣ пешниҳодгардида натиҷаҳои мусбат дода истодаанд: дар ҳафт соли охир ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 1,6 баробар зиёд гардидааст”. Дар натиҷаи тадбирҳои аз ҷониби Ҳукумати мамлакат амалигардида ва заҳмати софдилонаи кишоварзон сатҳи таъминнокии аҳоли бо маҳсулоти асосии ғизоӣ афзоиш ёфта, соли 2023 истеҳсоли ғалладонагӣ назар ба соли 1991-ум 6 баробар, аз ҷумла гандум 5,6 ва шолӣ 6,7 баробар, картошка 10,8 баробар, сабзавот 9, ползӣ 17,5, меваҷот 10 ва ангур 2 баробар афзоиш ёфтааст [1, с. 15].

Вобаста ба ин, мо дар мақолаи мазкур самаранокии иқтисодии соҳибкории истеҳсолиро дар баҳши аграрӣ таҳлил намуда, як чанд роҳҳо ва омилҳои баландбардории самаранокии истеҳсолоти соҳаи аграрию пешниҳод намудем.

Бояд қайд намуд, ки самаранок истифодабарии иқтидори захираҳои корхонаҳои кишоварзӣ ба як қатор омилҳо вобаста аст.

Ба ақидаи асосгузор ва шахсе, ки аввалин маротиба калимаи АПК-ро ба гардиши илмӣ дохил кардааст Ильин С.С. чунин омилҳо мавҷуд мебошанд:

- ✓ Ҳавасмандгардонии фаъолияти коргарон;
- ✓ Мақсаднок будани фаъолият;
- ✓ Меъёри моҳияти фаъолият;
- ✓ Таносубият-тақсимои дурусти ҳамаи захираҳо;

Маҷмӯан бо пуррагӣ ҷой доштани таъмини корхонаҳо бо ҳамагуна захираҳо [2, с. 354].

Ҳамин тавр таъсири ҳар як омил ба самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ ҷой дошта, аз шакли таъсири моликият ба хоҷагидорӣ, инчунин техника ва технологияи муосир вобаста мебошад.

Ба ақидаи Гусаков В.Г. «Самаранокии иқтисодӣ ин муносибати байни натиҷаҳои истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои моддӣ, аз як тараф хароҷоти меҳнатӣ ва воситаҳои истеҳсолот ба ҳисоб меравад. Афзоиши самаранокии иқтисодӣ нишондиҳандаи муҳимтарини рушди иқтисоди бозорӣ мебошад» [3, с. 206].

Баланд бардоштани самаранокии рушди соҳибкории истеҳсоли дар баҳши аграрии иқтисодиёт ба афзоиши самаранокии истеҳсолоти соҳа ва самаранокии рушди минтақаҳои ҷумҳурӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

Нишондиҳандаи муҳимтарини самарабахшии иқтисодии корхонаҳо дар баҳши аграрӣ ғоидаовар аст, ки на танҳо ба андозаи мутлақ аз даромади ҳолисиаш, балки аз рӯйи сатҳ ва ё ғоидаи он муайян карда мешавад.

Ба ақидаи Холов И.А. «Сатҳ ё миқёси ғоида ин ғоидаи даромади ҳолис (ғоида)-и ба хароҷоти истеҳсол, ки дар ғоидаҳои ғоида ёфтааст, мебошад. Дар соҳаи аграрӣ ду нишондиҳандаи сатҳи даромаднокии ҳисоб карда мешавад: қурби ғоида - ба андозаи даромади ҳолиси арзиши миёнаи солони дорониҳои истеҳсоли, ки самаранокии

истифодаи фондҳо (ва дараҷаи музди меҳнати онҳо) ва сатҳи таваррум - ба андозаи даромади соф ба хароҷот, хусусияти самарабахшии хароҷотҳои ҷорӣ» [4, с. 171-176].

Самараноки бештар ва баландтар ҳамон вақт ба даст оварда мешавад, ки дар ташкили истифодабарии ҳама гуна захираҳо мутаносибан ба назар гирифта шавад. Яъне ҳангоми муътадил ва баробар истифода намудани захираҳо ё ин ки бо меъёри муқарраргардида истифода кардани захираҳо нафъовар бештар аз он мебошад, ки дар ташкили истифодаи захираҳо ягон намуди маҳсулотро зиёдтар ҳамроҳ карда, ба раванди истифодаи захираҳо тағйирот дохил карда, хароҷоти иловагиро ба вучуд меоварад.

Таҳлилҳои омили солҳои охир нишон медиҳад, ки шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш меёбад. Дар баҳши соҳибкории истеҳсоли қисми зиёди коргарон кор мекунанд, ки ҳиссаи назарраси ММД аз ҳисоби он истеҳсоли дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии Тоҷикистон нақши назарас дорад. Бо назардошти нақши муҳимми соҳибкории истеҳсоли дар иқтисодиёт Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушд ва дастгирии соҳибкорӣ аҳамияти авалиндараҷа медиҳад.

Соҳибкории истеҳсоли ҷузъи асосии иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб рафта, маҳз таъмини амнияти озуқаворӣ, бештар намудани сатҳи зиндагии аҳоли ва зиёд намудани ҳаҷми содироти молу маҳсулот аз баландбардории самаранокии рушди шаклҳои соҳибкории истеҳсоли дар баҳши аграрии иқтисодиёт вобастагӣ дорад.

Ташкил ва рушди самарабахши соҳибкории истеҳсоли дар баҳши аграрӣ, барои ташкили ҷойҳои нави корӣ, бештар намудани сатҳи сифати зиндагӣ, пур намудани бозорҳо бо молу маҳсулоти гуногуни соҳаи аграрӣ ва рушди иқтисодиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон хос мебошад.

Инчунин барои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳибкории истеҳсоли дар баҳши аграрӣ ва ба даст овардани яке аз ҳадафҳои стратегии давлат - таъмини амнияти озуқавории кишвар, пеш аз ҳама раванди қонунгузории соҳаҳои кишоварзӣ, ҷалби бештари сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёт, қабули барномаҳои соҳавӣ, пешниҳоди қарзҳои бонкӣ ба соҳибкорон бо фоизи нисбатан паст, истифодаи усул ва роҳҳои ҳавасмандгардонии механизмҳои иқтисодӣ зарур аст.

Бо мақсади самаранок истифодабарии захираҳо, бештар намудани дастрасӣ ба маводи озуқа ва ашёи хоми саноатӣ, рушди самаранокии субъектҳои соҳибкорӣ ва рақобатпазирии маҳсулоти соҳаи аграрӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳои ҷумҳурӣ аз 31 декабри соли 2008, № 658 «Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд.

Ҳамзамон, қабул ва амалӣ гардидани барномаҳои соҳавӣ аз ҷумла, “Барномаи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024”, Қарори ҲҚТ аз 26.05.2020, №386, “Барномаи фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷорӣ намудани таҷрибаи муносиби кишоварзӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ” (Стандарти байналмилалӣ Global G.A.P.), Қарори ҲҚТ аз 28.10.2020, №567, “Консепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2040”, Қарори ҲҚТ аз 28.10.2020, №566, “Барномаи рушди соҳаи тухмипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025”, Қарори ҲҚТ аз 03.04.2021, №117, “Барномаи рушди чарогоҳҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027”, Қарори ҲҚТ аз 29.11.2022, №579, “Барномаи маҷмӯавии рушди соҳаи чорводорӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва занбӯри асалпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 203-2027”, Қарори ҲҚТ аз 01.03.2023, №52 ва “Барномаи рушди низоми

агроозукаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030, Қарори ҲҚТ аз 01.03.2023, №54 боз ҳам ба рушди соҳаи аграрӣ замина хоҳад гузошт.

Ҳамин тариқ, оид ба рушди соҳибкории истеҳсоли дар баҳши аграрӣ бояд мушаххасан барномаҳо ва стратегияҳои соҳавӣ давра ба давра таҳия ва пешниҳод карда шаванд.

Ҳамин тариқ, бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкории истеҳсоли дар баҳши аграрӣ ва расидан ба ҳадафҳои умумичаҳони таъмини амнияти озукавории кишвар бояд роҳҳои ташкил ва ҳавасмандгардонии меҳнато қорӣ намоем.

Барои муайян намудани самаранокии чараёни истеҳсоли дар баҳши аграрӣ, пеш аз ҳама манфиати ҳар як аъзои хоҷагӣ ва кормандони он бояд мавҷуд бошад. Чунки бо сафарбар намудани меҳнати худ ҳар як соҳибкор ё ин ки аъзои хоҷагӣ на танҳо даромади муайян мегиранд, балки мустақилияти нисбӣ дар ташкили истеҳсолот, банақшагирӣ ва идораи он пайдо мекунад.

Самаранокӣ дар соҳаи кишоварзӣ шакли ифодакунандаи иродаи молистеҳсолкунандаи кишоварзӣ буда, нишондиҳандаи натиҷаи муфид аз истифодаи воситаҳои истеҳсолот, маблағҳои пулӣ сарфакардашуда ва меҳнати зиндаро дар бар гирифта мебошад.

Аслан самаранокӣ дар адабиёти илмӣ ба тариқи зайл шарҳ дода мешавад. Дар лўғати кутуби иқтисодӣ, ки бо таҳрири Ю.А. Белика chop шудааст, чунин маънидод карда шудааст: «Самаранокии истеҳсолот-ин муносибати натиҷавӣ фаъолияти истеҳсоли масраф ва захираҳои бадастовардаи меҳнатӣ ва моддӣ мебошад» [6,].

Ҳамин тариқ, самаранокӣ на танҳо дарбаргирандаи натиҷавӣ, балки дар баробари он тамоми раванди фаъолияти хоҷагидорӣ аз рӯйи муқоиса ба ҳамин категорияҳои иқтисодӣ истифодашаванда баҳо дода мешавад.

Дар бисёр адабиёт оварда шудааст, ки мафҳуми самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ яхела шарҳ дода намешавад. Чунки натиҷаи кори одамон ва мақсади онҳо яхела набуда, дар ҳар давраи чараёни истеҳсоли он гуногун мешавад.

Маълум аст, ки дар давраи то индустриалӣ, ки меҳнати дастӣ ҳукмронӣ мекард, ченаки табиӣ самаранокӣ номгӯи хароҷоти истеҳсоли ҳосилнокӣ ё коркарди меҳнати зинда хизмат менамуд. Ҳамин ҳол дар давраи индустриалӣ ба ҷойи меҳнати зинда меҳнати мучассам, яъне истифодаи техника ва технология пеш гузошта, истифода карда мешавад. Яъне истифодаи техника ва технологияи нав хароҷоти истеҳсоли ва масрафи меҳнати зиндаро кам карда, вазни қиёсии меҳнати мучассам дар чараёни истеҳсолот зиёд шуда, арзиши як воҳиди маҳсулоти истеҳсолгардида кам мегардад.

Дар даврони баъди индустриалӣ иқтисодиёт бештар ба истифодаи воситаҳои истеҳсолоти муосир така намуда, раванди истеҳсолотро бо кам одамӣ ва бе иштироки одам ба роҳ мемонад, ки дар ин ҳолат ҳалли масъалаи нишондиҳандаҳои нави иқтисодии самаранокии истеҳсолот пайдо мешавад.

Самара дар тамоми шакли хоҷагидорӣ чунин чен карда мешавад, ки соҳибмӯлк ё ин ки молик чӣ ба даст меорад ё ки чӣ қадар андозаи ғоида аз худ менамояд. Хароҷот бошад, ин масрафи ҷорӣ истеҳсолот, ки дар илми иқтисодӣ онро арзиши аслии пурраи маҳсулоти молӣ меноманд.

Дар ин ҳолат самаранокии истеҳсолот дар корхона бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$C_{и} = \frac{\Phi}{A_{а}}$$

Дар ин ҷо: $C_{и}$ - самаранокӣ истеҳсолот; Φ – ғоида; $A_{а}$ – арзиши аслий.

Ҳамин тариқ, ба таври назариявӣ ва чи амалӣ чараёни ҳисоби самаранокии истеҳсолот дар ҳама соҳаҳои иқтисодӣ амалӣ карда мешавад.

Чараёни самаранокии истеҳсолот аслан дарбаргирандаи хароҷоти истеҳсолӣ ва натиҷагирӣ аз он мебошад.

Дар баробари ҳамин ақида ба маврид аст, ки аз нишондиҳандаҳои китоби ECONOMICS, ки нисбат ба самаранокӣ чунин шарҳ дода шудааст, ёдрас шавем.

Мафҳуми калимаи самаранокӣ бо забони англисӣ Eddiciency- самаранокӣ ин муносибати байни захираҳои маҳдуд шумораи бадастовардаи молҳо ва хизматҳоро самаранокӣ меноманд (хароҷоти истеҳсол) [7,].

Ин намуд муносибатро мумкин аст, бо нишондоди физикӣ чен кард ва дар навбати худ самаранокии техникӣ, самаранокии иқтисодӣ ва самаранокӣ ҳамчун критерияи ҳангоми муайянкунии сифати маҳсулот истифода бурда мешавад.

Барои он ки самаранокии истифодабарии захираҳо маҷмӯан дар фаъолияти соҳибкорӣ ба роҳ монда шавад, зарур аст, ки мақсади он дуруст муайян карда шавад. Маҳз ҳамин чараён барои ба нақшагирӣ ва танзими истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Муаммоҳои мавҷудаи самаранокии истеҳсолоти кишоварзиро омӯхта, як қатор олимон, аз ҷумла, олимони Амрикоӣ Э. Касл, М. Беккер ва А. Нилсон муҳимияти самаранокиро дар истеҳсолот ба ҳисоб гирифта, чунин пешниҳодҳоро дастгирӣ намуданд, ки инҳо мебошанд [8, с. 26-30].

1. Ҷой доштани мақсад, мушахас ва дурустии он;
2. Объективона ва ҳақиқӣ будани он;
3. Пешниҳод, муайянкунии кӯшиш;
4. Зарурати ҳамроҳ намудани шакл ва методҳои фурӯши маҳсулот;
5. Бояд ченаки ягонаи баҳодиҳии бахши кишоварзиро аз рӯйи хусусияти истеҳсолот ҷорӣ кардан лозим аст.

Мақсад бояд оддӣ ва мураккаб ба дараҷаи лозимӣ солим буда, характери кӯтоҳмудат, миёнамӯҳлат ва дарозмӯҳлат дошта бошад.

Аз ҷиҳати иқтисодӣ бештар кӯшиш кардан лозим нест, ки техникаи хеле ҳам самаранокро дар истеҳсолоти кишоварзӣ истифода намуд. Барои он ки дар ин соҳа самаранокӣ таъмин гардад, бояд техникаву технология дар ин соҳа истифода карда шавад ва якҷақта соҳа аз воситаҳои гардон доимо бояд таъмин бошад. Баъдан истифодабарии самаранокӣ воситаҳои кишоварзӣ дар асоси ҳисоби ҳама гуна захираҳои истифодашаванда мутаносибан тартиб дода, истифода карда шавад, ки дараҷаи хавфнокӣ паст намояд. Дар ин ҳолат ба кам истифодабарии захираҳои иқтисодӣ бештар маҳсулот истеҳсол кард ва хароҷоти истеҳсолиро паст гардонид, самаранокии онро хеле баланд бардоштан лозим аст.

Ҳамин тариқ, ба таври маҷмӯан ва муътадилан истифодабарии захираҳо ба самаранокии истеҳсолот зарар нарасонда, балки ба мақсаднок истифодабарӣ ва тағйирёбии захираҳо мусоидат менамояд. Масалан, ҳангоми норасои қувваи корӣ дар чараёни истеҳсолот мушкил аст, ки ба андозаи тағйирот механикони меҳнат ва ба баландгардонии дараҷаи он оварда мерасонад.

Самаранокии истеҳсолоти агросаноатӣ дар қорҳои илмӣ як қатор олимони муосир дар қорҷӯбаҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Таҳқиқотчиҳои ватанӣ Рӯзиев Х.Г. чунин қайд мекунад: «Самаранокӣ ҷойгиршаваии истеҳсолоти нахи пахта ва қорқарди аввалаи он дар дараҷаи бештар аз омилҳои агробιологӣ, технологӣ ташкили иқтисодӣ вобаста мебошад» [10, с. 9].

Ба ақидаи олими машҳури ватанӣ, ки муаррифгари барҷастаи соҳибкории хурд дар системаи иқтисоди миллӣ шинохта шудааст ва пайваста омӯзиши ҳамаи паҳлӯҳои соҳибкориро таҳқиқот мебарад, Ҳабибов С.Х. менависад: «Барои самаранок фаъолият намудани соҳибкории хурд, пеш аз ҳама, дар давраи ташкили дастгирии молиявӣ аз хазинавии давлатӣ дар сатҳи маҳал ва сохторҳои идоракунанда лозим мебошад» [11, с. 24].

Мо ба ақидаи олими иқтисоддони машҳур, профессор Ҳабибов С.Х. розӣ ҳастем, чунки бе дастгирии сатҳи гуногуни давлатӣ мушкил аст, пешрафти соҳаҳои таъмин намуд.

Дар қатори ин олимони муаммоҳои самаранокӣ инкишофи соҳибкорӣ дар комплекси агросаноатии минтақа дар қорҳои илмӣ профессор Низомова Т.Д., Качкулов А.Ф. ба таври возеҳ ва равшан дар қорҷӯбаи муносибатҳои бозории иқтисоди аграрӣ омӯхта шуда ва шарҳи зерин пешниҳод карда шудааст. «Барои самаранок инкишоф ёфтани субъектҳои хурду миёнаи соҳибкорӣ дар минтақа зарур аст, ки шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ мусоид аз тарафи давлат, аз ҷумла, шароити молиявӣ, техникӣ ва андозӣ ба вучуд оварда шавад» [12, с. 164].

Ақидаи муаллифони хеле бамаврид ва қобили қабул аст дар қатори сиёсати дастгирии молиявӣ андозӣ, инчунин диққати ҷиддӣ ба қараёни ташкили раванди соҳибкорӣ дода мешавад, ки бе таъмини технологияи нави истеҳсолӣ ба роҳ мондани соҳибкорӣ ва самаранок фаъолият кардан ғайри имкон мебошад.

Ҳамин тариқ, категорияи самаранокӣ дар шароити иқтисодӣ зудтағйирёбандаи бозорӣ хеле мафҳуми заминавии иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, ба тамоми паҳлӯҳои муносибатҳои иқтисодӣ дар сатҳҳои микро-макро, мезо ва мега иқтисодиёт ба вучуд оварда мешавад ва онҳо ба яқдигар вобастагӣ қавӣ доранд. Амалҳои ба вуқӯъ пайвасташавандаи ин сатҳҳо бе ин категория ва ин категорияро бе амалҳои дар ин сатҳҳо ба вуқӯъомада тасаввур кардан ғайри имкон аст.

Самаранокӣ қараёни истеҳсолӣ дар ҳама ҳолатҳо натиҷаи қараёни қорӣ бошад ҳам, лекин он дар баробари дигар номгуӣ категорияҳо бештар ба хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот зич алоқамандии зич дошта дар сатҳи ниҳой ба он алоқамандии мустақим дорад. Ба ҳолатҳои тағйирёбии хароҷоти истеҳсолӣ самаранокӣ низ тез тағйир ёфта, дар амал назарас мегардад.

Ҳамаи инро ба инобат гирифта, гуфтан мумкин аст, ки ташкили шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар бахши аграрӣ имрӯз имконияти хеле ҳам мусоиди рушдро соҳиб мебошад. Аз ин рӯ, ба ақидаи мо, хусусияти хоси шакли соҳибкорӣ истеҳсолӣ ба ин асос меёбад, ки дар ин ҷо соҳибкорӣ истеҳсолӣ, аввалан, мустақилияти пурраи хоҷагидориро пайдо мекунад. Баъдан, қавобгарӣ барои иҷрои дурнамои истеҳсол ва мақсадҳои дар пеш гузоштаи худ қўшиш ба харҷ медиҳад.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2023.-С.29.
2. Ильин С.С. Аграрное сфера АПК Россия. М 1998. – С. 354.
3. Гусаков В. Г., и др. Экономика организаций и отраслей агропромышленного комплекса. В 2 кн. Кн. 1. - Минск: Белорус.наука, 2007. – С. 206.
4. Холов И.А. Аренда как фактор структурной дифференциации в аграрном секторе Республики Таджикистан//Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2015. - №2/7(178). – С. 171-176.

5. Маҷмӯаи оморӣ кишоварзӣ // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2022. – С. 354.
6. Краткий экономический словарь. под.ред. Ю.А. Белика. М 1989.
7. Сиполс О.В. Англо-русский словарь саровоник. Экономика М. русь 1998.
8. Э. Касл, М. Беккер, А. Нильсон. Эффективно фермерское хозяйство Сант Петербург. М. Агропромиздат. 1992. – С. 26-30.
9. Гэлбсит Дж. К. Экономические теории и цели общества. М. 1976.
10. Рузибоев Х.Т. Повышение экономической эффективности производства и первичной переработки хлопка сырья в регионе. Автореферат дисс. На соискание ученой степени к.э.н. Душанбе, 2017. – С. 9.
11. Ҳабибов С.Х. Малое предпринимательство вопросы становления финансовой поддержки и развития – Душанбе. Ирфон. 2004. – С. 24.
12. Низомова Т.Д. Каджжукоев А.Ф. Эффективность развития предпринимательства в АПК региона. Душанбе. 2018. – С. 164.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

ФАТХУЛЛОЗОДА АБДУХОЛИК ФАТХУЛЛО,

кандидат экономических наук, доцент, декан финансово-экономического факультета
Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки,
Тел.: (+992) 988019666. E-mail: kholiq8989@mail.ru

БОЗОРОВ ИСФАНДИЁР,

ассистент кафедры бухгалтерского учета и аудита финансово-экономического
факультета Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки,
735360, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16

В данной статье исследуются теоретические аспекты эффективности развития промышленного предпринимательства. Мнение авторов выражено на основе мнений ученых в области, связанной с темой статьи. Авторы констатируют, что для повышения экономической эффективности производственного предпринимательства в аграрном секторе и достижения одной из стратегических целей государства - обеспечения продовольственной безопасности страны, в первую очередь, законодательный процесс в аграрном секторе, привлечение большего количества иностранного капитала в экономику, принятие комплексных программ, предложение банковских кредитов предпринимателям с относительно низкой процентной ставкой, использование методов и способов стимулирования необходимы экономические механизмы.

При этом показаны несколько факторов и методов организации развития производственных форм предпринимательства в аграрном секторе Республики Таджикистан.

Также автором предложены различные пути и методы дальнейшего повышения экономической эффективности развития производственного бизнеса в аграрном секторе, которые могут способствовать достижению поставленной цели.

Ключевые слова: производственное предпринимательство, развитие предпринимательства, аграрное предпринимательство, стимулирование производства, эффективность производства, формы предпринимательства.

THEORETICAL ASPECTS OF THE EFFICIENCY OF DEVELOPMENT OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP

FATKHULLOZODA ABDUKHOLIK FATKHULLO,

candidate of economic sciences, associate professor, dean of the financial and economic faculty of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki,
Tel.: (+992) 988019666. E-mail: kholiq8989@mail.ru

BOZOROV ISFANDIYOR,

assistant of the accounting and auditing department of the financial and economic faculty of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki,
735360, Kulyab, S. Safarov street 16

This article examines the theoretical aspects of the efficiency of industrial entrepreneurship development. The author's opinion is expressed based on the opinions of scientists in the field related to the topic of the article. The author states that in order to increase the economic efficiency of manufacturing business in the agricultural sector and achieve one of the strategic goals of the state - ensuring food security of the country, first of all, the legislative process in the agricultural sector. attracting more foreign capital to the economy, adopting comprehensive programs, offering bank loans to entrepreneurs with a relatively low interest rate, using methods and ways of stimulation, economic mechanisms are necessary.

At the same time, several factors and methods of organizing the development of manufacturing forms of entrepreneurship in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan are shown.

The author also proposed various ways and methods of further increasing the economic efficiency of manufacturing business development in the agricultural sector, which can contribute to the achievement of this goal.

Key words: manufacturing entrepreneurship, development of entrepreneurship, agricultural entrepreneurship, stimulation of production, production efficiency, forms of entrepreneurship.

ТДУ: 336.77+504.03, (575,3)

**ХУСУСИЯТ ВА САМТҲОИ ТАШАККУЛИ ҚАРЗИ «САБЗ» ДАР ҶУМУҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

АЗИЗОВ САФАРДЖОН АХМЕДШОЕВИЧ,

н.и.и., муаллими калони кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

E-mail: SafariAziz@mail.ru. **Тел:** +992 900563635

НАЗАРЗОДА НАВРУЗҶОН НАЗАР,

н.и.и., муаллими калони кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи
идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

E-mail: Navruz-1992-93@mail.ru. **Тел.:** +992 201101092

Қарзи «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самти муҳимми ояндадорест, ки ба рушди устувор ва мутобикшавии иқтисодро вобаста аз тағирёбии иқлим ва ҳифзи муҳити зист таъвият бахшад. Барои рушди бомуваффақияти маблағгузори «сабз» дар кишвар мумкин аст, ки тадбирҳо оид ба ташикили заминаи меъёрӣ, таҳияи маҳсулоти қарзии махсус, барномаҳои дастгирии давлатӣ ва баланд бардоштани саводнокии молиявӣ амалӣ карда шаванд. Самти дигари муҳим шарикӣ бо созмонҳои байналмилалӣ, истифодаи технологияҳои рақамӣ ва ҷорӣ намудани стандартҳои арзёбӣ ва мониторинги лоиҳаҳои «сабз» мебошад. Муносибати маҷмӯӣ ба Тоҷикистон имкон медиҳад, ки вазъи экологиро беҳтар созад, бахшии молияро таҳким бахшад ва рақобатпазирии дар соҳаи рушди устуворро афзоиш диҳад.

Калидвожаҳо: қарздиҳии сабз, рушди устувор, лоиҳаҳои экологӣ, энергияи барқароршаванда, заминаи меъёрӣ, технологияҳои рақамӣ, тиҷорати хурд ва миёна, молияи экологӣ.

Иқтисоди «сабз» дар бисёр кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳорчубаи созишномаҳои байналмиллалӣ дар бахши иқлим ва рушди устувори иқтисоди «сабз» тасмим гирифтаанд. Аз ҷумла, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2022, таҳти №482 «Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037»-ро [9] қабул намуд. Дар робита ба ин, аҳамияти қарзи «сабз» дар ҷаҳони муосир бо якҷанд омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ муайян мешавад, ки дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. Омилҳои иқтимоӣ-иқтисодӣ ва экологии ташаккули қарзи “сабз”

***Аз ҷониби муаллифони таҳия карда шудааст.**

Тағирёбии иқлим боиси афзоиши талафоти экологӣ ва иқтисодӣ буда, қарзи «сабз» яке аз воситаҳои мубориза ба талафот буда, бо он лоиҳаҳоеро маблағгузорӣ мешавад, ки ба самаранок истифодабарии энергетика, кам кардани партовҳои зараровар, зиёд намудани ҳосилнокии кишоварзӣ ва бартараф намудани таъмини об равона шудаанд.

Дастгирии кишоварзӣ ба воситаи қарзи «сабз» ба кишоварзон имкон медиҳад, ки таҷрибаи худро дар самти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии экологии тоза ғанӣ гардонид, ба кам истифода бурдани сарбориҳои химиявии зараровар мусоидат менамоянд.

Рушди иноватсионии “сабз”, технологияҳои нави экологии тозаро (панелҳои офтобӣ, низоми нигоҳдории энеергетикӣ, коркарди партовҳо, биотехнология ва ғ.) ба инобат мегиранд ва ба самаранок истифодабарии энергетика ва кам кардани партовҳои экологии тақвият мебахшанд.

Дар замони муосир, бисёр кишварҳо ва ширкатҳои сармоягузор, таҷрибаи маблағгузории сабзро амалӣ намуда, қарзи “сабз”- ро омили зиёд намудани ҷалби сармоягузории хориҷӣ мешуморанд.

Қарздиҳии «сабз» ба таъсиси ҷойҳои кори наф, беҳтар шудани сифати зиндагии мардум, коҳиш додани сатҳи ифлосшавии ҳаво ва обҳои ошомиданӣ оварда, ба беҳтар намудани неқуаҳволи аҳоли мусоидат менамояд.

Рушд додани қарзҳои «сабз» дар кишвар ба муассисаҳои молиявӣ, аз ҷумла ба ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ боиси манбаҳои даромади наф, истифодабарии грантҳо ва

имтиёзҳо аз созмонҳои байналмиллалӣ шуда, онҳоро барои маблағгузори фойданок мегардонанд.

Ҳамин тавр, аҳамияти қарзи «сабз» имкон медиҳад, ки мушкилоти асосии экологиро дар ҷомеа ҳал намояд.

Аксари олимон, дар мавзӯи қарзҳои «сабз» фикру ақидаҳои худро пешниҳод менамоянд. Аз ҷумла Л.Ю. Андреева, Н.Г. Вовченко, Т.В. Епифанова, А. Полуботко пешниҳод мекунад, ки “субсидияи низоми қарздиҳии «сабз» ба идоракунии самараноки хароҷоти экологӣ ҳангоми таҳияи қоидаҳои гузариш ба иқтисоди «сабз» мусоидат мекунад” [1].

А.Е. Дворецкая таъкид мекунад, ки “додани қарз барои лоиҳаҳои дорои самаранокии баланди экологӣ яке аз самтҳои иштироки ташкилотҳои қарзӣ дар иқтисодиёти «сабз» мебошад, ки бешубҳа ба нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии ташкилот таъсир мерасонад” [3].

О.С. Мирошниченко, Н.А. Мостовая хулосаеро баён менамоянд, ки агар “Бозори қарздиҳии «сабз» бо суръат идома ёбад, агар шароити мусоид барои ворид шудан ба муносибатҳои қарзӣ, ки ба меъёрҳои устуворӣ мувофиқат кунанд, фароҳам оварда шаванд” [4].

Е.А. Сигаев қайд менамояд, ки “бозори қарздиҳӣ ва маблағгузори «сабз» рушди босуръати худро идома дода истодааст ва муҳим аст, ки дар байни рушди он қафо набошем” [8].

Б.Н. Порфирев онҳоро ҳамчун «маҷмӯи маҳсулот ва хизматрасониҳое баррасӣ менамояд, ки таҳия, истеҳсол ва истифодаи онҳо ба коҳишдиҳии хавфҳои рушди экологӣ ва иқлимӣ равона гардидааст» [7].

Ф.Ҷ. Бобоев хулосабанди менамояд, ки “татбиқи рукнҳои асосии иқтисодиёти «сабз» барои рушди сайёҳии аграрӣ ва экологӣ ва дигар намудҳои сайёҳӣ дар кишвар мусоидат менамояд” [2].

Дар маърузаи ҷамоиши G20 мафҳуми зерин пешниҳод шудааст: маблағгузори «сабз» – ин сармоягузориҳое мебошанд, ки манфиатҳои экологиро дар ҳошияи рушди устувори экологӣ таъмин месозанд.

Бояд қайд намуд, ки рушди иқтисоди «сабз» дар меҳвари сиёсати Ҳукумати кишвар қарор дошта, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» санаи 26 декабри соли 2019 таъкид намуданд, ки “истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, баҳусус, захираҳои обӣ яке аз сарчашмаҳои асосии тавлиди “энергияи сабз” ва рушди “иқтисоди сабз” ба ҳисоб меравад” [6].

Дар умум, қарзи «сабз» қарзе мебошад, ки барои маблағгузори лоиҳаҳои экологӣ, ки ба коҳиш додани таъсири муҳити зист ва дастгирии рушди устувор равона шудаанд, аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ пешниҳод мешавад.

Омӯзиши қарзҳо ва маблағгузориҳои «сабз», моро ба хулосае овард, ки қарзи «сабз» ин фаъолияти молиявии ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ ба шумор рафта, яке аз намудҳои қарз барои беҳтар намудани манфиатҳо ва устувориҳои экологӣ мебошад. Айни ҳол, дар бозори қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ, аз ҷумла ҚСП “Спитамен Бонк”, ҚСК “Эсхата Банк”, ҚДММ ТҚХ “Оксус” ва дигар ташкилотҳо, қарзҳои сабзро барои рушди соҳаи кишоварзӣ дар самти сохтани гармхонаҳо, обёрии қатрагӣ, ташкили боғҳои нав, хариди таҷҳизотҳои каммасраф барои соҳаи кишоварзӣ, кофтан ва таъмири ҷоҳи амудии обтаъминкунандаи соҳаи кишоварзӣ пешниҳод мегардад.

Ташаккули қарзҳои «сабз» дар Тоҷикистон метавонад нақши муҳимро дар рушди иқтисод ва ҳифзи муҳити зист дошта бошад. Қарзҳои «сабз» асосан барои дастгирии лоиҳаҳои равона шудаанд, ки ба коҳиш додани таъсири манфии экологии ҷаҳонӣ иқтисодӣ мусоидат намояд. Ин гуна қарзҳо дар Тоҷикистон метавонанд дар соҳаҳои гуногун истифода шаванд. Аз ҷумла: дар энергияи барқароршаванда, кишоварзии устувор, кам кардани партовҳо ва беҳтар кардани самаранокии истифодаи захираҳои обӣ ва энергияи барқароршаванда.

“Масъалаҳои истифодаи сарфакоронаи захираҳои табиӣ, ҷорӣ намудани технологияҳо ва таҷҳизоти босарфа ва ҳифзкунандаи табиат, рушди қоидаҳои ташкил, ҳамчунин арзёбии самтҳои асосии инкишоф ва шаклҳои соҳибкории экологӣ, тамоюл ба усулҳои танзими давлатӣ ва дастгирии соҳаи зикршуда таваҷҷӯҳи ҳамешагиро металабад ва айни ҳол хеле муҳим мебошад”[4].

Қарзи «сабз» дар Тоҷикистон бо назардошти эҳтиёҷоти кунунии кишвар барои рушди устувор, бахусус дар заминаи мутобиқшавӣ ба тағйири иқлим ва беҳбуди вазъи экологӣ, потенциали назаррасӣ рушд дорад. Аз ҷумла:

- Дастгирии кишоварзӣ: Тоҷикистон як кишвари кишоварзиест ва қарзҳои «сабз» метавонад ба қабули технологияҳои устувор ва аз ҷиҳати экологӣ тоза дар соҳаи кишоварзӣ, аз қабили системаҳои обёрии қатрагӣ, истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия барои обёрӣ, биопестисидҳо ва нуриҳои органикӣ мусоидат кунанд. Ин метавонад вобастагии воридотро коҳиш диҳад ва ҳосилнокӣ дар баҳши кишоварзӣ афзоиш ёбад;

- Рушди энергияи барқароршаванда: Бо дарназардошти иқтидори назарраси кишвар дар соҳаи гидроэнергетика ва энергияи офтоб, қарздиҳии «сабз» метавонад барои маблағгузориҳои лоиҳаҳо оид ба насби нерӯгоҳҳои хурди барқи обӣ ва нерӯгоҳҳои офтобӣ кӯмак расонад. Ин имкон медиҳад, ки Тоҷикистон на танҳо таъмини нерӯи барқро беҳтар кунад, балки партовҳои карбонро коҳиш диҳад, ки ба муҳити зист таъсири мусбат мерасонад;

- Дастгирии корхонаҳои хурду миёна: Қарздиҳии «сабз» метавонад барои корхонаҳои хурду миёна, ки ба маҳсулот ва хидматҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза нигаронида шудаанд, ба монанди истеҳсоли органикӣ, коркарди такрорӣ ва сайёҳии экологӣ дастгирии молиявӣ расонад. Ин на танҳо шумораи ҷойҳои корӣ зиёд менамоянд, балки ҳамчунин ба таъсиси бозори нави молу хидматҳои «сабз» дар кишвар мусоидат мекунад;

- Ҳамкории байналмилалӣ ва сармоягузорӣ: Рушди қарздиҳии «сабз» дар Тоҷикистон метавонад грантҳои байналмилалӣ ва сармоягузориҳо ҷалб кунад, зеро ҷомеаи ҷаҳонӣ рушди устуворро ҷаҳонӣ дастгирӣ мекунад. Масалан, ҳамкорӣ бо созмонҳо ба монанди Бонки Ҷаҳонӣ, Бонки Осиёи Рушд ва GIZ метавонад қабул ва рушди маблағгузориҳои сабزو суръат бахшад;

- Таҳкими баҳши молиявӣ: Бонкҳо ва ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд метавонанд доираи маҳсулотро, ки на танҳо муштариёни хусусӣ, балки ташаббусҳои ҳукуматро дар соҳаи рушди устувори экологӣ қонеъ гардонанд, васеъ намоянд. Таҳия ва татбиқи маҳсулоти қарзи «сабз» метавонад рақобатпазирии бонкҳоро дар бозор афзоиш дода, обрӯи онҳоро беҳтар созад.

Аммо барои рушди бомуваффақияти қарздиҳии «сабз» дар Тоҷикистон шароити мусоид, аз ҷумла заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, василаҳои пуштибонӣ аз қабили субсидияҳои давлатӣ, имтиёзҳои андоз ва барномаҳои саводнокии молиявӣ дар соҳаи экология ва рушди устувор фароҳам овардан зарур аст.

Барои рушди қарздиҳии «сабз» дар Тоҷикистон ва баланд бардоштани самаранокии он тавсияҳои зеринро метавон қайд кард:

1. Ташкили барномаҳои дастгирии давлатӣ, таъсиси фонди миллий барои дастгирии лоиҳаҳои устувор, ки метавонад грантҳо ё субсидияҳоро барои пӯшонидани як қисми фоизи қарзҳои «сабз» таъмин намояд;
2. Рушди маҳсулоти қарзии «сабз», таҳияи маҳсулоти махсусе, ки ба гурӯҳҳои мушаххаси мақсаднок, аз қабили деҳқонҳо, тичорати хурд ва стартапҳои экологӣ нигаронида шудаанд;
3. Гузаронидани чорабиниҳои таълимӣ ва семинарҳо барои аҳоли ва соҳибкорон дар бораи манфиатҳои қарздиҳии сабз, инчунин нақши онҳо дар устувори экологӣ;
4. Ҷорӣ кардани платформаҳои рақамӣ барои пешниҳоди зуд ва шаффофи қарзҳои сабз, инчунин осон кардани дастрасӣ ба маълумот дар бораи чунин қарзҳо барои тичорати хурду миёна ва мизочони хусусӣ.

Ин тадбирҳо ба ҳавасмандгардонии бозори қарзи “сабз”, фароҳам овардани шароит барои рушди устувори иқтисодӣ ва ба Тоҷикистон имкон медиҳанд, ки дар экосистемаи ҷаҳонии рушди устуворона ва фаъолонатар иштирок намояд.

Инчунин барои рушди қарзҳои «сабз» дар Тоҷикистон, яке аз омилҳои асосӣ дастгирии молиявии давлат ва шарикони байналмилалӣ мебошад. Бонки миллии Тоҷикистон бо ҳамкориҳои бонкҳои тичоратӣ қадамҳои аввалинро дар рушди қарзҳои «сабз» гузошта истодааст. Бонкҳои маҳаллӣ низ тадриҷан лоиҳаҳои сабзро дастгирӣ мекунанд, ки барои ин равия ҳавасмандии бештари муштарӣён ва фаҳмиши афзалиятҳои чунин сармоягузориҳо зарур аст.

Таҳияи қонунгузориҳои мутобик барои дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии қарзҳои «сабз» ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба ин соҳа аз омилҳои дигари муҳиме мебошанд, ки метавонанд рушди ин навъи қарзҳоро суръат бахшанд. Инчунин, баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҷомеа дар бораи қарзҳои «сабз» ва манфиатҳои он низ ба пешрафти ин раванд мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Андреева Л.Ю., Вовченко Н.Г., Епифанова Т.В., Полуботко А.А. Институты и инструменты «зеленого» финансирования: риски и возможности устойчивого развития российской экономики. Лесотехнический журнал. 2017;7(2):205–214.
2. Бобоев Ф. Ҷ. Таҷрибаи байналмиллалӣ татбиқи маблағгузориҳои «сабз» / Ф. Ҷ. Бобоев // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2022. – No. 4(60). – P. 80-84. – EDN RGKBEN.
3. Дворецкая А.Е. Зеленое финансирование как современный тренд глобальной экономики. Вестник Академии. Московская академия предпринимательства при Правительстве Москвы. 2017;(2):60–65.
4. Досиев, М. Н. Ташкил ва рушди соҳибкорӣ экологӣ дар заминаи принципи иқтисоди "сабз" / М. Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – No. 1(55). – P. 51-57. – EDN HXVQVC.»
5. Мирошниченко О. С. "Зеленый" кредит как инструмент "зеленого" финансирования / О. С. Мирошниченко, Н. А. Мостовая // Финансы: теория и практика. – 2019. – Т. 23, № 2(110). – С. 31-43. – DOI 10.26794/2587-5671-2019-23-2-31-43. – EDN ZCTVPF.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣи ҷумҳурӣ», 26.12.2019. – Душанбе, 2019.

7. Порфирьев Б. «Зеленые» тенденции в мировой финансовой системе / Б. Порфирьев // Мировая экономика и международные отношения. – 2016. – Т. 60. – № 6. – С. 5–16.
8. Сигаев Е. А. «зеленый» кредит - как необходимый инструмент в кредитной политике банков второго уровня / Е. А. Сигаев // Устойчивое развитие Республики Казахстан в условиях перехода к «зеленой экономике»: применение опыта стран Европейского союза: Сборник трудов Международной научно-практической конференции, Астана, 28 октября 2022 года. – Астана: Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, 2022. – С. 197-201. – EDN OLWAKV.
9. Стратегияи рушди иктисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 <https://www.wis.tj/wp-content/uploads/2024/01/2.-Green-Energy-Strategy.pdf>

ХАРАКТЕРИСТИКИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ "ЗЕЛЕННОГО КРЕДИТОВАНИЯ" В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

АЗИЗОВ САФАРДЖОН АХМЕДШОЕВИЧ,

к.э.н., старший преподаватель кафедры государственного управления и народного хозяйства Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33. **E-mail:** Safariiaziz@mail.ru. Тел: +992 900563635

НАЗАРЗОДА НАВРУЗДЖОН НАЗАР,

к.э.н., старший преподаватель кафедры государственное управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33. **Тел.:** +992 201101092. **E-mail:** Navruz-1992-93@mail.ru

«Зеленый» кредит в Республике Таджикистан является важным перспективным направлением, которое позволит усилить устойчивое развитие и адаптацию экономики в связи с изменением климата и защитой окружающей среды. Для успешного развития «зеленых» финансов в стране возможна реализация мер по созданию нормативно-правовой базы, развитию специальных кредитных продуктов, программ государственной поддержки и повышению финансовой грамотности. Еще одно важное направление – партнерство с международными организациями, использование цифровых технологий и внедрение стандартов оценки и мониторинга зеленых проектов. Комплексный подход позволяет Таджикистану улучшить экологическую ситуацию, укрепить финансовый сектор и повысить конкурентоспособность в сфере устойчивого развития.

Ключевые слова: зеленое кредитование, устойчивое развитие, экологические проекты, возобновляемая энергия, нормативно-правовая база, цифровые технологии, малый и средний бизнес, экологическое финансирование.

CHARACTERISTICS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF "GREEN LENDING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

AZIZOV SAFARDJON AKHMEDSHOEVICH,

candidate of economic sciences, senior teacher of the department of public administration and national economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str. **E-mail:** Safariiaziz@mail.ru. **Tel:** +992900563635

NAZARZODA NAVRUZJON NAZAR,

candidate of economic sciences, senior Lecturer at the Department of Public Administration and National Economics at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.
Tel.: +992 201101092. E-mail: Navruz-1992-93@mail.ru.

Green lending in the Republic of Tajikistan is an important promising direction that will contribute to sustainable development and economic adaptation to climate change and environmental protection. For the successful development of green financing in the country, measures can be taken to create a regulatory framework, develop specialized credit products, implement state support programs, and increase financial literacy. Another important direction is partnership with international organizations, the use of digital technologies, and the introduction of standards for assessing and monitoring green projects. An integrated approach will allow Tajikistan to improve the environmental situation, strengthen the financial sector, and increase competitiveness in the field of sustainable development.

Key words: *green lending, sustainable development, environmental projects, renewable energy, regulatory framework, digital technologies, small and medium businesses, environmental financing.*

Муқарриз: *Раҳматов Акрам Сафарович,
дотсенти кафедраи идораи давлатӣ ва
иқтисоди миллии АИДНПҚТ*

ТДУ: 334.02

**РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ОМИЛИ АСОСИИ ТАЪМИНИ РУШДИ
УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ**

АКИМОВ САИДҶОН МУРОДМАДОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи молия ва иқтисоди рақамии Донишқадаи
технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб,
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, маҳаллаи Борбад.
Тел: (+992) 98 560 0955. E-mail: saidjon_933208824@bk.ru.

Дар мақола муаллиф оид ба хусусиятҳо ва афзалиятҳои иқтисоди рақамӣ инчунин гузариш ба ин мадели нави иқтисодиро асоснок намуда, зикр менамояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи нави иқтисоди рақамӣ қарор дошта, тадбирҳои муассирро барои гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт дар соҳаҳои гуногуни кишвар ба роҳ монда истодааст. Муаллиф тавонистааст, таҳлилҳои дақиқро доир ба рушди иқтисоди рақамӣ дар давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз маълумотҳои омӯрӣ ва дигар сарчашмаҳои бозътимод дарҷ намояд, ки аз актуалӣ будани мавзӯи таҳқиқотӣ дарак медиҳад.

Калидвожа: *иқтисоди рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, соҳибқориҳои рақамӣ, инфрасохтори рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ, тичорати электронӣ, иқтисодиёти миллӣ, инноватсия.*

Иқтисоди рақамӣ (веб, иқтисодиёти интернет, e-есопоту) як фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки ба технологияҳои рақамӣ асос ёфтааст, ки бо тичорати электронӣ алоқаманд аст ва молу хидматҳои рақамӣ, ки аз ҷониби онҳо истеҳсол ва ба бозор бароварда мешаванд фаҳмида мешавад. Пардохтҳо барои хидматҳо ва молҳои иқтисоди рақамӣ аксар вақт бо асъори рақамӣ (пулҳои электронӣ) сурат мегиранд.

Мафҳуми иқтисодиёти рақамиро аввалин маротиба Дон Тапскотт дар китоби маъруфи худ "Иқтисодиётӣ рақамӣ: Дурнамо ва хатарҳо дар давраи иктишофи шабакавӣ" соли 1995 истифода кардааст. Николас Негропonte, асосгузори медиа-лабораторияи институти технологии Массачусетс ва муаллифи китоби "Быт Цифровим", ки соли 1995 нашр гардидааст иқтисодиёти рақамиро ҳамчун истифодабарии "Бит ба ҷойи атомҳо" шарҳ додааст. [1, с.180-188]

Лозим ба ёдоварист, ки фановариҳои иттилоотӣ, барномаҳои компютерӣ давраи ҳозира дар ҳаёти шахсу ҷомеа таъсиррасон мебошанд, дар бисёри ҳолату мавқеъҳо ин фановариҳо мусоидатгузори пешравии ҳаёти зиндагонии мардум гарданд. Бояд таъкид кард, ки зери унвони "иқтисоди рақамӣ" як амалкарди таҳасусӣ дар ҷоддаи иқтисод ва молия фаҳмида мешавад, ки зери шиори истифода аз фановариҳои иттилоотии муосири рақамӣ барои идорасозии молияи рақамӣ, тичорати электронии рақамӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, тақвияти истеҳсолоти рақамӣ фаҳмида мешавад, аз ин ҷиҳат дар амал ба корандозии асарбахши он метавонад дар созмондихии модели ҷадиди идоракунии иқтисодии рақамӣ ва раванги баъдинаи он барои татбиқи навгониҳои рақамӣ дар идоракунии молия ва истеҳсолот, ҷалби сармояи хориҷӣ, таҳкими тамоюли содиротӣ, тақвияти маҳсулоти воридотивазкунанда ва дарёфти роҳҳои хизматрасонии рақамӣ имкониятҳои лозимаро фароҳам меорад. [2, с.99-106]

Бо дар назардошти рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба иқтисодиёти рақамӣ алоқамандии ногузастанӣ дорад. Истифодаи технологияҳои компютерӣ ва рақамӣ яке аз асосҳои калидии ташаккули сиёсати иқтисодии давлатҳои муосир ба шумор меравад. Дар замони муосир бо пешрафти илму техника иқтисоди ҷаҳонӣ низ бомаром тағйир меёбад. Аз ин ҷост, ки солҳои охир бо дарназардошти тағйирёбии авзои иқтисодиёто

сиёсии ҷаҳон нақши технологияҳои муосир ва навгониҳои электронию рақамӣ дар идоракунии молиявӣ, идоракунии давлатӣ, бештар меафзояд. Дар ҳамин асос, аз рӯи ақидаҳои назариявӣ муаммои таъмин ва амалишавии иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст.

Дар ин ҷода, агар мо ба шохисҳо ва маълумтҳои марбут ба омор нигоҳ андозем, онҳо маълум мешавад, ки муносиб ба баҳодиҳии Намояи ҷаҳонии навгонӣ (The Global Innovation Index, GII) дар соли 2022 Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба дараҷоти таъсиргузори фановариҳои рақамӣ дар дохили 139 кишвари ҷаҳон мавқеи 104-умро дар даст дорад. Дар қатори давлатҳои ҷаҳони муосир Тоҷикистон аз ҷумлаи кишварҳое маҳсуб меёбад, ки қадамҳои аввалини худро ба марҳилаи рушди иқтисодиёти рақамӣ гузошта истодааст. [3]

Ҳамин тариқ, “иқтисоди рақамӣ” фаъолияти махсуси иқтисодӣ буда, он тавассути истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ дар соҳаи идоракунии молияи электронӣ, тичорати электронӣ, хизматрасониҳои рақамӣ ва ба мақсади тақвият бахшидани иқтисодиёти давлат ва ҷамъияти истифода бурда мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи нави иқтисоди рақамӣ қарор дошта, тадбирҳои муассирро барои гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт дар соҳаҳои гуногуни кишвар ба роҳ монда истодааст. Масъалаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиёти миллий дар меҳвари сиёсати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати кишвар қарор дошта, дар ин самт як қатор стратегияву барномаҳо, концепсияҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳукукии зерин қабул гардидааст:

1. Концепсияи ташаккули Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020, (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, №643);
2. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040, (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642);
3. Концепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042, (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2022, №439);
4. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, №460);
5. Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040, (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2022, №483);
6. Қонуни Ҷ.Т. «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» аз 16 апрели соли 2012 №822.
7. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисобаробаркунии ғайринақдӣ аз 22.06.2023, №586 ва ғ.

Бояд қайд намуд, ки тадбирҳои адешидашуда заминаҳои асосии ташкилию ҳукукии рушди иқтисоди рақамӣ дар кишвар маҳсуб меёбад.

Дар шароити имрӯз яке аз омилҳои таъмини амнияти иқтисодии мамлакат ва рақобатпазир будани он дар бозорҳои ҷаҳонӣ иқтисодиёти рақамӣ мебошад.

Имрӯз иқтисоди рақамӣ ва инноватсия хеле муҳим мебошанд, зеро ширкатҳо бештар тавассути шабакаҳои интернетӣ молу маҳсулоти худро дар бозори ҷаҳонӣ муаррифӣ мекунанд. Иқтисоди рақамӣ ба корхонаю ширкатҳо имкон медиҳад, ки ба бозорҳои байналмилалӣ ворид шаванд ва бо истеҳсолкунандагони сатҳи ҷаҳонӣ ба рақобат бароянд, ки ин барои рушди соҳа имконияти нав фароҳам меорад. Ҳамзамон

гуфтан ба маврид аст, ки ин раванд ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки хароҷотро кам кунанд, фаъолияти корхонаро ба танзим дароранд ва дар натиҷа маҳсулнокиро афзоиш бахшанд. Татбиқи иқтисоди рақамӣ ҳамзамон имкон фароҳам меорад, ки хизматҳои онлайнӣ, тичорати электронӣ ва барномаҳои мобилӣ ба воситаи асосӣ табдил ёбанд.

Бо ин мақсад пайваста ба Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 тасдиқ шудааст, дар доираи марҳилаҳо барои амалисозии дурнамои табодули рақамӣ дар ҷумҳурӣ пешбинӣ намуда, он дар се марҳила: марҳилаи якум то соли 2025, марҳилаи дуюм то соли 2030 ва марҳилаи сеюм то соли 2040 амалӣ карда мешавад. [4]

Таҷрибаи ҷомеаи ҷаҳонӣ исбот менамояд, ки гузариш ба иқтисоди рақамӣ ба бозори меҳнат низ бетағйир буда наметавонад. Эҷоди ҷойҳои нави корӣ малакаю маҳорати нав талаб мекунад. Ин раванд роҳи ҳалли мушкилоти муосир, ба монанди рушди устувор, тағйирёбии иқлим ва мушкилоти иҷтимоӣ ҳисобида мешавад.

Метавон якҷанд давлати пешрафтаи олам, ба мисли Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Чин, Сингапур, Эстония, Олмон, Чопон ва Норвегияро дар ин ҷода пешқадам донист. Ин мамлакатҳо тичорати электронӣ ва платформаҳои тичоратии машхурро дар фазои рақамии мамлакати худ нақши калидӣ шуморидаанд. Пешравии баъзе аз ин давлатҳо тавассути сармоягузорӣ ба технология, инноватсия ва инфрасохтори баландсифат дар табдилдиҳии рақамӣ мебошад. [5]

Таҳқиқоти Huawei ва Oxford Economics пешгӯӣ мекунанд, ки то соли 2025, 25% иқтисоди ҷаҳон рақамӣ хоҳад шуд. Ин маънои тақрибан 23 триллион долларро дорад. Ин фоиз дар соли 2015 15% буд, ки ин нишон медиҳад, ки танҳо дар 10 сол 10% афзоиш ёфтааст. [6]

Иқтисодиёти рақамӣ чун маҷрои нави рушди иқтисодӣ дар асоси мубодилоти далелҳо, иттилоот дар речаи вақти воқеӣ пайваста бо истифодаи технологияҳои рақамӣ, заминаҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва таҷрибаи соҳибкорӣ сурат гирифта, ба беҳтар шудани ҳосилнокии меҳнат, сатҳи зиндагӣ ва муҳити сармоягузорӣ мусоидат менамояд. Афзалияти иқтисодиёти рақамӣ дар он аст, ки он муносибатҳои доир ба истеҳсоли маҳсулот, коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли он, саривақт ва самаранок истифодабарии иттилоот ва далелҳои афзояндаро дар бар мегирад.

Таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки имрӯз тамоми давлатҳои дунё барои гузаштан ба модели нави иқтисодӣ барномаҳоро таҳия ва татбиқ карда истодаанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ барои гузариш ба модели нави иқтисодӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст. Иқтисодиёти рақамӣ, ин пеш аз ҳама, чунин иқтисодиёте мебошад, ки дар асоси рушди технологияи иттилоотӣ, рушди тичорати электронӣ ва бизнеси рақамӣ рушд мекунад. Яъне, он чунин намуди иқтисодиёте мебошад, ки истеҳсоли мол, хизматрасонӣ ё дигар фаъолияти иқтисодӣ ба таври рақамӣ амалӣ карда мешавад. Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи рушд қарор дорад ва тавре ки мебинем, дар давлатҳои тараққиқарда, маҳз ба сармояи инсонӣ таъя мекунанд. Мувофиқи барномаҳои иқтисодӣ ва пеш аз ҳама мувофиқи Стратегияи миллии рушд то соли 2030 Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба модели нави иқтисодӣ қадам гузорад ва асоси ин модел рушди сармояи инсонӣ мебошад. [7, с.41-56]

Таъя ба донишҳои нав ва аз худ кардани технологияи муосир, рушд додани хизматрасонии интернетӣ ва ҳамаи ин барои рушди минбаъдаи фаъолияти иқтисодии кишвар ва баланд бардоштани сифати аҳоли заминаи устувор мегузорад.

Дар паёми навбатиашон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки санаи 28.12.2024 ба

мачлиси Олӣ, аҳли зиёи мамлакат ва мардуми шарифи Тоҷикистон ироа намуда буданд, ба масъалаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намуда, бо ин мақсад зикр доштанд, ки Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст. Дар робита ба ин Пешвои миллат иброз доштанд, ки дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад:

Якум, такмили ғаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ.

Дуюм, то шабакаҳои панҷ-ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот.

Сеюм, рақамкунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ.

Чорум, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ.

Панҷум, истифодаи васеи зехни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ.

Шашум, андешидани ҷораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот.

Ҳафтум, ташаккул додани соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ.

Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт Президенти кишвар пешниҳод намуданд, ки солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон карда шаванд. Ҳамзамон бо ин, Пешвои миллат таъкид намуданд, ки дар низоми таълимии муассисаҳои тамоми зинаҳои таҳсилоти касбӣ равияи омода гардидани барномасозон ва дигар ихтисосҳои зарурӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ ва барномасозӣ ҷорӣ карда шавад.

Дар ин раванд, муҳайё кардани шароити беҳтарин барои тарбияи кадрҳо, пешниҳод намудани имтиёзҳои гуногун, ҳавасмандгардонии мутахассисони самти технологияҳои иттилоӣ ва бозомӯзӣ дар муассисаҳои пешқадами хориҷӣ зарур дониста мешавад.

Зимни ироаи паёмашон Пешвои муаззами миллат дар ин робита пешниҳод намуданд, ки дар заминаи Донишқадаи технология ва менечменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб Донишгоҳи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ таъсис дода шавад. Ба ин донишгоҳ мақоми пойгоҳи асосии тайёр кардани мутахассисони самти мазкур дода, илова бар ин, дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар факултаҳои кафедраҳои дахлдор таъсис дода шаванд. [8]

Ҳамин тариқ иҷроиши дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба эълон намудани солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия”, татбиқи стратегияву барномаҳо, консепсияҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар самти иқтисоди рақамӣ, имконият фароҳам месозад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон қадамҳои устувори худро ба модели нави рушди иқтисодӣ яъне иқтисоди рақамӣ гузорад.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Саттаров А.Ч., Ҷобиров Ҷ.Қ. Моҳият ва мафҳуми иқтисоди рақамӣ [Матн] / А.Ч. Саттаров, Ҷ.Қ. Ҷобиров // Маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ», 21-23 юми майи соли 2022. - Душанбе. - 2022. - С. 180-188.
2. Каримов Б.И., Самаранокии низоми электронӣ омили баланд бардоштани идораи молияи давлатӣ [Матн] / Б. И. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Бахши илмҳои иқтисодӣ). Душанбе. - 2023. - №1 саҳ; 99-106. ISSN-2413-5151.
3. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019. [Матн]: Махзани мутамааркази иттилоотӣ ҳуқуқӣ. Дастрас аз www.adlia.tj/index.html. (санаи мурочиат: 25.12.2024).
4. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019. [Матн]: Махзани мутамааркази иттилоотӣ ҳуқуқӣ. Дастрас аз www.adlia.tj/index.html. (санаи мурочиат: 15.01.2025).
5. Осими О. Паёми Президенти Тоҷикистон ба рушди иқтисодиёти рақамӣ ва низоми муҳофизати устувор мусоидат менамояд 12.01.2025 /АМИТ «Ховар»/. Дастрас аз <https://khovar.tj> > (санаи мурочиат: 25.01.2025).
6. <https://shamizanjani.ir/> санаи мурочиат 19.10.2024.
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, № 636 тасдиқ шудааст. - Душанбе, 2016. – 41-56 с.
8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2024 [манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.prezident.tj>. (санаи мурочиат: 07.01.2025).

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ**

АКИМОВ САИДДЖОН МУРОДМАДОВИЧ,

кандидат экономических наук, заведующий кафедрой финансов и цифровой экономики Института технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб, 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, р. Борбад.
Тел: (+992) 98 560 0955. E-mail: saidjon_933208824@bk.ru.

В статье автор рассматривает особенности и преимущества цифровой экономики и обосновывает переход к этой новой экономической модели, отмечая, что Республика Таджикистан находится на новом этапе цифровой экономики и принимает эффективные меры по переходу к цифровизации экономики в различных отраслях страны. Автору удалось представить точный анализ развития цифровой экономики в развитых странах мира и Республике Таджикистан с использованием статистических данных и других достоверных источников, что свидетельствует об актуальности темы исследования.

Ключевые слово: цифровая экономика, цифровые технологии, цифровые услуги, цифровое предпринимательство, цифровая инфраструктура, информационные технологии, электронная коммерция, национальная экономика, инновации.

**DIGITALIZATION OF THE ECONOMY IS THE MAIN FACTOR IN ENSURING
SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY**

AKIMOV SAIDJON MURODMADOVICH,

candidate of Economic Sciences,, Head of the Department of Finance and Digital Economy of the Institute of Technology and Innovation Management in Kulob. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulob, Borbad district.

Phone: (+992) 98 560 0955. Email: saidjon_933208824@bk.ru.

In the article, the author discusses the characteristics and advantages of the digital economy and justifies the transition to this new economic model, noting that the Republic of Tajikistan is at a new stage of the digital economy and is taking effective measures to transition to the digitalization of the economy in various sectors of the country. The author managed to present an accurate analysis of the development of the digital economy in developed countries of the world and the Republic of Tajikistan using statistical data and other reliable sources, which indicates the relevance of the research topic.

Key words: digital economy, digital technologies, digital services, digital entrepreneurship, digital infrastructure, information technologies, e-commerce, national economy, innovation.

**АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА**

АХМЕДОВ ХУШБАХТ АНВАРБЕГОВИЧ,

старший преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного
финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.
Душанбе, ул. Нахимова 64/14.

E-mail info-khushbakht@mail.ru, Тел.: (+992) 907-90-00-50

Актуальной задачей в контексте повышения эффективности управления государственным долгом считается анализ и оценка его качества. Автором выделены критерии, характерные эффективности и принципам государственного финансового контроля в контексте управления государственным долгом. Отмечается, что один из основных показателей эффективности государственного долга является его воздействие на социально-экономические отрасли страны. Автором проведено анализ и оценка основных показателей государственного долга Республики Таджикистан. Выделены и охарактеризованы система показателей для анализа и оценки эффективности государственного долга. Представлены формулы расчета показателей для анализа и оценки государственного долга. Рассчитаны основные показатели, отражающие долговую устойчивость Республики Таджикистан, и сделано вывод, что за анализируемый период (2019-2023 годов), в конечном итоге, все показатели не превышали установленных пороговых значений, что свидетельствуют об устойчивости Республики Таджикистан по выполнению государственных долговых обязательств. Выявлены основные качественные критерии эффективности управления государственным долгом.

Ключевые слова: управление государственного долга, эффективность, показатели, анализ, критерии, оценка, долговые обязательства, коэффициент, долговая устойчивость страны, экспертная оценка.

Один из важных инструментов регулирования макроэкономических процессов является государственный долг. При управлении государственным долгом особое внимание уделяется анализу и оценки его эффективности. Основными показателями, посредством, которых проводятся анализ, и оценка уровня эффективности управления государственным долгом считаются его размер и стоимость его погашения.

Вопросы анализа и оценки эффективности управления государственным долгом всегда являются более востребованными, поскольку государственный долг, с одной стороны, направлено на обеспечение стабильного развития национальной экономики и повышению уровня благосостояния населения страны, с другой стороны, является важным дополнительным источником притока финансовых ресурсов для покрытия дефицита государственного бюджета.

Актуальной задачей в контексте повышения эффективности управления государственным долгом считается анализ и оценка его качества. Для решения этой задачи, как на уровне отдельного государства, так и на мировом уровне применяются различные методы, инструменты и индикаторы. Некоторые международные финансовые институты, например, Международный банк реконструкции и развития (МБРР), Международный валютный фонд (МВФ), с целью оценки эффективности управления государственным долгом применяют разных долговых индикаторов [4, с.65]. Кроме этого, международные рейтинговые агентства, с целью разработки заёмных рейтингов, используют различные инструменты и методик по оценке государственного долга.

Мы считаем, что для анализа и оценки эффективности управления государственным долгом можно исходит из двух точек зрения:

- разработка и реализация внешних и внутренних программ привлечения займов;
- финансовый контроль и мониторинг за процессом получения государственного внешнего и внутреннего долга.

Необходимо отметить, что до сих пор в научных источниках отсутствует единый и общепринятый подход к анализу и оценки эффективности государственного долга. Мы считаем, что эффективность управления государственным долгом - это уровень разумного и обоснованного использования государственного долга, получения запланированных результатов с применением наименьших издержек, что приводит к уменьшению уровня государственной долговой нагрузки [10, с.41].

Можно выделить несколько критериев, характерные эффективности и принципам государственного финансового контроля в контексте управления государственным долгом (таблица 1).

Таблица 1. - Критерии, характерные эффективности и принципам государственного финансового контроля в контексте управления государственным долгом

Троичность особенностей эффективности	Признаки эффективности
Эффективность контроля за процессом притока государственных займов, которые отражаются в стратегии государственного долга	- правомерность; - убедительность; - рациональность; - плодотворность.
Эффективность контроля за реализации полученных государственных займов: - в ходе применения; - по итогам применения.	- доказательность; - полезность; - целенаправленное применение; - бережливость; - результативность;
Эффективность мероприятия по контролю за ходом использования государственных займов: - эффективность для субъектов власти разных уровней, для населения и предприятий; - эффективность деятельности уполномоченных государственных органов по финансовому контролю (организационный подход)	- активность; - безубыточность; - полезность.

Источник: составлено автором

Таким образом, в процессе уточнения признаков эффективности первичным этапом считаются своеобразие и правила организации государственного финансового контроля и проведению надзорных мер, направленных на разработку и реализация государственных программ по привлечению заёмных средств [3, с.120].

При анализе и оценки эффективности государственного долга, необходимо опираться на традиционные показатели эффективности, которые включают:

- *абсолютные показатели эффективности* - отражают уровень завоевания запланированных целей или ожидаемых результатов в отобранной системе индикаторов оценки государственного долга;

- *качественные показатели эффективности* - показывают качество системы управления государственным долгом или выполнении государственных программ по получению внешних долговых обязательств в пределах применения предоставленных финансовых средств;

- *относительные показатели эффективности* - показывают продуктивность в контексте финансовых издержек на единицу государственных услуг;

- *динамические показатели эффективности* - выражают динамику абсолютных и относительных показателей по временному интервалу.

Мировая практика показывает, что один из основных показателей эффективности государственного долга является его воздействие на социально-экономические отрасли страны. Оценка этого показателя осуществляется путем определения общего размера долговых обязательств государства на душу населения, сравнение размеров показателей по государственному долгу к валовому внутреннему продукту (ВВП) или к общему размеру госрасходов и т.д. [6, с.95]

Государственный долг в зависимости от валюты, используемые для его погашения, подразделяется на внутренний и внешний. Такая классификация государственного долга способствует более широкому и всестороннему его анализу и оценки, а также воздействует на уровень эффективности управления государственным долгом. Превышение объема внешнего долга в структуре общего объема государственного долга имеет негативный характер и в этом случае страна-дебитор может находиться под воздействием кредитора [1, с.36].

Статистические данные показывают, что объемы государственного долга Республики Таджикистан за последние годы в процентах к ВВП имеют тенденцию к уменьшению (рис. 1).

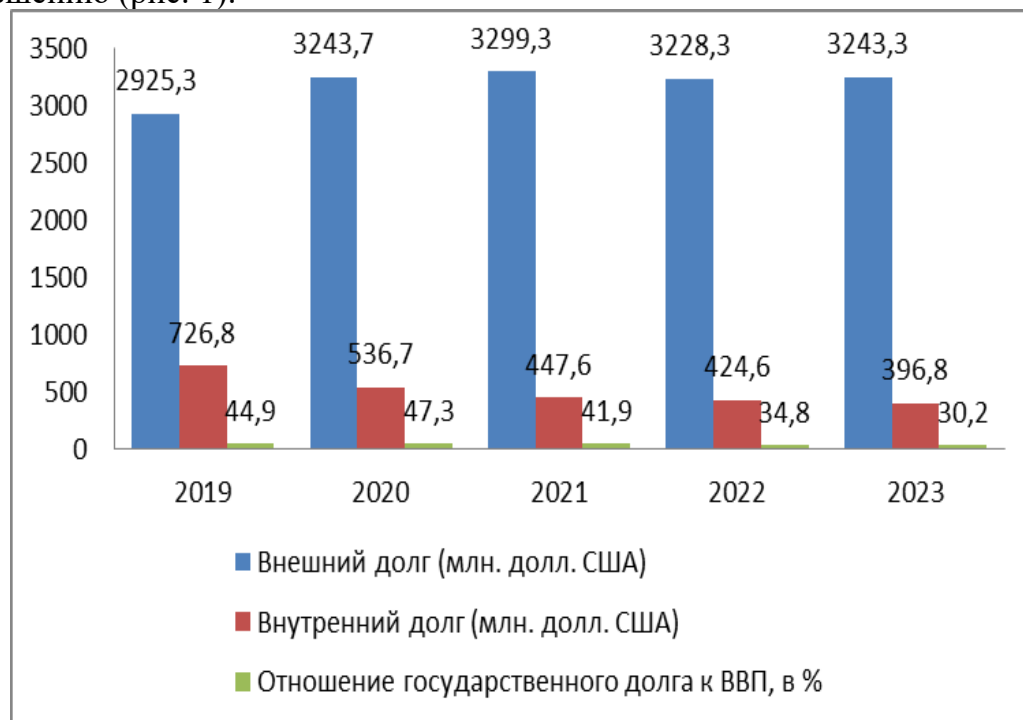

Рис. 1. Государственный долг Республики Таджикистан

Источник: составлено автором на основе данных Министерства финансов Республики Таджикистан

По данным рисунок 1, объемы государственного долга Республики Таджикистан в 2023 году в процентах к ВВП составили 30,2%, что на 14,7% меньше чем в 2019 годом. За анализируемый период в структуре государственного долга страны преобладает внешний долг, что может привести к повышению уровня рисков, особенно валютного риска, по погашению этого долга. Доля внешних заимствований в структуре государственного долга Республики Таджикистан за последние годы имеет тенденцию к повышению: в 2019 году - 80,0%, в 2020 году - 85,8% , в 2021 году - 88%, в 2022 году - 88,4, в 2023 году - 89,0%. В Среднесрочной стратегии управления государственным долгом Республики Таджикистан на 2024-2026 годы установлено, что доля государственного долга в иностранной валюте от общего объема долга должен составлять не более 85,0% [8].

По данным Министерство финансов Республики Таджикистан за последние годы объем государственного внешнего и внутреннего долга страны по отношению к ВВП в процентах снижается (рис. 2).

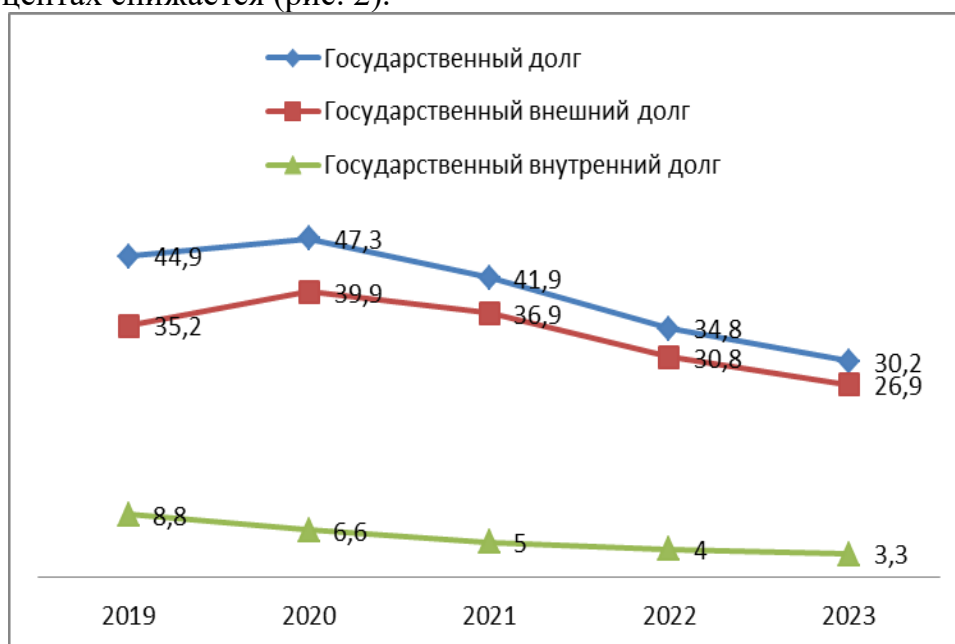

Рис. 2. Государственный долг Республики Таджикистан в % к ВВП

Источник: составлено автором на основе данных Министерство финансов Республики Таджикистан

Анализ данных рисунок 2 показывают, что в 2023 году общий размер государственного внешнего долга составил 26,9% к ВВП, что на 8,3 процентных пункта меньше чем в 2019 годом. В 2023 году размер государственных внутренних долговых обязательств равнялся к 3,3% от ВВП, что на 5,5 процентных пункта меньше по сравнению с 2019 годом.

Анализ различных источников показывает, что в мировой практике используются несколько показателей, посредством которых проводится анализ и оценка эффективности государственного долга (рис. 3)

Рис. 3. Система показателей для анализа и оценки эффективности государственного долга

Источник: составлено автором

Теперь раскроем сущность показателей, используемые с целью анализа и оценки государственных долговых обязательств, показанные на рис. 3.

Государственный долг к ВВП - это один из основных макроэкономических показателей, используемый для уточнения отношения размера государственных долговых обязательств к ВВП страны в %.

Государственный внешний долг к ВВП - это индикатор с помощью, которой более точнее определяется финансовое состояние страны, в процентах в ВВП рассчитывается долговая нагрузка страны по отношению к валовому размеру производства и способность страны погашать долг.

Государственный внутренний долг к ВВП - это критерия, иллюстрирующий отношение государственных долговых обязательств к ВВП страны в %, а также, измеряющий объем финансовых возможностей государства по обслуживанию его внутреннего долга.

Коэффициент долговой зависимости экономики уточняется как соотношение стоимости государственных долговых обязательств к ВВП и способствует провести оценку долговой устойчивости страны. Нормативный уровень данного коэффициента установлено в размере $\leq 0,6$. Кроме этого на практике применяется *коэффициент реальной долговой зависимости экономики*, отражающий зависимость национальной экономики от годовых выплат по обслуживанию государственного долга. Нормативное значение этого коэффициента тоже установлено в размере $\leq 0,6$ [2, с.14].

Коэффициент внешней долговой зависимости экономики, описывая соотношение общего объема государственного долга в процентах к её ВВП, показывает

зависимость экономики страны от ежегодных выплат по обслуживанию государственных долговых обязательств и рассчитывается по следующей формуле:

Коэффициент = сумма государственного внешнего долга / ВВП.

В соответствии с установленными отдельными международными финансовыми организациями критерий, критической степенью данного коэффициента признается 60% или 0,6, когда оценивается общий объем государственных долговых обязательств. МВФ принято пороговые значения коэффициента «*совокупный внешний долг/ВВП*», в соответствии с которых уровень долговой нагрузки страны по внешнему долгу признается высоким, если данный коэффициент будет больше 50%. Другим индикатором является *отношение общей суммы государственного внешнего долга к экспортного дохода*, критическим уровнем которой считается 200%, а когда этот показатель превышает 275%, тогда возникает необходимость либо полностью, либо частично списать внешних долговых обязательств страны [5, с.120].

Коэффициент внутренней долговой зависимости экономики рассчитывается как отношение суммы основного государственного внутреннего долга с процентами по обслуживанию долга к объёму ВВП. Пороговый уровень этого индикатора должен быть меньше или равен 0,3.

Государственный долг на душу населения - это показатель, позволяющий оценить государственную долговую нагрузку на население страны, и рассчитывается следующим образом:

Государственный долг на душу населения = Общий государственный долг / Численность населения

В Республике Таджикистан вопросы, связанные с анализом и оценкой эффективности и целесообразности использования государственных финансовых средств, в том числе, суммы государственных долговых обязательств, решаются Счетной палатой Республики Таджикистан посредством применения различных методик, способов, инструментов, индикаторов, используемых в мировой практике.

Исследование различных экономических источников позволял нам выделить несколько формул, с помощью которых проводится анализ и оценка государственного долга (табл. 2).

Таблица 2. - Формулы расчета показателей для анализа и оценки государственного долга

Формула показателя	Обозначения
$D_1 = \frac{D_{\text{внешний}}}{\text{ВВП}} * 100\%$	$D_{\text{внешний}}$ – внешний государственный долг
$D_2 = \frac{D_{\text{внутренний}}}{\text{ВВП}} * 100\%$	$D_{\text{внутренний}}$ – внутренний государственный долг
$D_3 = \frac{D}{\text{ВВП}} * 100\%$	D – государственный долг
$D_4 = \frac{D_{\text{общий с \%}}}{\text{ВВП}} * 100\%$	$D_{\text{общий с \%}}$ – государственный долг с % по обслуживанию. Не должен превышать значение 0,3.
$D_5 = \frac{D_{\text{внешний с \%}}}{\text{ВВП}} * 100\%$	$D_{\text{внешний с \%}}$ - государственный внешний долг с % по обслуживанию
$K = \frac{D}{\text{Ч}_н} * 100\%$	$\text{Ч}_н$ - численность населения

Источник: составлено автором на основе различных экономических источников

Следует подчеркнуть, что при анализе и оценки государственного долга также необходимо рассматривать и другие социально-экономические показатели, такие как инфляция, коэффициенты уровня жизни населения, здоровья населения страны, рождаемость/смертность и т.д.

При анализе и оценки эффективности государственного долга необходимо определить уровень долговой устойчивости страны. Данный индикатор позволяет определить способность государства привлекать и в установленные сроки погашать заёмные средства, а также провести выплаты по обслуживанию долга.

Используя различных методик и индикаторов, на основе статистических данных, нами рассчитаны основные показатели, отражающие долговую устойчивость Республики Таджикистан (табл. 3).

Таблица 3. - Показатели, отражающие долговую устойчивость Республики Таджикистан

Показатель	2019	2020	2021	2022	2023	Критерий
$K_0 = \frac{Д}{ВВП} * 100\%$ Д - государственный долг	44,9	47,3	41,9	34,8	30,2	<50%
$K_1 = \frac{Д_{\text{внутренний}}}{Д} * 100\%$	20,0	14,1	11,9	11,6	10,9	<50%
$K_2 = \frac{Р_{гд}}{Р_{гб}} * 100\%$ Р _{гд} - расходы на обслуживание государственного долга; Р _{гб} - расходы государственного бюджета	18,9	12,5	11,9	10,1	9,1	<10%
$K_3 = \frac{П_{гд}}{Д_{гб}} * 100\%$ П _{гд} - годовая сумма платежей по погашению и обслуживанию государственного долга; Д _{гб} - доходы государственного бюджета	16,5	12,8	11,9	9,7	8,7	<10%
$K_4 = \frac{Д}{Д_{гб}} * 100\%$	149,4	160,0	143,0	110,5	91,1	<250%
$Д_5 = \frac{Д_{\text{внешний}}}{ЭТУ} * 100\%$ ЭТУ - годовой объем экспорта товаров и услуг	206,4	209,8	143,0	141,0	120,4	<220%
$Д_5 = \frac{П_{гд} \text{ (внешний)}}{ЭТУ} * 100\%$	31,0	19,5	13,5	14,1	12,9	<25%

Источник: рассчитано автором по данным Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Министерство финансов Республики Таджикистан

По данным таблицы 3, за анализируемый период, в конечном итоге, все показатели не превышали установленных пороговых значений, что свидетельствуют об устойчивости Республики Таджикистан по выполнению государственных долговых обязательств.

На наш взгляд, целесообразно будет, если при анализе и оценки уровня эффективности управления государственных долговых обязательств учитывается важности разных показателей. Для решения этой задачи в международной практике используется правило точечных оценок Фишберна (табл. 4).

Таблица 4. - Значимость показателей эффективности управления государственным долгом по Фишберну

Места по значимости	Показатели	Веса по Фишберну
1	Индикатор уровня жизни	0,0741
2	Индикатор здоровья населения	0,0712
3	Коэффициент продолжительности жизни населения	0,0684
4	Коэффициент рождаемости	0,0655
5	Коэффициент смертности	0,0627
6	Рождаемость/смертность	0,0598
7	Финансирование сферы здравоохранения, % ВВП	0,0570
8	Финансирование сферы образования, % ВВП	0,0541
9	Индекс пенсионного возраста	0,0513
10	Индекс рабочих сил	0,0484
11	ВВП/трудовые ресурсы, долл.	0,0456
12	Уровень безработицы, %	0,0427
13	Уровень инфляции, %	0,0399
14	Индекс налогового бремени	0,0370
15	Инвестирование в национальную экономику, % ВВП	0,0342
16	Иностранные инвестиций, % ВВП	0,0313
17	Экспорт, % ВВП	0,0285
18	Импорт, % ВВП	0,0256
19	Золотые и валютные резервы, % ВВП	0,0228
20	Коэффициент долговое бремя населения, долл./человек	0,0199
21	Коэффициент внешней долговой зависимости страны	0,0171
22	Коэффициент внутренней долговой зависимости страны	0,0142
23	Коэффициент долговой зависимости	0,0114
24	Государственный внешний долг, % ВВП	0,0085
25	Государственный внутренний долг, % ВВП	0,0057
26	Государственный долг, % ВВП	0,0028
Сумма весов		1

Источник: Яшина Н.И. Проблемы и подходы к оценке эффективности управления государственным долгом с учетом показателей социально-экономического развития стран / Н.И. Яшина, Е.В. Поющева // Аудит и финансовый анализ. - 2013. - С. 398

Правило точечных оценок Фишберна - это способ, посредством которого проводится оценка значимости возможностей социально-экономического развития государства, когда этим возможностям предоставлены определенные преимущества. В рамках этих правил для каждого индикатора P_i подходить степень его значения r_i . С целью оценки данной степени, следует всех индикаторов поставить по порядковому номеру, исходя из уменьшения значения, провести их ранжированию и в этом случае значимость i -го индикатор r_i уточняется по Фишберну:

$$r_i = 2 \cdot (N - i + 1) / (N + 1) \cdot N, \quad (1)$$

где: r_i - масса i -го индикатора;

N - количество индикаторов для оценки социального и экономического состояния страны;

i - последовательный номер индикатора.

Валовый регламентированный индикатор, определяющий процесс социального и экономического развития государства, в зависимости от значения всех 26 индикаторов, уточняется следующим образом:

$$I = r_1 \cdot P_1 + r_2 \cdot P_2 + \dots + r_{26} \cdot P_{26} \quad (2)$$

где: r_1 - значения i -го индикатора по Фишберну;

P_1 - регламентированная значимость i -го индикатора.

В бедующее с целью измерения валового регламентированного показателя социального и экономического обстоятельства государства, исходя из значения показателей, применяются все 26 показателей. Если значение данного регламентированного показателя будет меньше, тогда уровень эффективности управления государственным долгом будет больше [9, с.390].

Следует отметить, используя метод экспертных оценок, распределим установленных в правилах точечных оценок Фишберна показателей в порядке снижения их значения. При этом ключевыми считаются те показатели, посредством которых оценивается социального и экономического положения страны (показатели с 1 по 19), поскольку приоритетной задачей государства является улучшение благосостояния граждан страны.

В правилах точечных оценок Фишберна показатели, характеризующие эффективности управления государственным долгом, занимают второе место (показатели с 20 по 26) [9, с.391].

Необходимо отметить, что кроме вышерассмотренных методов и индикаторов анализа и оценки государственного долга, существуют и методы количественной оценки показателей, определяющих уровень эффективности управления государственных долговых обязательств. К более важным качественным признакам эффективности управления государственных долговых обязательств относятся:

- сокращение общего объема финансирования процесса управлению государственным долгом;
- рационализация параметров и структуры государственного долга;
- улучшение обслуживания государственных долговых обязательств;
- целесообразное и оптимальное использование средства государственного долга.

Следует отметить, что эти критерии используются для сравнения достигнутых результатов по управлению государственных долговых обязательств с запланированными параметрами.

В заключении отметим, что управление государственным долгом считается важным инструментов реализации государственной финансовой политики. На

практике применяются различные методы и способы анализа и оценки эффективности управления государственным долгом, что способствуют получению точных, достоверных статистических данных о государственных долговых обязательствах и принимать обоснованные и рациональные решения по их эффективному управлению.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ермакова Е.А. Методические подходы к оценке эффективности долговой политики государства / Е.А. Ермакова // Финансы и кредит. - 2020. - №28(604). - С. 32-39.
2. Бжихатлов С.Х. Особенности управления государственным долгом / С.Х. Бжихатлов, А.А. Нагаев, // Актуальные вопросы экономических наук. - 2016. - № 50-2. - С. 11-16.
3. Жук И.Н. Внешний долг государства: методология и стратегия управления / И.Н. Жук. - Минск: БГЭУ. - 2010. - 218 с.
4. Косов М.Е. Зарубежные практики управления государственным долгом на основе стандарта DSA / М.Е. Косов // Аудиторские ведомости. - 2020. - №1. - С. 64-68.
5. Кирюшкина А.Н. Пути совершенствования практики управления долгом в разрезе обеспечения долговой устойчивости регионов / А.Н. Кирюшкина // КНЖ. - 2022. - №4(17). - С. 119-123
6. Марусева К.А. Долговой механизм в экономике: содержание, структура, факторы / К.А. Марусева // Вестник БДЭУ. - 2022. - №4 (117). - С. 90-97.
7. Официальный сайт Министерство финансов Республики Таджикистан - www.moliya.tj
8. Среднесрочная стратегия управления государственным долгом Республики Таджикистан на 2024-2026 годы. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2023 года, №587.- 42 с. [Электронный ресурс] // www.moliya.tj
9. Яшина Н.И. Проблемы и подходы к оценке эффективности управления государственным долгом с учетом показателей социально-экономического развития стран / Н.И. Яшина, Е.В. Поющева // Аудит и финансовый анализ. - 2013. - С. 386-394
10. Яшин С.Н. Показатели комплексной сравнительной оценки потенциала региона в рамках мониторинга экономической безопасности региона / Яшин С.Н., Пузов Е.Н. // Финансы и кредит. - 2016. - №5. - С. 39-43

ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҶИИ САМАРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ

АХМЕДОВ ХУШБАХТ АНВАРБЕГОВИЧ,

муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди
Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.
E-mail: info-khushbakht@mail.ru, Тел.: (+992) 907-90-00-50

Вазифаи муҳим дар доираи баланд бардоштани самаранокӣи идоракунии қарзи давлатӣ таҳлил ва баҳодиҳии сифати он мебошад. Муаллиф меъёрҳои, ки ба самаранокӣ ва принципҳои назорати давлатии молиявӣ дар заминаи идоракунии қарзи давлатӣ хос мебошанд, муайян кардааст. Қайд шудааст, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии самаранокӣи қарзи давлатӣ таъсири он ба бахшҳои иҷтимоию иқтисодии мамлакат ба шумор меравад.

Муаллиф нишондиҳандаҳои асосии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил ва баҳодиҳӣ намудааст. Системаи нишондиҳандаҳо барои таҳлил ва баҳодиҳии самаранокӣ қарзи давлатӣ муайян ва тавсиф карда шудаанд. Формулаҳои ҳисобкунии нишондиҳандаҳо барои таҳлил ва баҳодиҳии қарзи давлатӣ оварда шудаанд. Нишондиҳандаҳои асосии инъикоскунандаи устувории қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб карда шуда, ҳулоса карда шудааст, ки дар давраи таҳлилишуда (солҳои 2019-2023), дар ҷамъбаст, ҳамаи нишондиҳандаҳо аз меъёрҳои ҳадди муқарраршуда зиёд набуданд, ки ин аз устувории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иҷрои уҳдадориҳои қарзи давлатӣ шаҳодат медиҳад. Меъёрҳои асосии сифатии самаранокӣ идоракунии қарзи давлатӣ муайян карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: идоракунии қарзи давлатӣ, самаранокӣ, нишондиҳандаҳо, таҳлил, меъёрҳо, баҳодиҳӣ, уҳдадориҳои қарзӣ, коэффитсиент, устувории қарзи мамлакат, баҳодиҳии экспертӣ.

ANALYSIS AND EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF PUBLIC DEBT MANAGEMENT

AKHMEDOV KHUSHBAKHT ANVARBEGOVICH,

senior lecture of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economic. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. E-mail: info-khushbakht@mail.ru, (+992) 907-90-00-50

An urgent task in the context of improving the efficiency of public debt management is the analysis and evaluation of its quality. The author identified the criteria characteristic of the efficiency and principles of state financial control in the context of public debt management. It is noted that one of the main indicators of the effectiveness of public debt is its impact on the socio-economic sectors of the country. The author analyzed and assessed the main indicators of the public debt of the Republic of Tajikistan. The system of indicators for the analysis and evaluation of the effectiveness of public debt is identified and characterized. Formulas for calculating indicators for the analysis and evaluation of public debt are presented. The main indicators reflecting the debt sustainability of the Republic of Tajikistan are calculated, and it is concluded that for the analyzed period (2019-2023), ultimately, all indicators did not exceed the established threshold values, which indicates the stability of the Republic of Tajikistan in fulfilling public debt obligations. The main qualitative criteria for the effectiveness of public debt management are identified.

Key words: public debt management, efficiency, indicators, analysis, criteria, assessment, debt obligations, coefficient, country's debt sustainability, expert assessment.

Муқарриз: Досиев М., н.и.и., профессор, мудири
кафедраи идоракунии молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамии АИДНПҶТ

ТДУ: 332.1

**СИЁСАТИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА РУШДИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДИӢ ДАР
ХУДУДИ ШАҲР**

МАХКАМОВА ИШКИНИСО ИНОМОВНА,

унвончӯ, муаллими калони кафедраи технологияи иттилоотӣ ва амнияти иттилоотӣ,
факултети дипломатия ва сиёсати Академияи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33.
тел. (+992) 935 81 88 85 E- mail: mahkamova.ishkniso@mail.ru

Дар ин мақола муалиф оиди таҷрибаи ҷаҳонӣ, ки шумораи зиёди давлатҳо танҳо ба туфайли истифода аз сиёсати сармоягузори мақомоти иҷроияи маҳали ҳокимияти давлатӣ барои беҳтар гардондани вазъи иқтимоӣ ва иқтисодиёти аҳоли таъмин менамояд шарҳ додааст.

Пӯшида нест, ки дар шароити имрӯза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дараҷаи баланди касри буҷет ба назар мерасад. Маҳз ба туфайли ин зарурияти ҷалбнамоии сармоягузори хориҷӣ ба вуҷуд омадааст. Ҷалбнамоии сармоягузори хориҷӣ, пеш аз ҳама, бо максоди азнавсозӣ ва таҷдиди хоҷагии халқ ба роҳ монда мешавад. Барои ҳамин ҷалбнамоии васеъи сармояи хориҷӣ яке аз масъалаҳои умумии дар сиёсати иқтисодӣ хориҷии кишварамон ба ҳисоб меравад. Инчунин дигаргунии сиёсати сармоягузори мақомоти иҷроияи маҳали ҳокимияти давлатӣ дар ҷараёни ҷалби сармояи дохилии ва дигаркунии қонуну санадҳои меъморӣ инъикос меёбад.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, буҷет, автоматикунонии, инвентарҳо, такрористеҳсолӣ, самараи иқтисодӣ, стратегия, гидроэнергетика.

Ҷараёни такрористеҳсолӣ воситаҳои асосии сиёсати сармоягузорӣ омили муҳимтарини афзудани иқтидорҳои истеҳсолӣ, ташкил ва инкишофи ҳудуди шаҳр мебошад, ки ҳамчун қисмати ҳақиқии сармоягузорӣ пешниҳод карда мешавад. Сохтмони асосӣ ҳама марҳилаҳои ташаккули ҳудуди шаҳр шурӯъ аз лоиҳакашӣ то ба истифода додани онро дар бар мегирад. Он бо роҳи сохтани корхонаҳо ва объектҳои нав, васеъсозӣ, таҷдид ва азнавмучаҳазонии техникаи он амалӣ карда мешавад.

Ба сохтмони нав дар ҳудуди шаҳр, одатан, сохтани корхонаҳои нав, бино, иншоот, ки дар майдончаҳои нав ва мувофиқи лоиҳаҳои махсус сохта шудаанд, дохил мешаванд. Азнавмусаллаҳонии техникаӣ маҷмӯи чорабиниҳое мебошад, ки баландбардории дараҷаи техникаи истеҳсолоти алоҳидаро бо роҳи автоматикунонии ҷараёнҳои истеҳсолӣ, такмил ва ивазкунии таҷҳизотҳои куҳна, беҳсозии ташкил ва сохтори истеҳсолот дар бар мегирад. Он барои баландбардории дараҷаи илмӣ-техникаи истеҳсолот, иқтидорҳои истеҳсолӣ ва беҳтарсозии сифати маҳсулот равона карда шудааст.

Ба таркиби маблағгузориҳои давлатӣ дохил мешаванд: хароҷоти ҷустуҷӯҳои геологӣ, кофтуковӣ ва лоиҳавӣ; хароҷоти корҳои сохтмонӣ-васлгарӣ, харидани таҷҳизот, олот ва инвентарҳое, ки ба фондҳои асосӣ дохил мешаванд; хароҷоти ниғадории роҳҳои сохташаванда ва омодагии зебогии ҳудуди шаҳр.[1:11-15с]

Вазъи қиёсии хароҷоти алоҳида дар ҳаҷми умумии маблағгузориҳо сохтори он номида мешавад. Сохтори соҳавӣ (нақши ҳар як соҳа, сармоягунҷоиши истеҳсолоти алоҳидаи он, ҳиссаи хароҷоти соҳаҳои алоҳида дар ҳаҷми умумии маблағгузориҳо), технологӣ (ҳиссаи хароҷот барои корҳои сохтмонӣ-васлгарӣ, хариди таҷҳизот, олот ва ғайра) ва такрористеҳсолии (шакли такрористеҳсоли фондҳои асосиро ифода мекунад) маблағгузориҳоро фарқ мекунад.

Сиёсати сармоягузорӣ афзалиятҳои зиёд дорад. Ташкилотҳои махсуси сохтмонӣ хуб мучахҳаз гардонида шуда, базаи техникии махсус, ҳайати баландихтисоси коргарӣ ва таҷрибаи бойи амалисозии корҳои сохтмонӣ доранд.

Ба воситаҳои ҷалбшуда - қарзҳо (давлатӣ, тижоратӣ, аз ҷумла байналхалқӣ), инчунин, иштироки ҳиссаи ё дар сармоя бо роҳи ҷойгиркунонии озодаи сармоя дар бозори қоғазҳои қимматнок ва ё паҳнкунии пушидаи сармояҳо ва ғайра дохил мешаванд. Дар ҳолатҳои истисноӣ сарчашмаҳои марказонидашуда низ метавонанд ҷой дошта бошанд [8].

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, сохтори маблағгузориҳо тағйир ёфта, дар он ҳиссаи инвесторҳои хусусӣ зиёд мегардад.

Накшагирии сармоягузориҳо қисми таркибии бизнес-накша мебошад. Вазифаи муҳимтарини он ташкил ва инкишоф додани иқтисоди истеҳсоли бо роҳи моддигардонии хароҷоти якҷаҳта ва тақдими он ба бино, иншоот, мошин ва таҷҳизот, ашёи хом, масолеҳ ва дигар унсурҳои фондҳои асосӣ ва гардон ба ҳисоб меравад.

Маблағгузориҳо яке аз захираҳои муҳим ва ҳамзамон маҳдуде мебошанд, ки барои рушди иқтисодӣ ва зиёдкунии ҳаҷми маҳсулот барои ҷамъият зарур заминаи моддӣ муҳайё мекунанд. Бинобар ин, ба самти маблағгузориҳо бояд диққати махсус дода шавад. Ин аз корхона тақозо менамояд, ки сиёсати мукаммали сармоягузорӣ дошта бошад. Дар ин замина корхонаро зарур аст, ки самтҳои афзалиятноки инкишофи илмӣ-техникиро интихоб намуда, самаранокии иқтисодии самти интихобнамудаашро муайян созад.

Сиёсати сармоягузорӣ дар рушдӣ иҷтимоии иқтисодии ҳудуди шаҳр амалкунанда барои муайянкунии самаранокии сармоягузориҳо аз нишондиҳандаҳои самаранокии маблағгузориҳо аз ҷорисозии техника ва технологияи нав ба истеҳсолоти намуди нави маҳсулот истифода мекунанд. Бинобар ин, бояд мафҳумҳои «самараи иқтисодӣ» ва «самаранокии иқтисодӣ»-ро бояд дақиқ фарқ намуд.

Самараи иқтисодӣ ин натиҷаи ниҳии судманди истеҳсолот, кор, идоракунӣ, ҷорикунӣ техника ва технологияи нав, ташкили меҳнат, беҳтаркунии сифати маҳсулот дар рушдӣ иҷтимоии иқтисодии ҳудуди шаҳр мебошад.

Самаранокии сиёсати сармоягузорӣ метавонад дар сарфаи ашёи хом, сузишворӣ, масолеҳҳо, қувваи барқ, хароҷоти меҳнатӣ, захираҳои меҳнатӣ, васеъсозии ҳаҷми истеҳсолот, иқтидорҳои истеҳсоли, суръати гардиши воситаҳо ва инчунин, ихтисоси ҳар гуна талафотҳо дар рушдӣ иҷтимоии иқтисодии ҳудуди шаҳр инъикос ёбад.[2:15-22с]

Барои рушду тараққиёти иқтисодиёти ҳудуди шаҳри мо бошад сарчашмаи бисёр муҳимми ба сиёсати сармоягузорӣ дорад, ки он ворид гаштани сармоя аз кишварҳои хориҷа мебошад, махсусан: сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ. Яъне ҷалби сармояи хориҷӣ ва умуман, тезонидани ғайриҷалби сармоягузорӣ барои пешравии иқтисодиёти мамлакат сармоя бузурге мегузорад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ яке аз масъалаи муҳимми мебошад, ки дар шароити дигаргуниҳои ҳудуди шаҳр ва гузариш ба сохтори нави иқтисоди бозорӣ ҷоришавии сармояи хориҷӣ як омили пешравии иқтисоди баромад мекунанд.

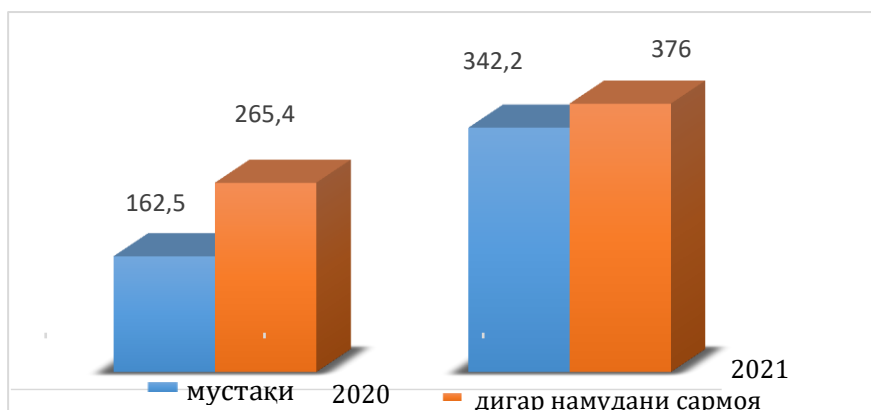
Сармоягузориҳои хориҷӣ дар соҳаҳои гуногуни аҳолии шаҳр ворид гашта, норасоии моддии дохилиро пур карда метавонад.

Ҷалбнамоии сармоягузориҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама, бо мақсади азнавсозӣ дар рушдӣ иҷтимоии иқтисодии ҳудуди шаҳр ба роҳ монда мешавад. Барои ҳамин ҷалбнамоии васеи сармоягузориҳои хориҷӣ яке аз масъалаҳои умумии дар сиёсати иқтисоди ҳудуди шаҳрамон ба ҳисоб меравад.

Инчунин, бо баробари сармоягузори хориҷӣ бо технологияи нав таҷрибаи истеҳсоли, дониши техникӣ, кувваи кори баландихтисос ворид гашта метавонад, ки дар рушди иҷтимоии иқтисодии ҳудуди шаҳр аҳамияти ҳалкунанда дорад.

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузори хориҷӣ дар рушди иҷтимоии иқтисодии ҳудуди шаҳр соли 2021 718,3 млн. доллари амрикоиро ташкил додааст, ки аз он 342,2 млн. доллари амрикоӣ сармояҳои мустақим, 0,1 млн. доллари амрикоӣ сармояҳои ҷомадонӣ ва 376,0 млн. доллари амрикоӣ дигар намуди сармояҳо мебошанд. [3:20-45с]

Диаграмма 1. Ҷалби сармояи хориҷӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар солҳои 2020 ва 2021 (млн. дол. амрикоӣ)

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2022 с. [3:20-45с]

Дар моҳҳои январ – декабри соли 2021 нисбат ба ҳамин соли 2020 воридоти сармояҳои мустақими барои рушди иҷтимоии иқтисодии ҳудуди шаҳр ба маблағи 179,7 млн. доллари амрикоӣ ё 110,6% ва дигар намуди сармояҳо ба маблағи 110,6 млн доллари амрикоӣ ё 41,7% зиёд шудааст.

Сармоягузори мустақим асосан ба саноати истихроҷ –194,6 млн. доллари амрикоӣ (56,9 Ҷоиз), Ҷаъолияти молиявӣ –43,4 млн. доллари амрикоӣ (12,7 Ҷоиз), саноати коркард – 34,0 млн. доллари амрикоӣ (9,9 Ҷоиз), соҳаи сайёҳӣ – 28,5 млн. доллари амрикоӣ (8,3 Ҷоиз), соҳаи сохтмон – 8,1 млн. доллари амрикоӣ (2,4 Ҷоиз), соҳаи нақлиёт ва алоқа – 7,1 млн. доллари амрикоӣ (2,1 Ҷоиз) ва ғайра 26,5 млн. доллари амрикоӣ (7,8 Ҷоиз) рағона карда шудаанд[10].

Ҳангоми таҳлили самаранокии техникаи нав зарур аст, ки имкониятҳои рушди иҷтимоию иқтисодии ҳудуди шаҳр таъмин карда шаванд.

Агар сиёсати сармоягузориҳо дар рушди иҷтимоии иқтисодии ҳудуди шаҳр як қатор бузургиҳои истифодабарӣ душвор бошад, пас нишондиҳандаи бартарияти он истифода карда мешавад.

Рушди қонунгузори амалкунанда дар сиёсати сармоягузориҳои давлатиро оид ба дастгирии ҳама намудҳои Ҷаъолияти соҳибкорӣ дар рушди иҷтимоии иқтисодии ҳудуди шаҳр, аз ҷумла хусусӣ (моддаи 12 Қонинститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) инъикос медиҳад. Бинобар ин, воридотҳои пайдарҳамаи тағйироту иловаҳо ба кодексҳои андоз ва ғумрук ин нишондиҳандаи тамоҷули мутобиқгардонии қонунгузори амалкунанда ба стандартҳои байналмиллалӣ оид ба қафолатҳои ҳуқуқии ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқҳоро инъикос медиҳад. Таъсиси Шурои машваратии назди Президенти мамлакат (соли 2008) оид ба беҳтар намудани ғазои сармоягузорӣ ва

амалигардони чорабиниҳо шаҳодати тамоюлоти рушди иқтимоию иқтисодии ҳудуди шаҳр, барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи рушд иқтисоди миллии барои давраҳои то соли 2030 қабул гардидааст, ки дар он соҳаҳои афзалиятнок барои сармоягузорӣ муайян шудаанд. Ба дохили онҳо гидроэнергетика, истихроҷ ва коркарди металлҳо ва сангҳои қимматбаҳо, маъданҳои полиметаллӣ, рушди телекоммуникатсия ва инфрасохторҳо, коркарди пахта ва маҳсулоти кишоварзӣ ва ғайраҳо ворид мешаванд.

Иқтидорҳои захиравии мамлакат ҷиҳати рушди иқтимоию иқтисодӣ: дорой ва дастрасии захираҳои минералӣ ва ашёи хом, шароити мусоиди замину иқлим, доройи иқтидорҳои меҳнатии арзон ва ихтисосманд, аз нав барқароркунии захираҳои гидроэнергетикӣ.

Соҳаҳои ҷолибтар барои сармоягузoron: энергетика, саноати кӯҳӣ, саноати химиявӣ, сохтмон ва истехсоли масолеҳи сохтмонӣ, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ, кишоварзӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, нақлиёт ва коммуникатсия, сайёҳӣ,

Иқтидори гидроэнергетикӣ Тоҷикистон дар ҳаҷми 527 млрд. кВт/соат қувваи барқ дар як сол арзиш карда шудааст, аммо сатҳи азхудкунии захираҳо на зиёдтар аз 6%-ро ташкил медиҳад.

Тоҷикистон – ягона мамлакати собиқ давлатҳои шуравиест, ки аз соли ба даст овардани истиқлолият нерӯгоҳи барқи обии бузург, ба монанди Сангтуда-1-ро бо иқтидори 400 МВт ва бо ҳаҷми умумии сармоягузории зиёда аз 750 млн. доллари ИМА сохта ба истифода додаст.

Аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурӣ рӯйхати лоиҳаҳои сармоягузории афзалиятноки сохтмони нерӯгоҳҳои барқи обӣ ва нерӯгоҳҳои барқӣ-гармдихӣ муайян шудааст, ки дар худ 11 лоиҳаҳо таҷассум кардааст ва барои татбиқи онҳо зиёда аз 5 млрд доллари ИМА бояд сармоя ҷалб карда шавад. Нақшаи истифодабарии комплекси иқтидорҳои гидроэнергетикӣ дарёҳои мамлакат ва сохтмони хатҳои интиқоли барқ таҳия карда шудааст. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ зич бо дигар мақомотҳои давлатӣ ва хусусии Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои зиёдеро оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва пешбурди сармоя амалӣ карда истодааст. Бо ин мақсад рӯйхати лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ Тоҷикистон мунтазам аз нав таҳия ва таҳрир гардида, манзури сармоягузoron ва шарикони потенциалӣ карда мешавад [5].

Захираҳои зеризаминии Тоҷикистон – Зиёда аз 400 конҳои маъданӣ ва ғайри маъдании канданиҳои фойданок муайян, тадқиқ ва барои истехроҷ омода карда шудаанд: объектҳои маъданҳои тилло ва конҳои нукра; конҳои оҳанӣ-бисмутӣ ва волфрам; захираҳои сурма; мармар, хоросанг ва сангҳои қимматбаҳо; захираҳои нафту газ;

Ҳуқуқи азхудкунии захираҳои табиӣ дар асоси озмун дода мешавад. Дар соли ҷорӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии Корпоратсияи байналмиллалӣ молиявӣ якумин тендери кӯшоди байналмиллалиро оид ба гирифтани ҳуқуқи комплекси азхудкунии «Кони мансури Калон» гузаронида истодааст (www.konimansurikaloon.org).

«Кони мансури Калон» - кон воқеъ дар шимоли Тоҷикистон, дар вилояти Суғд, яке аз калонтарин конҳои нукра дар дунё ба ҳисоб меравад. Кони мазкур дар солҳои 70-80-уми асри XX тадқиқ карда шудааст. Захираҳои кон тақрибан 1 млрд. тонна маъданро бо таркиби нукра 49 г дар 1 тонна, сурб - 0,49 % дар 1 тонна ва руҳ – 0,38%

дар 1 тоннаро ташкил медиҳад. Захираҳои умумии нуқраи Кони мансури Калон зиёда аз 50000 тонна мебошад [6].

Айни замон, рӯйхати ширкатҳое, ки имконияти иштирокро дар марҳилаи хотимавии тендери байналмиллалӣ доранд, тасдиқ гардидааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистоне нақша дорад, ки оид ба азхудкунии дигар конҳои перспективӣ низ чунин тендерҳоро барпо намояд.

Корхонаҳое, ки дар соҳаи истеҳсоли маҳсулот таъсис дода мешаванд, ҳангоми интиқоли ҳаҷмҳои дар поён зикргардидаи сармоя ба фонди оинномавӣ, аз андоз аз Ҷоида ба мӯҳлати зайл озод карда мешаванд: 2 сол, агар ҳаҷми сармоя то \$500 ҳазорро ташкил диҳад; 3 сол, агар ҳаҷми сармоя аз \$500 ҳазор то \$2.0 миллионро ташкил диҳад; 4 сол, агар ҳаҷми сармоя аз \$2.0 миллион то \$5.0 миллионро ташкил диҳад; 5 сол, агар ҳаҷми сармоя зиёда \$5.0 миллионро ташкил диҳад;

Дар натиҷаи барқарории сулҳ ва ризоияти миллӣ дар ҷумҳурӣ як дараҷа мӯътадили макроектисодӣ ва майлони рушди иқтисодӣ ба амал омадааст. Пастравии мунтазами истеҳсолот ва беқурбшавии босуръати пул пешгирӣ гардида, мувозинати бозори истеъмолӣ ва афзоиши сатҳи камбизоатии аҳоли таъмин шуда, имкониятҳои маблағгузориҳои бучетӣ нисбатан васеъ ёфтаанд.

Ин ҷо танҳо ҳамин нуқтаро таъкид карданим, ки таъсири бӯҳрон ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 ва аввали соли 2020 хеле равшан ва амиқ ба мушоҳида расид. Бо вучуди он, ҳолати иқтисодиёти кишвар нисбатан мӯътадил буда, суръати болоравии ММД тамоюли мусбатро дорои дошт, (3,4%), ҳарчанд, ки нишондиҳандаҳои асосии макроектисодию иҷтимоӣ коҳиш ёфтанд [7].

Андозаҳои фосилавӣ дар дигар солҳо чунин сурат гирифтаанд: соли 2018 – 6.7%, 2019 – 7,0 ва соли 2020 – 7,8%. Дар давраи таҳлилӣ суръати миёнаи солони рушди ММД - 7,6%-ро ташкил дод.

Ҳамин тариқа, тамоюли афзоиши ин нишондиҳанда аз соли 2018 то соли 2020 ҷой дошт. Бузургии миёнаи солони ҳаҷми қиёсии ММД ба ҳар сари аҳоли дар солҳои 2018-2021 526,3 долл. ташкил дод.

Махсусияти манфии ҳолати кунунии иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат аст, ки ба ғайр аз бучети давлатии тамоюли (қасри бучет нисбат ба ММД дар соли 2019 -0,1%, 2020- 0,4, 2021- 0,2, 2022 -0,4%-ро ташкил додааст), дигар сарчашмаҳои сармоягузорӣ бинобар пурра истифода нагардидани иқтидорҳои истеҳсолӣ ва мутаносибан пурра ба даст наомадани Ҷоида (маблағҳои худии субъектҳои хоҷагидор дар шакли андӯшти пардохтҳои амортизатсионӣ, инчунин маблағҳои аз ғуруш ё пешниҳоди саҳмияҳо ҷалбшаванда), мавҷуд набудани фишангӣ ҳавасмандӣ, кафолати бозьтимоди баргардонии ва махсусан нокифоягии даромаднокӣ (пасандозҳои аҳоли), меъёрҳои Ҷоизи ниҳоят дараҷаи баланд ва сатҳи таварруми баланд (қарзҳои тичоратӣ) дар ҳаҷмҳои ниҳоят маҳдуд истифода карда мешаванд. Аз ин рӯ, барои Тоҷикистон дар шароити иқтисодиёти давраи гузариш Ҷаъолнокии сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ барои рушди устувори мамлакат воситаҳои нисбатан бозьтимод боқӣ мемонанд.[3:20-45с]

Дар воқеъ, рушди иқтисодии мамлакатро бе ҷалби Ҷаъоли сармоя ва истифодаи самараноки он тасаввур кардан имконнопазир аст, зеро дар шароити имконияти маҳдуди пардохтпазирии БД татбиқи ҳамаҷонибаи талаботи рӯзафзун ва таъминоти молиявии лоиҳаҳои калони сармоягузорӣ ҳанӯз басанда нест.

Сармояи хориҷӣ бо мақсади амалигардонии бозсозии сохторӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ ҷалб карда мешаванд. Дар ин маврид дар баробари

захираҳои иловагии моддию молиявӣ, инчунин техникаю-технологияҳои пешқадами хориҷӣ, таҷҳизот, таҷрибаи роҳбарӣ ва ғайра ҷалб гардида, ҷойҳои нави корӣ ташкил карда мешаванд. Истифодаи сармояи хориҷӣ ба рушди иқтисодии содироти мамлакат, тавсияи истеҳсолоти ивазкунандаи воридот, баланд бардоштани сатҳи техникаю технологияи истеҳсолот, сифат ва рақобатпазирии маҳсулот нигаронида шудааст.

Дар сатҳи макроиктисод сармояи хориҷӣ барои татбиқи сиёсати такрористеҳсолӣ васеъ, суръатбахшии прогресси илмию техники, бехтар намудани сифат ва таъмини рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, бозсозии сохтори иқтисодиёт ва рушди мутавозуни ҳама соҳаҳои он, ташкили заминаи ашёии саноат, рушди соҳаи иҷтимоӣ, ҳалли масъалаҳои қобилияти мудофиавӣ ва амнияти мамлакат, мушкилоти бекорӣ, ҳифзи муҳити зист ва ғайра ҳамчун асос баромад мекунад.

Таҳлили равандҳои глобалии сармоягузорӣ дар ҷаҳон нишон медиҳад, ки баланд бардоштани ҷаҳолнокии сармоя тариқи ҷалби сармояи хориҷӣ барои кишварҳои қабулкунанда ҳам оқибатҳои мусбӣ ва ҳам манфӣ оварда метавонад. Нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон бартариҳои ҷалби сармояи хориҷӣ инҳо буда метавонанд:

1) Заминагузорӣ намудан барои ҳамгироии иқтисоди миллии Тоҷикистон ба низоми хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ, ки барои рушди содирот тавассути баровардани маҳсулоти ватанӣ ва муштарак (бо ширкатҳои хориҷӣ) ба бозорҳои берунӣ шароит фароҳам меоварад. Афзоиши содирот имкон медиҳад, ки воридшавии ашёи хориҷӣ зиёд карда шавад, ки дар навбати худ метавонад баланси пардохт таъмин карда шавад, захираҳои тиллоӣ-асбӯрӣ зиёд карда шаванд, молҳо, ва воситаҳои меҳнат, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсол намешаванд ё истеҳсоли онҳо бо ин ё он сабаб (иқтисодӣ, экологӣ, технологӣ ва ғайра) мақсаднок нест ё номумкин аст харида шаванд;

2) Иваз намудани воридоти ғайри мақсаднок;

3) Вобастакунӣ (сочетание) воридоти техникаву технологияҳои хориҷии пурсамар ва аз ҷиҳати экологӣ бехатар, таҷрибаи идоракунӣ ва кор дар асоси шартнома якҷоя бо мубодилаи ба ҳар ду тараф манфиатбахши «ноу-хау», ки дар Тоҷикистон эҷод шудаанд;

4) Фаҳол гардонидани рақобат байни корхонаҳои миллий ва хориҷӣ (то лаҳзаи ноил шудан ба сатҳи самаранокии дуюмин);

5) Тезонидани суръати барқароркунии иқтисодии соҳаҳои асосӣ, аз қабili гидроэнергетика, нақлиёт, алоқа ва ғайра, ки рушди иқтисодиёти Тоҷикистонро дар ояндаи наздик муайян месозанд;

6) Пурратар истифода бурдани иқтисодии истеҳсолӣ ва зеҳнӣ;

7) Баланд бардоштани дараҷаи бо кор таъминкунӣ ва даромади аҳоли ва ба ҳамин васила беҳдошти некӯахлоқии халқ;

8) Озод кардани қисми маблағҳои буҷетӣ аз хароҷотҳои вобаста ба таҷдиди корхонаҳо ва ғайра анҷомдодашаванда ва ба ин васила равона намудани маблағҳои сарфашуда барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ:

Сармояи хориҷӣ хусусӣ одатан ҳамчун воситаи бартараф кардани тафовут байни захираҳои мавҷуда (пасандозҳои миллий, ашёи хориҷӣ, даромади миллий ва таҷрибаи идоракунӣ) ва ҳаҷми кифояи ин гуна захираҳо, ки барои ноил шудан ба суръати инкишоф ва рушди матлуб заруранд, фаҳмида мешаванд. Ба сифати мисол таҳлили «тафовут байни сатҳи пасандозҳо ва сатҳи сармоягузориҳо», ки бо номи тамсилаи Харрод-Домарро меорем[8].

Ин тамсила вобастагии бевоситаи байни сатҳи пасандозҳои миллий (S) ва суръати инкишофи истеҳсоли маҳсулот (g)-ро нишон медиҳад: (ниг. ба тамсилаи 1.1.)

$g = S/k$ (1.1.), ки дар ин ҷо k - коэффитсиенти сармояталабии маҳсулот. Мисол, агар $g = 7\%$ дар як сол ва $k = 3$, он гоҳ (S) бояд 21 %-ро ташкил диҳад.

Агар S -и мавҷуда танҳо ба 16%-и ММД баробар бошад, он гоҳ касри пасандозҳо (savings gap) дар ҳаҷми 5% аст. Дар ҳолате, ки давлат норасоии захираҳои лозимаро аз ҳисоби захираҳои молиявии хориҷӣ (хусусӣ ё давлатӣ) пурра карда метавонад, вай имконияти ноил шуданро ба сатҳи рушди матлуб пайдо мекунад [9].

Хулоса ба саҳми сармояи хориҷии хусусӣ дар рушди иқтисоди миллӣ: пурра кардани норасоии захираҳо ҳангоми муқоисаи ҳаҷми лозимаи сармоя ва ҳаҷми мавҷудаи пасандозҳои миллӣ. Сармояи хориҷии хусусӣ ба пурра кардани фарқияти байни ҳаҷми лозимаи асбори хориҷӣ барои амалӣ кардани барномаҳои пешбинишуда, воридоти софи асборт аз содироти миллӣ ва мусоидати давлатӣ ба рушд имкон медиҳад. Сармояи хориҷии хусусӣ на фақат қисман ё пурра касри тавозуни пардохти хориҷиро рӯйпӯш мекунад, балки метавонад ин масъаларо дар пешомади оянда ҳал намояд. ҳангоми воридшавии сармояи хориҷии хусусӣ фарқияти байни воридоти пешбинишудаи андозҳо ба буҷети давлатӣ ва ҳаҷми воқеии андозҳои ситонидашуда аз байн меравад. Дар назар дошта мешавад, ки ҳукуматҳои кишварҳои рӯ ба рушд ниҳода ҳангоми андозситонӣ аз ғоида ва иштироки молиявӣ дар фаъолияти ширкатҳои бузурги дар қаламрави худ амалкунанда имконияти сафарбарии захираҳои молиявии худро пайдо мекунад. Захираҳои сафарбаршуда пеш аз ҳама барои татбиқи нақшаҳои рушд равона карда мешаванд [4:2-20с].

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Асроров И.А. О критерии интеграции экономики Республики Таджикистан в мировую экономику. Душанбе. Таджикский государственный национальный университет. Тезисы докладов. 1998 г.
2. Барномаи дастгирӣ ва рушди баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030
3. Вазъи иқтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумотномаи Кумитаи давлатии омили Ҷумҳурии Тоҷикистон[3:20-45с]
4. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан (статистический сборник), Душанбе- 2005. 483стр.
5. В.К. Ломакин“Мировая экономика” Учебник Москва “Финапен”, Издательское объединение“ЮНИТИ”, 1998, 727, стр.
6. Досиев М. Н., Шохзода Н. Организационно-экономический механизм инвестиционной деятельности рынка экологических услуг Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ (24-25 ноябри соли 2023) ДТТ с. 48-54
7. Досиев М. Н. Истеҳсоли технологияи муосир яке аз самтҳои асосии фаъолияти соҳибдорӣ дар баҳши муҳити зист, Паёми АИДНПҚТ, (Идоракунии давлатӣ),№4/2 (59)-2022 саҳ. 43-50 ISSN 2664-0651 (Print)ISSN 2709-8567 (Online)
8. Қонуни ҚТ «Дар бораи сармоягузорӣ» (АМОҚТ с.2016,№3, мод.152)
9. Комилов С. Ҷ., Низомова Т. Д., Давлатзод У. «Иқтисоди корхона» Душанбе-2015 468-474 саҳ.[2:15-22]
10. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе - 22 декабри 2022 с.[1:11-15с]

**ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА И СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ГОРОДА**

МАХКАМОВА ИШКИНИСО ИНОМОВНА,

старши преподаватель и саескатель кафедры информационных технологий и информационной безопасности факультета дипломатии и политики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33, тел. (+992) 935 81 88 85 E-mail: mahkamova.ishkniso@mail.ru

В данной статье автор прокомментировал мировой опыт того, что в большом количестве стран улучшение социально-экономического положения населения обеспечивается только за счет использования инвестиционной политики местных исполнительных органов власти.

Не скрывается, что в сегодняшних условиях в Республике Таджикистан наблюдается высокий уровень дефицита бюджета. Именно поэтому возникла необходимость привлечения иностранных инвестиций. Привлечение иностранных инвестиций, прежде всего, осуществляется в целях реконструкции и реконструкции национальной экономики. По этой причине широкое привлечение иностранного капитала считается одним из общих вопросов внешнеэкономической политики нашей страны. Также изменение инвестиционной политики местных исполнительных органов государственной власти отражается на процессе привлечения отечественного капитала и изменении законов и документов архитектора.

Ключевые слова: инвестиции, бюджет, автоматизация, запасы, воспроизводство, экономическая эффективность, стратегия, гидроэнергетика.

**INVESTMENT POLICY AND SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT
OF THE CITY**

MAHKAMOVA ISHKINISO INOMOVNA,

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, senior lecturer of the Department of Information Technology and Information Security, Faculty of Diplomacy and Politics. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir street 33, Contacts: tel. (+992) 935 81 88 85 E- mail: mahkamova.ishkniso@mail.ru

In this article, the author commented on the world experience that in a large number of countries, the improvement of the socio-economic situation of the population is ensured only through the use of investment policy of local executive authorities.

It is no secret that in today's conditions in the Republic of Tajikistan there is a high level of budget deficit. That is why there was a need to attract foreign investment. Attracting foreign investment, first of all, is carried out for the purpose of reconstruction and reconstruction of the national economy. For this reason, the widespread attraction of foreign capital is considered one of the general issues of the foreign economic policy of our country. Also, changes in the investment policy of local executive bodies of state power are reflected in the process of attracting domestic capital and changing laws and documents of the architect.

Keywords: investments, budget, automation, reserves, reproduction, economic efficiency, strategy, hydropower.

Муқарриз: Муфарраҳ Асоев, номзади
илмҳои иқтисодӣ, дотсент

ТДУ:631.1.

**ОМИЛИ МУҲИММИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ СОҲАИ
КИШОВАРЗӢ - ТАНЗИМИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТӢ**

ТОИРЗОДА ҚОСИМ ТОИР,

н.и.и., директори Институти зироаткории АИКТ,
тел. +(992) 777 07 59 59. E-mail: tkt92@mail.ru

Дар мақолаи мазкур танзими давлатӣ ва дастгирии соҳаи кишоварзӣ дар доираи талаботи ҷамъиятӣ ва таъмини қарзҳои давлатӣ ва субсидия ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дида баромада шудааст. Боз барои беҳтар намудани инфрасохтори деҳот (анбор, нигоҳдорӣ, яхдон, шабакаҳои нақлиётӣ ва ғайра) барои кафолати моликият, ба иҷора додани замин, ба даст овардани нуриҳо, навосии таҷҳизот ва дигарон бо субсидияҳо, таъмин намудан пешниҳодҳо пешкаш шудааст.

Калимаҳои калидӣ: танзим, давлат, соҳаи кишоварзӣ, субсидия, маҳсулот, қарз, рушд, меъёр, сохтор, иқтисодиёт, таҷҳизот, кафолат.

Сатҳи кунунии рушди бахши аграрии иқтисодиёт, зарурати беҳтар азхудкунии сохтори аграрӣ шиддат гирифтани муҳолифати иҷтимоӣ дар ҷомеа, боиси зарурати ба танзими давлатӣ даровардани агробизнес гардид.

Таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки ҳангоми аз тарафи мақомоти ҳокимияти давлатӣ танзим гардидани нархи маҳсулоти кишоварзӣ, муайян намудани чорҷубаи нарх барои истеҳсоли муқаррарӣ, дар доираи талаботи ҷамъиятӣ ва таъмини қарзҳои давлатӣ ва субсидия ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ имконият медиҳад.

Қарзи арзон ба таври васеъ ба ҳамагон маълум аст, вақте ки давлат пардохти меъёри фоизи қарзро ба дӯши худ мегирад, ё бо қарзӣ давлатӣ дар сатҳи нисбатан паст таъмин менамояд. (камтар аз 5%). Давлат барои рушд ва тақомули истеҳсолот ҳам дар соҳаи кишоварзӣ ва ҳам дар дигар бахшҳои агробизнес, барои беҳтар намудани инфрасохтори деҳот (анбор, нигоҳдорӣ, яхдон, шабакаҳои нақлиётӣ ва ғайра), барои кафолати (выкуп) моликият, ба иҷора додани замин, ба даст овардани нуриҳо, навосии таҷҳизот ва дигарон бо субсидияҳо, таъмин менамояд.

Танзими давлатӣ ва дастгирии соҳаи кишоварзӣ махсусан дар соҳаи кишоварзӣ, аз як тараф аҳаммияти муҳимми соҳаи кишоварзӣ ҳамчун сарчашмаи ягонаи манбаи ғизоӣ, аз тарафи дигар бошад, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ яке аз бахшҳои иқтисодиёти миллий ба шумор меравад. Натиҷаҳои ниҳии ин истеҳсолот, аз таъсири омилҳои иқлимӣ вобастагӣ дорад, ки дар навбати худ, боиси афзоиши хусусияти мавсимии равандҳои истеҳсоли бахшҳои кишоварзӣ, агробизнес ва муайянкунандаи сабаби истеҳсолӣ, технологӣ ва ҳатто ба хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодӣ таъсир мерасонад.

Вазъияти рӯзмарраи дар Тоҷикистон ба вуқӯъ омада, танзими давлатӣ, дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ дар маҷмӯъ, дахлдорбударо афзалиятнок мекунад.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон аз он шаҳодат медиҳад, ки барои дастгирии агробизнес дар замони тағйирёбии сохторӣ дар иқтисодиёт бояд мутамарказ идора карда шавад - дар сатҳи ҳукумат ва аз ҳисоби буҷети давлатӣ. Масалан, дар Иттиҳоди Аврупо (ИА) дастгирии барномаи давлатии қоидаҳои ягона таҳия мегарданд ва он аз буҷети давлатҳои алоҳида ё ҳудуд маблағгузорӣ намешаванд, балки барои ин мақсад захираҳои фонди махсуси маблағгузорӣ таъсис мегардад.

Дар Аврупо, бо усули барномаи мақсаднок, озуқаворӣ аҳолии мамлакат бо маҳсулоти худ, ҳифзи бозори озуқаворӣ ватанӣ, рақобатнокӣ ва хузури

истеҳсолкунандагони миллӣ дар бозори истеъмолии ҷаҳон пурра таъмин мегарданд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, озодшавии нархҳо ва озодии соҳибкорӣ, бештар шабакаҳои тичоратӣ ва инчунин ширкатҳои истеҳсоли молҳои истеъмолии иловагӣ, аз он ҷумла маҳсулоти кишоварзиро ба миён меорад. Онҳо ҳуқуқ доранд, ки дилхоҳ доираи савдори таъсис диҳанд ва ба мақомоти ҳокимияти иҷроияи маҳаллӣ, назорат намудан аз болои ҳошияи доираи савдои (наценки) чунин корхонаҳо манъ аст. Дар натиҷа, миёни харидорон ва истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, як қатор миёнаравон, пайдо шуданд, ки нархро на камтар аз 1,5-2 маротиба зиёд намуда, ғоида ба даст меоранд, ин даромад ба қайд гирифта намешавад.

Танзим ва дастгирии давлатӣ бо ҳам алоқаманд мебошанд ва бисёре аз ҷораҳое, ки дар ин самт андешида мешаванд, дар якҷоягӣ муттаҳид ҳастанд. Масалан: барои беҳтар намудани андоз, гумрук, сиёсатӣ андозу бучет, сиёсати давлатии қарзии бонкӣ, айни замон дорои ҳар ду қисмати танзими давлатии иқтисодиёти бозоргонӣ ва ҳамзамон, дастгирии давлатии шахсони дахлдор.

Маблағгузори қарзӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар давоми солҳои 2016-2024 - 7 маротиба афзуд, аз ҷумла қарзи кӯтоҳмуддат 7,4 маротиба ва қарзи дарозмуддат ба 5 маротиба. Бо вучуди ин, дар ин давра тамоюли кам кардани саҳми соҳаи кишоварзӣ дар сохтори сармоягузори қарзии бонкӣ, ноустуворӣ ва хатари истеҳсолот дар ин бахш, набудани таваҷҷӯҳи бонкҳо дар додани қарз ба соҳаи кишоварзӣ, бо сабаби мушкилоти баргадонидани қарзӣ. Сарфи назар аз он, ки дар Тоҷикистон 20 бонки тичоратӣ бо филиалҳо ва ташкилотҳои қарзӣ фаъолият менамоянд, аммо соҳибкорои хусусӣ дар амал аз хизматрасонии онҳо, имконияти истифода бурдан надоранд. Ин вобаста ба шароити мушкили дастрасӣ ба қарзҳои бонкии бахши хусусӣ, ки танҳо дар доираи муайян бо кафолати гарав дода мешавад. Бо мақсади ба даст овардани қарз дар баъзе бонкҳои тичоратӣ, зарур аст, ки молу мулк аз арзиши маблағи худ, се маротиба зиёдтар бошад. Ин шароит барои ҳама "тоҷирон" ва он шахсоне, ки бо тичорати хурд машғуланд ва даромади кофӣ надоранд, барои дастрасӣ ба қарзҳои бонкӣ ба хоҳири таҳкими фаъолияти худ монеа мешаванд. Илова бар ин, ҳуди қарзҳо дар даҳсолаи охир бо сабаби баланд будани меъёри ғоизии худ, диққати мизочонро ҷалб наменамояд. Бонкҳои тичоратӣ асосан қарзҳои кӯтоҳмуддат то як сол ва бо меъёрҳои ғоизии хеле баланд дода мешавад. Омили дигари муҳим, ин ташаббускориҳои "нобоварӣ" ба қарзҳои бонкӣ, ки бо мавҷуд набудани механизми боэътимод барои ҳимояи манфиатҳои қарзгирандагон (имконпазир нест, тағйироти баҳисобирии пули нақд ғайриҷашмдошт) амал мекунад.

Илова бар ин, рушди сусти институтҳои молиявӣ ва қарзӣ, ки ба соҳаи соҳибкорӣ ва бизнес хизматрасонӣ менамоянд, боиси пастшавии фаъолияти соҳибкоро, боиси ривоч ёфтани роҳи соҳибкориҳои ғайриқонуни – иқтисодӣ, пинҳонӣ (теневая экономика) мегардад.

Дар ҷумҳурӣ пешниҳод намудани системаи қарзӣ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) амал наменамояд. Бо сабаби набудани маблағҳои озоди пулӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) маҷбуранд, ки ба ширкатҳои фючерӣ муроҷиат намолянд, то ин ки онҳоро бо сӯзишворӣ ва рағванҳои молиданӣ, нуриҳои минералӣ, техника ва дигар амвол таъмин намолянд. Аммо нархҳои ин маҳсулотҳо, ки ширкатҳо ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) пешниҳод менамояд аз бозор 2-3 маротиба зиёдтар аст.

Бо вучуди ин, қисми зиёди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) махсусан хоҷагиҳои пахтакор, то ҳол бо ширкатҳои фючерӣ кор мекунад. Вақте он расидааст, ки бояд қарор дар бораи афзоиши қарзҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат ба истеҳсолкунандагони деҳот, ташкил ва рушди кооперативҳои қарзӣ қабул карда шавад. Дастгирии молиявӣ, дар

шакли чудо намудани маблағҳои бучетӣ, барои рушди саноат ва соҳаи кишоварзӣ (тухми, чорво ва ғайра) муҳим ва назаррас аст.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, намудҳои гуногуни дастгирии давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Масалан, дар ин раванд, қабул намудани қарор оид ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ва иттиҳодияҳо чудо намудани қарзи бефоиз ба мӯҳлати 3-5 сол, инчунин субсидияҳо барои истеҳсоли (шир, гӯшт ва ғайра), бо мақсади таъмин намудани даромаднокии он, аҳаммияти бузург дорад.

Омили муҳимми баланд бардоштани самаранокии соҳаи кишоварзӣ, ин барқарорсозӣ ва рушди минбаъдаи робитаҳои амудии саноат бо корхонаҳои коркард, инчунин ташкили фонди таъмини шабакаҳои КАС, ки асосан берун аз ҳудуди ҷумҳурӣ ҷойгир шудааст. Ба ҳар ҳолат бояд дар хотир дошт, ки манфиати корхонаҳои коркард дар некуаҳволии молиявии ҷамаи аъзои корхона зарур аст.

Баъзе аз мушкilotҳо дар ташкил ва ҳамчунин бақайдгирии корхонаҳои хурд ва миёна мавҷуд доранд.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз ҷанбаҳои мусбати ислохот дар соҳаи кишоварзӣ, ҳанӯз ҳам бисёре аз масоили марбут ба раванди бақайдгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ барои гирифтани сертификат ва ҳуқуқи истифодабарии моликияти замин ҳал нашудааст.

Ба деҳқон барои даст овардани сертификати истифодаи замин зарур аст, ки дар Кумитаи андоз, агентии омор, нотариуси давлатӣ ва пас аз он, дар Вазорати адлия, Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра аз қайд гузашта, мақомоти маҳаллӣ оид ба қайдгузорӣ қарор мебарорад. Бинобар гузоришҳои сершумор, пешниҳоди ариза ва гирифтани сертификат барои ҳуқуқи истифодабарии замин, дар ҳаҷми 150-200 доллари ИМА хароҷот (қариб нисфи даромади солонаи хоҷагиҳои деҳот) карда мешавад.

Маълум аст, ки мушкilotи молиявии шадиди истеҳсолкунандагони кишоварзӣ, боиси бад шудани иҷрои ниҳии молиявӣ ва фаъолияти ширкатҳои - таъминкунандагон ва саноати коркард мегардад. Механизми баҳам таъсиррасонӣ миёни ҷамаи ин пайвандҳои ин силсилаи хеле содда аст. Ин низоми хуби фаъолият намудани дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ мебошад. Давлат бояд ҳамчун миёнарав (кафил) баромад намуда, нобаробариҳои амиқи байни нархи маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзиро пешгирӣ намояд ва ба ин васила аз харобии қисми зиёди раванди корхонаҳои кишоварзӣ монеъ гардонад. Зарари молиявии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ маблағҳои калонро ташкил медиҳад, ки сабаби асосии он фарқияти нархи маҳсулоти кишоварзӣ ва захираҳои моддию техникии мебошанд.

Ҳал намудани нобаробарии нархи ғайридавлатӣ ва ғайрипардохт татбиқи як қатор тадбирҳои дарбар мегирад:

- танзими давлатии нархи маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ;
- истифодаи васеи таносуби (баробар), ҳадаф ва нархи кафолати маҳсулоти кишоварзӣ;
- танзими нарх ва рушди системаи таъмини захираҳои моддию техникии кишоварзӣ, аз гирифтани қарз, лизинг (ба иҷора гирифтани воситаҳои асосӣ), вобастагӣ дорад;
- ҷорӣ намудани имтиёз ба андозбандӣ дар корхонаҳои саноатӣ, ва пастшавии нархи маҳсулот дар соҳаи кишоварзӣ;
- паст намудани меъёри андоз аз даромади бонкҳо, ки ба ширкатҳои кишоварзӣ қарз чудо намудаанд;

-танзими таносуби нархи масолеҳи ашёи хомии кишоварзӣ, ки дар натиҷа маҳсулоти ниҳой истеҳсол мешавад;

- қарз, андоз, сармоягузорӣ.

Сатҳи дастгирии давлатии даромади хоҷагӣҳои фермерии кишварҳои пешрафта, тахминан аз 25% то 60%-и арзиши маҳсулоти фурӯхташударо ташкил медиҳад. Табиист, ки буҷети Тоҷикистон чунин захира надорад, вале бо иштироки фаъоли давлат дар бартараф намудани тамоми монеаҳо, ки бархилофи сиёсати озодшавӣ ва роҳҳои рушди хоҷагӣҳо, равона шудаанд ва ба таври ҷиддӣ даромади онҳоро афзун менамояд. Бояд қайд намуд, ки солҳои охир, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии соҳаи кишоварзӣ, махсусан соҳаи хоҷагии қишлоқ ва ба қадри имкон баланд бардоштани ҳаҷми захираҳои молиявӣ, барои расидан ба ин ҳадаф тавачҷуҳи махсус зоҳир менамояд.

Бо мақсади ислоҳоти иқтисодӣ ва инчунин ташаққули соҳибкории хурд, коркарди стратегияи инкишофи механизми ягона барои пешгирии роҳи монеаҳои мавҷуд буда, ки пеши роҳи бунеди сектори шахсӣ, ҳатман ва зарур аст.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдусаматов С, Юсуфов А.К. Ташаккули соҳибкорӣ дар хориҷи кишвар. - Хучанд: 1999, с. 123.
2. Абдуғаффоров А.А. Моликияти хусусӣ, соҳибкорӣ ва мушкилоти гузариши иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хоҷагидорӣ бозоргонӣ. -Хучанд: 1997, с. 165.
3. Масъалаҳои муҳимми ташаккул ва рушди соҳибкорӣ. Коллективи муаллифон дар зери таҳрири умумии д.и.и., профессор Ҷурабаева, Душанбе: «Ирфон», 2003, с. 94.
4. Амиров Н. И. Шакли ташкили-иқтисодӣ дар шароити ташаккул ва рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзии КАС ҚТ (аз рӯйи маълумотҳои корхонаҳои минтақаи Қургонтеппаи вилояти Хатлон) автореферати доктараб барои дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои иқтисодӣ. Душанбе 2002.
5. Одинаев Ш. Т., Сафаров И.И. Самаранокии истеҳсол ва коркарди сабзавот// Маҷаллаи илмӣ сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. №1/1 (66) Душанбе -2024.
6. Одинаев Ш. Т., Ҳамзаева Н. С. и др. Асосҳои илмӣ танзими давлатии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар адабиёти иқтисодӣ //Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иқтисодӣ. - Душанбе: «Сино», 2015, с. 184-189.
7. Одинаев Ш. Т., Асозода Ф.Н., Достиев Э. А. Самтҳои асосии такмил додани механизми қарздиҳии корхонаҳои кишоварзӣ // Маҷаллаи илмӣ сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.-2023- №4/2(64).
8. Тоирзода Қ.Т. Масъалаҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши аграрӣ; вазъ ва дурнамо // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон №1 Душанбе – 2019с., С. 76-81.
9. Комилов С. Ҷ., Забиров Н.Х. Соҳибкорӣ: саволҳои ташаккул ва инкишофи танзими давлатӣ. - Душанбе: РИА Статус, 2004, с. 82-83.
10. Раҳмонов Э.Ш. Соҳибкори ва ташаккули иқтисодиёт. //Экономика Таджикистана: стратегияи инкишоф.-2001.- №3.
11. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон.: Солномаи оморӣ. - Душанбе.-2024.

**ВАЖНЫЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОГО
ХОЗЯЙСТВА - РЕГУЛИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ**

ТОИРЗОДА КАСЫМ ТОИР,

к.э.н., директор Института земледелия ТАСХН,
тел. +(992) 777 07 59 59. E-mail: tk92@mail.ru

В этой статье был рассмотрен государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства в контексте общественного спроса и предоставления государственных кредитов и субсидий производителям сельскохозяйственной продукции. Для улучшения сельской инфраструктуры (склады, хранилища, холодильники, транспортные сети и т.д.), чтобы обеспечить собственность, аренду земли, получение удобрений, модернизацию оборудования и другие предлагают представить предложения по субсидии.

Ключевые слова: государственное регулирование, сельское хозяйство, субсидия, кредит, продукты, развития, стандарт, структура, экономика, оборудования, гарантия.

**AN IMPORTANT FACTOR IN INCREASING THE EFFICIENCY OF
AGRICULTURE IS REGULATING GOVERNMENT SUPPORT**

TOIRZODA KASYM TOIR,

PhD in Economics, Director of the Institute of Agriculture of the Tatarstan Academy of
Agricultural Sciences, tel. + (992) 777 07 59 59. E-mail: tk92@mail.ru

This article examined state regulation and support for agriculture in the context of public demand and the provision of government loans and subsidies to agricultural producers. To improve rural infrastructure (warehouses, storage facilities, refrigerators, transport networks, etc.) to provide property, land rent, fertilizer acquisition, equipment modernization and others offer proposals for subsidies.

Key words: state regulation, agriculture, subsidy, credit, products, development, standard, structure, economy, equipment, guarantee.

Муқарриз: Муфарраҳ Асоев, номзади
илмҳои иқтисодӣ, дотсент

ТДУ: 656

**БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ НИЗОМИ НАҚЛИЁТИ МИНТАҚА ДАР
ДАВРАИ МУОСИР**

ШАРИПОВА МУҲАЙЁ МИРЗОҚОБИЛОВНА,

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, муаллими калони
кафедраи аудит ва ревизия; 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Хучанд мкн 17.хонаи 1, **E-mail:** muhayo1982@bk.ru, **тел:** (+99292) 866-00-68,

Дар мақола вазъи низоми нақлиёти вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифта, мавқеи он дар иқтисоди бозорӣ муайян карда шуда, омилҳои асосии таъсиррасонӣ ба дараҷаи боркунии инфрасохтори нақлиёти автомобилӣ бо гардиши борҳои транзитӣ муайян карда шудаанд. Динамикаи тағйироти ҳиссаи қори нақлиётӣ, ки намудҳои гуногуни нақлиёт иҷро мекунанд, оварда шудааст. Қайд карда мешавад, ки зиддиятҳои манфиатҳои иқтисодӣ на танҳо барои ба вуҷуд омадани таҳдидҳо ба манфиатҳои ҳаётан муҳимми иқтисодии субъектҳои хоҷагии нақлиёти автомобилӣ дар сатҳи минтақа замина фароҳам меорад, балки вижагиҳои ташаккули низоми идоракуниро дар ин самт низ ба вуҷуд меорад. Мувофиқи он маҷмӯи усулҳои таъсиррасонии идоракуниро аз тарафи поёни субъектҳо ва объектҳои идоракунӣ бояд ба вуҷуд оварад.

Вожаҳои калидӣ: *низоми нақлиёти минтақа, корхонаи нақлиётӣ, стратегияи тараққиёти низоми нақлиёт, нақлиёти автомобилӣ, нақлиёти роҳи оҳан, боркашонӣ, пассажиркашонӣ.*

Низоми фаолияти қорӣ нақлиётро дар шаҳрҳо ва ноҳияҳо барои самаранок ташкил намудани он ки ба низоми стандартӣ байналмиллалӣ мутобикат намудан, яке аз масъалаҳои мубрами иқтисодиёти муосири кишвар мебошад.

Маълум аст, ки имрӯз дар кишвар Ҳукумат ин як ниҳоди асосӣ барои танзим ва ташкилкунӣ низоми муносибатҳои бозоргонӣ ба шумор рафта, дар самти нақлиёт ҳам ҳамчун мақоми барандаи сармоягузорӣ, таъсискунандаи сиёсати стратегияи дар ин соҳа ва ба роҳ мондани амалиётҳои муҳимми барномавиرو ба ӯҳда гирифта, нақши муҳим мебошад. Дар ин раванд бояд гуфт, ки нақши сиёсати рушди нақлиёти имрӯза инкорнопазир буда, эҳтиёҷоти нақлиёт ба ягонагии ҳудудии кишварҳо таъсир мерасонад.

Эволютсияи нақлиёт (рушд ва такмил он) ҳамеша бо рушди фаъолияти иқтисодӣ, таъсиси ҷойҳои қорӣ мустақим ва озод алоқаманд буд. Соҳаи нақлиёт ҳамчун омили асосии иқтисодии истеҳсоли мол ва хизмат мебошад. Онҳо ба молҳо ва хизматҳо арзиши илова мебахшад ва имконияти истеҳсолоти калонҳаҷме, ки ба арзиши иловашуда таъсир мерасонанд. Бо баробари ин, ин соҳа барои рушди ҳифзи иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳи шароити зиндагонии мардум бо роҳи тағйир додани ташкили ҷамъиятию технологӣ кӯшиш менамояд, ки ин падида ҳамчун асоси муносибатҳои иқтисодии ҷамъият баромад мекунад. Аз ин нуқтаи назар, низоми нақлиёт бо мурури замон таҳти таъсири омилҳои дохилӣ ва беруна инкишоф меёбад. [1, с.243]

Низоми нақлиёти минтақаро ҳамчун маҷмӯи унсурҳои ба ҳам алоқаманд муайян кардан мумкин аст, ки дар шароити муайян вазифаи додашударо таъмин мекунанд, мафҳуми рушди устувор мавҷуд набудани хатар (таҳдид)-ро дар назар дорад. Фаъолияти низоми нақлиёти вилоят ин ноил шудан ба мақсади дар наздаш гузошташуда ё иҷрои вазифаҳои хоҷагии халқ мебошад. Нақлиёт аз нуқтаи назари якпорчагии сохтори унсурҳои ба ҳам алоқамандро ифода мекунад ва онро арзёбӣ кардан мумкин аст. Соҳаи нақлиёти минтақаро метавон аз рӯи натиҷаҳои пешбинишуда инкишоф дод.

Дар ин шароит сатҳи рушди устуворро метавон чунин муайян кард: барои маҷмӯи ҳодисаҳои номатлуб дараҷаи инкишофи низоми нақлиёт аз рӯи эҳтимолияти ин ҳодисаҳо дар давраи муайян рӯй дода истодааст. [3, с.24]

Ин ҳулоса бо тафовути мушоҳидашудаи дараҷаи мураккабии низомҳои нақлиёти ҷаҳонӣ ва дараҷаи умумии тараққиёти онҳо алоқаманд аст: чун қоида дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда соҳаи нақлиёт назар ба мамлакатҳои тараққиёбанда калонтар ва мураккабтар аст.

Маълум мешавад, ки баҳодихии объективии сатҳи рушди соҳаи нақлиёт аз омилҳои гуногун вобастагӣ дорад, танҳо тавассути ташкили низоми нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдорӣ имконпазир аст, ки мавқеи воқеии соҳаи нақлиётро ба таври кофӣ инъикос намуда, сари вақт пешгирӣ кардани ҳодисаҳои нақлиётро ҳам тамоюлҳои мусбат ва ҳам манфии таъмин намояд.

Баррасии сарчашмаҳои адабиёт оид ба назарияи рушди низомҳои нақлиёт ва рушди инфрасохтори нақлиёт нишон дод, ки робитаи байни мураккабии соҳаи нақлиёт ва дараҷаи муқовимати он ба омилҳои гуногуни манфӣ ҷудонашаванда аст. Устувории фаъолияти соҳаи нақлиёти минтақа, сарфи назар аз тамоюлҳои худташқилкунӣ ва мутобиқшавӣ бо мураккаб шудани ҳуди низом коҳиш меёбад. Баробари тараққӣ кардани соҳаи нақлиёти вилоят сохтори он бештар мураккабтар шуда масъалаҳои инкишофи устуворона аҳамияти калон пайдо мекунад. [4, с.33]

Аз рӯи таҳлили динамикии рушди низоми нақлиёти вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон онро инъикос менамояд, ки он нобаробар инкишоф ёфта, дар зернизомҳои асосии он, унсурҳо ва робитаҳои он дар се самт:

- технологӣ;
- иҷтимоӣ-иқтисодӣ;
- идоракунӣ тағйироти назаррас ба мушоҳида мерасад.

Тағйироти технологӣ бо истифодаи аналогҳои пешрафтаи ҳайати ҳаракаткунанда, низомҳои навигатсионӣ, банақшагирӣ ва ташкили фаъолияти нақлиёт алоқаманд аст. Дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо нақшаи аз аграрию индустриалӣ ба индустриалӣ-аграрӣ гузарондани иқтисодиёти мамлакат алоқаманданд. Тағйироти идоракунӣ бо гузаштан аз модели идоракунии фармондеҳӣ-маъмурӣ ба моделҳои бозорӣ вобаста аст. Ноустувории иқтисодиёти муосири бисёр кишварҳо, бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ ба фаъолияти низомҳои нақлиётӣ дар ин шароит таъсири манфӣ мерасонад, ҳавфи хатогиҳо ва арзиши онҳо хеле зиёд шуда, боиси оқибатҳои фалокатовар мегардад. Барои кам кардани таъсири манфии ин хатоҳо соҳаи нақлиёти вилоят бояд захираҳои муайян дошта бошад. Муносибати аз ҷиҳати методологӣ асоснок барои арзёбии (таҳлил) сатҳи соҳаи нақлиётӣ минтақа муайян кардани сатҳи ҳифзи манфиатҳои афзалиятноки иқтисодӣ аз таҳдидҳо мебошад.

Дар баробари ин, ҳалли муаммоҳои аз дарки тараққиёти устувор ва ҷӣ тавр иҷро кардани вазифаҳои худ дар хоҷагии халқ ба миён меояд, ҷараёни хеле мураккаби тартиб додани воситаҳои баҳодихии миқдорию сифатӣ ва назорати дараҷаи тараққиёт мебошад. Дар асоси маълумоти гирифташуда ва таҳлили иттилоот имконияти воқеӣ барои баҳодихии миқдории сатҳи стансияи автоматикии телефони бехатарии электронӣ ва тамоюли асосии он дар ҳар як вақт фароҳам оварда мешавад. Низоми нақлиёти вилоят вазифаҳои худро дар бобати ҳаракати фазои маҳсулоти хоҷагии халқ ба амал бароварда, истеҳсолот ва истеъмолотро камбизоат мегардонад, соҳаҳои гуногун ва минтақаҳоро ба комплекси ягона мепайвандад, ҷараёнии пай дар пай тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунандаро таъмин мекунад. Ба ҳамин тариқ муомилоти неъматҳои

моддиро дар истехсолоти чамъиятӣ тезонида, истехсоли умумии ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқи вилоятро зиёд мекунад. [5, с.154]

Мавқеи стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон онро як роҳи табиӣ барои ҳамлу нақли бор ва мусофирон байни кишварҳои Шарқи Наздик, Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ месозад. Ҳамкориҳои ҷумҳурӣ бо кишварҳои хориҷӣ дуру наздик омили асосии ташаккули соҳаи нақлиёт дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мебошад, ки дар афзоиши гардиши байнидавлатии молу мусофирон, афзоиши шиддати ҳаракати байналмилалӣ омилҳои истехсолӣ ифода меёбад.

Тавре дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» зикр шудааст, аини замон сатҳи баланди ошкорбаёнӣ иқтисоди миллий ба даст оварда шудааст. Онро барои ошкор сохтан ба баъзе аз маълумотҳои омӯрӣ диққати худро ҷалб менамояд. Инак, гардиши савдои хориҷӣ дар соли 2020 11,56% маҷмӯи маҳсулоти дохилро ташкил дод. Бо мақсади баҳодиҳии таъсири интиқоли мусофирон ба самаранокии энергетикӣ, динамикаи ҳаҷми ҳамлу нақли мусофирон тавассути тамоми намудҳои нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2022 омӯхта шудааст, ки онро дар ҷадвали 1 боз ҳам мукаммалтар дидан мумкин аст. [2, с.12]

Ҷадвали 1 – Динамикаи ҳаҷми ҳамлу нақли мусофирон тавассути ҳамаи намудҳои нақлиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2022.

(миллион мусофир.)

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2022	Инхироф соли 2022 нисбат ба 2016
Ҳамагӣ	572,9	594,7	614,5	658,1	653,7	853,7	280,8
Мошини сабукрав	572,1	593,8	613,7	657,4	657,4	853,2	281,1
Мошини таксӣ	4,8	7,9	14,6	16,2	19,2	8,6	23,8
Роҳи оҳан	0,5	0,5	0,5	0,6	0,4	0,5	-
Роҳпаймо	0,8	0,9	0,8	0,7	0,3	0,5	-0,3

Манбаъ: Маҷмӯаи омӯрӣ. нақлиёт ва алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. 2023 - 299 саҳ.

Таҳлил ҷадвали мазкур, онро нишон медиҳад, ки сол то сол ҳаҷми кашондани мусофиркашонӣ бо нақлиёти автомобилӣ тамоюли зиёд мешавад. Аз тарафи дигар, тибқи маълумоти омӯрӣ, муайян карда шуд, ки дар давраи таҳлилшуда кашонидани мусофирон бо тамоми намудҳои нақлиёт умуман боло рафта истодааст, мисол, ҳаҷми умумии ҳамлу нақли мусофирон тавассути ҳамаи намудҳои нақлиёт аз соли 2016 то 2022 тақрибан ба 32% афзоиш ёфт, аз ҷумла, мошинаҳои таксӣ дар ин давра ба 8,3 Ҷоиз зиёд шудааст. Дигар намуди нақлиёти мусофиркашонӣ дар ҷумҳурӣ, троллейбусҳо 3,3 Ҷоизи мусофиронро мекашонанд, ҳиссаи нақлиёти роҳи оҳан ва ҳавоӣ хеле кам аст.

Аз сабаби он ки 93 Ҷоизи масоҳати Ҷумҳурии Тоҷикистонро қуҳҳо ишғол мекунамд, дар байни ҳамаи намудҳои нақлиёт, нақлиёти автомобилӣ тараққӣ карда, 94 Ҷоизи ҳаҷми мусофиркашониро ташкил медиҳад. Интиқоли мусофирон тавассути нақлиёти автомобилӣ (Ҷадвали 2) тамоюли мусбати 14,4 Ҷоизро нишон дода, бештарин афзоиш дар вилояти Хатлон (88,8 Ҷоиз) ва ВМКБ (41 Ҷоиз) мушоҳида мешавад.

Дар минтақаҳои тобеи ҷумҳурӣ бошад, мусофиркашонӣ бо нақлиёти автомобилӣ 31,8 Ҷоиз кам шудааст. Сохтори нақлиёти автомобилӣ дар соли 2022 нишон медиҳад, ки ҳиссаи нақлиёти автомобилӣ дар шаҳри Душанбе 45,6 Ҷоиз, дар вилояти Суғд 27

фоиз, дар вилояти Хатлон 15,5 фоиз, ноҳияҳои тобеи марказ 10,6 фоиз ва дар ВМКБ 10,6 фоизро ташкил медиҳад. [10, с.299]

Ҳамин тариқ, яке аз самтҳои афзалиятноки «Рушди маҷмааи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030» тақмили кофӣи маҷмааи нақлиётро нишон медиҳад, ки ба ҳадафи баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт ва сифати нақлиёти автомобилӣ мувофиқи ҳаёти аҳоли буда, вазифаҳои зеринро дарбар мегирад:

- ташаккули фазой ягонаи нақлиёт бо роҳи рафӣи номутаносибии масоҳатияю сохторӣ;

- Баланд бардоштани сифат ва дастрасии хизматрасонии нақлиётӣ;
- Баланд бардоштани рақобатпазирии комплекси нақлиётӣи кишвар;
- таъмини устуворӣ ва амнияти ҳамаҷонибаи маҷмааи нақлиётӣи кишвар;
- кам кардани таъсири зараровари комплекси нақлиёт ба муҳити зист.

Ҳалли ин масъалаҳо имкон медиҳад, ки дар заминаи соҳаи нақлиёт заминаи мустаҳкам барои ҳамгироии бомуваффақияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва ба муомилоти иқтисодӣ ҷалб намудани ҳудудҳои нав тавассути эҷоди робитаҳои иловагӣи нақлиётӣ, баланд бардоштани самаранокии дигар бахшҳои иқтисодиёт тавассути фароҳам овардани имконияти дастрасии беамониати субъектҳои хоҷагидор ба бозорҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ мебошад.

Қайд карда мешавад, ки шабакаи асосии нақлиёт дар асоси принципҳои дуланҳои нақлиётӣ рушд мекунад, ки дар доираи онҳо ҳаракати босуръати гардиши молӣ тавассути истифодаи технологияҳои муосири логистикӣи интиқоли бор таъмин карда мешавад. Дар минтақаҳои, ки ба дуланҳои байналмилалӣи нақлиётӣ ҷалб мешаванд, инфрасохтор ва коммуникатсияҳои шабакаи асосии нақлиёт ҷойгир шудаанд, ки тавассути онҳо ҳамкориҳои ҳамоҳангшудаи намудҳои гуногуни нақлиёт дар принципҳои логистикаи ҳамгирошуда амалӣ карда мешавад.

Мақсади асосии ташаккули низоми дуланҳои калони боркашонӣ байналмилалӣи нақлиётӣ муттаҳидсозии равандҳои нақлиётӣю технологӣ ва ҳамоҳангсозии низоми миллии нақлиёт дар асоси таъсиси низоми глобалӣ мебошад, ки қодир ба таъмини ҳаракати босуръат ва баландсифати молҳо бо сатҳи баланди интиқоли молҳо мебошад.

Сарфи назар аз релефи кӯҳистонаш, Тоҷикистон шоҳроҳи нақлиётӣи автомобилӣ дорад, ки аз 17 роҳи дорои аҳамияти байналмилалӣ ва зиёда аз 80 шоҳроҳи дорои аҳамияти давлатию маҳаллӣ иборат аст, ки Тоҷикистонро бо кишварҳои ҳамсоя мепайвандад [11, с.89].

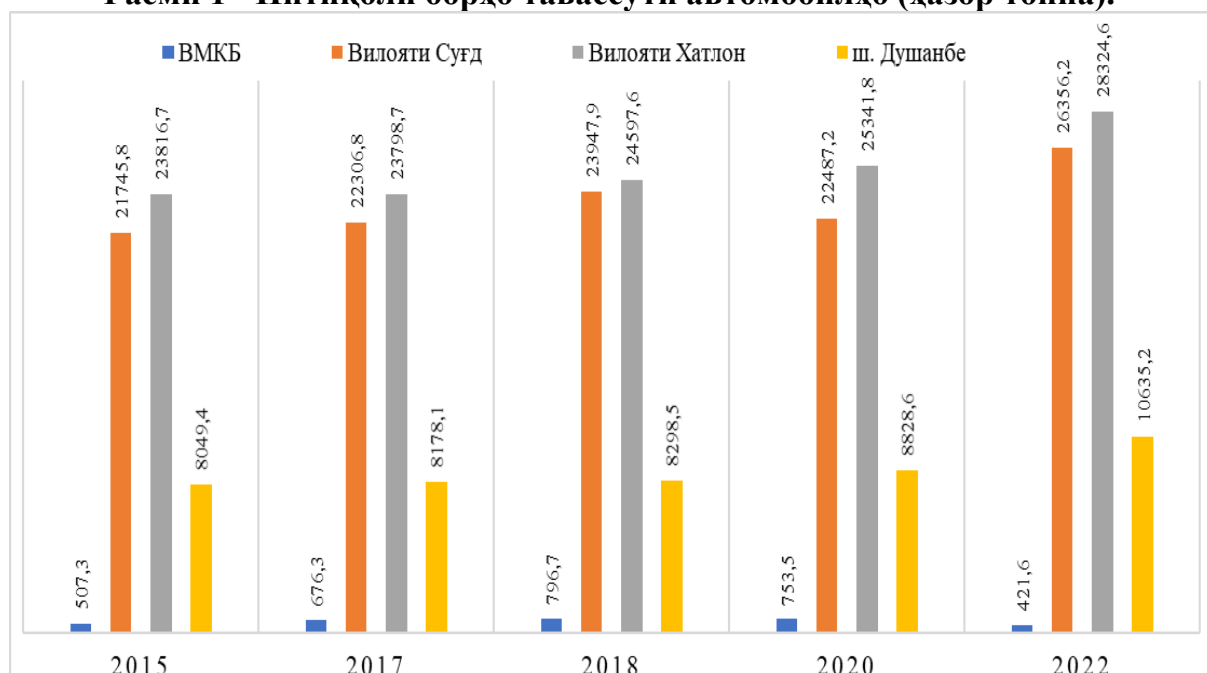
Аз ҳудуди ҷумҳурӣ се шоҳроҳи осӣеӣ мегузарад. Душанбе нуқтаи марказӣ ва роҳсайрҳои алоқаи ҳамаи сайргохҳо асосӣ мебошад. ШО-7 аз шимол ба ҷануб тӯл мекашад ва ҳамчун равзанаи Осӣеи Ҷанубӣ тавассути Афғонистон хидмат мекунад. ШО-65 аз шарқ ба ғарб тӯл кашида, шабакаҳои роҳи автомобилгарди Тоҷикистону Қирғизистон ва Тоҷикистону Узбекистонро мепайвандад. Ҳавопаймои ШО-66 аз маркази ҷумҳурӣ ба самти Душанбе мегузарад ва дар ағбаи Кулма ба самти сарҳади Тоҷикистону Чин мебарояд ва дарозтарин шоҳроҳи роҳи ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Тибқи «Барномаи давлатӣи рушди нақлиётӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2025» (соли 2011 қабул шудааст) дар давраи аз соли 2015 то соли 2022. Ҳукумат ба нақша гирифтааст, ки барои азнавсозӣ ва барқарорсозии масофаи 734 километр маблағгузори калон гузорад. роҳҳои аҳамияти байналмилалӣ ба маблағи 160 млн. Дар ин муддат ҳамчунин қасд дорад, барои тармими роҳҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ 129 миллион доллар ихтисос диҳад.

Умуман, сармоягузорӣ ба ҳамлу нақли автомобилӣ то соли 2015 тақрибан 500 миллион доллар ва то соли 2022 ба 680 миллион доллар мерасад. Боркашонӣ дар давраи таҳлилшуда динамикаи мусбат нишон дода, 14,8 Ҷоиз, аз ҷумла, дар соҳаи автомобил 17,8 Ҷоиз, дар нақлиёти роҳи оҳан (- 14,8 Ҷоиз) ва ҳавопаймои (- 67,7 Ҷоиз) кашондани борҳо мушоҳида карда мешавад.

Дар бобати гардиши бор нақлиёти автомобили сабуқрав динамикаи мусбатро инъекоб дорад.

Бояд қайд кард, ки таҳлили ҳамлу нақли борҳо тавассути нақлиёти автомобилӣ дар заминаи минтақавӣ нишон дорад, ки танҳо дар вилояти Суғд дар соли 2022 бо нақлиёти автомобилӣ бор интиқол дода шудааст, ки он 17,5 % зиёд нисбат ба соли 2015 аз ҳаҷми умумии боркашониро ташкил медиҳад.

Расми 1 - Интиқоли борҳо тавассути автомобилҳо (ҳазор тонна).

Источник: Статистический сборник. Транспорт и связь Республики Таджикистан. Душанбе. 2023. – 311 с.

Аз рӯи ҳисобҳои пешакӣ, гуфтан мумкин аст, ки танҳо дар соли 2022 дар натиҷаи интиқоли борҳо тавассути автомобилҳо дар вилояти Суғд – 26356,2, тонна, дар вилояти Хатлон 28324,6 тонна, дар ВМКБ 421,6 тонна ва дар ш. Душанбе 10635,2 тонна боркашонди шуд, ки он аз ҷиҳати иқтисодӣ хеле хуб буда ба мушоҳида мерасад. Ташаккули низоми ягонаи нақлиётӣ ва рушди содироти хизматрасонии нақлиётӣ тавассути ҳамгироии низоми нақлиёти автомобилҳои минтақа ба низоми нақлиётии ҷаҳонӣ дар асоси дуланҳои байналмилалӣ нақлиётӣ ба пурзӯршавии равандҳои ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ, пешбурди молу хизматрасониҳои милли мусоидат менамояд. бозорҳои ҷаҳонӣ, қонеъ гардондани эҳтиёҷоти иқтисодӣ ва ҷамъият ба хизмати баландсифат ва рақобатпазирӣ нақлиёт.

Мақсад аз таҳлили вазъи низоми нақлиёти минтақа сари вақт ошкор намудани номутавозунии сохторӣ дар рушд, таъмини фаъолияти бефосила ва иҷрои тамоми вазифаҳои мақсаднокӣ дар назди он гузошташуда мебошад. Аз нуқтаи назари рушди устувори минтақа шароити кунунӣ моро водор месозад, ки дар баробари манфиатҳои тиҷоратӣ аҳамияти васеътаре дорад. Ҳангоми хизматрасонии ҳамлу нақли содироту

воридот ва транзитӣ талаботи асосӣ эътимодноӣ, арзиш ва мӯҳлати интиқол мебошанд. Ҳар қадар вобастагии кишвар аз воридот зиёд бошад, талабот ҳамон қадар зиёд мешавад, зеро дар ин ҳолат қатъи таъминот метавонад боиси мушкилиҳои таъмини аҳоли бо маводи озуқа ва молҳои зарурӣ гардад. Интенсификатсия ва кам кардани арзиши равандҳои ҳамлу нақле, ки ба дуланҳои байналмилалӣ нақлиётӣ ворид карда мешаванд, имкон медиҳад, ки минтақаҳои дурдасти кишвар ба ҳам наздик шаванд, ваҳдати ҳудудии давлат таҳким ёбад ва барои татбиқи иқтисодии минтақаҳо шароити мусоид фароҳам оварда шавад.

Талаботи афзояндаи рақобати байналмилалӣ ва зарурати ягонакунии тамоми равандҳои технологӣ ҳангоми анҷом додани амалиёти нақлиётӣ тибқи дуланҳои байналмилалӣ нақлиётӣ ба амнияти технологияи кишвар таъсири бевосита мерасонад. Талаботи устувор ба хизматрасонии баландсифат ва беҳатари нақлиётӣ тақозо менамояд, ки равандҳои тақсмоти мол тавассути истифодаи низомҳои муосири иттилоотӣ, таҳлилӣ, навигатсионӣ, ки қодир ба таъмини ҳамкории синхронии тамоми намудҳои маҷмӯаҳои нақлиётӣ, нақлиётию логистикӣ, ҳадамоти гумрукӣ ва дигар хизматрасонӣ мебошанд, пурзӯр карда шавад. Дар ин шароит дуланҳои нақлиётӣ ва марказҳои нақлиётӣ-логистикӣ ба нуқтаҳои фаъолияти технологӣ табдил ёфта, беҳтар намудани сифати таҷҳизоти нақлиёт ва хизматрасониро водор месозад. [12,с.38].

Дар баробари ин, тобеияти иқтисодиёти мамлакат аз воридот ҳар қадар бештар бошад, роли нақлиёт дар бобати бо озукавории бемайлони таъмин намудани хоҷагии халқ дар ҳаҷме, ки барои фаъолияти пурсамари он зарур аст, ҳамон қадар калонтар мешавад. Бе низоми кофии нақлиёт, ки қобил аст, ба талаботи муосир ҷавобгӯи иқтисодӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ азҳуд намудани минтақаҳои нави қонҳои қанданиҳои ғоиданок, ки дар шароити афзоиш ва азнавсозии сохтори иқтисодиёт ҳастанд, имконнопазир аст.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Андриянов С.В., Решетнева А.А. Транспортный комплекс как инфраструктурный элемент системы экономической безопасности региона. В сборнике: Инновационный путь развития экономики регионов 2-я Международная научно-практическая конференция. 2014. – С. 243-250.
2. Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2016-2030. С.12-18
3. Комаров В.В. Концепция системы управления рисками в автотранспортных системах. Труды Института системного анализа Российской академии наук. 2009. Т. 51. – С. 24-42.
4. Константинов И.С., Бакаева Н.В., Федоров Д.И., Озаренко О.В. Структура системы мониторинга территориальной автотранспортной системы. Вестник компьютерных и информационных технологий. 2012. № 4 (94). – С. 33-37.
5. Болгаров Н.И. Моделирование условий неопределенности функционирования транспортных систем в целях обеспечения экономической безопасности. Гуманитарный вестник. 2014. - № 2 (29). – С. 154-159.
6. Гольская Ю.Н. Понятие транспортной инфраструктуры и оценка ее влияния на региональную экономику // Транспортная инфраструктура Сибирского региона: материалы второй межвузовской научнопрактической конференции: в 6 т. – Иркутск: ИрГУПС, 2011. – С. 157-162.

7. Горев А.Э. Теория транспортных процессов и систем: учебник для академического бакалавриата / А.Э. Горев. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2017. – 217 с. – (Серия: Бакалавр. Академический курс). – ISBN 978-5-534-02529-3. – Текст: электронный // ЭБС Юрайт [сайт]. – FRL: <https://biblio-online.ru/bcode/401401>
8. Тохиров Т. Угрозы экономической безопасности развитию автотранспортных предприятий и пути их снижения //Риск: ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. – 2012. – №. 2. – С. 34-37.
9. Тохиров Т.И. Ретроспективный анализ состояния автотранспортной системы Согдийской области //Идеи и идеалы. – 2014. – Т. 2. – №. 2 (20).
10. Маҷмуаи оморӣ. нақлиёт ва алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. 2023 - 299 сах.
11. Тохиров Т.И. Концепция транзитного потенциала автотранспортной системы региона //Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». – 2014. – №. 2.
12. Тохиров Т.И. Критерии экономической безопасности автотранспортного предприятия и ее уровня //Экономика природопользования. – 2014. – №. 2. – С. 38-42.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД

ШАРИПОВА МУХАЙЁ МИРЗОКАБИЛОВНА,

Таджикский государственный университет право, бизнеса и политики, старший преподаватель кафедры аудит и ревизии; **Адрес:** 735700, Республики Таджикистан, город Худжанд, 17 мкрн. Дом 1,

E-mail: muhayo1982@bk.ru **Тел:** (+99292) 866-00-68.

В статье проанализировано состояние транспортной системы Согдийской области Республики Таджикистан, определено её положение в условиях рыночной экономики, выделены основные факторы, влияющие на степень загрузки инфраструктуры автомобильного транспорта транзитными грузопотоками. Приведена динамика изменения удельного веса выполнения транспортной работы различными видами транспорта. Отмечается, что противоречия экономических интересов не только создают предпосылки для возникновения угроз жизненно важным экономическим интересам субъектов хозяйствования автомобильного транспорта на региональном уровне, но и особенности формирования системы управления в данной сфере. Соответственно должна создаваться низом субъектов и объектов управления, определяться совокупность методов управленческого воздействия.

Ключевые слова: транспортная низом региона, транспортное предприятие, стратегия развития транспортной системы, автомобильный транспорт, железнодорожный транспорт, грузовые перевозки, пассажирские перевозки.

SOME ISSUES OF REGIONAL TRANSPORT SYSTEM DEVELOPMENT IN THE MODERN ERA

SHARIPOVA MUKHAYO MIRZOKABILOVNA,

Tajik state university of law, business and politics, senior teacher department audit and revision; **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, town Khujand, region 17, house 1, **E-mail:** muhayo1982@bk.ru **Phone:** (+99292) 866-00-68

The article analyzes the state of the transport system of the Sughd region of the Republic of Tajikistan, determines its position in a market economy, highlights the main factors affecting the degree of loading of the road transport infrastructure with transit cargo flows. The dynamics of changes in the specific weight of transport work by various types of transport is given. It is noted that the contradictions of economic interests not only create the preconditions for the emergence of threats to the vital economic interests of road transport entities at the regional level, but also the peculiarities of the formation of a management system in this area. Accordingly, a system of subjects and objects of management should be created, a set of methods of management influence should be determined.

Keywords: transport system of the region, transport enterprise, strategy for the development of the transport system, road transport, rail transport, freight transport, passenger transport.

Муқарриз: Досиев М., н.и.и., профессор, мудири
кафедраи идоракунии молияи давлатӣ ва
иқтисоди рақамии АИДНПҚТ

ТДУ: 331

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ШАКЛҲОИ ҲУДУДИИ ТАҚСИМОТИ ЧАМЪИЯТИИ МЕҲНАТ

ТОШМАТОВА ҲУСНИЧОН МҶМИНОВА,

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, ассистенти кафедраи
баҳисобгирии бухгалтерӣ. 735700, ш.Хучанд,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, мкр-н 17, бинои 1.

Мақола ба таҳқиқи назариявии самтҳои афзалиятнокии рушди тақсими ҷамъиятии меҳнат дар минтақа дар раванди иқтисодии иқтисодӣ равона шудааст. Дар мақолаи илмӣ ақидаҳои гуногуни олимони соҳа мавриди омӯзиши қарор дода шуда, ҷанбаҳои назариявии рушди тақсими ҷамъиятии меҳнат муайян карда шуд. Вобастагии тақсими ҳудудии меҳнат ин соҳаҳои алоҳидаи истеҳсолот ба минтақаҳои муайян мебошад. Асоси табиӣ он дар ин ҳол тафовутҳои ба шумор мераванд, ки дар шароитҳои табиӣ, иқлимӣ ва иқтисодии минтақаҳои гуногун вучуд доранд. Асоси иқтисодии ин шакли тақсими меҳнат тафовут дар даромаднокии истеҳсоли маҳсулот ва мақомот дар ҳудудҳои гуногун мебошад, ки бинобар бастубандии махсус доштани омилҳои номбаршуда дар ҳар кадом минтақа ба вучуд меояд.

Тақсими ҳудудии меҳнат хусусияти соҳавии онро тақсим дода омили тавоноии самарабахшии истеҳсолоти ҷамъиятии меҳнат меорад.

Иқтисодии иқтисодӣ барои ҳалли мушкилоти рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа заминаҳои муҳайё сохта, андозаҳои имконпазири иқтисодӣ ва сифатии рушдро муайян менамояд.

Вожаҳои калидӣ: тақсими ҳудудии меҳнат, истеҳсолот, ҳосилнокии меҳнат, иқтисодиёт, иҷтимоӣ, тақсими ҷамъиятии меҳнат, бозор, минтақа.

Минтақаҳои иқтисодӣ аз маҷмуи минтақавии истеҳсоли иборат буда, он маҷмуан ба вучуд омада аз мавқеи ба худ хоси иқтисодии ҷуғрофӣ ва захираҳои табиӣ меҳнатӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Минтақаҳои иқтисодӣ бо манотиқи алоҳидаи давлат тавассути тақсими ҷамъиятии меҳнат алоқаи ногуфта пайдо мекунанд. Ин мафҳум шакли нави ташкили маҷмуи минтақавии хоҷагидорӣ истеҳсолиро ифода мекунад ва дар ҳудуди минтақаҳои иқтисодӣ дар заминаи захираҳои ноҳии табиӣ ташаккул меёбад.

Раванди тақсими меҳнат аз рӯи соҳаи фаъолият, ки дар он соҳа шахс нисбатан сермаҳсул аст, яъне аз рӯи он намуди кор, ки тахассуси ӯ беҳтар истифода бурда мешавад, тақсими ҷамъиятии меҳнат номида мешавад. Тақсими меҳнат ин уҳдадорӣ ва вазифаҳои мушаххаси фардӣ ва ё гурӯҳҳои алоҳида буда метавонад дар ин ё он самт амиқтар зоҳир шавад [4, с.34]. Ин раванди фаъолият дар як самти мушаххас ва тавассути бештар ворид шудан ба он самаранокии меҳнатро боло бардошта омили асосии рақобатпазирӣ иқтисоди давлат ва ё маҳсулоту хизматрасониҳои ин ё он корхона буда метавонад.

Яке аз мушкилоти асосӣ дар ин раванд ин рушди шаклҳои ҷамъиятии тақсими меҳнат ба ҳисоб меравад. Зарурияти ҳалли ин масъала дар суҳбатҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ қайд гардидааст, «...сатҳи касбияти коргарон ҳанӯз ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ набуда, ин масъала ба ислоҳоти ҷиддӣ ниёз дорад» [11].

Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ, ки дар бозор ҳамеша рақобатҳо шадид ҳастанд, ҳеҷ як давлат ва ҳеҷ як корхонае наметавонад ба назардошти ин воқеият рушди иқтисодии худро таъмин наояд. Зеро, тақсими меҳнат самаранокии меҳнатро

тавассути сафарбар кардани кормандон ба фаъолиятҳои афзалиятҳои зеҳнӣ ҷисмонӣ дошта, боло мебарад ва хизматрасониҳоро босифату бозоргиртар месозад [7, с.95]. Ҳамчунин, тақсимои меҳнат наву теъдоди маҳсулоти истеҳсолшавандаро ба маротиба боло бурда, метавонад даромади корхона, давлат ва кормандонро зиёд менамояд. Дар натиҷа, сатҳи сифати зиндагӣ боло рафта, ба зиёд намудани даромади буҷетӣ ва аҳоли, ки ҳадафи асосии давлат мебошад, боис мегардад. Танҳо ба роҳ мондани низоми дурусти иқтисодиву сиёсӣ, ки тақсимои дурусти меҳнат яке аз воситаҳои асосии он мебошад, метавонад давлатро ба ин ҳадаф наздик созад.

Бояд қайд намуд, ки минтақаи иқтисодӣ ҷанбаҳои зеринро доро мебошад:

- усули ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ минтақаи муайян дар низоми иқтисоди миллӣ маҳсуб меёбад;

- омӯзиши соҳаи муайяни илмест, ки иқтисоди минтақаҳои иқтисодии алоҳида, таркиби дохилии он ва муносибати мутақобиларо бо воҳидҳои минтақавӣ дигар мавриди қарор медиҳад;

- омӯзиши таносуби минтақавӣ нишон медиҳад, ки инкишофи иқтисодӣ иҷтимоӣ мамлакат дар минтақаҳои алоҳидаи маъмурӣ – ҳудудӣ бо ҳамдигар алоқамандии зич доранд. Инчунин онҳо асоси ягона ва ҳамон як соҳаи муносибатҳои ҷамъиятиро фаро мегиранд, ки бо рушд ва идоракунии маҳаллӣ вобастагӣ дорад.

Бинобар ин дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба сифати самтҳои асосии фаъолият дар соҳаи ислоҳоти идоракунии давлатӣ, дар самти рушди хизматрасонии давлатӣ як қатор тадбирҳо, аз ҷумла, инкишоф додани тақсимои ҷамъиятии меҳнат бо мақсади баланд бардоштани сатҳи иқтисодӣ, баланд бардоштани дараҷаи шаффофият ва татбиқи механизмҳои пешбинӣ шудаанд, ки онҳоро ҳамчун зарурати асосии таҳия ва татбиқи муваффақонаи низоми тақсимои ҷамъиятии меҳнат дар минтақа истифода бурдан мумкин аст [15].

Иқтисодӣ барои ҳалли мушкилоти рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа заминаҳои дахлдор муҳайё сохта, андозаҳои имконпазири миқдорӣ ва сифатии рушдро муайян менамояд. Маҷмуи омилҳои рушди минтақаи иқтисодӣ рушдро ташкил медиҳад.

Мавзӯи бахши минтақавӣ иқтисоди миллӣ мураккаб ва гуногунпаҳлӯ буда, қисматҳои асосиаш аз инҳо иборатанд:

- минтақаи иқтисодии муайян (иқтисодҳои захиравӣ ва истеҳсолӣ, таркиби соҳавӣ, шароити зиндагӣ, усулҳои амалӣ ва идоракунии иқтисодӣ);

- робитаҳои иқтисодии байни минтақаҳо (шаффофияти минтақаҳо, алоқамандии мутақобилаи онҳо);

- низомҳои минтақаи иқтисодӣ (иқтисоди миллӣ ҳамчун низоми минтақаҳои якҷоя амалкунанда);

- ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолкунанда (хусусиятҳои минтақаҳо дар бобати ҷойгиршавии захираҳои табиӣ, аҳоли, истеҳсолот, инфрасохтор);

- ҷанбаҳои маҳаллии ҳаёти иқтисодии минтақаҳо (ҷараёнҳои истеҳсолӣ, сармоягузорӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ ва ғайра).

Ҳангоми баррасии адабиёти марбут ба иқтисоди минтақавӣ мафҳумҳои асосиро муайян намудан муҳим аст, ки дар асоси онҳо тасаввуроти асосноки илмӣ дар хусуси иқтисоди минтақавӣ имконпазир гардад.

Дар асарҳои олимони ватанӣ ба монанди Бобочониён Д.Д., Каримов И.И., Тоҷибоева М.Н., Шарифзода М.М., Саидҷонов С.Ш., [8, с.82]. [9, с.36] ва дигарон

чанбаҳои мухталифи назариявӣю методологии тақсимои ҳудудии меҳнат мушаххас баррасӣ шудаанд.

Тақсимои меҳнат рушди минбаъда ва хусусиятҳои асосии афзоиши истеҳсолотро муайян мекунад. Тақсимои меҳнат яке аз омилҳои муҳимтарини зиёд шудани самаранокии истеҳсолот бо роҳи зиёд кардани ҳаҷми маҳсулот, баланд бардоштани фурӯши маҳсулот, кам кардани ҳосилнокии меҳнат, арзиши аслии он, беҳтар истифода бурдани замин, воситаҳои истеҳсолот ва захираҳои меҳнатӣ мебошад [5, с.83]. Тақсимои меҳнат раванDEST, ки новобаста аз дараҷаи маълумот, маданият ва мавқеи ҳудудӣ ба ҳар ҷамъият хос аст.

Масъалаи тақсимои меҳнат ҳолати табиӣи меҳнати ҷамъиятӣ буда, бо гуногунии истеҳсолот ва маҳдудиятҳои объективӣи одамон дар азхудкунии намудҳои меҳнат муайян карда мешавад.

Дар замина шароити истеҳсоли баъзе намуди молу хизматҳо, ки рушди устувори сохторҳои ҷамъиятии тақсимои меҳнатиро дар кишвар ё минтақа ба ин ё он намуди молу хизматҳо интиҳоб намудаанд, мушаххас мешаванд. Дар айни замон махсусгардонӣ на фақат истеҳсолот, балки истеҳсолеро дар назар дорад, ки аз эҳтиёҷоти воқеии ин минтақа зиёд бошад.

Таҳсилоти олий бо дигар бояд мутавозин карда шавад, то ки талаботи бозори меҳнатро инъикос намояд. Зарурати таъмини самаранокии захираҳо ва неруи энергетикӣ, қорӣ намудани технологияҳои нави аз ҷиҳати экологӣ тоза бо мақсади таъмин намудани рушди устувор таҳсилоти муносиб ва омӯзиши дахлдорро талаб мекунад. Ҳамзамон, дар баробари тақмили сохтори маориф, зиёд шудани шумораи хатмкунандагон ҷалби бештари онҳо дар бахши ихтисоси муҳандисию техникӣ ва илмҳои табиӣ дар шароити муосир зарур мебошад.

Мафҳуми минтақа ин фазои иқтисодӣ аст. Фазои иқтисодӣ ин маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ дар ҳудудҳои аниқу муайян буда, арзёбии фазои иқтисодӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои зерин сурат мегирад:

- зичӣ, ки дараҷа ва андозаи зиёд будани ягон навъи иншоот ва захирахоро дар минтақа ифода менамояд;
- ҷойгиршавӣ, ки бо нишондиҳандаҳои ҷойгиршавии марказҳои аҳолинишин, корхона ва ташкилотҳо муайян карда мешавад;
- иртибот, ки нишондиҳандаҳои инкишофи шабакаҳои нақлиётӣ ва коммуникатсионӣ дар он инъикос меёбанд.

Бояд зикр намуд, ки хусусиятҳои минтақа ҳамчун объекти таҳқиқот ва идоракунӣ дар ошкор сохтани хусусиятҳо, фарқи он аз дигар объектҳои идоракунӣ ва тақсимои ҷамъиятии меҳнат дида мешавад. Ва он аз муайян намудани тафовут дар навъҳои гуногуни фаъолияти инсон, намуд ва зернамудҳои хусусиятҳои истеҳсолӣ, ки марбут ба шахсони алоҳида, истеҳсолот ва ҳудуд мебошад, аз принципҳои муҳими инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда дар ҷомеа иборат мебошад.

Иқтисодшиноси намоён А.Лёш аз ҷиҳати назариявӣю амалӣ дар таҳқиқи масоили тақсимои ҳудудии меҳнат саҳми калон гузоштааст. Ӯ дар таҳқиқоти худ маҷмӯи омил ва шартҳоеро, ки ба ҷойгиршавии корхона ва якҷоя кардани онҳо таъсир мерасонад (андоз, боч, таъсири монополӣ ва ғайра) хеле густурда таҳлил намудааст. Илова бар ин, тавсифи муфассали математикии фаъолияти бозории истеҳсолкунандагон ҳам дода шуда дар он ҳар як тағйирёбандаи иқтисодӣ ба нуқтаи мушаххаси фазо пайваست карда шудааст [1, с.145].

Олимони соҳаи иқтисодии Фаронса Ф.Перру (солҳои 50-ум) назарияи кутбҳои афзоишро таҳия намуда, дар он ақидаҳои нақши пешбарандаи сохтори соҳавӣи иқтисодиёт ва пеш аз ҳама соҳаҳои пешқадами саноатро, ки молҳо ва хизматрасониҳои нав ба вучуд меоранд, пайравӣ кардааст. Ба фикри муҳаққиқ он марказҳо ва минтақаҳои

фазои иқтисодӣ, ки дар он корхонаҳои пешқадам ҷойгиранд, кутбҳои ҷалби омилҳои истеҳсоли магарданд, зеро истифодаи самараноки онҳо таъмин мегардад. Минбаъд концентратсияи корхонаҳо ва ташаккули кутбҳои афзоиш мушоҳида мешавад [12, с.77].

Дар ҷадвали 1 назарияҳои вобаста ба ҳарду намуди тақсимои ҳудудии меҳнат бо тартиби таърихӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Таҳаввулоти ақидаҳо дар бораи шаклҳои ҳудудии тақсимои ҷамъиятии меҳнат

Тақсимои ҳудудии меҳнат	
Тақсимои берунии меҳнат (байниминтақавӣ байналмилалӣ)	Тақсимои дохилии меҳнат (дохили минтақавӣ)
Дар асри XVIII Назарияи афзалиятҳои мутлақи А.Смит	Соли 1826 Назарияи стандарти хоҷагии қишлоқ аз тарафи Й.Тюнел
	Соли 1882 Назарияи стандарти минтақавии корхонаи саноатии В.Лаунхардт
	Соли 1890 Консепсияи ноҳияҳои саноатии А. Маршалл
Дар асри XIX Назарияи афзалиятҳои муқоисавии Д.Рикардо	Соли 1909 Назарияи стандарти саноатии А.Вебер
	Соли 1920 Мактаби итолиёвии муҳандисии саноатии Ругов (Г.Бекаттини)
	Соли 1933 Назарияи ҷойҳои марказии В.Кристаллер
Соли 1930 Назарияи Хекшер Олин	Соли 1935 Таълимоти ташкили фазоии иқтисод (А.Лоеш)
	Соли 1950 Назарияи кутбҳои афзоиш аз ҷониби Ф.Перру
	Соли 1970 Мактаби минтақавии Шветсариягии низоми истеҳсолии Д.Мая
↓ ↓	
Соли 1920 Мактаби советии комплексҳои ҳудудии истеҳсоли (Г.Кржижановский, И.Александров, Н.Колосовский, М.Бандман ва дигарон)	
Соли 1980 Назарияи кластер аз ҷониби М.Портер ва М.Энрайт	

Дар доираи тақсимои ҳудудии байниминтақавӣ ва байналмилалӣ меҳнат ба ақидаҳои классикони иқтисоди сиёсӣ А. Смит ва Д. Рикардо, ҳамчунин иқтисодшиносони Шветсия Э. Хекшер ва Б. Охмен ба масъалаи мазкур эътибор додан лозим аст.

А.Смит чунин мешуморид, ки тақсимои байналмилалӣ меҳнат бо назардошти афзалиятҳои мутлақ, ки мамлакати (минтақаи) муайян доранд, ба мақсад мувофиқ аст. Ҳамин тавр ҳар як кишвар (минтақа) бояд ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулоте, ки дар он ҷо бартарии мутлақ дорад, махсус гардонида шавад. А. Смит таъкид карда буд, ки авваллан таносуби хароҷот дар кишварҳои (минтақаҳои) гуногун муҳталиф аст; дуюм, агар минтақаҳо ба истеҳсол ва савдои молҳои, ки барои онҳо бартарии қиёсӣ доранд,

махсус гардонида шаванд, истеҳсол ва истеъмоли мол зиёд мешавад [14, с.128]. Дар ҳарду назария омили асосии муайянкунандаи сохтори оқилона аз истеҳсол ва мубодила, хароҷоти меҳнат пайдо шудааст.

Ба мавқеи асосии назариявии онҳо омилҳои зерин дохил мешаванд:

- минтақаҳо бояд маҳсулоти интенсивии дорои хусусиятҳои омилҳои изофии истеҳсолотро содир намоянд ва мутаносибан маҳсулоти истифодаи интенсивии камёбро ворид намоянд;

- дар савдои байналмилалӣ (байниминтақавӣ) шароити мувофиқ тамоюли баробар кардани нархҳои омилҳо мушоҳида мешавад;

- содирот ва воридоти мол метавонад бо омилҳои истеҳсолӣ иваз карда шаванд.

Дар ҷадвали 2 назарияи маҷмуи истеҳсолии ҳудудӣ ва кластерҳои хориҷӣ дар як вақт ҳамчун назарияҳои берунӣ ва дохилии тақсимои ҳудудии меҳнат тасниф карда мешаванд. Як идда мутахассисон назарияи кластерҳоро нусхаи назарияи комплексҳои ҳудудии истеҳсолӣ мешуморанд, аммо бо вучуди он ки дар байни онҳо воқеан ҳам шабоҳатҳои муайяно дарёфт кардан мумкин аст ва албатта ин назарияҳо, пеш аз ҳама ташаккул ва инкишоф бо фарқ мекунад, дар низомҳои тамоман гуногуни иқтисодӣ қарор доштанд.

Гуногунии рушди кластерҳо ба якҷанд равишҳои назариявӣ асос ёфта мувофиқи онҳо аз лиҳози назариявӣ чор омил - назарияи рақобатпазирӣ, назарияи институтсионалӣ, таҳаввулот ва назарияи рушди минтақавӣ дида мешавад [3, с.120].

Дар ин ҳол, тақсимои ҷамъиятии меҳнат дар ду шакли асосӣ, яъне шакли ҳудудӣ ва соҳавӣ ифода ёфта, минбаъд инкишоф меёбад.

Ҷадвали 2. Равишҳои назариявӣ дар рушди кластер

№	Номи назария	Мафҳум
I.	Назарияи рақобатпазирӣ	Кластер яке аз шаклҳои самараноки ҳудуди олий рушди бартариятҳои рақобатии истеҳсокунадагон мебошад.
II.	Назарияи институтсионалӣ	Кластер як муассисаи муосирест, ки низомии муносибатҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ иштирокчиёни ҳудро бо муҳити беруна муттаҳид мекунад.
III.	Назарияи таҳаввулотӣ	Кластер- ин аҳолии муайяни агентҳои иқтисодӣ мебошанд, ки дар саросари қаламрав минтақаи муайяни паҳншавӣ дорад.
IV.	Назарияи рушди минтақавӣ	Кластер як шакли шабакавии ташкили соҳибдорӣ мебошад, ки рушди устувори минтақаро таъмин менамояд

Айнан ба ҳамин масъала китоби иқтисодчии олмонӣ И.Тюнен бо номи «Давлати алоҳида дар муносибати он ба хоҷагии қишлоқ ва хоҷагии халқ», бахшида ба мушкилоти консентратсияи истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ соли 1826 ба нашр расидааст [16]. Минбаъд И.Тюнен назарияи истеҳсолоти кишоварзиро пешниҳод намуд, ки мувофиқи он омили асосии муайянкунандаи ҷойгиршавии фазоии истеҳсолоти кишоварзӣ хароҷоти нақлиётӣ интиқоли молу маҳсулот аз ҷои истеҳсолӣ ба бозор мебошад. Дар натиҷа минтақасоҳе ба вучуд меоянд, ки барои истеҳсолот бештар мусоид мебошад.

Асосгузори назарияи кластер, ки дар солҳои 80-уми асри XX ба вучуд омадааст, иқтисоддони амрикоӣ, профессори мактаби тичоратии Харвард М.Портер ба ҳисоб

меравад. М.Портер кластерро чунин таъриф мекунад: «Кластер-ин мутамарказ кардан ширкатҳои марбут, таъминкунандагони махсус, таъминкунандагони хизматрасонӣ, фирмаҳои соҳаҳои дахлдор, инчунин ташкилотҳои марбут бо фаъолияти онҳо аз рӯи гурӯҳи ҷуғрофӣ мебошад» [13, с.323]. (масалан агентҳои стандартизатсия ва иттиҳодияҳои савдо).

Расми 1. Кластери тақсимои ҷамъиятии меҳнат

Мувофиқи таҳлилҳои мо кластерҳо шаклҳои муосири ҳудудии тақсимои ҷамъиятии меҳнат буда, на танҳо самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятиро таъмин мекунад, балки ба иқтисодиёти миллӣ имкон медиҳанд, ки дар фазои байналхалқии иқтисодӣ бомуваффақият рақобат кунанд.

Тақсимои ҳудудии меҳнат ба соҳаҳои алоҳидаи истеҳсолот ва минтақаҳои муайян вобаста мебошад. Асоси он тафовутҳои ба шумор мераванд, ки дар шароитҳои табиӣ, иқлимӣ ва иқтисодии минтақаҳои гуногун ба вуҷуд омадааст. Асоси иқтисодии ин шакли тақсимои меҳнат тафовут дар даромаднокии истеҳсоли маҳсулоти ҳудудҳои гуногун мебошад, ки бинобар бандубасти махсус доштани омилҳои номбаршуда дар ҳар кадом минтақа ба вуҷуд меояд. Тақсимои ҳудудии меҳнат хусусияти соҳавии онро тақсими дода, омилҳои самарабахшии истеҳсолоти ҷамъиятӣ мегардад. Тақсимои ҷамъиятии меҳнат принципҳои ҷудонашавандаи тақмили қувваҳои истеҳсолкунанда дар тамоми низомҳои иқтисодӣ мебошад.

Дар баробари инкишоф ёфтани қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият, меҳнат торафт бештар мегардад ва тақсимои меҳнат, ки қаблан қомилан табиӣ буд, аз доираи ҷамъият ва қаблаҳои ибтидоӣ берун мебарояд. Дар натиҷа мафҳуми ташаккули тақсимои меҳнат ба вуҷуд меояд [6, с.64]. Дар шароити кунунӣ низомҳои тақсимои ҷамъиятии меҳнат аз рӯи мулоҳизаҳои олимони соҳа шаклҳои зеринро дар бар мегирад:

- тақсимои умумии меҳнат;
- тақсимои хусусӣ ва ҳудудии меҳнат;
- тақсимои ягонаи меҳнат.

Дар байни шаклҳои дар боло зикршуда, ба фикри мо, шакли худудӣ на танҳо дар доираи ноҳияҳои алоҳидаи иқтисодӣ, балки умуман дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самараи истеҳсолотро таъмин менамояд. Қайд кардан лозим аст, ки тақсимои худудии меҳнатро бояд аз се ҷониб баррасӣ кард, яъне:

- махсусгардонӣ (ба минтақа воғузор намудани вазифаҳои муайяни меҳнатӣ оид ба истеҳсоли арзишҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ),

- мураккабӣ (шакли хос):

- мутамарказ ва ҳамкорӣ.

Ғайр аз ин иқтисодчиён ду намуди тақсимои худудии меҳнатро ҷудо намудаанд:

- дохилӣ (дохили минтақавӣ);

- берунӣ, ки дар навбати худ ба байниминтақавӣ ва байналмилалӣ тақсим мешавад [10, с.33].

Дар давраи миёна ва дарозмуҳлат Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтидорҳои меҳнатии назаррас мешавад, ки боиси рушди минбаъдаи иқтисодӣ хоҳад шуд. Ислоҳоти иқтисодии фарогири кишвар талаботи усулан навро нисбат ба сатҳ ва сифати таҳсилоти аҳоли ба миён мегузорад. Ислоҳоти сохторӣ дар иқтисодиёт тақозо менамояд, ки ба бозори меҳнат на танҳо мутахассисони хуби соҳибмаълумот ва соҳибихтисос, балки шахсони омодаи кор дар истеҳсолоти муосир ворид шаванд.

Ташаккули муҳити рақобатпазир дар бозори меҳнат бояд ин тавр бошад:

- гузариш аз имтиёзҳои суроғавии инфиродӣ ба имтиёзҳои молӣ-соҳавӣ, бекор кардани имтиёзҳои бефоида;

- инвентаризатсияи афзалиятҳои дастгирии давлатии қарзӣ;

- ҷорӣ намудани низоми арзёбӣ ва мониторинги кам кардани монеаҳо дар самти дохил шудани корхонаҳо ба бозорҳои соҳавӣ-молӣ;

- тақвияти институтсионалии неруи марказҳои давлатии шуғл ва ташаккули низоми агентҳои кадрӣ хусусӣ (васеъ гардонидани номгӯ ва стандартизатсияи хизматрасонии онҳо);

- таҳия ва мониторинги барномаҳои давлатии суроғавии марказҳои шуғли аҳоли аз рӯи гурӯҳҳои мақсаднок (занон, шахсони маъюб, муҳоҷирони баргашта ва дорои таҳассуси паст);

- татбиқи механизмҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар бозори меҳнат [2, с.67]. (аз ҷумла барномаҳо оид ба ҳамкориҳои ассотсиатсияҳои кордиҳандагон ва соҳибкорон, иттифоқҳои касабаи соҳавӣ ва вазоратҳои соҳавӣ);

- инкишофи низоми таъминоти иттилоотии мусоидат ба шуғл.

Ислоҳоти фарогири иқтисодии кишвар талаботи усулан навро нисбат ба сатҳ ва сифати таҳсилоти аҳоли ба миён мегузорад. Ислоҳоти сохторӣ дар иқтисодиёт тақозо менамояд, ки ба бозори меҳнат на танҳо мутахассисони хуби соҳибмаълумот ва соҳибихтисос, балки шахсони омодаи кор дар истеҳсолоти муосир ворид шаванд. Дар давраи миёнамуҳлат ҳатто ин ҳам барои ташаккули неруи устувор ҷиҳати фароҳам овардани сатҳи баланди арзиши илова дар бахши инноватсияҳо, дастовардҳои илмию техникӣ нокифоя боқӣ мемонад.

Сохтори комплексҳои худудии истеҳсолӣ аз рӯи вазифаҳои ба даст овардани самараи максималӣ, бо пурратар истифода бурдани захираҳои худуд муайян карда шуда буд. Кулли унсурҳои иқтисодиёти комплексҳои худудии истеҳсолиро метавон ба якчанд гурӯҳ муттаҳид кард: соҳаҳои махсус, истеҳсолоти муттаҳидшаванда, инфрасохтор, захираҳои табиӣ маҳаллӣ ва аҳоли. Дар дохили маҷмуаи объектҳо на танҳо бо ҳам вучуд доштанд, балки ҳатман ба ҳамдигар таъсир мерасонанд, ки дар натиҷаи он яке аз муҳимтарин хусусиятҳои тақсимои худудии меҳнат ба вучуд

меомад. Эътирофи умумии тақсимои ҳудудии меҳнат шакли прогрессивии ташкили истеҳсолот асосан бо роҳи ба даст овардани самарае муайян карда мешуд, ки он аз маҷмуи самараи ҳамзистии одии объект хеле зиёд буд.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳия кунанд таҳаввули ақидаҳои илмӣ дар хусуси шаклҳои ҳудудии тақсимои ҷамъиятии меҳнат чунин ҳулоса намудан мумкин аст, ки бояд низоми назарияҳо, тартиби хронологии пайдоиши онҳоро, моҳият ва хусусияти ҳар яки онҳоро бояд омӯзем, таърихи тақсимои меҳнатро муайян ва аз лиҳози илми иқтисодӣ таҳлил намоем.

Гузашта аз ин, самти асосии таҳлил бештар на ба тавсифи шаклҳои ҳудудӣ, балки ба асосноккунии самаранокии онҳо дар миқёси иқтисоди миллӣ ва ҷаҳон нигаронида шудааст.

Шаклҳои муосири ҳудудии тақсимои ҷамъиятии меҳнат метавонанд кластерҳоеро дар бар гиранд, ки барои ноил шудан ба рақобатпазирии минтақавӣ дар бисёр кишварҳои хориҷӣ эътироф ва инкишоф ёфтаанд, мусоидат кунанд.

Дар охир метавон гуфт, ки ҷаҳонишавии рақобат дар бозори ҷаҳонӣ шадидтар шуда бо истифода аз технологияҳои наватарин самаранокии меҳнатро боло мебарад. Тақсимои дурусти меҳнат низ яке аз технологияҳои идоракунии аст. Тақсимои дурусти меҳнат яке аз омилҳои муҳимтарин дар ҷодаи расидан ба ҳадафҳои бузурги ҳар давлат ва ҷомеа мебошад. Ин омил тақвияти пайвастаро тақозо менамояд ва бозбинии равандро ва анъанаро, ки ба он таъсири манфӣ мерасонанд, яке аз шартҳои асосии муваффақият дар асри навин мебошад. Авлавиятҳои шароити корию маишӣ, ҳавасмандсозии кормандону мутахассисони арзанда ва эҷодкор ё технологияҳои наватарин самаранокии меҳнатро пайваста боло бурда, таъсири мусбӣ ҳудро ба раванди рушди миллӣ расонад.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. А. Леш. Географическое размещение хозяйства / Пер. с англ. Л. А. Азенштадта [и др.] ; Вступ. статья и ред. Я. Г. Фейгина. - Москва : Изд-во иностр. лит., 1959. - 455 с.
2. Абдуқодиров, Х.А. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии танзими даромади аҳоли дар минтақа / Х. А. Абдуқодиров, С. Ш. Саиджонов // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносии иқтисодӣ. – 2023. – Vol. 66, No. 3. – Р. 67-78.
3. Базуева Е.В., Ковалева Т.Ю. Обоснование критериев эффективности кластерного пространственного развития территории на основе герменевтики категории «эффективность» // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2017. Т. 10. № 6. С. 120-137.
4. Бочкова, Е. В. Эволюция территориальных форм общественного разделения труда / Е. В. Бочкова, Е. Л. Кузнецова ; Е. В. Бочкова, Е. Л. Кузнецова // – Краснодар : Краснодарский ЦНТИ - фил. РЭА, 2011. – 134 с.
5. Гоибназарзода, С. М. Об основных аспектах современного рынка труда / С. М. Гоибназарзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. – С. 83-90.
6. Грошев, С. Н. Собственность и общественное разделение труда / С. Н. Грошев // Научный дайджест Восточно-Сибирского института МВД России. – 2019. – № 1(1). – С. 63-68..

7. Каримов Р.А. Формирование кластера как фактор повышения конкурентоспособности плодоовощной продукции / Р.А. Каримов // Вестник ТГУПБП. - Худжанд, 2011. - № 4. - С. 93-98.
8. Маъмуров, А. М. Арзёбии вазъи муосири маъмурикунонии андоз дар сатҳи минтақавӣ / А. М. Маъмуров, С. Б. Саломов // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2022. – №. 2(91). – Р. 82-92.
9. Маъмуров, А. М. Налоговое администрирование в системе налоговых отношений / А. М. Маъмуров // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2019. – № 1(78). – С. 36-44.
10. Опалева, О. И. Международное разделение труда / О. И. Опалева // Финансы и кредит. – 2001. – № 10(82). – С. 33-40.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022. <https://prezident.tj/event/missives/27245>. (санаи мурочиат 05.01.2025.)
12. Перру Ф. Экономическое пространство: теория и приложения // Пространственная экономика. 2007. № 2. С. 77–93.
13. Портер, М. Конкуренция / Пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2003. – 496 с.
14. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 688 с.
15. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016 –99 с. https://minjust.ww.tj/files/strategiyai_millii_rushdi_cht_baroi_davrai_to_soli_2030.pdf (санаи мурочиат 05.01.2025).
16. Тюнен И.Г. Изолированное государство в его отношении к сельскому хозяйству и национальной экономике / пер. с нем. А.А. Рыбникова. М.: Экон. жизнь, 1926. Т. 1. 219 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ФОРМ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗДЕЛЕНИЯ ТРУДА

ТОШМАТОВА ХУСНИЧОН МУМИНОВНА,

Таджикский государственный университет права бизнеса и политики, ассистент кафедры
бухгалтерского учета. Адрес: 735700 г.Худжанд,
Республика Таджикистан, мкр-н 17, корпус 1.

Статья посвящена теоретическому исследованию приоритетных направлений развития общественного разделения труда в регионе в процессе наращивания экономического потенциала. В научной статье были рассмотрены различные взгляды ученых в этой области и определены теоретические аспекты развития общественного разделения труда. Зависимость территориального распределения труда заключается в том, что определенные участки производства расположены в определенных регионах. Ее естественной основой в данном случае являются различия, существующие в природных, климатических и экономических условиях разных регионов. Экономической основой этой формы разделения труда является разница в рентабельности производства продуктов и тел в разных регионах, возникающая вследствие особой концентрации перечисленных факторов в каждом регионе.

Территориальное разделение труда усиливает его отраслевой характер и становится мощным фактором эффективности общественного производства.

Экономический потенциал создает основу для решения проблем социально-экономического развития региона, определяет возможные количественные и качественные показатели развития.

Ключевые слова: *Территориальное разделение труда, производство, производительность труда, экономика, социальная работа, общественное разделение труда, рынок, регион.*

THEORETICAL ASPECTS OF TERRITORIAL FORMS OF THE SOCIAL DIVISION OF LABOR

TOSHMATOVA HUSNIJON MUMINOVNA,

Tajik State University of Law, Business and Politics, assistant of the department of accounting. Address: 735700, Khujand city, Republic of Tajikistan, microdistrict №17, building 1.

The article is devoted to a theoretical study of the priority directions of the development of the social division of labor in the region in the process of building economic potential. The scientific article examined the various views of scientists in this field and identified the theoretical aspects of the development of the social division of labor. Dependence of the territorial distribution of labor is that certain areas of production are located in certain regions. Its natural basis in this case are the differences that exist in the natural, climatic and economic conditions of different regions. The economic basis of this form of division of labor is the difference in the profitability of the production of products and bodies in different regions, which arises due to the special concentration of the listed factors in each region.

The territorial division of labor reinforces its sectoral character and becomes a powerful factor in the efficiency of social production.

The economic potential creates the basis for solving the problems of socio-economic development of the region, determines possible quantitative and qualitative indicators of development.

Keywords: *Territorial division of labor, production, labor productivity, economy, social work, social division of labor, market, region.*

Муқарриз: *Досиев М., н.и.и., профессор, мудири
кафедраи идоракунии молияи давлатӣ
ва иқтисоди рақамии АИДНПҚТ*

ТДУ: 35.08 (575,3)

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ПРИНЦИПҶОИ ИДОРАИ ДАВЛАТИИ КАДРӢ

СИҶОАТОВА МУНИРА ҒАЙРАТОВНА,

унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ.

Тел: (+992) 915884247.

Дар мақолаи мазкур, принципҳо ва равишҳои назариявии идоракунии давлатии кадрҳо дар мақомоти давлатӣ баррасӣ гардида, тавачҷуҳ ба аҳаммияти омода намудани кадрҳои баландихтисос, имкониятҳои баробар ва шаффофият дар раванди қабули кормандон нигаронида шудааст. Чунки, дар ҷаҳони муосир асосҳои назариявии принципҳои идоракунии давлатӣ асоси идоракунии самараноки хизматчиёни давлатӣ мегарданд. Муаллиф асосҳои назариявии принципҳои идоракунии давлатии кадрҳоро оид ба самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ таҳлил намуда, барои тақмили кадрҳо тавсияҳо пешниҳод менамояд. Омӯзиши мавзӯи идораи давлатии кадрӣ дар мақомоти давлатӣ яке аз унсурҳои калидӣ барои баланд бардоштани самаранокии идораи давлатӣ мебошад. Дар шароити Тоҷикистон, ки бо мушкилоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва норасоии захираҳои инсонӣ рӯбарӯ аст, омӯзиши ин мавзӯ на танҳо муҳим, балки ҳаётан зарур аст.

Калидвожаҳо: Идораи кадрӣ, мақомоти давлатӣ, захираҳои инсонӣ, баланд бардоштани самаранокии, рушди касбӣ, тақмили ихтисос, омӯзиши идоракунӣ, шаффофият, қонуният, адолатӣ ва масъулият.

Идораи кадрӣ дар низоми давлатдорӣ яке аз ҷанбаҳои муҳим ба шумор рафта, самаранокии он ба рушди сиёсати давлатӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии кишвар мусоидат менамояд. Идораи давлатии кадрӣ фаъолияти мақсаднок ва муташакилро дар бар мегирад, ки интиҳоби дурусти кадрҳои баландихтисос, таълими ва тақмили онҳо, инчунин истифодаи самаранокии инсонӣ дар соҳаи давлатӣ нигаронида шудааст.

Мақсади асосии идораи давлатии кадрӣ аз баланд бардоштани самаранокии фаъолияти давлатӣ, таъмини шаффофият ва адолат дар идоракунӣ, рушди иқтисодии инсонӣ дар мақоми давлатӣ ба шумор рафта, принципҳои идораи давлатии кадрӣ, расидан ба ин ҳадафҳои асосӣ мусоидат менамояд. Принципҳои асосии идораи давлатии кадрӣ дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. Принципҳои асосии идораи давлатии кадрӣ

Аз рӯйи расм муайян мегардад, ки принципҳои идораи давлатии кадрӣ бояд мутобиқи қонунҳои амалкунанда анҷом дода шавад, интиҳоби кадрҳо бояд бо дарназардошти салоҳият, донишу малака ва натиҷаҳои корӣ сурат гирад, таъин, таълим ва такмили кадрҳо дар ҷомеа шаффоф бошад, ба шахрвандон шароити баробар барои дарёфти ҷойи кор дар мақомоти давлатӣ фароҳам оварда шавад, хизматчиёни давлатӣ барои иҷрои вазифаҳои худ масъулияти баланд ҳис карда, ҷавобгӯ бошанд ва инчунин низоми идоракунии кадрӣ ба тағйиротҳои зуд-зуд осебпазир набошанд. “Идоракунии кадрҳо яке аз ҷузъҳои асосии идоракунии муосир буда, фаъолияти амалие мебошад, ки ба таъмини корхона бо кадрҳои соҳибхтисос, ки қобилияти сифатан иҷро кардани вазифаҳои меҳнати ба он гузошташуда ва истифодаи оптималии кормандонро дорад” [2].

Ҳамин тариқ, идораи давлатии кадрӣ яке аз соҳаҳои илмӣ ва амалӣ ба шумор рафта, дар идораи самаранокии низоми корӣ нақши асосиро мебозад. Асосҳои назариявии он аз якҷояшавии фикру ақидаҳо, назарияҳо ва методологияҳо иборат мебошад, ки равандҳои интиҳоби кадрҳо, таълим, рушди касбӣ ва баҳодиҳии фаъолиятро дар хизматӣ давлатӣ таъмин мекунад.

Моҳияти идораи кадрӣ, як низоми муташаккил ва мақсаднокест, ки барои самаранокии захираҳои инсонӣ дар мақомоти давлатӣ таҳия шудааст, дар ин замина, мафҳуми идораи давлатии кадрӣ чунин равандҳоро дар бар мегирад:

1. Ҷалби кадрҳо;
2. Таҳияи стратегияи рушд;
3. Назорат ва баҳодиҳии натиҷаҳои корӣ;
4. Рушди салоҳиятҳои касбии хизматчиёни давлатӣ.

Барои расидан ба мақсадҳои асосии идораи давлатии кадрӣ мутафаккирон, фикру ақидаҳои худро баён намудан, назарияи идоракунии кадриро гуруҳбанди намудан, гуруҳбандии назариявии идоракунии кадриро дар ҷадвали 1 дидан мумкин.

Ҷадвали 1. Гуруҳбандии назариявии идоракунии давлатии кадрӣ

Макс Вебер бюрократия ҳамчун шакли муташаккили идоракуни муайян намуд, ки дар асоси қоидаҳои расмӣ, тартиби муназзам ва тақсимои равшани вазифаҳо амал мекунад. Аз ғибаи Вебер, “бюрократия як низоми идеалӣ аст, ки барои расидан ба ҳадафҳои идоракуни бо ҳадди аксар самаранокӣ тарҳрезӣ шудааст” [1].

Назариия бюрократияи Макс Вебер ҳамчун асоси илми идоракунии расмӣ боиси таҳаввулотӣ муҳимми идоракунии давлатӣ ва хусусӣ шудааст. Ҳарчанд ки он маҳдудиятҳо дорад, принсипҳои он дар ташкили муассисаҳои муосир ва идоракунии кадрҳо васеъ истифода мешаванд.

Назариия муносибатҳои инсонӣ, ки аз ҷониби Элтон Мэйо таҳия шудааст, ба эътирофи аҳамияти равобити инсонӣ ва ҳавасмандии кормандон дар идоракунии ташкилот равона шудааст. Ин назариия ҳамчун муқобили назариҳои механистии идоракуни, ки таваҷҷуҳро бештар ба равандҳои техникӣ ва самаранокии иқтисодӣ меоданд, пешниҳод гардид. Мэйо нишон дод, ки “омилҳои иҷтимоӣ ва равонӣ дар фаъолияти кормандон нақши калидиро мебозанд” [4].

Назариия муносибатҳои инсонӣ, ки аз ҷониби Элтон Мэйо пешниҳод шудааст, аҳамияти омилҳои иҷтимоӣ ва равониро дар фаъолияти кормандон равшан сохт. Ин назариия ба рушди муносибатҳои инсонӣ, роҳбарии муассир ва муҳити муноси қорӣ мусоидат намуда, дар ташкилотҳои муосир васеъ истифода мешавад.

Фредерик Винслоу Тейлор (1856–1915), яке аз асосгузори илмҳои идоракуни, назариия идоракунии илмӣ худро бо ҳадафи баланд бардоштани самаранокии меҳнат ва ҳосилонокӣ қоргарон таҳия намудааст. Ин назариия, аксар вақт ҳамчун “менеджменти илмӣ” башумор меравад, ки ба истифодаи таҳқиқоти илмӣ барои беҳтар қардани равандҳои қорӣ ва татбиқи усулҳои стандартӣ иҷроӣ вазифаҳо равона шудааст. ӯ идоракунии илмӣро чунин муарифи менамояд, ки “Самаранокии қорро тавассути истифодаи равишҳои илмӣ ва таҳлили равандҳо метавонад баланд бардошт” [9].

Назариия идоракунии илмӣ Фредерик Тейлор як қадами муҳим дар рушди идоракунии ташкилотҳо ба ҳисоб меравад. Гарчанде ки он дар шароити муосир қурра татбиқ намешавад, принсипҳои асосии он, ба монанди таҳлили илмӣ равандҳо ва стандартсозӣ, ҳанӯз ҳам барои тақмил додани идоракунии муосир аҳамияти қалон доранд.

Абрахам Маслоу (1908–1970), равоншиноси амриқоӣ, яке аз маъруфтарин назариҳои ҳавасмандиро таҳия намуд, ки онро “Пирамидаи эҳтиётот” ё “Иерархияи эҳтиётот” меноманд, ӯ қайд менамояд, ки “Ниёзҳои инсон дар иерархияи муайян қой доранд ва барои ҳавасмандии онҳо муҳим аст, ки ниёзҳои инсониро дар назар гирифт” [5]. Ин назариия мефаҳмонад, ки рафтор ва ҳавасмандии инсонҳо аз эҳтиётоти ғуноғуни онҳо вобаста аст ва ин эҳтиётот дорои тартиби муайяни афзалият мебошанд.

Назариия Маслоу бо шарҳи равшан ва содаи эҳтиётоти инсонӣ барои фаҳмидани рафтор ва ҳавасмандии шахсият замина фароҳам овард. Азбаски он на ҳамеша ба тамоми вазъиятҳо татбиқ мешавад, принсипҳои он барои идоракуни, маориф ва рушди иҷтимоӣ аҳамияти қалон доранд.

Питер Друкер (1909–2005) як мутафаккири маъруфи австриягӣ ва амриқоӣ буд, ки назариҳои ӯ дар соҳаи идоракунии муосир таъсири қалон ғузошт. Вай аз аввалин қасон буд, ки идоракуниро ба як фан ва амалияи мустақил табдил дод. Друкер консепсияи “идоракунии самаранок” ва принсипҳои “самаранокии ташкилот” -ро таҳия қард, ки то имрӯз дар идоракунии муосир бар асоси принсипҳои ӯ амал мекунанд, ӯ принсипи идоракуниро чунин муарифи намуд “Ҳар қорманд бояд дарқ кунад, ки қораш ба ҳадафҳои умумӣ қӣ ғуна таъсир мерасонад” [3].

Назарияи Питер Друкер дар идоракунии самаранок ба ташкили муҳити фаъол ва самаранок, таҳлили масъалаҳо, таъмини натиҷаҳои муассир ва расидан ба мақсадҳо равона шудааст. Вай аҳамияти назарино ба самаранокҳои умумии ташкилот ва ҳамоҳангии захираҳо ва кормандон, таҳияи стратегияи дақиқ ва рушди кормандон пешниҳод мекунад.

Назарияи салоҳият, ки онро Ричард Боякис ва ҳамкоронаш таҳия кардаанд, дар соҳаи психологияи ташкилотӣ ва идоракунии кадрӣ маъруф аст. Он ба таҳлили салоҳият (competency) ва муносибати он бо фаъолияти касбӣ ва кории одамон дар ташкилотҳо мепардозад. Боякис кӯшиш карданд, ки нишон диҳанд, ки чӣ гуна “салоҳиятҳо метавонанд ба амалӣ кардани ҳадафҳои ташкилот ва рушди шахсиятҳо дар муҳити корӣ кӯмак кунанд” [6].

Назарияи салоҳият, ки аз ҷониби Ричард Боякис ва дигарон таҳия шудааст, барои фаҳмидани он, ки кадом маҳоратҳо, хислатҳо ва қобилиятҳо барои ба даст овардани натиҷаҳои беҳтар дар муҳити корӣ зарур мебошанд, муҳимми бузург аст. Ин назария дар рушди шахсиятҳо ва тақвият кардани самаранокҳои ташкилотҳо нақши калидӣ дорад.

Одиназода Шохин барои беҳтар намудани сифати истеҳсоли қайд менамояд, ки “... масъалаи идоракунии муҳити зист ва рушди истеҳсолотро бояд ба мадди аввал гузошта шавад” [9].

Азизов Сафаочон муҳимияти ирокунии мақомотҳои иҷроияи давлатиро дар маҳди аввал монда, таъкид мекунад, ки “... танзими давлатии мақомотҳои иҷроия, дар ҳолати зарурати ҳимояи манфиатҳои ҷомеа зарур мебошад” [11].

Фредерик Герцберг, як психолог ва мутахассиси идоракунии, назарияи "ду омил" ё "ду омилҳои муҳимми ҳавасмандӣ"-ро таҳия намуд, ки дар соҳаи психологияи ташкилотӣ ва ҳавасмандсозии кормандон маъруф аст. Назарияи Герцберг ба таҳлили омилҳои мепардозад, ки дар муҳити корӣ ҳавасмандии кормандонро ба вуҷуд меоранд ва нишон медиҳад, ки кадом омилҳо метавонанд ба қаноатмандии кормандон таъсир расонанд.

1. Омилҳои ҳавасмандкунӣ (Motivators) ё омилҳои муваффақият омилҳои мебошанд, ки ба тичорати кормандон ва ғайрати кории онҳо таъсири мусбӣ мерасонанд. Ин омилҳо барои давомнокии хушнудӣ ва фароҳам овардани муҳити кории фаъол муҳиманд.

2. Омилҳои норозигӣ (Hygiene Factors) ё омилҳои гигиенӣ омилҳои мебошанд, ки метавонанд аз як тараф мусбат нестанд, аммо агар онҳо дуруст ва мувофиқ бошанд, метавонанд ба пешгирии норозигӣ ва рӯҳияи манфӣ дар муҳити корӣ кӯмак кунанд. Ин омилҳо ба кӯмак барои таъмини як муҳити кории муқаррарӣ ва кори муассир ҳангоми идоракунии равона мешаванд.

Назарияи "ду омил"-и Фредерик Герцберг ба илми идоракунии ва психологияи ташкилотӣ кӯмак мекунад, ки чӣ гуна омилҳои мусбат (ҳавасмандкунанда) ва омилҳои манфӣ (норозигӣ) ба натиҷаҳои иҷроии кормандон таъсир мерасонанд [7]. Вай бо ёрии ду гурӯҳи омилҳо нишон медиҳад, ки барои ҳавасманд кардани кормандон, ташкилотҳо бояд муҳити кориро мукамал созанд, ҳамчунин имкониятҳо барои пешрафт ва эътироф фароҳам оранд.

Назарияи "Шабакаи Роҳбарӣ" ё "Шабакаи рафторӣ" — як модели маъруфи идоракунии роҳбарӣ мебошад, ки аз ҷониби Роберт Блейк ва Чейн Моутон таҳия шудааст. Ин назария асосан ба муносибати роҳбарон бо кормандон ва усулҳои гуногуни роҳбарӣ дар муҳити корӣ, махсусан ба самаранокҳои роҳбарон ва ҷалби

кормандон ба ичрои вазифаҳо, диққат медиҳад. Назария ҳамзамон ба масъулияти роҳбарӣ ва нишондиҳандаҳои роҳбарии муваффақ равона шудааст.

Назарияи Шабакаи Роҳбари Роберт Блейк ва Чейн Моутон як рамзи муҳим барои фаҳмидани муносибати роҳбарон бо кормандон ва таъсири тасмиоти роҳбарӣ мебошад. Ба назар мерасад, ки “ҳар як роҳбар бояд ба ду ҷабҳаи муҳимми роҳбарӣ — “нигоҳубин ба одамон” ва “нигоҳубин ба вазифаҳо” эътибор диҳад” [8], то муҳити кории самаранок ва созандаи ҳавасмандӣ барои кормандон эҷод кунад.

Принсипҳои идораи давлатии кадрҳо (ИДК) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои фаъолияти ин ниҳодро ташкил медиҳанд ва кафолати самаранокӣ идоракунии захираҳои инсониро таъмин мекунанд. Онҳо одатан ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиканд ва бо назардошти шароити миллӣ таҳия шудаанд. Ҳамаи амалҳо ва қарорҳо бояд ба қонунгузории амалкунанда мутобик намуда, кормандони давлатӣ бояд қонунҳоро риоя кунанд ва ҳукуку озодиҳои шахрвандонро эҳтиром намоянд. Принсипҳои асосии идораи самаранокӣ кадрҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди муассисаҳои давлатӣ мусоидат мекунанд.

Идораи самаранокӣ кадрҳои давлатӣ дар Тоҷикистон барои рушди устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ аҳамияти калидӣ дошта, бо назардошти зарурати таҳкими давлатдорӣ, ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва татбиқи ислоҳоти муосир, идораи кадрҳо бояд ба таври касбӣ, шаффоф ва бо истифода аз технологияҳои замонавӣ анҷом дода шавад. Ин раванд ба рушди захираҳои инсонӣ, эътимоди мардум ба ҳукумат ва самаранокӣ идораҳои давлатӣ мусоидат мекунанд.

Ҳамин тариқ, пешниҳод карда мешавад, ки рушди қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳукуқие, ки ба идораи кадрҳо дахл доранд, мутобик ба талаботи замон буда ҷорӣ намудани меъёрҳои дақиқ барои интиҳоб, баҳогузорӣ ва таъини кадрҳо мутобик бошанд.

Пойгоҳи маълумоти ягонаи кадрҳо барои шаффофият ва самаранокӣ идора, ҷорӣ кардани низомии электронии қабул ва баҳогузории номзадҳо таъсис дода шавад.

Ҳамзамон, фароҳам овардани шароити мунтазами омӯзиш, тақмили ихтисос ва омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ, таваҷҷуҳи бештар ба ҷавонон ва ташкили барномаҳои махсус барои онҳо дар маҳди аввал ҷойдошта бошад.

Тақмили сифати принсипҳои идораи давлатии кадрӣ метавонанд идораи кадрҳоро ба сатҳи нави самаранокӣ ва шаффофият бардоранд, ки барои рушди минбаъдаи кишвар ниҳоят муҳим аст.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Вебер М. Хозияство и общество: очерки понимающей социологии: в 4 т. / Макс Вебер; [пер. с нем.]. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. 404 с.
2. Қурбонов, М. А. Fase controls: чӣ гуна технологияи шинохти чеҳра Ҷаҳонро тағйир медиҳад / М. А. Қурбонов, А. С. Кенчаев, Л. Ф. Сангова // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – No. 2(61). – P. 41-48. – EDN JJSXGS.
3. Ленский, Б. В. Питер Друкер: загадки аббревиатуры IT / Б. В. Ленский, Т. А. Причикий // Книга. Исследования и материалы. – 2019. – № S1. – С. 70-73. – EDN UTHPXI.
4. Назарияи муносибатҳои инсонӣ Э. Мэйо <https://begemot.ai/projects/1789945-teoriia-celoveceskix-otnosenii-e-meio> (санаи ворид:21.11.2024с)

5. Пирамида потребностей Маслоу: как она появилась и за что ее критикуют <https://www.forbes.ru/forbeslife/482968-piramida-potrebnostej-maslou-kak-ona-poavilas-i-za-cto-ee-kritikuut> (санаи ворид: 21.11.2024с)
6. Ричард Боякис Компетентный менеджер. Модель эффективной работы
7. Теория мотивации Фредерика Герцберга <https://www.instituteiba.by/blog/biznes-upravlenie-analitika/teoriya-motivatsii-frederika-gertsberga/> (санаи ворид: 21.11.2024с)
8. Управленческая решетка Блейка-Моутона https://www.economicportal.ru/ponyatiya-all/management_lattice.html (санаи ворид: 21.11.2024с)
9. Фредерик Тейлор: принципы научного менеджмента <https://gtmarket.ru/library/basis/3631/3633> (санаи ворид: 21.11.2024с)
10. Мирзоахмадов, Ш. Ш. Такмили механизми танзими ра-ванди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар асоси таҷрибаи Ҷаҳонӣ / Ш. Ш. Мирзоахмадов, Ш. Т. Одинаев // Кишоварз. – 2021. – No. 2(91). – P. 190-193. – EDN MYIXDM.
11. Азизов, С. Комплексный подход к регулированию экономики / С. Азизов // Современное государственное управление: образование, наука, практика : сборник статей международной научно-практической конференции, Минск, 26 января 2021 года. – Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2021. – С. 69-71. – EDN SCWIDZ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИНЦИПОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КАДРОВ

СИДЖОАТОВА МУНИРА ГАЙРАТОВНА,

Соискатель Института экономики и систематического анализа развития сельского хозяйства
ТАСХН. Тел: (+992) 915884247

В данной статье рассматриваются принципы и теоретические подходы государственного управления кадрами в государственных органах, акцентируется внимание на важности подготовки высококвалифицированных кадров, равных возможностей и прозрачности в процессе найма сотрудников. По причине того, что в современном мире теоретические основы принципов государственного управления становятся основой эффективного управления государственными служащими. Автор анализирует теоретические основы принципов государственного управления кадрами по эффективности деятельности государственных органов и предлагает рекомендации по совершенствованию кадров. Изучение темы управления персоналом в государственных органах является одним из ключевых элементов повышения эффективности государственного управления. В условиях Таджикистана, который сталкивается с экономическими и социальными проблемами и нехваткой человеческих ресурсов, изучение этой темы не только важно, но и жизненно необходимо.

Ключевые слова: управления кадрами, государственные органы, человеческие ресурсы, повышение эффективности, профессиональное развитие, управленческая подготовка, прозрачность, легитимность, справедливость и подотчетность.

THEORETICAL BASIS OF PRINCIPLES OF STATE PERSONNEL MANAGEMENT

SIJOATOVA MUNIRA GAYRATOVNA,

Applicant Institute of Economics and Systematic Analysis of TAAS.
Tel: (+992) 915884247

This article examines the principles and theoretical approaches to public personnel management in government agencies, focusing on the importance of training highly qualified personnel, equal opportunities and transparency in the recruitment process. Because in the modern world, the theoretical foundations of public administration principles are becoming the basis for effective management of civil servants. The author analyzes the theoretical foundations of the principles of public personnel management for the effectiveness of government agencies and offers recommendations for improving personnel. Studying the topic of personnel management in government agencies is one of the key elements in improving the effectiveness of public administration. In the context of Tajikistan, which is faced with economic and social problems and a shortage of human resources, studying this topic is not only important, but also vital.

Keywords: *Personnel management, government agencies, human resources, improving efficiency, professional development, advanced training, management training, transparency, legality, fairness, and accountability.*

Муқарриз: *Асоев Муфаррах
Мазаридинович, мудири кафедраи идораи
давлатӣ ва иқтисоди миллии Академия,
номзади илмҳои иқтисодӣ*

ТДУ: 330.322

**МЕХАНИЗМИ ТАШАККУЛИ ЧОЛИБИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ШАРОИТИ
ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ**

ФАЙЗАЛИЗОД АБДУРАХМОНЧОН ФАЙЗАЛӢ,

ассистенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва
соҳибкорӣи Тоҷикистон. Душанбе. Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Тел.: +992883883366, E-mail: alijon-faberlic2014@mail.ru

Дар мақолаи мазкур механизми татбиқи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиши қарор гирифта, дар ин замина сиёсати давлатии кишвар дар самти татбиқи иқтисодиёти рақамӣ муайян карда шудааст. Дар доираи омӯзиши таҷрибаи олимони ватанӣ хориҷӣ як қатор пешниҳодот роҷеъ ба тақмили низоми рақамикунони иқтисодиёти миллӣ аз тарафи муаллиф баён гардидааст. Мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариву қисман амалии масоили таҳқиқиро фаро гирифта шуда, якҷанд омилҳои таъсирасонии соҳавиро возеҳ намудааст. Дар ҷорҷӯбаи омӯзиши масъалаи мазкур муаллиф қўидааст, ки ақидаи шахсии худро дар робита ба масъалаи мазкур баён созад. Дар интиҳои мақола муаллиф якҷанд пешниҳодҳои илман асоснокро ҷиҳати инкишофи минбаъдаи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манзур намудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, технология, иттилоот, раванд, инкишоф, рақамикунонӣ, тамоюл, тақмил, ташаккул, инноватсия, тиҷорат, соҳибкорӣ.

Дар замони муосир яке аз масъалаҳои муҳим, ки боиси рушду инкишофи ҳар як мамлакат гардидааст, ин гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ мебошад.

Бояд қайд намоем, ки нақши технологияҳои инноватсионӣ дар рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ хеле ҳам баланд буда, аз ҷар як кишвар тақозо менамояд, ки ба таври суръатнок ба ин равад ҳамроҳ гардад.

Дар зери мафҳуми “иқтисоди рақамӣ” метавон фаъолияти иқтисодӣ, ки дар он омилҳои муҳим ба монанди технология, техника, инноватсия ва ғайраҳо иштирок менамоянд.

“Иқтисодиёти рақамӣ яке аз шабакаҳои сатҳи ҷаҳонӣ буда, ҳамчун унсури таркибии инкишофи иқтисоди миллӣ баромад менамояд ва дар шакли натиҷаи дастрас зоҳир мегардад.”[1]. Яъне гуфтан ба маврид аст, ки иқтисодиёти рақамӣ бо технологияҳои инноватсионӣ робита зич дошта, дар раванди муайян якҷоя баромад менамоянд. Дар ин раванд татбиқи иқтисодиёти рақамӣ аз омилҳои, вобастагӣ дорад, ки хусусияти навгониро дар худ дошта, барои низоми мазкур созгор мебошанд.

Агар ба таърихи ташаккули иқтисодиёти рақамӣ назар афканем, таърихи начандон тўлонӣ дошта, инкишофаш ба таври марҳилавӣ сурат гирифтааст.

Аввалин маротиба Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар даҳсолаи охири асри 20 пайдо гардида, минбаъд марҳила ба марҳила рушду инкишоф ёфтаа ст.

Истилоҳи иқтисодиёти рақамӣ бори аввал аз ҷониби олими америкой Николас Негропonte ба гардиши илмӣ ворид карда шлудааст.

Ба ақидаи Негропonte “норасогҳои молҳои классикӣ (вазн, ашёи хом, нақлиёт) ва бартарҳои иқтисодиёти нав (набудани вазни мол, виртуалӣ, ҷойивазкунии лаҳзавии глобалӣ) баён карда буд” [3].

Махсусан бояд ҳамин нуктаро қайд намоем, ки иқтисодиёти рақамӣ хусусияти хоси фарқунандаро бо худ дошта, дар ҷорҷӯбаи имкониятҳои мавҷуда ба роҳ монда мешавад.

Бил Гейтс соли 1999 дар асраи пурмўхтавои худ бо номи «Бизнес бо суръати ақл» ғояи инқилоби иттилоотиро мувоқи омӯзиши ҷанбаҳои пешниҳод намуда буд.. Тибқи ақидаи ӯ инкишофи технологияҳои иттилоотӣ ҳаёти рўзмарраи ҷамъиятро фаро гирифта , ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири истеҳсолот баромад менамояд. Дар ин раванд фаъолияти соҳибкорӣ, қомилан сифати навро ба худ касб намуда, муносибатҳои иқтисодӣ низ дар шакли нав пайдо мегардад, ки ин боиси инкишофи макроиқтисодӣ мебошад.

Билл Гейтс менависад: “Дар ояндаи наздик дар бозор ду намуди ширкатҳо боқӣ мемонанд, яъне ширкатҳое, ки пурра ба воситаи интернет хизматрасониҳоро пешниҳод менамоянд ва ширкатҳое, ки пурра аз бизнес баромадаанд.” [7].

Дар доираи ақидаи Бил Гейтс ҳамин нуктаро илова намудан мумкин аст, ки тамоми фаъолияти рӯзмарраи инсон новобаста аз шакл ва намуд, метавонад тариқи интернет идора карда шавад. Тамоми додугирифтҳо, табодули молу маҳсулот, раванди инкишофи истеҳсолот тариқи технологияҳои инноватсионӣ идора карда шуда, дар ин замина метавонад самаранокӣ манфиатҳои корхонаву ташкилотҳоро дучанд созад.

Боиси қайд аст, ки иқтисодиёти рақамӣ дар замони муосир яке аз ҷузъҳои таркибии ҷамъиятӣ гардида, тибқи меъёрҳои муайян амал мекунад.

Истифодаи интернет дар татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ба таври мустақим сурат гирифта, якҷанд натиҷаҳои назаррасро аз ҷумла: самаранокӣ, афзоиш, инкишоф, ташаккул ва навоварӣ ба миён мреорад.

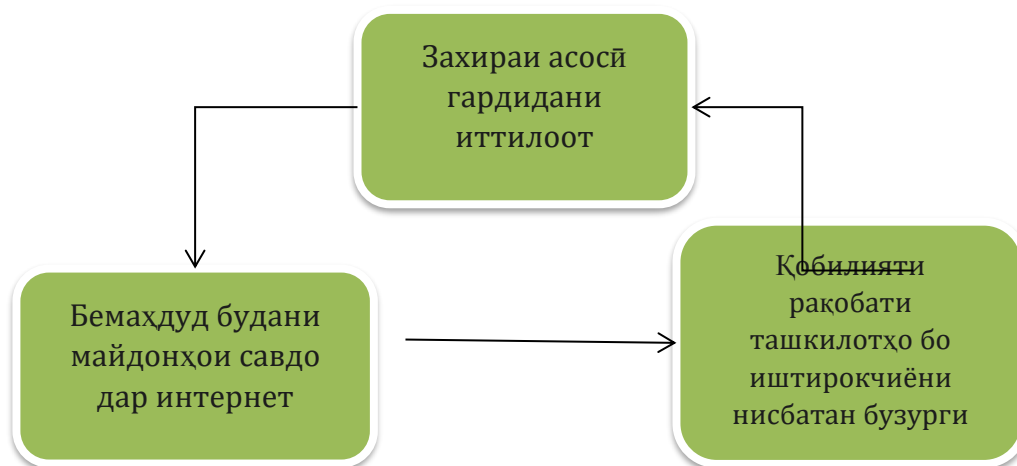
Ба ақидаи Энговатова «Иқтисодиёти рақамӣ – ин шакли нави иқтисодиётест, ки бо методҳои муосири технологӣ, техникӣ ва инноватсионӣ фаъолияти рӯзмарро ба роҳ мемонанд.» [2].

Яъне дар ин ҷо ҳамин нуктаро қайд намудан ба маврид аст, ки асоси ташаккул ва инкишофи раванди рақамикунонии иқтисодиёт аз воситаҳои техникӣ, технологӣ ва интеллектӣ сунъӣ сарчашма мегардад ва аз тамоми кишварҳое, ки раванди рақамикунонии иқтисодиётро пеш гирифтаанд истифодаи воситаҳои болозикрро ба таври васеъ талаб менамояд.

Воқеан имрӯзҳо рақамикунонии иқтисодиёти миллий барои аксар кишварҳои ҷаҳон ҳамчун ҳадафи стратегии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ гардида, ҳамчун муҳаррики пешгӯйишаванда баромад менамояд.

Тибқи арзёбиҳои коршиносон дар ояндаи наздик технологияи рақамӣ ҷойгузини ҳамаи фаъолиятҳои классикӣ гардида, марҳидла ба марҳила устуворнокии иқтисодиёти миллий, ҷаҳонӣ, минтақавӣ ва корхонаҳоро фаро мегардад, ки дар натиҷа ислоҳоти пурраи рақамикунонӣ ба миён меояд [8]. Асосан баҳри татбиқи иқтисодиёти рақамӣ барои ҳар як кишвар, сараввал инфрасохтори ҷорисозӣ фароҳам оварда шавад, то ки натиҷаҳои муайяно ба бор оварда, ба таври зинагӣ як қатор проблемаҳои макроиқтисодиро аз қабилӣ бекорӣ, инкишофи иҷтимоӣ, таъмини шуғли пурмаҳсул, боздории раванди фирори мағзӣ, технологияи оmodасозии кадрӣ ва ғайраҳоро ҳаллу фасл намояд. Зимнан барои инкишофи иқтисодиёти рақамӣ усулҳои технологӣ зарур ҳисобида мешавад, зеро ки маҳз воситаи ноилгардӣ аз ҳамин нукта оғоз гардида, дар нуктаи натиҷавӣ хатм меёбад.

Дар шароити муосир пас аз санатикунонии иқтисодиёт, м асъалаи рақамикунонии он ба миён омадааст, ки тақозои ҳарчи зиёд гузаронидани пажӯҳишҳои илмиро ба миён овардааст..

Расми 1. Гузариши раванди иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба бозори ҷаҳонӣ

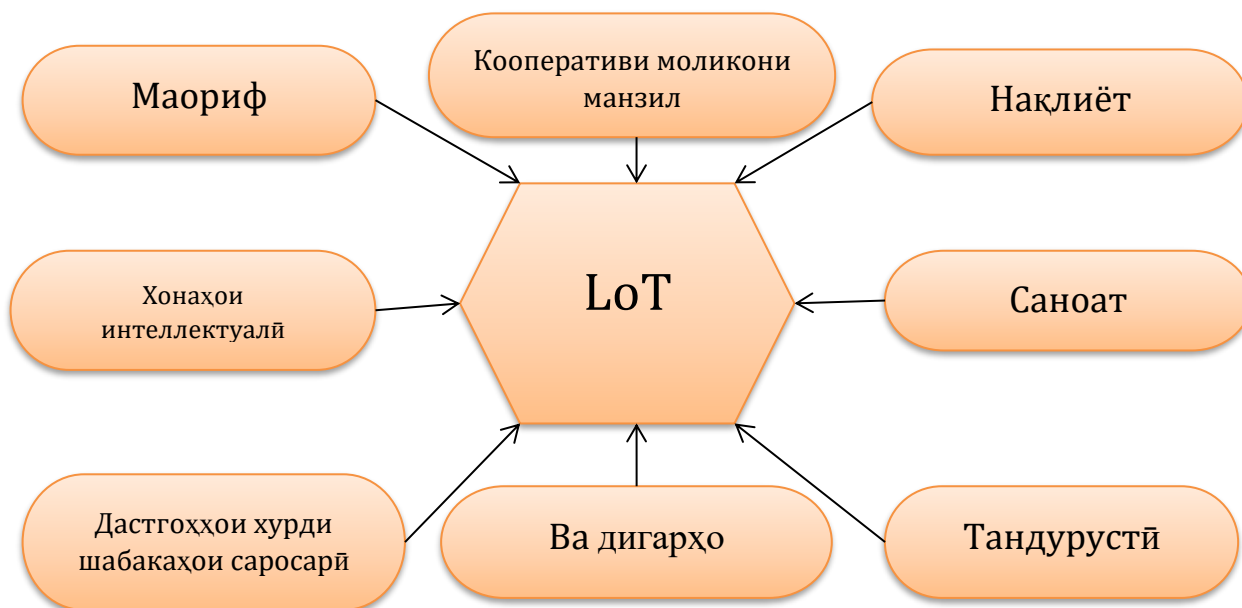
Чуноне, ки аз расми дар боло овардашуда бармеояд, раванди иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба бозори ҷаҳонӣ бениҳоят баланд буда, талаботҳои навро барои ҷорис озии он ба миён меорад. Воситаҳои ноилгардӣ ба мақсадҳои гузашташуда, яъне татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ҳамон вақт имконпазир аст, ки суръати баланди интернет мавҷуд бошад ва ё инфрасохтори иқтидорноки технологӣ фаъол гардонида шуда бошад.

Дар даҳсолаи аввали ҷорисозии иқтисодиёти рақамӣ заминаи асосии он ин бизнеси савдои электронӣ ва хизматрасонӣ махсуб меёфт, аммо раванди ҷаҳонишавӣ ва прогресси илмӣ-техникӣ ин марҳиларо қомилан тақдир дода, рӯз то рӯз мураккабу васеъ гардонида истодааст.

Аз ин рӯ аз мо тақозо менамояд, ки ин равандро марҳила ба марҳила боназардошти тағйиротҳо амалӣ гардонида, инфрасохтори мавҷудани соҳавиро бо наворвариҳо мутобиқ намоем.

Дар ҷочӯбаии гуфтаҳои боло, чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки раванди рақамикунони иқтисодиётхусусияти хосеро ба монанди технологияи нав, техникаи нав, хизматрасониҳои нав, муносибатҳои иқтисодие, ки ба қуллӣ аз принципҳои классикӣ фарқ менамояд, мебошад, аммо гуфтан ба маврид аст, ки имрӯзҳо қобилияти коркарди маълумотҳои оморӣ нисбат ба раванди мазкур масъулиятро дучанд гардонидааст. “Ба маънои байналмилалӣ иқтисоди рақамӣ ҳамчун омил асосии таъсирасонада дар бозор мебошад, ки дараҷаи фарогириаш васеъ аст.” [1].

Ба маънои тоҷаш иқтисодиёти рақамӣ бояд тибқи стратегияи пешақӣ тарҳрезӣшуда, ба роҳ монда шавад, то ки натиҷаи самарабахш ва афзалиятнокро ба миён орад. Технологияи ҷорисозии иқтисоди рақамӣ дар доираи як қатор моделҳои муносири технологӣ ба роҳ монда шуда, пурра омилҳои таъсирасонандаро фаро мегирад, ки дар интиҳо натиҷаи самарабахш ба даст меояд..

Расми 2. “Соҳаҳои рушди шабакаҳои саросарӣ” [4].

Бояд таъкид дод, ки технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, нақши боризро дар инкишофи мамлакатҳо мебозад. Аз ҳамин лиҳоз ба роҳ мондани фаъолияти инноватсионӣ дар доираи моделҳои муносири ба натиҷаи фаъолият таъсири мусбӣ расонида, марҳила ба марҳила иҷроиши силсила корхоро дар худ касб менамояд. Дар ҷаҳони муносири нақши технологияҳо дар дилҳо соҳа ба таври системавӣ аён мегардад, аммо сухан танҳо дар бораи иқтисоди рақамӣ меравад.

Шартҳои асосии рақамикунони иқтисодиёт заминаи бозғатимодро дар интиҳоби роҳҳои расидан ба мақсадҳои гузашташуда ба миён меорад, ки ҳамчун омил қалидии рушд

эътирф мегардад.. Бинобарин зарурияти таҳқиқи масоили рақамикунонии иқтисодиёт боз ҳам мубрамтар гардида, тақозои пажӯҳишҳои амиқро талаб менамояд.

Яке аз заминаҳои боэтимоди татбиқи иқтисодиёти рақамӣ дар шароити муосир ин табодули таҷрибаҳо байни корхонаҳо, ширкатҳо, ташкилотҳои гуногун мебошад. Маврид баа ёдоварист, ки раванди рақамикунонии иқтисодиёт аз омилҳои зерин сарчашма мегирад:

1. Технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ;
2. Шабаки алоқавию коммуникатсионӣ;
3. Базаи моддиву техникаҳои фаъолияти инноватсионӣ;
4. Захираҳои илмиву амалӣ, инчунин корҳои конструкторӣ;
5. дастгирии давлатии рақамикунонии иқтисодиёти миллий;
6. эҷоди фазои ягонаи рақамикунонии иқтисодиёт;
7. Инкишофи сармоягузори мутақими давлативу хориҷӣ;
8. Маблағгузориҳои бучети ҷиҳати татбиқи раванди иқтисодиёти рақамӣ

Аз омилҳои дар боло овардашуда, чунин натиҷабандӣ намудан мумкин аст, ки хусусияти инкишофи иқтисоди рақамӣ ин принципи занҷиравӣ мебошад ва бояд тибқи меъёрҳои муқарранамуда амалӣ карда шавад.

Тули наҷандон муддатҳои дароз аз ҷониби Ҳукумати кишвар масъалаи рақамикунонии иқтисодиёт здар назар дошта шудааст, аммо дар доираи имкониятҳо ба роҳ мондани ин фаъолият зарур аст. Тибқи меъёрбандиҳои имрӯзҳои масъалаи рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ ҳамчун асоси сценарияи рушд баромад менамояд. Рақамикунонии иқтисодиёт имконияти саривақт иҷро гардидани тамоми вазифаҳои дошта, дар худ таҷассуми ҳаёти рӯзмарраи хоҷагии халқро ба миён меорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки раванди рақамикунонии иқтисодиёт дар кишвари бо суръатнок рафта истодааст, аммо баъзе маҳдудиятҳо ҳамчун сад баҳри саривақт татбиқи нағардидани ин низом гасридааст. Зарурияти асоси татбиқи иқтисодиёти рақамӣ дар шароити муосир дар омилҳои, таҷассуми меёбанд, ки ин низомо пурра фаро мегиранд.

Баҳри татбиқи пурраи раванди рақамикунонии иқтисодиёти миллий воситаҳои зерин зарур арзёбӣ мегардад:

- баландбардории сифати хизматрасониҳои давлатии электронӣ ба аҳолии кишвар ва табақаҳои аҳолии минтақавии кишвар
- дастраснамоии пурраи хизматрасониҳои давлатии электронӣ ба аҳоли
- натиҷабандии фаъолиятҳои рӯзмаррае, ки дар натиҷаи ҷорабиниҳои, ки аз ҷониби ҳукумати кишвар роҳандозӣ гардидааст
- андешидани ҷораҳои фаврӣ ҷиҳати саривақт дастрас намудани иттилооти мавҷуда ба аҳолии кишвар;
- эҷоди фазои ягонаи муносибатҳо байни давлат ва ҷомеаи шаҳрҷвандӣ

Дар сурати ҷорӣ намудани Ҳукумати электронӣ масъалаҳои зерин ҳал хоҳанд шуд:

- ✓ ҷори намудани низоми ягонаи иттилоотӣ, ки дар раванди таҳия ва қабули қарорҳои идорпакунӣ васеъ истифода бурда мешавад;
- ✓ электроникунонии мубодилавӣ байни ташкилотҳои давлатӣ ва хусусӣ дар робита ба ин ё он фаъолияти рӯзмарра
- ✓ таҳияи системаи нави хизматрасонии давлатии электронӣ, ки ба манфиати давлату ҷомеа равона карда шуда, ташаббусҳои нав ба навро ба миён меорад;
- ✓ банақшагирӣ, таҳия ва татбиқи барномаҳои давлатие, ки хусусиятҳои инноватсионро дар худ таҷассум менамоянд ва ҳамчун раванди махсусгардонидашуда, баромад менамоянд

Ҷиҳати татбиқи гуфтаҳои боло бояд дар сатҳи Ҳукумати кишвар тамоми талошҳои пайваста анҷом дода шуда, заминаи мусоид барои инкишофи минбаъда эҷод карда шавад.

Имрӯзҳо аз ҷониби муассисаҳои илмӣ як қатор корҳои конструкторӣ ба роҳ монда шудааст, ки инкишофи минбаъдаи иқтисодиёти рақамиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нуқтаи назари илмӣ асоснок менамоянд.

Албатта барои амалӣ сохтани ҳадафҳои рақамикунонии иқтисодиёт назарияҳои илман асоснок лозим аст ва бо тартиби муайян роҳандозӣ карда мешавад.

Соли 2019 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон супоришҳои қатъӣ дода, таъкид намуданд: «Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истехсоли маҳсулоти ниҳоӣ, баланд бардоштани ҷаҳоннокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа диҳад» [5].

Баъд аз дастури ҷаври Пешвои муаззами миллат раванди рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ ба таври максималӣ инкишоф ёфта, аз тамоми нуқтаи назар иқтидорнок гардид.

Тибқи нишондиҳандаҳои омӯрӣ айни ҳол Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи 9 номгӯйи сатҳи рушди иқтисодиёти рақамӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ, танҳо аз рӯйи 4 нишондиҳанда баҳо дода мешавад:

1. Аз рӯйи индекси рушди ҳукумати электронӣ;
2. Тибқи индекси омодакунии шабакавӣ;
3. Индекси глобалии инноватсионӣ;
4. Индекси шартии инкишофи инноватсионӣ.

Рушди иқтисодиёти рақамӣ аз афзоиши бозорҳои мустақим бо технологияҳои рақамӣ ва мобилӣ вобаста буда, тижорати онлайн (тижорати электронӣ), хизматрасонии молиявӣ (масалан, онлайн-банкинг), хизматрасонии интернетӣ иҷтимоӣ (шабакаҳои иҷтимоӣ, ҷараёнҳои онлайн, бозиҳои онлайнӣ), маориф, тандурустӣ (кортҳои электронии амбулаторӣ, саломатии рақамӣ), инчунин хизматҳои давлатиро дарбар мегирад» [6].

Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ тибқи нақша ҷорӣ ба роҳ морад ва онда шукда бошад ҳам, то ҳол баъзе дастовардҳои минималӣ ба даст наомадаанд ва умедворем, ки дар муддатҳои кӯтоҳтарин муаммоҳои мавҷуда роҳи ҳалли худро дарёфта, боиси инкишофи соҳа мегарданд.

Аз ин рӯ Ҳукумати кишвар дар робита ба масъалаи мазкур талошҳои пайвастаи ихроҷ ба роҳ монда истодааст.

Дар микёси ҷумҳурӣ баҳри татбиқи дастури супоришҳои Пешвои муаззами миллат тамоми воситаҳои истифода гардида истодаанд.

Баҳри пурра татбиқи гардидани иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ҳуҷусаву пешниҳодотро метавон манзур намуд:

1. Қабули барномаҳои соҳавӣ дар ҷорӣ ба Концепсияи ташаккули иқтисодиёти рақамӣ;
2. Зиёд намудани ҳаҷми маблағгузориҳои бучетӣ, ҷиҳати татбиқи иқтисодиёти рақамӣ;
3. Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ барои татбиқи корҳои илмӣ конструкторӣ, инчунин ҷалби грантҳо ва ҳамкориҳои муштарак;
4. Баландбардории саводнокии технологияҳои аҳолии кишвар;
5. Дастрасии пурраи аҳоли ба хизматрасониҳои интернетӣ;

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Азизкулов Д.М. Цифровая экономика: понятие, особенности и перспективы на Российском рынке. Экономист, выпускник Таджикский Национальный Университет. г. Душанбе, Республика Таджикистан.
2. Александра Энговатова. «Иқтисодиёти инноватсионӣ»- учебные пособия. М-2020- стр 234.
3. Гафуров П. Дж., Тураҳонзода Ш.Н., Сафаров С.А. Цифровые индикаторы в бизнесе и экономике. Курс лекции. Душанбе-2021, стр 78.
4. Маркова Вера Дмитриевна. Цифровая экономика. Учебник. стр. 21. ИНФРА-М, 2019 г.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019 с.
6. Сомонаи интернетӣ: АМИТ «Ховар», Шаҳзода Қаюмова.

7. Сомонаи электронии: <https://ru.citaty.net/tsitaty/618394-bill-geits>.

8. Тербов А.С. Цифровая экономика. Учебный пособие, Москва-2019, стр 148.

МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

ФАЙЗАЛИЗОД АБДУРАХМОНДЖОН ФАЙЗАЛИ,

ассистент кафедры государственного и местного управления Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан.

Тел.: +992883883366, E-mail: alijon-faberlic2014@mail.ru

В данной статье был изучен механизм внедрения цифровой экономики в Республике Таджикистан, и в этом контексте определена государственная политика страны в направлении внедрения цифровой экономики. В рамках изучения опыта отечественных и зарубежных ученых автором представлен ряд предложений по совершенствованию системы цифровизации национальной экономики. Эта статья охватывает теоретические и частично практические аспекты вопросов исследования и объясняет несколько влияющих факторов в этой области. В рамках изучения данного вопроса автор попытался высказать свое личное мнение по данному вопросу.

В конце статьи автор сделал несколько научно обоснованных предложений по дальнейшему развитию цифровой экономики в Республике Таджикистан.

Ключевые слова. экономика, технология, информация, процесс, развитие, цифровизация, тенденция, совершенствование, формирование, инновации, бизнес, предпринимательство.

MECHANISM FOR ENSURING INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN THE DIGITAL ECONOMY

FAYZALIZOD ABDURAKHMONDJON FAYZALI,

assistant of the department of state and local government International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Dushanbe. Republic of Tajikistan.

Tel.: +992883883366, E-mail: alijon-faberlic2014@mail.ru

In this article, the mechanism for introducing the digital economy in the Republic of Tajikistan was studied, and in this context, the state policy of the country was determined in the direction of introducing the digital economy. As part of the study of the experience of domestic and foreign scientists, the author presents a number of proposals for improving the system of digitalization of the national economy. This article covers the theoretical and partly practical aspects of the research questions and explains several influencing factors in this area. As part of the study of this issue, the author tried to express his personal opinion on this issue.

At the end of the article, the author made several scientifically based proposals for the further development of the digital economy in the Republic of Tajikistan.

Keywords: economics, technology, information, process, development, digitalization, trend, improvement, formation, innovation, business, entrepreneurship.

Муқарриз: Олимов С, н.и.и., дотсенти
кафедраи менеҷменти АИДНПҶТ

УДК:633.5(575.3)

НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ

ХАЛИФАЗОДА ДЖОВИДОН БОБОХОН,

к.э.н., старший преподаватель кафедры налог и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 000022336.

E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

В данной статье говорится, что главной целью каждой лицензированной страховой компании, как и любого субъекта предпринимательской деятельности, является получение прибыли. Поэтому естественно, что в целях финансового обеспечения деятельности государства доходы страховых компаний облагаются налогом наряду с другими секторами.

В статье также отмечается, что налогообложение доходов от страховой деятельности, как и сама страховая деятельность, имеет свои специфические особенности, в силу которых налогообложение страховой деятельности является относительно сложным и необычным по сравнению с деятельностью предприятий других отраслей народного хозяйства и коммерческих структур.

Ключевые слова: *страховые организации, система налогообложения, хозяйствующие субъекты, финансовая поддержка, доходы страховых организаций, налогообложение доходов, предпринимательские структуры, государственный контроль, экономические механизмы, страховой рынок, государственное регулирование.*

Основной целью каждой лицензированной страховой компании, как и любого субъекта предпринимательской деятельности, является получение прибыли. Поэтому вполне естественно, что доходы страховых компаний также облагаются налогом в целях финансовой поддержки деятельности государства. Налогообложение доходов от страховой деятельности, как и сама страховая деятельность, имеет свою специфику, в силу которой налогообложение страховой деятельности является относительно сложным и необычным по сравнению с деятельностью предприятий других отраслей народного хозяйства и коммерческих структур. Основными источниками дохода страховой компании являются доходы от страховой деятельности и инвестиционной деятельности. Существуют и другие вторичные источники.

Следует отметить, что доходы от страховой деятельности формируются на основе страховых платежей (страховых премий). Страховая премия — это продажная цена страховой услуги, которую следует отличать от расчетной цены. В рыночной экономике расчетная цена и цена продажи могут не совпадать. Для определения ожидаемой стоимости страховой услуги страховая компания рассчитывает чистый средневзвешенный тариф, а продажная цена определяется на момент заключения договора страхования. На цену продажи страховых услуг влияют рыночная конъюнктура, монопольные соглашения между страховыми компаниями, государственная ценовая политика и другие факторы.

Страховые премии являются основным доходом страховой компании и основой дальнейшего денежного потока, источником финансирования инвестиционной деятельности. Основой расчета страховых взносов является страховой тариф. При этом объем выплат зависит от размера страхового фонда, а структура тарифа — от направлений расходования средств этого фонда. Такое строгое определение целевой стоимости страховых выплат позволит создать достаточные резервы и запасы.

Инвестиционная деятельность основана на вероятностном характере кругооборота денежных средств, и в зависимости от этого с момента поступления страховой выплаты в страховую компанию до момента ее выплаты в качестве возмещения проходит определенный период, иногда довольно длительный (например, в личном страховании). Кроме того, страховая компания формирует резервные и страховые фонды, средства которых зачастую остаются неиспользованными в течение многих лет. Все эти факторы в конечном итоге способствуют созданию «свободных средств» у страховой компании, которые могут быть использованы для нестраховой – коммерческой деятельности. Основным направлением инвестирования данных средств является их вложение в акции и другие ценные бумаги, а также размещение средств на депозитных счетах с целью получения соответствующих процентов. Страховые компании покупают акции других страховых компаний, банков, промышленных предприятий и т. д., во многих случаях обеспечивая себе контрольный пакет акций. В результате формируется сложная система финансовых связей страховых монополий с банковским и промышленным капиталом.

Инвестиционная деятельность страховых компаний за рубежом настолько расширилась, что во многих страховых компаниях появились специализированные отделы, занимающиеся новыми инвестициями и управлением приобретенными акциями. Таким образом, деятельность страховых компаний вышла далеко за рамки страховой деятельности. В условиях жесткой конкуренции между страховыми компаниями доходы от нестраховой деятельности позволяют им снижать тарифы страховых взносов по отдельным видам страхования с целью привлечения клиентов и покрытия их возможных негативных последствий за счет инвестиционного дохода.

Помимо страховых выплат и доходов от инвестиционной деятельности страховая компания может также получать доходы от оказания любых услуг, связанных в первую очередь с рисками, управлением, консалтингом, обучением персонала и т. д. (вторичный доход). Прибыль, как известно, представляет собой превышение выручки от реализации товаров и услуг над затратами на производство и реализацию этих товаров. Прибыль рассчитывается как разница между доходом от реализации продукции и стоимостью факторов производства в хозяйственной деятельности, выраженная в денежном выражении.

Состав и структура расходов в процессе страховой деятельности определяют два взаимосвязанных экономических процесса — выполнение обязательств перед страхователями и финансирование деятельности страховой организации. Таким образом, в страховой деятельности принята следующая классификация расходов:

- страховые взносы;
- отчисления в резервные фонды и страховые резервы;
- ассигнования на профилактические мероприятия;
- эксплуатационные расходы.

Эти расходы в совокупности составляют фактическую стоимость страховой сделки. В этом случае фактическая стоимость в страховании понимается в двух смыслах:

1. В широком смысле — это сумма всех расходов страховой организации на оказание как прямых услуг (выплата страхового возмещения или страхового обеспечения), так и расходов на обеспечение финансовой устойчивости страховой деятельности (формирование резерва и резервных фондов).

2. В узком смысле – расходы страховой компании на размещение.

Следует отметить, что в стоимость страховой операции включается только та часть затрат на оплату труда, которая непосредственно идет на оплату услуг страховых агентов. Все оставшиеся расходы на заработную плату (штатных сотрудников) покрываются за счет налогооблагаемого дохода. Однако затраты на рабочую силу по своей экономической природе являются элементом внутренней стоимости.

Взносы в резервные фонды или резервы членских взносов являются уникальным вариантом для покрытия расходов на страхование в будущем. Определяется как разница между нормативным и фактическим размером страховых выплат и страхового возмещения. Как и остальные элементы расходов страховой компании, взносы на предупредительные мероприятия определяются структурой тарифной ставки. Эксплуатационные расходы рассчитываются на основе общей массы груза и являются важным элементом фактической стоимости страховой сделки. Согласно принятой классификации, сюда входят расходы на заработную плату агентам, хозяйственные и канцелярские расходы, командировочные расходы и т. д.

В мировой практике страхования операционные расходы подразделяются на расходы по аквизиции, инкассации, ликвидации и управленческие расходы, значение которых мы кратко поясним. Расходы на приобретение производятся в целях заключения новых договоров страхования. Расходы на взыскание страховых взносов — это расходы на выплату заработной платы сотрудникам страховой компании за сбор страховых платежей и предоставление услуг страхователям. Расходы на ликвидацию обычно являются прямыми и возникают после наступления страхового случая. Это относится к определенному виду страхования. В эти расходы также включаются расходы на прибытие экспертов (аудиторов) на место страхового случая, оплату их услуг, судебные издержки, расходы на переписку и т. д. включено. Расходы на управление включают административные, финансовые и прочие расходы.

Финансовый результат страховой операции определяется путем сопоставления доходов и расходов страховой организации. Под финансовым результатом страховой деятельности понимается общая стоимостная оценка хозяйственной деятельности страховой организации. Финансовый результат включает в себя два элемента: прибыль (убыток) страховой компании и увеличение (уменьшение) резерва премий участника. Увеличение резервов членских взносов имеет определенное назначение, но в период хранения на счете страховой компании может быть использовано в качестве источника инвестиционных операций.

Прибыль от страховой сделки представляет собой разницу между ценой оказанной страховой услуги и ее фактической себестоимостью. Основным источником прибыли от страховых операций является «тарифная прибыль», которая добавляется к тарифной ставке при расчете нагрузки, как самостоятельный элемент цены страховой услуги. Прибыль, как элемент тарифа, играет важную роль в регулировании спроса и предложения общества на отдельные виды страхования, поскольку все остальные элементы тарифа имеют объективную основу.

Фактическая прибыль от страховых операций, обусловленная влиянием объективных причин, может формироваться за счет каждого элемента тарифа, включая нетто-норматив. В целях исключения возможности получения прибыли из расчета нетто-нормативного веса и обеспечения формирования резервных фондов в достаточном объеме в настоящее время применяется порядок распределения фонда текущих выплат, согласно которому по каждому виду страхования сумма разницы между размером норматива и фактическими суммами выплат перечисляется в

резервный фонд. Соответственно, размер фактической прибыли от страховых операций включает в себя размер прибыли по тарифам и размер средств, затраченных на операционные расходы, — в основном экономию на управленческих расходах.

Показателем прибыльности страховых операций является отношение годового размера прибыли к годовому размеру страховых премий по определенному виду страхования или комплексу страховых операций, выраженное в процентах. Помимо страховых операций, страховая компания может также получать прибыль от инвестиционной деятельности. Инвестиционная прибыль — это прибыль страховой компании от осуществления нестраховой деятельности. Получение прибыли от инвестиций не является основной задачей страховой компании, однако именно погоня за этой прибылью дает массу возможностей для расширения страховой ответственности и снижения тарифов по отдельным видам страхования, укрепления материально-технической базы страховой компании, развития других направлений страхового бизнеса.

Доходы страховой организации от страховой деятельности и инвестиционной деятельности облагаются налогом. Доходы страховой организации, учитываемые при исчислении налогооблагаемой базы по налогу на прибыль, включают:

- страховая премия (страховая сумма) по договору перестрахования. В указанный доход не включаются платежи по видам обязательного страхования, уплачиваемые за счет бюджета. В объем выручки (дохода) включается только та сумма, которая в установленном порядке направляется на покрытие расходов страховой организации по осуществлению указанных видов страхования;

- комиссии и бонусы, уплачиваемые по договорам перестрахования;
- размер возврата страховых резервов, сформированных в предыдущие периоды;
- комиссионное вознаграждение за услуги страхового агента, страхового брокера, сюрвейера и т.п.;

- доходы от размещения временно свободных денежных средств и иных средств;
- размер процентов, полученных за счет удержания страховых премий по рискам, принятым в перестрахование;

- сумма, полученная в результате реализации страховщиком права требования по имущественному страхованию к лицу, ответственному за причинение вреда (по регрессным искам);

- прочие доходы от страховой деятельности;
- прибыль от использования основных средств, материальных ценностей и других активов;

- доходы от сдачи имущества в аренду;
- сумма, полученная от погашения дебиторской задолженности, списанная в убыток в предыдущем периоде;

- списание кредиторской задолженности;
- доходы от иной деятельности, не запрещенной законом и не связанной непосредственно со страховой деятельностью.

К расходам, включаемым в фактическую себестоимость услуг, оказанных страховой организацией, иным расходам, учитываемым при исчислении налогооблагаемой базы по налогу на прибыль, относятся:

- страховые премии и страховые возмещения;
- комиссионные, уплачиваемые страховым посредникам (страховым агентам, страховым брокерам);

- взносы в специальные страховые фонды и резервы;

- отчисления в резерв на обеспечение предупредительных мероприятий;
- страховые платежи (страховые премии), уплачиваемые по перестрахованию;
- возврат перестраховщикам их доли страховых резервов предыдущего года;
- размер социального налога и других обязательных платежей;
- суммы, исчисленные к уплате в бюджет Республики Таджикистан в виде налога на имущество страховых организаций, земельного налога и налога на содержание автомобильных дорог общего пользования;
- компенсация расходов на проезд, командировки страховым агентам при наличии подтверждающих документов с согласия администрации, а также компенсация расходов на проезд страховым агентам по месту работы;
- платежи юридическим и физическим лицам за услуги, связанные со страховой деятельностью, в том числе:
 - оплата услуг юридических лиц по исполнению письменных поручений их работников по перечислению страховых членских взносов из заработной платы в безналичном порядке;
 - оплата услуг, оказываемых учреждениями здравоохранения и иными юридическими лицами по предоставлению справок, статистических данных, заключений и т.п.;
 - оплата услуг инкассации;
 - оплата услуг (комиссионных) специалистов - оценщиков, сюрвейеров, аварийных комиссаров, юристов, адвокатов, сотрудников тайных следственных органов, в компетенцию которых входит оценка страховых рисков и опасностей, определение страховой стоимости имущества и размера страховых выплат, оценка последствий страхового случая, регулирование страховых выплат и т.п. вовлечены;
 - оплата услуг банков и иных кредитных организаций, связанных с оказанием страховых услуг, в том числе выплата сумм страхователям, ведение счетов и иных счетов, а также выдача и получение денежных средств.
- расходы на рекламу, подготовку и переподготовку кадров, представительские расходы в рамках действующих нормативов, рассчитанных с учетом отраслевых особенностей;
- расходы на страховые свидетельства, формы заключительных отчетов, квитанции и т. д.;
- оплата консультационных и информационных услуг, а также аудиторских услуг, оказываемых в целях утверждения годовой бухгалтерской отчетности и в соответствии с иными требованиями законодательства;
- расходы на публикацию годового баланса и отчета о прибылях и убытках;
- расходы по аренде основных средств и их отдельных частей, используемых для осуществления страховой деятельности, в том числе автотранспортных средств для перевозки документов и материальных ценностей;
- иные расходы, связанные со страховой деятельностью, включаемые в себестоимость страховых услуг (за исключением расходов на оплату труда).

Наконец, стоит отметить, что после уплаты налогов остается чистая прибыль, которая остается в распоряжении страховой компании и используется для формирования специальных фондов (развития производства, потребления, материального стимулирования, социального развития и т. д.), а также для вознаграждения работников, покрытия представительских расходов и т. д. используется. Кроме того, важно отметить, что сотрудники и агенты страховых

компаний также платят подоходный налог с заработной платы. Объектом налогообложения является совокупный доход, полученный работником в текущем календарном году.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Джабаров, Г.Н. Проблемы страхового рынка Республики Таджикистан: региональные диспропорции и неразвитость инфраструктуры/Г.Н. Джабаров//Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. - 2017. - №2 (71). - С.71 - 79.
2. Конуни ҚТ «Дар бораи суғурта» бо назардошти таъғиру иловаҳо соли 2018
3. Халифазода Қ.Б.Нурализода А.М., Хусайнов М.С., «Суғуртаи иҷтимоӣ» Қарори ҳайати мушовараи вазорати маориф ва илми Қ.Т. 27.08.2024с №11/35 сах356
4. Тағоева Р.Г., «Хисобҳои актуарӣ» Васоити талимӣ Барориши 2. Душанбе соли 2024 ДДМИТ.
5. Хусайнов М.С., «Бозори суғурта» Қарори ҷаласаи Шӯрои илмӣ-методи ДДМИТ аз 22.04.2024сол Душанбе-«Ирфон»-2024солт сах 241.
6. Халифазода, Қ. Б. Муаммоҳои Ташаккулёбӣ ва роҳҳои рушди кластерҳои агросаноатӣ дар шароити минтақа / Қ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 1(30). – P. 245-252. – EDN RGCSVT.
7. Халифазода, Қ. Б. Рушди кластеркунонии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар вилояти Хатлон / Қ. Б. Халифазода, М. Х. Халифаева // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 3(32). – P. 229-237. – EDN GRZUPE.
8. Халифазода, Д. Б. Оценка эффективности производственной интеграции и кооперации в системе агропромышленных кластеров / Д. Б. Халифазода // Endless Light in Science. – 2022. – № 8-8. – С. 144-149. – DOI 10.24412/2709-1201-2022-144-149. – EDN TVZUMT.
9. Давлатзода, Қ. Қ. Таҷрибаи ҳориҷӣ оид ба ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа / Қ. Қ. Давлатзода, Қ. Б. Халифазода // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2021. – No. 3(55). – P. 88-93. – EDN BCBOLL.
10. Халифазода, Қ. Б. Кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа: баъзе ҷанбаҳои методологии ташаккулёбӣ ва рушди онҳо / Қ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – No. 4-2(54). – P. 160-167. – EDN EBPRVN.
11. Халифазода, Қ. Б. Ҷанбаҳои назариявӣ ва хусусиятҳои соҳавию минтақавии ташаккулёбии кластерҳои агросаноатӣ / Қ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 1(25). – P. 178-183. – EDN LZPLVE.
12. Халифазода Қ.Б. «Суғуртаи иҷтимоӣ» Қарори ҷаласаи Шӯрои илмӣ-методи ДДМИТ соли 2024
13. Маъдиев С., Шералиев Э.Н., Халифазода Қ. «Суғурта» китоби дарсӣ Душанбе: 2020., 400 сах.
14. Абдумухторозода, Н. А. Масъалаҳои назариявии шуғли аҳоли ва роҳҳои идораи он / Н. А. Абдумухторозода, Қ. Б. Халифазода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 7. – P. 141-146. – EDN JKAFFN.
15. Халифазода, Қ. Б. Таъбиқи имкониятҳои таҷрибаи ҳориҷӣ оид ба ташаккули кластерҳои пахта дар шароити минтақа / Қ. Б. Халифазода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2024. – No. 3(58). – P. 233-244. – EDN ADDXJU.

16. Халифазода, Ҷ. Б. Рӯ овардан ба «иқтисоди сабз» талаби замон / Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – No. 2(67). – P. 90-95. – EDN QZVHUZ.
17. Давлатзода, К. К. Ташаккул ва инкишофи кластерҳои соҳавӣ дар минтақа / К. К. Давлатзода, Д. Халифазода. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2023. – 158 p. – EDN DGVUAF.
18. Давлатзода, Қ. Қ. Самтҳои асосии дастгирии давлатии рушди кластерҳои пахтакорӣ дар минтақаҳои кишвар / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – P. 68-76. – EDN NHUFIJ.
19. Халифазода, Ҷ. Б. Принцип ва функсияҳои асосии ташаккули кластерҳои пахта дар минтақа / Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 3(37). – P. 313-323. – EDN MKEXGO.
20. Шералиев, Э. Н. Фаъолгардонии ҷалби сармояҳо ба рушди кластерҳои Пахтакорӣ дар минтақа / Э. Н. Шералиев, Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – No. 4-1(58). – P. 116-123. – EDN DFOCDC.

АНДОЗБАНДИИ ФАЪОЛИЯТИ ШИРКАТҲОИ СУҒУРТАВӢ

ХАЛИФАЗОДА ҶОВИДОН БОБОХОН,

н.и.и., муаллими калони кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

Дар мақолаи мазкур оварда шудааст, ки мақсади асосии ҳар ширкати суғуртавӣ, ки бо иҷозатнома кор мекунад, чун ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ - ба даст овардани фоида мебошад. Аз ин рӯ, табиист, ки бо мақсади таъмини молиявии фаъолияти давлат даромади ширкатҳои суғуртавӣ дар баробари дигар соҳаҳо андозбандӣ карда мешавад.

Инчунин дар мақола қайд карда шудааст, ки андозбандии даромад аз фаъолияти суғуртавӣ, чун ҳуди фаъолияти суғуртавӣ, хусусияти хоси худро дорад, бинобар ҳамин хусусияташ андозбандии фаъолияти суғуртавӣ назар ба фаъолияти корхонаҳои соҳаҳои дигари хоҷагии халқ ва сохторҳои тиҷоратӣ нисбатан мураккаб ва ғайриоддӣ мебошад.

Калидвожаҳо: ширкатҳои суғуртавӣ, низоми андозбандӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ, таъмини молиявӣ, даромади ширкатҳои суғуртавӣ, андозбандии даромад, сохторҳои тиҷоратӣ, назорати давлатӣ, механизмҳои иқтисодӣ, бозори суғурта, танзими давлатӣ.

TAXATION OF ACTIVITIES OF INSURANCE COMPANIES

KHALIFAZODA JOVIDON BOBOKHON,

c.e.s. senior lecturer at the Department of Taxation and Insurance Tajik State University of Finance and Economics. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe siti, Nakhimov street 64/14. Phone: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

This article states that the main goal of each licensed insurance company, like any business entity, is to make a profit. Therefore, it is natural that in order to provide financial support for the state, the income of insurance companies is taxed along with other sectors.

The article also notes that the taxation of income from insurance activities, like the insurance activity itself, has its own specific features, due to which the taxation of insurance activities is relatively complex and unusual compared to the activities of enterprises in other sectors of the national economy and commercial structures.

Key words: *insurance organizations, taxation system, business entities, financial support, income of insurance organizations, taxation of income, business structures, state control, economic mechanisms, insurance market, state regulation.*

Муқарриз: *Бобомуродов П, н.и.и., дотсенти
кафедрани менеҷменти АИДНПҚТ*

ТДУ: 338.4

**САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲОИ МАСОЛЕҲИ СОХТМОНИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ХОЛМИРЗОЕВ МЕҲРОБ АБУМАЧИДОВИЧ,

ассисенти кафедраи геология ва менечменти маъдану техникаи

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Тел.: (+992) 771-99-99-05. E-mail: mehrobkholmirzoev@mail.com

Дар мақолаи мазкур аслан масъалаҳои муҳим доир ба самаранокӣ фаъолияти корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аз таҳлилҳои гузаронидашуда маълум карда шуд, ки мушкилотҳои асосӣ ва самтҳои афзалиятноки рушди ин соҳа бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ иқтисодӣ муайян кардан лозим аст. Дар шароити ҳозираи тараққиёт асоси сиёсати иқтисодӣ баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати кор дар тамоми соҳаҳои фаъолият, аз ҷумла дар корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ масъалаи ҷалталаб боқи хоҳад монд. Сиёсати иқтисодӣ давлат мушкилотҳои тараққиёти соҳаи масолеҳи сохтмонӣ аз ҷумлаи масъалаҳои асосӣ барраси шаванда маҳсуб мешавад, ки муаллифон ба қадри имкон аз нуқтаи назариявӣ ба он баҳо додаанд. Аҳамияти мавзӯ дар он аст, ки айни замон ба кори корхонаҳои гуногун, аз ҷумла ташикilotҳои саноати сохтмонӣ баҳо додан аз нуқтаи назариявӣ зарурат ба миён омадааст. Мақсади тадқиқот омӯхтани масъалаҳои самаранокӣ корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ мебошад. Хусусиятҳои ақидаҳо, масъалаҳои ҷалталаб, инчунин нишондиҳандаҳои мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ки ба фаъолияти муназми корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ вобастаги дорад.

Калидвожаҳо: корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ, истеҳсолот, сифат, даромаднокӣ, талабот, рақобатпазирӣ, самаранокӣ.

Сарфи назар аз нақши калони саноати масолеҳи сохтмон дар ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҷомеа, фаъолияти он ба талаботҳои наво, ки солҳои охир дар бозори масолеҳи сохтмонӣ ба миён омадааст, пурра мувофиқ нест. Ба ҳамин тариқ, мазмун ва сохтори талабот ба маҳсулоти саноатӣ сохтмон ва пеш аз ҳама имкониятҳои самаранокӣ ба кулӣ тағйир ёфта, талабот ба сифати онҳо зиёд шуда, зарурати баланд бардоштани рақобатпазирӣ корхонаҳо ба миён омадааст.

Дар ин маврид бо дастури супоришҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати самаранокӣ фаъолияти корхонаҳои саноатӣ доимо таваҷҷуҳи хоса дода мешавад. Масъалаҳои муҳиму зарури ҳама вақт мавриди омӯзиш қарор дода мешавад. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2017 пешрафти ояндаи Тоҷикистон дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ гардида, ҷиҳати татбиқи ин ҳадаф бо истифода аз технологияҳои муосир баланд бардоштани самаранокӣ саноати коркард ва қобилияти рақобати маҳсулоти ватанӣ бисёр муҳим мебошад [2].

Дар адабиёт, маводҳои фонди ва сарчашмаҳои интернетӣ ба мафҳумҳои зиёди самаранокӣ вохурдан мумкин аст. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки аз ҳама мафҳуми зиёд истифодашаванда чунин аст. Самаранокӣ (лат. effectus – иҷро, амал) – қобилияти иҷрои кор ва ноил шудан ба натиҷаи зарурӣ ё дилхоҳ бо сарфи камтарин вақт ва саъю кушишро дар бар мегирад.

Дар шароити рушди менечмент ҳамчун як самти илмӣ, бошад ба тамоми соҳаҳои муносибатҳои корпоративӣ фаро гирифта шудааст, масъалаҳои самаранокӣ идоракунӣ дар ташикilotҳо, соҳаҳо ва системаҳои иқтисодӣ маҳаллӣ аҳамияти муҳим

пайдо мекунанд. Мавзӯи самаранокии ҷаҳонӣ корхонаҳо ва арзёбии он бевосита дар миқёси як созмон таҳти таваҷҷуҳи ҷиддии ҳам назариячиён (олимон) ва ҳам таҷрибаомӯзон (иқтисоддонҳо ва менеҷерҳо) қарор дорад.

Тараққиёти саноати масолеҳи сохтмонӣ бешубҳа ба рушди соҳаҳои дигари саноат мусоидат мекунад ва шартҳои муҳимми таъмини баландбардории самаранокӣ ва рақобатпазирии иқтисодӣ мамлакат ба ҳисоб меравад [8, с.5-6].

Яке аз самаранокии ҷаҳонӣ корхонаҳои масолеҳи сохтмонии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мо дар он мебинем, ки бояд ҳаматарафа дар амали намудани самаранокии истеҳсоли аз имкониятҳои фондҳои асосӣ, техника ва технологияҳои навро мавриди истифодабарӣ қарор диҳад. Масалан ҳангоми тадқиқотҳои гузаронида шуда маълум карда шуд, ки баъзе имкониятҳои корхонаҳои соҳа ба таври самаранок истифода намешаванд. Баъзе корхонаҳои ҳиштбарори гирду атрофи шаҳри Душанбе метавонанд аз ҳисоби ҷаҳонӣ мавсимӣ ба ҷаҳонӣ бетанафуси солони истеҳсолиро фаро гиранд. Самаранок истифода бурдани иншоотҳои ва фондҳои асосӣ, ки барои нигоҳдории маҳсулоти нимтаёр (ҳишти хом) захира намоянд ва ҳангоми дар зимистон, ки талаботи зиёди соҳаи сохтмонҳои биноҳои истиқомати бо ҳишт таъмин намоем ва аз ин ҳисоб ҳадафҳои дар пешгузашташудаи корхонаҳоро амали намоем.

Дар ин маврид пешниҳод карда мешавад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оянда ҳангоми сохтмони корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ аз нигоҳи илмӣ амалӣ асоснок ва баҳогузори карда шаванд. Вобаста ба масъалаи мазкур дар Стратегияи рушди соҳаи сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 чунин нуктаҳо қайд гардидааст, ки “ташкили технологияҳои илман асоснок, ки истифодаи самаранокӣ ашӣ хомро дар заминаи таҳқиқоти илмӣ заминавӣ ва амалӣ бо истифода аз ҳалҳои афзалиятнокии техникаӣ, дастовардҳои соҳаҳои гуногуни илм, технологияҳои иттилоотӣ таъмин мекунанд” [3, с.56].

Барои баланд бардоштани сатҳи самаранокии истеҳсоли дар корхонаҳои масолеҳи сохтмонии Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯхтани масъалаҳои ҷустуҷӯи роҳҳои истифодаи технология нав, энергетика ва ашӣ хом дар ҷараёнҳои истеҳсолот ба мақсад мувофиқ аст.

Умуман, масъалаҳои асосноккунии техникаӣ-иқтисодӣ, мушкилот ва самаранокии иқтисодии ҷойгиркунонии корхонаҳои саноатӣ (сементбарорӣ) - и Осиёи Миёна дар қорҳои илмӣ олимони соҳаи иқтисодӣ, ба монанди Аминов Ш.А., Логинов З.И., Михайлушкин Л.И., Иванников И.Е., Муҳаббатова Х. ва Раҳимов Р.К. бараъло дида мешаванд [9, с.92].

Ҳангоми омӯзиш маълум карда шуд, ки масъалаи самаранокӣ саноат хусусан қорхонаҳои истеҳсоли дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Стратегияи рушди соҳаи сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос гаштааст.

Ба андешаи Холзода Б.К. “дар шароити муосир баландбардории самаранокии идоракунии соҳаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Рушд ва ҷаҳонӣ самаранокӣ он қодир аст на танҳо ҷойҳои қориро нигоҳ дорад, балки ҳам ҷойҳои нави қорӣ таъсис диҳад, ба инкишофи соҳаҳои бо ҳам алоқаманди саноат қувват бахшад. Дар механизми бозорӣ идораи қорхонаҳои саноати сохтмонӣ зарурати татбиқи стратегияи муттаҳид сохтани онҳо ба миён омад, ки дар дурнамо ҷаҳонӣ самаранок ва рушди онҳоро таъмин қардан имконият медиҳанд” [8, с.19].

Ба андешаи мо самаранокии ҷаҳонӣ қорхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ бояд ба талаботҳои гуногун ҳамаҷониба мутобиқат қарда бошад, баланд бардоштани

рақобатпазирии сифат ва нархҳои масолеҳ аҳмияти аввалин дараҷа додан ба маврид аст. Аз ин хотир нақш ва ҷойгоҳи самаранок истифода гардидан ва истифода бурдани техника ва технология ба манфиати кор аст.

Ҳангоми ташкил намудани самаранокӣ дар корхонаҳои соҳа пеш аз ҳама вобастаги дорад аз талаботҳои муайяне, ки бевосита барои истеҳсолот равона гаштаанд. Яке аз ин талаботҳои диққати ҷидди додан ба сифати масолеҳи сохтмонӣ мебошад. Таҳлилҳои гузаронидашуда гувоҳи он аст, ки сифати масолеҳи сохтмонӣ дар қарерҳо ҳангоми истихроҷи ашёи хоми истеҳсоли маълум карда мешавад.

Сарчашмаҳои илмӣ иқтисодӣ гувоҳи он аст, ки дар даврони соҳибистиклолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои марбут ба самаранокии корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ дар мақолаҳои илмӣ ва асарҳои олимони ватанӣ мавриди омӯзиши васеъ қарор гирифтааст. Вобаста ба масъалаҳои умумии алоқамандии самаранокии корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонии Ҷумҳурии Тоҷикистон олимону коршиносони соҳа ба монанди Абдухалиқов У., Ғаниев У.Ф., Файзуллоев М.Қ., Одинаев Ш.Т., Холзода Б.К. Ташрипов Қ.Қ., Комилов С.Қ. ва дигарон таҳқиқотҳои илмӣ сатҳи иқтисодиро фаро гирифтааст.

Ғаниев У.Ф. “дар шароити иқтисодии муосир, дар баробари ҷустуҷӯи роҳҳои самаранокӣ истифодабарии захираҳо, корхонаҳои ба истеҳсол ва фурӯши масолеҳи сохтмонӣ машғул бо мушкилоти зиёд, аз ҷумла мавҷуд набудани заминаҳои мукаммали ҳуҷҷатии меёрию ҳуқуқӣ барои дуруст муайян кардани арзиши аслии масолеҳи сохтмонӣ дучор мешаванд, ки ин ба коҳишёбии сиёсати нархгузорӣ дар корхонаҳо оварда мерасонад. Дар робита бо ин, масъалаи ташкили дуруст ва ба таври муносиб пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳлили идоракунии хароҷот мушкилоти асосии корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ мебошад” [4, с.3].

Бо мақсади ҳамаҷониба муайян намудани самаранокӣ тичоратию иқтисодӣ дар шароити имрӯза талаботҳои махсуси соҳавиро бо назар гирифтани зарур аст. Пешниҳод карда мешавад, ки барои муайян намудани нақш ва мавқеи самаранокӣ саноати масолеҳи сохтмонӣ пеш аз ҳама дар ҳолати ҳалқ ҳамчун объекти тадқиқоти қарор диҳем. Фаъолияти корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ базаи захиравии фаъолияти соҳаи сохтмон буда ба ин муносибат нишондиҳандаҳои истифода мешавад, ки саноати масолеҳ, барои муайян кардани самаранокӣ тичоратии саноат ва нишондиҳандаи даромаднокии маҳсулоти фурухташуда барои муайян намудани самаранокӣ ҳолати ҳалқ хусусан саноати сохтмон алоқаманд аст.

Дар илми иқтисодӣ ду самтӣ асосии муайян намудани мафҳуми самаранокӣ иқтисодӣ бартари доранд. Дар маврид аввал мафҳуми «самаранокӣ» дараҷаи истифодаи оқилонаи захираҳоро тавсиф мекунад. Истифодаи захираҳо ба ғайриаксар вақт тавассути беҳтаркунии фаъолият бо мақсади назорати хароҷот ноил гаштааст. Ин гуна самаранокиро самаранокӣ захираҳо меноманд. Дар мавриди дуюм истилоҳи «самаранокӣ» дар заминаи муносибати «сабаб-натиҷа» истифода мешавад. Мувофиқи он, самаранокӣ ҳамчун дараҷае, ки ташкилот ё соҳа ба ҳадафҳои фаъолияти худ ноил мегардад, баррасӣ карда мешавад [5, с.139].

Самаранокӣ истеҳсолотро аз нуқтаи назари ҳуди истеҳсолкунанда ин тавсиф самаранокӣ тичорати мебошад. Он ҳамчун самаранокӣ умумии иқтисодии хароҷот - таносуби афзоиши ғайриаксар даромади худхарҷ ба миқдори захираҳое, ки барои тавлиди ин афзоиши ғайриаксар заруранд, муайян карда мешавад.

Доир ба маҷмуъи самаранокии истеҳсоли олимони хориҷӣ Соболевский А.С., Россоха Е.В. чунин андеша доранд “чун анъана дар мамлакати мо ҳангоми таҳлили маҷмуи самараи истеҳсоли самараи худхарочотбарорӣ (ё тичоратӣ) ва хоҷагии халқ муайян карда мешавад. Самаранокии тичорат самаранокии истеҳсолотро аз нуқтаи назари ҳуди истеҳсолкунанда тавсиф мекунад. Он ҳамчун самаранокии умумии иқтисодии харочот - таносуби афзоиши фоида ё даромади худхарч ба миқдори захираҳое, ки барои тавлиди ин афзоиши фоида заруранд, муайян карда мешавад” [6, с.251].

Таҳлили мунтазам бо мақсадӣ баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ муҳимтарин қисмҳои фаъолияти корхонаро ташкил медиҳад. Сатҳи самаранокии фаъолияти он, рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшуда ва аз ин рӯ, натиҷаи молиявӣ он аз таҷрибаи зуд мутобиқ шудан ба муҳити тағйирёбанда вобаста аст.

Бисёр корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ, сарфи назар аз миқёси фаъолиятшон, дар давраи ноустуворӣ самаранок нестанд ва барҳам дода мешаванд. Ба ҳамин мақсад, баланд бардоштан муайян намудани роҳҳои самараи иқтисодии корхонаҳои соҳавӣ аҳамияти муҳимми илмӣ доранд. Дар ин маврид аз нуқтаи назари иқтисодӣ муайян намудани роҳҳои бартараф намудани мушкилотҳо бо мақсади баланд бардоштани таъмини самаранокии иқтисодии корхонаҳо зарурати объективӣ дорад.

Ба андешаи Шарофудинзода С.С., Фаррухи Р. “самаранокии баланд метавонад, чун қоида, танҳо ҳангоми сатҳи зарурии устувории фаъолияти иқтисодии берунмарзӣ қомеъ мегардад. Бо вучуди ин устувории фаъолияти иқтисодии берунмарзӣ ҳамчун кафили устувори молиявии корхона баромад мекунад” [11, с.113].

Ба андешаи мо самаранокии иқтисодӣ дар корхона бо ҷорӣ намудани инноватсия ва технологияи нав, идоракунии сифат, истифодаи захираҳои молиявӣ, сармоя ва меҳнат ва ғайра, яке аз нишондиҳандаҳои бузурги раванди алоқаманди истеҳсолот мебошад.

Таҳлилҳои гузаронидаи мо нишон дод, ки яке аз масъалаҳои муҳиму зарури барои муайян намудани самаранокии фаъолияти корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ ин даромаднокии корхона ба ҳисоб меравад. даромаднокии то ҷи андоза самарабахш будани фаъолияти корхонаҳои мазкурро инъикос мекунад. Дар истеҳсолоти сохтмонӣ дараҷаи харҷномавӣ банақшагирӣ ва ҳақиқии даромаднокии нишон дода мешавад.

Яке аз масъалаҳои муҳимми корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ ин зиёд намудани самаранокии истеҳсоли бо мақсади муайян намудани роҳҳои кам намудани харочотҳо мебошад. Бо ин мақсад мо бояд ба мисли дигар соҳаҳои иқтисодиёт пайваста кушиш намоем, ки ҳосилнокии равандҳои истеҳсолотро беҳтар намоем. Дар солҳои охир бо шарофати навовариҳо ва пешравиҳои технологӣ имконият ва равишҳои нави истеҳсолот ба қор омад. Дар мавриди амали намудани навовариҳо дар корхонаҳои соҳавӣ ба самаранокии фаъолияти онҳо таъсири мусбат мерасонад.

Ҳангоми омӯзиш маълум карда шуд, ки самаранокии корхонаҳо бо доираи нисбатан ками нишондиҳандаҳо тавсиф мешаванд. Дар маҷмуъ ҳар як нишондиҳандаҳо ба системаи гуногуни омилҳои дохилию берунии корхона таъсир мерасонад. Аҳамияти гурӯҳбандии омилҳои, ки ба самаранокии корхона таъсир мерасонанд, аз он иборат аст, ки дар асоси он метавон фаъолиятро моделсозӣ кард, яъне бевосита ба онҳо таъсир расонидан, инчунин ҷустуҷӯи захираҳои ватанӣ барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхона мебошад.

Дар мақолаи мазкур он масъалаҳое мавриди омӯзиш ва барраси қарор дода шудааст, ки бевосита ба самаранокии корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ равона гардидааст. Ҳамин тавр, масъалаҳои омӯхташаванда ба баланд шудани самараи иқтисодии истеҳсолот ёри мерасонанд, ки ин дар навбати худ ба самаранокии фаъолияти корхонаҳои масолеҳи сохтмонӣ таъсири ҳаматарафа расонида, даромаднокӣ ва афзоиши устувори иқтисодӣ онро таъмин мекунад. Ба андешаи мо агар саривақт доир ба масъалаҳои самаранокии корхонаҳои соҳаро мавриди ҳаматарафаи омӯзиш қарор диҳем ва метавонад дар солҳои оянда фаъолияти муназами корхонаҳо таъмин намоем. Ҳамин тавр, роҳҳо ва самтҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолият дар корхонаҳои саноатии масолеҳи сохтмонӣ бо зарурати беҳтар ба ҷо овардани кори корхона муайян карда мешавад. Дар ин маврид ин эҳтиёҷот ба воситаи нишондиҳандаҳои самарабахш, ки ба баҳодиҳии маҷмуӣ ва таҳлили кор ҷалб карда мешаванд онҳо нисбат ба давраи гузашта ё дигар корхонаҳои саноат ба кадри зарури баланд нестанд.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 «30» апрели соли 2021, № 168. 228с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сайти расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабр ш. Душанбе-2017. <https://nbt.tj/tj/news/459591/> (санаи истифодабарӣ 07.04.2024).
3. Стратегияи рушди соҳаи сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз «27» апрели соли 2022, № 203. 147с.
4. Ғаниев У.Ф. Ташкили баҳисобгирӣ ва таҳлили идоракунии дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ: авто. ... н.и.и: 08.00.08 – У.Ф. Ғаниев Душанбе – 2023. – 50 с.
5. Модернизация экономики на основе технологических инноваций / А. Н. Асаул, Б. М. Капаров, В. Б. Перевязкин, М. К. Старовойтов. – Санкт-Петербург : Автономная некоммерческая организация "Институт проблем экономического возрождения", 2008. – 606 с. – ISBN 978-5-91460-019-5. – EDN MVAOVV.
6. Соболевский, А.С. Комплексная оценка эффективности промышленности строительных материалов с применением расчетных моделей / А.С. Соболевский, Е.В. Россоха // Труды БГТУ. №7. Экономика и управление. – 2016. – № 7(189). – С. 250-253. – EDN XELGFP.
7. Теория и практика повышения эффективности строительных материалов: материалы XVI Международной научно-технической конференции молодых учёных, посвященной 80-летию со дня рождения профессора В.И. Калашникова / под общ. ред. М.О. Коровкина и Н.А. Ерошкиной. – Пенза: ПГУАС, 2021. – 192 с.
8. Холзода, Б. К. Механизмҳои ташкили истеҳсолот дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмони / Б. К. Холзода. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2023. – 179 с. – ISBN 978-99985—3622-7. – EDN ODVGJO.
9. Холзода, Б.К. Заминаҳои рушди корхонаҳои сементбарорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.К. Холзода // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – No. 2(61). – P. 92-98. – EDN MLEONR.

10. Хоналиев Н.Х., Мухаббатов Х.М. Актуальные вопросы развития горнодобывающих отраслей промышленности таджикистана/ Н.Х. Хоналиев, Х.М. Мухаббатов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2008. № 3. С. 107.
11. Шарофудинзода, С.С. Омилҳои ба самаранокии ҷаббияти иқтисодии хориҷии қорхонаҳо таъсиррасон / С.С. Шарофудинзода, Р. Фаррухӣ // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2019. – №. 4(258). – Р. 113-118. – EDN GQMHCV.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ХОЛМИРЗОЕВ МЕХРОБ АБУМАДЖИДОВИЧ,

ассистент кафедры геологии и горнотехнического менеджмента, Таджикский национальный университет

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Тел.: (+992) 771-99-99-05. E-mail: mehrobkholmirzoev@mail.com

В данной статье исследованы важные вопросы, связанные с эффективностью предприятий строительных материалов. Из проведенного анализа стало ясно, что необходимо определить основные проблемы и приоритетные направления развития данной отрасли в целях повышения экономической эффективности. В современных условиях развития основой экономической политики является повышение эффективности и качества работы во всех сферах деятельности, в том числе на предприятиях строительных материалов. Экономическая политика государства рассматривает проблемы развития строительных материалов как один из основных вопросов, которые авторы оценили с теоретической точки зрения. Важность темы заключается в том, что сейчас необходимо оценить работу различных предприятий, в том числе организаций строительной отрасли, с теоретической точки зрения. Цель исследования - изучение вопросов эффективности предприятий строительных материалов. Изучены особенности идей, вопросы, требующие решения, а также показатели, связанные с регулярной деятельностью предприятий строительных материалов.

Ключевые слова: предприятия строительных материалов, производство, качество, рентабельность, спрос, конкурентоспособность, эффективность.

EFFICIENCY OF BUILDING MATERIALS ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KHOLMIRZOEV MEHROB ABUMADZHIDOVICH,

assistant, department of geology and mining management,
Tajik National University

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

Tel.: (+992) 771-99-99-05. E-mail: mehrobkholmirzoev@mail.com

This article explores important issues related to the performance of construction materials businesses. From the analysis, it became clear that it is necessary to identify the main problems and priority areas for the development of this industry in order to increase economic efficiency. In modern development conditions, the basis of economic policy is to increase the efficiency and quality of work in all areas of activity, including at construction materials enterprises. The economic policy of the state considers the problems of development of building materials as one of the main issues that the authors assessed from a theoretical point of view. The importance of the topic lies in the fact that it is now necessary to evaluate the work of various enterprises, including organizations in the

construction industry, from a theoretical point of view. The purpose of the study is to study issues of efficiency of construction materials enterprises. The features of ideas, issues that need to be addressed, as well as indicators related to the regular activities of construction materials enterprises have been studied.

Key words: *building materials enterprises, production, quality, profitability, demand, competitiveness, efficiency.*

Муқарриз: *Досиев М., н.и.и., профессор, мудири
кафедрои идоракунии молияи давлатӣ
ва иқтисоди рақамии АИДНПҚТ*

ТДУ: 551.583

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРРАСИ ТАҒЙИРЁБИИ ИҚЛИМ ВА ОМИЛҲОИ ОН
ДАР ҶАҲОНИ ИМРӮЗА

ЮНУСОВ АБУАЛӢ САЙДАЛИЕВИЧ,

ассистенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ
ва соҳибкории Тоҷикистон.

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад 48/5.

тел.: (+992) 988-99-99-48.

Дар мақолаи мазкур вазъи экологӣ ва тағйирёбии иқлим, масъалаҳои ифлосшавии муҳити атроф, аз ҷумла мушкилотҳои экологии дар ин самт ҷойдошта зикр гардидааст, ки чӣ гуна корхонаҳои саноатии масолеҳи бинокорӣ, хоҷагиҳои коммуналӣ ба миқдори зиёд ҳавои атмосфера ва обҳои нӯшокиро бо партовҳои саноатӣ ифлос мекунанд. Ҳамчунин, масоили вазъи санитарии ҳавои атмосфера ва беҳбудии мавриди назар ба ҳисоб рафта, доир ба роҳҳои муҳимми беҳтарнамоии фазои атмосфера ва тозагии оби кӯлу дарёҳо оварда зикр шудааст. Муаллиф ифлосшавии экология, ҳифзи табиат ва умуман вазъи ҳавои атмосфераро пурра баён намудааст. Зикр мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон захираи кофии оби тозаи нӯшокиро доро мебошад, ки ин мушкилот дар бештаре аз давлатҳои ҷаҳон вучуд дошта, тараққиёти устувори иқтисодӣ ва баланд шудани дараҷаи некӯаҳволӣ аз ҳифз ва оқилона истифода бурдани об ва таъмин будани он ба таври кофӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *ҳифзи табиат, обҳои нӯшокӣ, атмосфера, партовҳои саноатӣ, тағйирёбии иқлим, мушкилоти экологӣ, партовҳои заҳрнок, илмӣ-техникӣ.*

Имрӯзо дар ҷаҳони муосир тағйирёбии иқлим яке аз мушкилоти муҳимтарини муҳит ба ҳисоб рафта, қариб ба тамоми ҷанбаҳои фаъолияти ҳаётии мардуми ҷаҳон бевосита таъсир расонида истодааст. Хусусан тағйирёбии иқлим бештари вақт ба саломатии одамон, муҳити зист, кишоварзӣ, инфраструктураи нақлиёт ва дигар соҳаҳои рушди устувор таъсири манфӣ мерасонад. Таъсири он ба захираҳои об аз ҳама бештар аст.

Об неъматӣ бебаҳо, омили муҳимми зиндагии инсон, муҳимтарин унсурӣ сайёра ва амнияти минтақавист. Он дар баробари неъматӣ истеъмолии зарурии ҳаётӣ будан, асосан дар хоҷагии халқ бо мақсади обёрӣи замин ва тавлиди энергия истифода бурда мешавад. Воқеъан ҳам об ин яке аз неъматҳои бебаҳои табиат ба ҳисоб рафта, сарсабзию шукуфой ва пойдории олам ба он бевосита марбут аст. Бешубҳа дар он ҷое, ки об вучуд дорад, нишонаи ҳаёти зинда, абадият ва хушбахтиву комронии дунё дида мешавад.

Об дар ташаккули ҳаёти инсон нақши муҳим дошта, аввалиндараҷа тавассути он мубодилаи моддаҳо ба амал меояд. Чуноне, ки маълум аст дар рӯйи замин 3-хисса об ва 1-хисса хушкӣ [1, с.22]. Вале қисмати зиёди он шӯру талх ва ба талаботи экологии имрӯза ҷавобгӯй нест. Танҳо 1% - и он ширин буда, ба эҳтиёҷоти ошомиданиву самти кишоварзӣ ва истеҳсолии инсоният ба қор бурда мешавад, ки он ҳам дар қисматҳои қурраи замин нобаробар ҷой гирифта шудааст. Ин масоил хусусан, дар қисмати Осиёи Марказӣ, ки об дар он ҷо на танҳо асоси ташаккули ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ, балки омили муҳимтарини шакли таъмини амнияти миллӣ ва минтақавӣ, маҳсуб мегардад. Натиҷаҳои назарраси баъзе тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки аз солҳои қаблӣ захираи пирахҳои Осиёи Марказӣ беш аз 3 маротиба кам шудааст ва ҳамчунон, айни замон ҳар сол майдон ва ҳаҷми яхҳо ба ҳисоби миёна мутаносибан 0,6-0,8% ва 0,1% коҳиш меёбанд.

Мувофиқи маълумотҳо пирияхҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки манбаи асосии дарёҳои минтақаи Осиёи Марказӣ мебошанд, дар асри XX зиёда аз сеяки ҳаҷми пешинаи худро коҳиш додаанд [2, с.400; 12, с.54]. Дар заминаи идома ёфтани чунин тамоюли мавҷуда минбаъд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шояд ҳазорон пирияхҳо несту нобуд шаванд. Тибқи назарсанчиҳо ба андозаи 1-1,2 0С боло рафтани ҳарорати ҳаво чараёни коҳишёбии пирияхҳо таъвият ёфта, ба кам гардидани захираҳои барф оварда мерасонад. Дар баробари ин, коҳишёбии пирияхҳо ба афзоиши оби дарёҳои алоҳида, ки дар айни замон бешубҳа мушоҳида мешавад, мусоидат намуда, сипас ҳаҷми аксари дарёҳо метавонад ба маротиб кам шавад.

Назарсанчиҳо доир ба тағйирёбӣ ва ё шаклгирии иқлими минтақа, ки дар ояндаи дарозмуддат ба кам гардидани оби дарёҳо аз 5-10% то 10-40% ишора менамоянд, ташвишовар аст [3, с.160]. Вазъи ногувори масъалаи афзоиши аҳоли (дар як сол 1,0-1,5%) ва рушди муттасили иқтисодиёти кишварҳои минтақа (ҳар сол ба ҳисоби миёна 7-10%), мувофиқи баъзе ҳисобҳо, ки дар онҳо талабот ба об то соли 2030-юм 15-20% зиёд гашта истодааст, моро ба тафаккури асосии пешгирӣ кардан водор месозад.

Табиате, ки моро ихота кардааст, манбаи зиндагӣ дар рӯи Замин ва асоси тараққиёти ҷамъияти инсониро ташкил месозад. Муҳити атроф воқеан дар баробари ин нахустин сарчашмаи қонеъ гардонидани талаботи моддию маънавии инсонҳо мебошад. Инсон асосан муҳити атроф, қисмҳои ягонаи олами моддиро ташкил мекунад. Зеро, инсон чун ҷузъи биологӣ дар дохили муҳит буда, дар худ таъсири қонунҳои атрофро санҷида аз неъматҳои он лаззат мегирад ва худро ба шароитҳои он хоҳу нохоҳ мутобик мегардонад. Инсон ҳамчун ҷузъи иҷтимоӣ дар навбати худ маҳсул ва ҳамгирии инкишофи ҷамъият аст. Инсон ба табиат дар алоқамандӣ бо ҳам вучуд дорад ва табиат асоси зисту зиндагӣ, саломатӣ ва зебогии инсонро ташкил медиҳад.

Дар замони муосири пешрафти технологияи муосир авҷ гирифта, соҳаҳои гуногуни саноат ба вучуд омада, истифодаи сарватҳои табиӣ худуди ниҳоят васеъро дар бар гирифта истодааст. Захираҳои оби Тоҷикистон (алалхусус обҳои ҳавзаҳои дарёи Зарафшон)-ро нафақат самарнок, балки сарфакорона истифода бурда, тозагии онҳоро аз ифлосӣ ҳифз намудан шарт ва зарур мебошад. Солҳои охир зиёд шудани миқдори нақлиёт дар роҳҳо боиси ташвиши ҳақиқии аҳоли гардидааст. Танҳо дар Душанбе бештар аз 83% ифлоскунии фазои атмосфера ба ҳиссаи нақлиётӣ рост меояд [3, с.124].

Ҳангоми таҳқиқи тағйирёбии иқлим дар марзи кишвар, асосан хусусиятҳои иқлими маҳал ва чараёнҳои шаклдихандаи он, таҳлили дақиқи шароити иқлимӣ дар солҳои 1961-1990, ки аз тарафи Созмони ҷаҳонии ҳавошиносӣ (СҶХ) ҳамчун давраи асосӣ тавсия шудааст, муайян кардани тамоюлҳои он ва муқоисаи меъёрҳои иқлимии давраи асосӣ бо натиҷаи моделҳои иқлими глобалӣ дар консентратсияи муқаррарии CO₂ (1хCO₂) ба назар гирифта шудааст. Мувофиқи маълумотҳо барои таҳлили тағйирёбии иқлим дар қаламрави мамлакат маълумотҳои мушоҳидавии бештар аз 30 шабакаҳои обуҳавошиносӣ, ки дар минтақаҳои гуногуни иқлимӣ ва ноҳияҳои баландкӯҳ (баландии аз 300 то 4200 м аз сатҳи баҳр) ҷойгир ва насб шудаанд.

Ҳамчунин, таҳияи ангораҳои (сценарияҳои) тағйирёбии иқлим якҷоя бо Маркази омӯзиши тағйири иқлими Ҷумҳурии Озарбойҷон дар асоси маълумоти 10 шабакаҳои обуҳавошиносии Тоҷикистон, ки аз рӯи мавқеи ҷойгиршавиашон дар минтақа намуна мебошанд, дар пояи маълумоти моделҳои Had CM2, CCCM, CISS, GFD3, UK-89 анҷом дода шудааст, ки он дар моделҳои иқлимии давраи солҳои 1961-1990 бешак истифода шуд. Дар мавриди ҳарорат, оид ба боришот бехтарин натиҷаҳо тақрибан барои ҳамаи

истгоҳҳо аз рӯи моделҳо низ ба даст омадааст. Тибқи мушоҳидаҳо барои пурра ба ҳисоб гирифтани ҳамаи омилҳои ба иқлим таъсиркунанда дар моделҳо ҷараёнҳои физикии марбут ба радиатсия, фотохимия, термодинамика, бухоршавӣ, конденсатсия ва ғайра ҷой дода шудааст. Дар моделҳои баробарвазн бошад аз рӯи нишондод концентратсияҳои CO_2 ҳамчун концентратсияи доимӣ дар назар гирифта шуда баробари 1xCO_2 , 2xCO_2 , 4xCO_2 мебошад. Дар моделҳои нобаробар вазни концентратсия тавре ба назар гирифта шудааст, ки он пайваста афзоишбанда буда, соле 1% зиёд мешавад. Барои моделсозии иқлим аз таъминоти барномавии MAGICC SCENGEN ва воситаҳои компютери дигар истифода шудааст, ки имконият фароҳам меоварад, то намоиши (ангори) тағйири иқлим ба назардошти афзоиши концентратсияи газҳои парникӣ (газҳои гармхонаӣ) сохта шавад. 4 минтақа дар ин ҳудуд нишон дода мешавад, ки дар он Ҷумҳурии Тоҷикистон ба минтақаи Осиё дохил мешавад [4; 7]. Ба мо маълум аст, ки миқёси моделҳои глобалӣ шароити мураккаби иқлимии Тоҷикистон, табақабандии баланди иқлимӣ ва боришу намнокӣ аз мушкилотест, ки ба таври пурра дар ин замина мутобиқат намекунад. Бинобар ин, наметавонад бо боварии зиёд бо иқлими ноҳияҳои алоҳидаи кишвар ба кор бурда шавад. Бо вучуди ин камбудихо сифати обҳо, дарёҳо ва шохобҳояшон мувофиқи тансифоти имрӯза ба гурӯҳи обҳои басо тозаӣ қурраи замин ворид шуда, вазъияти демографӣ дар 20 соли наздик ба сифати об таъсири ҷиддӣ расонида наметавонад. Масъалаи тозагии ҳавои атмосфера ва беҳбудии он дар назди ҳар як фарди кишвар, аз ҷумлаи аҳолии ноҳияҳо, шаҳрҳо, вилоятҳо ва ташкилоту муассисаҳои алоҳида бевосита гузашта шудааст. Яке аз роҳҳои муҳимми беҳтаркунии фазои атмосфера ва тозагии оби кӯлу дарёҳои кишвар ба таври умумӣ нав кардани технологияи корхонаҳои мавҷуда ва дар ҳама шаҳрҳо таъмиру азнавсозии иншооти обтозакунии мебошад. Барои ҳалли мусбии ин масоил ташкил намудани конфронсҳои илмӣ дар донишгоҳҳои кишвар, ба нашр расонидани маводи ҷамъоварда вобаста ба ин самт, огоҳ намудани аҳоли тавассути ВАО ба маврид мувофиқ мебошад. Баҳси масъалаҳои муҳиму ҳалталаби экологии замон бо ҷалби мутахассисони соҳаҳои гуногун аз ҷумлаи илмҳои физикаву кимиё, географҳо, муҳандисону иқтисодчиён, экологҳо ва бахусус мутахассисони соҳаи об ба таҳқиқи ин мавзӯ метавонад мусоидат намояд [5, с.128].

Тибқи таҳлилҳои илмӣ ва сарчашмаҳо дар сайёраи Замин имрӯзҳо раванди тағйирёбии иқлим бештар назар мерасад, ки оғози бо суръат авҷ гирифтани он аз солҳои 1960-1970-и асри XX ба мушоҳида мерасид. Азҳудкунии технология, истифодабарии заминҳои ҷангалпӯш азбайнравии бештари минтақаҳо, бунёди роҳҳо, макони зист, корхонаҳои саноатӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ, ташкили садҳо навъи объектҳои хизматрасонӣ, яъне шаҳршавии ҷангалзорҳо, марғзорҳо, бешазорҳо ба ин бештар сабаб гардида метавонанд. Дар мисоли асосӣ биомассаи сабзи захираҳои ҷангали ҷаҳонро метавон мисол овард, ки он аз рӯи меъёри экологӣ 29 маротиба кам гардидааст.

Мувофиқи маълумоти баҳши ҳифзи муҳити зисти СММ дар солҳои 1960-1970 масоҳати ҷангалзори сайёраи Замин на кам аз 7,8 миллиард гектар буд, ки шумораи аҳолии сайёра бошад 3,02–3,62 миллиард нафарро ташкил медод.

Аммо дар солҳои 2018-2022 масоҳати ҷангалзори сайёраи Замин ба 4,2 миллиард омада расид, ки дар ин маврид шумораи аҳоли беш аз 7 миллиардро (7,52–7,97 миллиард) ташкил медод. Яъне тайи солҳои 50-60 миқдори ҷангалзор 45-46% кам гашта, шумораи аҳоли бошад 1,49 маротиба зиёд шудааст. Ҳамаи ин нишондодҳои илмӣ баёнкунандаи он аст, ки пешрафтҳои илмию техникии ҷаҳон дар ҳоли густариш

аст. Вале мушкilot дар он зоҳир мегардад, ки айнаи замон раванди тағйирёбии иқлим дар сайёраи Замин дар ҳоли афзоиш қарор дорад.

Мувофиқи маълумотҳо дар як сол на кам аз 260 млн. тонна партовҳои оксиди силитсий, 160 млн. тонна партовҳои дуоксиди сулфур, беш аз 200 млн. тонна партовҳои дуоксиди карбон, зиёда аз 80 млн. тонна партовҳои гази метан, зиёда аз 120 млн. тонна партовҳои оксиди карбони дувалента, зиёда аз 100 млн. тонна пайвастагиҳои хлордор ва дигар моддаҳо боиси захролудшавии ҳавои атмосфера ва шиддатнок гардидани тағйирёбии иқлим мегардад [6, с.280; 16]. Ин ҳолат боиси аз ҳад зиёд таъсиррасонӣ ва ё камшавии ин неъматҳои асосӣ—обҳои ошомидани гардида истодаанд ва ин таъсири норасоии об ба ҳолати иҷтимоии мардум, ба иқтисодиёти миллии низ таъсири бевоситаи худро мерасонад.

Бинобар ин, таҳлили панҷ соли охири офатҳои табиӣ аз соли 2017 то соли 2021 миллиардҳо доллари ИМА хисорот ба иқтисодиёти ҷаҳон расонидааст, ки бештаре аз онҳо ба масоили об вобаста мебошад. Чуноне ки дар гузориши умумиҷаҳонии СММ гуфта шудааст, зарари соли 2019 тақрибан 90%-и тамоми офатҳои табиӣ дар ҷаҳон бавучудодама бо об алоқаманд гардидааст. [15; 14].

Дар солҳои охир 5%-и офатҳои табииро хушксолӣ ташкил медиҳад, ки тақрибан ба 1,1 миллиард нафар аҳолии зарари чиддӣ расонид. Дар натиҷаи муҳочирати аҳолии низ аз офатҳои табиӣ ва тағйирёбии иқлим зиёд гардида, танҳо дар ин панҷсола 18,8 миллион нафар вобаста ба таъсири ин муҳочир шудаанд.

Албатта, қисме аз ин ҳодисаҳо дар соли 2022 низ ба назар мерасад. Масалан, сӯхтори ҷангалзор дар Аврупову Амрико ва аз байн рафтани 662776 гектар ҷангалзор, аз байн рафтани 100 ҳазор гектар ҷангалзор дар Сибир, сухторҳои ҷангалзор дар Қазоқистон ва ғайра [6, с.280; 13 с.23].

Инчунин, боришоти зиёд ва ба вучуд омадани сел дар Ҷумҳурии Ислонии Покистон, ки садҳо нафар ба ҳалокат расида, 33 миллион нафар аз офати табиӣ осеб дидаанд. Чунин боришот 3,5 ҳазор км роҳ ва қариб 150 пулро вайрон карда, 950 ҳазор хона қисман ё пурра хароб гашта, ба иқтисодиёти миллии ин давлатҳо хисороти калон расонид [15; 16].

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҷузъи ҷудонашавандаи ҷаҳони муосир мебошад. Бо дарназардошти он, ки зиёда аз 2 миллион аҳолии сайёра аз оби тозаи ошомидани танқисӣ мекашад, кишмари мо аз ин неъматҳои бебаҳо ғани мебошад. Аз нигоҳи иқтисодӣ талабот ба об дар ҷунин ҳолатҳо бештар ба вучуд меояд: рушди демографӣ; муҳочират ва урбанизатсия; тараққиёти пуравчи иқтисодиёт ва ғайриоқилона истифода бурдани об дар соҳаҳои алоҳида; қонё нагардонидани нақшаҳои обтаъминкунӣ вобаста ба зиёд намудани зироатҳои обталаб ва зиёд намудани заминҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ [7, с.351].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, албатта рушди демографӣ ва тараққиёти пуравчи иқтисодӣ айнаи ҳол ба назар мерасад. Инчунин, дар бештаре аз минтақаҳо низ қонё нагардидани нақшаҳои обтаъминкунӣ вобаста ба қорношоямӣ ва тоза нагардидани ҷӯйу захбурҳои обкаш мебошад. Ин имкони нарасидани об ба хоҷагидорон буда, ба ҳосилнокии зироат ва ҳосилнокии меҳнати кишоварзон метавонад зарба занад. Дар ин асно баландшавии арзиши аслии маҳсулоти кишоварзон имкон намедиҳад, ки амнияти озуқаворӣ ба таври қонёқунанда таъмин гардад. Аслан мушкilotҳои зерин метавонад барои ба таври қонфӣ таъмин нагардидани талабот бо об монеа шавад:

- норасоии захираи об;
- ифлосшавии захираҳои об;

— хатарҳои барои одамон ва муҳити зист вобаста ба таъсири об (обҳезӣ, хушксолӣ, сел, ярҷ ва ғайра) [8, с.244].

Чумхурии Тоҷикистон захираи кофии оби тозаи нӯшокиро дорои мебошад, ки ин мушкилоти имрӯза дар бештаре аз давлатҳои ҷаҳон зухур дорад. Тараққиёти устувори иқтисодиёт ва баланд шудани дараҷаи некуаҳволӣ бештар аз ҳифз ва оқилона истифода бурдани об ва таъмин будани он ба аҳоли ба таври кофӣ мебошад.

Вобаста ба ин, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар чорабинии канории “Харитаи роҳ барои соли 2025: Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо” чунин иброз намуданд: 98 фоизи барқ дар Чумхурии Тоҷикистон тавассути манбаҳои барқароршаванда истеҳсол гардида, кишвари мо дар рушди сабзи минтақа нақши муассир мегузорад. Дар баробари ин омилҳои манфиатбор, офатҳои табиӣ марбут ба рушди иқтисодиёт таъсири нгувор мерасонад. Ба таъкиди коршиносон, 70%-и ҳолатҳои фавқулода ва 80%-и талафоти иқтисодӣ ва омилҳои ба ин монанд ба офатҳои табиӣ марбут ба об мутааллиқ аст” [9, с.328; 12, с.114]. Дар солҳои охир зарар аз офатҳои табиӣ марбут ба об 8-9%-и маҷмуи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад, ки чунин ҳолат на танҳо хоси Тоҷикистон, балки хоси дигар давлатҳо, хусусан давлатҳои рӯ ба инкишоф мебошад.

Шукр аз он, ки микдори ками оби мавҷудбудаи кишварамонро истифода менамоем ва метавонем дар ҷомеа дар ин самт чандин қорҳоро ба сомон бирасонем, то ин ки амали мо боиси рушди иқтисодиёти имрӯзи чумхурии гардад:

— дуруст дарк кардани тамоми таъкидҳои Сарвари давлат ва мавриди амал қарор додани он дар масъалаи болозикр;

— дуруст истифода бурдани қонунҳои табиат, аз ҷумла, тоза кардани ҷӯй ва захбурҳо, ташкили қубурҳои обпартоӣ, ки ин ҳолат бештаран дар деҳотҳои истифода мегарданд;

— зиёд кардани обҳои ҷамъиятӣ дар деҳот, инчунин, кам кардани обҳои шахсӣ, ки барои як нафар истифода мебаранд, ё ба оби ҷамъиятӣ гузаронидани онҳо;

— зиёд кардани заминҳои обӣ ва ҷалби бештари сармоягузорӣ барои обҳои минтақаҳои дурдасти камоб;

— дуруст ба роҳ мондани ҳолатҳои экологӣ ва ҳифз намудани об на танҳо дар деҳот, инчунин, дар шаҳрҳо муҷахҳаз гардонидани техникаҳои наву замонавӣ ҳисобнамоӣ;

— зиёд намудани обмонии қатрагӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ки ин имкон медиҳад то 20 дарсад обро сарфа намоям;

— ташкили низоми ягонаи идоранамоӣ об ва таҳлили пурраи тамоми барномаҳои маблағҳои ҷудогардида доир ба таъмини об дар минтақаҳои мамлакат.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Арутюнов В.С. Глобальное потепление: катастрофа или благо? // Химия и жизнь XXI век. – 2007. - № 3. – С. 16-22.
2. Бобров В. География мира. Интересные факты об изменении климата. - М.: Феникс, 2014. - 160 с.
3. Бобров В. Геоэкологическое моделирование для целей управления природопользованием в условиях изменений природной среды и климата: моногр. - М.: Едиториал УРСС, 2014. - 400 с.
4. Боечин И. Что век текущий нам готовит? // Техника – молодежи. – 2007. - № 3. – С. 4-7.

5. Борисенков Е.П. Климат и деятельность человека / Е.П. Борисенков. - М.: Наука, 2013. - 128 с.
6. Будыко М.И. Изменение климата. Л.: Гидрометеиздат, 1974. 280 с.
7. Будыко М.И. Климат в прошлом и будущем. Л.: Гидрометеиздат, 1980. 351 с.
8. Будыко М.И. Современные проблемы экологической метеорологии и климатологии. – Санкт Петербург: Наука, 2005. 244 с.
9. Гор А. Неудобная правда. Глобальное потепление: как остановить планетарную катастрофу. Спб.: Амфора, 2007. 328 с.
10. Оддум. Экология Москва, 1998.
11. Барномаи таълими аз фанни Экологияи умумӣ. -Душанбе 2000.
12. А. Давлатов Асосҳои экология. – Душанбе 2005.
13. В. А. Вронский Экология. Ростов на Дону «Феникс»- 2007.
14. Козловский Водный обмен растений. М., Колос. 1969г.
15. Climate Change 2001: The Scientific Basis. Contribution of Working Group I to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. - New York: Cambridge University Press, 2001. - 881 p.
16. Радкевич В.А. Экология. Мин., Высшая школа. 1983г.

ПРОБЛЕМЫ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА И ЕГО ФАКТОРЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

ЮНУСОВ АБУАЛИ САЙДАЛИЕВИЧ,

ассистент кафедры экономической географии и экологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Борбад 48/5.

тел.: (+992) 988-99-99-48.

В этой статье упоминаются проблемы загрязнения окружающей среды и изменения климата, а также проблемы окружающей среды в этой области, как промышленные предприятия, коммунальные хозяйства загрязняют большое количество атмосферного воздуха и питьевой воды. Рассматривая санитарное состояние атмосферного воздуха и его улучшение, в нем обозначены важные пути улучшения атмосферы и чистоты озер и рек. Автор полностью описывает экологию, характер окружающей среды и состояние атмосферного воздуха.

Республика Таджикистан обладает достаточными запасами чистой питьевой воды, что сегодня является проблемой большинства стран мира. Устойчивое развитие экономики и повышение уровня благосостояния населения в большей степени зависят от охраны и рационального использования воды и ее адекватного снабжения.

Ключевые слова: *промышленные отходы, хранение природы, питьевая вода, атмосфера, изменение климата, экологические проблемы, опасные отходы, наука и техника.*

CLIMATE CHANGE PROBLEMS AND ITS FACTORS IN THE MODERN WORLD

YUNUSOV ABUALI SAIDALIEVICH,

assistant of the Department of Economic Geography and Ecology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad street 48/5.

phone: (+992) 988-99-99-48.

This article also refers to the problems of environmental pollution and climate change, as well as environmental problems in this area, as well as how industrial enterprises, public utilities pollute a large amount of atmospheric air and drinking water. Considering the sanitary state of atmospheric air and its improvement, it outlines important ways to improve the atmosphere and cleanliness of lakes and rivers. The author fully describes the ecology of ecology, the nature of the environment and the state of atmospheric air in general.

The Republic of Tajikistan has sufficient reserves of clean drinking water, which is a problem for most countries in the world today. Sustainable economic development and an increase in the level of well-being of the population largely depend on the protection and rational use of water and its adequate supply.

Key words: *industrial waste, environmental protection, drinking water, atmosphere, climate change, environmental problems, hazardous waste, science and technology.*

Муқарриз: *Асоев Муфараҳ, мудири
кафедраи идоракунии давлатӣ ва иқтисоди милли
АИДНПҚТ, н.и.и., дотсент*

УДК: 336.1

TRANSPARENCY AND CONTROL OF PUBLIC EXPENDITURES IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

BEKOVA MAHINABONU MASTONOVNA,

Tajik National University, Senior Lecturer, Department of Customs Activities, Faculty of Finance and Economics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue. Contacts:
Tel: +992 934440383; E-mail: mahinabekova@gmail.com

ASHURZODA SHOHMUROD MIRZOMUROD,

Tajik National University, Candidate of economic sciences, Associate professor of the department of customs activities, Faculty of Finance and Economics. Address: 734005, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue. Тел: (+992) 918161355;
E-mail: shohmurod_1987@mail.ru

The article examines the issues of transparency and control of public expenditure in the context of digital transformation. Particular attention is paid to the introduction of digital technologies, such as blockchain, artificial intelligence and big data analysis, which provide automation of monitoring of budget operations, reduce corruption risks and increase the level of accountability of government agencies. Key problems are identified, including insufficient digital infrastructure, weak integration of state accounting systems and low levels of digital literacy.

The article concludes with recommendations for the development of digital financial control, including the creation of an integrated platform for managing budget operations, modernizing legislation, and strengthening cybersecurity.

Keywords: transparency of public expenditure, digital transformation, budget control, blockchain, artificial intelligence, public procurement, Tajikistan.

Transparency and control of public expenditure are the key factors in the effective management of budget funds. The introduction of digital technologies such as big data, artificial intelligence and blockchain forms a new model of budget control, ensuring the openness of financial flows and reducing corruption risks.

Digitalization of state financial control allows to increase the level of accountability of state bodies, reduce non-targeted expenses and provide citizens with access to information on the distribution of budget funds. The development of e-government, the introduction of blockchain technologies in public procurement, the use of artificial intelligence to analyze budget data - all this contributes to the creation of a system in which financial transparency becomes an integral element of the country's economic management [7].

Tajikistan, as a developing country, is actively modernizing its financial system in the context of digitalization. The introduction of electronic government services, automation of budget control and the transition to digital payments play an important role in combating the shadow economy and increasing the efficiency of budget administration [1].

Transparency of public finances is a set of measures aimed at ensuring open access of citizens, businesses and international organizations to information on the formation and expenditure of the state budget. According to international standards, such as the Guidelines on Fiscal Transparency of the International Monetary Fund (IMF) and the principles of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), transparency of financial management includes several key aspects:

- Availability of information;
- Accountability of government bodies;

- Independent audit and monitoring;
- Use of digital technologies.

In Tajikistan, the development of transparency of public expenditures faces a number of challenges, including limited public access to information on budget processes, insufficient digitalization of reporting, and the need to modernize the state control system. Control over public expenditures is a set of measures aimed at preventing inefficient use of budget funds. The main control mechanisms include:

Internal control is implemented within the framework of ministries and departments that analyze the efficiency of spending funds at each stage of the budget cycle.

Public control is the involvement of civil society organizations and the expert community in the process of assessing the state budget. In a number of countries, this mechanism is implemented through online platforms where users can analyze budget data and offer their recommendations [5].

Automated control systems – the use of artificial intelligence and blockchain to monitor financial flows. Such systems allow for the prompt identification of cases of misappropriation of funds and corruption schemes.

External state financial control – is carried out by independent auditors and audit chambers. For example, in Tajikistan, control over budget expenditures is carried out by the Agency for State Financial Control and Combating Corruption.

The introduction of digital technologies into state financial control helps to minimize corruption risks and increase the efficiency of budget processes. For example, a number of countries use blockchain systems for automated control over government contracts, which reduces the likelihood of fraud and theft [3]. However, despite the positive aspects of digitalization, there are serious challenges: high costs of implementing IT infrastructure, a shortage of personnel in the field of cybersecurity and the need to adapt the regulatory framework. Digital transformation of financial control plays a key role in increasing the transparency and efficiency of public spending. Examples of digitalization of public financial control are successfully implemented in global practice. For example, in Estonia and South Korea, platforms are in place that provide citizens with full access to data on public spending, which helps increase trust in government bodies [4].

In global practice, such systems have already proven their effectiveness. For example, in Estonia, the digital platform e - Estonia operates, which allows real-time monitoring of budget transactions [2]. In Russia, the Electronic Budget system has been introduced, integrated with treasury bodies and providing full control over budget execution. In Tajikistan, such initiatives are still fragmentary, but their development can significantly increase the level of financial discipline in the country.

Financial control in Tajikistan is carried out by several key government agencies, including the Ministry of Finance, the National Bank, and the Agency for State Financial Control and Fight against Corruption. According to a World Bank report published in 2023, the level of transparency of public finances in Tajikistan remains relatively low by international standards.

According to the Ministry of Finance of Tajikistan [6], in 2023, about 40% of all public procurement was carried out without the use of competitive tenders, which increases the risk of corruption. In addition, an audit of public expenditure revealed cases of misuse of budget funds in the amount of more than 250 million somoni. These factors highlight the need to strengthen control and implement digital solutions to monitor budget operations.

Another problem is the insufficient integration of digital accounting and control systems. For example, the country's treasury system operates in a semi-automated mode,

which makes it difficult to promptly identify financial violations. In addition, the lack of effective mechanisms for monitoring subsidies and grants leads to significant budget losses.

Despite the existing challenges, Tajikistan has seen a gradual introduction of digital solutions in the field of financial control in recent years. In 2022, the government announced the start of a digital transformation of the public administration system, including electronic payments and digital reporting.

One example of successful initiatives is the introduction of an electronic tax declaration system, which has reduced paperwork and increased the efficiency of tax administration. In addition, the National Bank of Tajikistan is actively promoting digital payment instruments that reduce the share of cash payments in the economy and increase the transparency of financial flows.

However, to achieve significant success in the digitalization of financial control, the country needs to solve a number of systemic problems, including modernization of infrastructure, personnel training and adaptation of legislation.

In Uzbekistan, digitalization of public financial processes is also gaining momentum. A unified information system for accounting of public procurement has been created, which provides online access to tenders and reduces corruption risks. In 2023, the Open Budget portal was launched, providing citizens with access to information on public spending.

Kyrgyzstan is also taking steps in this direction by introducing digital solutions to control public procurement and the budget process. The national portal for public procurement and the electronic treasury help increase transparency in budget spending. However, the country still faces problems with the integration of digital systems and resilience to cyber threats.

The experience of neighboring countries shows that the key elements of digitalization of financial control are:

1. Creation of integrated platforms for accounting of budgetary operations.
2. Implementation of automated treasury systems to minimize the human factor.
3. Increasing the transparency of public procurement through electronic tender platforms.
4. Ensuring public access to data on budget expenditures.

The National Strategy for Digitalization of Public Administration in Tajikistan is aimed at modernizing the financial sector by introducing advanced technologies and creating a unified information ecosystem. One of the key areas is the digitalization of budget planning and monitoring, which will allow real-time tracking of budget funds and preventing non-targeted spending.

As part of this strategy, the Ministry of Finance already provides online reporting on budget revenues and expenditures, but the degree of digital integration remains limited. According to the latest report of the Ministry of Finance, the total budget of Tajikistan in 2024 amounted to 46.98 billion somoni, which is 4.1% higher than planned. Tax revenues remain the main source of income (29.12 billion somoni), which highlights the budget's dependence on tax collection. However, an analysis of the budget expenditures shows that only 95.2% of funds were spent.

Still, the report does not contain detailed data on specific digital transformation programs, which indicates insufficient integration of digital solutions into the budget management process. Unlike Kazakhstan and Uzbekistan, where the Electronic Budget and Open Budget platforms are successfully functioning, citizens' access to information on public expenditures in Tajikistan remains limited.

An additional concern is that a significant portion of budget expenditures (about 2.5 billion somoni) falls under the category of “other expenses,” making it difficult to assess their intended use. The lack of transparency in this article increases the risks of inefficient allocation of funds and potential corruption schemes.

That’s why the development of electronic government plays an important role in increasing the efficiency of state financial control. The introduction of automated reporting and accounting systems for state contracts will minimize the influence of the human factor and increase the level of accountability of state bodies.

For the successful implementation of digital reforms in the field of state financial control in Tajikistan, it is necessary:

1. Create an integrated system of digital control over public finances, combining budget planning, tax administration and control over public procurement.
2. Develop and adopt legislative initiatives that ensure transparency and mandatory use of digital tools for accounting of budget transactions.
3. Improve the digital literacy of civil servants by organizing training programs on the use of electronic financial platforms.
4. Strengthen the cybersecurity of public financial systems by implementing modern means of protection against attacks and data leaks.
5. Engage international partners such as the World Bank and the Asian Development Bank to finance digital reforms in the public sector.

Thus, the prospects for digitalization of financial control in Tajikistan are associated with the integration of modern technologies into budget management, increasing the openness of public spending and developing digital tools for public control. With the implementation of comprehensive reforms, the country will be able to increase the efficiency of using budget funds, minimize corruption risks and create a more sustainable financial system.

LIST OF REFERENCES:

1. Акбердина, В. В. Внедрение интеллектуальных бизнес-процессов в условиях цифровой трансформации промышленных предприятий / В. В. Акбердина, Л. С. Шолох // Цифровые инструменты обеспечения устойчивого развития экономики и образования: новые подходы и актуальные проблемы : Сборник научных трудов III-й Национальной научно-практической конференции (с международным участием). В 2-х томах, Орел, 01 апреля 2024 года. – Орел: Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, 2024. – С. 6-13. – EDN YWQRJY.
2. Bekova, M. M. Digitalization of customs services: prospects, challenges and key areas of modernization / M. M. Bekova, G. H. Sohibnazarzoda // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. - 2024. - No. 12. - P. 21-27. - EDN NTDXGI.
3. Butych , FE Digital transformation of the banking sector: trends and challenges / FE Butych , TV Bubnovskaya // , May 29–30, 2024 , 2024. – P. 88-91. – EDN IBVIDO.
4. Lozovaya, O. V. Digitalization of processes in the agro-industrial complex / O. V. Lozovaya, N. V. Barsukova, O. I. Vanyushina // Quality in production and socio-economic systems of the agro-industrial complex: collection of scientific articles of the International scientific and technical conference, Kursk, November 28, 2023. - Kursk: ZAO "University Book", 2023. - P. 164-169. - EDN KPDPVB.
5. Anikeenko, Yu. B. Some problems of the legal regulation mechanism arising in the context of the "new economy" and the associated transformation of public administration

- functions / Yu. B. Anikeenko, N. V. Novoselova // Administrative and legal regimes in the activities of public administration: Proceedings of the III Interregional Scientific and Practical Conference dedicated to the memory of D.N. Bakhrakh, Yekaterinburg, November 15, 2023. - Yekaterinburg: Ural State Law University named after V.F. Yakovlev, 2024. - P. 42-50. - EDN OEGWCC.
6. Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan. State budget and digitalization of financial control, 2023. Access : <http://minfin.tj>.
7. Yurova, M. A. The Role of Digitalization in Effective Accounting, Auditing and Control: Prospects and Problems / M. A. Yurova // Problems and Prospects of Development of the Accounting, Auditing and Public Administration Systems in the Context of the Digital Economy: Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference, Simferopol, May 24, 2024. - Simferopol: Limited Liability Company "Publishing House Printing House" Arial ", 2024. - P. 478-481. - EDN DTJZXC.

ШАФФОФИЯТ ВА НАЗОРАТИ ХАРОҶОТҲОИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

БЕКОВА МАҲИНАБОНУ МАСТОНОВНА,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи фаъолияти гумрукӣ, факултети молиявӣ иқтисодӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиебони Рудаки 17. Тамос: телефон. +992 934-44-03-83 Почта электронӣ: mahinabekova@gmail.com

АШУРЗОДА ШОҲМУРОД МИРЗОМУРОД,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукӣ, факултети молиявӣ иқтисодӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиебони Рудаки 17. Тамос: Телефон: (+992) 918-16- 13-55.
E-mail: shohmurod_1987@mail.ru.

Мақола масъалаҳои шаффофият ва назорати хароҷоти давлатӣ дар заминаи трансформатсияи рақамиро баррасӣ мекунад. Ба ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, аз қабилӣ блокчейн, зеҳни сунъӣ ва таҳлили бузурги додаҳо, ки автоматикунони мониторинги амалиёти буҷетро таъмин намуда, хатарҳои коррупсиониро коҳиш медиҳад ва сатҳи масъулияти мақомоти давлатиро баланд мебардорад, тавачҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Мушкилоти асосии муайянишуда инфрасохтори нокифояи рақамӣ, ҳамгироии заифи системаҳои баҳисобгирии давлатӣ ва сатҳи насти саводнокии рақамиро дар бар мегиранд.

Хулоса бо тавсияҳо оид ба рушди назорати рақамии молиявӣ, аз ҷумла таъсиси платформаи интегралӣ барои идоракунии амалиёти буҷетӣ, модернизатсияи қонунгузорӣ ва таҳкими киберамният иборат аст.

Калидвожаҳо: шаффофияти хароҷоти давлатӣ, трансформатсияи рақамӣ, назорати буҷет, блокчейн, зеҳни сунъӣ, харидаи давлатӣ, Тоҷикистон.

ПРОЗРАЧНОСТЬ И КОНТРОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ РАСХОДОВ В КОНТЕКСТЕ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

БЕКОВА МАХИНАБОНУ МАСТОНОВНА,

Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры таможенного дела финансово-экономического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.

Душанбе, 17 Проспект Рудаки. Контакты: Тел. +992 934440383, E-mail: mahinabekova@gmail.com

АШУРЗОДА ШОХМУРОД МИРЗОМУРОД,

Таджикский национальный университет кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности. Адрес: 734005, Республика Таджикистан, г.Душанбе, Проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-16-13-55.

E-mail: shohmurod_1987@mail.ru.

В статье рассматриваются вопросы прозрачности и контроля государственных расходов в контексте цифровой трансформации. Особое внимание уделяется внедрению цифровых технологий, таких как блокчейн, искусственный интеллект и анализ больших данных, которые обеспечивают автоматизацию мониторинга бюджетных операций, снижают коррупционные риски и повышают уровень подотчетности государственных органов. Выявлены ключевые проблемы, включая недостаточную цифровую инфраструктуру, слабую интеграцию систем государственного учета и низкий уровень цифровой грамотности.

Статья завершается рекомендациями по развитию цифрового финансового контроля, включая создание интегрированной платформы для управления бюджетными операциями, модернизацию законодательства и укрепление кибербезопасности.

Ключевые слова: прозрачность государственных расходов, цифровая трансформация, бюджетный контроль, блокчейн, искусственный интеллект, государственные закупки, Таджикистан.

Муқарриз: Муфарраҳ Асоев, номзоди
илмҳои иқтисодӣ, дотсент

УДК 339.543 (575.3)

**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИННОВАЦИОННОМУ РАЗВИТИЮ
ТАМОЖЕННОГО СЕРВИСА.**

АЛИЕВ МАХМАДЖОН БАХРОНОВИЧ,

к.э.н., и.о. доцента кафедры таможенного дела Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, улица Дехоти $\frac{1}{2}$, 734061, Республика Таджикистан, домашний адрес г. Душанбе, ул. А. Савдо 1 пр. дом 26. E-mail: mahmadjon.aliev@mail.ru

В статье рассматриваются концептуальные подходы к инновационному развитию таможенного сервиса. Необходимость решения проблематики этого научного вопроса вызвана тем, что в ходе глобализации и цифровизации международной торговли, деятельность в области внешней торговли стала трудоёмкой, разносторонне развивающееся направление, что необходимо не только регулярное усовершенствование данной сферы деятельности, но и услуги параллельно функционирующие с таможенной деятельностью (околотаможенной). А также, необходимость адаптации таможенных процедур, проблемы традиционных методов работы таможенных органов (затраты времени, недостаточная прозрачность), роль инновационных технологий в улучшении качества и скорости обслуживания на таможне является актуальностью выбранной темы. Степень развития таможенного и околотаможенной сферы деятельности образуются, на законодательной основе, а также, на международных договорах, таможенных законодательствах или партнерских отношениях.

Ключевые слова: цифровая платформа, цифровая трансформация, цифровая экономика, цифровые технологии, таможенная деятельность, околотаможенной сферы, таможенные услуги, участники внешнеэкономической деятельности, заинтересованные лица, электронное декларирование, единое автоматизированное информационное система.

В процессе глобализации и цифровизации международной торговли, деятельность в области внешней торговли возникает необходимость в решения этой проблемы, так как она стала трудоёмкой, разносторонне развивающейся направлением, и требует не только регулярное усовершенствование данной сферы деятельности, но и услуги параллельно функционирующие с таможенной деятельностью (околотаможенной). В этих условиях необходимость адаптации таможенных процедур, проблемы традиционных методов работы таможенных органов (затраты времени, недостаточная прозрачность), роль инновационных технологий в улучшении качества и скорости обслуживания на таможне является актуальностью выбранной темы. Степень развития таможенного и околотаможенной сферы деятельности образуются, на законодательной основе, а также, на международных договорах, таможенных законодательствах или партнерских отношениях. В то же время, развитие сервиса в области внешней торговли образуются на вновь организованных правительственных, межправительственных платформах, например, «концепция развития таможенных органов; государственных усилиях по развитию инвестиционной среды в государстве в форме «дорожных карт», усовершенствования деятельности таможенных органов и т.д. К тому же, согласно постановлению Правительства Республики Таджикистан с 1 ноября 2019 года №537, среднесрочная программа развития таможенных органов Республики Таджикистан на 2020 - 2024 годы определяет основные направления развития и модернизации таможенных органов ближайших 5 лет с учетом имеющихся бюджетных ограничений и возможностей привлечения инвестиций»[15]. Как видно сегодня прошло изменение и в методах объективной оценки деятельности таможенных органов, возник другой порядок,

который был принят Правительством РТ. К главному параметру относится, преимущественно, время проведения таможенных процедур при перемещении товаров через таможенную границу Республики Таджикистан, к тому же экономические издержки участников внешнеэкономической деятельности при проведении таможенной очистки товаров. Внедрение вышеперечисленных показателей не выполнимо без специальной работы в направлении способствования перемещения товаров через таможенную границу, совершенствования национальных таможенных услуг, таможенной очистки в виде услуги(сервиса), оптимизации образовательных сервисов в направлении таможенного дела и т.д.

Актуальность урегулирования данного вопроса ассоциировано с организацией и расширением инновационных моделей обслуживания в околотаможенном секторе, то есть при сервисном обслуживании участников ВЭД. Сегодня в современном мире научные исследования фокусируются часто в секторе обслуживания в отдельно взятых направлениях, что этот процесс позволяет более углубленно изучать конкретные вопросы и находить более точные и эффективные решения. В Республике Таджикистан проходят научно-практические конференции, издаются научные исследования, монографии, касательно темы сервисных работ. Несмотря на это в таджикской науке с учетом глобализации внешней торговли до сих пор недостаточно изучены условия по созданию и расширению обслуживания в околотаможенной сферы. Необходимость решения этих вопросов и стало основой для проведения данного исследования в Таджикском государственном университете коммерции по направлению: «Концептуальные подходы к инновационному развитию таможенного сервиса».

Для реализации поставленной задачи были поставлены и решены следующие вопросы:

- дать оценку теоретико-методологическим элементам сервисного функционирования;
- определить основные направления развития сервиса в сфере внешнеэкономической деятельности в Республике Таджикистан и в странах торговых партнеров;
- выявить специфику качества обслуживания в околотаможенном направлении, опираясь на международную практику.

В нынешних обстоятельствах качество и доступность таможенного сервиса играет ключевую роль в деятельности участников ВЭД. Эффективные сервисы способствуют улучшению качества профессиональной деятельности, обеспечивает комфортное обслуживание, экономит время и финансов участников ВЭД, повышают уровень доверия к государственным институтам и этим путем обеспечивают устойчивое экономическое развитие страны в целом. В современном экономическом пространстве мы все взаимосвязаны друг с другом, и наша жизнь зависит от множества других людей и их услуг. Сотрудничество с другими людьми играет ключевую роль в нашей жизни. Каждый из нас так или иначе обслуживая, зависит от других, будь то в сервисной сфере или повседневной жизни.

Сервис, как система, действительно охватывает множество аспектов нашей жизни. Сервис влияет на взаимодействие между производителями и потребителями, качество товаров и услуг, а также развитие технологии и экономики в целом. В каждом из этих направлений важна ориентация на потребности и ожидания клиентов. Услуга – это процесс, в которой одна сторона(создатель) может предложить другой стороне(покупателю). Услуга понимается как вид деятельности, которая удовлетворяет потребности клиентов, а сервисом называют процесс оказания услуги. В науке более

распространён английский текст слова «service», которое переводится как служба. У множества субъектов сервис ассоциируется со сферой услуг, подобно сервис — это предоставление услуги клиенту. С нашей точки зрения сервис - это совокупность организованных мероприятий по обеспечению необходимых нужд клиентов в повседневных потребностях и созданию многообразных удобств для него. Сервис – это оказание услуг со стороны специалиста, а услуга – это любое организованное мероприятие, направленное на обслуживание, которое специалист может предложить клиенту. Сервисное дело - это сфера деятельности, направленная на удовлетворение потребностей конкретного клиента посредством предоставления персонализированных услуг. Этой деятельностью занимаются как индивидуальные предприниматели, так и сервисные организации, результатом работы которых является предоставление конкретной услуги.

«Основу сервисной деятельности составляют четыре главные формы человеческой деятельности:

- материально- преобразовательная, направленная на материальное удовлетворение потребностей людей;
- познавательная деятельность, направленная на материальное и духовное удовлетворение потребностей людей с предоставлением знаний и информации;
- ценностно-ориентированная форма, направленная на установление связей явлений, событий;
- коммуникативная форма деятельности, предметом которой является другой человек – партнёр по общению»[7].

Сервис в околотаможенной области касательно перемещения товаров через таможенную границу осуществляет разнообразные формы услуг в виде: организация и развитие условий для проведения продуктивного таможенного контроля и таможенной очистки товаров; помощь в оформлении необходимых документов и операций с целью перемещения товаров и транспортных средств через таможенную границу; оказание информирования и консультирования касательно таможенной деятельности; проведение образовательных и информационных мероприятий направленные на повышение курса квалификации специалистов и профессионалов в области таможенной деятельности; совместная деятельность между государственными организациями и бизнес-структурами с целью наращивания и модернизации таможенного сервиса.

Вышеперечисленные организационные мероприятия играют ключевую роль в обеспечении продуктивных таможенных операций и стимулируют процесс перемещения товаров и транспортных средств через таможенную границу и в итоге, развитию торговли на таможенной территории.

«В результате анализа зарубежного опыта сервисной деятельности авторами было установлено, что передовые страны, а именно: Великобритания, США, Германия, руководствуются правилом «внимание → интерес → желание → мотив → действие → завершение → сервис». Основной целью данного алгоритма является привлечение покупателей с целью появления желания покупки»[8]. Такую тактику работы мы называем искреннее желание помочь клиенту, а не соблюдение как долга перед участниками ВЭД. То есть, когда организация чувствует желание клиента и постарается максимально обеспечить первоклассный сервис – идеология клиентоцентричности. В общем, ориентированность должна быть обеспечена на основе отношения между

предпринимательством и таможни по принципу государственно-частного сотрудничества.

Несомненно, процесс развития внешней торговли привело к изменению стандартов и результативности сервисной деятельности. Под результативностью сервиса понимают - качество обслуживания клиента, своевременность предоставления сервиса, обеспечение индивидуальности сервиса клиентов, комфортность получения сервиса с учетом региона доставки и готовности клиента снова обращаться за сервисом. Коэффициент затраты и получения прибыли за предоставление сервиса должно быть финансово выгодным производителем сервиса. В условиях интеграции внешней торговли эффективность и успешность сервисных организаций определяется как функциями создателей сервиса, так и потребителями услуг.

Продуктивность оценивается на основе следующих показателей:

- соразмерное участие производителя и потребителя в затратах на оказание таможенного сервиса;
- разнообразия уровня сервиса в зависимости от специфики предоставляемых услуг;
- удовлетворение потребности участников ВЭД и превосходство их ожидания как в направлении сервиса, так и услуги;
- индивидуальное предоставление сервиса с учетом региона, культурными особенностями и предыдущим опытом;
- оптимизация процесса таможенного сервиса и снижение административных и снижение административных расходов при таможенной очистке товаров.

Мы исследовали концептуальную сервисную модель продуктивности на примере обслуживания таможенных постов, которые входят в структуру Душанбинского регионального таможенного управления (ДРТУ). Поэтапный процесс обслуживания клиентов в сервисной модели состоит из следующих процедур: поступление – производственный процесс – ожидаемый результат. Элементами «поступление» являются финансовые ресурсы, кадровый потенциал, данные (информация), требование и таможенная декларация, которые непосредственным образом поступают в процесс предпринимательской деятельности (рис.1).

Рис.1. Концептуальная сервисная модель продуктивности таможен(предложено автором).

Производственный процесс состоит: обслуживание по обработке запросов и таможенных операций, фискальная функция, отслеживание передвижения товаров, выявление контрафактных товаров. Элементы ожидаемых результатов: развитие процесса внешней торговли, безопасность экономических интересов бизнес - сообществ, защита внутреннего рынка от недоброжелательных товаров.

Кадровый потенциал – это основа для организации стратегии учреждения. Остальные ресурсы – это достижение работы кадрового потенциала. Их профессионализм является важным детерминантом продуктивности учреждений, включая таможенный сервис. Кадровый потенциал – это основной рычаг каждой таможенной структуры. Финансовые ресурсы исполняют особую роль в приобретении материальных ресурсов и кадрового потенциала в таможенной сфере. Вышеназванные ресурсы необходимы для эффективного функционирования таможенных подразделений в части проведения таможенного контроля и таможенного оформления товаров и транспортных, а также найма и повышения уровня квалификации сотрудников таможенных органов. Активы и материальные ресурсы занимают важное место в обеспечении эффективного сервиса таможенных и околотаможенных подразделений. «Информационные технологии и офисные оборудования создадут автоматизирование и оптимизирование таможенных процессов»[22]. Транспортные средства обеспечивают логистику и перевозку товаров. «Поисковые технологии необходим для проведения таможенного контроля и таможенной очистки товаров»[23]. Все вышеперечисленные элементы способствуют созданию надёжной инфраструктуры и поддержанию безопасности в таможенной деятельности. Инновационные технологии сотрудники таможенных органов используют для выполнения поставленных задач государственных программ, защита экономических интересов и пополнение бюджета Республики Таджикистан.

Очередной немаловажный элемент рассматриваемой системы – это данные (информация). Количество и качество данные играют основную роль в процессе сбора и обработки информации. Чем выше качество информации, тем точнее и надёжнее выводы. Дополнительно, разнообразие данных может повлиять на методы и подходы к обеспечению этого сервиса. В Таможенной службе при Правительстве Республики Таджикистан сбор и обработка данных таможенной и околотаможенной деятельности осуществляется через Единой автоматизированной информационной системы таможенных органов. Это также позволит быстрее и эффективнее предоставлять такое таможенное обслуживание как информирование и консультирование.

Качество предоставляемого сервиса в таможенной области, также влияет на взаимодействие таможенных органов и бизнес-сообществ. Качество – это совокупность характеристик продукции, которые определяют её необходимость для обеспечения отдельных потребностей согласно её предназначению. Качество сервисных услуг при обслуживании участников ВЭД, прежде всего, зависит от производителя этих услуг, а также от того, в какой степени продуктивно организована структура администрирования этих организаций.

При проведении изучения сервиса таможенных организаций особое место отводится изучению динамики осуществления экспортно-импортных операций по таможенным регионам. Результаты таможенного сервиса отдельных таможенных

постов Душанбинского регионального таможенного управления (ДРТУ) представлены в таблице 1.

Таблица 1. Динамика проведения таможенных процедур в Душанбинском таможенном посту «Терминал» ДРТУ за 2007-2023гг.

Показатели	Ед. изм.	Годы									2023г. к 2008г. в раз
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2023	
Экспорт	млн. \$	7,4	10,1	0,3	0,0	0,0	0,0	17,1	30,6	30,6	4,13
	тыс. тон	6,9	3,7	0,2	0,0	0,0	0,0	11,7	25,1	25,1	3,63
Импорт	млн. \$	152,4	127,1	174,8	264,6	297,1	464,4	637,4	586,3	586,3	3,84
	тыс. тон	94,1	121,6	137,8	172,3	194,3	251,9	363,0	274,6	274,6	2,91
Внешний торговый оборот	млн. \$	159,8	137,2	175,1	264,6	297,1	464,4	654,5	633,0	633,0	3,96
	тыс. тон	101,0	125,4	138,1	172,3	194,3	251,9	374,7	304,5	304,5	3,01
Количество оформленных таможенных деклараций	При экспорте, ед.	218	211	10	0	0	0	311	549	549	2,51
	При импорте, ед.	3646	2970	3858	4880	5418	5436	8299	7456	7456	2,04

Источник: составлено автором на основе [12].

Из таблицы 1. видно, что за исследуемый период в основном наблюдается улучшение экспортно-импортных отношений.

В табл. 2. приведена динамика таможенного сервиса в части взыскание таможенных платежей в ДРТУ Республики Таджикистан за 2008-2023 гг. (млн. сомони).

Таблица 2. Динамика таможенных платежей в ДРТУ Республики Таджикистан за 2008-2023 гг., (млн. сомони).

Таможенные органы	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2023	2023г. к 2008г., в раз
ДРТУ	614,1	558,3	679,7	902,7	920,8	855,0	1215,8	950,4	2 692,4	4,38

Источник: составлено автором на основе [12].

Как видно из таблицы 2. за рассматриваемый период таможенный сервис в части взыскания таможенных платежей в ДРТУ возрос в 4,38 раза.

При проведении изучения таможенного сервиса таможенных органов ДРТУ важное место отводится изучению динамики количества ГТД по управлению табл. 3.

Таблица 3. Динамика количество ГТД по ДРТУ Республики Таджикистан за 2008-2023гг. (шт.).

Показатели	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2023	2023г. к 2008г. в раза

Количество оформленных ГТД, шт.	27772	21359	18777	23948	26891	21506	21250	18686	31 960	1,15

Источник: составлено автором на основе [12].

Как видно из таблицы 3 за рассматриваемый период количество ГТД в 2023г. по сравнению с 2006г. возрос на 1,15 раза. Это, прежде всего, связано с улучшением организации таможенного сервиса в части таможенного оформления и контроля во ДРТУ таможенной службы Республики Таджикистан.

Другим важным аспектом является изучение динамики количества сотрудников ДРТУ таможенной службы Республики Таджикистан, которые непосредственно участвуют в процессе таможенного сервиса в регионе деятельности, табл. 4.

Таблица 4. Динамика количества сотрудников ДРТУ таможенной службы Республики Таджикистан за 2008-2023 гг. (чел.).

Показатели	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2023	2023г. к 2008г. в раза.
Количество сотрудников	210	210	210	210	210	218	218	218	220	1,04

Источник: составлено автором на основе [12].

За рассматриваемый период наблюдается увеличение количества сотрудников по ДРТУ на 1,04 раза. По нашему мнению увеличение количества сотрудников по ДРТУ связано с повышением спроса на таможенные услуги в данном регионе.

Таблица 5. Динамика величины таможенных сборов в ДРТУ таможенной службы Республики Таджикистан за 2008-2023 гг. (млн. сомони).

Показатель	2008	2009	2010	2011	2012	2020	2021	2022	2023	2023 г. к 2008 г.
Таможенные сборы	2,24	3,14	5,5	8,65	13,58	23,6	28,1	28,9	35,4	15,8

Источник: составлено автором на основе [12].

Как видно из таблицы 5. за рассматриваемый период величина взысканных таможенных сборов в ДРТУ возрос на 15,8 раза. Это, прежде всего, связано с улучшением организации таможенного сервиса в данном региональном таможенном управлении.

Аналогичный анализ проведен и по другим направлениям таможенных обслуживаний таможенных органов. В табл. 6. приведена динамика проведения таможенного оформления в таможенном посту «Терминал» ДРТУ за 2008-2023гг.

Таблица 6. Динамика проведения таможенного оформления в таможенном посту «Терминал» ДРТУ за 2008-2023гг.

Показатели	Годы									2023г. к 2008г., в разах
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2023	
Количество оформлен. ГТД., ед.	3864	3181	3868	4880	5418	5436	8610	8332	9 055	2,34
Вес грузов, тыс. тонн	101,0	125,4	138,1	172,3	194,3	251,9	374,1	304,5	316,3	3,13
Таможен. стоимость, млн. доллар	159,8	137,2	175,1	264,6	297,1	464,4	654,5	633,0	675,5	4,22

Источник: составлено автором на основе [12].

Из данных табл. 6. видно, что за рассматриваемый период на таможенном посту «Терминал» ДРТУ количество оформленных таможенных деклараций увеличился на 2,34 раза, соответственно объем перемещаемых грузов и таможенная стоимость также возросла на 3,13 и 4,22 раза.

Очередной анализ проведен в отношении таможенных брокеров Душанбинского регионального таможенного управления, касательно таможенного сервиса участников внешне-экономической деятельности (ВЭД). В табл. 7. приведена динамика проведения таможенного сервиса таможенными брокерами на таможенном посту «Терминал» ДРТУ за 2008-2023гг.

Таблица 7. Динамика оформленных ГТД брокерами Душанбинского регионального таможенного управления за 2008-2023гг. (тыс. шт.).

Наименование брокеров	Годы									2023г. к 2008г., в %
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2023	
ООО «Дунё»	7980	6190	5310	6510	7372	5880	5520	4813	9 200	1,15
ООО «Ориён»	7355	5302	4920	5811	6503	5226	5210	4315	8 400	1,14
ООО «Осиё Хизматрасон»	6350	4803	4190	5591	6020	4830	4770	4105	8 300	1,30
ОАО «Таджик-внештранс»	6016	4355	3584	5098	5945	4569	4606	3812	600	0,09
Итого	27701	20650	18004	23010	25840	20505	20106	17045	31900	1,15

Источник: составлено автором на основе [12].

Из табл. 7 видно, что за рассматриваемый период в целом по таможенным брокерам Душанбинского регионального таможенного управления наблюдается увеличение количества оформленных грузовых таможенных деклараций на 15,1%.

В процессе исследования нами особое место уделено таможенному сервису пассажиров и грузов в международном аэропорту города Душанбе Республики Таджикистан. В табл. 8 приведена динамика таможенного сервиса пассажиров в международном аэропорту города Душанбе Республики Таджикистан за 2011-2023гг.

Таблица 8. Динамика таможенного обслуживания пассажиров в международном аэропорту горда Душанбе Республики Таджикистан за 2011-2023гг. (тыс. пассажиров).

Годы	Международный аэропорт г. Душанбе
2011	1 141, 528
2012	1 143, 430
2013	1 145, 753
2014	1 181, 275
2015	1 183,541
2023	1 026 384
2023г. к 2011г., в размах	0,89

Источник: составлено автором на основе [12].

Согласно показателям табл. 8 за 2011-2023гг. наблюдается уменьшение количества пассажиров в международном аэропорту г. Душанбе, чем предыдущие годы на 0,9%. Исходя из наших исследований, снижение количества пассажиров в международном аэропорту г. Душанбе связано с возобновлением новых авиаперелетов с другими странами из Кулябского, Бохтарского и Ходжентского международных аэропортов Республики Таджикистан.

Таблица 9. Динамика таможенного оформления грузов в международные аэропорта города Душанбе Республики Таджикистан за 2008-2023гг.

Показатели	Годы									2023г. к 2008г. в размах
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2023	
Количество оформленных ГТД, ед.	4637	4466	1382	5284	5634	6163	6650	6553	5420	1,16
Вес грузов, тыс. тонн	35,1	15,8	19,4	58,8	41,5	40,1	65,6	79,34	93,2	2,65

Таможенная стоимость, млн. доллар	270,3	280,0	190,9	835,1	864,3	2240,7	1592,6	1623,7	4004,4	14,81

Источник: составлено автором на основе [12].

Из данных табл. 9 видно, что за 2008-2023гг. наблюдается увеличение таможенного обслуживания товаров в международном аэропорту г. Душанбе на 1,16 раза, При этом соответственно их таможенная стоимость тоже уменьшилась на 0,85 и 0,97 раза.

Таможенные органы проводят таможенное оформление почты и багажа грузов при международном отправлении почты. В табл.10 приведена динамика таможенного оформления почты и багажа грузов за 2008-2023 гг.

Таблица 10. Динамика таможенного оформления почты и багажа грузов за 2008-2023 гг.

Показатель	Годы									2023 г. к 2008 г.,
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2023	
Количество оформленных ГТД, ел	31	34	24	40	21	17	14	13	19	0,61
Вес грузов тыс. тонн	31,5	12,7	8,6	562,4	2,3	0,8	1,4	0,25	27,6	0,87
Таможен. стоимость, млн. долл.	1,4	0,7	0,25	1,2	0,5	0,1	0,27	0,24	8,5	6,07

Источник: составлено автором на основе [12].

Из данных табл. 10 видно, что за 2008-2023гг. в целом наблюдается уменьшение показателей, характеризующих таможенное оформление почты и багажа грузов. Количество оформленных таможенных деклараций уменьшилась на 38,7%, объем грузов на 12,4%, а таможенная стоимость увеличилась в 6 раза.

Судя по исследованию которое мы провели в таможенных постах ДРТУ может свидетельствовать об эффективной работе таможенных органов в данном регионе, так как, наблюдается выполнение плана по взиманию таможенных платежей в разрезе таможенных постов региона. Одновременно происходит улучшение таможенного сервиса в направлении оптимизации таможенного контроля и таможенного оформления товаров и транспортных средств, пассажиров, оформления почты и багажа грузов пересекающие таможенную границу Республики Таджикистан, через таможенные посты Душанбинского регионального таможенного управления.

Дополнительно, по итогам проведенного исследования уточнили, что следующей значимой характеристикой должного уровня сервисной деятельности является применение инноваций в данной региональном таможенном управлении. К основным видам инноваций в сервисной деятельности таможенных органов относятся: технические (инфраструктура), организационные (кадровый потенциал), управленческие (менеджмент) и профессионализм (усовершенствование).

Таким образом можно прийти к выводу, что переход к инновационной парадигме таможенного сервиса в современных условиях диктует новые предпосылки для организации и развития сервисной деятельности в таможенных и околотамженных сферах с учетом как национального, так и международного опыта. Инновационные модели сотрудничества таможенных и околотамженных организаций представляет собой организации управления «дорожных карт», разработку сервисных концепции, проведение курса по подготовки и переподготовки персонала. Для более продуктивного сотрудничества инновационной таможни с бизнес-структурам целесообразным считается внедрение новых информационных технологий, создание в on-line порядке доступность использования виртуальных порталов на государственных таможенных сервисах в Республике Таджикистан.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Алёхина О.В., Игнатъева Г.В., Смирнова И.А., Тарасова Н.Л. Цифровые технологии в таможенном деле //Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. 2018. № 3 (72). С. 9–15.
2. Алиев М.Б. Организационно-экономические аспекты улучшение таможенного сервиса в Республике Таджикистан: дисс... канд.экон.наук: 08.00.05/Махмаджон Бахронович Алиев.-Душанбе, 2017.-175с.
3. Афонин П.Н., Афонин Д.Н., Борякин А.В., Краснова А.И.,Полякова А.А., Седос А.В., Спирина А.В., Хрунова А.Л.,Яргина Н.Ю. Деятельность таможенных органов в условиях цифровой экономики // Бюллетень инновационныхтехнологий. 2018. Т. 2. № 4 (8). С. 17–24.
4. Бородкина А.А., Швец А.Д., Макрусев В.В. Управление в центрах электронного декларирования // Аллея науки.2018. Т. 8. № 11 (27). -С. 535–541.
5. Глоссарий ЕЭК. – Режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/workgroup/Pages/glossary.aspx>. – Дата доступа: 24.03.2024.
6. Зубайдов С., Раджабов Р.К. Основные приоритеты и направления развития регионального потребительского рынка // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. №9.-2019.- Душанбе: ТНУ, 2019.-С.42-50.
7. Коробкова Н.С., Кравченко И.В., Орлов С.В., Павлова И.П.. Сервисная деятельность. – СПб: Питер, 2005. – С. 10–13.
8. Лойко О.Т.Сервисная деятельность. Курс лекций. – Томск: Том. политех. ун-т, 2003. – С. 164.
9. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. 2019.
10. Концепция развития таможенных органов Республики Таджикистан: офиц.текст. - Душанбе, ТСПРТ, 2008. - 10с.
11. Ершов А.Д., Сизова К.А., Юрицин В.М. Взаимодействие бизнеса и таможни: теория, методология, практика: монография. – СПб.: РИО СПб. филиала РТА, 2012. – 402 с.
12. Отчетные данные Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан.- Душанбе: ТСРТ, 2023. -267с.
13. Официальный сайт Таможенной службы Республики Таджикистан [Электронный ресурс]: <https://gumruk.tj/index.php/2018-06-12-04-34-10/2018-06-14-07-39-58>.

14. Послание Основоположника мира и национального согласия, Лидера нации, Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28 декабря 2024 года.
15. Постановление Правительство Республики Таджикистан от 1.11. 2019г. №537, «Среднесрочная программа развития таможенных органов Республики Таджикистан на 2020 - 2024 годы».
16. Раджабов Р.К., Исоков А.А. Развитие социальной инфраструктуры предприятий сферы услуг в регионах в условиях рынка// Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. №6-2018.- Душанбе: ТНУ, 2018.-С.84-89.
17. Саидова М.Х., Исоков А.А., Раджабов К.К., Джабборов А.И. Цифровая экономика: состояние и перспективы развития в Республике Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук.– Душанбе: «СИНО», 2017.– 2/10.–С.156-160.
18. Секербаева Д. Результаты анализа текущего состояния развития механизма «единого окна» в государствах-членах ЕАЭС / Д. Секербаева [Электронный ресурс] // Международный семинар «Развитие взаимодействия механизмов “единого окна”». – Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/tam_sotr/edinoe_okno/Documents/SWIsseminar/Rus/Session%203_1%20Ru.pdf. – Дата доступа: 04.01.2024.
19. Старичков, А., Электронная таможня: настоящее и будущее / А. Старичков // Таможенный вестник. – 2013. – № 12. – С. 28–29.
20. Сун Хеун Ха. Инновации в трансграничной торговле: опыт Республики Корея / Сун Хеун Ха [Электронный ресурс] // Международная научно-практическая конференция по трансграничной безбумажной торговле «Единое окно на гребне нового технологического уклада». – Режим доступа: [http://www.eurasiancommission.org/ru/act/tam_sotr/edinoe_okno/Documents/SWfuture/1_3_-U_Rama_Ha_Innovations%20\(experience%20from%20KOREA\).pdf](http://www.eurasiancommission.org/ru/act/tam_sotr/edinoe_okno/Documents/SWfuture/1_3_-U_Rama_Ha_Innovations%20(experience%20from%20KOREA).pdf). – Дата доступа: 11.01.2024.
21. Таможенный Кодекс Республики Таджикистан. 03.12.2004.
22. Информационно- коммуникационные технологии как фактор экономического развития страны// Научно-политический журнал Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан №4-3 (71) г.Душанбе, С. 334-341 .
23. Цифровизация микрокредитных организаций: ключ к финансовой доступности в Таджикистане, // Научно-политический журнал Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан №4-3 (71) г.Душанбе, С. 166-174.

МУНОСИБАТҲОИ КОНСЕПТУАЛӢ БА РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ХАДАМОТИ ГУМРУК

АЛИЕВ МАҲМАДҶОН БАҲРОНОВИЧ,

н.и.и., и.в дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии тичорати
Тоҷикистон, ш.Душанбе кучаи А. Дехоти ¹/₂, 734061,
Чумхурии Тоҷикистон, истиқоматкунандаи ш. Душанбе кучаи А. Савдо, хонаи 26.
E-mail:mahmadjon.aliev@mail.ru

Дар мақола равишҳои концептуалии рушди инноватсионии хадмоти гумрукӣ баррасӣ шудааст. Зарурати ҳалли мушкилоти ин масъалаи илмӣ аз он иборат аст, ки дар давраи ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии савдои байналмилалӣ фаъолият дар соҳаи савдои хориҷӣ ба як соҳаи меҳнатталаб ва гуногунҷанба табдил ёфта, на танҳо мунтазам такмил додани ин соҳаи фаъолият зарур аст, балки хизматрасоние, ки дар баробари фаъолияти гумрукӣ (дар наздикии гумрук) амал мекунад. Инчунин, зарурати мутобиксозии расмиёти гумрукӣ, мушкилоти усулҳои анъанавии кори мақомоти гумрук (сарфаи вақт, набудани шаффофият), нақши технологияҳои инноватсионӣ дар баланд бардоштани сифат ва суръати хизматрасонӣ дар гумрук аҳамияти мавзӯи интихобишуда мебошад. Дарҷаи рушди соҳаҳои гумрукӣ ва гумрукии фаъолият дар асоси қонунгузорӣ, инчунин дар шартномаҳои байналмилалӣ, қонунгузориҳои гумрук ё шарикӣ ташаккул меёбад.

Калидвожаҳо: *платформаи рақамӣ, трансформатсияи рақамӣ, иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, фаъолияти гумрукӣ, соҳаи гумрук, хадмоти гумрукӣ, шишироқчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ҷонибҳои манфиатдор, декларатсияи электронӣ, системаи ягонаи автоматикунонидашудаи иттилоотӣ.*

CONCEPTUAL APPROACHES TO INNOVATIVE DEVELOPMENT OF CUSTOMS SERVICE.

ALIEV MAHMADJON BAHRONOVICH,

researcher, acting associate professor of the Department of Customs Affairs of the Tajik State University of Commerce, Dunanbe, A. Dekhoti Street 1/2, 734061,
Republic of Tajikistan, resident of Dushanbe, A. Savdo Street, house 26.
E-mail:mahmadjon.aliev@mail.ru

The article discusses conceptual approaches to the innovative development of customs services. The need to solve the problem of this scientific issue is caused by the fact that in the course of globalization and digitalization of international trade, activities in the field of foreign trade have become labor-intensive, diversified, that it is necessary not only to regularly improve this area of activity, but also services operating in parallel with customs activities (near-customs). And also, the need to adapt customs procedures, the problems of traditional methods of work of customs authorities (time consumption, lack of transparency), the role of innovative technologies in improving the quality and speed of service at customs is the relevance of the chosen topic. The degree of development of the customs and near-customs sphere of activity is formed on a legislative basis, as well as on international treaties, customs legislation or partnerships.

Keywords: *digital platform, digital transformation, digital economy, digital technologies, customs activities, customs-related areas, customs services, participants in foreign economic activity, interested parties, electronic declaration, unified automated information system.*

Рецензент: Раджабов Р.К. профессор
кафедры таможенное дело Таджикского государственного
университета коммерции, д.э.н.

ТДУ 634.1(575.3)

ХУСУСИЯТҲОИ ИСЛОҲОТИ МУНОСИБАТҲОИ ВОБАСТА БА ЗАМИН ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲТОРҲОИ НАВИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ

САМИЗОДА ТОЛИБҶОН ОБИДҶОН,

н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти молиявӣ ва андозбандии Донишгоҳи байналмилалӣ саёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Суроға 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 48/5 Тел. (+992)907119911

E-mail.ru samijon0988@mail.ru

Мақола дар самти афзалиятнокии соҳаи кишоварзӣ ва саҳми хоҷагии қишлоқ, ки дар пеишти рушди устувори иқтисодиёти мамлакат, ҳамчун як омил пеишбаранда баҳогузори мекунад. Дар ин мақола аҳамияти ҷорисозии дигаргунсозии институтсионалии соҳаи кишоварзӣ ва хоҷагии қишлоқ ва коркардҳои маҳсулотҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ба соҳаи аз ҷиҳати стратегӣ муҳими иқтисод - хоҷагии қишлоқ қойи баҳс надорад, хусусан дар шароити Тоҷикистон истифодаи самарони истифодаи замин муҳим мебошад, чунки соҳаи кишоварзӣ ба зумраи соҳаҳои дохил мешавад, ки бештар ба раванди истеҳсолу хоҷагидорӣ мамлакат равона шудааст ва асоси сиёсати давлатро дар самти баланд бардории иқтисодиёти давлат ва таъмини маҳсулоти хӯрокворӣ ба аҳоли қойгоҳи худро дорад.

Калимаҳои асосӣ: соҳаи кишоварзӣ, хоҷагии қишлоқ, институтсионалӣ, устувор, рушд, инноватсия, иқтисоди давлат, иҷтимоӣ, ҷиҳатҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ, экологӣ, истеҳсолот, сармоягузорӣ, маҳсулот, маблағгузорӣ.

Дар тафсири мафҳумҳои «рушди минтақаҳои мамлакат», «рушди иқтисодиёти мамлакат» ва «рушди соҳаи кишоварзӣ» бештар равиши маҳдуд дида мешавад, гуё вазифаи он танҳо аз таъмини озуқаворию ашӯи хоми кишоварзӣ иборат бошад бас. Бо вучуди аҳамияти ин ва дигар вазифаҳои иқтисодии мамлакат, бояд гуфт, ки аҳамияти стратегӣ ҷиҳатҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ, экологӣ ва солимгардонии рушди соҳаи кишоварзӣ барои кишвар, ҳам дар назария ва ҳам дар амалия ба қадри зарурӣ ба назар гирифта нашудаанд. Дар шароити гузариш ба рушди устувор таҳқиқи ҷанбаҳои мазкур ва баназаргирии онҳо ниҳоят зарур аст.

Ҷанбаҳои асосии рушди минтақаҳои мамлакат

№	Ҷанбаҳои рушди минтақаҳои мамлакат	Тавсиф
1.	Ҷиҳати сиёсӣ	ҳифзи тамомияти арзии давлат ва суботи сиёсӣ дар кишвар.
2.	Ҷиҳати иҷтимоӣ фарҳангӣ	ҷалби фаъолони кӯдакон ва ба ин восита ҳал кардани масъалаи пайвастанӣ насли наврас ба ҷомеа; ҳам вазифаҳои тақрирестехсолии мамлакат ва ҳам вазифаҳои ташаккули сармояи инсонии кишвар иҷро мешаванд.
3	Ҷиҳати солимгардонӣ	ҳифзи табиату манзараҳо-ҳифзи хусусияти қавмҳо, меҳнати кишоварзӣ, хусусан барои шаҳриён навӣ истироҳати фаъол ва таҳкими солимист, агротуризм инкишоф меёбад.

4.	Чихати экологӣ	Аҳамияти маҳалҳои мамлакат барои ҷомеа баробари мубрамияти ҳифзи муҳити зист ва истеҳсоли озуқаворӣ аз лиҳози экологӣ пок баланд мегардад.

Маълум аст, ки беш аз 70 %-и аҳолии ҷумҳурӣ дар минтақаҳо зиндагиву кор мекунад. Иқтисоди мустаҳкамӯ босуръат инкишофёбандаи минтақа ин замина, кафолати ҳифзи аҳолии маҳалҳои минтақа ва суботи сиёсии кишвар аст. Пошхӯрии он ба ҳаробии хоҷагии минтақаҳо, ба нооромии иҷтимоӣ ва ноустувории сиёсӣ оварда мерасонад. Иқтисоди рушдёбандаи минтақаҳои мамлакат мавҷуд будани оилаҳои калон, мушфиқ ва солимро дар назар дорад. Чӣ қадаре ки имконияти рушди хоҷагиҳои оилавӣ дар минтақаҳо бештар бошад, ҳамон қадар вазъи демографияи кишвар беҳтар мешавад. Ҳамин тариқ, муаммои такрористеҳсоли васеи аҳоли маҳз дар минтақаҳои мамлакат ҳалли ҳудро меёбад. Такрористеҳсоли васеи аҳолии мамлакат, дар навбати худ, шарти ногузири сукунату рушди ҳосияти халқҳо, фарҳанг, урфу одату анъанаҳо мебошад. Дар ин ҷо робитаи байни вазифаи такрористеҳсоли васеъ ва вазифаи ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллӣ комилан аён аст.

Дар ҷаҳон тақозо ба маҳсулоти ғизоӣ, ки дар шароити пешбурди хоҷагии пурмаҳсул тавлид мешаванд, бемайлон афзуда истодааст, ба назари мутахассисон, ин навъи истеҳсол кафолати бештарини сифату беҳатарии экологиро таъмин мекунад. Хисороти ҳосилнокиро дар ин ҷо нархи баланд ҷуброн мекунад, муаммои асосӣ ин ташкили механизмҳои самаранокӣ фурушӯи маркетинг аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тамоми шароит барои табдил ёфтан ба содироткунандаи асосии озуқаворӣ аз ҷиҳати экологӣ покиза ва яке аз бозингарони асосии бозори ҷаҳонии маҳсулоти озуқаворӣ бархурдор аст. Бо истифода аз технологияҳои кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ беҳатарӣ анъанавӣ ва ҳам муосир, истеҳсолкунандагони кишоварзии мамлакат ба муҳити экологии маҳал созгор омада ва аз захираҳои соҳаи кишоварзӣ он ба таври муносиб истифода баранд, агросистема ва муҳитҳои кишоварзии сермаҳсулу аз нигоҳи экологӣ устуворро ташкил диҳанд.

Рушди соҳаи кишоварзӣ чун қисми узвии стратегияи давлатии дахлдор баррасӣ бояд кард. Соҳа на танҳо маҳсулот мебарорад, балки такрористеҳсоли дороиҳои махсусан муҳимро, ки на ҳамеша қобили арзёбии миқдорию сифатӣ ҳастанд, таъмин мекунад, ба солимгардонии маҳалҳои ҷумҳурӣ, нигоҳдории муҳити аграрӣ ва мероси фарҳангӣ, гуногунии агробиологӣ ва саломатии растаниву ҳайвонот ва инсон саҳми бузург мегузорад. Соҳаи кишоварзӣ дар нигоҳ доштани ҳосилхезии ҳоку ҳифзи замин аз эрозия ва дигар зухуроти манфии табию техногенӣ нақши муҳимро мебозад.

Дар баробари ин соҳаи кишоварзӣ чун соҳа барои кишвар, барои ҷомеаи шахрвандӣ ва иқтисодиёт аҳамияти бузург дорад: кишоварзӣ ҳамеша таъмингари ҳаёти ҷомеа буд, вале агар давлат онро дар ин марҳилаи мушкили гузариш дастгирӣ кунад, ин тақдир чиддӣ баҳри эҳёи соҳа мегардад. Ин вазифаи муҳимро, албатта, бо тариқи пешрафти пайдарпай дар ҳама самтҳои стратегияи рушди соҳаи кишоварзии мамлакат иҷро бояд кард. Ба фикри мо, дар муҳлати кӯтоҳ Қонун «Дар бораи рушди минтақаҳои мамлакат»-ро таҳия ва қабул кардан лозим аст. Қонун бояд амали мустақим дошта бошад, механизмҳои иқтисодии самарабахши татбиқи стратегияи эҳёи мамлакатро дар бар гирад.

Тибқи Барномаи давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ва танзими бозори маҳсулоту ашёи хоми кишоварзӣ ва озуқаворӣ барои солҳои 2018-2023 ҳиссаи молҳои хӯроквории ватанӣ дар савдои чакана (молҳои хӯрокворӣ) бояд аз 70% кам набошад. Афзоиши

ҳаҷми истеҳсоли ғўшту шир имкон медиҳад, ки вазни хоси истеҳсоли ғўшт ба 70%, шир - ба 80% расонда шавад. Аммо ин барнома ҳама масъалаҳои таъмини амнияти озукавории кишварро ҳал карда наметавонад. Барои гузштани иқтисоди мамлакат ба модели инноватсионии рушд таъмини илмӣ ин раванд лозим аст. Агарчӣ дар барнома шаклҳои нави дастгирии соҳа пешбинӣ шудаанд, вале асосан шароити феълӣ иқтисодӣ барои соҳаи кишоварзӣ боқӣ мондааст, маблағҳои ҷудошуда аслан кофӣ нестанд. Дарки сифатии нақшу мавқеи соҳаи кишоварзӣ дар иқтисоду ҷомеа бо таҳияи стратегияи кишоварзии нави давлат барои ояндаи наздик ва дур бо таваҷҷуҳ ба тараққии муносибатҳои бозорӣ рабт хоҳад дошт. Ҳодисаҳои солҳо охир бисёре деҳқонро ноумед карданд, ба маҷрои одатшудаи ҳаёт ҳалал ворид намуданд, боварио ба фардои нек нобуд карданд.

Барои эҳё ва рушди устувори иқтисоди мамлакат, пурра баргаштани деҳқон ба замин, эҳёи боварии ӯ ба давлат захираҳои азими молиявӣ ва моддӣ лозиманд. Корҳои зиёдро барои ташкили ангежаҳои иҷтимоӣ ҷиҳати афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва рушди иқтисодӣ анҷом бояд дод. Давлат бояд ба ҳайси ташаббускори тағйироти институтсионалии минбаъда баромад кунад. Шартҳои муҳими тағйироти институтсионалӣ ҳавасмандкунии бонкҳо (ҳарчанд ин кори дурударозу душвор аст) барои гузаштан аз таъминоти молиявӣ ба ҳалли масъалаҳои мубрами соҳаи воқеии иқтисодӣ мебошад. Давлатро мебояд, ки самти нави фаъолияти бонкиро, ки беихтиёр дар маҳалҳо тараққӣ ёфта истодааст, яъне, ташкили шабакаи миллии кооперативҳои қарздиҳӣ, бонкҳои кооперативиро дастгирӣ кунад ва ҳамчунин Бонки давлатии заминро таъсис диҳад. Бонкҳо барои баланд бардоштани самаронакии замин ва гирифтани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва рушди иқтисодиёти мамлакат қарзҳои имтиёзнок пешниҳод намоянд. Дар воқеъ, агар ба низоми феълӣ муассисаҳои бонкию қарзӣ тағйир наёбад, ислоҳи сиёсати макроиқтисодӣ ва кишоварзӣ бо монеаҳо мувҷеҳ хоҳад шуд.

Бояд гуфт, ки дар даҳ соли охир теъдоди бонку муассисаҳои қарзи хурд аз 17 то ба 138 адад, миқдори мизочони онҳо - аз 524 ҳазор то ба 2 млн. 900 ҳазор нафар афзуд, ин нишондиҳандаҳо нисбат ба даҳсолаи пешин мутаносибан 8 ва 5,5 маротиба бештар мебошанд. Бақияи кредитҳои додашуда дар ин давра аз 377 млн. сомонӣ то 3 млрд 270 млн. сомонӣ ё 32 маротиба афзоиш ёфт.

«Аммо, бо вучуди ин, дар фаъолияти низоми бонкӣ ва қарздиҳӣ то ҳол камбудиву муаммоҳои муайян ҳастанд, ки барои бартараф кардани онҳо ва иҷро кардани вазифаҳои бонк тадбирҳои зеринро амалӣ бояд кард: таъмини самаранокии сиёсати пулию қарзӣ бо мақсади нигоҳ доштани таваррум дар сатҳе, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардааст;

ҷалби бештари захираҳои қарздиҳӣ ва дар ин замина афзоиш додани ҳаҷми умумии қарзҳои, ки барои рушди соҳибкории хурду миёна, хусусан, соҳибкории истеҳсолӣ дода мешаванд; сода гардондани низоми қарздиҳӣ бо мақсади ҷалби ҳарчӣ бештари мизочон ба захираҳои кредит ва афзудани ҳаҷми қарзҳои, ки барои тараққии соҳибкории истеҳсолии кишвар дода мешаванд”.

Дар робита бо ин, барои афзудани теъдоди бонкҳо ва дигар ташкилотҳои кредитӣ дар кишвар ва беҳдошти сифати хизматҳои санадҳои дахлдори меъёрии ҳуқуқиро бозбинӣ карда, шароити муосиро баҳри беҳдошти фаъолияти онҳо фароҳам овардан зарур аст. Ҳамчунин барои афзудани қарзҳои хурд дар ноҳияҳои дурдасти кӯҳсори кишвар тадбирҳои иловагиро амалӣ кардан зарур аст. Инчунин, шароитро барои эҳёи суннатҳои таърихӣ ҷамеаҳои қарздиҳии ҳамдигарӣ, ки дастгирии бозғатимоди молиявии соҳибкории хурду миёна, меҳнаткаши минтақавиро таъмин мекунанд,

фароҳам бояд овард. Дар ин чода кори чиддии қонунҷодкунӣ, пеш аз ҳама эҷоди қонунҳои нав ва ворид кардани тағйиру иловаҳо ба қонунгузори амалкунанда дар бораи фаъолияти бонкӣ, дар пеш аст. Ҳамзамон давлат бояд низоми идораи моликиятро роҳандозӣ кунад, то онро на фақат соҳибӣ, балки самаранок истифода ҳам барад.

Ислоҳоти феълии ҷумҳурий гузариш ба иқтисодиёти серсоҳа ва шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ, баҳусус, усулҳои пешбурди хоҷагӣ, истеҳсолоти кишоварзии аз нигоҳи иқтисодӣ самарабахшро пешбинӣ менамояд. Аммо аксари натиҷаҳои ин ислоҳот манфӣ баромаданду мамлакат ба мушкилоти зиёди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маънавию равонӣ ва табию экологӣ гирифта шуд. Гузариш ба бозор фарқиятҳои иқтисод, сатҳу сифати зисти маҳалҳои кишварро куллан дигаргун кард. Фақат баъзе минтақаҳои кишвар каму беш ба шароити дигаргуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ мутобиқ шуда, заминаи моддӣ-истеҳсолӣ, зерсохтори иҷтимоӣ ва иқтисодӣ инсонияшонро инкишоф дода тавонистанд. Лекин аксарияти минтақаҳои мамлакат ба низоми хоҷагии кишоварзӣ пасмонда, дурафта ва бо зерсохтори сусти ва сатҳи пасти зисти аҳоли табдил ёфтанд. Аз ин лиҳоз ҳолати муосири маҳалҳои ҷумҳуриро умуман ҳамчун таназзули афзоюндаи низом, ки тамоми ҷиҳатҳои ҳаёту фаъолияти сокинон дар ҳама зинаҳои системаи иҷтимоӣ, экологӣ, иқтисодӣ мамлакатро фаро гирифтааст, арзёбӣ кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, соҳаи кишоварзӣ яке аз қисмҳои муҳимтарини таъмини неқӯаҳволӣ ва субот, фаъолияти устувори ҷомеа аст, ки ин зарурати танзими давлатии он ва афзоиши хароҷотро барои инкишофи он собит мекунад. Хусусан мо аз ин ҷиҳат аз кишварҳои мутараққӣ саҳт қафо мондаем. Саҳми буҷет дар маҷмӯи даромади истеҳсолкунандагони кишоварзии кишварҳои Япония беш аз 50%, Иттиҳоди Аврупо беш аз 30%, ИМА - қариб 20%, дар ҷумҳурии мо - тақрибан 2%-ро ташкил медиҳад.

Аҳамияти замин барои иқтисоди кишвар бебаҳост. Он на танҳо ҷузъи муҳити атроф, ҳудуди минтақаҳо, балки воситаи асосии истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад. Бинобар ин, баъдан мо масъалаҳои марбут ба соҳаи танзими давлатӣ ва хусусиятҳои муомилоти маҳдуди заминҳои таъйиноти кишоварзиро баррасӣ мекунем.

Ҳангоми танзими муносибатҳои вобаста ба замин принсипи тафриқабандии амали меъёрҳои қонунгузори граждани ва меъёрҳои қонунгузори замин дар баҳши танзими муносибатҳои оид ба истифодабарии замин, инчунин принсипи танзими давлатии хусусигардонии хоҷагиҳо (колхозу совхозҳои собиқ) татбиқ мегардад.

Ҳалли масъалаи истифодабарии самаранокӣ заминҳои кишоварзӣ бе шомилкунии онҳо ба муомилоти фаъоли бозорӣ хеле душвор аст. Табиист, ки дар ин ҳангом мушкилоти асосии заминистифодабарӣ дар кишвар он аст, ки замин кам мебошад аҳоли сершумор, сермиллату гуногун, аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва ҳам ҳудудӣ камҳаракат аст, қисми бештари ҷойҳои корӣ маҳз ба соҳаи кишоварзӣ рост меояд, ки барои аксарияти аҳоли ин манбаи ягонаи даромад мебошад. Тарзи ҳаёт устувор аст ва бо мурури замон кам тағйир меёбад.

Чӣ тавре ки қайд кардем, ҳангоми таҳияи санадҳои меъёрӣ оид ба танзими ҳуқуқи муомилоти бозори замин се гурӯҳи муаммоҳои иқтисодиро бояд ҳал кард:

- дастгирӣ кардани ҳаҷму сохтори аз лиҳози иқтисодӣ асосноки муомилоти захираи замин,
- пешгирӣ ва бартараф намудани камбудҳои механизми бозори нархгузорӣ ва нишондиҳандаҳои арзиши бозори замин,
- нигоҳдорӣ ва тавсеи таъсири омилҳои техникӣ-иқтисодӣ ва технологӣ, ки ба афзоиши самарани истифодаи захираи замин мусоидат мекунанд.

Масъалаи мушкилтарин дар танзими муносибатҳои муосир ба даст овардани самаранокӣи техникӣ-иқтисодӣ хоҷагидорӣ мебошад. Андозаи воҳидҳои нави хоҷагии

замин бояд аз ҷиҳати иқтисодӣ ва агротехникӣ асоснок бошанд, таҷдиди, маҳсусгардонӣ ва тамаркузи истеҳсолотро таъмин намоянд. Ин имконияти тағйир додани ҳолати манфии парокандакунии корхонаҳои калони кишоварзии собиқро, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон хос аст, таъмин мекунад.

Дар ин шароит чӣ гуна ислоҳоти заминро нармтар гузарондану механизми ташкил-иқтисодии фаъолияти бозори ҷумҳуриявии заминро ба вучуд овардан мумкин аст? Қарорҳои беандешаву шитобкоронаи сиёсӣ эҳсосотӣ оид ба масъалаи замин боиси низоъҳои миллию қавмӣ шуда, вазъи бе ин ҳам мушкили ҷамъиятӣ-сиёсии ҷумҳуриро тезтундтар карда метавонанд. Бинобар ин, ба фикри мо, имрӯз ҳанӯз вақти қатъӣ пасти пардохткунӣ онҳо суолеро ба миён меорад: кӣ метавонад заминро аз фермерҳои ноқому хоҷагӣҳои коллективӣ муфлис харидорӣ кунад.

Андоза ва сохтори заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

(дар солҳои 1991-2023) ҳаз, гектар

Номгуи заминҳо	1991		2018		2023	
	ҳаз. га	%	ҳаз. га	%	ҳаз. га	%
Ҳамагӣ заминҳо	14254,5	-	14137,7	-	14137,9	-
Аз ҷумла Заминҳои кишоварзӣ	4232,7	100	3658,2	100	3673,6	100
Аз ҷумла замини кишт	805,6	19,0	657,3	17,0	661	17,8
Дарахтзорҳои бисёрсола	99,8	2,0	148,2	4,0	153,8	4,2
Даравгоҳҳо	21,7	1,0	15,8	1,5	16,2	1,8
Чарогоҳҳо	3286,5	77,6	2809,6	74,0	2821,7	74,8
Заминҳои хобида	19,1	1,0	27,1	1,5	20,0	1,3

Маҷмӯи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2024.

Аз рақамҳои ҷадвал маълум аст, ки тайи солҳои охир тамоюли устувори камшавии майдони кишт дар таркиби заминҳои кишоварзӣ ба назар мерасад. Аммо таҳлилиҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷумҳурӣ масоҳати боғҳо зуд афзоиш ёфтааст. Инчунин тамоюли афзоиши масоҳати заминҳои хобида ба мушоҳида мерасад.

Дар ҳоли умумияти муайян (муҳаббат ба замин, маҳорати баланди комплекси агросаноатӣ дар соҳаи истеҳсолоти хоҷагии кишлоқ) ҳар халқият дорои аломатҳои нотакрор, дорои хувияти хеш аст. Баъзе минтақаҳо бештар дар соҳаи растанпарварӣ, дигарон дар чорводорӣ тахассус доранд.

Мавҷудияти майдонҳои киштзироатҳои соҳаи кишоварзӣ дар ҳама гурӯҳи хоҷагӣҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2023)

Минтақаҳои маъмурӣ	Майдонҳо и кишт, ҳамагӣ (га)	Теъдоди аҳоли (нафар)	Майдони кишт ба 1 нафар, га	Фарқ аз сатҳи миёнаи ҷумҳурӣ
Хатлон	413916	3198,5	0,129	+0,03
НТМ	140325	2069,2	0,067	- 0,02
Суғд	270936	2608,5	0,103	+0,007
ВМКБ	11927	223,6	0,053	+0,043
Ҳамагӣ дар	837157	8931,2	0,094	

Мачмӯи омори Минтақаҳо Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024.

Таҳлили таъминнокии майдонҳои кишт ба ҳар нафари аҳоли нишон медиҳад, ки ин нишондиҳанда дар минтақаҳои гуногун яксон нест. Масалан, дар ҷумҳурӣ ба ҳисоби миёна ин нишондиҳанда 0,06 га, дар НТМ ва ВМКБ бошад, 0,04 га-ро ташкил медиҳад.

Ислоҳоти муносибатҳои вобаста ба замин бо ҳалли масъалаҳои зиёди мутақобилан алоқаманди иҷтимоӣ иқтисодӣ иртибот дорад. Ба онҳо: фарқгузори заминҳо аз рӯи шакли моликият ва навъи истифодабарӣ, ҷудокунӣ ва ташаккули фонди заминҳои махсусан арзишманд, ба тартиб даровардани низоми заминдорӣ ва заминистифодабарӣ, муназзам сохтани заминҳо аз рӯи гурӯҳҳо (категория), минтақабандии кадастрии ҳудуд, баҳисобгирии кадастрӣ ва техникии заминҳо, ҳудудгузори заминҳо ва муқаррар кардани сарҳадоти заминистифодабарӣ ва заминҳои маҳалҳои аҳолинишин дохил мешаванд.

Аз оғози ислоҳоти замин дар ҷумҳурӣ ихтилофоти зиёд пайдо шудан гирифт. Бисёре аз сокинони мамлакат дар ҳол беадолатии муайяни иҷтимоӣ дар заминдорӣ ва заминистифодабарӣ эҳсос карданд. Дар аҳди Шӯравӣ тамоми сокинони мамлакат, аз ҷумла муаллимон, кормандони тиб, кормандони хизмати маишӣ муносибати яксон, ба истилоҳ ҳуқуқи моликияти ҷамъиятӣ авлодӣ ба замин доштанд.

Институти ҳиссаи замин номуайяниҳои зиёдеро ба бор овард, ҳол он ки он мебоист соҳибмӯлки ҳақиқӣ ва сарфакори заминро ба вучуд орад. Воқеан роҳбарони хоҷагиҳои коллективӣ гаравгони бесарумомии низоми заминдорӣ гардиданд. Одамон танҳо «дар рӯи коғаз» соҳибмӯлки замин шуданд. Хоҷагиҳо, ҳамчунон ки масъули боқимонии амволу замин набуданд, то ҳол ҳам нестанд. Ҳол он ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон камтар аз 20%-и тамоми майдони кишт дар ихтиёри корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ аст. Дар ин майдони кишт мачмӯан маҳсулоати нисбат ба хоҷагиҳои аҳоли ва хоҷагиҳои фермерӣ, ки беш аз 90%-и тамоми майдонҳои киштро дар ихтиёр доранд, камтар истеҳсол карда мешавад. Ин аз самаранокии пасти корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дорои шакли нави ташкилӣ-ҳуқуқӣ дарак медиҳад.

Масъалаҳои мерос гузоштани ҳиссаи замин, тӯхфакунӣ, харид, фурӯш, иҷорадихӣ то ҳол заминаи аниқӣ қонунӣ надоранд. То ҳол қонуни ягона дар бораи муқаррар кардани иҷорапулӣ пешбинӣ нагардидааст, бинобар ин ҳангоми ҳалли масъалаи бастан ва тамдид кардани шартномаи иҷора дар маҷлиси умумии соҳибони саҳми замин талаб кардани ҳисобот дар бораи вазъи молиявии хоҷагӣ дар замони бастан шартнома лозим меояд. Ин барои тасмимгирии соҳибони қитъаҳои замин оид ба иҷорапулӣ ёрӣ мерасонад. Соҳибони ҳуқуқи истифодаи замин бо назардошти маълумоти додашуда, худашон шартҳоиашонро пешниҳод карда метавонанд. Роҳбарияти хоҷагии коллективӣ онҳоро ба инобат нагирифтааст ва наметавонад, зеро дар акси ҳол соҳибони қитъаҳо дар бораи дасткашии дастаҷамъона аз иҷора додани ҳиссаҳои замини худ қарор қабул карда метавонанд. Дар чунин ҳолат хоҷагии иҷорадеҳ дар вазъи мушкӣ, дар ҳадди пошхӯрӣ қарор мегирад. Ҳамзамон соҳибони саҳми замин шартҳои баръало иҷронопазирро гузошта наметавонанд, чунки дар ин сурат аз иҷорапулии андаке, ки то кунун мегирифтанд, ҳадафҳои рушди устувор мешаванд.

Вале агар соҳибони саҳми замин дар бораи худдорӣ аз иҷора додани ҳиссаҳои замини худ ба хоҷагии коллективӣ қарор қабул кунанд, ки дар Тоҷикистон ин кам рӯй медиҳад, пас онҳо барои татбиқи ҳуқуқи худ имконияти муайян доранд.

Соҳиби саҳми замин онро бе розигии соҳибони дигари саҳми мерос дода наметавонад. Вай инчунин ҳақ дорад саҳми заминро бо ҷудо кардани қитъаи замин, барои пешбурди хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагии ёрирасони шахсӣ истифода барад. Аммо татбиқи

амалии ин ҳуқуқ бо муқовимати азими роҳбарияти корхонаи кишоварзӣ ва мансабдорони маҳаллӣ бармехӯрад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 августи соли 1994, №282 «Дар бораи хусусигардонии объектҳои комплекси агросаноатӣ».-Душанбе,-1994.
2. Консепсияи истифодабарии замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2004. №349. 6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кооператсияи матлубот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 13 марти соли 1992. Ахбори Шӯрои Олии ҶТ, с.1992. №7.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси миллии Олии ҶТ соли 2020.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 10 марти соли 2016.
6. Опыт государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства за рубежом // А. Нецадин // Журнал Аграрной обзрение. - 2021.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ислоҳоти моликияти замин ва рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ). / "Народная газета" аз 12 декабри соли 2013.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ислоҳоти замин”. / Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с.1992, №10, м.139; ; 1994с, №15-16, м. 252; Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 1995с, №22, м. 276; 1997с, №9, м. 117; 2024 с, №3, м. 165) 160
9. Ганиев Т.Б. Пути устойчивости эколого-экономического развития аграрного производства Таджикистана. Душанбе. 1995.
10. Инновационное развитие; экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями / под ред. Б.З. Мильнера, М, ИНФРА-М, 2009. -624 с.
11. Инновационный менеджмент: Учебник/Под ред. проф. В.А. Швандара, проф. ВЛ. Горфиפקеля. М.: Вузовский учебник, 2005. 382 с.

ОСОБЕННОСТИ РЕФОРМЫ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НОВЫХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ СТРУКТУР

САМИЗОДА ТОЛИБДЖОН ОБИДДЖОН,

к.э.н., доцент кафедры финансового менеджмента и налогообложения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5

E-mail: samijon0988@mail.ru

Телефон: +992 907119911

В статье оценивается приоритет аграрного сектора и вклад сельского хозяйства как ведущего фактора в прогресс устойчивого развития экономики страны. В данной статье бесспорна важность внедрения институциональных преобразований в сельскохозяйственном и аграрном секторе и переработки экологически чистой продукции в стратегически важный сектор экономики - сельское хозяйство, особенно в условиях Таджикистана, использование плодов земли использование важно, так как аграрный сектор является одним из включенных секторов, который в большей степени ориентирован на производственно-хозяйственный процесс страны и является основой государственной политики в направлении подъема экономики государства и обеспечения продовольствием продукции населению.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельское хозяйство, институциональное, устойчивое, развитие, инновации, государственное хозяйство, общество, политические аспекты, социокультурное, экологическое, производство, инвестиции, продукция, финансирование

**FEATURES OF LAND RELATION REFORMS AND THEIR IMPACT ON
THE EFFICIENCY OF NEW INSTITUTIONAL STRUCTURES**

SAMIZODA TOLIBJON OBIDJON,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Financial Management and Taxation,
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5

Phon: +992 907119911

Email: samijon0988@mail.ru

The article assesses the priority of the agricultural sector and the contribution of agriculture as a leading factor in the progress of sustainable development of the country's economy. In this article, the importance of introducing institutional changes in the agricultural and agrarian sector and processing environmentally friendly products into a strategically important sector of the economy - agriculture, especially in Tajikistan, the use of the fruits of the land is more focused on the production and economic process of the country and is the basis of state policy in the direction of raising the state's economy and providing food products to the population.

Key words: agriculture, agriculture, institutional, sustainable development, innovation, public economy, society, political aspects, socio-cultural, environmental, production, investment, products, financing.

Муқарриз: Досиев М., н.и.и., профессор, мудири
кафедраи идоракунии молияи давлатӣ
ва иқтисоди рақамии АИДНПҚТ

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ - ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

ТДУ: 347.73

**ПРИНЦИПҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ АНДОЗСУПОРАНДА ҲАНГОМИ
ГУЗАРОНИДАНИ НАЗОРАТИ АНДОЗ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

РУСТАМЗОДА ҶУМАБЕК ЮНУС,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявӣ
факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.
Тел.: (+992) 939-27-10-10. E-mail: sirochiddin.rustamov@mail.ru

НУРМАТОВ ҶОНИБЕК ЗОИРҶОНОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявӣ факултети ҳуқуқшиносии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи Саид Носир, 33.
E-mail: jonibek_n93@mail.ru

Мақолаи мазкур ба масъалаи принципҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллифон иброз медоранд, ки принципҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз дар фаъолияти мақомоти андоз ва андозсупоранда паҳн ғашта, моҳиятан дар меъёрҳои қонунгузори андоз ифода ёфтаанд. Ба андешаи муаллифон истифодаи принципҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ба таъмини мукамал ва саривақтии ба буҷет ворид шудани андозҳо мусоидат менамоянд. Дар робита бо ин, муаллифон қайд менамоянд, ки принципҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда дар як чанд моддаҳои Кодекси андози ҚТ муқаррар гардида, иштирокчиёни муносибатҳои андозро уҳдадор менамоянд, ки дар доираи муносибатҳои андозӣ, бо мақсади иҷрои қонунгузори андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкорӣ намояд. Муаллифон дар натиҷаи таҳқиқ ба хулосае меоянд, ки номгӯи принципҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда мебоис дар Кодекси андози ҚТ дақиқан муайян карда шаванд. Зеро, муқаррар гардидани онҳо на танҳо ба кафолати риояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии андозсупорандагон замина мегузоранд, балки ба таъмини мукамал ва саривақтии ба буҷет ворид шудани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ мусоидат менамоянд.

Калидвожаҳо: баробарҳуқуқӣ, принцип, санҷиш, андозсупоранда, назорат, объект, муносибат, фаъолият, уҳдадорӣ, қонунгузорӣ, амалӣ, кишвар, илм, таснифбандӣ, ҳуқуқи молиявӣ, давлат.

Принципҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз дар фаъолияти мақомоти андоз ва андозсупоранда паҳн мегарданд, ки дар илми ҳуқуқи молиявӣ кишвар аҳамияти хос дошта, моҳиятан дар меъёрҳои қонунгузори андоз ифода ёфтаанд. Муайян намудани онҳо дар муносибатҳои андозӣ ба он асос меёбад, ки дар ин муносибатҳо аз як тараф андозсупоранда ва аз тарафи дигар давлат дар шахсияти мақомоти ваколатдори худ, ки ҳарду ҳамчун иштирокчиёни раванди назорати андоз мебошанд, дорои як қатор ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафайн мебошанд.

Олими ватанӣ С.П. Ҳайтов мафҳуми принципо ҳамчун заминаҳои асосгузоре, ки аломатҳои умумӣ ва махсуси ҳуқуқӣ қонунгузори андозро мустаҳкам менамоянд, тафсир менамояд [18, с. 64]. Фаҳмиши принципо дигар мутахассиси ватанӣ Д.Р. Табарзода чунин зикр менамояд: “барои самаранок амалӣ намудани назорати андоз принципҳои ба он хос лозиманд, ки аз ҷониби мақомоти ваколатдори (салоҳиятдори) давлатӣ дар рафти фаъолият оид ба дуруст ҳисоб кардан, пурра ва сари вақт пардохт

намудани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучети давлатӣ ба роҳбарӣ гирифта шаванд” [17, с. 68]. Муҳаққиқи соҳаи ҳуқуқи молиявии русия Н.А. Козлов дар рисолаи худ истилоҳи принципро ҳамчун қоидаи асосӣ, муқаррарот барои ягон фаъолият, меъёри рафтор ва хусусияти асосии амали механизми дахлдор меҳисобат [10, с. 37].

О.А. Ногина дар иртибот бо принципҳои назорати андоз ибраз медорад, ки “принципҳои назорати андоз муқаррароти заминавии ҳуқуқие мебошанд, ки ташкил ва татбиқи самарабахши назорати андозро муайян намуда, ҳангоми татбиқи тадбирҳои назорат дар соҳаи андоз ба роҳбарӣ гирифта мешаванд [11].

В.В. Попов дар рисолаи доктории худ, принципҳои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқиро дар соҳаи андозбандӣ таҳлил намуда, ибраз медорад, ки “принципҳои ибтидоии одатан дар меъёрҳои қонунгузори андоз муқаррар шудаанд, ки моҳияти институти ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқиро дар соҳаи андозбандӣ ифода намуда, дар робита ба ин фаъолияти қонунгузорӣ ва татбиқи ҳуқуқии мақомоти ҳокимият ва мақомоти судиро дар соҳаи зикршуда муайян мекунад” [12, с. 19].

Ҳамин тавр, сарфи назар аз фаҳмишҳои гуногун нисбат ба таърифи принципҳои овардашуда, ҳамаи муаллифон, аҳамияти махсуси онҳоро барои низоми ҳуқуқӣ, аз ҷумла фаҳмиши ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз таъкид менамоянд. Принципҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз – ғоя ва асосҳои бунёдие мебошанд, ки дар меъёрҳои қонунгузори андоз пешбинӣ гардида, моҳияти ҳуқуқу манфиатҳо ва уҳдадориҳои иштирокчиёни муносибатҳои андозиро дар чараёни гузаронидани назорати андоз ифода менамоянд. Бояд гуфт, ки дар Кодекси андози ҚТ чунин принципҳо ҷудо ва ё ба низом дароварда нашудаанд, вале онҳо дар назарияи ҳуқуқ ва амалӣ васеъ таҳия гардидаанд [8].

Яке аз масъалаҳои асосие, ки барои муайян намудани принципҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз ва амалияи мутахидсозии ҳуқуқии онҳо муҳим арзёбӣ мегардад, ин таснифбандии онҳо дар назарияи ҳуқуқи молиявӣ ва андоз маҳсуб меёбад. Зеро, дар назария як қатор олимони ҷиҳати фаҳмиши дурусти табиати принципҳо ва таъмини мукамал ва саривақтии ба бучет пардохт намудани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ принципҳоро ба гурӯҳҳои муайян таснифбандӣ менамояд, ки дар доираи таҳқиқот қобили таваҷҷуҳ аст.

Ҳамин тавр, дар таълимот муҳаққиқони ватанию хориҷӣ принципҳои умумиҳуқуқии назорати андоз, аз ҷумла принципҳои қонуният, баробарии ҳуқуқӣ, риояи ҳуқуқи инсон ва шахрванд, ошкорбоёнӣ, мустақилият, объективӣ, шаффофият, самаранокӣ, низомнокӣ ва ғайра ҷудо карда мешавад [2] [13] [11] [16] [1] [5]. Дар баробари принципҳои умумиҳуқуқӣ аксарияти муҳаққиқон як гурӯҳи принципҳои махсусро ҷунонҷӣ ягонагӣ, ҳудудии назорати андоз, принциби маҳдуд кардани соҳаи назорати андоз танҳо бо масъалаҳои иҷроӣ уҳдадориҳои шахсони пешбининамудаи қонунгузори андоз, принципҳои объективӣ ва эътимодноқӣ, ҳамкориҳои мақомоти андоз бо андозсупорандагон (агентони андоз), баробарҳуқуқии субъектҳои назорати андоз, инчунин ҳуччатгузори натиҷаҳои назорати андоз ва ғайра пешниҳод менамоянд [9] [3] [4] [19] [20] [18]. Гуфтан ба маврид аст, ки принципҳои номбурда, бевосита ба ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз низ, тааллуқ доранд. Масалан, принциби ҳуччатгузори натиҷаҳои назорати андоз, ки дар қ. 1 м. 60 КА ҚТ иникос ёфта аст, пешбинӣ менамояд, ки шахсони мансабдори мақомоти андоз, ки санҷиши сайёри андозро гузаронидааст, вазифадор аст, ки аз рӯи

натичаи он санад тартиб диҳад. Тибки муқаррароти моддаи 33 КА ҚТ андозсупоранда ҳуқуқ дорад, ки аз мақомоти андоз натиҷаи санчиши сайёри андози анҷомдодашударо гирад.

Муҳаққиқи ватанӣ Д.Р. Табарзода дар рисолаи худ таснифоти принципҳои амалигардонии назорати андозро таҳия намуда, онҳоро ба ду гурӯҳи асосӣ тасниф менамояд, ки ба андешаи мо, мантиқӣ ва қобили қабул мебошад. Ба гурӯҳи якум, он принципҳоеро шомил меҳисобат, ки татбиқи онҳо на танҳо ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии андозсупорандагон (агентони андоз) ва дигар шахсони уҳдадор, балки ба тамоми субъектҳои, ки дар муносибатҳои бо қонунгузори андоз танзимшаванда иштирок меkunанд, паҳн мегарданд. Ба гурӯҳи дуюм, принципҳои назорати андоз, ки махсус ном бурдааст, он асосҳои роҳбарикунандаеро шомил меҳисобат, ки онҳо ба ғайриқонунии мақомоти салоҳиятдори давлатӣ, самаранокӣ назорати андоз ва татбиқи тадбирҳои гуногуни назоратӣ паҳн гашта, дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи назорати андоз пешбинӣ гардидаанд [17, с. 75].

Дар иртибот бо таснифбандии принципҳои назорати андоз ба умумӣ-ҳуқуқӣ ва махсуси назоратӣ, муҳаққиқи номбурда, принципҳои асосие, ки дар Кодекси андози ҚТ иникос наёфтаанд, чунин принципҳоро пешниҳод менамояд: “ҳамкорӣ мақомоти андоз бо андозсупорандагон (агентони андоз); ошкорбаёнӣ; дуруст ва пурра ҳисоб намудани андозҳо; масъулияти мутақобилаи субъектҳои назорати андоз; ҷуброни зараре, ки дар ҷараёни гузаронидани санчиш ва назорати андоз расонида шудааст; ҳифзи ҳуқуқи андозсупорандагон (агентони андоз) ва дигар шахсони уҳдадор; объективӣ ва эътимодноқӣ; банақшагирӣ; баробарҳуқуқии субъектҳои назорати андоз; риояи сирри андоз; поквичдонӣ андозсупорандагон (агентони андоз) ва дигар шахсони уҳдадор” [17, с. 94]. Принципҳои пешниҳод шуда, аз ҳар ҷиҳат ба ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз паҳн мегарданд. Масалан, принципи ҷуброни зараре, ки дар ҷараёни гузаронидани санчиш ва назорати андоз расонида шудааст, аз бисёр ҷиҳат ба ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда нигаронида шудааст. Ҳангоми гузаронидани назорати андоз ғайриқонунӣ расонидани зарар ба андозсупоранда, намоёндаи ӯ ва ё молу мулк дар ихтиёрдорӣ ва истифода он қарордошта манъ карда шудааст. Ин принцип аз Қонуни асосии кишвар, яъне Конститутсия сарчашма мегирад. Зеро, моддаи 21 он пешбини менамояд, ки: ҳуқуқи ҷабрдида қонун ҳифз мекунад. Давлат ҳифзи судӣ ва ҷуброни зарарро барои ҷабрдида қарор медиҳад [7]. Бо ин дарназардошт, қонунгузори андози ҚТ пешбинӣ менамояд, ки зарари ба андозсупоранда бо қарорҳои ғайриқонунӣ мақомоти андоз ё амалҳои шахсони мансабдори онҳо ҳангоми гузаронидани назорат ва санчишҳои андозӣ расонида мешавад, бо санади судӣ муайян гардида дар ҳаҷми пурра ҷуброн карда мешавад (қ. 8. м. 164 КА ҚТ). Ҳамзамон, бояд иброз намуд, ки ҷуброни зарар, на танҳо ба молу мулк, балки ки ҷуброни зарари ғайримоддиро низ ифода менамояд. Зеро яке аз вазифаҳои механизми ҳуқуқи башар бартараф кардани оқибатҳои номатлуби марбут ба вайрон кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии андозсупорандагон мебошад, ки бо доираи зарари моддӣ маҳдуд намегардад. Яъне, андозсупоранда ҳуқуқ пайдо мекунад, ки ба ғайр аз ҷуброни моддӣ, ба ҷуброни маънавӣ муроҷиат намояд. Масалан, Суди олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қарори Пленуми Суди олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 июни соли 2012, №3 “Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани қонунҳои, ки муносибатҳоро оид ба ўҳдадорӣҳо вобаста ба расонидани зарар ба ҳаёт ё саломатии шаҳрванд ба танзим медиҳанд” қайд менамояд, ки: “Диққати суд, судяҳо ба он равона карда шавад, ки бинобар ба саломатии ҷабрдида расонидани зарар, дар ҳама ҳолат ӯ азоби ҷисмонӣ ва рӯҳӣ мекашад, ки ин ҳолат ҳамчун ба вай расонидани

зарари маънавӣ фаҳмида мешавад. Дар чунин маврид танҳо андозаи зарари маънавӣ муайян карда мешавад” [15]. Муайян кардани андозаи ҷуброни зарар бо дарназардошти талаботи оқилона ва одилона, инчунин судҳо бояд дараҷаи вазнинии ҷароҳат, дигар осеби саломатӣ, ҳолатҳои дигаре, ки оид ба азобҳои ҷисмонӣ ва маънавии ҷабрдида шаҳодат медиҳанд ва бо дарназардошти вазъи молу мулкӣ зараррасон, дараҷаи гуноҳи ҷабрдида ва дигар ҳолатҳои мушаххасро ба назар гиранд [15].

Дар таҳқиқоти илмӣ як қатор олимони соҳаи ҳукуки молиявии ФР таснифбандии принципҳои назорати андоз ба умумӣ (конститутсионӣ) ва махсуси назоратӣ, ки дар худ асоси ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупорандаро касб менамоянд, пешниҳод мегардад. Яке аз принципи умумӣ ҳукуки пешниҳодшуда, ки ҳимояи ҳукуки андозсупорандагон ном гирифтааст, дар ҷараёни гузаронидани назорати андоз аҳаммияти хоса дошта, моҳияташ ифодакунандаи эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда мебошад. Он асоси бунёди худро бевосита аз моддаи 5 Конститутсияи ҚТ гирифта, дар м. 168 КА ҚТ ҳамчун уҳдадорӣ мақомоти андоз вобаста ба риоя ва ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои андозсупоранда муқаррар карда шудааст. Маҳс, ба ҳамин хотир қ. 2 м. 33 Кодекси андози ҚТ ба андозсупоранда ҳифзи судии ҳуқуқ ва манфиатҳои қонуниро қафолат дода аст. Ҳамчунин, ин принцип ҳангоми гузаронидани назорати андоз, дар он зоҳир мегардад, ки ворид шудани шахси мансабдори мақомоти андоз ба биноҳои истиқомати андозсупоранда (ба истиснои ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон) иҷозат дода намешавад (м. 50 КА ҚТ). Илова бар ин, кормандони мақомоти андоз вазифадоранд, ки нисбат ба андозсупорандагон ва намояндаи онҳо муносибати дуруст намуда, шаъну шарафи онҳоро паст назананд.

Дигари принципи махсус, ки ҳамкорӣ ва мубодилаи иттилоот унвон гирифтааст, ба назари мо дар роибита ба ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз дуруст ва муносиб мебошад. Чи тавре ки муҳаққиқи ватанӣ дар рисолаи худ қайд менамояд: “мақомоти андоз, андозсупорандагон ва дигар супорандагони боҷҳои давлатӣ метавонанд, бо истифода аз ин принцип барои баланд бардоштани мутобикат ва пешниҳоди манфиатҳои ҳамдигар, аз ҷумла фазои солими тиҷорат ҳамкорӣ намоянд” [17, с. 85]. Воқеан, истифодаи ин принцип ба таъмини мукамал ва саривақтии ба буҷет ворид шудани андозҳо мусоидат менамояд. Дар робита бо ин, қайд намудан ба маврид аст, ки принципи ҳамкорӣ дар як чанд моддаҳои КА ҚТ муқаррар шуда, мақомоти андозро уҳдадор намудааст, ки дар доираи муносибатҳои андозӣ, бо мақсади иҷрои қонунгузори андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо андозсупоранда ҳамкорӣ намояд (қ. 2 м. 10).

Дар робита ба принципи ҳамкорӣ ва мубодилаи иттилоот яке аз принципҳои муҳими ҳуқуқӣ – қонуният, ки аз бисёр ҷиҳат ба ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз нигаронида шудааст ва дар адабиёти илмӣ ватанӣ хориҷӣ мавриди таҳлили васеъ қарор гирифтааст, мебошад. Принципи қонуният ифодакунандаи мутобикати фаъолияти мақомоти андоз ба қонунҳо, риояи бечунучарои талаботҳои қонунгузори андоз, инчунин, риояи ҳуқуқҳои субъектони назоратшаванда, қоидаҳо ва стандартҳои иҷрои фаъолияти назоратӣ мебошад [17, с. 75].

Бояд иброз намуд, ки дар шароити ташкили давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд, дар низоми андозбандии кишвар принципи қонуният аҳаммияти аввалиндараҷаро касб менамояд. Зеро, он ба ҳайси принцип умумӣ ҳуқуқӣ, байнисоҳавӣ ва соҳавӣ (ҳамзамон конститутсионӣ) баромад намуда, дар ҳама санадҳои меъёрии ҳукуки Ҷумҳурии

Тоҷикистон ифода ёфта, хусусияти мутобиқат ва риояи иҷроӣ ҳатмӣ ва бемайлони қонунгузории андозро дар худ таҷассум менамояд. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар илмӣ ҳуқуқшиносии ватанӣ нисбати принсипи қонуният фаҳмишҳои гуногун ҷой дорад. Масалан, олими ватанӣ З.М. Соибов фаҳмиши қонуниятро ҳамчун «реча» баҳогузорӣ намуда, онро ифодагари речаӣ амали бемайлони меъёрҳои ҳуқуқ, речаӣ таъмини ҳаёт, ҳокимиятдорӣ воқеии қонун дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва речаӣ ҳуқуқӣ баён намудааст [14, с. 270]. Ба андешаи ӯ, қонуният бо мазмуни васеъ, ҳамчун асос ва ғояи роҳбарикунанда, амали доимӣ ва ҳукмфармоии қонун дар ҷомеа, волоияти қонун, шарт ва муҳити созгори ҷаҳолияти шахсон ва амалигардонии бечунучарои муқаррароти қонунгузорӣ фаҳмида мешавад. Ба мазмуни маҳдуд бошад, қонуният чун принсипи фаҳмида мешавад, ки моҳиятан ҳамчун асоси роҳбарикунанда дар ҷаҳолияти субъектҳои дахлдор ба назар гирифта мешавад [14, с. 272].

Намояндаи мактаби варзидаи ҳуқуқи молиявӣ ФР А.Н. Козирин қонуниятро яке аз принсипҳои муҳимтарини назорати андоз ҳисобида, қайд менамояд, ки он аз як тараф ҳамчун ҳадафи ҷорабиниҳои назоратӣ барои муқаррар кардани қонунияти рафтори андозсупорандагон ва агентҳои андоз ҳамчун субъектҳои назоратӣ ва аз тарафи дигар ҳамчун риояи қоидаҳои мушофиавӣ аз ҷониби мақомоти андоз ҳангоми иҷроӣ ҷорабиниҳои андоз фаҳмида мешавад [6, с. 117].

Ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз бо инобатгирӣ принсипи қонуният созгор ва мукамал гардида, ба таъмини саривақтии ба буҷет ворид шудани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ мусоидат менамояд. Он дар ҳама раванди назорат така ба қонунгузории андозро тақозо менамояд. Муқаррароти қонунгузории амалкунандаи андози ҚТ шаҳодат медиҳанд, ки дар онҳо меъёрҳои зиёде марбут ба таъмини қонуният дар ҷараёни гузаронидани назорати андоз пешбинӣ гардидааст. Бо ин дарназардошт, метавон ба санади меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз – КА ҚТ таваҷҷуҳ намуд. Дар қ. 8 м. 1 Кодекси мазкур моҳиятан ба таъмини принсипи қонуният ишора гардидааст, ки тибқи он: “санадҳои қонунгузории андоз, ки ҷавобгарӣ ва (ё) уҳдадориро оид ба вайрон кардани қонунгузории андоз бекор ё сабуктар мегардонанд ва ё барои ҳимояи ҳуқуқҳои андозсупорандагон, агентони андоз ва намояндагони онҳо кафолати иловагиро пешбинӣ менамоянд, қувваи бозгашт доранд”. Дар м. 8 КА ҚТ принсипи қонуният муқаррар гардидааст, ки тибқи он: “андоз мутобиқи Кодекси мазкур муқаррар карда мешавад ва меъёрҳои қонунгузории андоз наметавонанд ба принсипҳои бо ҳамин Кодекс муқарраршуда муҳолифат кунанд” [8].

Яке аз муҳимияти принсипи қонуният дар он ифода меёбад, ки иҷроӣ меъёрҳои муқарраргардидаи қонунгузории андоз (б.б. 7-9 КА ҚТ) дар раванди гузаронидани назорати андоз таъмин ва иҷро мегарданд. Моҳияти таъмин ва иҷроӣ талаботи муқаррарнамудаи қонунгузории андоз ифодагари амалӣ намудани ҷораҳои ҳатмии рафтор, яъне иштирокчиёни раванди гузаронидани андозро вазифадор ва уҳдадор менамояд, ки амалҳои муайяно иҷро намоянд. Масалан, муқаррароти м. 168 КА ҚТ мақомоти андозро уҳдадор менамояд, ки дуруст ҳисоб намудан, ба пуррагӣ ва дар муҳлати муқарраршуда ба буҷет пардохт гардидани андозҳоро назорат намояд, қонунгузории андози Ҷумҳурии Тоҷикистонро пурра ва дақиқ риоя намояд [8]. Ё ин ки дигар мисолҳо: ҳангоми гузаронидани санҷиши андоз андозсупоранда уҳдадор аст, ки ҳуҷҷатҳои баҳисобгирӣ андозиро, ки дар шакли электрони тартиб дода аст ба мақомоти андоз дар шакли қоғазӣ пешниҳод намояд (қ. 5. м. 51); тарҷумоне ки дар ҷараёни гузаронидани назорати андоз тибқи қонунгузорӣ ҷалб карда мешавад, уҳдадор мегардад, ки дар ҳолати даъвати шахси мансабдори мақомоти андоз ҳозир шавад ва

тарҷумаи ба ӯ вобасташударо дақиқан анҷом диҳад (м. 57 КА ҚТ); агар аз ҷониби мақомоти андоз дар доираи назорати камералӣ ҳолатҳои номутобикати дар ҳисоботи андозӣ андозсупоранда ошкор гардад, бо талаби мақомоти андоз он дар давоми 10 рӯзи тақвими аз санаи гирифтани огоҳинома аз ҷониби андозсупоранда бояд иҷро ва таъмин гардад ва ӯ ҳуҷҷатҳои асосноккунандаи тавзеҳоти пешниҳод карда шавад (қ. 4 ва қ. 5 м. 42 КА ҚТ). Чунин меъёрҳои ишорашуда хусусияти вазифадориро дар худ касб намуда, меъёрҳои дахлдори КА ҚТ-ро вобаста ба назорати андоз ҳатмӣ нишон медиҳад. Ба таври дигар гуем, иштирокчиёни раванди назорати андозро уҳдадор месозад.

Бо дарназардошти таҳлили принципҳои ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз метавон чунин принципҳои муҳимми онро, ки барои таъмини риояи қонуният асос мегарданд, муайян ва ба илми ҳуқуқи андозии кишвар пешниҳод намуд:

- кафолати ҳифзи судии ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии андозсупоранда ва намояндаи ваколатдори ӯ;
- риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда;
- ҳуҷҷатгузории натиҷаҳои назорати андоз;
- баробарҳуқуқии иштирокчиёни раванди назорати андоз;
- ҳамкорӣ ва мубодилаи иттилоотии мақомоти андоз бо андозсупоранда;
- фарзияи поквичдонии андозсупоранда;
- дуруст ва пурра ҳисоб намудани андозҳо;
- масъулияти мутақобилаи иштирокчиёни раванди назорати андоз;
- иҷрои ҳатмии талаботи қонунии мақомоти андоз аз ҷониби шахси санҷидашаванда ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои назорати андоз;
- риояи махфияти сирри андозсупоранда;
- гирифтани машварат ва маълумоти ройгон аз мақомоти андоз вобаста ба назорати андоз;
- гирифтани натиҷаҳои назорат ва санҷиши андозии анҷомдодашуда аз мақомоти андоз;
- талаби огоҳинома пеш аз гузаронидани санҷиши андоз;
- иштироки ғаёл дар раванди назорати андоз;
- пешниҳоди тавзеҳот аз рӯи натиҷаҳои назорат ва санҷиши андоз;
- талаби риояи қатъии қонунгузории андоз вобаста ба назорати андоз;
- ҷуброни зараре, ки дар натиҷаи қабули қарори ғайриқонунӣ, амал ва ӯ беамалии шахси мансабдори мақомоти андоз ҳангоми гузаронидани назорат ва санҷиши андоз расонида шудааст;
- мустақилона ислоҳ намудани хатогиҳо;
- ҷавобгарии тарафайн барои риоя нагардидани қонунгузории андоз.

Гарчанде, ки принципҳои пешниҳодшуда, дар адабиёти ҳуқуқии соҳавӣ мавриди васеъ таҳлил гардидаанд, вале дар қонунгузории андозии ҚТ пурра ва возеҳ иникос наёфтаанд. Онҳо дар меъёрҳои алоҳидаи КА ҚТ дар шакли умумӣ пешбинӣ гардидаанд. Ин ҳолат, ба андешаи мо, метавонад, дар амалияи ҳифзи ҳуқуқҳои андозсупоранда ҳангоми гузаронидани назорати андоз нофаҳми ва мушкилиҳоро ба бор оварад. Аз ин рӯ, мақсадноқ мешуморем, ки минбаъд, номгӯи принципҳои пешниҳодшуда, дар Кодекси андозии ҚТ дақиқан муайян карда шаванд. Зеро, муқаррар гардидани онҳо на танҳо ба кафолати риояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии

андозсупорандагон замина мегузоранд, балки ба таъмини мукамал ва саривактии ба
бучет ворид шудани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ мусоидат менамоянд.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Грачева Е.Ю. Правовое регулирование финансового контроля в Российской Федерации: проблемы и перспективы : монография. М., 2013. С. 194-195.
2. Гафурзода А.Д., Рустамзода Ҷ.Ю. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе: Матбааи АИДПҶТ, 2022. – 360 с.
3. Гаюров Ш.К. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири дотсент Шонасридинов Н.Ш. – Душанбе, «Сино». 2005. – 216 с.
4. Гафурзода А.Д., Саъдиев И.З. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «Нӯшбод», 2021. – 416 с.;
5. Дадашев А.З. Налоговый контроль в Российской Федерации : учебное пособие М., 2023. С. 13-14.
6. Козырин А.Н. Введение в российское налоговое право: Учебное пособие / А. Н. Козырин. — М.: Институт публично-правовых исследований, 2014. — 304 с.
7. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994, бо тағйири иловаҳои 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. – Душанбе, 2016. – 136 с.
8. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, № 1844. [Захираи электронӣ] // URL : [http : // mmk . tj](http://mmk.tj) . (санаи дастрасӣ: 27.07.2024).
9. Курбатов Т.Ю. Правовые формы и методы налогового контроля: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2015. – 231 с.
10. Козлов Н.А. Защита прав налогоплательщика в ходе налогового контроля: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2020. – 260 с.
11. Ногина О.А. Налоговый контроль: вопросы теории. – СПб, 2002. – С.71-74.
12. Попов В.В. Защита прав и законных интересов субъектов правоотношений в сфере налогообложения: вопросы теории и практики: дис. ... док. юрид. наук. – Саратов., 2011. – С. 19.
13. Рустамзода Д.Ю. Государственный финансовый контроль в сфере бюджетных отношений Республики Таджикистан: организационно-правовые основы : монография под. ред. Е.Ю. Грачевой. — Москва : Проспект, 2021. — 235 с.
14. Соибов З.М. Идоракунии давлатии ғайрифаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти ҳуқуқии маъмурӣ: дис. ... док. илм. ҳуқуқ. – Душанбе., 2023. – 446 с.
15. Сомонаи асосии Суди олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Речаи дастрасӣ: <http://https://www.sud.tj>. (санаи дастрасӣ: 27.08.2024).
16. Турчина О.В. Правовое регулирование налогового контроля в Российской Федерации: пути совершенствования: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – 178 с.
17. Табарзода Д.Р. Танзими ҳуқуқии назорати андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе., 2024. – 200 с.
18. Ҳайтов С.П. Принсипҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии танзимкунандаи муносибатҳои ҳуқуқи андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷаллаи академияи ҳуқуқ. №4 (28). 2018. С. 64–67. С. 64.
19. Ҳуқуқи андоз: китоби дарсӣ. Нашри сеюм / Муҳаррири масъул доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ш.М. Исмоилов. – Душанбе: Нашриёти «Полиграф-групп», 2022. – 536 с.

20. Ҳуқуқи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ / Зери назари номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сангинов Д.Ш. – Душанбе, 2017. – 310 с.

**ПРИНЦИПЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКА ПРИ
ПРОВЕДЕНИИ НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

РУСТАМЗОДА ДЖУМАБЕК ЮНУС,

кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой административного и
финансового права юридического факультета Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира, 33.

Тел.: (+992) 939-27-10-10. E-mail: sirochiddin.rustamov@mail.ru

НУРМАТОВ ДЖОНИБЕК ЗОИРДЖОНОВИЧ,

Соискатель кафедры административного и финансового права юридического факультета
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Насира, 33.

E-mail: jonibek_n93@mail.ru

Данная статья посвящена вопросу о принципах защиты прав налогоплательщика при проведении налогового контроля в Республике Таджикистан. Авторы отмечают, что принципы защиты прав налогоплательщика при проведении налогового контроля получили широкое распространение в деятельности налоговых органов и налогоплательщиков и по существу выражены в нормах налогового законодательства. По мнению авторов, применение принципов защиты прав налогоплательщика способствует обеспечению полного и своевременного поступления налогов в бюджет. В связи с этим, авторы отмечают, что принципы защиты прав налогоплательщика, изложенные в нескольких статьях Налогового кодекса РТ, обязывают участников налоговых отношений сотрудничать в рамках налоговых отношений в целях соблюдения налогового законодательства Республики Таджикистан. Авторы в результате проведенных исследований приходят к выводу, что перечень принципов защиты прав налогоплательщиков должен быть четко определен в Налоговом кодексе РТ. Ведь их установление не только закладывает основу для обеспечения соблюдения прав и законных интересов налогоплательщиков, но и способствует обеспечению полного и своевременного поступления налогов и других обязательных платежей в бюджет.

Ключевые слова: равноправный, принцип, проверка, налогоплательщик, контроль, объект, отношение, деятельность, обязанность, законодательство, практика, страна, наука, классификация, финансовое право, государство.

**PRINCIPLES OF PROTECTION OF TAXPAYER'S RIGHTS DURING TAX
CONTROL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

RUSTAMZODA JUMABEK YUNUS,

candidate of juridical sciences, associate professor, head of the department of administrative
and financial law at the law faculty of the Academy of public administration under the President of
the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Nosira street, 33.

Tel.: (+992) 939-27-10-10. E-mail: sirochiddin.rustamov@mail.ru

NURMATOV JONIBEK ZOIRJONOVICH,

Candidate of the department of administrative and financial law of the faculty of law of the Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir street, 33. E-mail: jonibek_n93@mail.ru

This article is devoted to the issue of principles of protection of taxpayer rights during tax control in the Republic of Tajikistan. The authors note that the principles of protection of taxpayer rights during tax control have become widespread in the activities of tax authorities and taxpayers and are essentially expressed in the norms of tax legislation. According to the authors, the application of the principles of protection of taxpayer rights helps to ensure full and timely receipt of taxes to the budget. In this regard, the authors note that the principles of protection of taxpayer rights set out in several articles of the Tax Code of the Republic of Tajikistan oblige participants in tax relations to cooperate within the framework of tax relations in order to comply with the tax legislation of the Republic of Tajikistan. As a result of the research, the authors come to the conclusion that the list of principles of protection of taxpayer rights should be clearly defined in the Tax Code of the Republic of Tajikistan. After all, their establishment not only lays the foundation for ensuring compliance with the rights and legitimate interests of taxpayers, but also helps to ensure full and timely receipt of taxes and other mandatory payments to the budget.

Key words: equal, principle, check, taxpayer, control, object, relationship, activity, duty, legislation, practice, country, science, classification, financial law, state.

Муқарриз: *Ғафурзода А.Д., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

УДК: 351.746.5

**ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВЫХ ОСНОВ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ
ПРАВОПОРЯДКА В ОБЛАСТИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

РУСТАМЗОДА МУХАМАДАЛИ РУСТАМ,

к.ю.н., судья Военного суда Душанбинского гарнизона, полковник юстиции, Адрес:
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, район Шохмансур-2, улица
Х.Дехлави 57 E-mail: Duden73@bk.ru, тел: 918777707

НЕМАТОВА ПАРВИНА МУХАМАДАЛИЕВНА,

к.э.н., заведующий отделом Южной и Восточной Азии Института изучения проблем
государств Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана. Адрес:
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33. E-mail:
p.nematova@bk.ru, тел: 918835200

В настоящей статье рассматриваются вопросы правового регулирования и формирование правовых основ создание цифровой экономики в Республике Таджикистан, который был определен Основателем мира и национального единства, Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан, уважаемым Эмомали Рахмоном как основное направление развитие таджикской экономики на последние пять лет. Особый акцент в статье делается на правовое регулирование искусственного интеллекта в Таджикистане, концептуальные основы которого были заложены в Стратегии развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан на период до 2040 года. Особо отмечается, что наряду с формированием правовых основ использования информационно-коммуникационных технологий, указывается на необходимость обеспечения законности и правопорядка в процессе внедрения и использования информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, цифровая экономика, информационно-коммуникационные технологии, искусственный интеллект, законность, правопорядок.

XXI в. ознаменовал собой новый этап развития науки и технологии, в особенности в области информационно-коммуникационных технологий. В настоящее время информационно-коммуникационные технологии практически используются во всех областях общественной жизни. Это ознаменовало переход человечество в новую эпоху, а именно цифровую эпоху. В настоящий момент цифровые технологии захватили практически все области человеческой жизнедеятельности и внедрены во все области общественной жизни. Особа его роль в настоящее время в области экономики. Поэтому Основателем мира и национального единства, Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан, уважаемым Эмомали Рахмоном 2025-2030 гг. в Таджикистане были объявлены «Годами развития цифровой экономики и инноваций». В этих условиях право как основной социальный регулятор становится важным инструментом обеспечения правовых основ построения национальной цифровой экономики. Это исходит непосредственно из задач поставленных Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном в своем послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики» от 28 декабря 2024 г., где отмечалось: «Таджикистан идет устойчивыми шагами по пути перехода к цифровизации сфер национальной экономики во имя обеспечения прозрачности финансово-экономических отношений. В следующие 5 лет для продвижения цифровой экономики необходимо уделять первостепенное внимание следующим направлениям: Первое, оперативное

совершенствование правовых основ и принятие необходимых документов в направлении перехода на цифровую экономику» [1, С. 8].

Из выступления Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона следует, что праву отводится важная (инструментальная) роль в развитии цифровой экономики. Нормативное регулирование поставлено на первое место среди пяти базовых направлений ее развития. В нормативно-правовом обеспечении нуждается большинство мероприятий, которые планируется реализовать в целях «формирования новой регуляторной среды, обеспечивающей благоприятный правовой режим для возникновения и развития современных технологий, а также для осуществления экономической деятельности, связанной с их использованием (цифровой экономики)». Таким образом, право предстает как средство, но не объект цифровизации. Это значит, что в последующие 5 лет Правительству Республики Таджикистан совместно с Маджлиси Оли Республики Таджикистан придется не только создать общую инфраструктуру цифровой экономики, но также заложить его правовые основы, которые создадут благоприятные правовые условия для эффективного осуществления поставленных Лидером нации задач и создать условия для установления правопорядка в этой сфере.

Давайте рассмотрим, какие законодательные нормативные правовые акты придется разработать Правительству Республики Таджикистан и представить их для принятия в парламент страны, или же какие подзаконные нормативные правовые акты придется разработать и принять самому Правительству Республики Таджикистан.

Правовое обеспечение развития цифровой экономики в Таджикистане планируется осуществлять путем: во-первых, формирования новой системы законодательства, т.е. принятие совершенно новых нормативных правовых актов, которые будут регулировать сферу цифровой экономики и новаций; во-вторых, совершенствования правового регулирования, т.е. модернизации уже существующих нормативных правовых актов, которые тем или иным образом касаются сфер цифровой экономики и инноваций; в-третьих, гармонизации законодательства с международным правом, т.е. приведение в соответствие внутригосударственное законодательство с международным правом, который регулирует вышеуказанную сферу и которое ратифицировало или присоединилось к ним Республика Таджикистан. Таким образом, формирование правовых основ цифровой экономики мы видим в трех направлениях.

Формирование правовых основ правового регулирования общественных отношений в целях реализации и создания правовых условий для цифровой экономики предполагает принятие значительного числа нормативных правовых актов, которые, по сути, должны перенастроить право на решение определенных этим документом задач. Своего рода «цифровая прививка» будет сделана гражданскому, трудовому, административному, уголовному и многим другим отраслям права, а также нормативным комплексам, регулирующим общественные отношения в сфере медицины, информации и информатизации и др. Следовательно, будет увеличиваться количество юридических норм, обеспечивающих необходимую регуляцию и перенастройку. Очевидно, эти нормы будут иметь сквозное для отраслей права проникновение и действие.

На современном этапе в условиях следующего этапа научно-технического прогресса, стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий правовое регулирование этой сферы требует новых подходов и изучение практически нового правового пространства, а именно в виртуального пространства, например –

Интернет. Проблематику и методы правового регулирования общественных отношений в виртуальном пространстве уже начали исследовать таджикские ученые в своих научных исследованиях [4, С. 544-548]. На сегодняшний день это проблематика не только не нашла своего правового решения и сформированы правовые основы совершенно нового формата общественных отношений, но с каждым днем становится все актуальнее и сложнее, так как это область стремительно развивается. Например, можем сказать об искусственном интеллекте. На эту проблематику и актуальность правового регулирования области искусственного интеллекта указали также российско-таджикские ученые. Так, А.Х. Маликова, А.А. Модина, отмечают, что с 1 июля 2020 года в Москве проводится эксперимент по установлению правового режима, связанного с разработкой и внедрением технологий искусственного интеллекта [2, С.21]. Правовую основу этого правового режима составил Федеральный закон Российской Федерации «О проведении эксперимента по установлению специального регулирования в целях создания необходимых условий для разработки и внедрения технологий искусственного интеллекта в субъекте Российской Федерации – городе федерального назначения Москве»

Так, что можно сказать по поводу авторов, которые придерживаются той позиции, что правовое регулирование сферы информационно-коммуникационных технологий применяется только в процессе регуляции нестандартных жизненных ситуаций или в условиях общемировых катаклизмов? В некотором отношении авторы правы. На примере, искусственного интеллекта, который достаточно новое явление в системе объектов правового регулирования это позиция находит свое научное обоснование. На сегодняшний день даже страны с передовой технологией такие, как Китай, США, Япония, Южная Корея и другие которые имеют огромные достижения в области искусственного интеллекта, на законодательном уровне не урегулировали системы правоотношений в этой области. Посмотрим на статистику. Наибольшее количество патентных заявок на изобретения в области искусственного интеллекта имеют компании IBM (8290 изобретений), Microsoft (5930 изобретений), Toshiba (5223 изобретения), Samsung (5102 изобретения) и NEC (4406 изобретений) [5]. Исключение составляет только Евросоюз, который принял соответствующий регламент. Другие мировые державы до сих пор не урегулировали эту систему отношений. На сегодня разработки в области искусственного интеллекта просто огромны. Основная доля разработок и подача заявок на международные патенты приходится на долю электроники и информационно-коммуникационных технологий. Соответственно правовое регулирование этой области особо актуально. Каким же образом будет осуществлено правовая регуляция? Конечно, путем правового эксперимента.

Республика Таджикистан как динамично развивающаяся государство наряду с традиционными направлениями развития экономики, также взяла ориентир на инновационное составляющее. В настоящее время, развитие экономики основано на 4 ключевых направлениях. Это: 1) выход из коммуникационного тупика; 2) обеспечение продовольственной безопасности; 3) обеспечение энергетической независимости и 4) ускоренная индустриализация экономики. Все эти 4 направления имеют в своем содержании инновационное составляющие и применение современных информационно-коммуникационных технологий, в том числе с применением искусственного интеллекта. Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 сентября 2022 г., № 483 утверждена «Стратегия развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан на период до 2040 года». Основной целью

Стратегии на период его реализации является увеличение доходов в результате внедрения технологий искусственного интеллекта до 5 процентов валовой внутренней продукт. В настоящей стратегии также предусмотрено разработка нормативных правовых актов и конкретизация понятия искусственного интеллекта в условиях Республики Таджикистан; создание правовых условий для доступа к информации, собираемой государственными органами; установление правовых и этических рамок использования искусственного интеллекта. Правотворческая деятельность и обеспечение правопорядка в этой области это дело будущего. Согласно, Стратегии развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан на период до 2040 года, утвержденного постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 сентября 2022 г., № 483 правовое обеспечение и установление правопорядка в области искусственного интеллекта будет проходить в следующих направлениях:

- разработка проекта Закона Республики Таджикистан "Об искусственном интеллекте", определяющего основы государственного регулирования в этой сфере;
- внесение изменений и дополнений в законы и кодексы, касающиеся правовой охраны искусственного интеллекта и связанных с ним отношений;
- разработка правил использования искусственного интеллекта в различных сферах, определение механизмов использования искусственного интеллекта в деятельности государственных органов, механизмов использования источников информации, разрешения споров, его правовой защиты и других аспектов;
- приведение национальных стандартов в соответствие с международными стандартами и механизм заключения международных договоров по искусственному интеллекту;
- разработка национальных правил и стандартов оценки ценности объектов искусственного интеллекта для коммерциализации и управления;
- разработка эффективных механизмов учета и внедрения результатов искусственного интеллекта в производство. Вышеприведенное положение государственной стратегии ещё раз доказывает наше предположение, что формирование правовых основ внедрения и использования информационно-коммуникационных технологий будет идти в трех направлениях, а именно принятие новых нормативных правовых актов, модернизация уже существующих и приведение в соответствие действующих нормативных правовых актов к признанным Республикой Таджикистан международным актам.

Стремительное внедрение современных информационных технологий в развитие экономики указывает на то, что Центральная Азия станет новой площадкой, где будут заложены основы широкого применения искусственного интеллекта в социально-экономической сфере общественной жизни. Так, Президентом Республики Таджикистан, уважаемым Эмомали Рахмоном на 79-ой сессии ассамблеи ООН было инициировано Генеральной Ассамблеи следующей сессии принять специальную резолюцию о роли искусственного интеллекта в создании новых возможностей для развития социально-экономических сфер и ускорения достижения Целей устойчивого развития в Центральной Азии [3]. Отсюда правовое регулирование сферы искусственного интеллекта в странах Центральной Азии вопрос времени и осуществление правовых экспериментов в этой области неизбежны, так мировая практика правового урегулирования настоящей отрасли практически нулевая.

Необходимо сказать, что практика развитых государств, которые имеют богатый опыт внедрения информационно-коммуникационных технологий, в том числе искусственного интеллекта свидетельствуют о том, что они могут использоваться не

только в пользу, но и в преступных целях (например, хакерские взломы или атаки, распространение личных данных в виртуальном пространстве и многие другие), которые могут нанести вред человеку, обществу и государству в целом. Отсюда, встает проблема обеспечения законности и правопорядка в этой области. Обеспечение правопорядка в области информационно-коммуникационных технологий, в том числе искусственного интеллекта является не только важным, но и обязательным, так как на современном этапе это область не только стремительно развивается, но она также стала объектом внимания лиц, преследующие совсем незаконные цели и использующие информационно-коммуникационные технологии в своих личных корыстных целях. Поэтому, обеспечение правопорядка наряду с его правовым регулированием является одним из ключевых задач государства в настоящей области.

Обеспечение правопорядка в данной области должна осуществляться всеми традиционными доступными для современной юридической науки формами и методами. Однако, наряду с этим есть и современные методы, которые присущи только области информационно-коммуникационных технологий, в том числе и искусственного интеллекта. Это, методы и формы обеспечения информационной безопасности, которые также должны быть урегулированы действующим законодательством республики и быть сформированы их правовые основы.

Следует отметить, что не только есть необходимость их правового регулирования и установления правопорядка в области информационно-коммуникационных технологий, но и сами информационные технологии эффективно обеспечивают правопорядок в обществе. Иначе говоря, информационные технологии выступают эффективным механизмом и формой установления правопорядка в обществе, о чем свидетельствует проект «Безопасный город», реализуемый в столице Республики Таджикистан, т.е. в Душанбе. Этот проект уже доказал свою эффективность и экономическую рентабельность.

Таким образом, информационные технологии благодаря эффективной информационной политике Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона становится основным атрибутом всех отраслей общественной жизни таджикского народа и их роль в правовой жизни государства и общества, становится все более очевидной. Их внедрение в жизнь общества в рамках права начинается с обеспечения правовых основ и правового регулирования, постепенно переходящий в создание правовых условий для последующего их развития в рамках различных сфер общественной жизни. После формирования правовых основ, обеспечение правопорядка в этой области является одним из ключевых задач государственных органов, осуществляющих надзор за внедрением и использованием информационных технологий в общественную жизнь, чтобы отдельные лица не использовали информационные технологии в личных целях и во вред человеку, обществу и государству в целом.

**ТАШАККУЛИ ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚӢ ВА ТАЪМИНИ ТАРТИБОТИ
ҲУҚУҚӢ ДАР СОҲАИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

РУСТАМЗОДА МУҲАМАДАЛИ РУСТАМ,
номзади илмҳои ҳуқуқ, судия Суди ҳарбии гарнизони Душанбе,

НЕМАТОВА ПАРВИНА МУҲАМАДАЛИЕВНА,

н.и.и., мудири шуъбаи Осиёи Чанубӣ ва Шарқии Институти омуӯзиши масъалаҳои давлатҳои
Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 33.
E-mail: p.nematova@bk.ru, тел: 918835200.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои танзими ҳуқуқӣ ва ташаққули асосҳои ҳуқуқии бунёди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун самти асосии рушди иқтисодиёти Тоҷикистон дар панҷ соли охир муайян гардидаанд, баррасӣ шудааст. Дар мақола ба танзими ҳуқуқии зеҳни сунъӣ дар Тоҷикистон, ки асосҳои концептуалии он дар Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 гузошта шудааст, таваҷҷуҳи хоса зоҳир шудааст. Махсусан қайд карда мешавад, ки дар баробари ташаққули асосҳои ҳуқуқии истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, зарурати таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар раванди ҷорӣ ва истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ зикр гардидааст.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, зеҳни сунъӣ, қонуният, ва тартиботи ҳуқуқӣ.

FORMATION OF LEGAL FRAMEWORK AND ENSURING LAW AND ORDER IN THE FIELD OF DIGITAL ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

RUSTAMZODA M. R.,

candidate of legal sciences, judge of the Military Court of the Dushanbe garrison

NEMATOVA PARVINA MUHAMADALIEVNA,

candidate of economic sciences. head of the Department of South and East Asia, Institute for the Study of Problems of Asian and European States, National academy of Sciences of Tajikistan,
Address: 734025, Republic of Tajikistan, c. Dushanbe, av. Rudaki 33.

Email: p.nematova@bk.ru, phone: 918835200

This article examines the issues of legal regulation and the formation of a legal framework for the creation of a digital economy in the Republic of Tajikistan, which was defined by the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon as the main direction for the development of the Tajik economy over the past five years. Particular emphasis in the article is placed on the legal regulation of artificial intelligence in Tajikistan, the conceptual foundations of which were laid down in the Strategy for the Development of Artificial Intelligence in the Republic of Tajikistan for the period up to 2040. It is especially noted that along with the formation of a legal framework for the use of information and communication technologies, the need to ensure legality and law and order in the process of implementation and use of information and communication technologies is indicated.

Key words: Republic of Tajikistan, digital economy, information and communication technologies, artificial intelligence, legality, law and order.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, 28 декабри соли 2024. Душанбе: “Шарқи Озод”, 2025.- 40 с;
2. Модина А.А., Маликова А.Х. Правовой эксперимент в юридической науке и практике // International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol. 10-4 (49), 2020. – С. 20-22.

3. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на 79-й сессии Ассамблеи ООН // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.president.tj/event/speeches/47779> (Дата обращения: 28.09.2024 г.);
4. Нематов А.Р., Абдуджалилов А.А. Теория, практика и техника электронного договорного права // Юридическая техника.– Н. Новгород, 2021.– № 15.– С. 544-548;
5. Стратегия развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан на период до 2040 года // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php?showdetail=&asosi_id=26592 (Дата обращения: 28.09.2024 г.).

ТДУ: 656.073

**ҶАВОБГАРИИ МАДАНИ-ҲУҚУҚИИ ТАРАФҲОИ ШАРТНОМАИ ҲАМЛУ
НАҚЛИ БОР ТАВАССУТИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ**

АБДУҒАНИЗОДА БАХТИЁР АБДУҒАНИ,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи маданӣ ва иқтисодии факултети ҳуқуқшиносии Академияи
идоракуни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.
E-mail: bakt0820@mail.ru

Дар мақолаи мазкур ҷавобгариӣ молумулкии тарафҳои шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ дар доираи назарияҳои илмӣ ва муқаррароти қонунгузориҳои милли ва байналмилалӣ, инчунин санадҳои зерқонунӣ дар самти мазкур мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф аҳамияти ҷавобгариӣ молумулкии тарафҳои шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ муҳим ва аввалиндараҷа зикр намуда, доир ба мафҳум, моҳият ва унсурҳои он инчунин вобаста ба ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои тарафҳои шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ тақлиф ва назарияҳои асоснок пешниҳод намудааст.

Барои таъмини ҳадафҳои асосии фаъолияти оператори миллии боркашон дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ нақши ҷавобгариӣ молумулкии тарафҳои шартнома муҳим мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соҳа сол аз сол сифати хизматрасониҳоро баланд бардошта, талаботи бозори ҳамлу нақли борро қонеъ карда истодааст.

Калидвожаҳо: ҷавобгарӣ; ҷавобгариӣ маданӣ, молумулкӣ; тарафҳо; шартнома; ҳамлу нақл; бор; нақлиёти автомобилӣ; қонунгузорӣ; боркашонӣ; мусофиркашонӣ; ҳуқуқ; уҳдадорӣ.

Таҳти маҷбурияти давлатӣ аз тарафи ҳуқуқвайронкунандагон иҷро гардидани уҳдадорӣҳоро ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ меноманд. Ҷавобгарӣ ба маънои ҳуқуқиаш ҷавобгарӣ барои ҳуқуқвайронкунӣ мебошад.

Ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ ҳама вақт бо маҳрум намудани манфиатҳои шахсӣ, молумулкӣ ё маҳдуд намудани онҳо вобастагӣ дорад. Ин маҳрумкунӣҳо аксуламали табиӣи ҷамъият, давлат ва зараре мебошад, ки шахси ҳуқуқвайронкунанда ба дигарон расонидааст. Ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ ба навъҳои зерин ҷудо мешавад: ҷавобгариӣ маъмурӣ, интизомӣ, маданӣ ва ҷиноятӣ.

Дар соҳаи ҳамлу нақли бор ва мусофиркашонӣ бисёр вақт ҳуқуқвайронкунӣҳо ва ихтилофоте сар мезананд, ки сабабҳои гуногун доранд ва бояд дар меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ инъикоси баробарвазни ҳешро пайдо намоянд. Ҳимоят шудани ҳуқуқҳои субъективии мусофиркашон ва контрагентҳои он аз бисёр ҷиҳат ба самарабахшии институти ҷавобгариӣ ҳуқуқи граждани вобаста аст[11.С-3].

Бояд тазаққур дод, ки ҷавобгарӣ аз рӯйи шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ яке аз намудҳои ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Вобаста ба падидаи ҷавобгарӣ дар давраҳои гуногуни инкишофи ҳуқуқи маданӣ муҳаққиқони варзидаи соҳа ақидаҳои ҳешро баён намудаанд.

Қобили зикр аст, ки дар КНА ҚТ масъалаҳои ҷавобгариӣ молумулкии тарафҳои шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ дар шакли масъулият барои риоя накардани талаботи қонунгузорӣ дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ дар боби 17 пешбинӣ гардидааст.

Дар асоси қисми 1 м. 122 Кодекси мазкур пешбинӣ шудааст, ки интиқолдиҳандагон, борфиристонандагон, боргирандагон ва мусофирон, ки аз хизматрасонии ҳамлу нақли мусофирон ва бағоч, бор, хизматрасонии объектҳои инфрасохтори нақлиётӣ, хизматрасонии нақлиётӣю экспедитсионӣ, воситаҳои

нақлиёти автомобилии ба ичора ё ба киро додашуда истифода мебаранд, дар ҳолати риоя накардани талаботи пешбинишудаи КНА, КМ ва санадҳои дигари меъёрии ҳукукии ҚТ дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ масъул мебошанд. Масъулият барои риоя накардани талаботи шартномаҳое, ки ҳангоми ташкил ва амалӣ намудани фаъолият дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ баста шудаанд, бо чунин шартномаҳо ва муқаррароти қонунгузори ҚТ танзим карда мешавад.

Дар баробари ин, доир ба масъулияти тарафҳои шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ дар Кодекси мазкур масъалаҳои зерин: масъулияти интиқолдиҳанда барои гум кардан, камомад ва зарар дидани (вайрон шудани) бор (м. 124), андозаҳои масъулияти борфиристонанда ва боргиранда ҳангоми ҳамлу нақли бор (м. 125), масъулият барои риоя накардани муҳлати расонидани бор (м. 126), озод намудан аз масъулият барои гум шудан, камомад ва зарар дидани (вайрон шудани) бор (м. 127), ҳисоб кардани камомади бор (м. 128), масъулият барои аз муҳлати муқарраршуда зиёд боздоштани воситаҳои нақлиёти автомобилии барои боркунӣ ва ё борфарорӣ пешниҳодшуда (м. 129), масъулият барои нодуруст нишон додани номгӯӣ бор дар ҳуҷҷатҳои молиқона нақлиётӣ ё ба таври номатлуб ба расмият даровардани онҳо (м. 130), масъулият барои пешниҳоди боре, ки ҳамлу нақли он манъ аст (м. 131) ва масъулият барои риоя накардани қоидаҳои интиқоли бори хатарнок (м. 132) пешбинӣ гардидаанд.

Яъне дар муқаррароти Кодекси мазкур тартиб, шакл, андоза ва дигар механизмҳои амалӣ гардонидани ҷавобгарии молу мулкӣ тарафҳои шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ танзим гардидааст.

Ҳамчунин, дар асоси муқаррароти м. 134 КНА ҚТ пешбинӣ гардидааст, ки масъулияти интиқолдиҳандагон, борфиристонандагон, боргирандагон ҳангоми ҳамлу нақли борҳо бо санадҳо ё қайдҳо дар борхатҳои молиқона нақлиётӣ, роҳхатҳо, ҳангоми ҳамлу нақли мусофирон ва бағоч бошад, бо санадҳо ё қайдҳо дар роҳхат тасдиқ карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки чора ва ҳаҷми ҷавобгарӣ, инчунин асоси татбиқи он нисбати борфиристанда, борқабулкунанда ва интиқолдиҳанда фарқ менамоянд. Қонунгузори нақлиётӣ барои интиқолдиҳанда нисбатан вазъи афзалиятноки ҳукуқи маданиро дар фарқият аз борфиристанда ва борқабулкунанда муқаррар намудааст.

Интиқолдиҳанда барои гум кардан, камомад ва зарар дидани (вайрон шудани) бағоч ё бор аз лаҳзаи қабули он барои ҳамлу нақл ва то лаҳзаи расонидани он ба боргиранда ва ё ба шахси дигари барои қабули бор ё бағоч ваколатдор дар нуктаи таъинот масъул мебошад, агар исбот накунад, ки гум шудан, камомад ва зарар дидани (вайрон шудани) ба бағоч ё бор бо гуноҳи ӯ содир нашудааст.

Интиқолдиҳанда барои амалҳо ё камбудии худ, инчунин амалҳо ва камбудии ронандагон ё ҳайати дигари кормандони худ, ки аз хизматхояшон барои иҷрои уҳдадорӣҳои аз шартномаи ҳамлу нақл бармеомада истифода мебаранд, масъулияти пурра дорад.

Интиқолдиҳанда аз ҷавобгарӣ барои гум шудан, камомад ва зарар дидани (вайрон шудани) бағоч ё бор озод карда мешавад, агар гумшавӣ ва ё осеб дидани бор бинобар доштани нуқсони ҳуди бағоч, бо таваккали дар он мавҷуд будани моддаҳои зудвайроншаванда, барои ҳамлу нақл хатарнок ё дар натиҷаи ҳолатҳое, ки интиқолдиҳанда сарфи назар аз андешидани чораҳои зарурӣ натавонистааст нуқсонро бартараф созад ё оқибат бо гуноҳи мусофир рух дода бошад.

Интиқолдиханда зарарро барои гум кардан, камомад ва зарар дидани (вайрон шудани) бағоч ё бор ба андозаҳои зерин ҷуброн менамояд:

– арзиши бағоч ё бори гумшуда, камомад ва зарар дидани (вайрон шудани) дар ҳолати гумшавӣ ё камомади бағоч ё бор;

– маблағе, ки арзиши бағоч ё бор дар натиҷаи камомад ва зарар дидани (вайрон шудани) бағоч ё бор ба он кам шудааст ё арзиши бағоч ё бор дар ҳолати имконнопазир будани барқароркунии бағоч ё бори зарардида (вайрон шуда);

– ҳиссаи арзиши эълоншудаи бағоч ё бор, ки ба қисми бағоч ё бори камомад ё зарардида (вайрон шуда) мувофиқ мебошад, дар ҳолати камомад ва зарар дидани (вайрон шудани) бағоч ё бори бо арзиши эълоншуда барои ҳамлу нақл супоридашуда;

– арзиши эълоншуда дар ҳолати гумшавии бағоч ё бор, инчунин имконнопазир будани барқарорсозии бағоч ё бори бо арзиши эълоншуда барои ҳамлу нақл супоридашуда.

Интиқолдиханда дар баробари ҷуброни зарари муқарраргардидае, ки дар натиҷаи гумшавӣ, камомад ё зарар дидани (вайрон шудани) бағоч ё бор ба амал омадааст, маблағи барои ҳамлу нақли бағоч ё бор гирифтаашро бармегардонад.

Агар интиқолдиханда исбот намояд, ки арзиши эълоншудаи бағоч ё бори гумшуда ё зарардида аз арзиши воқеӣ зиёд аст, интиқолдиханда зарарро ба андозаи арзиши аслии бағочи гумшуда ё зарардида ҷуброн менамояд.

Гумшавӣ, камомад ва зарар дидани (вайрон шудани) пул, ашёи қиматбаҳо, коғазҳои қиматнок ва ашёи дигари махсусан арзишнок (асарҳои санъат, ашёи атиқа ва дигар мероси таърихӣ фарҳангӣ), ки дар бағоч нигоҳ дошта мешаванд, аз ҷониби интиқолдиханда тибқи тарифҳои муайянгардидаи ҳамлу нақли бағоч бо арзиши эълоншуда танҳо дар ҳолате ҷуброн карда мешаванд, ки арзиши онҳо аз ҷониби мусофир эълон шуда бошад.

Барои пуррагӣ ва бе зарар нигоҳ доштани бори дастӣ, ба истисноӣ ҳолатҳои садамаҳои роҳу нақлиётӣ, мусофир масъул мебошад.

Дар бисёр маврид масъулияти интиқолдиханда ба мавҷудияти гуноҳи ӯ вобаста буда, андозаи масъулияти интиқолдиханда бо ҷуброни зарари воқеӣ маҳдуд карда мешавад. Дар сурати пурра ё қисман гум шудани бор ё вайрон шудани он ки аз лаҳзаи барои интиқол қабул кардани бор то лаҳзаи тахвили он рух додааст, инчунин барои таъхир дар расонидани бор интиқолдиханда ҷавобгар аст. Аммо интиқолдиханда аз масъулият озод карда мешавад, агар ӯ бо айби аризадиханда мавҷуд набудани гуноҳашро нисбат ба предмети даъво исбот намояд, нуқсони хоси бор ё ҳолатҳоро, ки аз онҳо канорагирӣ карда наметавонистанд ё оқибатҳои содиркардаи ӯ исбот намояд. пешгирӣ карда натавонист.

Борфиристанда барои ба таъхир андохтани воситаҳои нақлиёти барои боркунӣ пешниҳодшуда, дар шакли пардохти ҷарима масъул аст.

Боргиранда вазифадор аст, агар дар қонунгузорӣ тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, бори ба суроғи ӯ расидаро аз ташкилоти нақлиётӣ қабул ва барорад, инчунин маблағи нопурраро аз ҷониби борфиристанда ҷуброн намояд. Агар борфарорӣ ба зиммаи боргиранда гузошта шуда бошад, вай бояд дар муҳлати муқарраршуда бо воситаҳои худӣ ӯ дуруст ба ҷо овардани кори борфарориро таъмин намояд [1. С. 148-149].

Ҳар як тарафи шартномаи ҳамлу нақл бояд он ҳолатҳоро исбот намоянд, ки ба онҳо ҳамчун асоси талабот ё эътирозӣ худ ҳавола менамоянд. Барои пешниҳоди бори манъгардида ҷиҳати ҳамлу нақл ё бори чораҳои махсусро талабкунанда аз борфиристанда, ба ғайр аз ҷуброни зиёни расонида, инчунин ҷарима тибқи меъёрҳои

танзими ҳамлу нақли бор ситонида мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар ОНА ҚТ, ки бо [қарори Ҳукумати](#) ҚТ аз 30 декабри соли 2009, №696[2] тасдиқ шудааст, доир ба масъалаҳои ҷавобгарии молумулкии тарафҳои шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ боби 18 (масъулият дар нақлиёти автомобилӣ) пешбинӣ гардидааст, ки бандҳои 518-604-ро дар бар мегирад.

Дар асоси банди 518 Оинномаи мазкур моликони автомобил, интиқолдиҳандагон ва мизочоне (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ), ки аз нақлиёти автомобилӣ, хизматрасониҳои нақлиёти экспедитсионӣ, воситаҳои нақлиёти автомобилӣ ба онҳо ба иҷора ё кироя додашаванда истифода мебаранд, дар сурати иҷро накардан ё нодуруст иҷро намудани уҳдадорӣҳо оид ба ҳамлу нақли борҳо тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ҷавобгар мебошанд.

Дар асоси нишондоди бандҳои 356-357 Оинномаи болозикр интиқолдиҳандаи автомобилӣ аз ҷавобгарӣ барои ба таъхир андохтани муҳлати расонидани бор озод карда мешавад, агар батаъхиргузори интиқол бо гуноҳи ӯ рух надода бошад. Инчунин, интиқолдиҳанда барои зараре, ки ба фиристанда ё гирандаи бор бо сабаби батаъхиргузорӣ расонида шудааст, агар чунин ҳолат рух дода бошад, ҷавобгар аст.

Бо дарназардошти муқаррароти банди 544 он пешбинӣ гардидааст, ки агар дар натиҷаи расонидани зараре, ки барои он интиқолдиҳанда ҷавобгар аст, сифати бор то андозае тағйир ёфта бошад, ки мувофиқи таъинот истифода бурда нашавад, гирандаи бор ё бағоч ҳуқуқ дорад, аз он даст кашад ва ҷуброни онро талаб намояд.

Ҳангоми ба интиқолдиҳанда барои ҳамлу нақл супоридани маблағҳои пулӣ, коғазҳои арзишнок, дигар борҳои гаронбаҳо интиқолдиҳанда барои зарари расондашуда, агар навъ ва арзиши бор нишон дода нашуда бошад дар доираи арзиши (нархи) эълонгардидаи бор ҷавобгар аст. Тарафҳои шартномаи интиқол метавонанд дар бораи муқаррар намудани андозаҳои бештари ҷуброн барои зарар мувофиқа кунанд.

Ҳамзамон, бояд қайд намуд, ки интиқолдиҳандаи автомобилӣ дар ҳолатҳои зерин аз масъулият барои гум шудан, хароб гардидан ё расидани зарар ба бор озод карда мешавад:

- бор дар автомобили (контейнери) бенуксон, бо мӯҳрмӯми дуруст борферистанда ва бори донабайъ бошад - бо тамғаи ҳифозатии дуруст, бастаҳо, мӯҳрмӯми дурусти борферистанда ё истехсолкунанда расидааст;

- камбуд, харобӣ ё зарари бор дар натиҷаи ҳолатҳои табиӣ вобаста ба ҳамлу нақл тавассути воситаи нақлиёти рӯкушода (бо сабаби боришот, шамол, хушкшавӣ ва ғайра) рух дода бошад;

- бор бо мушоияти экспедитори борферистанда (боргиранда) интиқол дода шуда буд;

- камомади бор аз меъёри камшавии табиӣ зиёд намебошад[3].

Дар Қоидаҳои ҳамлу нақли борҳо тавассути нақлиёти автомобилӣ[4] низ доир ба масъалаҳои ҷавобгарии молумулкии тарафҳои шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ муқаррароти дахлдор пешбинӣ гардидааст.

Боби 34 қоидаҳои мазкур ба масъалаи масъулияти интиқолдиҳандаи автомобилӣ ва таъинотчиҳои ҳамлу нақл ҳангоми ҳамлу нақли автомобилӣ дохилиҷумҳуриявӣ борҳо бахшида шудааст, ки доираи бандҳои 309-323-ро дар бар мегирад.

Тибқи муқарроти банди 309 қоидаҳои мазкур барои пешниҳод накардани бор ба ҳамлу нақли автомобилӣ, ҳамон миқдоре, ки дар таъиноти мувофиқашуда ё таъиноти яқдафъаинаи ба иҷро гирифта пешбинӣ шудааст, таъинотчиҳои автомобилӣ тибқи шартномаи тарафайн аз арзиши ҳамлу нақли нақлиёти автомобилӣ пешниҳодшударо

ба интиқолдихандаи автомобилӣ пардохт менамояд.

Барои сари вақт ба ҷои боргирӣ пешкаш накардани воситаи нақлиёти боркаш (бо таъхири аз 30 дақиқа то 2 соат тибқи вақти мувофиқашуда) интиқолдихандаи автомобилӣ ба таъинотчиӣ автомобилӣ мувофиқи шартҳои шартномаи дахлдор ҷарима месупорад. Агар таъхири воситаи нақлиёти боркаш зиёда аз 2 соатро ташкил диҳад, таъинот бо айби интиқолдихандаи автомобилӣ иҷроношуда маҳсуб меёбад ва ӯ мутобиқи банди 363 Қоидаҳои ҳамлу нақли борҳо тавассути нақлиёти автомобилӣ ҷавобгӯ доништа мешавад.

Дар асоси банди 314 қоидаҳои мазкур интиқолдихандаи автомобилӣ аз маъсулият барои гум шудан, камомад, осеб дидани бор дар чунин ҳолатҳо озод карда мешавад:

- бор дар воситаи нақлиёти боркаши коршояму бекамбудӣ бо тамғаҳои дурусту нокушодаи борфиристанда, борҳои донашумор бошад, бо тараи дуруст ё бенорасиӣ бастаю тамғаҳои борфиристанда оварда шуда бошад;

- камомад, осеб дидан ё зарари дигари бор вобаста ба ҳамлу нақли автомобилии борҳо тавассути воситаи нақлиёти боркаши бордонаш кушода, ки дар натиҷаи сабабҳои муқаррариву табиӣ рух додаанд;

- агар борро таъинотчиӣ ҳамлу нақли автомобилӣ мушоият карда бошад;

- агар камомади бор аз зарари муқаррарӣ зиёд набошад;

- агар гум шудан, камомад ё осеб дидани бор бо сабабҳои рух дода бошанд, ки ӯ имкони ислоҳ кардани онҳоро надошт ва ин сабабҳо ба ӯ дахл надоштанд. Дар ин сурат далелу бурҳон оварда, исбот кардан зарур аст.

Дар умум, агар тамоми санандҳои меъёрӣ-ҳуқуқии нақлиётро оид ба муҳлати пешниҳоди эътироз ё пешниҳоди даъво таҳлил намоем, ба чунин хулоса оmodан мумкин аст, ки онҳо характери маҳдуд (маҳсус) ва ҳуқуқпешгирикунанда доранд. Ҳангоми гузаронидани онҳо иштирокчиёни муносибат наметавонанд ҳуқуқ ва манфиатҳои вайронгардидаи худро ғимоя намоянд. Ин ҷо метавон ҳамоно асосҷоеро овард, ки ҳангоми баррасии норасоҳои ташкилии ҳуқуқи маданӣ ба назар расиданд.

Дар ин маврид, нисбати давомнокии муҳлат барои пешниҳоди эътироз ба боркаш ягон шубҳа ба вуҷуд намеояд. Дар робита ба ин масъала, муаллифони китоби дарсии ҳуқуқи граҷданӣ дуруст зикр намудаанд, ки муҳлати эътироз қисми таркиби воқеии шартӣ бавучудоии ҳуқуқ ба даъво нисбати боркаш мебошад[3. С. 209 – 210]. Гумон меравад, ки муҳлати маҳдуди тибқи қонунгузориӣ нақлиётӣ пешниҳодгардида, нисбатан ба ҳолати ғимоявӣ ва касбӣ боркашро мегузорад.

Ҳамин тавр, ҷавобгариӣ молумулқӣ дар шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ яке аз намудҳои ҷавобгариӣ шартномавӣ буда[12. С. 209-210], маъноӣ оқибати ногувори молумулқиро дорад, ки ҳамчун мучозот барои иҷро накардан ё иҷрои номуносиби уҳдадориӣ шартномавӣ татбиқ карда мешавад. Вай дар шакли ҷуброни зиёни расонида амалӣ мешавад, ки бояд тибқи принсипи «мутобиқати андозаи ҷавобгарӣ ба андозаи зиёни расонида» ҳисоб карда шавад.

Ба андешаи И.А. Иващенко масъулияти боркашон тибқи шартномаи ҳамлу нақли бор аз инҳо иборат аст:

- интиқолдиханда масъулияти маҳдуд дорад (фоидаи аз даст рафтари ҷуброн намекунад, балки танҳо барои зарари воқеӣ);

- агар бори гумшуда тибқи шартномаи ҳамлу нақли бори дорои арзиши эълоншуда барои ҳамлу нақл супорида шуда бошад, боркашон ба андозаи ҳамин арзиш ҷавобгар аст;

- дар сурати беҳавф будани бор (талаф, камомад, осеб) акти тижоратӣ (акти шакли умумӣ) тартиб дода мешавад, ки аз ҷониби ҳар ду тараф имзо карда мешавад.

Эҳтимолияти гунаҳгории интиқолдиханда: бори исботшуда ба дӯши ӯ аст;

– боркашон тибқи шартномаи боркашонӣ барои таъхир дар муҳлати таҳвили бор ҷавобгар аст [7. С. 2410 – 6070].

Муаллиф ҳамчунин чунин асосҳо барои озод кардани боркашон аз ҷавобгарӣ тибқи шартномаи ҳамлу нақли борро ибраз медорад:

– бо айби ирсолкунанда ё гирандаи мол;

– хосиятҳои махсуси табиӣ бор. Барои кашондани он бе нишон додани тадбирҳои махсус додани бор зарур аст. Зарар - маблағе, ки арзиши он коҳиш ёфтааст [7. С. 2410 – 6070].

Хусусиятҳои масъулияти борфиристанда ва боргиранда тибқи шартномаи ҳамлу нақли бор:

– дар ҳуҷҷати нақлиётӣ нодуруст нишон додани маълумоти бор;

– расонидани зарар ба воситаҳои нақлиёт (чуброни зарар);

– сари вақт набурдани бор аз истгоҳи (бандар) таъинот (дар шакли пули зиёд барои нигоҳдории бор);

– борфиристанда ва боргиранда барои таъхир дар борфарории бор ҷарима месупоранд.

Яке аз шартҳои муҳимми шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилро ин масъалаи ҷавобгарии тарафҳо ташкил медиҳад. Ҷавобгарии тарафҳо дар сурати риоя накардани шартҳои шартномаи басташуда масъулияти тарафҳоро нишон медиҳад [11. С.5-2].

Уҳдадорҳои боркашонӣ дар асоси қоидаҳои умумии ҳукуқи маданӣ доир ба ҷавобгарӣ танҳо ба ҳамон андоза татбиқ карда мешаванд, ки масъалаи дахлдор дар меъёрҳои оинномаҳои нақлиёт, кодексҳо ва дигар санадҳои, ки боркашониро танзим мекунанд, ба таври бояду шояд инъикос наёфта бошанд.

Таҳили ин меъёрҳо имкон медиҳад, ки ду гурӯҳи ҳолатҳои муайян карда шаванд, ки дар он хусусиятҳои масъулияти интиқолдиханда барои нарасонидани воситаҳои нақлиёт барои интиқоли бор мувофиқи аризаи (фармоиш) қабулшуда ё шартномаи дигар ва борфиристанда барои пешниҳод накардани бор ё бо сабабҳои дигар истифода накардани воситаҳои нақлиёти додашуда муайян карда мешавад. Аз ҷумла:

1) шартҳои масъулият;

2) характер, андоза ва шаклҳои масъулият [14. С. 54].

Ҷавобгарӣ барои нарасонидани воситаҳои нақлиёт ва истифода накардани воситаҳои нақлиёти додашуда хусусияти мутақобила дорад: борфиристанда дар назди боркашоне, ки бояд борро барои ҳамлу нақл супорад ва боркашон дар назди борфиристанда, ки уҳдадор аст борҳояшонро интиқол диҳад ҷавобгар аст.

Ҷавобгарӣ барои аз ҷониби интиқолдиханда пешниҳод накардани воситаҳои нақлиёт дар шакли ҷарима ба андозаи 20 фоизи маблағи барои ҳамлу нақли бор муқарраршуда, пешбинӣ карда мешавад [8. С. 117].

Таҷрибаи байналхалқӣ низ бояд дар ин маврид ба назар гирифта шавад. Тибқи аксари созишномаҳои байналмилалӣ ҳамлу нақл, ҷавобгарӣ ба зиммаи интиқолдиханда танҳо дар сурати гунаҳкор будани ӯ гузошта мешавад. Ин принцип дар Конвенсияи Варшава аз соли 1929 равшантар ифода ёфтааст (моддаи 20): интиқолдихандаи ҳавоӣ, агар исбот кунад, ки ӯ ё шахсони ваколатдори он барои пешгирӣ кардани зарар тамоми чораҳои заруриро дидаанд ё барои онҳо дидани чунин ҳолат имконнопазир аст, ҷавобгар нестанд [1].

Ҳангоми ҳамлу нақли бор боркашони автомобилӣ зарари расонидашударо ба

андозаи зерин чуброн мекунад: 1) ба андозаи арзиши бори гумшуда хангоми гум кардан ё камомади он; 2) ба андозае, ки арзиши бор дар сурати вайрон шудан кам шудааст ё ба андозаи арзиши он, агар барқарор намудани бори вайроншуда имконнопазир бошад; 3) ба андозаи арзиши эълоншудаи боре, ки барои интиқол бо декларатсияи арзиши он расонида шудааст, дар сурати гум шудани он; 4) ба андозаи ҳиссаи арзиши эълоншудаи боре, ки ба қисми гумшуда ё вайроншудаи боре, ки барои ҳамлу нақл бо эълומияи арзиши он супорида шудааст, дар ҳолати камомад ё осеб дидани (вайрон шудани) бор [4.21].

Вобаста ба масъалаи муайян кардани лаҳзаи ҷавобгарӣ аз рӯи шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти автомобилӣ Г.А. Елдашов қайд менамояд, ки “дар ин ҳолат масъулият дар сурати мавчуд будани ҳамон шартҳое ба миён меояд, ки барои ҷавобгарии маданӣ доир ба иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадориҳо ҳатмӣ мебошанд. Набудани ақаллан яке аз ин шартҳо имкони ба ҷавобгарӣ кашидани интиқолдиҳандагонро барои нигоҳ доштани бори интиқолшаванда истисно мекунад. Шартҳои ҷавобгарии боркашон барои нигоҳ доштани бори интиқолшаванда иборатанд аз: а) рафтори ғайриқонунӣ (иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ); б) мавҷудияти робитаи сабабӣ байни далели иҷро накардани уҳдадории нақлиёт ва зиён, агар масъулият дар чуброни зиён ифода карда шавад; в) мавҷудияти худӣ талафот; г) бо айби боркашон” [4. С. 22].

Ба андешаи Г.А. Егизаров “боре гумшуда ҳисобида мешавад, агар он на танҳо ҳамчун объекти моддӣ мавҷудияти худро қатъ кунад, балки боргиранда аз имконияти воқеии гирифтани он маҳрум бошад ва муҳлати расондан ба ҷойи таъиншуда гузаштааст” [5 С. 56].

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Варшавская Конвенция 1929 года об унификации некоторых правил, касающихся международных воздушных перевозок (гамбургские правила). – Варшава, 12 октября 1929 года // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://lex.uz/docs/2643480> (санаи мурочиат: 04.12.2023).
2. Оинномаи нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 декабри соли 2009, №696 тасдиқ гардидааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.12.2023).
3. Банди 554-и Оинномаи нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 декабри соли 2009, №696 тасдиқ гардидааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.12.2023).
4. Қоидаҳои ҳамлу нақли борҳо тавассути нақлиёти автомобилӣ, ки бо Фармоиши Вазири нақлиёт ва коммуникасияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 январи соли 2010, №3 тасдиқ шуда, дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 майи соли 2010, №580 ба қайди давлатӣ гирифта шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.05.2022).
5. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 года №51-ФЗ // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/ (санаи мурочиат: 26.11.2023).

РУЙХАТИ АДАБИЁТИ ИЛМӢ:

1. Гражданское право (особенная часть): учебное пособие / Коллектив авторов; отв. ред. О.И. Грейдин. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2019. – С. 148-149. (С. 368).
2. Гафуров А.Д., Бадалов Ш.К., Сафаров Д.С., Сафаров А.И. Ҳуқуқи нақлиёт: васоити таълими. – Душанбе, 2012. – С. 200.
3. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. Қисми дуюм // Мухаррирони масъул: мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ғаюров Ш. К. ва номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф. С. – Душанбе: «Эр – граф», 2014. – 434.
4. Елдашов Г.А. Гражданско-правовое регулирование перевозки грузов автомобильным транспортом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 193.
5. Егизаров В.А. Транспортное право: учебное пособие. – М.: Юрид. лит., 1999. – С. 272.
6. Иоффе О.С. Обязательственное право. – М., 1975. – С.87; Иоффе О.С. Размышление о праве // Гражданское законодательство Республики Казахстан. – Астана, 2002. – С. 52-68; Менглиев Ш. Восстановительные правоотношения в советском гражданском праве. – Душанбе, 1986. – 117 с.; Менглиев Ш. Теоретические проблемы гражданско-правовых способов восстановления (нормализации) имущественных прав граждан: дис. ... докт. юрид. наук. – Ташкент, 1991. – С. 368.
7. Иващенко И.А. Понятие и виды договора перевозки груза // Международный научный журнал «Инновационная наука». – №2/2016 ISSN 2410-6070. – С. 143.
8. Калпин А.Г. Новые правила перевозок грузов автомобильным транспортом // Российское право: состояние, перспективы, комментарии. – Право. Журнал Высшей школы экономики. – 2021. – №5. – С. 117.
9. Калпин А.Г. Новые правила перевозок грузов автомобильным транспортом // Российское право: состояние, перспективы, комментарии.
10. Қудбудинов Ф.Ш. Масъалаҳои шартномаи ҳамлу нақли бор тавассути нақлиёти роҳи оҳан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2019. – С.174.
11. Қурбонализода Ф. Проблемаҳои ҷавобгарии ҳуқуқи граждании мусофиркашон тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон : дис. ... номз. илмҳ. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – С.180.
12. Лошкарев А.В., Бакеева А.С. Договор перевозки грузов // International Journal of Humanities and Natural Sciences, – vol. 5-2 (44). – 2020. – С. 204.
13. Сулейменов М. К. Гражданско – правовая ответственность по законодательству Республики Казахстан // Ответственность в гражданском праве: матер. межд. научно – практ. конф. (в рамках ежегодных цивилистических чтений). – Алматы, 22 – 23 мая 2006 г. / Отв. ред. М. К. Сулейменов. – Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2006. – С. 16 – 17. 352.
14. Елдашов Г.А. Гражданско-правовое регулирование перевозки грузов автомобильным транспортом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 193.
15. Егизаров В.А. Транспортное право: учебное пособие. – М.: Юрид. лит., 1999. – С. 272.

КУЛЬТУРНО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СТОРОН ДОГОВОРА
ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ АВТОМОБИЛЬНЫМ ПЕРЕВОЗКОЙ

АБДУГАНИЗОДА БАХТИЁР АБДУГАНИ,

ассистент кафедры культурного права и экономика юридического факультета
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, улица С. Носира 33.
E-mail: bakt0820@mail.ru

В данной статье имущественная ответственность сторон договора перевозки груза автомобильным транспортом анализируется в рамках научных теорий и положений национального и международного законодательства, а также подзаконных актов в этом направлении. Автором отмечено важное и первоочередное значение имущественной ответственности сторон договора перевозки груза автомобильным транспортом, а также представлены обоснованные предложения и теории относительно ее понятия, сущности и элементов, а также связанных с правами и обязанностями сторон. к договору перевозки груза автомобильным транспортом.

Для обеспечения основных целей деятельности национального перевозчика-оператора в сфере автомобильных перевозок важную роль играет имущественная ответственность сторон договора. Анализ показывает, что отрасль из года в год улучшает качество услуг, удовлетворяя потребности рынка грузоперевозок.

Ключевые слова: ответственность; культурная ответственность, собственность; вечеринки; договор; транспорт; нагрузка автомобильный транспорт; законодательство; перевозки; пассажирские перевозки; верно; обязательство:

CULTURAL AND LEGAL RESPONSIBILITY OF THE PARTIES TO A ROAD
TRANSPORTATION AGREEMENT

ABDUGANIZODA BAKHTIYOR ABDUGANI,

assistant at the Department of Cultural Law

and Economics Faculty of Law Academy of Public Administration under the President of the
Republic of Tajikistan 33 S. Nosira Street, Dushanbe, 734003, Republic of Tajikistan.
E-mail: bakt0820@mail.ru

In this article, the property liability of the parties to the contract of cargo transportation by road transport is analyzed within the scope of scientific theories and provisions of national and international legislation, as well as by-laws in this direction. The author mentions the important and primary importance of property liability of the parties to the contract of cargo transportation by road transport, regarding its concept, nature and elements, as well as the rights and obligations of the parties to the contract of cargo transportation by road transport proposed proposals and theories.

In order to ensure the main goals of the activity of the national carrier operator in the field of road transport, the role of property liability of the parties to the contract is important. Analyzes show that the industry is improving the quality of services year by year, meeting the needs of the cargo transportation market.

Keywords: accountability; cultural responsibility, property; parties; contract; transportation; load automobile transport; legislation; shipping; passenger transportation; right; Commitment:

Муқарриз: Фафурзода А.Д., доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор.

УДК: 347

**ПРАВО (ПРАВОМОЧИЕ) НА ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ
ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

ДУСТОВА НАРГИС САЙРУХМАДОВНА,

аспирант 3-го года обучения кафедры гражданского права
юридического факультета

Российско-Таджикского (Славянского) университета
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30
Тел.: +992985630152, e-mail: dustovanargis76@gmail.com

Настоящая статья раскрывает понятие и сущность права (правомочия) лица на использование коммерческой тайны по гражданскому законодательству Республики Таджикистан. Автор определяет правомочие по использованию коммерческой тайны как право собственности лица, которое имеет имущественный характер и входит в категорию ее исключительных прав. Устанавливается, что такая компетенция находится непосредственно в распоряжении самого обладателя права на коммерческую тайну, что дает ему прямую возможность использовать такую информацию. Отмечается, что лицо, обладающий таким правомочием, по своему усмотрению может принять решение по ее практическому внедрению, то есть ввести ее в экономический оборот и использовать для получения своей финансовой выгоды (например, передать такое правомочие другому лицу путём уступки).

Ключевые слова: право, использование, коммерческая тайна, гражданское законодательство, Закон РТ «О коммерческой тайне», право на передачу, право на уступку, исключительное право, право собственности.

Сегодня коммерческая тайна занимает особое место среди всех разновидностей объектов гражданских прав. Гражданский кодекс Республики Таджикистан (далее – ГК РТ) в качестве предмета правового регулирования, придает особое значение коммерческой информации, наравне с такими объектами, как вещи, работы и услуги, результаты интеллектуальной деятельности и другие нематериальные блага. Его особенность заключается в том, что коммерческая тайна является не только объектом гражданско-правового регулирования, но и с экономической точки зрения непосредственным средством получения прибыли для обладателя.

Раздел III Гражданского кодекса РТ посвящен вещно-правовым отношениям, где обозначено содержание права собственности как: «признаваемое и охраняемое законодательством право субъекта на владение, пользование и распоряжение принадлежащим ему имуществом по своему усмотрению» [1] (п. 1, ст. 279). Далее, 3 пункт указанной статьи представляет право (правомочие) пользования вещью как: «юридически обеспеченную возможность извлекать из имущества его полезные естественные свойства, а также получать от него выгоду. Выгода может поступать в виде дохода, приращения, плодов, приплода и иных форм» [1]. В этом контексте говорится о правомочии пользования вещью, в котором следует раскрыть ее содержание. Согласно пункту 2 ст. 284 указанного раздела к такому виду частной собственности «относится любое имущество, за исключением отдельных видов вещей, которые в соответствии с законом не могут принадлежать физическим или юридическим лицам» [1]. Разумеется, право собственности является исключительным правом лица, а коммерческая тайна как исключительное право относится к имущественным правам обладателя, которые не подлежат отчуждению.

В этом контексте, можно упоминать мнение Д.А. Сидикова, который анализируя нормы ряда статей ГК РТ поясняет их в том значении, что «исключительные (имущественные) права являются абсолютными, поскольку обеспечивают их правообладателю возможность как самостоятельно использовать объект, разрешать ее использование третьим лицам, а также запрещать или препятствовать ее использованию другому лицу [6, с. 65]. Известно, что подобные права имеют имущественный характер, поскольку всегда направлены на удовлетворение имущественных интересов их владельцев.

После ГК РТ особое значение имеют положения Закона РТ «О коммерческой тайне» (далее - Закон о КТ), которые в п. 2 ст. 7 среди прочих прав представляют обладателю информацию, содержащей коммерческую тайну, право (правомочие) использовать данную информацию для собственных нужд в порядке, не противоречащем законодательству РТ (абз. б) и вводить ее в гражданский оборот на основании договоров, предусматривающих включение в них условий об охране конфиденциальности этой информации (абз. г) [2].

В содержании Закона о КТ мы не встретили прямого указания на исключительный характер имущественного правомочия обладателя коммерческой тайны на использование коммерческой тайны. Тем не менее, следует отметить, что положения рассматриваемого закона устанавливают запрет на использования такой информации без согласия ее обладателя в личных целях со стороны работников (абз. б), п.3, ст. 11), третьими лицами - при незаконности такого использования (абз. ж), п.2, ст. 7), также должностными лицами государственных органов (органов местного самоуправления) (п. 2 ст. 13).

Положения вышеуказанных норм и содержание ст. 1241 и 1248 ГК РТ [1], показывают, что обладателям информации, составляющим коммерческую тайну, прежде всего, предоставляется такое исключительное право, которое позволяет ее обладателю использовать по своему усмотрению эти права, а также разрешать или по своему усмотрению устанавливать запреты к допуску посторонних лиц к такой информации.

Гражданский кодекс Республики Таджикистан определяет и другие виды правомочий на использование коммерческой тайны, как результаты научно-исследовательских и технологических работ в положениях некоторых норм ГК РТ (ст. 136, 137, 163, 165, 801, 852, 1132, 1137).

Следует отметить, что в и других нормативно-правовых актах регулируются данные правоотношения. К примеру, ст. 7 Закона РТ «О конкуренции и ограничении монополистической деятельности на товарных рынках» [3] устанавливает запрет на незаконное получение, использование и разглашение информации, составляющей коммерческую тайну. Стоит, также упомянуть Закон РТ «Об информации» [4] ст. 8 которого предоставляет субъектами информационных отношений право на информацию, предусматривающую возможность свободного получения, использования, распространения и хранения сведений, необходимых им для реализации своих прав, свобод и законных интересов, осуществления задач и функций (в том числе содержащие коммерческую тайну).

Особенность указанных положений заключается в том, что собственником коммерческой тайны и других видов конфиденциальной коммерческой информации является только ее разработчик, что в случае нарушения этих прав наступает материальная ответственность за нарушение исключительных прав лица.

Известно, что ценность права на коммерческую тайну зависит прежде всего от ценности самой коммерческой тайны и степени ее эффективной защиты. Ученые предполагают, что единственным фактором, определяющим ценность права на коммерческую тайну, является степень ее засекречивания, а не размеры затрат на создание такой информации или продукта. Шелли Райт в этом контексте отмечает: «Искусственно созданный дефицит посредством сохранения информации конфиденциальной способствует формированию ее рыночной стоимости. Секретность - это лишь один из способов защиты информации и формирования ее рыночной стоимости. Другим способом является ее патентная охрана, когда устанавливается только один ее владелец» [8, с. 238]. Или, отметим мнение Е.В. Шишмаревой, которая выражается, так: «Рыночная стоимость устанавливается в случае, когда право на коммерческую тайну вводится в оборот в качестве товара. Оценка в этом случае должна производиться с учетом целого ряда факторов. К таким факторам следует отнести расходы на разработку коммерческой тайны или на ее приобретение, потенциальный размер доходов от ее использования в собственной деятельности с учетом риска независимого получения информации, составляющей коммерческую тайну, конкурентами и риска незаконного получения (разглашения) коммерческой тайны» [7, с. 180].

По нашему мнению, следует согласиться с вышеуказанным тезисом, поскольку именно исключительные права как специфический признак коммерческой тайны являются непосредственным объектом для ведения коммерческого оборота и получения прибыли, также представляет правообладателям возможность на законодательной основе совершать действия и устанавливать запреты для третьих лиц.

Весьма особенным правомочием для обладателя коммерческой тайны является право требовать от всех третьих лиц воздержаться от действий по использованию коммерческой тайны без его согласия, если это лицо:

- 1) получил коммерческую информацию не на основе установленных законом методов;
- 2) использует ее в нарушение порядка и условий использования, установленных договором с обладателем коммерческой тайны;
- 3) используют коммерческую тайну без согласия ее обладателя после истечения срока договора [7, с. 182].

Если устанавливается, что в действии пользователя коммерческой тайны не содержится признаков вышеуказанных положений, то использование такой информация можно считать произведенным на правовых основаниях.

Введение коммерческой тайны в хозяйственный оборот как самостоятельный продукт является другой разновидностью правомочия правообладателя. Переработать свою конфиденциальную коммерческую информацию или на ее основе разрабатывать новые виды производственных продуктов и использование его в личных интересах также можно считать правомочием обладателя коммерческой тайны. Например, разрабатываемым правообладателем (предпринимателем) практических рекомендаций на основе своей конфиденциальной коммерческой информации о ведение и организации определенного бизнеса, который может как коммерческий опыт передаваться другими собственным подразделениям для создания нового юридического лица. Также необходимо отметить, что правообладатель вправе продавать, передавать другому лицу такой коммерческий опыт по договору коммерческой концессии (ст. 1166 ГК РТ) или в качестве вклада в простое

товарищество (ст. 1147 ГК РФ). Однако не исключаются случаи, когда разработанный самостоятельно на основе конфиденциальной информации юридическое лицо, может совпадать с содержанием конфиденциальной коммерческой информации, обладателем которой является другое лицо. Согласно п. 2 ст. 4 Закона о КТ правомочие обладателя такой информации считается законным, если с его стороны не был нарушен режим коммерческой тайны другого лица. Такое правомочие наделяет его обладателя действительной возможностью самостоятельно определить юридическую судьбу права на коммерческую тайну без какого-либо вмешательства. Это означает, что независимо от объема и содержания, право на использование коммерческой тайны всегда находится в полном распоряжении собственника. Применительно к праву на коммерческую тайну, существует другая характеристика, о том, что такое правомочие по распоряжению может зависеть от вида коммерческой тайны, который определяет ее коммерческую ценность. В качестве примера можно представить такие разновидности коммерческой тайны как: секрет производства (ноу-хау), конфиденциальные персональные коммерческие данные, результаты работ или услуг и т.д.

Правомочие по использованию права на секрет производства (ноу-хау) может осуществляться путем передачи (уступки), которое в юридическом аспекте означает возможность по передаче права на коммерческую тайну; по передаче правомочия на использование коммерческой тайны в определенном объеме и на определенный срок; по передаче права на коммерческую тайну в доверительное управление и некоторые другие возможности, если это не противоречит требованию нормы закона или права ее обладателя.

Конфиденциальные персональные коммерческие данные как особая разновидность информации охватывает также правомочия на использование. Такой вид информации считается личными правами обладателя и соответственно должно быть ограниченным для доступа посторонних. А вопросы ее передачи путем уступки всегда представляют неимущественную ценность и не подлежат отчуждению. Можно подчеркнуть, что правомочия на использование такого рода информации должно производиться только внутри коммерческой организации или другого вида предприятия, использование которого невозможно или неэффективно без осуществления правомочия на использование конфиденциальных сведений о деятельности правообладателя, а также в иных случаях, прямо предусмотренных законом (например, при внесении права в качестве вклада в простое товарищество).

Следует отметить, что в тех случаях, когда коммерческая тайна представляет именно информационный (неимущественный) интерес для третьих лиц, обладатель коммерческой тайны реализует правомочие по распоряжению в виде предоставления от ограниченного права на использование информации, составляющей коммерческую тайну; для собственных нужд третьего лица или для целей исполнения им договора с правообладателем [7, с. 187-188].

К правам на ограниченное использование коммерческой тайны для собственных нужд законодатель устанавливает такое правомочие обладателя коммерческой тайны, которое в рамках договора страхования представляет его страховщику свои конфиденциальные коммерческие данные с целью избежания страхового риска и неблагоприятного имущественного последствия. Но для заключения подобного рода договора необходимо определить ценность такой информации. Например, при заключении договора имущественного страхования между страхователем и страховщиком должно быть достигнуто соглашение о ряде условий, одной из которых

в данном случае является определение ценности имущества, либо ином имущественном интересе, являющемся объектом страхования (п. 1 ст.1055 ГК РТ).

Анализ вышеуказанных положений свидетельствует о том, что правомочие лица на использование коммерческой тайны имеет особое значение среди других видов правомочий обладателя такого рода сведений. Его особенность заключается в том, что право на использование дает обладателю коммерческой тайны только возможность осуществлять свой имущественный интерес в тот момент, когда другие правомочия, как владение или распоряжение помогают определить другие интересы, как разрешать третьим лицам доступ к такой информации, решить юридическую судьбу такого имущества и по своему усмотрению совершать в отношении принадлежащего ему имущества любые действия, в том числе отчуждать её в собственность других лиц или передавать другим лицам, оставаясь собственником.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Гражданский кодекс РТ от 30 июня 1999 года (Часть первая). (Утратил силу в соответствии с Гражданским кодексом РТ от 24 декабря 2022 года № 1918).
2. Закон РТ «О коммерческой тайне» от 18 июня 2008 года №403 / Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://andoz.tj/docs/zakoni/.pdf> (дата обращения: 28.09.2024 г.).
3. Закона РТ «О конкуренции и ограничении монополистической деятельности на товарных рынках» от 30 июня 2006 г., № 343/ Электронный ресурс. – Режим доступа: https://namsb.tj/wpcontent/uploads/2014/07/law_zakon_ozashite_kokurencii.pdf (дата обращения: 30.09.2024 г.)
4. Закон РТ «Об информации» от 10 мая 2002 г., №55 (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2002 г., №4, ч. 2, ст. 320; 2012 г., №7, ст. 698; Закон РТ от 27.11.2014 г., № 1164).
5. Закон РТ «О защите конкуренции» от 30 мая 2017 года №1417 (послед. ред. от 15.03.2023 г. №1957) / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx/show_doc.fwx?rgn=97989 (дата обращения: 21.10.2024).
6. Сидиков Д.А. Исключительные (имущественные) права как предмет залога в гражданском праве Республики Таджикистан // Научный журнал юридического факультета РТСУ «Юридический вестник». - Душнбе, – 2023, – №2 (14), – С. 64-68.
7. Шишмарева Е.В. Коммерческая тайна в российском гражданском праве / Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 // Е.В. Шишмарева. Москва, 2004. – 240 с.
8. Wright Sh. Confidentiality and the Pubhc Dichotomy // European Intellectual Property Rights. 1993. Vol. 15. – № 7. – P. 237-242.

ҲУҚУҚ (САЛОҲИЯТ) БА ИСТИФОДАИ СИРРИ ТИҶОРАТӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДУСТОВА НАРГИС САЙРУҲМАДОВНА,

аспиранти соли 3-юми таҳсили кафедраи ҳуқуқи мадания
факултети ҳуқуқшиносии

Донишгоҳи (славянии) Русия ва Тоҷикистон

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода, 30

Тел.: +992985630152, e-mail: dustovanargis76@gmail.com

Мақолаи мазкур мафҳум ва моҳияти ҳуқуқи (салоҳияти) шахсро ҷиҳати истифодаи сирри тиҷоратӣ тибқи қонунгузориҳои маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд. Муаллиф салоҳияти истифодаи сирри тиҷоратиҳо ҳамчун ҳуқуқи моликияти шахсоне мешуморад, ки хусусияти молумулкӣ доранд ва ба категорияи ҳуқуқҳои истисноӣ шомил мешаванд. Муайян мегардад, ки чунин салоҳият бевосита дар ихтиёри ҳуди соҳиби ҳуқуқи сирри тиҷоратӣ қарор дошта, ба он бевосита имконияти истифодаи чунин иттилоотро фароҳам овардааст. Гуфта мешавад, ки шахси дорои чунин салоҳият метавонад бо дарназардошти худ онро дар амал татбиқ намояд, яъне ба гардиши иқтисодӣ ворид намуда ҷиҳати ба даст овардани манфиати молики худ истифода барад (ба мисли, додани чунин салоҳият ба шахси дигар тавассути имтиёз).

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, салоҳият, истифода, сирри тиҷоратӣ, қонунгузориҳои шахрвандӣ, Қонуни ҚТ "Дар бораи сирри тиҷоратӣ", ҳуқуқи интиқол, ҳуқуқи сабукиҳо, ҳуқуқи истисноӣ, ҳуқуқи моликият.

THE RIGHT (AUTHORITY) TO USE COMMERCIAL SECRETS UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

DUSTOVA NARGIS SAYRUKHMADOVNA,

3rd year postgraduate student of the department of civil law

faculty of law Russian-Tajik (slavic) university

30 M. Tursunzade str., Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan

Tel.: +992985630152, e-mail: dustovanargis76@gmail.com

This article reveals the concept and essence of a person's right (authority) to use a trade secret under the civil legislation of the Republic of Tajikistan. The author defines the authority to use a trade secret as the property right of a person who has a proprietary character and belongs to the category of her exclusive rights. It is established that such competence is directly at the disposal of the holder of the right to a trade secret, which gives him a direct opportunity to use such information. It is noted that a person with such authority may, at his discretion, decide on its practical implementation, that is, to introduce it into economic circulation and use it for his financial benefit (for example, to transfer such authority to another person by assignment).

Keywords: law, use, commercial secret, civil legislation, RT Law "On commercial secrets", right to transfer, right to assignment, exclusive right, property right.

Рецензент: доктор юридических наук, профессор
кафедры международного права Таджикского
национального университета Имомзода Н.М.

ТДУ 352.07+342.25

ИДОРАКУНИИ МАҚОМОТИ ИҶРОИЯИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ
ДАВЛАТӢ ВА ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ

АМИНОВ М.М.

Дотсенти кафедраи ҳукуки граждани ва иқтисодӣ
Академияи идоракунии давлатӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
номзади илмҳои ҳуқуқ, 734003,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Дар мақола заминаҳои ҳуқуқии таъкил ва фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва таҷрибаи фаъолияти он дар хориҷи кишвар, мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудаанд. Ҳамзамон, функсияҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар идоракунии давлатӣ мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Мақомоти намоёндагии маҳаллӣ ва мақомоти иҷроиявии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҳамзамон, дар худидоракунии маҳаллӣ дар алоҳидагӣ, нақши ҷомеаи шаҳрвандӣ ва доираи ваколати мақомоти давлатӣ, инчунин, тақмили сохтори низомии соҳа мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Ақидаи муаллиф онд ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои амалӣ гардонидани самтҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии иҷроияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ваколат ва масъулиятдор мебошад, оварда шудааст.

Важҳои калидӣ: идоракунии давлатӣ, идоракунии маҳаллӣ, худидоракунии маҳаллӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, салоҳияти мақомоти давлатӣ, тақмили низомии сохторӣ.

Бо эълони соҳибистиклоли давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, зарурияти таъсиси таҳкурсии пурқуввати ҳуқуқӣ ба миён омад. Дар ҳамин асос бо мақсади таҳкими асосҳои сохтори конститутсионии давлат аз ҷониби сохторҳои давлатӣ ва бо муҳокимаи умум як қатор қонунҳо, ҳамчунин, қонунҳои конститутсионӣ пешбини гардида, қабул гардиданд, ки барои асоси ҳуқуқи пайдо намудан ва дар ин замина функсияи тамоми сохторҳои давлатӣ барқарор ва ба рушди худидораи маҳаллӣ асос гузошта шуд.

Мавриди қайд аст, ки соҳти нави сиёсӣ зарурати ислоҳоти куллии низомии идоракунии давлатӣ, ғайримарказонидани ҳокимияти давлатӣ ва таъсиси мақомоти самараноки худидоракунии маҳаллиро ба вуҷуд овард.

Дар роҳи демократикунонии ҷомеа ва расидан ба ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҷумҳурӣ зарурати тақмили падидаи худидоракунии маҳаллӣ оғоз ёфт.

Барои ҷаҳиши бузурги рушди худидораи маҳаллӣ Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саҳми бузург гузошта, асоси ҳуқуқи ба рушди худидораи маҳаллӣ гузошта шуд, ки дар натиҷа мақоми махсуси худро пайдо намуд.

Худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон ҳамчун сатҳи махсус гардонидашудаи ҳокимият дорои низомии оддӣ буда, мувофиқан мақомоти он дар шакли «ҷамоати шаҳрак» ва «ҷамоати деҳот» амал мекунад.

Омӯзиши имрӯзаи худидоракунии маҳаллӣ ва ҳалли мушкилоти ин соҳа талаб мекунад, ки мо бештар ба ду масъала назар андозем:

1) Танзими қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи худидоракунии маҳаллӣ.

2) Тақмили низомии худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Таҳлили қиёсӣ-ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки масъалаи танзими бисёр мафҳумҳои дар қонунгузорӣ оварда шуда, норавшан мебошад.

Мафхуми худидоракунии маҳаллӣ дар қонунгузории Тоҷикистон якумин маротиба соли 1991 ҳангоми ба Конститутсияи соли 1978 ворид намудани тағйири иловаҳо пайдо гардид. Сипас, 23-уми феввали ҳамин сол аз ҷониби Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи худидораи маҳаллӣ ва хоҷагии маҳаллии ҶШС Тоҷикистон» қабул карда шуд. Олимон бар он ақидаанд, ки раванди тақмили худидоракунии маҳаллӣ ва тақмили тақсимои марзӣ маъмурӣ бо усули ғайримарказонидани ҳокимият ва масъалаҳои молиявии онҳо хусусан аз қонуни мазкур сарчашма мегиранд. Дар қонуни номбурда якумин маротиба қонунгузор усулҳои ташкили ҳокимият дар маҳал - худидоракунии маҳаллиро бо назардошти ҳуқуқи давлати шӯравӣ ва анъанаҳои маҳаллӣ ҳамчун хусусиятҳои миллию минтақавӣ мустаҳкам намудааст.

Бо қабули Конститутсияи даварони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (6-уми ноябри соли 1994) давраи нави инкишофи қонунгузорӣ дар бораи худидоракунии маҳаллӣ ва ташаккули он оғоз гардид. Дар ҳамин замина қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳа» аз 1-уми декабри соли 1994 қабул карда шуд, ки он вазъи ҳуқуқӣ, сохтор ва низоми мақомоти худидоракунии маҳаллиро қуллан дигаргун сохт.

Мутобиқи нишондоди Хартияи аврупоии идоракунии маҳаллӣ, худидоракунии маҳаллӣ асоси сохтори конститутсионии ҳар як давлати демократӣ буда, принципҳои он бояд, ки дар қонунгузории дохилӣ, ба қадри имкон дар конститутсияҳои онҳо эътироф гардад. Худидоракунии маҳаллӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар моддаҳои 14 ва 78 эътироф гардида, кафолат дода шудааст [1].

Таҳлили қиёсӣ-маъмурии худидоракунии маҳаллӣ нишондод, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи худидоракунии маҳаллиро дар муқоиса бо конститутсияҳои давлатҳои узви ИДМ нисбатан мушаххас баён намудааст. Масалан, Конститутсияи Федератсияи Россия (ибораат аз 2 фасл, 9 боб, 137 модда), Конститутсияи Туркманистон (ибораат аз 7 боб, 115 модда), Конститутсияи Озарбойҷон (ибораат аз 5 фасл, 12 боб, 158 модда) худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун яке аз асосҳои сохтори конститутсионии давлат эътироф гардида, дар боби алоҳида кафолат ва дастгирии давлатӣ, принципҳои ташкил ва фаъолияти мақомоти он мустаҳкам гардиданд [8, с. 129].

Масъалаи дигаре, ки ба раванди тақмили қонунгузории худидоракунии маҳаллӣ дахл дорад, ин тақмили низоми мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон мебошад. Аввалин маротиба мутобиқи моддаи 126-уми Конститутсияи соли 1978 низоми худидоракунии маҳаллӣ ин мақомоти намоёндагии худидоракунии маҳаллӣ, мақомоти ҳудудии худидоракунии шаҳрвандон ва маҷлису ҷамъомадҳомуқаррар шуда буд.

Вобаста ба хусусиятҳои татбиқи ҳуқуку озодиҳо ва иҷрои вазифаҳои асосӣ ва он низоме, ки Конститутсия муқаррар кардааст, кафолатҳои гуногуни онҳо пешбинӣ шудаанд. Ин кафолатҳоро бештар вақт олимони ба иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ҷудо мекунанд. Дар баъзе сарчашмаҳо бошад, онҳоро инчунин ба иҷтимоӣ, фарҳангӣ, маънавӣ, мафкуравӣ ва ғайра тақсим менамоянд [10, с. 206]. Кафолатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ якҷоя бо кафолатҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ низоми кафолатҳои ҳуқуку озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрвандро ташкил менамояд [5, с. 47; 6, с. 114; 11, с. 55], ки маҳз чунин нуқтаи назар қобили тавачҷӯҳ аст.

Дар пеши назари ҷаҳони мутамаддин ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки дар он эътирофи равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ дар мадди аввал меистад, қадами ҷиддӣ барои шинохтани сохтори сиёсии давлат мебошад [7, с. 10]. Аз ин рӯ, дар ҷаҳони

имрӯза вазъи ҳукукии инсон ё таълимот дар хусуси ҳуқуқҳои одам аз сарҳадоти миллии давлатҳо берун гардида, ба масъалаи умумибашарӣ табдил ёфтааст. Обрӯю мартабаи давлатҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ бештар вақт ба он вобаста аст, ки онҳо то кадом дараҷа ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро бо қонунҳои миллий эътироф, риоя ва қафолат медиҳанд. Санадҳои муҳимтарини байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон, Эълومияи умумии ҳуқуқи башар, санадҳои байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, дар бораи ҳуқуқҳои сиёсӣ, шаҳрвандӣ ва ғайра, ҳуқуқҳои инкорнашвандаи инсон ва шаҳрванд ва озодиҳои ӯро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт эълон намуда, давлатҳои ба ин санадҳо ҳамроҳ шударо водор менамояд, ки дар қонунҳои миллий ба онҳо қафолат диҳанд.

В.В. Маклаков қайд менамояд, ки ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ, ҳуқуқу озодиҳои ҳаёт, ки бо иштироки шахс дар идоракунии ҷомеа ва давлат алоқамандӣ дорад [8, с. 129]. Аз ин рӯ, меъёрҳои конституционӣ ба инсон доираи васеи ҳуқуқу озодиҳои гуногунро муқаррар намуда, ба зиммаи он ӯҳдадорҳои муайянро вомегузорад, ки ин ҳуқуқу озодиҳои асосӣ тамоми соҳаҳои асосии ҳаёт ва фаъолияти инсонро фаро мегирад. Ин ҳуқуқу озодиҳои аз тарафи Конститутсия мустақкам карда шуда бегонанашавандаанд ва ба ҳар яке аз шаҳрвандон ба таври баробар тааллуқ дорад. Вобаста ба ин ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ бо соҳибхитияри халқ алоқамандӣ дорад, ки иштироки шаҳрвандонро дар ҳаёти сиёсӣ, дар амалишавии ҳокимияти давлатӣ, дар идоракунии қорҳои давлатӣ таъмин намуда, имконияти таъсир расониданро ба сохтори ҳокимияти медиҳад [9, с. 109].

Дар ин замина ташаккули фаъолияти мақомоти худидораи маҳаллӣ дар давлати демократи асоси таъмини самаранокии идоракунӣ мебошад.

Бо назардошти ин баҳри бунёди ҷомеаи иҷтимоӣ, худидораи маҳалли яке аз роҳҳои асосии таъмини иштироки халқ дар идоракунии давлатӣ ва заминаи таъмини вазъи иҷтимоии аҳоли мебошад.

Ҳамзамон, дар давлатҳои ҳамсои мо низ мақомоти худидораи маҳаллӣ дар сатҳи зарурӣ рушд намуда, фаъолият намуда истодааст.

Мисол, дар Ҷумҳурии Ёзбекистон аз замонҳои қадим давлат наметавонад барои демократикунони ҳаёти ҷамъиятӣ бидуни иштироки бевоситаи шаҳрвандон чораҳо андешад. Аз замонҳои қадим, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандӣ, новобаста аз он, ки онҳо то ҷӣ андоза васеъ буданд, дар ҳар маҳалла як ҳуҷраи хурди шаҳрвандон пайдо шуданд ва имкони худидоракуниро дар ин ё он сатҳ муттаҳид карданд. Модели муосири худидоракунии маҳаллӣ дар ҳудуди Ҷумҳурияи Ёзбекистон дар баробари чараёни рушди минтақа ташаккул ёфтааст.

Идоракунӣ дар деҳаҳо аз ҷониби ҷамъомади шаҳрвандон амалӣ шуда буд ва ҳечгоҳ бинобар шумораи ками маҷлисҳо салоҳияти васеъ надошт, аз инрӯ, ин мисол аз намунаҳои шаҳрҳои қалони минтақа аистиқода мешавад. Ҳама шаҳрҳои қалон ба тақсими маъмурию ҳудудӣ тақсим мешаванд: квартирахони қосибон, ноҳияҳои маъмурӣ ва шаҳрвандӣ ташкил карда мешаванд. Мафҳуми нави “маҳалла” татбиқ карда мешавад - иттиҳодияи соқинони як қисми шаҳр (ноҳия, маҳалла, кӯча) мувофиқи меъёрҳои умумӣ (шуғл, қасб, хидмати давлатӣ), ки қаламрави ишғолшударо идора мекунад.

Маҳаллаҳои ҳунармандон аксар вақт кӯчаҳои қалони қаридро дар бар мегирифтанд ва мувофиқи қасб номи худ доштанд: Қуллон - қуллогарон, Заргарон - заргарон, Чармгарон - зарфҳо. Майдонҳои савдо ва маъмурӣ бо ҷойҳои намоён ё сохторҳои меъморӣ номида шуданд: “Қулҳои беҳатар” (Қули Санги Сафед). Дар

минтақа мансубияти этникӣ мавҷудбод: Турк-маҳалла, маҳаллаи тоҷикон. Дар шаҳрҳои камаҳолӣ, ки инфрасохтори пешрафта надоштанд, ноҳияҳо дар атрофи масҷидҳо муттаҳид шуданд ва номи сохтори мазҳабӣ доштанд: Маҳбумлӣ Гумбаз. Бояд қайд кард, ки маҳалла мафҳуми воҳиди ҳудудӣ нест, балки ҷамоати одамон ё як ҷузъи иҷтимоӣ мебошад.

Бо истилоҳи ин истилоҳот, тасаввур кардан душвор нест, ки функсияҳои як ниҳод дар тӯли садсолаҳо ба таври динамикӣ чи гуна тағйир ёфтаанд. Аз замони пайдоиши маҳалла дар тақсими дохилӣ, ин ниҳоди ҳокимият ваколатҳои нав ба нав ба даст овард, сохтори ташкилии дохилии худро васеъ кард.

Заминаи ҳуқуқи ва рушди худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон аз Конститутсияи Ҷумҳурии Ўзбекистон сарчашма гирифта [2], дар заминаи он заминаҳои рушди худидораи маҳаллӣ ба роҳ монда шудааст. Дар ин радиф Қонун “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрвандон” аз 2-юми сентябри 1993 № 915 қабул шуда, баъдтар 22-юми апрели соли 2013, № 350 дар бораи ворид намудани тағйири иловаҳо ба қонуни мазкур, ки 15-уми марти соли 2013 ба тасвиб расидааст [3]. Қонуни мазкур пурра муносибатҳои мақомоти худидоракунии шаҳрвандиро ба танзим медарорад.

Худидоракунии шаҳрвандон бо Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон дар ҷаҳлияти мустақилонаи шаҳрвандон дар ҳалли масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ дар асоси манфиатҳои онҳо, хусусиятҳои таърихӣ рушд, инчунин арзишҳои милливу маънавӣ, урфу одатҳои маҳаллӣ кафолат дода мешавад. Дар ин радиф шаҳрвандон ҳуқуқи конституционии худро ба худидоракунӣ дар деҳаҳо, инчунин дар маҳаллаҳои шаҳрҳо, шаҳракҳо, деҳаҳо мувофиқи кафолати ҳуқуқи овоздиҳии шаҳрвандон тавассути маҷлисҳои намоёндагони шаҳрвандон амалӣ менамуданд.

Шаҳрвандон, сарфи назар аз ҷинс, наҷод, миллат, забон, мазҳаб, пайдоиши иҷтимоӣ, эътиқод, вазъи шахсӣ ва иҷтимоӣ, мустақиман ё тавассути намоёндагони интихобкардаи худ ҳуқуқи баробар ба худидоракунии давлатӣ доранд. Маҳдудкунии ҳуқуқи шаҳрвандон ба худидоракунӣ манъ аст. Бояд қайд намуд, ки даҳлати мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо ба ҷаҳлияти мақомоти худидоракунии шаҳрвандон иҷозат дода намешавад [3].

Асоси ҷаҳлияти мақомоти худидоракунии шаҳрвандӣ аз принципҳои қонуният, афзалияти ҳуқуқ, озодиҳо ва манфиатҳои қонунӣ инсон; демократия, ошкорбаёнӣ, адолати иҷтимоӣ; мустақилият дар ҳалли масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ, кӯмаки мутақобила, шарикӣ иҷтимоӣ, баррасии урфу одатҳои маҳаллӣ ва анъанаҳо асос меёбад.

Бояд таъкид кард, ки худидоракунии шаҳрвандон дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Ўзбекистон амалӣ карда мешавад. Воҳидҳои худидоракунии шаҳрвандон деҳаҳо, инчунин маҳаллаҳои шаҳрҳо, шаҳракҳо, деҳаҳо мебошанд.

Таъсис, иттиҳодия, тақсим ва барҳам додани рустоҳо, инчунин таъсис ва тағйири сарҳади онҳо, додани номҳо ва номгузорӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонун сурат мегирад.

Механизм, муттаҳидшавӣ, тақсим ва барҳам додани маҳаллаҳои шаҳрҳо, шаҳракҳо, деҳот, инчунин муқаррар ва тағйири сарҳади онҳо, додани номҳо ва иваз кардани онҳо аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар асоси дархостҳои мақомоти худидоракунии шаҳрвандон бо тартиби муқарраркардаи Девони Вазирони Ҷумҳурии Ўзбекистон амалӣ карда мешавад.

Асоси ҷаҳлияти мақомоти худидоракунии шаҳрвандон, маҷлисҳои шаҳрвандони шаҳрҳо, деҳаҳо, инчунин маҳаллаҳои шаҳрҳо, шаҳракҳо, деҳаҳо

мебошанд (минбаъд маҷлиси шаҳрвандон). Мақомоти худидоракунии шаҳрвандон ба системаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ дохил карда намешаванд ва ваколатҳои тавассути қонунгузорӣ ба онҳо додашударо дар ҳудуди дахлдор амал мекунанд.

Дар ҷамъоварии шаҳрвандон шахсони синни 18 сола ва доимӣ дар қаламрави дахлдор иштирок мекунанд.

Мақомоти ҷамъомади шаҳрвандон инҳоянд:

- 1) Кенгашти маҷлиси шаҳрвандон;
- 2) Комиссияҳо оид ба самтҳои асосии фаъолияти ҷамъомади шаҳрвандон;
- 3) Комиссияи тафтишот.

Ҷамъомади шаҳрвандон дар асоси санадҳои ҳуқуқи муайян карда мешавад.

Масалан, дар моддаи 10 Қонун “Дар бораи мақомоти худидораи шаҳрвандон” низомнома муайян шудааст. Дар асоси меъёри мазкур ҷамъомади шаҳрвандон дар асоси низомномаи тасдиқнамудани он амал мекунад.

Низомнома дар бораи ҷамъомади шаҳрвандон бояд дорои маълумоти зерин бошад [3]:

- номи ҷамъомади шаҳрвандон;
- ҷамъоварии ҳудуди шаҳрвандон;
- салоҳияти маҷлиси шаҳрвандон ва мақомоти он;
- тартиби даъвати ҷамъомади шаҳрвандон (маҷлиси намояндагони шаҳрвандон);
- тартиби ташкили Кенгаши ҷамъомади шаҳрвандон;
- тартиби интихоби раиси ҷамъияти шаҳрвандон ва мушовирони ӯ, инчунин интихоб, тасдиқ ва таъйин намудани дигар шахсони мансабдори мақомоти ҷамъиятии шаҳрвандон;
- тартиби ташкил, аз навташкилдихӣ ва қатъ намудани фаъолияти комиссияҳо дар самтҳои асосии фаъолияти ҷамъияти шаҳрвандон;
- тартиби ташкил ва қатъи фаъолияти комиссияи тафтишотии шаҳрвандон ваколатҳои раиси ҷамъомади шаҳрвандон ва мушовирони ӯ;
- ваколатҳои қотиби масъули ҷамъомади шаҳрвандон, роҳбари ташкилоти ҷамъиятии “Маҳаллаи Посбонӣ”, мушовири маҷлисҳои шаҳрвандон оид ба масъалаҳои таълими ва маърифати маънавӣ;
- асосҳои иқтисодии ҷамъшавии шаҳрвандон;
- тартиби азнавташкилдихӣ ва қатъи ҷамъомади шаҳрвандон [3].

Таҳлили раванди идоракунии худидораи маҳалли ду давлати ба ҳам дӯст ва ҳамсоя монандиҳои зиёде дар амалигардонии идоракунии мақомоти худидораи маҳаллӣ ба назар меравад. Худидораи маҳалли дар Ҷумҳурии Ёзбекистон бо назардошти мафҳуми худидорашавии худ, ба мақомоти давлати дохил нагардида, мустақилона фаъолияти худро баҳри рушди маҳалли дахлдор ба роҳ мемонад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти идораи худидораи маҳаллӣ бо назардошти ваколатҳои воғузоршаванда ба Ҷамоат, бартариятҳо дар фаъолият дода мешавад.

Масалан, дар Ҷумҳурии Қазоқистон системаи нави идоракунии маҳаллӣ ташаккул ёфта истодааст. Хусусияти асосии он дар марҳилаи аввал дигаргун намудани сохтори идоракунӣ, нигоҳ доштани анъанаҳои миллӣ, огоҳӣ аз талаботи давлати бузурги бисёрмиллатӣ буд. Давраи кунунии рушди мақомоти маҳаллии Қазоқистон, пеш аз ҳама, ба ташкили системаи самарабахши идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ, таъмини тартиботи ҷамъиятӣ, истифодаи оқилонаи сарватҳои мавҷуда (замин, об) нигаронида шудааст [4].

Истифодаи окилонаи замини ҷамоатӣ маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон аз инҳо иборат мебошад:

а) рушди ҳамгирои иҷтимоию иқтисодии ҳудуди ҷамоатҳои маҳаллӣ ва ассотсиатсияҳои онҳо;

б) хоҷагии манзилию коммуналӣ ва ободонии замин;

в) нақлиёт ва роҳҳои коммуналӣ;

г) хизматрасонии маишӣ ва тичоратӣ;

д) мутобиқи стандартҳои давлатии таҳсилот; таҳсилоти то мактабӣ, мактабӣ ва касбӣ;

е) нигоҳдорӣ ва рушди анъанаҳои таърихӣ ва фарҳангии ҷомеаи маҳаллӣ;

ё) рушди тарбияи ҷисмонӣ, варзиш ва сайёҳӣ;

ж) ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ;

з) ҳифзи муҳити зист ва ғайра.

Дар шароити бозор соҳаҳои гуногуни моликият, озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ бартарӣ доранд. Дар ин вазъ, чуноне ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, мақомоти маҳаллии ҳокимият вазифаи асосии худро доранд - таъмини рушди ҷамаҷонибаи иҷтимоию иқтисодии ҳудуд, пеш аз ҳама тавассути системаи хизматрасониҳои ҷамъиятӣ, ки ба эҳтиёҷоти аҳолии муқимӣ ва инчунин дар корхонаҳои гуногун ҷойгир меошад.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Конституция Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уминоябри с. 1994 (26-умисентябри с. 1999, 22-юмийюни с. 2003 ва 22-юмимайи с. 2016 бо тариқарайи пурсии умумихалқӣ ба он тағйириловаҳо ворид карда шудаанд) // [Манбаи электронӣ]. – Речаиворидшавӣ: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 23.06.2024).
2. Конституция Республики Узбекистан от 8 декабря 1992 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.05.2023 г.) // Конституция Республики Узбекистан изложена в новой редакции в соответствии с Конституционным Законом РУз от 01.05.23 г. № ЗРУ-837.
3. Қонуни Ҷумҳурии Узбекистон “Дар бораи мақомоти ҳудидораи шаҳрвандон” аз 2-юмисентябри с. 1993, № 915-ХП (бо тағйириловаҳо аз 20.09.2024) // [Манбаи электронӣ]. – Речаиворидшавӣ: https://nrm.uz/contentf?doc=291296_zakon_respubliki_uzbekistan_ (санаи мурочиат: 23.05.2024).
4. Концепция развития местного самоуправления Республики Казахстан до 2025 г.: утверждена Указом Президента Республики Казахстан 18 августа 2021 г., № 639 // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1732007773&tld=ru&lang=ru&name=Концепция> (дата обращения: 02.06.2024).
5. Витрук, Н.В. Правовой статус личности в СССР / Н.В. Витрук. – М.: Юридическая литература, 1985. – 175 с.
6. Воеводин, Л.Д. Конституционное право и обязанности советских граждан / Л.Д. Воеводин. – М.: МГУ, 1972. – 300 с.
7. Имомов, А.И. Аҳамияти миллий ва байналмилалӣи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.И. Имомов // Давлат ва ҳуқуқ. – 2004. – № 4. – С. 10-15.
8. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учебник / Под ред. Б.А. Старшун. – М.: БЕК, 1999. – 757 с.

9. Основы государства и права: учебное пособие / Андреева И. А. [и др.]; под ред. О. Е. Кутафина. - 9. изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2002. - 458 с.
10. Права личности в социалистическом обществе / [М.С. Строгович, В.А. Патюлин, Н. В. Витрук и др.; Отв. ред. В. Н. Кудрявцев, М.С. Строгович]. – М.: Наука, 1981. – 272 с.
11. Проблемы свободы и прав человека в современной идеологической борьбе / В. М. Чхиквадзе [и др.]; – М.: Политиздат, 1986. – 318 с.

УПРАВЛЕНИЯ МЕСТНЫМИ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

АМИНОВ М. М.,

Доцент кафедры гражданского и экономического права
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, кандидат
юридических наук

В статье научному анализу подвержены правовые основы организации и деятельности местных исполнительных органов государственной власти на примере зарубежных стран, в том числе, Республики Узбекистан. При этом рассматриваются функции и место местных исполнительных органов государственной власти и местного самоуправления в государственном управлении. Отдельно проанализирована деятельность местных представительных органов и местных исполнительных органов государственной власти, а также местного самоуправления; описывается роль гражданского общества и объем полномочий государственных органов и структурное совершенствование отраслевой системы. Представлено мнение автора относительно того, что местный государственный орган уполномочен и несет ответственность за реализацию экономических и социальных направлений исполнительного органа государственной власти.

Ключевые слова: государственное управление, местное управление, местное самоуправление, гражданское общество, полномочия государственных органов, совершенствование структурной системы.

MANAGING LOCAL EXECUTIVE BODIES OF STATE POWER AND LOCAL SELF-GOVERNMENT

AMINOV M. M.,

Associate Professor of the Department of Civil and Economic Law of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan,
Candidate of Legal Sciences

The article provides a scientific analysis of the legal basis for the organization and activities of local executive bodies of state power using the example of foreign countries. The activities of local representative bodies and local executive bodies of state power, as well as local self-government, are analyzed separately; the role of civil society and the scope of powers of state bodies and the structural improvement of the sectoral system are described. The author's opinion is presented regarding the fact that the local state body is authorized and responsible for the implementation of economic and social directions of the executive body of state power.

Key words: public administration, local government, local self-government, civil society, powers of state bodies, improvement of the structural system.

УДК: 347.95

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕДМЕТА АДМИНИСТРАТИВНОГО
СУДОПРОИЗВОДСТВА (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ)**

РАХМАТОВА ЗАРРИНА МИРЗОБЕКОВНА,

кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права юридического факультета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики
735700, Республики Таджикистан, г. Худжанд, ул. Фурманова, д. №1
E-mail: rakhmatova. z 1978@mail.ru,

БОБОЕВ ДИЛШОД РАХИМДЖОНОВИЧ,

старший преподаватель кафедры конституционного права юридического факультета
Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики
735700, Республики Таджикистан,
г. Худжанд, E-mail:

В исследовательской работе изучаются некоторые вопросы теории и практики административного правонарушения в качестве самостоятельного предмета административного судопроизводства.

В данном исследовании изучая позиции учёных-административистов показаны предметность административно-правового спора и административного правонарушения к административному судопроизводству. Также основываясь на теории подсудности или ее приобретения по исковому порядку, обосновывается все виды процессуальных действий совершенными судом, в том числе по разрешению деликтного конфликта в виде административного проступка и наложению административной ответственности, которые являются предметом административного судопроизводства.

Ключевые слова: административное правонарушение, административно-правовой спор, административно-наказательный иск, административно-правовой конфликт, административно-юрисдикционный процесс, административное судопроизводство, административно- деликтное судопроизводство

В современных условиях административное право Республики Таджикистан отличается господством в нем представлений о том, что его всё ещё основным, главным вопросом является проблема административного правонарушения и применения к нарушителю административного наказания. Характеризуя такое «административное правовое поле» административных правоотношений наказательного характера применительно к России и другим постсоветским государствам Ю.Н. Старилов отмечал, что оно создается не только нормами права, судебной и административной практикой, сложившимися традициями и обычаями, но и теоретическими конструкциями и доктринальными построениями [11].

В Конституции и других законодательных актах Республики Таджикистан закреплены нормы, призванные обеспечить полную и всестороннюю защиту интересов личности, в том числе, и от совершения административного проступка, а также от неправомерного привлечения к административной ответственности. В контексте изучения проблематики предмета административного судопроизводства, весьма актуальным являются исследования проблем рассмотрения судами дел об административных правонарушениях.

Итак, дела административно-наказательного характера следует рассматривать в качестве предмета административного судопроизводства, содержание которого в этом случае охватывает систему процессуальных действий, выполняемых государственными органами, судом и иными участниками процесса по разрешению

деликтного конфликта в виде административного проступка и наложению административной ответственности.

Правоотношения деликтного характера предполагают реализацию административной ответственности: по утверждению А.П. Коренева, административно-правовые отношения, порожденные неправомерными фактами, именуются деликтными [3]. В этой связи встает вопрос: является ли деятельность суда по привлечению к административной ответственности административным правосудием и шире – административным судопроизводством.

Этот вопрос о включении в предмет административного судопроизводства административных проступков и трактовке его как рассмотрения судами дел, о привлечении к административной ответственности за административные проступки, также является дискуссионным. Поэтому наше исследование было бы неполным, если не рассмотреть новейшие взгляды ученых на эту проблему.

Так, один из классиков современного российского административного права профессор Д.Н.Бахрах отмечает, что «производство по делам об административных правонарушениях, осуществляемое субъектами государственной исполнительной власти, является частью административно-юрисдикционного процесса. Но если дела об административных правонарушениях рассматриваются судами, то это не административно-юрисдикционный процесс, а административное судопроизводство, не административная деятельность, а правосудие» [1].

С.Д. Хазанов включает в предмет административного судопроизводства и производство по пересмотру судом акта о наложении административной ответственности. Он отмечает, что применение судами мер административной ответственности образует важнейший институт российского административного права - административно- деликтное судопроизводство [15].

М.С. Студеникина термином «административное судопроизводство» обозначает два вида судебного процесса: 1) осуществление судом контроля за законностью актов органов исполнительной власти и их должностных лиц; 2) рассмотрение дел об административных правонарушениях» [12].

Последовательный сторонник дуалистической концепции предмета административного судопроизводства А.Б.Зеленцов считает, что таким предметом выступает административно-правовой конфликт в единстве двух его взаимно обособленных сторон, представленных различными административными правонарушениями и административными спорами. Исходя из такого понимания предмета он считает необходимым выделять две формы административного судопроизводства: 1.Административно-тяжебную (спорную) юрисдикцию (предмет - административный спор); 2) административно-наказательную юрисдикцию (предмет административный проступок) [14].

Вместе с тем, встречаются и противоположные точки зрения по вопросу о включении в предмет административного судопроизводства дел об административных правонарушениях.

Некоторые ученые более радикальны и конкретно утверждают, что дела об административных правонарушениях не следует относить к предмету административного судопроизводства, поскольку представляют собой особый механизм осуществления правосудия, имеют особую административно-процессуальную форму, регулируемую ПКOAП РТ, которая с административным судопроизводством не совпадает [8].

В контексте этой концепции О.С. Рогачева также считает, что дела об административных правонарушениях не могут рассматриваться в рамках административного судопроизводства, исходя из самой сути административной ответственности и цели производства по делам об административных правонарушениях, каковой является привлечение виновных к административной ответственности, предупреждение совершения новых правонарушений, а также обеспечение реальной исполнимости судебных постановлений [9].

Несмотря на существование таких противоположных взглядов, мы считаем, что вопрос об отнесении дел об административных правонарушениях к предмету административного судопроизводства является вполне обоснованным. Для подтверждения этого нам представляется достаточным рассмотреть некоторые практические стороны данного вопроса.

Так, согласно действующему законодательству Республики Таджикистан лицо, в отношении которого ведётся производство по делу об административном правонарушении наделено широким кругом прав, совокупность которых образует право на защиту. Используя это право, он выступает как активный участник процесса, способный влиять на его ход и направление.

Судебное рассмотрение дела - центральная стадия производства по делам об административных правонарушениях. По смыслу ст. 89 ПКоАП РТ дела об административных правонарушениях рассматриваются судами общей юрисдикции в зависимости от их подведомственности и в случаях предусмотренных Кодексом. В ст. 93 ПКоАП РТ перечислены составы административных правонарушений подведомственные судам, их более 165 и они закреплены в КоАП РТ. Кроме того, согласно ч.3 ст. 93 ПКоАП РТ, суды рассматривают административные дела, по которым: законодательством предусматривается административное наказание в виде штрафа в размере свыше трёхсот показателей для расчетов (за исключением дел об административных правонарушениях налоговой сферы и в области антимонопольного законодательства); лишения лицензии на осуществление определенных видов деятельности; лишения физических лиц специального права с возмездным изъятием или конфискацией предметов, явившихся орудием совершения или непосредственным объектом административного правонарушения в виде административного выдворения, за пределы Республики Таджикистан иностранного гражданина, лица без гражданства, а также административного ареста [8].

Характерным в данном виде судопроизводства является то, что суд, устанавливая истину, играет важную роль по административно-процессуальному познанию вины правонарушителя, а также подвергает судебной проверке составленный уполномоченным лицом, органом протокол об административном правонарушении, которым оформлено требование уполномоченного лица и органа, чтобы суд рассмотрел дело и вынес правосудное решение.

В контексте интегративной концепции предмета административного судопроизводства, (и чтобы рассеять сомнения о принадлежности дел об административных правонарушений к предмету административного судопроизводства), представляется целесообразным наряду с протоколом об административных правонарушениях, ввести в законодательство институт административно-наказательного иска.

В настоящее время в Республике Таджикистан законодательное регулирование института иска закреплен в ч.2 ст. 115 Кодекса об административных процедурах Республики Таджикистан (2007г.) где содержится очень скромная конструкция,

характеризующая предмет административного судопроизводства. Законодатель устанавливает, что предметом спора в административном производстве в суде являются соответствие административно - правового акта законам Республики Таджикистан, указам Президента Республики Таджикистан и постановлениям Правительства Республики Таджикистан; обязанность административного органа по возмещению вреда; обязанность административного органа по принятию административного акта или осуществлению какого-либо иного действия по административной процедуре [4].

Признавая административный иск как процессуальное требование разрешения административного спора законодатель, в качестве средства обращения в суд в ст.ст.125-128 КАП РТ определяет: а) иск о признании административно-правового акта недействительным или о признании утратившим силу; б) иск о принятии административно-правового акта; в) иск об осуществлении действия; г) иск о признании [4].

Известно, что формальное отражение публично-правового конфликта гражданина с властью, в сущности, должно определяться особенностями материальных административных правоотношений. Предмет, объект и субъекты, содержание этих правоотношений принципиально отличны от соответствующих элементов отношений гражданско-правового характера. Законодатель в КАП РТ четко регламентирует структуру и содержание административного правоотношения, определяя его субъектный состав, объем прав и обязанностей его участников, порядок реализации ими своих полномочий, ответственность за нарушение установленных правил поведения и т.д.

Такое развернутое, адекватное в полной мере материальным административным правоотношениям отсутствует в цивилистических кодексах: в Подразделе III ГПК РТ Производство по делам, возникающим из публичных правоотношений [2], (главы 23, 24, 25), в Разделе III ЭПК РТ Производство в экономическом суде первой инстанции по делам, возникающим из административных и иных публичных правоотношений, (главы 22 и 23) [17].

Вместе с тем, ни в одном из указанных законодательных актов конкретно не выделяется, что является предметом административного судопроизводства. Кроме того, на практическом уровне Верховный Суд Республики Таджикистан ни разу не рассмотрел вопрос о предмете административного судопроизводства, т.е. по этому вопросу нет разъясняющего Постановления высшего судебного органа страны.

В первую очередь это связано с тем, что в теоретическом и практическом плане вопрос, о предмете административного судопроизводства все ещё остается дискуссионным. При это складываются два основных подхода: один из них в качестве предмета административного судопроизводства определяет административное правонарушение [2], другой - административно-правовой спор.

Правовая природа этого иска с процессуальных позиций заключается в обращении в суд с требованием об охране правопорядка и разрешении административно-правового конфликта в виде проступка, возникшего вследствие противоправного посягательства и вызвавшего необходимость реализации правоохранительной функции государства [14].

В этом случае административно-наказательный иск предполагает не просто передачу протокола об административном правонарушении в суд лицом, составившим протокол об административном правонарушении, а его обращение в суд с требованием

о привлечении к административной ответственности. Исходя из такой модели, в целях законодательного обеспечения этого вывода представляется целесообразным на данном этапе судебно-правовой реформы Республики Таджикистан дополнить ст.81 ПКоАП РТ нормой следующего содержания: «Дела об административных правонарушениях юридических лиц, субъектов предпринимательской или иной экономической деятельности возбуждается судом по заявлению (исковому требованию) органа или должностного лица, уполномоченного составлять протоколы об административных правонарушениях, при наличии хотя бы одного из поводов, предусмотренных частью первой настоящей статьи, и достаточных данных, указывающих на наличие события административного правонарушения».

В перспективе такая норма должна распространяться на всех субъектов административно-деликтных отношений, т.е. включая физических лиц (граждан), поскольку это позволит утвердить спорное, состязательное начало административного судопроизводства не только в экономических судах РТ, но и, в конечном счете, в общих судах путем признания административно-наказательного иска как процессуального института, ведущего к гармонизации двух форм административного судопроизводства (спорной и наказательной). О возможности такой гармонизации свидетельствует опыт КАС Армении [5]. Глава 26 этого кодекса предусматривает исковое производство по делам о привлечении к административной ответственности. Примечательно, что в рамках этой главы, содержащей всего три статьи решается целый комплекс проблем, решению которых в Таджикистане посвящен целый процессуальный кодекс - ПКоАП РТ.

Следует отметить, что в соответствии с теорией административной юстиции предмет обуславливает цель и задачи административного судопроизводства и вызывает необходимость ее оформления как особого организационно-правового механизма по разрешению публично-правового спора. В настоящее время значительная часть ученых считают, что предметом административного судопроизводства является административно-правовой спор, возникающий из материальных административных правоотношений. Вместе с тем, имеются также авторитетные мнения ученых, которые в предмет административного судопроизводства включают рассмотрения судами дел об административных правонарушениях.

Например, А.П. Шергин [16] и А.Ю. Якимов [18] в качестве предмета административной юрисдикции рассматривают административные правонарушения. В то же время большинство других авторов связывают идею создания административных судов, и соответственно административного судопроизводства, с административной юстицией, предметом которой является административный спор (спор о праве административном).

Таким образом, при всей спорности вопроса о предмете административного судопроизводства действующее законодательство и судебная практика свидетельствуют о том, что в этот предмет следует включать как административно-правовые споры, так и административные правонарушения. Выделение двух групп конфликтных отношений в качестве элементов предмета административного судопроизводства - административного спора и административного правонарушения - предполагает возможность использования более общего понятия для обозначения предмета этого судопроизводства в целом.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Бахрах Д.Н. Административная ответственность. (часть общая): учебное пособие/ под ред. Екатеринбург, 2004. С.70.
2. Гражданский процессуальный кодекс Республики Таджикистан №1 от 5 января 2008 г. (с изм. и доп. о состоянию на 01.01.2025г.) // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2008.
3. Коренев А.П. Административное право России: (в 3 ч.) / А.П. Коренев ; учебник. Москва, 1997. С.279
4. Кодекс об административных процедурах Республики Таджикистан №232 от 5 марта 2007 г. (с изм. и доп. о состоянию на 28.12.2012 г.) // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2007.
5. Кодекс административного судопроизводства Республики Армения от 23 ноября 2007 г.// Сборник законодательных актов отдельных государств по административной юстиции.2-е издание 2013 г. GIZ Казахстана.
6. Лупарев Е.Б. Понятие и признаки административно-правового спора // Журнал российского права. 2002. N 2. С. 44 - 51.
7. Панкова О.В. К вопросу о роли судебной реформы в механизме административно-правового регулирования //Проблемы административное право и административный процессуальное права.сб.научн.тр. М.2005., С.346.
8. Процессуальный кодекс об административных правонарушениях №975 от 22 июля 2013г.// (изм. и доп. по состоянию на 01.01.2025г.) Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2013.
9. Рогачева О.С. Судопроизводство по делам об административных правонарушениях и административное судопроизводство: основные отличия и обоснование отграничения/в кн. Актуальные проблемы административного судопроизводства (Материалы всероссийской научно-практической конференции. Омск, 28 ноября 2014г.) Омск. 2015., С.158-168
10. Салищева Н. Г. О некоторых способах защиты и охраны прав, свобод и законных интересов в сфере деятельности исполнительной власти в РФ // Конституция РФ и совершенствование механизмов защиты прав человека. М., 1994. С. 85-86;
11. Старилов Ю.Н. Принцип законности и административная юстиция в «правовом поле» России //Административная юстиция. К разработке научной концепции в Республике Узбекистан. Материалы международной конференции «Развитие административного права и законодательства Республики Узбекистан в условиях модернизации страны» 18 марта 2010г. Ташкент. ABUMATBUOT-KONSALT 2010.: - С 73.
12. Студеникина М.С. Процессуальные формы осуществления правосудия по административным делам//Судебная реформа в России. М.,2001., С.177 Севрюгин В. Е. Теоретические проблемы административного проступка: Дисс. на соиск. учен. степ. докт. юрид. наук. М., 1994. С. 222;
13. Студеникина М. Административная юстиция; какой путь избрать в России // Российская юстиция. 1996. С. 35—37;
14. Зеленцов А.Б. Административно-правовой спор (теоретико-методологические подходы к исследованию) //Правоведение. 2000. №1, С.69.
15. Хазанов С.Д. Административно - деликтное судопроизводство в свете новых процессуальных кодексов// Актуальные вопросы административно- деликтного

права: материалы международной научно-практической конференции. М. 2005. С.176.

16. Шергин А.П. Административная юрисдикция. М., 1979. С. 35;
17. Экономический кодекс Республики Таджикистан №1 от 5 января 2008г. (с изм. и доп. о состоянии на 13.11.2024г.) // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2008.
18. Якимов А. Ю. Статус субъекта административной юрисдикции и проблемы его реализации. М., 1999. С. 114-115.

**БАЪЗЕ МАСОИЛИ МАВЗУИ МУҲОКИМАИ СУДИИ МАЪМУРӢ
(ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИЮ ҲУҚУҚӢ)**

РАҲМАТОВА ЗАРРИНА МИРЗОБЕКОВНА,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи конститусионии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ,
бизнес ва сиёсати Тоҷикистон
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯч. Фурманова №1
E-mail: rakhmatova. z 1978@mail.ru

БОБОЕВ ДИЛШОД РАҲИМҶОНОВИЧ,

муаллими калони кафедраи ҳуқуқи конститусионии факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, маҳ.18, хонаи 13, хучраи 123
E-mail: dilshod.boboev.92@mail.ru

Дар тадқиқот баъзе масъалаҳои назария ва амалияи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҳамчун матлаби мустақили мурофиаи судии маъмурӣ омӯхта мешаванд.

Дар мавзӯи тадқиқшаванда мавқеи олимони илми ҳуқуқи маъмурӣ омӯхта шуда, матлабияти баҳсҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва ҳуқуқвайрокунии маъмурӣ ба истеҳсолоти судии маъмурӣ нишон дода шудааст. Инчунин, бо таъкид ба назарияи тобеияти судӣ ва ё тартиби ба даст овардани даъвои он, намудҳои амалияи мурофиавие, ки аз ҷониби суд доир ба ҳалли муноқишаи деликтӣ дар намуди кирдори ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва татбиқи ҷавобгарии маъмурӣ, ки матлаби судии маъмуриро таъкил медиҳанд, асос карда шудааст.

***Калидвожаҳо:** ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, баҳсҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ, даъвои маъмурӣ-ҷазоӣ, муноқишаи маъмурӣ-ҳуқуқӣ, мурофиаи юрисдикисионии маъмурӣ, истеҳсолоти судии маъмурӣ, истеҳсолоти судии маъмурӣ-деликтӣ.*

**SOME ISSUES REGARDING THE SUBJECT MATTER OF ADMINISTRATIVE
COURT PROCEEDINGS (THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS)**

RAKHMATOVA ZARRINA MIRZOBЕКOVNA,

candidate of legal sciences, associate professor department of constitutional law Tajik state
university of law, business and politics
735700, The Republic of Tajikistan, t. Khujand, Furmanov Str. 1
E-mail: rakhmatova. z 1978@mail.ru

BOBOEV DILSHOD RAKHIMJONOVICH,

senior lecturer department of constitutional law, Tajik state university of law,
business and politics
735700, The Republic of Tajikistan, t. Khujand, 18 mkr, No. 13 sq.
E-mail: dilshod.boboev.92@mail.ru

In research, some issues of the theory and practice of an administrative offense are studied as an independent subject of administrative proceedings.

In this study, studying the positions of scientific administrative scientists show the objectivity of the administrative and administrative offense for administrative proceedings.

Also based on the theory of jurisdiction or its acquisition by the lawsuit, all types of procedural actions are justified by the court committed by the court, including by the resolution of a tort conflict in the form of an administrative misconduct and the imposition of administrative responsibility, which are the subject of administrative proceedings.

Keywords: *administrative offense, administrative-legal dispute, administrative-informational lawsuit, administrative and legal conflict, administrative-legal process, administrative proceedings, administrative and delicate proceedings.*

Рецензент: *Санавваров Г. Б. кандидат юридических наук,
доцент кафедры конституционного права юридического факультета
Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики*

ТДУ: 340:17:32(092)

**ТАНОСУБИ ХУКУҚ, АХЛОҚ ВА СИЁСАТ ДАР ТАЪЛИМОТИ МИР САИД
АЛИИ ҲАМАДОНӢ**

КАЛОНОВ ФАТҲИДИН МИРЗОШАРИФОВИЧ,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвончуи кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии
муқоисавӣ факултети ҳуқуқшиносӣ. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиебони

Рӯдакӣ, 17. E-mail: kalonovfathiddin@gmail.com

Тел.: (+992) 907750331

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар эҷодиёт худ баробари фалсафа, илоҳиёт, низоми ҳуқуқию давлатӣ, сиёсати одилонаи идоракунии, низоми адолати судӣ, ғиромидошти инсон ва волоияти ҳуқуқҳои ӯ, ташаккули низоми ҳуқуқии позитивӣ низ мавқеи хосаро ишғол менамоянд. Алии Ҳамадонӣ дар таълифоти худ ба масъалаҳое рӯ овардааст, ки дар ташаккули давлату давлатдорӣ динӣ-дунявӣ дар шакли “салтанат” (монархия) ва таҳкими асосҳои ҳуқуқии он аҳамияти басо муҳим дода шудааст. Ӯ меъёрҳои динӣ ва низоми давлату давлатдорӣ салтанатро дар асоси тақозои ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва ахлоқии замон тафсир намуда, бо баёни намудани ҷанбаҳои гуногуни салтанат, ҳамчун як низоми воҳид дифоъ менамояд ва онро ногузир медонад. Диққати хосса зоҳир намудани муттафакир ба ин масъала беасос набуд, чун пояи қудрати сиёсӣ, ягонагии шохаҳои ҳокимият ва дигар масъалаҳои устувори низоми ҷомеа ва давлат аз сохти дурусти низоми идоракунии сарчашма мегирад.

Калидвожаҳо: ахлоқ, ҳуқуқ, сарчашма, меъёрӣ, ҷомеа, низом, шуур, қонун, ҷиноят, гуманистӣ, гумрукӣ, миллий, сиёсат.

Мақом ва хидмати Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар ташаккули фарҳанги тафаккур, аз он ҷумла маърифати ҳуқуқию ахлоқии мардумии Шарқ бузург аст. Ӯ дар така ба ғояҳо ва андешаҳои инсонпарваронаи хеш ҳокимон, қудратмандону мансабдорон, хоссатан фақеҳону қозиёни даврро ба риоя ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои раъият, ҳифзу нигоҳдории амнияти давлат даъват намудааст. Алии Ҳамадонӣ дар ин самт ба механизми ҳуқуқмуайянкунии тавассути уҳдадор сохтани ҳар як аъзои ҷомеа оид ба муқаррар ва риоя намудани рафтору амалҳои мушаххасу муайян така менамуд. Чунки дар натиҷаи амалӣ сохтани масъулияти муайян ва ё амали сохтани амали муаян бояд ҳамзамон қонунҳои давлат ва ҳуқуқи манфиатҳои аъзоёни дигари ҷомеа низ бояд риоя ва ҳифз карда шаванд.

Чунончӣ Алии Ҳамадонӣ осори худро дар робитаи мутақобилаи байни ҳуқуқ, сиёсат ва ахлоқ таълиф карда, ба воқияти давр на ҳамчун мутахассиси баҳши фикр ва ҳуқуқ, балки ба сифати як мутафаккир баҳо додааст. Маҳз робитаи ин се илм заминаи асосӣ ва бунёди таълифоти муттафаккиронро ташкил менамуд, ки он дар бо ҳам овардани шаклҳои идроки фарҳанги ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва сиёсӣ ифода ёфтааст.

Бо назардошти баъзе хусусиёти умумии ин тарзи масъалагузории ҳуқуқӣ бояд дар назар дошт, ки вай аслан дар доираи се низом – ҳамчун дониши бунёди ахлоқӣ ва фалсафӣ, ба сифати дониши ягона дар самти ахлоқ ва ҳуқуқ, инчунин бо ҳам пайвастании ҳуқуқ ва сиёсат амал мекунад. Дар низомҳои таърихӣ ҳуқуқи миллий аз ваҳдати ин се баҳши дониш илми ҳуқуқ пурра хусусияти қонунмандӣ пайдо менамояд ва ба қавли мутахассисон танҳо дар ҷунин ҳолат дониши пурра ва мукамал зухур мекунад.

Чи гунае, ки дар адабиёти ватанӣ қайд карда мешавад дар таърихи афкори ҳуқуқӣ ва сиёсии халқҳои форсзабон мисоли равш дар низомҳои ани ҷунин дарку фаҳмиши ҳуқуқ, сиёсат ва ахлоқ, таълимот ва андешаҳои мутафаккирони мактабҳои калом, машшоия, суфия ва ғайра маҳсуб мегардад [7.С. 110].

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар баррасии масъалаҳои мубрами ҳуқуқӣ чун мутафаккирони дигари мактабҳои зикршуда ақидаҳои худро баён намуданд. Аз он ҷумла дар доираи як силсила масъалаҳо ва зухуроти мухталифи сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ахлоқӣ дар алоқаманди ба танзими муносибатҳои ҳуқуқии ҷамъият дар доираи ҷаҳонбинии худ андешаронӣ намудаанд.

Дар таърихи афкори сиёсӣ-ҳуқуқии муттафаккирони тоҷик ва муттафаккирони Шарқ низоми ҳуқуқӣ дар алоқамандии зичи дин, сиёсат, ҳуқуқ ва давлат таҳлилу таҳқиқ гардидаанд. Ин усул ҳанӯз аз давраҳои қуҳан истифода мешуд ва инро дар мисоли даҳҳо асарҳои муттафаккирон ва умуман эҷодиёти муттафаккирон дидан мумкина аст. Маҳз дар ҳамин асос мутафаккирони асримиёнагии тоҷик асоси ҷавҳари ҳуқуқ манфиатҳои инсонро, ки дар бунёди илми фалсафа, ҳуқуқ, сиёсат, ахлоқ нухуфтаанд дар доираи арзиши ақлгарои пешкаш карданд. Аз ин ҷост, ки ахлоқу сиёсат ва дин ҳамчун асоси ҳуқуқ ҳеҷ гоҳ онро тарк намекунанд ва қисми ҷудонопазири ин низоми танзими меъёрӣ мебошанд. Чи гунае, ки Ю.Г. Ершев бо ишораи сарчашмаи динию фалсафӣ ва сиёсӣ ахлоқии ҳуқуқ қайд мекунад: "... конструкцияҳои фикрии дигаре, ки аз раванди воқеии ҳуқуқӣ ва зухуроти падидаҳои он дур буданд, сабаби ташаккул ва инкишофи тамоми донишҳои ҳуқуқӣ гардидаанд"[3.С. 9].

Дар асоси ташаккули ҳамин илмҳои сегона Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ низ бо овардани мисолҳои равшани таърихӣ ва низомҳои сохторҳои мухталифи давлат ва ҳокимият дар давлатҳои пешин ба аъзоёни ҷомеа ҷанбаҳои гуногуни ҳуқуқи инсон, адолати иҷтимоӣ, адолати сарварӣ воқеияти адолати судӣ ва дигар муносибатҳои ҳуқуқию ахлоқиро нишон дода, амалӣ намудани онро ба зимаи ҷомеа мегузоштаст. Бо ишора ба ҳуқуқшиносони қадимӣ ҳуқуқро ҳамчун илм доир ба неқӣ ва адолат барои фарқ кардани бадӣ аз неқӣ пазируфта қариб, ки дар ҳама асарҳои ба дарки он ишора намудааст.

Дар доираи гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки ҳуқуқ дар таълимоти мутафаккирони асримиёнагӣ махсусан муттафаккирон форсу тоҷик яке аз бузургтарин дониш ва илмҳои тарбияи ҷомеа, падидаи ҳастии амали инсон ва муносибат маҳсуб меёфт.

Дар таълимоти Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ҳуқуқ дар дар чанд маъно, ҳамчун қонун, ҳуқуқи ахлоқӣ, ҳуқуқи сиёсӣ ва маъмулӣ истифода гардидааст. Танҳо дар ҳолати бо ҳам омадани ҳуқуқ, ахлоқ ва сиёсат як мафҳуми умумии ҳуқуқ дар фаҳмиши комили асримиёнагияш ба вучуд хоҳад омад. Сарфи назар аз истифодаи мафҳумҳои гуногун он падидаи умумие, ки онҳоро муттаҳид месозад, як мафҳуми бунёд ва амиқро, ки ба тамоми илмҳо пайвастагӣ дорад ба вучуд меорад. Чунин муносибатро метавон дар сохтори таълимоти Алии Ҳамадонӣ дарёфт намуд, ки мутобиқи он ҳуқуқ мафҳуми васеи ҳаёти амалии ҷомеа, қонуни будани давлат, амалкарди муайяни инсонҳо, озодии чунин амалҳо ва ғайраро дар бар мегирад [1.С.122]. Қонуни будани чунин ҷомеа бояд аз тарафи ҷомеа ба расмият шинохта шавад. Дар чунин ҳолат метавон таъкид кард, ки қонун дар ин ҷомеа амалӣ гаштааст ва дар фаъолияти амалии сохторҳои давлати татбиқ мегардад. Чунин шакли амалисозии қонун дар ҷомеа ҳанӯз аз даврони қуҳан дар бисёр манотиқ боқӣ монда, ҳуқуқ дар доираи мафҳуми хос худ ҳамчун танзимгари меъёри арзишӣ ва сиёсии амалҳои одамон ташаккул ёфтааст.

Мутаносибияти ахлоқ бо ҳуқуқ дар объект танзимнамоӣ ва хусусиятҳои асосии фарқкунандаи одобу ахлоқро аз ҳуқуқ ва сиёсат ифода мегарданд. Дар илми ҳуқуқ дар доираи масъалаҳои ахлоқ, аз қабилҳои фазилатҳои неқӣ, шучоат, саховат, адолат, неъмат, бадӣ ва диққати асосӣ дода мешавад, чун дар ҷаҳорҷуби ахлоқ андозаи талаботу

таъсири бевоситаи ахлокии панду насиҳат ва одобомӯзии он баён мегардад, ки барои танзими ҳуқуқӣ низ зарур мебошанд. Маҳз дар асоси андарзҳо, панду насиҳати бузургон ва арзишҳои умумибашарӣ андешаҳои илмӣ ҳуқуқӣ ташаккул ёфтаанд. Вазифаи калидии ахлоқ низ ҳамчун илм дар он зоҳир мегардад, ки он тавассути фазилату арзишҳои ахлоқӣ дар тафаккури инсон ва ҷомеа бояд шарҳи ҳуқуқии масъалаҳои аз қабилӣ неқӣ, инсондӯстӣ, дурӣ ҷустан аз бадӣ, худдорӣ кардан аз расонидани зарар ба дигарон ва ғайраро ташаккул диҳанд.

Таҳқиқи таърихи таълимоти сиёсӣ ва ҳуқуқии Шарқи асримиёнагӣ нишон медиҳад, ки чараёнҳо ва фиркаҳои мухталиф бар зидди ақидаҳои ин гурӯҳи муттафакирон мубориза мебарданд, вале баъдан худ пойбанди ақидаҳои ғоявии онҳо мегардиданд. Чун ақидаҳои онҳо воқеъбиниро талаб мекард ва асоси илмӣ ва амалӣ дошт, онро пушти сар кардан ғайри имкон буд. Бо дарки ин ҳақиқат Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ ба бисёр ақидаҳои онҳо таровату ҷазобияти ғностикӣ, устуворӣ ва динӣ ворид сохта, ба онҳо оҳанги тасаввуфиву ирфонӣ ато бахшид. Чи тавре ки муттафакир дар пешгуфтори «Захирату-л-мулук»-и хеш зикр сохтааст, ӯ «...роҳи пешгирифти дигар одобноманависони форсу тоҷикро идома додааст» [4.С. 3].

Алиӣ Ҳамадонӣ зеро таъсири ҳамин сарчашмаҳо таҳлили «хусули саодати ҳалос ва начот» ва роҳро тарикати расидан ба онҳоро тавассути шинохти инсон, ки ба шинохти ҳақ-шорӣ мебарад, шурӯъ менамояд. Агар дар осори Афлотун, навафлотунӣ ва Арасту таълимоти пиромунӣ саодат бо фазилатҳои ахлоқӣ пайвасту марбут боша, дар осори Алиӣ Ҳамадонӣ ин нокифоя аст. Ягонагӣ, ки дар таълимоти онҳо ҳаст, дар андешаҳои Алиӣ Ҳамадонӣ ба андозае ба ҷашм меҳӯрад, аниқтараш дар ғояҳои Алиӣ Ҳамадонӣ тавассути саодати абадӣ ва мутлақо, яъне қонун ва сиёсати Ҳақ, ки аз ҷониби қонунгузор нузул шудааст амалӣ мегардад.

Мутафаккир қайд мекунад, ки инсон бояд пайвастагӣ ва боварии ба қонунҳои осмонӣ дошта бошад. Аз ин рӯ, ӯ бояд дар боварии худ қавӣ бошад ва ба шубҳа ҷой наода, дар доираи қонунҳои ахлоқӣ, ки танзимкунандаи тамоми муносибатҳои инсонӣ ҳастанд, амал намояд.

Гарчанде Алиӣ Ҳамадонӣ дар таълимоти ахлокии хеш хирадгара буд, вале аз тариқи ақл расидан ба маърифати «қонунгузор»-ро кори басо душвор медонист. Ба андешаи ӯ дар ин роҳ «ният ва амал» метавонад ёрирасони инсон бошад ва роҳи ягона роҳи ахлокии маърифат аст. Дар ин маврид ӯ ба ҳулоса меояд, ки «ҳар шахс, ки худро дар миёни халқ ба иқомати ин амри шариф мансуб ва машҳур гардонид, ӯро мӯхтасиб хонанд ва он амал, ки аз ӯ содир мешавад эҳтисоб номанд. Ва он шахси маъмурро, ки мустаҳаққи эҳтисоб аст, мӯхтасабун алайҳи гӯянд. Ва он амалро, ки он шахс ба сабаби он мустаҳаққи эҳтисоб гаштааст, мӯхтасабун фиҳӣ хонанд» [4.С. 71].

Муттафакир ахлокро пояи қонун медонист. Чунончи, ӯ дар баҳши «мӯхтасиб» аз иҷрои рукнҳои асосии ахлоқ ҳамчун пойяи қонун ба ҳудуди қувваи амалкунии шахс таъя карда, кӯдакони хурдсол, одамони девона ва очизро аз ҷавобгарӣ дар назди қонун озод медонад. Ҳамзамон, ӯ таъкид мекард, ки аҳли илм бояд гуноҳ ва ғасоди ахлоқи ҷомеа ва давлатро ба шоҳу амирон расонанд. Агар дар иҷрои ин вазифаи мукаддаси худ худдорӣ намоянд, онҳоро «ғосид» бояд номид. Ба андешаи ӯ «... фозилтарин ғазо он аст, ки сухани ҳақ назди подшоҳи золим гуфта шавад» [4.С. 71]. Ӯ кӯшиш кардааст, то ин вазифаи худро иҷро намуда, ба воситаи «Насиҳат-ул-мулук» ҳолати фиску фучури ҷомеа, давлат, шахсони мансабдори ҷомеаро ба ҳокимони давр гӯшрас намояд [4.С. 72].

Ба андешаи муттафакир инсон бояд дорои ин ду ҳақиқат бошад: «Яке, сурати зоҳир ва дуввум, сирати ботин. Суратро халқ гӯянд ва сиратро хулқ хонанд. Ва ҳар якро аз ин

ду ҳақиқат ҳусне ва қубҳе ҳаст. Чунон ки ҳусни сурат комил набошад магар ба таносуби ҷамеи аъзо. Зоҳир аз ҷашм ва абрӯ ва рухсора ва лаб ва даҳон ва даст ва пой ва қомат. Ҳамчунин ҳусни сират, ки онро ҳусни хулқ хонанд, комил наёбад магар ба эътидоли сифоти ҳамида, чун илм ва ҳикмат ва тақво ва саховат ва шучоат ва ҳилм ва тавозӯъ ва иноят ва иффат ва адл. Ин сифот аз ҳадди ифрот ва тафрит берун аст, зеро ки аз ин сифот ҳар кадом, ки ба ҳадди ифрот ё тафрит расад, қубҳ ва шайни ҷамоли сират гардад»[5.С. 143]. Ҳарду ин худ амр, аҳком ва ҳудуди қонун мебошад, ки онро бояд вайрон накард. Радди ин сифатҳоро аз ирфоту тафрит Алии Ҳамадонӣ пешкаш месозад, ки ба воситаи далелҳои «ақлӣ ва нақлӣ» мумкин ва осон аст: «Қуввати шаҳват ва ғзаб, агарчи аз сифоти мӯҳликаанд, аммо бақои қоидаи банияи инсонӣ ба вучуди эшон манут аст. Агар шаҳват набошад ҷазби ғизо, ки моддаи ҳаёти одамӣ аст, ҳеҷ қуввати дигар мутасаввир нашавад ва агар қуввати ғзаб набошад, дафъи асбоби ҳалок ба ҳеҷ қуввати дигар мумкин нагардад. Вале ин ду қувватро ҳусне ва қубҳе ва салоҳе ва фасоде аст. Қубҳ ва фасоди ин қуво ифрот ва тафрит аст ва ҳусн ва салоҳи ишон ҳадди эътидон аст»[4.С. 75].

Алии Ҳамадонӣ бо изҳори ин ақидаҳои хеш аз имконоти ҳаёти фазилатноки инсон, ки дар асоси меъёрҳои оқилонаи қонуни инсон будан мавҷуд бошанд, ҷонибдорӣ менамояд ва чунин мешуморад, ки хайрхоҳӣ ва хулқи нақӯ мояи рушди хирад ва ҷомеаи инсонӣ ба шумор меравад. Ё ҳангоми таҳлили фазилатҳои ахлоқӣ ва нақшаи тақсимои фазилату разилатҳо, ки аз таълимоти ахлоқии Афлотун ва қисман Арасту гирифта шудаанд, бо талаботҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии ҷомеаи худ пешкаш месозад.

Муттафакир асосу бунёди инкишоф ва қамоли инсонро дар эътидоли сифатҳо ва фазилатҳои зикршуда даҳгона дида, онҳоро дар робита бо се қисмати нафс: қувваи нотиқа, қувваи ғзаб ва қувваи шаҳват ва талаботҳои ҳуқуқӣ ва меъёрӣ пешкаш месозад. Ҳар яке аз ин қувваҳо ба амал ва фаъолияти инсон таъсир намуда, хусусияти муайян ва ҳадафманд доранд. Вале мутобиқи моҳияти аслии худ ҳар кадоми онҳо зидди якдигар равона буда, ҳувайдост, ки ба барҳурди хоҳишоти гуногуни шахс хоҳанд расонд. Билохира, яке аз ин қувваҳо бар дигарон ғолиб шуда, бартариати хешро дар феъл ва амалҳои инсон пайдор месозад. Нисбат ба он ки кадоме аз ин қувваҳо ғолиб мешавад, мутобиқан дар ботини инсон сифатҳои хулқӣ ва меъёриву усулӣ инкишоф меёбад. Ҳамоҳангии ҳикмат, шучоат ва иффат фазилати ҷаҳорум-адолатро ба вучуд меорад, ки миёни дигар сифатҳои ахлоқӣ мӯътадилӣ, баробарӣ, қонунмандӣ ва амнияти ҷомеаро таъмин менамояд. Вазифаи аслии адолат аз нигоҳи ҳуқуқ ва ахлоқ дар ҳамин зоҳир мегардад. Хусусияти аслии ин фазилат мувофиқи ақлу хирад ва аҳкоми қонуну вичдон назорат намудани қувваи ғзаб ва шаҳват мебошад. Алии Ҳамадонӣ асоси нақӯи хулқи инсонро дар маҷмӯи ин ҷаҳор фазилат меид, ки ақидаҳои аз Рум ва Юнони қадим ва низоми ҳуқуқӣ ва ахлоқии онҳо сарчашма гирифтааст[7.С. 135].

Дар осор ва адабиёт мутафаккирони гузашта робитаи мутақобилаи танзими меъёрӣ зиёд баррасӣ гардидаанд. Раванди мазкур дар доираи ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, маданӣ-ҳуқуқӣ, ҳуқуқи меърос, никоҳ ва оила сурат мегирифт. Дар ин миён танзими муносибатҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ баррасӣ гардидаанд. Дар муносибатҳои танзимнамоии ҳуқуқӣ кирдорҳои инсон, ки ба таъкиби ҷиноятӣ алоқаманданд зиёдтар бо ахлоқ иртиботи мутақобила доранд. Воқеияти ҳаёти ҷомеа, зиндагӣ ва фаъолияти инсонҳо, аввалан тавассути ахлоқи инсон зухур мекунанд ва тавассути меъёрҳои ахлоқ танзим карда мешаванд. Дар натиҷаи мураккаб гардидан шакли талаботи меъёрҳои ахлоқ аз ҷониби давлат хусусияти ҳатмиро қабул карда ба меъёри ҳатмии рафтор – ҳуқуқ табдил меёбанд. Вале қисмати бузурги онҳо ҳамчун меъёри ахлоқӣ боқи

мемонанд, ки муносибатҳои фаррохи ҷамъиятиро танзим менамоянд. Ҳуқуқ, ки мустақиман ба давлат тааллуқ дорад, қонун ва шаклҳои дигари ифодаёбии онҳо мутобиқ ба талаботи ахлоқи пазируфташудаи давлатӣ ва манфиатҳои давлатӣ истифода мегарданд. Гарчанде институтҳои иҷтимоии тавассути ҳуқуқ танзимшаванда хусусияти расмӣ ва маҷбуркунии давлатӣ доранд, вале набояд фаромӯш кард, ки ҳангоми танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ аз талаботҳои ахлоқ низ фаровон истифода бурда мешавад.

Таҳқиқи осори Алии Ҳамадонӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки воқеан ин яке аз талаботҳои қонунҳои асримиёнагӣ буд. Лекин қонунҳо на ҳама гуна таълимоти ахлоқиро мепазируфтанд, балки талаботҳои ҳамон ахлоқ ва арзишҳои умумибашариёро эътироф мекарданд, ки ба замони пайдоиши фарҳанги зардуштӣ, яҳудия, насронӣ, буддизм ва ислом мутобиқат мекарданд. Талаботҳои фарҳанг ва тамаддунҳои зикршуда дорои низоми меъёрҳои мушаххас ва расмӣ буданд. Барои мисол, онҳо талаботҳои принципҳои ахлоқӣ-ҳуқуқии адолат, баробарҳуқуқӣ, озодӣ, ки аз мавҷудияти қонуни одилона ва татбиқи одилонаи онро доранд, пурра пазируфта буданд ва дар сарчашмаҳои асосии ҳуқуқии худ мустаҳкам намуда буданд[7.С. 58]

Таҳқиқ нишон медиҳад, ки таъсири мутақобилаи ахлоқ ва ҳуқуқ дар низоми ҳуқуқии асримиёнагӣ усулан вучуд дошт. Ҳуқуқ аз нигоҳи низоми худ, ҳамчун падидаи таркибии ахлоқӣ махсус меёфт ва бидуни баҳодиҳии мустақими ахлоқӣ муҳтаво ва ё матни ҳуқуқ таъсири бузург на дошт. Дар баробари ин, ҳангоми баҳодиҳии мутаносибияти ҳуқуқ ва ахлоқ, набояд таъсири дар мутақобилаи ҳуқуқро ба ахлоқ низ фаромӯш кард. Чунинки, дар мавҷудияти ахлоқи ҳоким ва дигар шахсони мансабдор, ки иштирокчиҳои ҷаҳли муносибатҳои ҷамъиятианд, дар бисёр ҳолатҳо аз муассирии меъёрҳои ҳуқуқии мавҷуда шаҳодат медиҳанд. Далелҳои мавҷуда аз таърихи афкори мардуми тоҷик дар асрҳои миёна нишон медиҳад, ки низоми ҳуқуқии он дар рағу пайванди аҳли ҷомеа ҷой гирифтааст, чун тамоми ҳаёти ҷомеаро фарҳанги исломӣ бо низоми ҳуқуқию ахлоқии он фаро гирифта буд. Таҳқиқи рисолаҳои Алии Ҳамадонӣ нишон медиҳанд, ки дар фаҳму идроки мардум усулҳои ахлоқӣ (аз он ҷумла усулҳои ахлоқӣ-динӣ) таъсири меъёрҳои ҳуқуқӣ-фикҳ хеле зиёд буданд.

Новобаста аз хусусияти идеалӣ ва ғавқуниҳои доштани ахлоқ, таъсири мустақими он ба ҷомеа ҳамеша бузург ва муассир хоҳад буд. Вобастагии ахлоқ аз бисёр арзишҳои маънавии ҳуқуқ ва сиёсат ин се донишро бо ҳам пайванд ва ягона сохта, арзишҳои бунёдии хешро дар мадди аввал мегузорад. Дар хусуси тамоюлоти «қонунҳои ахлоқӣ» муҳаққиқи рус Ю.Г. Ершов таъкид кардааст, ки «тасавуроти ахлоқӣ доир ба усулҳои ҳуқуқ қодиранд ҳуқуқро ба ҳар гуна андешаҳои мухталифи бо ҳам зид доир ба масъалаҳои адолату беадолатӣ ва ғайра иваз намоянд» [3.С. 30].

Таҷрибаи давраҳои мухталифи инкишофи илми ҳуқуқ нишон медиҳад, ки арзишҳои ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ ҳамчун арзишҳои классикии фарҳангӣ агар яке барои ҳифзи манфиатҳои давлат равона гардида бошад, дигаре барои таъмини маънавиёт ва пок сохтани вучуди инсон аз разилатҳои ахлоқӣ, яъне поксозии ботини инсонҳо ва ҷомеа равона гардидаанд. Дар шароити имрӯзаи рушди низомҳои ҳуқуқӣ арзишҳои ахлоқӣ ба низоми ҳуқуқи позитивии миллии роҳ ёфта ба он таъсири ҳудро расонида истодааст. Дар созмон додани низоми ҳуқуқи милли аз бисёр арзишҳои усулҳои ахлоқӣ тавассути ғалсафаи ҳуқуқ фаровон истифода мебаранд[2.С. 589].

Дар маҷмӯъ ҳуқуқ, аз он ҷумла сохторҳои қудратии давлат ҳангоми татбиқ намудани муқаррароти ҳуқуқи ҷиноятӣ, маъмурӣ, андозгирию гумрукӣ аз арзишҳои ахлоқӣ ҷоиборӣ намуда, моҳиятан хусусияти гуманистӣ ва инсонпарварона, аз қабилӣ неқӣ, раҳму шафқат, адолат ва амсоли инҳо доштани онҳоро нишон медиҳанд. Аз

нигоҳи аввал чунин ба назар мерасд, ки мавҷудияти принципҳои ахлоқии зикршуда сода ва назарногиранд, вале анҷом надодан ва риоя накардани моҳияти ин арзишҳо дар низоми ҳуқуқӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ хеле мушкилотро пеш меоранд.

Аз он ҷумла Мир Сайид Али Ҳамадонӣ зер таъсири «мадинаи фозилаи» даврони пайғамбар гуфтаанд ва аз онҳо дифоъ кардаанд, фармоиши сиёсии шоҳон ва атрофиёни онҳо буданд, ки ҳадаф аз нигоҳ доштани қудрати сиёсии ҳудумаи худ буд, ҷунки қудрати давлатӣ-ин худ зиндагии ором ва пурраи нишоти шоҳ ва атрофиёни ӯро таъмин мекард. Иллати фасоду рӯкорӣ, зулму ситам ва бемаъсулияти шоҳон ҳамин буд, ки онҳо иҷозат медоданд атрофиён ба ин разилатҳо даст зананд ва ҳамаҷониба аз шоҳ ва манфиатҳои вай ғимоя намоянд. Ин масъаларо муттафакир дар образи султони даврони худ ... ва амиронро фақеҳон ва уламои атрофаш хеле ҳуб нишон додааст [6.С. 213].

Бо назардошти гуфтаҳои боло, дар ҳеҷ як шакл набояд ахлоқро ҷойгузини ҳуқуқ ва сиёсат кард, ҳар кадоми онҳо дар доираи ҳудуди фаъолияти худ бояд амал намоянд, зеро ин тарзи муносибати ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ барои ҷомеаи демократӣ зарур аст. Дар доираи онҳо бояд арзишҳои ақлгароёна амал намоянд, дар ғайри он мақоми ахлоқ, ҳуқуқ ва сиёсат поймол гардида, бозичаи давлатдорон хоҳанд шуд.

Дар байни онҳо се хусусияти аз якдигар фарқкунанда вучуд доранд:

Якум, ҳадафи асосии ахлоқ ба он нигаронида шудааст, ки фазилатҳои адолат, некӣ, шучоат, ифғат ва соир талаботҳои ахлоқӣ аз ботин ба шуур ва олами рӯҳии инсон тавассути анғезаҳои бошуурина ва андешаи ҷомеа таъсир расонад. Ҳуқуқ дар навбати худ анғезандаи амалҳои зоҳирии инсон ба шумор рафта, вазифадор аст ба ин амалҳо тавассути меъёрҳои муайяни қонунҳо ва дигар асноди меъёрии ҳатмие, ки аз ҷониби давлат дастгирӣ меёбад, таъсир расонад.

Дуввум, ҳуқуқ-ин ҳавзаи шуури «майнаи сар» мебошад, ки дар доираи ҳаёти маънавии инсонҳо маҳдуд гашта, зарурат ба шарҳи айнии китобҳои муқаддаси динӣ надорад.

Севвум муҳтавои ахлоқ қабл аз ҳама дар доираи вазифаҳои инсон, пок сохтани вучуди вай аз ҳабисиҳо ва ҷавобгарии инсонҳо аз амалкарди онҳо маҳдуд гаштааст. Дар сурате, ки ҳуқуқ дар мадди аввал доир ба ҳуқуқҳои инсон ҳарф мезанад ва ба ғимояи ҳуқуқҳои шахсиятҳои муайян нигаронида шудааст, вазифадор мебошад озодии онҳоро низ таъмин намояд.

Ба ҳамин тариқ метавон ҳулоса кард, ки аз ахлоқ ва ҳуқуқ ду шохаи арзишҳои маънавии ба танзим дароварандаи ҷомеа буда, ҳар кадом дорои мавқеи алоҳидаи худ мебошад, ки ин масъалаҳоро дар боби дуввум хоҳем дид.

Сарфи назар аз муносиботи амиқ ва робитаи мутақобила ахлоқ ва ҳуқуқ аз як сарчашмаи иҷтимоӣ реша гирифтаанд ва ҳар ду баробар танзимкунанда ва ҳамоҳангсози меъёрӣ-арзишии ҷомеа мебошанд, онҳо аз ду низом, услуб ва назму тартиби аз якдигар озои меъёрӣ қор мебаранд.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Асозода Х., К. Турдиев. Мир Сайид Али Ҳамадонӣ. Захират-ул-мулк. - Душанбе: Ирфон, 2008.
2. Гулаҳмадов Ш., Бобоев С. Мири сияхпӯш ва ҷомеаи муслимин // Мир Сайид Али Ҳамадонӣ: Замони ӯ ва нақши он дар тамаддуни Осиёи Марказӣ / Мураттибон А.Рачабов, М.Каримзода. Душанбе, 2015 с.

3. Ершов Ю.Г. Философия права/ Ю.Г. Ершов М, 2003.
4. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Захиратулмулк, (Таҳиягарон Асоев Ҳ. Турдиев Қ.). – Душанбе: «Ирфон», 2008 с.
5. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ: Замони ӯ ва нақши он дар тамаддуни Осиёи Марказӣ / Мураттибон А.Рачабов, М.Каримзода. Душанбе, 2015 с.
6. Першин А.М. Проблема нормативной этнографии/А.М. Першин М., -1970.
7. Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Эргаф, 2011 с.
8. Султонов М. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва Аҳмади Дониш роҷъ ба усули салтанат// Армуғон. – 1995 с.

СООТНОШЕНИЕ ПРАВО, МОРАЛЬ И ПОЛИТИКИ В УЧЕНИЯХ МИР САЙИД АЛИ ХАМАДОНИ

КАЛОНОВ ФАТХИДИН МИРЗОШАРИФОВИЧ,

Таджикски национални Универстет, соискател кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

E-mail: kalonovfathiddin@gmail.com Тел.: (+992) 907750331

Наряду с философией, теологией, правовой и государственной системой, политикой справедливого управления, системой правосудия, уважением к человеку и верховенством его прав, формированием позитивной правовой системы, Мир Саид Али Хамадани также занимает особое место в своем творчестве. В своих трудах Али Хамадани затронул вопросы, имеющие большое значение в формировании религиозно-светского государства в форме «королевства» (монархии) и укреплении его правовых основ. Религиозные нормы и государственный строй королевства он интерпретирует, исходя из правовых, политических и моральных требований времени, и, объясняя различные стороны королевства, защищает его как единую систему и считает неизбежным.

Особое внимание мыслителя к этому вопросу не было необоснованным, поскольку основы политической власти, единство ветвей власти и другие вопросы устойчивости общества и государства проистекают из правильного устройства системы управления.

Ключевые слова: этика, право, источник, нормативный, общество, система, сознание, право, преступление, гуманистический, обычаи, национальный, политика.

THE RELATIONSHIP BETWEEN LAW, MORALITY AND POLITICS IN THE TEACHINGS OF MIR SAYYID ALI NAMADONI

KALONOV FATHIDDIN MIRZOSHARIFOVICH,

Tajikski national University, applicant for Department of Human Rights and Comparative Law, Faculty of Law. Adres: 734025,

Respublika Tadjikistan, sh. Dushanbe, prospekt Rudaki, 17.

E-mail: kalonovfathiddin@gmail.com Тел.: (+992) 907750331

Naryadu s filosofiyey, teologiyey, pravovoy i gosudarstvennoy sistemoy, politikoy spravedlivogo upravleniya, sistemoy pravosudiya, uvazheniyem k cheloveku i verkhovenstvom yego prav, formirovaniyem pozitivnoy pravovoy sistemy, Mir Said Ali Khamadani takzhe zanimayet osoboye mesto v svoym tvorchestve. V svoikh trudakh Ali Khamadani zatronul voprosy, imeyushchiye bol'shoeye znachenie v formirovanii religiozno-svetskogo gosudarstva v forme «korolevstva» (monarkhii) i ukreplenii yego pravovykh osnov. Religioznyye normy i gosudarstvennyy stroy korolevstva on interpretiruyet, iskhodya iz pravovykh, politicheskikh i moral'nykh trebovaniy vremeni, i, ob"yasnyaya razlichnyye storony korolevstva, zashchishchayet yego kak yedinuyu sistemu

i schitayet neizbezhnym. Osoboye vnimaniye myslitelya k etomu voprosu ne bylo neobosnovannym, poskol'ku osnovy politicheskoy vlasti, yedinstvo vetvey vlasti i drugiye voprosy ustoychivosti obshchestva i gosudarstva proistekayut iz pravil'nogo ustroystva sistemy upravleniya.

Klyuchevyye slova: *etika, pravo, istochnik, normativnyy, obshchestvo, sistema, soznaniye, pravo, prestupleniye, gumanisticheskiy, obychai, natsional'nyy, politika.*

Муқарриз: *Раупова Манзура Турсуновна,
Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи
маданӣ ва иқтисодӣ, факултети ҳуқуқшиносии АИДНПҚТ*

УДК: 340

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

РАХМОНЗОДА ДИЛШОДИ АЗИЗПУР,

старший преподаватель кафедры права

Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Борбад, 48/5.

E-mail: rahmonzoda90@bk.ru

В статье проводится глубокий анализ правового обеспечения информационной безопасности в Республике Таджикистан, акцентируя внимание на необходимости адаптации законодательства к современным вызовам цифрового общества. Обсуждаются ключевые аспекты национальной безопасности, охватывающие политическую, экономическую, территориальную и правовую сферы, с особым акцентом на информационную безопасность. В статье рассматриваются Закон РТ «О безопасности», а также проводится сравнение с аналогичными законами других государств, таких как Республика Казахстан, Республика Туркменистан и Российская Федерация. Подчеркивается, что современное законодательство Таджикистана недостаточно охватывает вопросы регулирования интернета, в отличие от практики других стран. В статье предлагаются рекомендации по внесению изменений в законодательство Республики Таджикистан. Указывается необходимость модернизации правовой базы для эффективного противодействия информационным угрозам и создания устойчивой правовой инфраструктуры, способной адаптироваться к технологическим и социальным изменениям.

Ключевые слова: информационная безопасность, национальная безопасность, информационные технологии, сравнительный анализ интернет, Республика Таджикистан, международное сотрудничество.

Национальная безопасность любого государства заключается в защите от внешних и внутренних угроз и охватывает различные аспекты общественной жизни, такие как политические, экономические, территориальные геополитические и правовые сферы. Одной из важнейших составляющих является информационная безопасность, включающая защиту информационного пространства, информационных ресурсов и информационных систем. Информационная безопасность становится особенно важной, поскольку все другие системы зависят от передачи, сохранения и обработки ценной и конфиденциальной информации, необходимой для обеспечения государственной безопасности и предотвращения национальных угроз.

Новая модель мировой геополитической обстановки, усложненная борьбой с экстремистскими и террористическими угрозами подрывающие общественную и государственную безопасность, требует принятия оперативных мер как со стороны мирового сообщества, так и со стороны государств, включающее также обеспечение информационной безопасности. В то же время, усиление международных конфликтов и столкновение экономических, политических и территориальных интересов различных государств затрудняют эффективное международное сотрудничество в данной области. В связи с этим, все чаще звучит термин «информационная война», которая прочно закрепляется в международном лексиконе определяющий межгосударственные отношения.

Значимость информационных потоков и необходимость их защиты приводят к появлению нового элемента в системе права — правового обеспечения информационной безопасности. Правовое обеспечение информационной безопасности, обусловлено быстрыми темпами научно-технического прогресса,

развитием информационных технологий, увеличением экономической и социальной ценности информации, становлением информационного общества и ростом угроз для субъектов. С учетом необходимости защиты социально значимых ценностей в информационной сфере и улучшения законодательства об информационной безопасности, его актуальность становится очевидной.

Информационные потоки пронизывают все аспекты общественной жизни. Управление этими потоками должно осуществляться на уровне государственной власти, которая отвечает за информатизацию общества и контролирует эту деятельность. В этой связи, процесс обеспечения информационной безопасности, управляющая государственным аппаратом приобретает особую важность.

Законодательные меры в области информационной безопасности являются неотъемлемой частью любого государства, удовлетворяя первоочередную потребность в защите информации при развитии социально-экономических, политических, геополитических, военных и других сфер деятельности. В настоящее время информационная безопасность становится ключевым элементом системы национальной безопасности Республики Таджикистан. В первую очередь это связано с быстрым ростом технологических возможностей современных информационных систем, которые оказывают значительное влияние на экономическую жизнь, духовно-идеологическую сферу и общественные настроения.

Нормативно-правовую базу по обеспечению информационной безопасности в Республике Таджикистан составляют такие нормативные акты как Конституция Республики Таджикистан, кодексы и законы, постановления Правительства, ведомственные нормативные акты, а также международно-правовые акты, признанные (ратифицированные) Таджикистаном. Правовая основа обеспечения информационной безопасности Республики Таджикистан включает в себя Закон Республики Таджикистан (далее-РТ) «О безопасности», «Об информации», «О защите информации», «Об информатизации», «О праве на доступ к информации», «О средствах массовой информации». основополагающими документами в области обеспечения информационной безопасности является Концепция информационной безопасности РТ, утверждённая Указом Президента 7 ноября 2003 года и Концепция государственной информационной политики РТ, утверждённая Указом Президента 30 апреля 2008 года представляющие собой совокупность официальных взглядов на цели, задачи, принципы и объекты государственной информационной политики, основные направления и механизмы её реализации для обеспечения политического, социально-экономического и культурного развития РТ, формирования и повышения международного имиджа страны, а также основные направления обеспечения информационной безопасности Республики Таджикистан.

Анализируя Закон РТ «О безопасности» важно отметить, что целями настоящего закона являются, в первую очередь, обеспечение безопасности национальных интересов РТ, включающие в себя «обеспечение прав и свобод человека и гражданина, поддержание общественного согласия и политической стабильности в стране, воспитание патриотизма и укрепление национального единства, незыблемость конституционного строя РТ, включая государственную независимость, форму управления, территориальную целостность, нерушимость государственной границы и неотделимость ее территории, безусловное выполнение нормативных правовых актов РТ, а также международно-правовых актов, признанных Таджикистаном, поддержание правопорядка, укрепление международного сотрудничества на основе партнерства»[1]

и др. Также закон направлен на предотвращения угроз безопасности, представляющие серьезную озабоченность не только для РТ, но и для всего мирового сообщества. Закон определяет такие угрозы безопасности как «ослабление социальной и судебной справедливости, законности и порядка, рост преступности, организованной преступности, транснациональной преступности, торговли людьми, коррупции, незаконного оборота оружия и наркотиков, способствующая снижению уровня защиты прав человека и свободы граждан, общечеловеческие ценности, ослабление обороноспособности страны, нерушимости государственной границы, применение силы и агрессии против РТ, шпионская, террористическая, диверсионная (диверсия) и иная деятельность специальных служб, организаций иностранных государств и частных лиц, направленная на причинение вреда национальной безопасности РТ, экстремизм в любой форме, включая возбуждение социальной, расовой, национальной, религиозной, идеологической, региональной или групповой ненависти или вражды, деятельность, нарушающая информационную безопасность страны» и др. Закон также нацелен на «обеспечении экономической, общественной, военной, экологической, информационной, и других видов безопасности», [1]

Если мы сравним Закон РТ «О безопасности» с законами некоторых государств региона и Российской Федерации, то мы увидим в нормативном содержании законов единое понимание целей и задач, принципов обеспечения безопасности, текущих угроз безопасности и др. Например, Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности» [4], Закон Республики Туркменистан «О национальной безопасности» [5] и Закон Российской Федерации «О безопасности» [2] очень схожие с Законом РТ «О безопасности» по структуре и в большинстве случаев по названиям глав и статей, которая свидетельствует о гармонизированной правовой политике государств азиатского региона и Российской Федерации в деле укрепления безопасности. Вместе с тем, важно подчеркнуть, что Закон РТ «О безопасности» не содержит отдельной статьи, посвященной международному сотрудничеству в области обеспечения безопасности как это указано в статье 7-й Закона Российской Федерации «О безопасности» или в статье 25-й Закона Республики Казахстан «О национальной безопасности» и Закона Республики Туркменистан «О национальной безопасности». Нормы, касающиеся международного правового сотрудничества в деле обеспечения безопасности в Законе РТ «О безопасности» разбросаны по различным статьям. Например, в статье 5, указано «безусловное соблюдение международно-правовых актов и укрепления международного сотрудничества на основе партнерства». В статье 8, указано «участие в обеспечении общей и региональной безопасности в соответствии с международно-правовыми документами, признанными Таджикистаном». В статье 9, указано «силы безопасности сотрудничают друг с другом и с соответствующими государственными органами государств-партнеров по вопросам коллективной безопасности в рамках, установленных законодательством РТ, и информируют друг друга по вопросам, отнесенным к их полномочиям» и др. Что мы хотим этим отметить? Мы лишь хотим отметить, что систематизация норм играет важную роль для обеспечения логичности и последовательности правовых положений. Нормы одного и того же вопроса должны быть сгруппированы вместе в одной статье, что сделает закон более понятным а также удобным для применения, и облегчает процесс внесения изменений и дополнений. Было бы разумным и правильным на примере законов «О безопасности» Российской Федерации и Законов «О национальной безопасности» Республики Казахстан и Республики Туркменистан дополнить Закон РТ «О безопасности» статьей и собрать в указанной статье все нормы, которые посвящены

вопросу международно-правового сотрудничества в области обеспечения безопасности.

Если мы обратимся к Закону Республики Казахстан «О национальной безопасности», то в качестве угрозы национальной безопасности указано «информационное воздействие на общественное и индивидуальное сознание, связанное с преднамеренным искажением и распространением недостоверной информации в ущерб национальной безопасности». В Законе Республики Туркменистан «О национальной безопасности» аналогичной угрозой является «негативное воздействие на общественное сознание путём распространения преднамеренно искажённой и недостоверной информации, наносящей ущерб национальной безопасности». Из формулированных и почти одинаковых описанных угроз национальной безопасности в законах «О национальной безопасности» Республики Казахстан и Республики Туркменистан можно сделать вывод о том, что есть конкретизация и точность указанных явлений, которые могут угрожать национальной безопасности обоих государств. Оба государства рассматривают преднамеренное искажение информации как серьёзную угрозу для национальной безопасности, и общая позиция этих государств указывает на важность защиты общественного сознания от недостоверной информации.

Отрадно, что «существуют различные формы согласования национальных законодательств. Они обусловлены очевидностью многих каналов взаимного влияния законодательств. Одним из них является влияние законов одних стран на разработку, принятие и реализацию законов других стран»[10].

Мы полагаем, что наше исследование и предложенные нами изменения в Закон Республики Таджикистан «О безопасности» помогут улучшить нормативно-правовую базу для защиты информационной сферы. Включение дополнительных норм, аналогичных тем, что используются в законах Республики Казахстан и Республики Туркменистан, обеспечит всесторонний подход к вопросам обеспечения информационной безопасности и значительно усилит правовую основу для эффективного противодействия информационным угрозам, способствуя укреплению национальной безопасности Республики Таджикистан.

Удивительным является то, что при анализе этих законов на предмет нахождения термина «Интернет» мы обнаружили его лишь в одном пункте статьи 11 закона «Об информатизации». Учитывая современное общество, где интернет играет ключевую роль в обмене информацией и коммуникациях, существующий факт указывает на недостаточную адаптацию правовой базы к реалиям цифровой жизни.

Если мы обратим внимание на законы Российской Федерации и Республики Казахстан, то обнаружим, что в законах этих государств имеются целые статьи, содержание которых посвященные вопросам правового регулирования интернета. Например, в Федеральном Законе Российской Федерации «Об информации, информационных технологиях и о защите информации», содержатся статьи 10.1 «Обязанности организатора распространения информации в сети «Интернет», 10.3 «Обязанности оператора поисковой системы», 10.4 «Особенности распространения информации новостным агрегатором», 10.5 «Обязанности владельца аудиовизуального сервиса», 10.6 «Особенности распространения информации в социальных сетях», 12.2 «Особенности исследования объема аудитории информационных ресурсов в сети «Интернет», 15.1 «Единый реестр доменных имен, указателей страниц сайтов в сети «Интернет» и сетевых адресов, позволяющих идентифицировать сайты в сети

«Интернет», содержащие информацию, распространение которой в Российской Федерации запрещено»[3] и др. Также в Законе Российской Федерации «Об обеспечении доступа к информации» содержатся статьи 10 «Организация доступа к информации о деятельности государственных органов и органов местного самоуправления размещаемой в сети «Интернет» и в статье 13 «Информация о деятельности государственных органов и органов местного самоуправления размещаемая в сети «Интернет»[6].

В Законе Республики Казахстан «Об информатизации» содержится статья 30 «Единый шлюз доступа к Интернету и единый шлюз электронной почты «электронного правительства» [7]. Также, в Законе Республики Казахстан «О доступе к информации» предусмотрена статья 16 «Размещение информации на интернет-ресурсах» [8].

Вместе с тем, хотели бы в качестве примера, также указать Закон Республики Туркменистан «О правовом регулировании развития сети Интернет и оказания интернет-услуг в Туркменистане». Основными целями закона являются создание устойчивой и эффективной правовой базы для поддержки и развития интернета в Туркменистане и установление правовых основ деятельности в сфере интернет-услуг, а также создание условий для участия Туркменистана в разработке международных стандартов, касающихся как технических, так и организационно-правовых аспектов интернета. В числе задач закона входят - формирование государственной политики в отношении интернета, обеспечение свободы доступа к сети, регулирование порядка подключения к интернету, определение правового режима информации и мер по предотвращению и пресечению противоправных действий в сети, охрана авторских прав, защита персональных данных пользователей и создание условий для развития электронного документооборота[9].

Следует признать, что наличие такого закона является значительным достижением, так как закон обеспечивает необходимую правовую основу для устойчивого развития интернета, защиты прав граждан и интересов государства, а также способствует интеграции Туркменистана в международное правовое и технологическое пространство.

Как показывает практика, законодательные инициативы, направленные на регулирование интернета в Российской Федерации, Республике Казахстан и Республике Туркменистан, демонстрируют прогрессивный подход к правовому обеспечению цифровой среды и способствуют созданию надежной правовой инфраструктуры, способной адаптироваться к быстрому развитию технологий и меняющимся потребностям общества для устойчивого и безопасного развития интернет-пространства.

Современная правовая среда в Таджикистане сталкивается с многочисленными сложными проблемами, которые требуют внимания и решения от текущего поколения [11, с.14]. Исходя из этого, для более полного отражения современных технологий, влияющих на граждан и общество современного Таджикистана необходимо обновление нормативно-правовых актов и усовершенствование законодательной деятельности, а также повышения качества принимаемых законов. Важно также учитывать и применять накопленный опыт законодательной практики, который был приобретен в предыдущие периоды таджикской государственности [12, с.4]. Изменения в законодательстве должно способствовать развитию и правовому регулированию информационных ресурсов, информационных систем и информационного пространства. Реформирование законодательной базы должно

учитывать передовой опыт других государств, а также должны учитываться нормативное содержание международно-правовых актов для создания эффективной правовой инфраструктуры, способной адекватно реагировать на вызовы и угрозы современного цифрового общества.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон Республики Таджикистан «О безопасности» от 28.06.2011г. Статья 5 / Официальный сайт Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ncz.tj/system/files/Legislation/721_ru.doc (дата обращения 16.02.2024г.)
2. Закон Российской Федерации «О безопасности» от 28.12.2010г. / Система ГАРАНТ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ivo.garant.ru/#/document/12181538/paragraph/1:0> (дата обращения 20.05.2024г.)
3. Федеральный закон Российской Федерации «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» от 27.07.2006г. / Сайт Консультант плюс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61798/ (дата обращения 28.06.2024г.)
4. Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности» от 06.01.2012г. / Официальный сайт Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/security_council/national_security/zakonrespubli-kazahstan-onaciona-lnoy-bezopasnosti-respubliki-kazahstan (дата обращения 20.04.2024г.)
5. Закон Республики Туркменистан «О национальной безопасности» от 04.05.2013г. / Официальный сайт Меджлис (Парламент) Туркменистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mejlis.gov.tm/single-law/187?lang=ru> (дата обращения 20.05.2024г.)
6. Федеральный закон Российской Федерации «Об обеспечении доступа к информации о деятельности государственных органов и органов местного самоуправления» от 09.02.2009г. / Сайт Консультант плюс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_84602/ (дата обращения 28.06.2024г.)
7. Закон Республики Казахстан «Об информатизации» от 24.11.2015г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902&pos=3;-107#pos=3;-107 (дата обращения 28.06.2024г.)
8. Закон Республики Казахстан «О доступе к информации» от 16.11.2015г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39415981&pos=556;60#pos=556;-60 (дата обращения 28.06.2024г.)
9. Закон Республики Туркменистан «О правовом регулировании развития сети Интернет и оказания интернет-услуг в Туркменистане» от 20.12.2014г. Статья 3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/23378/zakonturkmenistana%3Cbr%3Eo-pravovom-regulirovanii-razvitiya-seti-internet-i-okazaniya-internet-uslug-v-turkmenistane> (дата обращения 28.06.2024г.)

10. Махмудов М. А. Конституционный нормоконтроль - гарантия гармонизации национальных законодательств // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. 2012. №11. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnyynormokontrolgarantiyagarmonizatsiynatsionalnyh-zakonodatelstv> (дата обращения 08.08.2024г.)
11. Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане: Автореферат. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе., 2008 С. 14.
12. Тохиров Н.Ф. Развитие законодательной деятельности в Таджикистане (1917-2007гг.): Автореферат. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе., 2008 С. 4.

МУШКИЛОТИ ХУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

РАҲМОНЗОДА ДИЛШОДИ АЗИЗПУР,

муаллими калони кафедраи ҳуқуқи

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 48/5.

E-mail: rahmonzoda90@bk.ru

Дар мақола таҳлили амиқи таъминоти ҳуқуқии амнияти иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шуда, ба зарурати мутобиқсозии қонунгузорӣ ба ҷолишҳои муосири ҷомеаи рақамӣ таваҷҷӯҳ зоҳир карда шудааст. Ҷанбаҳои асосии амнияти миллӣ, ки соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳудудӣ ва ҳуқуқиро фаро мегиранд, бо таваҷҷӯҳ ба амнияти иттилоотӣ баррасӣ мешаванд. Дар мақола Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» баррасӣ шуда, инчунин бо қонунҳои шабеҳи дигар давлатҳо, аз қабيلي Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Туркменистон ва Федератсияи Россия муқоиса карда мешавад. Таъкид мешавад, ки қонунгузорию муосири Тоҷикистон дар муқоиса бо таҷрибаи кишварҳои дигар, масоили танзими интернетро ба қадри кофӣ фаро намегирад. Дар мақола тавсияҳо оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудаанд. Зарурати навсозии заминаи ҳуқуқӣ барои муқовимат бо таҳдидҳои иттилоотӣ ва эҷоди инфрасохтори устувори ҳуқуқӣ, ки қодир ба тағйироти технологӣ ва иҷтимоӣ мутобиқ карда шудааст, зикр шудааст.

Калидвожаҳо: амнияти иттилоотӣ, амнияти миллӣ, технологияҳои иттилоотӣ, таҳлили муқоисавӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамкории байналмилалӣ.

INTERNATIONAL LEGAL PROBLEMS OF ENSURING INFORMATION SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

RAHMONZODA DILSHODI AZIZPUR,

Senior Lecturer, Department of Law of the International University of Tourism and
Entrepreneurship of Tajikistan.

734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5, Borbad ave.

E-mail: rahmonzoda90@bk.ru

The article provides an in-depth analysis of the legal framework for information security in the Republic of Tajikistan, focusing on the need to adapt legislation to the modern challenges of the digital society. Key aspects of national security are discussed, covering the political, economic, territorial and legal spheres, with a special emphasis on information security. The article examines the Law of the Republic of Tajikistan "On Security" and compares it with similar laws of other countries, such as the Republic of Kazakhstan, the Republic of Turkmenistan and the Russian Federation. It is emphasized that the current legislation of Tajikistan does not sufficiently cover issues of Internet regulation, in contrast to the practice of other countries. The article offers recommendations for amending the legislation of the Republic of Tajikistan. The need to

modernize the legal framework to effectively counter information threats and create a sustainable legal infrastructure capable of adapting to technological and social changes is indicated.

Key words: *information security, national security, information technology, comparative analysis of the Internet, Republic of Tajikistan, international cooperation.*

Рецензент: *Давлатов Х.Х., кандидат юридический наук,
доцент кафедры права Международного университета
туризма и предпринимательства Таджикистана*

ТДУ: 349.6

**ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН «ДАР БОРАИ АУДИТИ ЭКОЛОГӢ»:
ҲОЛАТ ВА ДУРНАМО**

РАШИДЗОДА ҶАМШЕД ҚОСИМ,

муаллими калони кафедраи назарияи давлат ва ҳуқуқи
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33, Тел.: (+992) 918-35-51-21;
E-mail: rashidzoda86@mail.ru

Дар шароити кунунӣ рушди муносибатҳо дар ҷомеа тақозо менамоянд, ки қонунгузорӣ низ таҷдиди назар карда шаванд. Бо ин мақсад, дар мақолаи мазкур пас аз пажӯҳиши мукамал тақлифу пешниҳодҳо ҷиҳати тақмили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи аудити экологӣ” манзур карда шудааст. Пешниҳодҳои манзуришуда бо назардошти тағйири иловаҳо ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, воридашавии Тоҷикистон ба санадҳои байналмилалӣ ва рушди муносибатҳои экологӣ сураи гирифта, барои таҷдиди қонунгузориҳои самти аудити экологӣ нақши муассирро мегузоранд.

Калидвожаҳо: қонунгузориҳои экологӣ, экология, аудит, аудити экологӣ, ҳуқуқ, тавсияҳо, тақмили қонунгузорӣ, қонун.

Дар фазои танзими муносибатҳои экологӣ яке аз заминаҳои муҳимро бевосита низоми қонунгузорӣ ташкил менамояд [10, 324с.]. Нисбат ба низоми қонунгузорӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ низ вобаста ба аудити экологӣ андешаҳои гуногун ҷой доранд, ки мавқеъ ва муҳимияти онро мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дода, нисбат ба онҳо ғояҳои муайянро пешкаш намудаанд.

И.Г. Инутин роҷеъ ба муҳимияти аудити экологӣ дар таъмини ҳолати муътадили сарватҳои табиӣ ва умуман ҳифзи муҳити зист ишора намуда, дар як маврид таъкид менамояд, ки масоили мазкур дар фазои илми назарияи давлат ва ҳуқуқ низ мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтааст [2].

Т.В. Петрова ибраз медорад, ки барои расидан ба мақсади ниҳоии аудити экологӣ зарур мебошад, ки тамоми механизмҳои мусоидаткунандаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ташкилӣ, молиявӣ, иқтисодӣ ва дигар воситаҳо бояд ба тариқи босамар ба амал бароварда шаванд [9, 123с.].

Тибқи нуктаи назари А.М. Осавелюк аудити экологӣ яке аз институтҳои муосир ва бунёдии муайянкунандаи сатҳи сифатии муҳити зист, муайянкунандаи сатҳи таъсиррасонӣ ба сарватҳои табиӣ ва ҳолати пардохтҳо вобаста ба зарарҳои расонидашуда ба муҳити зист ба ҳисоб меравад [7].

Бояд аз мадди назар дур насозем, ки аудити экологӣ ба сифати яке аз василаҳои муҳими баланд намудани масъулияти ғаёлияти тижоратӣ барои расонидани таъсир ба ҳифзи муҳити зист баромад менамояд [11, 41с.].

Барои татбиқи ҳадафҳои давлатӣ дар самти аудити экологӣ зарур мебошад, ки қонунгузориҳои соҳавии мукамал қабул карда шуда, дар баробари он тамоми санадҳои меъёрии зерқонунии самти мазкур дар қонуни ягона ворид карда шаванд. Ҳолати мазкур бояд бо дарназардошти стандартҳои байналмилалӣ қабулнамудаи давлат вобаста ба аудити экологӣ амалӣ карда шавад [1].

Дар ин росто дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни ҚТ «Дар бораи аудити экологӣ» [4] қабул гардида, танзимкунандаи муносибатҳо дар соҳаи экологӣ буда, принципҳо ва тартиби гузаронидани аудити экологиро дар ҚТ бо мақсади пешгирии таъсири манфии ғаёлияти идоракунӣ, хоҷагидорӣ ва дигар намудҳои ғаёлият ба муҳити зист, ҳаёт ва саломатии аҳоли муайян менамояд.

Бояд гуфт, ки аудити экологӣ яке аз намудҳои мустақили аудит ба ҳисоб меравад. Тибқи м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи аудити экологӣ» аудити экологӣ ин намуди фаъолият мебошад, ки таҳлили мувофиқати фаъолият ва ҳисоботи субъекти фаъолияти хоҷагидорӣ ба қонунгузорӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрию методӣ, дастурӣ ва танзимкунандаи соҳаи ҳифзи муҳити зист ва захираҳои табииро дар бар мегирад.

Мавриди зикр аст, ки дар низоми қонунгузори ҚТ дар замони солҳои соҳибистиклолӣ як маротиба қонуни махсус, Қонуни ҚТ «Дар бораи аудити экологӣ» дар соли 2011 қабул гардида, дар давраи зиёда аз 13 соли қувваи амали он ба қонуни болозикр ягон маротиба тағйиру иловаҳо ворид карда нашудааст. Ҳолати мазкур ба он асоснок мегардад, ки дар ин муддат дар самти таъмини амнияти экологӣ ва ҳифзи муҳити зист якҷанд ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ва дурнамозии давлатӣ қабул гардидааст, ки дар онҳо тақмили қонунгузори самти мазкур пешбинӣ гардидааст.

Ба ғайр аз ин, қобили зикр аст, ки баъзе масъалаҳо дар хусуси аз аудити экологӣ гузаронидани субъектҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва зерқонунӣ, аз қабил қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» аз 2 августи соли 2011, №760 ва Низомномаи Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати ҚТ, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 2 сентябри соли 2021, [№357](#) тасдиқ карда шудааст ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар гардидааст.

Дар ҳамин замина, доир ба тақмили Қонуни ҚТ «Дар бораи аудити экологӣ» тақлифҳои зерин пешниҳод карда мешавад:

1. Дар м. 8 Қонуни мазкур бинобар сабаби дар таҳрири нав қабул гардидани Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» аз 22 июни соли 2023, №1968 ва мутобиқи м. 46 ин қонун аз эътибор соқит гардидани Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» аз 17 майи соли 2004 якҷоя бо Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» аз 2 августи соли 2011 ба мақсад мувофиқ аст, ки дар матни модда Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» мувофиқан ба Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» иваз карда шавад.

2. Муқаддимаи Қонуни мазкур ба талаботи қ. 2, м. 43 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» мутобикат наменаояд. Мувофиқи он муқаддима қисми таркибии санади қонунгузорӣ буда, дар он мавзӯи қабули санади қонунгузорӣ, мақсад ва вазифаҳои асосии он ифода карда мешавад. Дар муқаддимаи Қонуни мазкур мавзӯ ва мақсад пешбинӣ гардида, вазифаҳои қонун бошад истисно гардидааст.

3. Бо дарназардошти таҷрибаи қонунгузори давлатҳои хориҷӣ ва таҳлили Қонуни мазкур пешниҳод карда мешавад, ки муқаддимаи он дар таҳрири зерин ифода карда шавад: «Қонуни мазкур асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии тартиби гузаронидани аудити экологиро бо мақсади пешгирии таъсири манфии фаъолияти идоракунӣ, хоҷагидорӣ ва дигар намудҳои фаъолият ба муҳити зист, ҳаёт ва саломатии аҳоли муайян намуда, ба баланд бардоштани асоснокии экологӣ ва самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ нигаронида шудааст.»;

4. Мафҳуми «аудити экологӣ» ҳам дар м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» ва ҳамзамон дар м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи аудити экологӣ» пешбинӣ гардидааст. Аз ин рӯ, бо дарназардошти талаботи м. 40 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» бо мақсади бартарафсозии такрорёбии меъёрҳо мафҳуми аудити экологӣ аз м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» хориҷ карда шавад;

5. Баъд аз ворид гардидани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи ҚТ аз 22 майи соли 2016 аз номи он калимаи «Сарқонун» хориҷ карда шуд. Бо мақсади мутобик

намудани Қонуни мазкур ба Конституцияи ҚТ ба мақсад мувофиқ аст, ки аз матни м. 2 калимаи (Сарқонуни) хориҷ карда шавад;

6. Дар сархати якуми қ. 1, м. 3 Қонуни мазкур калимаҳои «экологии худ» ба калимаи «экологӣ» иваз карда шавад;

7. Дар ном ва қ. 1, м. 7 Қонуни мазкур калимаҳои «Мақоми ваколатдори танзими давлатии аудити экологӣ» мувофиқан ба калимаҳои «Мақоми ваколатдори давлатӣ дар самти аудити экологӣ» иваз карда шаванд;

8. Дар қ. 1, м. 9 калимаҳои «мақоми ваколатдор» мувофиқан ба калимаҳои «мақоми ваколатдори давлатӣ дар самти аудити экологӣ» иваз карда шаванд;

9. Дар қ. 2, м. 10 калимаҳои «мақоми ваколатдор» мувофиқан ба калимаҳои «мақоми ваколатдори давлатӣ дар самти аудити экологӣ» иваз карда шаванд;

10. Дар қ. 2, м. 13 калимаҳои «мақоми ваколатдор» мувофиқан ба калимаҳои «мақоми ваколатдори давлатӣ дар самти аудити экологӣ» иваз карда шаванд;

11. Дар сархати ҳафтуми қ. 2, м. 15 калимаҳои «мақоми ваколатдор» мувофиқан ба калимаҳои «мақоми ваколатдори давлатӣ дар самти аудити экологӣ» иваз карда шаванд;

12. Дар ном ва қ. 1, м. 16 Қонуни мазкур калимаҳои «соҳаи аудити экологӣ» мувофиқан ба калимаҳои «самти аудити экологӣ» иваз карда шаванд;

13. Ба Қонуни мазкур боби алоҳида бо номи «Идоракунии давлатӣ дар самти аудити экологӣ», ки фарогири салоҳияти Ҳукумати ҚТ дар самти аудити экологӣ, ваколатҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар самти аудити экологӣ мебошад, илова карда шавад. Аз ҷумла, м. 7 Қонуни мазкур, ки ваколатҳои мақоми ваколатдори давлатӣ дар самти аудити экологиро муқаррар менамояд, пас аз моддаи вобаста ба салоҳияти Ҳукумати ҚТ пешбинӣ карда шуда, аз тарафи дигар такмил дода шавад;

14. Бо мақсади такмили Қонуни ҚТ «Дар бораи аудити экологӣ» пешниҳод мегардад, ки ба Қонуни мазкур боби алоҳида бо номи «Тартиби гузаронидани аудити экологӣ. Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъектҳои аудити экологӣ» бо фарогирии м. 12, 13, 14 ва 15 илова карда шавад. Ҳамзамон, ба мақсад мувофиқ шуморида мешавад, ки бинобар сабаби кам намудани шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ дар Қонуни мазкур қ. 4, м. 5 хориҷ карда шуда, «Тартиби таъини аудити экологии ҳатмӣ», ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 декабри соли 2014, №789 тасдиқ гардидааст, аз эътибор соқит ва дар матни қонун дар боби болозикр пешбинӣ карда шавад;

15. Дар баробари таклифҳои болозикр чихати такмили Қонуни ҚТ «Дар бораи аудити экологӣ» пешниҳод мегардад, ки ба Қонуни мазкур боби алоҳида бо номи «Талаботҳои тахассусӣ ва аттестатсияи давлатии аудиторон ва ташкилотҳои аудиторӣ» бо фарогирии м. 8, 9, 10 ва 11, инчунин бо такмил додани муқаррароти қонун дар ин самт илова карда шавад. Ҳамзамон, ба мақсад мувофиқ шуморида мешавад, ки бинобар сабаби кам намудани шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ дар Қонуни мазкур қ. 1, м. 11 хориҷ карда шуда, «Тартиби ташкил ва пешбурди Феҳристи ҷумҳуриявии аудиторҳои экологӣ ва ташкилотҳои аудитории экологӣ», ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 29 августи соли 2015, №550 тасдиқ гардидааст, аз эътибор соқит ва дар матни қонун дар боби болозикр пешбинӣ карда шавад;

16. Ба Қонуни ҚТ «Дар бораи аудити экологӣ» боби алоҳида бо номи «Муқаррароти хотимавӣ» бо фарогирии м. 16, 17, 18 ва 19 илова карда шавад. Азбаски дар раванди гузаронидани аудити экологӣ аз ҷониби аудиторҳои экологӣ ва ташкилотҳои аудитории экологӣ бо ташаббуси субъекти фаъолияти хоҷагидорӣ ва ё фармоишгар ба амал омадани баҳсҳо имконпазир аст. Аз ин лиҳоз танзими ҳуқуқии

ҳолати мазкур дар моддаи алоҳида ба пуррагардонию норасоии Қонуни мазкур мусоидат хоҳад кард. Бо ин мақсад пешниҳод мегардад, ки дар боби болозикр моддаи алоҳида дар таҳрири зайл пешбинӣ карда шавад:

«Моддаи 171. Ҳалли баҳсҳо дар самти аудити экологӣ

Баҳсҳо дар самти аудити экологӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорию ҚТ ҳал карда мешавад.»;

17. Бо мақсади мутобиқ намудани Қонуни мазкур ба талаботҳои нави Қоидаҳои имлоӣ забони тоҷикӣ, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 июни соли 2021, №268 тасдиқ гардидааст, пешниҳод карда мешавад, ки дар матни Қонуни мазкур калимаҳои «ӯҳдадор», «ӯҳдадориҳо», «ӯҳдадориҳои» ва «ӯҳдадориҳоро» мувофиқан ба калимаҳои «ухдадор», «ухдадориҳо», «ухдадориҳои» ва «ухдадориҳоро», калимаҳои «мӯҳлат», «мӯҳлати» мувофиқан ба калимаҳои «муҳлат» ва «муҳлати», инчунин калимаҳои «мавзӯи» ва «мӯҳри» ба калимаҳои «мавзуи» ва «муҳри» иваз карда шаванд.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алтыншин А.Г., Муртазина Р.Р. Правовое регулирование отношений в области экологического аудита в Российской Федерации // Вопросы российского и международного права. – 2018. – Т. 8. – №10а. – С. 76-83.;
2. Инутин И.Г. Правовые основы экологического аудита: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2008. – 22 с. (Электронный ресурс): Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/pravovye-osnovy-ekologicheskogo-audita> (санаи муроҷиат: 13.07.2022).
3. Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 аз «6» феввали соли 2018, №1005;
4. Қонуни ҚТ «[Дар бораи](#) аудити экологӣ» аз 26 декабри соли 2011, №785 // АМО ҚТ. – 2011. – №12. – Мод. 849. Қонуни ҚТ “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” аз 30 майи соли 2017, №1414;
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» аз 2 августи соли 2011, №760;
6. Низомномаи Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати ҚТ, аз 2 сентябри соли 2021, [№357](#);
7. Осавелюк А.М., Марьин Е.В. Связь финансово-правового и экологического аудита (исторические аспекты) // Вестник Московского университета МВД России. – 2012. – №7. – С. 19-24.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018. шаҳри Душанбе, манбаъ: Нашрияти Кумитаи қор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҷавонони Тоҷикистон», №52 (9582) аз 27.12.2018 с.;
9. Петрова Т.В. Правовые проблемы экологического аудита // Аграрное и земельное право. – 2007. – №3. – С. 122-125.
10. Рашидов, Ҷ.Қ. Асосҳои конституционӣ-ҳуқуқии ташаккул ва инкишофи қонунгузорию экологӣ дар давраи Шуравӣ [Матн] / Ҷ.Қ. Рашидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №5. – С. 234-239.
11. Супрунова Е.А. Экологический аудит: сущность и современное состояние // Наука и современное общество: актуальные вопросы, достижения и инновации: сборник

статей Международной научно-практической конференции. В 2 ч. Ч. 2. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2020. – С. 39-42.

12. Фисун В.В. Экологический аудит в Российской Федерации: состояние правового регулирования и перспективы применения // Вопросы российского и международного права. – 2019. – Т. 9. – №1-1. – С. 113-118.

ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН «ОБ ЭКОЛОГИЧЕСКОМ АУДИТЕ»: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

РАШИДЗОДА ДЖАМШЕД КАСИМ,

старший преподаватель кафедры теории государства и права
Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33
Тел.: (+992) 918-35-51-21
E-mail: rashidzoda86@mail.ru

В современных условиях развитие отношений в обществе требует пересмотра и законодательства. С этой целью в данной статье после тщательного исследования представлены предложения и рекомендации по совершенствованию Закона Республики Таджикистан «Об экологическом аудите». Предлагаемые поправки вносятся с учетом изменений в Конституцию Республики Таджикистан, присоединения Таджикистана к международным договорам, развития экологических отношений и играют действенную роль в реформировании законодательства в сфере экологического аудита.

Ключевые слова: экологическое законодательство, экология, аудит, экологический аудит, право, рекомендации, совершенствование законодательства, закон.

LAW OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN “ON ENVIRONMENTAL AUDIT”: STATUS AND PROSPECTS

RASHIDZODA JAMSHED QOSIM,

senior Lecturer, Department of Theory of State and Law
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Dushanbe, Said Nosir Street, 33, Republic of Tajikistan
Phone: (+992) 918-35-51-21
E-mail: rashidzoda86@mail.ru

In modern conditions, the development of relations in society requires revision of legislation. For this purpose, this article, after a thorough study, presents proposals and recommendations for improving the Law of the Republic of Tajikistan "On Environmental Audit". The proposed amendments are made taking into account changes in the Constitution of the Republic of Tajikistan, Tajikistan's accession to international treaties, the development of environmental relations and play an effective role in reforming legislation in the field of environmental audit.

Key words: environmental legislation, ecology, audit, environmental audit, law, recommendations, improvement of legislation, law.

Муқарриз: доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор Ғафурзода Абдухалил

УДК 347.73

**БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ УСУЛҲОИ ТАЪМИНИ
ИЧРОИ УҲДАДОРӢ ОИД БА ПАРДОХТИ АНДОЗ ВА ДИГАР ПАРДОХТҲОИ
ҲАТМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ЗОИРХОНЗОДА ФАРОМУЗ ЗОИРХОН,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail. faromuz_1992_32@mail.ru

Дар мақола масъалаи танзими ҳуқуқии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ карда дода шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки масъалаи танзими ҳуқуқии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ хеле мураккаб буда, миқдори зиёди унсурҳоро дар бар мегирад. Муаллиф иброз медорад, ки дар амалии Тоҷикистон, самаранокӣ идоракунии андоз асосан аз рӯи як нишондод – яъне маблағи даромадҳои андоз ва пардохтҳои ҳатмии давлатӣ ба буҷет арзёбӣ карда мешавад. Муаллиф ба ҳулоса меояд, дар айни замон, боздоштани муомилот аз рӯи сураатҳисобҳои бонкӣ, ҳабси молу мулки андозсупоранда ва ғурӯи он тибқи қонун ба шумори усулҳои таъмини иҷрои қарор дар бораи ситонидани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ нисбат дода шудаанд. Дар натиҷа, муаллиф нисбати баъзе усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳои асосноки ҳудро баён менамояд.

Калидвожаҳо: Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди иқтисоди миллӣ, дигар пардохтҳои ҳатмӣ, пардохт, андоз, давлат, даромад, буҷет, қонунгузорӣ, замонат, муносибат, бонк, усул, самаранокӣ.

Марҳилаи муосири танзими ҳуқуқии усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ оғоз ёфт. Зеро, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ислохотҳоро амалӣ намуд, ки ба соҳаи сиёсати андоз ва таъмини иҷрои буҷети давлатӣ таъсир расонид.

Қобили зикр аст, ки масъалаи татбиқи сиёсати ягонаи давлатии андоз ҳар сол зимни ироаи Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр мегардад. Дар ин росто, Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28 декабри соли 2024 ба Ҳукумати мамлакат ва дигар вазорату идораҳои дахлдори супориш доданд, ки вобаста ба баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявӣ ва фарҳанги андозсупории шаҳрвандон чораҳои зарури амалӣ намоянд [8].

Зеро, ташаккул додани маърифати молиявии шаҳрвандон ва баланд бардоштани фарҳанги андозсупории онҳо ҳамчун яке аз омилҳои асосии татбиқи самаранокӣ сиёсати андозу буҷет, аз ҷумла барои ноил гардидан ба устувории молиявии давлат ва рушди иқтисоди миллӣ заминаи муҳим мегузорад.

Аз рӯзҳои аввали таъсисёбии мақомоти андоз дар кишвар мақсади асосии он таъмини иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ ва назоратӣ иҷрои қонунгузориҳои андоз дар якҷоягӣ бо андозсупорандагон, бо назардошти риояи ҳуқуқҳои қонунии онҳо, тадриҷан ва мунтазам зиёд кардани воридшави маблағҳои андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷети давлатӣ мебошад [10, с.207].

Бояд қайд кард, айни замон иҷрои уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ бо татбиқи на танҳо ҳукуки андоз, балки ҳукуки маданӣ низ таъмин карда мешавад. Муносибати байниҳамдигарии меъёрҳои соҳаҳои гуногуни ҳукукро, ки барои вазифаи ягонаи таъмини иҷрои пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ «кор» мекунад, мавриди таҳлил қарор дода, дар бораи татбиқпазирии назарияи соҳаҳои маҷмӯии қонунгузорие, ки нисбат ба мавриди мазкур аз ҷониби ҳукуқшиносони шӯравӣ таҳия шудаанд, хулоса баровардан мумкин аст.

Муқаррарот дар бораи он, ки таъмини уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ниҳоди мураккаби қонунгузорӣ мебошад, имкон медиҳад аз муқобилати беасоси ҷузъҳои хусусӣ ва ҷамъиятии ҳукуқӣ дур шуда, ба яқҷоягии онҳо, ба «кори яқҷоя»-и меъёрҳои соҳаҳои гуногуни қонунгузорӣ барои иҷрои вазифаи ягонаи таъмини уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ таъкид карда шавад.

Масъалаҳои тақмили ҳукуқӣ дар ин ё он соҳаи муносибатҳои ҷамъиятӣ наметавонанд ба андозаи пурра бидуни омӯзиши дурусти самаранокии меъёрҳои дахлдори ҳукуқӣ кушода дода шаванд [9, с.3]. Ҳамин тавр, ба ақидаи Э.А. Имикшенова ин бо чунин ҳолате алоқаманд аст, ки дар таҳқиқотҳои махсус қайд гардидааст. Ба андешаи ӯ, усулҳои таъмини пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ воситаҳои ҳукуқии дорои хусусият ва вазифаҳои гуногун буда, чунин далелеро дар бар мегирад, ки тавассути ин воситаҳо мақсадҳои тамоми ниҳод татбиқ карда мешаванд [4, с.116]. Дар адабиёт қайд карда шудааст: чен кардани самаранокии меъёрҳои ҳукуқии мушаххас ё гурӯҳҳои хурди онҳо танҳо дар асоси мақсадҳои хусусии онҳо имконпазир аст, зеро мақсадҳои ниҳоиро бо натиҷаҳои мушаххаси амали онҳо алоқаманд кардан мумкин нест [11, с.8].

Аз ин рӯ, ба назари мо, ба шумори мақсадҳои асосии таъсири андозӣ мақсадҳои барқарорсозӣ ва пешгирӣ мансубанд. Зеро усулҳои таъмини уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ асосан ба барқарорсозӣ нигаронида шудаанд, дар ҳоле ки усулҳои таъмини ситонидани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, дар навбати аввал, имконияти пинҳон кардани молу мулкро дар робита ба саркашӣ аз пардохти онҳо пешгирӣ менамояд.

Яке аз масъалаҳои асосии ноустувории идоракунии андоз ин фаъолияти номатлуби низоми ташкилию иқтисодӣ ва меъёрии ҳукуқии он мебошад. Дар амалияи ҷаҳонӣ, аз ҷумла дар амалияи Тоҷикистон, самаранокии идоракунии андоз асосан аз рӯи як нишондод – яъне маблағи даромадҳои андоз ва пардохтҳои ҳатмии давлатӣ ба буҷет арзёбӣ карда мешавад. Аммо дар амалия дигар нишондиҳандаҳои арзёбии идоракунии андоз, ки самаранокии фаъолияти мақомоти андозро инъикос карда метавонанд, аз ҷумла натиҷаҳои корҳои назоратӣ, ҳолати тавозунҳои андоз дар аввал ва охири давраи ҳисоботӣ, шумораи субъектҳои ғайрифавол ҳангоми ба ҳисоб гирифтани объектҳои андозбандишаванда ба назар гирифта намешаванд [5].

Қонунгузориҳои муносири андоз механизми муайяни амалҳои мақомоти андозро оид ба ситонидани қарзи андоз ба буҷет пешбинӣ намуда, пайдар пайии ин амалҳо ва шартҳои татбиқи онҳоро нисбат ба андозсупорандагони қарздор аз ҷониби мақомоти андоз муайян мекунад.

Ҳамин тавр, Тибқи маълумоти Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар соли 2023 иҷрои нақшаи воридоти андозҳо ва пардохтҳо дар тамоми минтақаҳои мамлакат, аз ҷумла дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 104,8 фоиз, Хатлон 105,1 фоиз, вилояти Суғд 104,5 ва шаҳри Душанбе 104,7 фоиз таъмин гардидааст [12]. Зиёда аз 100% иҷро гардидани нақшаи андозҳо ва пардохтҳо дар

ҷумхури бо рушди иқтисод дар маҷмуъ, рақамикунонии соҳа ва ҷун натиҷа, беҳтар гардидани маъмурикунонии андоз, андешидани тадбирҳои дигари муҳим вобаста мебошад.

Аммо маблағи назарраси қарзи андоз (бақияи андозҳо ба ҳолати 1 январи соли 2024 дар маҷмуъ 647,6 миллион сомониро ташкил дод, ки ин омор нисбат ба ҳолати 1 январи соли 2023 67 миллион сомонӣ кам шудааст) имкон медиҳад, ки дар бораи зарурати тағйироти дахлдор дар механизми андози татбиқи усулҳои таъмини ухдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ҳулоса бароварда шавад.

Тибқи моддаи 1 Қонун «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024, ҳаҷми умумии даромади Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024 аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳо 42956463 ҳазор сомонӣ, аз ҷумла аз ҳисоби воридоти андозию ғайриандозӣ ва грантҳо 28961000 ҳазор сомонӣ муқаррар карда шуд. Аз ин маблағ воридоти андозӣ 26348086 ҳазор сомонино ташкил медиҳад [7].

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми муқаррароти маъмури аз рӯи намудҳои андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмие, ки дар ҷумхури ситонида мешаванд, пешбинӣ шудааст. Боби 16 Кодекс тартиб ва муҳлати иҷрои ухдадориҳои андозро муқаррар намудааст. Тибқи моддаи 132 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андозсупорандае, ки ухдадориҳо оид ба пардохти андозро дорад, ухдадор аст, ки супоришномаи пардохтиро ба ташкилоти қарзии молиявии хизматрасон на дертар аз муҳлати пардохти муқаррарнамудаи Кодекси мазкур пешниҳод намояд [6].

Кодекси мазкур заминаҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии муқаррар, тағйир додан, бекор кардан, ҳисоб ва пардохти андозҳо, иҷрои ухдадорӣ оид ба пардохти андозро муайян намуда, ба ташаккул, рушд ва ҳавасмандгардонии фаъолияти хоҷагидорӣ нигаронида шудааст. Дар баробари ин бояд гуфт, ки умуман танзими ҳуқуқии усулҳои таъмини иҷрои ухдадориҳои пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ аз воқеияти муосири ҳаёти иқтисодии ҷомеа ва талаботи он вобаста аст.

Муқаррароти моддаи 136 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон усулҳои таъмини ухдадориҳои андозиро пешбинӣ менамояд, ки тибқи он иҷрои ухдадориҳои андози батаъхиратодаи андозсупоранда бо усулҳои зерин таъмин карда мешавад:

- 1) кафолати бонкӣ;
- 2) замонат;
- 3) боздоштани амалиётҳои хароҷотӣ тавассути суратҳисобҳои бонкӣ;
- 4) ҳисобкунии фоизҳо ба маблағи пардохтнашудаи андозҳо ва пардохтҳо ба буҷет;
- 5) маҳдудкунии ихтиёрдориҳои молу мулки андозсупоранда;
- 6) ҳабси молу мулки андозсупоранда;
- 7) ситонидани қарзи андозӣ аз суратҳисобҳои бонкии андозсупоранда;
- 8) ситонидани қарзи андоз аз суратҳисобҳои бонкии қарздорони (дебиторони) андозсупоранда;
- 9) ситонидани қарзи андозӣ аз ҳисоби маблағҳои нақдӣ андозсупоранда [6].

Мувофиқи моддаи 137 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, яке аз усулҳои таъмини ухдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ замонат маҳсуб меёбад. Моддаи мазкури Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои қонунгузориҳои маданӣро бо назардошти хусусиятҳои муносибатҳои ҳуқуқии андоз ба роҳбарӣ мегирад. Сарфи назар аз он, ки тарҳи назариявии замонат дар ҳуқуқи андоз аз ҳуқуқи хусусӣ иқтибос шудааст, аммо татбиқи замонат дар доираи муносибатҳои

молиявию ҳуқуқӣ сурат мегирад. Аз ин хусусиятҳои танзими ҳуқуқи кафолат ҳамчун усули таъмини пардохти андоз аз рӯи қонунгузории андоз шаҳодат медиҳанд.

Тибқи шартномаи замонат, зомин дар назди мақомоти андоз уҳдадор мешавад, ки уҳдадорӣ оид ба пардохти андози андозсупорандаро дар сурати тағйир ёфтани муҳлати иҷрои уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дар дигар ҳолатҳои пешбиниамудаи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро намояд. Шартномаи замонат байни мақоми андоз ва зомин баста мешавад. Маҳз андозсупоранда ташаббускори истифодаи замонат дар муносибатҳои андозӣ маҳсуб меёбад.

Зимни иҷро накардани уҳдадорӣ оид ба пардохти андози бо замонат таъминшуда аз ҷониби андозсупоранда, зомин ва андозсупоранда масъулияти муштаракро дар зимма доранд. Ситонидани маҷбурии андозҳо ва ғоизҳои ҳисоб кардашуда аз зомин аз ҷониби мақомоти андоз ба тариқи судӣ амалӣ карда мешавад [1, с.24].

Дар асоси хусусияти муштаракӣ масъулият мақомоти андоз ҳуқуқ доранд талаби пардохти андозро бидуни гузоштани талаботи дахлдор ба андозсупоранда бевосита ба зомин ирсол намоянд. Дар ҳолати иҷрои уҳдадорӣ оид ба пардохти андози андозсупоранда аз ҷониби зомин аввалин ҳуқуқ дорад аз андозсупоранда на танҳо маблағи пардохташуда, балки ғоизҳои ин маблағҳо, инчунин ҷуброни зарари вобаста ба иҷрои уҳдадорӣ оид ба пардохти андозсупорандаро талаб намояд [13, с.43].

Ба сифати зомин метавонад ҳар як шахси ҳуқуқӣ ё воқеӣ амал кунад. Инчунин, барои ҳамон як уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз якчанд зомин баромад карда метавонанд [13, с.43]. Дар доираи як уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз иштироки якчанд зомин низ, иҷозат дода мешавад. Дар ин маврид, агар дар шартномаи замонат тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, чунин зоминҳо масъулияти муштаракро ба зимма доранд [2, с.5].

Мувофиқи моддаи 137-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, зомин ҳуқуқ дорад зидди талабномаи мақоми андоз эътирозҳоро, ки андозсупоранда метавонад пешниҳод намояд, баён кунад, агар тартиби дигаре аз шартномаи замонат барнаояд. Зомин низ, ҳуқуқро ба ин эътирозҳоро аз даст намедиҳад, ҳатто агар қарздор аз онҳо даст кашад ё иқрор шавад, ки қарздор аст. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳолатҳои қатъи замонатро муқаррар накардааст. Ҳамин тариқ, тибқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, муносибатҳои ҳуқуқие, ки хангоми муқаррар намудани замонат ба сифати чораи таъмини иҷрои уҳдадории андозӣ ба миён меоянд, мутобиқи муқаррароти қонунгузории маданӣ танзим карда мешаванд, агар қонунгузории андоз тартиби дигарро пешбинӣ накарда бошад.

Ҳамин тариқ, қонунгузор, муносибатҳои андозиро бо мақсади иҷрои самараноктари уҳдадорӣ оид ба пардохти андозсупоранда оид ба пардохти андоз танзим намуда, имконияти татбиқи меъёрҳои қонунгузории маданиро пешбинӣ менамояд.

Барои тамдиди муҳлати иҷрои уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ қонунгузории андоз имкони замонатро пешбинӣ мекунад. Дар сурати иҷро нагардидани уҳдадорӣ оид ба пардохти андозе, ки бо замонат таъмин гардидааст, андозсупоранда ва зомин ба дараҷаи баробар масъул мебошанд. Дар ин маврид ҳадамоти андоз дар сурати мавҷуд набудани воридшавии пардохти маблағи ҳисобшудаи андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ дар муҳлати муқарраргардида ба зомин дар давоми панҷ рӯз талабномаро оид ба пардохт мефиристад.

Дар ҳолати иҷрои уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз зомин ҳуқуқ дорад аз қарздор ҷуброни маблағи пардохташудаи андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, ғоизҳо ва зарари

расонидашударо талаб намояд, агар дар қонун, санадҳои ҳуқуқӣ ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад.

Замонат баъди ба охир расидани муҳлатҳои дар шартномаи замонат пешбинишуда қатъ мегардад. Агар зомин талабнома оид ба пардохти маблағи андозро мутобиқи шартномаи замонат дар муҳлати муқарраршуда иҷро накунад, мақомоти андоз бо тартиб ва дар муҳлати пешбинишудаи бобҳои 17-18 Кодекси андоз чораҳо оид ба маҷбуран ситонидани қарзи андозро нисбат ба зомин амалӣ менамояд.

Инак, усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ оид ба пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ аз маҳдудиятҳои ҳуқуқии дори уҳсусияти молу мулкӣ иборат мебошанд, ки шароитро барои таъмини манфиатҳои фискалии давлат фароҳам меоранд.

Боби 17-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон низомҳои чораҳои таъминро оид ба усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ андозӣ пешбинӣ менамояд. Дар айни замон, боздоштани муомилот аз рӯи суратҳисобҳои бонкӣ, ҳабси молу мулкӣ андозсупоранда ва ғуруҳи он тибқи қонун ба шумори усулҳои таъмини иҷрои қарор дар бораи ситонидани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ нисбат дода шудаанд.

Ҳамин тариқ, метавон ба илми ҳуқуқи андоз мафҳуми усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ андозро ҳам ба маънои васеъ ва ҳам ба маънии маҳдуд пешниҳод намуд. Ба маънои васеъ, усулҳои иҷрои уҳдадорӣ андоз тамоми маҷмӯи чораҳои ҳуқуқии таъсиррасонӣ, ки дар боби 17 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон номбар шудаанд, дар бар мегиранд. Ба маънои маҳдуд бошад, иҷрои уҳдадорӣ андоз бо гарави молу мулк, замонат ва ғоизҳо таъмин фаҳмида мешавад.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Верстова М.Е. «Институт поручительства в налоговой сфере» // «Налоги» №12 – М., «Юрист», 2012. С. 5 – 6.
2. Белов В.А. Теоретические проблемы учения о способах обеспечения обязательств М., 2014. С. 24.
3. Ермолова, Ю. В. Правовые способы обеспечения исполнения обязанностей по уплате налогов и сборов / Ю. В. Ермолова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 40 (330). — С. 113-116. — URL: <https://moluch.ru/archive/330/73857/> (дата обращения: 19.01.2024).
4. Имыкшенова Е.А. Способы обеспечения налоговых обязанностей по Налоговому кодексу РФ. М.: Юрлитинформ, 2005. С. 116.
5. Касирова Ф.Дж. Развитие процессов цифровизации налогового администрирования в Республике Таджикистан. Дисс. на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности: 08.00.07 – Финансы, денежное обращение и кредит. – Душанбе, 2023. -189 с.
6. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз аз 23 декабри соли 2021, № 1844. [Захираи электронӣ] // URL : <http://mmk.tj>. (санаи дастрасӣ: 02.02.2024).
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024» [Захираи электронӣ] // URL : <http://mmk.tj>.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28 декабри соли 2024 // [Захираи электронӣ] Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 16.11.2024).

9. Пашков А.С., Чечот Д.М. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления // Советское государство и право. 1965. № 8. С. 3 - 7.
10. Рустамзода Д.Ю. Государственный финансовый контроль в сфере бюджетных отношений Республики Таджикистан: организационно-правовые основы : монография & под. ред. Е. Ю. Грачевой. — Москва : Проспект, 2021. — 235 с.
11. Самощенко И.С., Никитинский В.И. О результатах действия норм права: Ученые записки ВНИИСЗ. М., 1970. Вып. 20. С. 8-10.
12. Сомонаи асосии Кумитаи андози назди Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Речаи дастрасӣ: [http:// https://www.andoz.tj](http://https://www.andoz.tj). (санаи дастрасӣ: 03.08.2024).
13. Ядрихинский С. А. Механизм обеспечения исполнения обязанности по уплате налогов: проблемы теории и практики/ Отв. Ред. Е. Ю. Грачева. М.: ИНФРА-М. 2015. — 144 с. С. 43.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СПОСОБОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ПО УПЛАТЕ НАЛОГОВ И ДРУГИХ ОБЯЗАТЕЛЬНЫХ ПЛАТЕЖЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ЗОИРХОНЗОДА ФАРОМУЗ ЗОИРХОН,

соискатель кафедры административного и финансового права Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

E-mail: faromuz_1992_32@mail.ru

В статье рассматривается вопрос правового регулирования способов обеспечения исполнения обязательств по уплате налогов и других обязательных платежей в Республике Таджикистан. Автор отмечает, что вопрос правового регулирования способов обеспечения исполнения обязательства по уплате налогов и других обязательных платежей является достаточно сложным и включает в себя большое количество элементов. Автор отмечает, что на практике в Таджикистане эффективность налогового управления в основном оценивается по одному показателю – то есть сумме налоговых поступлений и обязательных государственных платежей в бюджет. Автор делает вывод, что в настоящее время приостановление сделок по банковским счетам, арест имущества налогоплательщика и его реализация в соответствии с законом отнесены к числу способов обеспечения исполнения решения о взыскании налогов и других обязательных платежей. В результате автор высказывает обоснованные предложения относительно некоторых способов обеспечения исполнения обязательств по уплате налогов и других обязательных платежей в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: Президент Республики Таджикистан, развитие национальной экономики, другие обязательные платежи, платежи, налоги, государство, доходы, бюджет, законодательство, поручительство, отношение, банк, метод, эффективность.

SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION OF WAYS TO ENSURE THE FULFILLMENT OF OBLIGATIONS TO PAY TAXES AND OTHER MANDATORY PAYMENTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

ZOIRKHZANZODA FOROMUZ ZOIRKHON,

applicant for the Department of Administrative and Financial Law at the Academy of Public
Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

E-mail: faromuz_1992_32@mail.ru

The article examines the issue of legal regulation of methods for ensuring the fulfillment of obligations to pay taxes and other mandatory payments in the Republic of Tajikistan. The author notes that the issue of legal regulation of methods for ensuring the fulfillment of the obligation to pay taxes and other mandatory payments is quite complex and includes a large number of elements. The author notes that in practice in Tajikistan, the effectiveness of tax administration is mainly assessed by one indicator - that is, the amount of tax revenues and mandatory state payments to the budget. The author concludes that at present, the suspension of transactions on bank accounts, seizure of the taxpayer's property and its sale in accordance with the law are classified as methods for ensuring the execution of a decision to collect taxes and other mandatory payments. As a result, the author makes reasonable proposals regarding some methods for ensuring the fulfillment of obligations to pay taxes and other mandatory payments in the Republic of Tajikistan.

Keywords: *President of the Republic of Tajikistan, development of the national economy, other mandatory payments, payments, taxes, state, income, budget, legislation, guarantee, attitude, bank, method, efficiency.*

Муқарриз: *Ғафурзода А.Д., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

ИЛМҲОИ СИЁСӢ – ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 323.212

**АЛОҚАМАНДИИ СИЁСАТ ВА ФАРҲАНГ ДАР ШАРОИТИ
ТАҒЙИРПАЗИРИИ ҶОМЕА**

САФАРАЛИЗОДА ХУҶАМУРОД ҚУДДУСӢ,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, декани факултети
фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел.: 988127383; E-mail: quddusov@mail.ru

СУЛАЙМОНЗОДА МАСЪУД МУМИН,

ассистенти кафедраи равандҳои сиёсӣ дар Тоҷикистони факултети
фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 737025,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел.: 988169898; E-mail: Sulaymonov-94@inbox.ru

Дар мақолаи мазкур муаллифон кӯшиши намудаанд, ки дар заминаи таҳлили адабиёти илмӣ ва бо назардошти таҷрибаи давлатҳои муосир хусусиятҳои алоқамандии сиёсат ва фарҳангро таҳлилу баррасӣ намоянд. Дар раванди таҳқиқот шарту шароити замони муосир, манфиатҳои миллии мамлакат ва дурнамои рушди он дар маркази диққат қарор дода шудааст. Дар раванди таҳқиқот муайян гардид, ки фарҳанг дар ҷомеаи муосир на танҳо интиқоли дониш, анъана ва арзишҳои эстетикӣ ифода мекунад, балки воситаи пурқудрати ҳокимияти сиёсӣ низ мебошад. Фарҳанги сиёсӣ ҷаҳонбинии одамонро ташаккул медиҳад ва инчунин барои ризоияти ҷамъият заминаи ғоявӣ муҳайё мекунад. Чунин омил дар навбати худ бевосита ба суботи сиёсӣ ва легитимияти ҳокимият таъсири мусбат мерасонад. Механизми асосии ба амал баровардани ин гуна таъсиррасонӣ истифодаи рамзҳо, расму оинҳо ва ривоятҳо дар амалияи сиёсӣ мебошад. Гузашта аз ин, ҳокимияти сиёсӣ ва фарҳанг дар ҳолати алоқамандии доимӣ қарор доранд ва механизмҳои таъсиррасонӣ ва назарфиребиро ташаккул медиҳанд. Фаҳмиши дақиқи ин механизмҳо барои таҳлили равандҳои сиёсии муосир ва идоракунии онҳо зарур аст. Бояд эътироф кард, ки фарҳанг ҳам восита ва ҳам майдонест, ки дар он ҷангҳои муҳими иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба амал меоянд.

Калидвожаҳо: сиёсати фарҳангӣ, рушди фарҳангӣ, ҳувияти фарҳангӣ, фарҳанг, сиёсат, муассисаҳои фарҳангӣ, мероси фарҳангӣ, фарҳанги сиёсӣ.

Муносибати мутақобилаи сиёсат ва фарҳанг яке аз мавзӯҳои печида ва бисёрсоҳа буда, масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ то сиёсиву ахлоқиро фаро мегирад. Фарҳанг ва сиёсат ҳамеша бо ҳам алоқаманд буданд, зеро фарҳанг арзишҳо ва ҷаҳонбинии ҷомеаро инъикос мекунад ва сиёсат бошад, дар навбати худ, ба ташаккули ин арзишҳо таъсир мерасонад. Ин гуна таъсиррасонӣ ҳам дар сатҳи милли ва ҳам байналмилалӣ зоҳир мешавад. Аз ин рӯ, равандҳои фарҳангӣ ҳам омилҳои таҳаввулоти сиёсӣ ва ҳам натиҷаи тасмимҳои сиёсӣ буда метавонанд.

Имрӯз дар пасманзари равандҳои ҷаҳонишавӣ, муҳочират, афзоиши гуногунрангии фарҳангӣ ва тағйироти технологӣ аҳамияти дарки рабобити байниҳамдигарии сиёсат ва фарҳанг меафзояд. Дар чунин шароит шаклҳои анъанавии ҳамкорӣ ва дарки падидаҳои фарҳангӣ сиёсӣ имконпазир мегардад. Равандҳои сиёсии муосир, аз қабилӣ мубориза барои ҳувияти фарҳангӣ, масъалаҳои ҳуқуқи фарҳангӣ, империализми фарҳангӣ ва дипломатияи фарҳангӣ таҳлили амиқи ҳамкориҳои ин ду соҳаро тақозо мекунад.

Таҳқиқи хусусиятҳои асосии муносибатҳои мутақобилаи сиёсат ва фарҳанг, инчунин таҳлили омилҳои муайянкунандаи нақши фарҳанг дар раванди сиёсӣ ва

баръакс, таъсири системаи сиёсӣ ба рушди фарҳанг масъалаҳои хеле муҳим ба шумор мераванд. Дар раванди таҳқиқот муайян кардан мумкин аст, ки чи гуна фарҳанг метавонад ҳамчун василаи амалӣ намудани ҳадафҳо ва воситаи нигоҳ доштани идеологияҳои сиёсӣ баромад кунад. Дарк кардан лозим аст, ки сиёсат ва фарҳанг на танҳо ду соҳаи алоҳида, балки унсурҳои ҷудогонае мебошанд, ки ҳамкориҳои онҳо асоси сохтории ҷамъиятро ташкил медиҳад.

Муносибати байни сиёсат ва фарҳанг зухуроти мураккаб ва ҳамзамон масъалаи гуногунҷанбаи таҳқиқотие мебошад, ки дар тури даҳсолаҳо таваҷҷуҳи олимони зиёдро ба худ ҷалб кардааст. Сиёсат ҳамчун низоми василаҳои истифодабарии ҳокимият ва қабули қарорҳо, равандҳои фарҳангиро ташаккул медиҳад ва роҳнамоӣ мекунад, дар ҳоле ки фарҳанг дар навбати худ ба эътиқод, арзишҳо ва рафтори сиёсӣ таъсир мерасонад.

Яке аз олимоне, ки алоқамандии сиёсат ва фарҳангро баррасӣ кардааст, Карл Маркс мебошад. Гарчанде ки ӯ ин масъаларо мустақиман ҳал накарда бошад ҳам, дар назарияи худ мавқеи онҳоро муайян кардааст. К.Маркс изҳор дошта буд, ки фарҳанг, аз ҷумла унсурҳои таркибии он – ғояҳои маънавӣ, санъат ва ахлоқ, як қисми надстройкаи мебошад, ки аз «базис» - и иқтисодӣ вобаста аст. Вай чунин мешуморид, ки фарҳанги ҳукмрон дар ҷомеа манфиатҳои синфи ҳокимро инъикос мекунад ва барои нигоҳ доштани ҳокимияти он хизмат менамояд [14, с.62].

Ҷомеашинос ва иқтисоддони олмонӣ Макс Вебер ба муносибати сиёсат ва фарҳанг назари хешро вобаста ба шарту шароити ҷомеаи сармоядорӣ пешниҳод карда буд. Дар асари худ «Этикаи протестантӣ ва руҳи сармоядорӣ» М. Вебер нишон дода буд, ки чӣ гуна эътиқоди динӣ, аз ҷумла этикаи протестантӣ ба ташаккули муносибатҳои иқтисодии сармоядорӣ таъсир мерасонад. Вай изҳор дошта буд, ки фарҳанг метавонад ба рушди иқтисодӣ ва сиёсӣ таъсири мустақим расонад [13, с.75].

Яке аз назарияпардозони ин масъала марксиста италиявӣ Антонио Грамши мебошад. Ӯ концепсияи «Гегемонияи фарҳангӣ»-ро таҳия карда, нишон додан мехост, ки чӣ гуна синфи ҳоким қудрати худро на танҳо тавассути бартарии иқтисодӣ ва сиёсӣ, балки тавассути назорати фарҳангӣ нигоҳ медорад. Грамши изҳор дошта буд, ки: «синфи ҳоким афкор ва арзишҳои ҷамъиятиро тавре ташаккул медиҳад, ки онҳо ба манфиатҳои вай мувофиқат кунанд ва барои тағйир додани муносибатҳои ҷамъиятӣ аввал бояд бартарии фарҳангӣ ба даст оварда шавад» [10, с.366].

Дар навбати худ файласуф ва муаррихи фаронсавӣ Мишел Фуко нишон медиҳад, ки чӣ гуна ҳокимият тамоми ҷанбаҳои ҷомеа, аз ҷумла фарҳангро фаро мегирад. М. Фуко изҳор дошта буд, ки ҳокимият на танҳо воситаи маҷбурнамоӣ, балки қувваи истеҳсолӣ низ мебошад. Ҳокимияти сиёсӣ дониш, ҳувиёт ва рафтори моро ташаккул медиҳад. Ӯ дар таҳқиқоти худ нишон додан мехоҳад, ки чӣ гуна гуфтугӯҳо, яъне низоми тафаккур ва нутқ фаҳмиши моро дар бораи ҷаҳон ташаккул медиҳанд ва устувории шаклҳои муайяни идоракуниро таъмин мекунанд [19, с.64].

Вобаста ба масъалаи таъсири мутақобилаи фарҳанг ва сиёсат файласуф ва сотсиологи олмонӣ Юрген Хабермас назарияи амалии коммуникатсиониро таҳия карда, аҳамияти баҳси оқилона ва афкори ҷамъиятиро дар ҷомеаи демократӣ ба миён мегузорад. Ю. Хабермас изҳор дошта буд, ки фарҳанг дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ нақши ҳалкунанда дорад ва баҳси озод ва ошкоро шартӣ зарурии баланд бардоштани легитимияти қарорҳои сиёсӣ мебошад [17, с.25].

Ғайр аз олимони дар боло зикршуда, бисёр муҳаққиқони дигар низ дар омӯзиши робитаи сиёсат ва фарҳанг саҳм гузоштаанд. Ба онҳо, Пйер Бурдӯ, ки концепсияи

«Сармояи фарҳангӣ»-ро таҳия кардааст ва Роналд Инглхарт, ки таъсири арзишҳои фарҳангӣ ба равандҳои сиёсиро муайян кардааст, дохил мешаванд.

Дар ҷаҳони имрӯза робитаи сиёсат ва фарҳанг торафт мураккаб ва гуногунсамет мешавад. Ҷаҳонишавӣ, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва афзоиши гуногунрангии фарҳангӣ барои ҳокимияти сиёсӣ ҳам мушкilot ва ҳам имкониятҳои нав эҷод мекунанд. Омӯзиши ин робита барои фаҳмидани ҷомеаи муосир ва бунёди давлати демократӣ вазифаи муҳим боқӣ мемонад.

Сиёсат маҷмуи мураккаби равандҳо, ниҳодҳо ва муносибатҳои марбут ба идоракунии ва тақсимои қудрат дар ҷомеа мебошад. Таърифи маъмултарини сиёсат равиши пешниҳодкардаи Г. Лассуэл [8] мебошад, ки онро ӯ ҳамчун таърифи «кӣ, чӣ, кай ва чӣ гуна амалӣ мекунанд» таҳия менамояд. Ин таъриф механизмҳои тақсимои ҳокимиятро, ки ҷавҳари сиёсатро ташкил медиҳад, дар бар мегирад. Фарҳангро метавон ҳамчун маҷмуи арзишҳо, меъёрҳо, урфу одатҳо ва рамзҳои муайян кард, ки тавассути онҳо гурӯҳҳои мушаххасро муттаҳид кардан мумкин аст. Эдвард Тейлор онро ҳамчун: «ҳамаи он чизе, ки инсон аз таҷрибаи худ ба даст меорад, инчунин урфу одатҳо ва тарзи фикрронии ӯ таҳия кардааст» [15]. Ин парадигма барои шарҳу тавзеҳи ниҳодҳои иҷтимоӣ ва мазмуни муайянкунандаи хувияти фарҳангӣ истифода мешавад.

Муносибати мутақобилаи сиёсат ва фарҳангро тавассути равишҳои гуногуни назариявӣ таҳлил кардан мумкин аст. Равиши институтсионалӣ ба саволҳои зерин посух медиҳад: ниҳодҳо чӣ гуна ташаккул меёбанд, нақшҳо ва таъсири онҳо ба меъёрҳо ва амалияҳои фарҳангӣ дар кадом шакл зоҳир мешаванд? Ниҳодҳои сиёсӣ, ба монанди парлумон ва ҳукумат, аксар вақт меъёрҳои фарҳангиро тавассути қонун ва танзими ҳуқуқӣ ташаккул медиҳанд. Масалан, қонунҳои ҳуқуқи муаллиф ба истисноати фарҳангӣ ба рафтори субъектҳои муносибатҳои фарҳангӣ таъсир мерасонанд. Чунин механизмҳо вобастагии байни соҳаҳои сиёсӣ ва фарҳангиро нишон медиҳанд.

Равиши этнофарҳангӣ ифодагари он аст, ки чӣ гуна хувиятҳои фарҳангӣ ба равандҳои сиёсӣ таъсир мерасонанд. Дар ин замина, ба назар гирифтани шаклҳои гуногуни муноқишаҳои маҳаллӣ, ки бо ҷанбаҳои этникӣ ва фарҳангӣ алоқаманданд, муҳим аст. Тавре Г. Ходжсон қайд мекунанд: «масъалаҳои этникӣ метавонад ҳамчун омили афзоиши сафарбаркунии сиёсӣ, алалхусус дар давлатҳои гуногунмиллат, ба монанди Югославияи собиқ, ки дар он ҷо фарқиятҳои фарҳангӣ дар солҳои 1990-ум ба низоъҳо оварда расониданд, баромад намоёнд» [16, с.45].

Дар заминаи равиши пасомустамликавӣ муайян кардан мумкин аст, ки мероси мустамликавӣ ба хувияти сиёсии муосир ва амалияҳои фарҳангӣ чӣ гуна таъсир мерасонад. Масалан, концепсияи гегемонияи фарҳангӣ, ки аз ҷониби А.Грамши пешниҳод шудааст, имкон медиҳад фаҳмем, ки чӣ гуна ривоятҳои фарҳангии бартаридошта режимҳои сиёсии миллиро ташкил ва мустаҳкам мекунанд. Масалан, чунин ҳолат дар кишварҳои, ки таърихи тӯлонии зулми мустамликадорӣ доранд, ба монанди Ҳиндустон ё Алҷазоир, мушоҳида мешавад [2].

Равиши иҷтимоӣ фарҳангӣ инъикосгари он аст, ки чӣ гуна равандҳои сиёсӣ тарзҳои дарки фарҳангӣ худро ташаккул дода, тағйир медиҳанд. Дар ин замина, С. Ли ва Т. Хан қайд мекунанд, ки: «пешрафти муосири технологӣ (махсусан истифодаи васоити ахбори иҷтимоӣ) барои фаъолияти сиёсӣ имкониятҳои нав фароҳам оварда, динамикаи ҳамкориҳои фарҳанг ва сиёсатро боз ҳам мушкilot мекунанд» [9, с.123].

Яке аз намунаҳои намоёни алоқамандии бомуваффақияти сиёсат ва фарҳанг барномаи мусиқии «Мероси Олимпӣ» дар Бритониё мебошад, ки дар останаи бозиҳои олимпии соли 2012 дар Лондон таҳия шудааст. Ин барнома ба таҳкими хувияти фарҳангӣ мусоидат карда, рӯйдодҳои фарҳангиро ба вучуд овард, ки гуногунии ҷомеаи

бритониёро инъикос мекарданд. Дар кутби муқобил намунаҳои ҳамкориҳои муноқишавӣ мавҷуданд, ба монанди филми «Вольф» дар Русия, ки норозигии васеи ҷамъиятӣ ва эътирозиро ба бор овард. Ин гуна ҳолат нишон медиҳад, ки чӣ гуна маҳсулоти фарҳангӣ метавонанд дар муборизаи сиёсӣ истифода шаванд ва объекти сензура ва маҳдуд кардани озодии суҳан гарданд [11]. Ҳамин тариқ, таҳқиқи робитаи сиёсат ва фарҳанг, инчунин асосҳои назариявии онҳо барои олимони ва пажӯҳишгарони имрӯза як объекти муҳими таваҷҷуҳ буда, имкон медиҳад, ки механизмҳои мураккаб ва динамикаи ҳамкориҳои онҳо беҳтар фаҳмида шаванд.

Масъалаи алоқамандии сиёсат бо фарҳанг мавзӯи таҳқиқоти ҷиддӣ дар соҳаҳои гуногуни дониш буд. Фарҳанги сиёсӣ ҳамчун мафҳуми калидӣ дар ин соҳа рафтори шахрвандон ва ҷамоати ниҳодҳои сиёсиро муайян мекунад. Фарҳанги сиёсӣ меъёрҳо ва анъанаҳои мавҷударо бекор мекунад, ё ин ки баръакс, тақвият мебахшад. Фазаи шахсӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии шахрвандон зерини таъсири ҳам ғояҳои фарҳангӣ ва ҳам ташаббусҳои сиёсӣ ташаккул меёбад.

Дар мисоли кишварҳои гуногун метавон пайгирӣ кард, ки чӣ гуна унсурҳои мушаххаси фарҳангӣ сохторҳо ва равандҳои сиёсиро муайян мекунанд. Масалан, дар Ҷопон фарҳанги коллективизм бартарӣ дорад, ки он дар ташаккули эътилофҳои ҳизбӣ ва идоракунии ба консенсус асосёфта инъикос ёфтааст. Дар таҳқиқоти худ С. Осака ва Т. Хара таъкид мекунанд, ки: «дар сиёсати Ҷопон сохторҳои анъанавии иҷтимоӣ, ба монанди қабилаҳои оилавӣ ва робитаҳои ҷамоатӣ нақши ҳалкунандаро идома медиҳанд, ки онҳоро дар амалияи интихоби сарварони маҳаллӣ ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст» [12, с.123].

Яке аз намунаҳои барҷастаи робитаи сиёсат ва фарҳанг дар Ҷопон нақши император аст. Дар замонҳои қадим император ҳокими илоҳӣ ҳисобида мешуд, ҳокимияти ӯ мутлақ буд ва шубҳанок набуд. Чунин консепсияи ҳокимияти илоҳӣ ба ташаккули фарҳанги Ҷопон таъсири амиқ гузошта, эътироми ҷомеаро ба ҳокимият ва иерархия тақвият дод. Ҳатто пас аз он, ки қудрати воқеӣ ба шогунҳо гузашт, император рамзи ваҳдат ва қонуният боқӣ монд ва аҳамияти фарҳангии ӯ бетағйир гузошта шуд. Дар Ҷопон, ки император танҳо рамзи давлат аст, нақши ӯ дар нигоҳ доштани ваҳдат ва анъанаҳои миллӣ хеле муҳим боқӣ мемонад.

Ҷанбаи дигари муҳими робитаи сиёсат ва фарҳанг таъсири буддизм ва синтоизм ба ҳаёти сиёсии Ҷопон мебошад. Буддизм, ки дар асри VI аз Чин ба Ҷопон ворид шуд, ба фарҳанги Ҷопон таъсири калон расонида, меъёрҳои ахлоқӣ, идеалҳои эстетикӣ ва ҳатто фалсафаи сиёсиро ташаккул дод. Бисёре аз ҳокимони Ҷопон, аз императори Сетоку то шогуни Токугава Иэясу, принципҳои буддоиро барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ ва қонунӣ кардани ҳукмронии худ истифода мебарданд. Синтоизм - дини аслии Ҷопон, инчунин дар ташаккули фарҳанги сиёсии кишвар нақши муҳим бозида, дар ҷомеа ҳисси хувияти миллӣ ва эътироми ниёгонро тақвият дод.

Таъсири сиёсат ба фарҳанг дар дастгирии давлатии намудҳои муайяни санъат ва ҷорабиниҳои фарҳангӣ низ зоҳир мешавад. Дар тӯли асрҳо, ҳокимони Ҷопон рушди намудҳои анъанавии санъатро, ба монанди маросими чой, каллиграфия, рассомӣ ва театрро дастгирӣ мекарданд. Аммо, онҳоро ҳамчун воситаи таҳкими хувияти миллӣ ва пешбурди арзишҳои муайяни идеологӣ мебинанд. Дар Ҷопони имрӯза давлат инчунин рушди фарҳангро бо маблағгузориҳои осорхонаҳо, театрҳо, фестивалҳо ва дигар ҷорабиниҳои фарҳангӣ фаъолон дастгирӣ мекунад.

Айни замон дар кишварҳои Амрикои Лотинӣ, ба монанди Бразилия, байни рамзҳои фарҳангӣ ва ҳаракатҳои эътирозӣ робитаи возеҳ вучуд дорад. Хусусиятҳои

фарҳанги Бразилия, аз ҷумла мусиқӣ ва санъати визуалӣ ҳамчун воситаи таблиғоти сиёсӣ истифода мешаванд. Масалан, ҳаракатҳои марбут ба фавелаҳо унсурҳои фарҳанги фарқкунандаро барои ҷалби таваҷҷӯҳ ба мушкilotи худ ғайраро истифода мебаранд.

Алоқамандии сиёсат ва фарҳанг дар кишварҳои Амрикои Лотинӣ як раванди мураккаб ва ғуногунҷанбааст, ки дар тури асрҳо таъсири анъанаҳои мустанлиқавӣ, нобаробарии иҷтимоӣ ва муборизаи доимӣ барои қудрат ташаккул ёфтааст. Фарҳанг бо тамоми ғуногунрангии худ – аз адабиёт ва санъат то мусиқӣ ва анъанаҳои мардуми бумӣ – ҳамчун воситаи муқовимат ва ҳамчун воситаи баланд бардоштани легитимияти режимҳои сиёсӣ хизмат мекард [5, с.67].

Режимҳои авторитарӣ, ки дар тури асри XX дар минтақа ҳукмрон буданд, фарҳангро барои паҳн кардани идеологияи худ ва сарқӯб кардани ихтилоф ғайраро истифода мебарданд. Сензура, таблиғот ва идоракунии хотираи таърихӣ ба як ҷизи маъмулӣ табдил ёфта, рассомон ва зиёӣёне, ки ҳокимиятро танқид мекарданд, мавриди таъқиб қарор мегирифтанд. Он замон, фарҳанг барои изҳори эътироз ва нигоҳ доштани ҳувиати миллии ҳамчун фазо хизмат мекард. Адабиёт, мусиқӣ ва театр воситаи танбеҳи беадолатӣ ва сафарбар кардани шахрвандон барои мубориза барои демократия гардиданд.

Инқилобҳо ва ҳаракатҳои халқӣ, ки дар Амрикои Лотинӣ ба амал меомаданд, дар манзараи фарҳангии минтақа изи амиқ гузоштанд. Инқилоби Куба, инқилоби сандинистӣ дар Никарагуа ва дигар ҳаракатҳои ҷағиро рассомон ва зиёӣёно ба эҷоди асарҳои илҳом бахшиданд, ки мубориза барои адолати иҷтимоӣ ва озодии миллиро ифода мекарданд. Он замон санъат дар дасти инқилобчиён силоҳ шуд ва фарҳанг омили тавоноии сафарбаркунии сиёсӣ гардид.

Таъсири ислоҳоти неолибералӣ дар Амрикои Лотинӣ, ки дар охири асри XX гузаронида шуд, ба фарҳанг низ таъсири ҷиддӣ расонид. Ҷаҳонишавӣ, тичоратикунонӣ ва паҳншавии фарҳанги оммавӣ боиси норавшании арзишҳои анъанавӣ ва афзоиши якрании фарҳангӣ гардид. Аммо, дар айни замон, ин омил ба пайдоиши шаклҳои нави ифодаи фарҳанг ва ба рушди соҳаҳои муносири фарҳангӣ мусоидат кард. Имрӯз, муносибати сиёсат ва фарҳанг дар Амрикои Лотинӣ ҳамчунон раванди ҷорӣ ва динамикӣ боқӣ мемонад. Фарҳанг дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ, таҳкими институтҳои демократӣ ва пешбурди ҳуқуқи инсон нақши муҳим мебозад. Он ҳамчун майдони муқола ва муҳокимаи масъалаҳои муҳими сиёсӣ ва иҷтимоӣ, инчунин воситаи ҳифз ва пешбурди ғуногунрангии фарҳангии минтақа хизмат мекунад.

Таҳлили муқоисавии фарҳанги сиёсӣ дар Русия ва Аврупои Ғарбӣ низ мураккабии ин муносибатҳоро ошкор мекунад. Дар Русия, тавре ки В. Шевченко қайд мекунад: «таҷрибаи пасошӯравӣ таъсири сахт мерасонад. Ҷунин ҳолат норасоии эътимод ба институтҳои сиёсӣ ва афзалияти усулҳои анъанавии идоракунии ташаккул медиҳад» [18, с.89]. Дар айни замон, равандҳои демократӣ дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ диққати ҳудро ба фардгароӣ ва ҳуқуқи инсон равона мекунанд, ки ин дар муносибатҳои сиёсӣ ва ғуфтуғуи ҷамъиятӣ инъикос ёфтааст.

Сиёсат зухуроти бетағйир нест, балки раванди динамикии мебошад, ки омилҳои фарҳангӣ, идеологӣ ва таърихиро дар бар мегирад. Қайд кардан муҳим аст, ки амалҳои сиёсӣ ҳамеша заминаи фарҳангӣ доранд. Инъикоси манфиатҳо, риторикаи сиёсӣ ва ҳатто интиҳобот ҳамагӣ тавассути фишангҳои фарҳангӣ сурат мегиранд. Агар омилҳои фарҳангӣ дар равандҳои сиёсӣ ҷой надошта бошанд, шахсони алоҳида ва ғуруҳҳои иҷтимоӣ масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятиро ба таври ғуногун тафсир мекунанд.

Масалан, дар Аврупо ҳаракатҳои фарҳангӣ ба равандҳои сиёсӣ таъсири назаррас мерасонанд. Ҳизбҳое, ки рамзҳои фарҳангӣ ва арзишҳои муштаракро истифода мебаранд, дар интиҳобот нисбат ба онҳое, ки ин ҷанбаро нодида мегиранд, муваффақияти бештар ба даст меоранд. У. Беннетт маърақаҳои муваффақро бо истифодаи дурусти аломатҳои фарҳангӣ ва ривоятҳои таърихӣ алоқаманд мекунад. Ин ҳолат ба интиҳобкунандагон имкон медиҳад, ки ҳувиати худро бо барномаи ҳизб муайян кунанд [1, с.233].

Ҳангоми баррасии сиёсат тавассути унсурҳои фарҳанг, мо мебинем, ки он на танҳо маҷмуи ниҳодҳо ва расмиёт, балки як раванди динамикие мебошад, ки дар он рамзҳо, расму оинҳо ва ривоятҳо нақши калидӣ доранд. Фарҳанги сиёсиро таҷрибаҳои таърихӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ ва ҷаҳонбинӣ ташаккул медиҳанд. Зеро чунин арзишҳои фарҳангӣ дар шури шаҳрвандон ҷойгир шуда, ба рафтори сиёсии онҳо таъсир мерасонанд. Маҳз тавассути фарҳанг муайян кардан мумкин аст, ки одамон қудратро чӣ гуна дарк мекунанд, чӣ гуна онҳо дар ҳаёти сиёсӣ иштирок мекунанд ва кадом арзишҳоро муҳим мешуморанд. Фарҳанги сиёсӣ метавонад консервативӣ бошад (анъанаҳоро нигоҳ дорад), ё пешрафта бошад (ба тағйирот ва ислоҳот нигаронида шавад).

Омилҳои фарҳангӣ ба ниҳодҳо ва равандҳои сиёсӣ таъсири назаррас мерасонанд. Масалан, сатҳи эътимод ба қудрат, дараҷаи фаъолияти шаҳрвандӣ ва омодагӣ ба созиш ҳама зерин таъсири меъёрҳо ва арзишҳои фарҳангӣ ташаккул меёбанд. Дар ҷомеаҳое, ки ба ҳокимияти давлатӣ эътимоди баланд доранд, ниҳодҳои сиёсӣ одатан устувортар ва муассиртаранд. Дар айни замон, дар ҷомеаҳое, ки фаъолнокии баланди шаҳрвандӣ доранд, шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣ фаъолон иштирок мекунанд ва ба қабули қарорҳо таъсири бештар мерасонанд.

Сарварони сиёсӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ рамзҳо ва ривоятҳои фарҳангиро барои сафарбар кардани тарафдорон ва баланд бардоштани легитимияти ҳокимияти худ фаъолон истифода мебаранд. Онҳо оянданигарии хешро дар асоси арзишҳо ва идеалҳои муайян эҷод мекунанд, кӯшиш менамоянд шаҳрвандонро бовар кунонанд, ки сиёсати пешгирифтаи онҳо дуруст аст ва ба манфиати ҷомеа аст. Омилҳои фарҳангӣ метавонанд ҳам барои муттаҳид кардани ҷомеа ва ҳам барои ҷудо кардани он, вобаста аз он, ки кадом арзишҳо ва рамзҳо аз ҷониби фаъолони сиёсӣ пешбарӣ карда мешаванд, истифода шаванд.

Хулоса, сиёсат ҳамчун раванди фарҳангӣ ҳамкориҳои пайвастаи байни ҳокимият, идеология ва ҷомеаро ифода мекунад, ки дар он омилҳои фарҳангӣ нақши муайянкунанда доранд. Фаҳмидани ин робита имкон медиҳад, ки равандҳои сиёсӣ беҳтар таҳлил карда шаванд, рушди онҳо пешгӯӣ карда шаванд ва стратегияҳои муассир барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсӣ таҳия гарданд.

Ҷанбаи мубрами робитаи сиёсат бо фарҳанг бӯҳрони ҳувиат аст, ки дар шароити ҷаҳоншавӣ ва муҳочират ба вучуд меояд. Дар Аврупо, эҳсосоти афзоишдаи нуфузи муҳочирони араб ва африқоӣ ҳаракатҳои нави сиёсиро ба вучуд меоранд, ба монанди «Алтернатива барои Олмон», ки кӯшиш мекунанд тарс ва ноамнии шаҳрвандонро ҳамчун воситаи тақвияти мавқеи худ истифода баранд. М. Лагенбах ва А. Нострелис изҳор мекунанд, ки: «ривоятҳои фарҳангӣ дар бораи «дигарон» асоси шаклҳои нави миллатгароӣ ва популизм мегарданд, ин масъала дар навбати худ таҳлили бодикқати таъсири фарҳанг ба равандҳои сиёсиро талаб мекунад» [7, с.98].

Дар шароити ҷаҳоншавӣ, афзоиши муҳочират ва рушди технологияҳои иттилоотӣ шаклҳои анъанавии ҳувиат, аз қабили мансубияти миллий, динӣ ё синфӣ ба

бухрон дучор мешавад ва аз нав дида баромадани онҳо зарур мебошад. Ин ҳисси номуайяни ва нофаҳмиро ба вучуд меорад. Дар чунин шароит одамон кӯшиш мекунанд, ки аксар вақт ба сиёсат муроҷиат кунанд. Яке аз зухуроти намоёни бӯхрони хувият дар сиёсат афзоиши популизм ва миллатгарой мебошад. Дар шароите, ки одамон худро аз институтҳои анъанавӣ ҷудо ва аз ҳисси возеҳи мансубият маҳрум ҳис мекунанд, роҳбарони популистӣ ҳалли оддӣ ва ҷолибро пешниҳод мекунанд. Дар натиҷа одамон ба ҳисси хувияти умумӣ муроҷиат намуда, худро ба бегонагон муқоиса мекунанд. Ҳаракатҳои миллатгарой, дар навбати худ, кӯшиш мекунанд, ки хувияти миллиро тақвият диҳанд, аксар вақт тавассути таъбиз нисбати ақаллиятҳо ва муҳоҷирон.

Бӯхрони хувият инчунин ба парокандашавии ҷомеа ва афзоиши муқовимати сиёсӣ мусоидат мекунад. Вақте ки одамон худро, пеш аз ҳама, тавассути мансубияти сиёсии худ муайян мекунанд, онҳо нисбат ба нуқтаи назари алтернативӣ камтар таҳаммулпазиранд ва ба муҳолифони бештар ҳамчун душман майл доранд. Ин боиси амиқтар шудани ихтилофот дар ҷомеа мегардад ва ёфтани созиш ва ҳалли созандаро душвор мегардонад. Таъсири бӯхрони хувият ба сиёсат дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ низ зоҳир мешавад. Афзоиши миллатгарой ва популизм дар кишварҳои алоҳида метавонад боиси ташаннуҷ ва низоҳати байни давлатҳо гардад. Вақте ки кишварҳо ба ҳимояи манфиатҳо ва хувияти миллии худ диққати бештар медиҳанд, онҳо дар ҳалли масъалаҳои глобалӣ, аз қабили тағйирёбии иқлим, муҳоҷират ва мубориза бо терроризм ҳамкории камтар мекунанд.

Дар маҷмӯъ, бӯхрони хувият барои сиёсати муосир мушкilotи ҷиддӣ аст. Он аз сарварони сиёсӣ ва ниҳодҳои сиёсӣ талаб мекунад, ки табиати хувият ва таъсири онро ба рафтори сиёсӣ амиқтар дарк кунанд. Барои рафъи оқибатҳои манфии бӯхрони хувият бояд ҷомеаҳои фарогир ва таҳаммулпазире таъсис дода шаванд, ки гуногунии хувиятҳоро эътироф ва эҳтиром кунанд ва ба ташаккули ҳисси хувияти умумии шаҳрвандӣ дар асоси арзишҳо ва принсипҳои муштарақ мусоидат намоянд.

Бо гузариш ба Замони нав, ғояҳои маърифатпарварӣ ба мадди аввал баромада, ба рушди сиёсат ва фарҳанг таъсири ҷиддӣ расониданд. Файласуфон, ба монанди Волтер ва Ж.Ж. Руссо, масъалаҳои озодӣ, ақл ва ҳуқуқи инсонро ба миён оварданд. Чунин ғояҳо минбаъд барои рушди ниҳодҳои муосири демократӣ асос гардиданд. Тавре Л.Г. Гулко қайд мекунад: «Ақидаҳои маърифатӣ на танҳо дар баробари ҳокимият вучуд доштанд, балки ба тағйироти воқеӣ дар сохти сиёсии кишварҳои Аврупо таъсир расониданд» [3].

Дар асри XX то имрӯз ҷаҳонишавии фарҳанг ба назар мерасад ва он дар навбати худ ба равандҳои сиёсӣ таъсир мерасонад. Паҳншавии фарҳанги ғарбӣ дар фазои пасошӯравӣ мисоли равшани ин зухурот мебошад. Чунин тамоюлот дар ташаккули хувияти нав ва фарҳанги сиёсии нав омили муҳим гардид. Ю.В. Керимов дар таҳқиқоти худ диққати хешро ба он равона мекунад, ки чӣ гуна ВАО ва арзишҳои фарҳангӣ афкори ҷамъиятӣ ва мақсаднокии рафтори сиёсии одамонро ташаккул медиҳанд [6]. Ҳамин тариқ, таҳаввулоти муносибатҳои сиёсӣ ва фарҳангӣ дар кишварҳои гуногун нишон медиҳад, ки ин робита ҳеҷ гоҳ тағйирнопазир набуд. Он дар якҷоягӣ бо рӯйдодҳои таърихӣ ва дигаргуниҳои фарҳангӣ доимо тағйир меёбад ва яке аз масъалаҳои асосии ҷомеаи инсонӣ боқӣ мемонад.

Сарфи назар аз робитаи ногусастани фарҳанг ва сиёсат, муайян кардани табиати ин гуна алоқамандии байниҳамдигарӣ як масъалаи мураккаб боқӣ мемонад. Яке аз назарияҳои асосии ин масъала концепсияи конструктивизми фарҳангӣ мебошад. Вай изҳор медорад, ки фарҳанг на танҳо заминаи раванди сиёсӣ аст, балки дар

ташақкул ва тағйир додани он фаёлона иштирок мекунад [5, с.93]. Арзишҳои фарҳангӣ аксар вақт заминаи асосии ба вучуд омадани идеологияҳо ва ҳаракатҳои сиёсӣ мешаванд. Масалан, бо назардошти таъсири Давраи эҳё ба сиёсат, метавон пайгирӣ кард, ки чӣ гуна ғояҳои гуманистӣ дар бораи озодӣ ва фардгарой консепсияҳои демократиро дар Аврупо ташақкул доданд.

Яке аз ниҳодҳои муҳимтарини рушди фарҳанг, ки алоқамандии фарҳанг ва сиёсатро нигоҳ медорад, низоми маориф мебошад. Системаи маориф дар ташаққули ҳувиати фарҳангӣ ва иҷтимоикунонии сиёсӣ нақши калидӣ дорад. Барномаҳои таълимӣ, арзишҳои, ки онҳо эҷод мекунанд ва равишҳои омӯзишӣ тасаввуроти насли ҷавонро дар бораи сиёсат ва ҷомеа ташақкул медиҳанд. Масалан, дар кишварҳои пасошӯравӣ метавонем назари таърихӣ сиёсатро тавассути барномаҳои таълимӣ мушоҳида кунем, ки баъзан ба таҳрифи далелҳои таърихӣ оварда мерасонад.

Ҳамин тариқ, алоқамандии сиёсат бо фарҳанг хусусиятҳои хоси худро дорад ва омӯзиши ин масъала таҳлили амикро талаб мекунад. Забон, санъат ва системаи маориф унсурҳои муҳимтарини ҳам сиёсат ва ҳам фарҳанг мебошанд.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Беннетт, У. Культуры, символы и выборы: Роль культурных знаков в политической риторике / У. Беннетт // Европейский политический обзор. – 2019. – № 3 (22). – С.233-250.
2. Грамши, А. Призраки теории: выбранные работы / Пер. с итал. – М.: Наука, 1971. – 456 с.
3. Гулько, Л.Г. Идеи Просвещения и становление современного политического сознания / Л.Г. Гулько. – М.: РГГУ, 2011.
4. Давыдов, В.Н. Культурная аутентичность и коренные народы: институциональные процессы и политика идентичности / В.Н. Давыдов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2006. – Т.9. – № 3. – С. 93-109.
5. Данилова, Е. Культура и протестные движения в Бразилии: Социальные сети как арены борьбы / Е. Данилова // Латинская Америка: Социальные исследования. – 2020. – № 1. – С.45-67.
6. Керимов, Ю.В. Культуры и политические идентичности в постсоветских странах / Ю.В. Керимов. – Казань: Казанский университет, 2017.
7. Лагенбах, М. Кризис идентичности в Европе: Популизм и культурные нарративы / М. Лагенбах, А. Нострелис // Журнал европейских исследований. – 2022. – № 2. – С.98-115.
8. Лассуелл, Г.Д. Политическая элита: исследование о власти / Пер. с англ. – М.: Наука, 1997. – 336 с.
9. Ли, С. Социальные медиа и политическая активность в контексте постмодернизма / С. Ли, Т. Хан // Журнал социологии. – 2018. – № 4. – С.123-134.
10. Матвеева, Н.Ю. Роль интеллигенции в обществе согласно концепции гегемонии Антонио Грамши / Н.Ю. Матвеева // Позиция. Философские проблемы науки и техники. – 2023. – № 19. – С. 366-371.
11. Неудобная правда: в Польше вышел фильм "Волынь" [Электронный ресурс]. – URL: <https://smotrim.ru/article/1511952> (дата обращения: 25.02.2024 г.)
12. Осака, С. Политическая культура Японии: Культура коллективизма в управлении / С. Осака, Т. Хара // Журнал Азии. – 2018. – № 2 (45). – С.123-145.

13. Писарчик Л.Ю. Философия культуры М. Вебера / Л.Ю. Писарчик // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2010. – №4. – С.75-83.
14. Рагозин, Н.П. Марксова категоризация понятий "культура" и "цивилизация" / Н.П. Рагозин // Наука. Искусство. Культура. – 2016. – № 3. – С. 62-75.
15. Тэйлор, Э.Б. Первобытная культура: исследования в области этнографии / Пер. с англ. – М.: Наука, 1971. – 420 с.
16. Ходжсон, Г. Финансовая система и этнокультура / Г. Ходжсон // Журнал экономических исследований. – 2006. – № 12. – С.45-62.
17. Чекушкина, Е.Н. Коммуникативная теория Ю. Хабермаса и культура информационного общества / Е.Н. Чекушкина // Теория и практика общественного развития. – 2014. – № 1. – С. 25-27.
18. Шевченко, В. Политическая культура России: Авторитаризм и постсоветский опыт / В. Шевченко // Российский социологический журнал. – 2021. – № 4 (33). – С.67-89.
19. Шилина, С.А. Мишель Фуко как основатель учения о дискурсе [Текст] / С.А. Шилина, К.П. Шевченко // Экономика. Социология. Право. – 2024. – № 1 (33). – С. 64-70.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПОЛИТИКИ И КУЛЬТУРЫ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА

САФАРАЛИЗОДА ХУДЖАМУРОД КУДДУСИ,

кандидат политических наук, доцент, декан философского
факультета Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: 988127383; E-mail: quddusov@mail.ru

СУЛАЙМОНЗОДА МАСЪУД МУМИН,

ассистент кафедры политических процессов в Таджикистане
философского факультета Таджикского национального университета.
Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
E-mail: Sulaymonov-94@inbox.ru Тел.: 988169898

В данной статье авторы опираясь на анализ научной литературы и принимая во внимание опыт современных государств попытались проанализировать и обсудить взаимосвязь политики и культуры. В процессе исследования основное внимание уделяется условиям современной эпохи, национальным интересам страны и перспективам ее развития. В процессе исследования было установлено, что культура в современном обществе представляет собой не только средство передачи знаний, традиций и эстетических ценностей, но и мощный инструмент политической власти. Политическая культура формирует мировоззрение людей, а также обеспечивает идеологическую основу для общественного консенсуса. Этот фактор, в свою очередь, оказывает прямое положительное влияние на политическую стабильность и легитимность власти. Основным механизмом оказания такого влияния является использование символов, ритуалов и нарративов в политической практике. Политическая власть и культура находятся в состоянии постоянного взаимодействия и образуют механизмы влияния и манипуляции. Четкое понимание этих механизмов необходимо для анализа современных политических процессов и управления ими. Важно признать, что культура – это одновременно и инструмент, и поле, на котором ведутся важные социальные и политические соперничества.

Ключевые слова: культурная политика, культурное развитие, культурная идентичность, культура, политика, культурные институты, культурное наследие, политическая культура.

**THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN POLITICS AND CULTURE IN THE
CONDITIONS OF SOCIAL TRANSFORMATION**

SAFARALIZODA KHUJAMUROD QUDDUSI,

candidate of Political Sciences, Associate Professor, Dean of the Philosophy
Faculty of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Avenue, 17.

Tel.: 988127383; E-mail: quddusov@mail.ru

SULAIMONZODA MASUD MUMIN,

Assistant of the Department of Political Processes in Tajikistan
of the Philosophy Faculty of the Tajik National University.
Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.
E-mail: Sulaymonov-94@inbox.ru Tel.: 988169898

In this article, the authors attempted to analyze and discuss the relationship between politics and culture, its features, based on the analysis of scientific literature and taking into account the experience of modern states. The study focuses on the conditions of the modern era, the national interests of the country and the prospects for its development. The study found that culture in modern society is not only a means of transmitting knowledge, traditions and aesthetic values, but also a powerful instrument of political power. Political culture shapes people's worldviews and provides an ideological basis for public consensus. This factor, in turn, has a direct positive impact on political stability and the legitimacy of power. The main mechanism for exerting such influence is the use of symbols, rituals and narratives in political practice. Thus, political power and culture are in a state of constant interaction and form mechanisms of influence and manipulation. A clear understanding of these mechanisms is necessary for the analysis of modern political processes and their management. It is important to recognize that culture is both a tool and a field on which important social and political battles are fought.

Keywords: cultural policy, cultural development, cultural identity, culture, politics, cultural institutions, cultural heritage, political culture.

**ОККУПАЦИОННЫЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКИЙ
ЭКСПЕРИМЕНТ СОЕДИНЁННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ
В АФГАНИСТАНЕ (2001–2021 ГГ.)**

НУРИДДИНОВ РАЙМАЛИХОН ШАБОЗОВИЧ,

доктор политических наук, профессор, профессор кафедры международных отношений и гуманитарного сотрудничества

Сибирского института управления – Академия народного хозяйства и государственной службы при президенте Российской Федерации,

630102, Россия, г. Новосибирск, ул. Нижегородская, 6,

E-mail: rshn1995@mail.ru

История Афганистана богата экспериментами разного характера и содержания. Это связано с удобной геополитической расположенностью государства, и ее становлением зоной геостратегического противоборства основных акторов мировой политики. Демократический эксперимент Соединённых Штатов Америки в рамках оккупационной политики в 2001–2021 гг. не является первым испытанием подобного рода.

Например, в 1953–1963 гг., в период правления М. Дауд-хана – двоюродного брата короля Афганистана М. Захир шаха в качестве премьер-министра – была предпринята неудачная попытка построения демократического строя в Афганистане. В афганской литературе данный экспериментальный период называется «Десятилетия демократии». По мнению большинства аналитиков, именно из-за внедрения в традиционной афганской среде чуждых западных институтов и ценностей, в стране возникали первые военно-политические организации и движения под прикрытием религии, как реакция сторонников традиционных форм правления в Афганистане. В середине XX века эксперимент с демократией в Афганистане не обошелся без участия Соединённых Штатов Америки.

В данной статье мы собираемся анализировать некоторые аспекты последнего демократического эксперимента Соединённых Штатов Америки в Афганистане в условиях оккупации данной страны коалицией Запада в союзе с некоторыми незападными союзниками Вашингтона.

Ключевые слова: демократия, эксперимент, Запад, Соединённые Штаты Америкаи, Афганистан, власть, коррупция, экономика, идеология, терроризм, легитимность, восстановление, противостояние, оккупация, религия, ислам, ценности, стратегия.

Демократический эксперимент Соединённых Штатов Америки в Афганистане после двадцатилетней оккупации этой страны, завершился 15 августа 2021 года, за 27 дней до двадцатой годовщины террористической атаки на Вашингтон. В этот день последний ставленник Соединённых Штатов Америки в Афганистане, президент М. А. Гани, бросив своё правительство, бежал из столицы на вертолете в Узбекистан несмотря на то, что всего несколькими днями ранее он поклялся никогда не уезжать и сказал, что скорее умрет, чем покинет свой народ.

Представители различных научно-аналитических направлений отвечают по-разному на вопрос: почему очередной демократический эксперимент Запада во главе с Соединёнными Штатами Америки потерпел крах. Республиканский демократический строй с исламской спецификой рухнул быстро, заставив десятки тысяч отчаявшихся людей, бежать в аэропорт Кабула в надежде избежать сурового правления «Талибов».

Общепринятая точка зрения гласит, что поддерживаемый Соединёнными Штатами Америки режим в Исламской Республике Афганистан пал, потому что правительство страны и чиновники во всех структурах были безнадежно коррумпированы, а ее ценности были несовместимы с демократией. Другими словами,

Исламская Республика Афганистан была неуправляема и всегда оставалась безнадёжным делом для внешнего мира – кладбищем империй.

Такие взгляды широко распространены и даже понятны, но в то же время, согласно нашему пониманию, они совершенно ошибочны. Скорее всего, в значительной степени в неудачах демократического эксперимента виноваты политические решения, принятые Соединёнными Штатами Америки и их партнерами в Исламской Республике Афганистан за последние двадцать лет её оккупации. Международное сообщество совершило много ошибок в Исламской Республике Афганистан, которые можно было избежать при попытке государственного строительства в рамках демократических процедур. Создание демократического строя в Исламской Республике Афганистан с помощью огромных вложений различных средств только скрывает ошибки, допущенные теми, кто находился у власти – как в Вашингтоне, так и в Кабуле. Можно утверждать, что, если не будет сделан объективный анализ того, что пошло не так в ходе демократического эксперимента в Афганистане, международное сообщество и Соединённые Штаты Америки, скорее всего, повторят те же ошибки где-нибудь в другом месте.

В апреле 2021 года президент Соединённых Штатов Америки Дж. Байден объявил, что Соединённые Штаты покинут Афганистан к 11 сентября 2021 года. Это положило бы конец длительному сокращению сил НАТО во главе с Соединённым Штатом Америки, инициированных президентом Б. Обамой. В декабре 2009 года он объявил о временном увеличении численности военных и гражданских лиц и пообещал начать вывод войск в 2011 году. Несмотря на этот всплеск, ситуация с безопасностью в стране ухудшилась, и движение «Талибан» осмелело, поскольку добилось территориальных завоеваний по всей сельской местности. В надежде добиться прекращения войны путём переговоров, Б. Обама начал неофициальные переговоры с движением «Талибан», чтобы найти политическое решение этой проблемы. Далее, его преемник, Д. Трамп, был полон решимости покинуть Афганистан, поэтому его администрация начала официальные переговоры с движением «Талибан» в столице Катара городе Дохе. Кульминацией переговорного процесса администрации Белого дома с движением «Талибан» стало подписание в феврале 2020 года Дохинских соглашений об установлении мира в Афганистане. Движение «Талибан» согласилось бороться против террористической организации «Аль-Каида» и других подобных группировок в Афганистане в обмен на вывод всех сил НАТО из страны.

Афганское правительство потерпело крах до истечения крайнего срока вывода войск – 31 августа 2021 года. Поступающие со всей страны, новости о том, что афганские солдаты без особого сопротивления сдаются движению «Талибан», заставили многих зарубежных аналитиков сосредоточиться на способности Соединённых Штатов и их союзников создавать армии в других странах. В связи с этим в Вашингтоне и европейских столицах военные эксперты начали беспокоиться о «правильном распределении» армий, а также указывать на центральную роль логистики и потерю важнейшей поддержки с воздуха со стороны Соединённых Штатов Америки. Вышеуказанное означало, что Запад во главе с администрацией Белого дома были далеки от понимания того, что означает Восток в целом и что произошло в Афганистане, в частности.

Отсюда, очередная военно-политическая катастрофа, которая произошло в Афганистане вызвала необходимость проанализировать и объяснить причины провала эксперимента по строительству демократии в данной восточной стране по западным

установкам. Для американских политиков, вовлечённых в процесс принятия решений, объяснением неудач демократического эксперимента вопреки всем доказательствам, было якобы «нежелание самих афганцев защищать достижения, полученные во время политического переходного периода» (Байден, 2021; Фонд Карнеги, 2021).

Например, З. Халилзад, специальный посланник Соединённых Штатов Америки по Афганистану при администрации Д. Трампа (позже при администрации Дж. Байдена), а также архитектор Дохинского соглашения, заверил в одной из своих интервью, что соглашение было сорвано из-за непримиримой позиции М. А. Гани по вопросам правления, эгоизма политической элиты и нежелания афганских военных воевать. Это обоснование Дохинского соглашения полностью противоречит как более спокойным наблюдениям за афганским сценарием в период 2018–2021 годов, так и критическим мнениям многих учёных в области афганской политики, которые считают данное соглашение дипломатической бессмыслицей, которая привела к катастрофическому концу присутствия Соединённых Штатов Америки в Афганистане.

Демократический эксперимент Соединённых Штатов Америки в Афганистане провалился, поскольку ему не хватило законности в глазах большинства населения страны. Источники этой кризисной ситуации были разнообразными и сильно переплетёнными.

Во-первых, Конституция 2004 года установила систему управления, предоставляющую гражданам Афганистана ограниченные возможности участия в управлении своим государством или значительного контроля над ним. В результате, расхождения между заявлениями о вмешательстве Соединённых Штатов Америки и реальностью жизни граждан год за годом увеличивались.

Во-вторых, международная коалиция фокусировалась на противостоянии повстанцам и укреплении власти – миссиях, отличных от строительства демократии и часто ей противоречащих. Международные спонсоры, срочно нуждающиеся в быстром решении проблемы, направили в Афганистан огромные ресурсы с минимальным контролем. Вместо того, чтобы реформировать неэффективные государственные институты, они создали параллельные, тем самым ещё больше подрывая легитимность государства в Кабуле.

В-третьих, неограниченное управление президента М. А. Гани (2014–2021) ускорило крах государства. М. А. Гани, находившийся в ограниченном кругу и имевший узкую базу поддержки, осуществлял микроуправление как в экономике, так и в государственной сфере, дискриминируя этнические меньшинства. Многие ожидали, что образованный президент, обладающий докторской степенью по антропологии и работавший во Всемирном банке, будет управлять как технократ. И всё же, его поведение скорее было авторитарным, чем демократическим.

В-четвертых, только при поддержке Исламской Республики Пакистан движение «Талибан» смогло снова выступить в роли политической и военной силы. После того, как правительство движения «Талибан» рухнуло в 2001 году в результате вторжения Соединённых Штатов Америки, его лидеры и основные силы убежали в Пакистан, где им пришлось пребывать в течение следующих двух десятилетий. По нашему мнению, если бы демократические институты не считались основными массами народов страны чуждыми, неприемлемыми и незаконными, у движения «Талибан» не было бы шансов вернуться к власти в Афганистане.

Именно из-за различного рода экспериментов Афганистан оказался втянутым в многолетний цикл государственного краха. За это время пять режимов были свергнуты и заменены последующими правительствами, каждое из которых было похоже на

предыдущее: с теми же централизованными политическими институтами, которые характеризовали современное существование афганского государства.

Таким образом, движение «Талибан» во второй раз правит одним из самых централизованных государств в мире. Если последние пол века Афганистан научил нас чему-то, так это тому, что без радикальной трансформации власти нынешнее правление талибов будет жестоким и, несмотря на их первичные «успехи», вероятно, недолговечным.

Политический переход в Афганистане после первого падения режима движения «Талибан» в 2001 году должен был проходить в рамках неблагоприятного и сложного начального сценария. В период между десятилетиями борьбы против советской интервенции, последовавшей далее гражданской войны между группировками моджахедов в девяностых годах и военной кампании Соединённых Штатов Америки против режима движения «Талибан» в конце 2001 года – Афганистан более 20 лет страдал от разрушительных последствий войны, и страна была полностью опустошена.

В последнее время не было никаких упоминаний о центральных государственных структурах, которые можно было бы восстановить, за исключением теократических, навязанных движением «Талибан». Власть была раздроблена и находилась в руках полевых командиров, многие из которых были бывшими лидерами моджахедов, получившими своё положение во время гражданской войны и контролировавшими ресурсы военной экономики, связанные в том числе с контрабандой и производством опиума. Социальные структуры также были затронуты, а этническо-племенной ландшафт представлял собой разнообразную сеть реальностей, которая отличалась от региона к региону. Как с политической, так и с экономической точки зрения восстановление страны было представлено как грандиозное мероприятие, которое должно было начаться с нуля, и для реализации которого требовалась твердая международная приверженность.

Поначалу Соединённые Штаты Америки неохотно проводили дорогостоящую политику государственного строительства на демократических началах в Афганистане. Неоконсервативное ядро администрации Белого дома выступало за сохранение миссии Соединённых Штатов Америки, ограниченной приоритетами войны с международным терроризмом. Эта позиция преобладала в течение первых месяцев военной кампании и первого года политического перехода и изменилась только тогда, когда реальность показала, что цель покончить с террористическим убежищем, в свою очередь, требует изменения институциональных основ страны. К 2003 году администрация Вашингтона начала признавать необходимость реализации стратегии государственного строительства. Однако, отсутствие определенной политики, последствия того, что Соединённые Штаты Америки как действовали в начальный период оккупации Афганистана, а также осложнения войны в Республике Ирак в совокупности привели к тому, что этой задаче не хватало достаточной убеждённости и приверженности как в отношении масштабов работы, так и в отношении либеральных идеалов, которые должны были вдохновлять её.

Свержение режима движения «Талибов» породило большие надежды у широких слоёв афганского населения, которые видели в международном вмешательстве альтернативу миру и восстановлению страны. Но скудные результаты, достигнутые им в первые годы, вскоре превратили эти первоначальные надежды в разочарование.

Сложное урегулирование, достигнутое в Бонне основными афганскими группировками с целью заложить политические основы нового Афганистана, было

фактически торпедировано альянсом Соединенных Штатов Америки, созданным со многими полевыми командирами, чтобы использовать свое внутреннее соперничество с движением «Талибан» в интересах борьбы с международным терроризмом. Как во время своего военного наступления против движения «Талибан», так и во время последующих кампаний по борьбе с повстанцами, Соединенные Штаты Америки широко использовали ополченцев афганских полевых командиров в своих наземных операциях, которые, в свою очередь, воспользовались финансовой щедростью Пентагона и Центрального разведывательного управления Соединённых Штатов Америки для укрепления своих позиций. Только Центральное разведывательное управление управляло фондом в 1 миллиард долларов для операций на местах, через который направлялись деньги, припасы, продовольствие и другие средства поддержки афганским полевым командирам [6, с. 16].

Таким образом, в то время как в Бонне международное сообщество взяло на себя обязательства по демократическому будущему Афганистана, на местах Соединённые Штаты Америки заключили утилитарный союз с элитой, ответственной за гражданскую войну (Рубин, 2020: с. 149; Гопал, 2014: с. 59, 64, 67), чьи нарушения даже привели к появлению движения «Талибан» в 1994 году. В то время как полевые командиры служили первоначальной цели – борьбе с «Талибаном» и террористической организацией «Аль-Каидой», они также представляли основу местной элиты как важного элемента для либерально-демократического государственного строительства в Афганистане. Это первоначальное противоречие по-разному отразилось на будущем политического перехода в Афганистане, позволив полевым командирам обосноваться внутри него (Азами, 2021: с. 55), и в конечном итоге контролировать новые государственные структуры.

В своей книге «Посланник» (2016 год) бывший посол З. Халилзад признает, что полевые командиры были постоянной проблемой в первые годы (американского вторжения в Афганистан в 2001 году – *Н. Р.*), и рассказывает, как тогдашний президент Х. Карзай был обеспокоен тем, что отсутствие безопасности и притеснения местных силовиков могут привести отчаявшееся население обратно в движение «Талибан». В принципе, Соединённые Штаты Америки избегали военного вмешательства во внутреннее соперничество многочисленных военно-политических группировок Афганистана, и это означало, что централистские устремления переходного правительства были ограничены столицей и ее окрестностями из-за сопротивления полевых командиров, которые осуществляли эффективный контроль в большинстве провинций и районов страны. Когда в 2003 году администрация Белого дома начала проявлять больший интерес к политике государственного строительства в Афганистане, она решила продвигать транзакционную стратегию устранения проблемы полевых командиров, предлагая роль в новом порядке тем, кто согласился демобилизовать свои ополчения и соблюдать принципы демократии.

Большинство полевых командиров военно-политических партий и организаций Афганистана вступили в извращенную игру, которая позволила им сохранить свою власть в новых формах. В обмен на демобилизацию их личные ополченцы были интегрированы в новые местные структуры органов безопасности. Поступая таким образом, они смогли безнаказанно сохранить свое влияние на насильственные средства принуждения на местах, что способствовало подрыву национального и многоэтнического характера афганского общества, который должен отличать новый тип афганской армии и полиции. Экономическая база новой проамериканской власти

была увеличена благодаря выгодным контрактам и возобновлению производства опиума почти во всех провинциях страны (Goodhand, 2008).

Стратегия борьбы с наркотиками после 2001 года потерпела сокрушительный провал, и незаконный оборот наркотиков подорвал основы нового Афганистана (Мэнсфилд, 2016).

В первый переходный год производство наркотиков в Афганистане выросло с 181 до 3400 тонн, что в итоге стало вторым самым низким показателем за период после прихода к власти движения «Талибан». Среднегодовой показатель производства наркотиков в Афганистане за 20 лет интервенции Соединённых Штатов Америки составил 5295 тонн, что значительно превышает исторический рекорд эпохи движения «Талибан» (4565 в 1999 году). (УНП ООН, 2022: стр. 6).

Экономическая мощь и прочные позиции полевых командиров на местах также обеспечили контроль над избирательными базами зарождающейся демократии, открыв двери им, их семьям и сторонникам в национальные и провинциальные законодательные органы. Они также укрепили присутствие центральной исполнительной власти и, прежде всего, в провинциальных и районных органах власти, благодаря стратегии президента Х. Карзая по использованию политических назначений, в том числе губернаторов провинций и экономических стимулов от международной помощи для обеспечения лояльности слабому центральному правительству (Рубин, 2020: стр. 151, 197).

Несколько печально известных полевых командиров, таких как Абдул Рашид Дустум, Исмаил Хан, Атта Мухаммад Нур, Гюль Ага Шерзай, Шер Мохаммад Ахундзада и Мохаммед Касим Фахим Хан, стали губернаторами, министрами и даже вице-президентами в новом афганском правительстве. Но также появились новые фигуры без моджахедского прошлого, которые укрепили свои позиции на заключительном этапе борьбы с движением «Талибан» и террористической организации «Аль-Каида». Наиболее заметным примером был Ахмед Вали Карзай, младший брат президента, который построил мощную империю в Кандагаре под предлогом обеспечения безопасности главного оплота движения «Талибан» [6, р. 19].

Стремление к централизации, экономическая несостоятельность государства и его посредническое положение перед лицом международной финансовой помощи, имеющее слабые механизмы контроля, определили, с одной стороны, внешнюю зависимость правительства Афганистана, а с другой – превратили его в клиентоориентированного, управляющего политической системой старых и новых полевых командиров, ответственных за расхищение от 35% до 50% полученной помощи (Ресену & Босин, 2011: стр. 612). Оба результата способствовали подрыву внутренней легитимности афганского режима, возникшему в результате международного вмешательства.

С первыми президентскими выборами 2004 года и выборами в законодательные органы 2005 года в Афганистане, политический курс, изложенный в Боннском соглашении, формально достиг кульминации, но иллюзия современного демократического государства, основанного на легитимности власти, уступила место неопатриотической, зависимой и крайне коррумпированной государственной реальности. Как заявил специальный генеральный инспектор по восстановлению Афганистана Дж. Сотко, «Коррупция значительно подорвала экономику Соединённых Штатов Америки, еще больше миссии Запада во главе с Вашингтоном в Афганистане, подорвала легитимность афганского правительства, при этом усиливая народную

поддержку повстанческого движения и направляя материальные ресурсы повстанческим группировкам» [6, р. 75].

В том же отчете указывалось, что полевые командиры не занимались «самокорректировкой», когда входили в правительство, они лишь стремились максимизировать частную прибыль в рамках системы без подотчетности, так что ассоциация наделяла их полномочиями и создавала у афганского населения впечатление, что Соединённые Штаты Америки терпимо относятся к коррупции и другим злоупотреблениям, которые серьезно подрывают доверие к ним в Афганистане [6, р. 77].

Этот документ был первым в серии отчетов, подготовленных SIGAR (Специальный генеральный инспектор Соединённых Штатов Америки по восстановлению Афганистана) в рамках программы «Извлеченные уроки», в которой была собрана информация из более чем 400 интервью с политиками, дипломатами и военнослужащими различных уровней, имеющими непосредственный опыт работы в Афганистане. В 2019 году The Washington Post опубликовала конфиденциальный материал, составленный SIGAR, который предлагал совершенно иную историю войны и показывал, как триумфалистский дискурс трех администраций Соединённых Штатов Америки скрывал серьезные и повторяющиеся провалы стратегии Афганистана. Данный вопрос подробно проанализирован Уитлоком (2021 г.) в «Документах Афганистана: секретная история войны».

К 2009 году Афганистан оказался на пике нового кризиса. Движение «Талибан» увеличило свою силу с 2006 года и имело влияние во многих регионах юго-восточного пуштунского пояса. С другой стороны, переизбрание Х. Карзая в 2009 году усилило дискредитацию устоявшейся политической системы, а также Соединённых Штатов Америки и международного сообщества, которые без колебаний признали фальсифицированные результаты выборов. К тому времени прогноз С. Кинзера был очевиден: «Афганистан останется в руинах, полевые командиры продолжат контролировать большую часть территории, а остатки движения «Талибан» вновь станут боевой силой» (2006: 310).

Попытка администрации Белого дома переломить ситуацию в Афганистане, с помощью удвоенных военных усилий, была далека от достижения намеченных целей. Военное наступление не смогло нейтрализовать угрозу со стороны движения «Талибан», но растущее насилие привело к увеличению числа жертв среди гражданского населения и внутренне перемещенных лиц в стране. Это также усилило непопулярные ночные налеты на деревни и их бомбардировки беспилотниками (Хан, 2021). Однако, возглавляемые Соединёнными Штатами Америки силы НАТО и пытались продвигать программы, направленные на «завоевание сердец афганцев». Но, операция Североатлантического Альянса о доведении до 130 000 собственных военнослужащих, дислоцированных в стране, способствовала укреплению в общественном восприятии большинства афганцев образа иностранной военной оккупации, ответственной за усугубление положения гражданского населения, недовольства, на котором движение «Талибан» пыталось извлечь выгоду из действий моджахедов.

Передача власти от Х. Карзая к М. А Гани, которая завершилась в 2014 году, так и не обеспечила основные предпосылки для долговечности афганского государства. С одной стороны, движение «Талибан» активизировало свою войну на истощение против государства, не имеющего ресурсов и достаточного военного потенциала. А с другой стороны, сокращение финансовой помощи затронуло базы клиентской системы.

Президентские выборы 2014 и 2019 годов привели к глубоким политическим кризисам, которые продемонстрировали системный уровень коррупции и разрыв прежнего шаткого равновесия. В обоих случаях уход был вынужденным внеконституционным разделением власти между двумя соперничающими фигурами – М. А. Гани и А. Абдуллой, что стало отражением противоречий двойного происхождения: этнического (пуштуны против таджиков) и политического (технократов против моджахедов).

Президент М. А. Гани, обладавший меньшей властью, чем его предшественник Х. Карзай, безуспешно пытался ослабить сильное влияние таджикских и узбекских полевых командиров, бывших членов Северного альянса, таких как Атта Мухаммад Нура, Хаджи Мухаммад Мухакика и Абдул Рашид Дустума и других. Однако, когда начался развал армии перед весенне-летним наступлением движения «Талибан» в 2021 году, президент М. А. Гани обратился к ним, чтобы попытаться включить своих ополченцев в антиталибский фронт (Басит, 2021). Но ухудшение состояния бывших членов Северного альянса уже было настолько велико, что после падения Мазари-Шарифа, они также предпочли бежать из страны и не рисковать, сражаясь с движением «Талибан».

К календарному году 2014 ситуация в афганском государстве претерпела серьезные изменения, потеряв практически всякую легитимность. Волна насилия охватила страну, поскольку восстанавливающийся движение «Талибан» набирало силу. Президент Х. Карзай завершил свой мандат в конце второго срока, а военные операции Соединённых Штатов Америки в Афганистане подошли к завершению, переходя к консультированию и поддержке местных вооруженных сил.

Выборы президента в 2014 году были омрачены коррупцией до такой степени, что фактический победитель оставался неизвестным. А. Абдулла, бывший советник покойного лидера Северного альянса А. Ш. Масуда, занял первое место в первом туре 5 апреля среди восьми кандидатов. Однако результаты второго тура 14 июня между А. Абдулла и М. А. Гани оказались неясными. В связи с этим тогдашний Государственный секретарь Соединённых Штатов Америки Дж. Керри отправился в Кабул, чтобы выступить посредником в заключении соглашения между М. А. Гани и А. Абдулла. В результате вмешательства Вашингтона М. А. Гани стал президентом Афганистана, а А. Абдулла – главным исполнительным директором, созданной в ходе переговоров внеконституционной должности. Соглашение также предполагало проведение в Афганистане конституционной реформы, включая возможность большей децентрализации, что впоследствии не было реализовано.

М. А. Гани, основываясь на своих технократических принципах, вел предвыборную кампанию, обещая реформировать правительство, укрепить государственный сектор и решить другие важные задачи в Афганистане. Его приход к власти был встречен с энтузиазмом в Вашингтоне, где видели в нем лидера, способного наладить отношения с международным сообществом и американскими покровителями лучше, чем Х. Карзай. Однако М. А. Гани не смог оправдать надежды, возложенные на него.

Назначив женщин и молодых людей на важные посты в правительстве, М. А. Гани пытался изменить облик афганской политики в сторону большей демократизации. Однако его подход к управлению, характеризующийся «чрезмерной централизацией и микроменеджментом», вызвал серьезные проблемы. Вместо укрепления государственных институтов, М. А. Гани создавал параллельные структуры и

механизмы, обходя рычаги управления. Свой властный стиль М. А. Гани воплотил в ряд ограничений на свободу ассоциаций и подавление общественных протестов.

В результате М. А. Гани оказался похожим на предыдущих лидеров Афганистана, которые были отстранены от власти из-за централизации и утраты поддержки народа. Его подход обрек его на обвинения в коррупции и привел к отставке ключевых сотрудников министерства финансов. Вместо того, чтобы решать повседневные проблемы граждан, М. А. Гани углубил кризис, игнорируя потребности общества и сосредотачиваясь на собственных приоритетах.

С течением времени М. А. Гани приобретал все более параноидальные черты, что приводило его к ограниченному доверию лишь избранным и к постоянным усилиям для обеспечения защиты своей власти. Это имело серьезные последствия, поскольку президента, принадлежащего к пуштунской этической группе, обвиняли в этноцентризме. В 2017 году произошла утечка служебной записки из администрации президента Афганистана, утверждавшей, что государственные должности назначаются с учетом поддержки пуштунов, что рассматривалось как признак того, что узкий круг лиц пытается контролировать страну.

Кроме того, М. А. Гани видел в региональных лидерах, многие из которых представляли этнические меньшинства на севере, препятствие для своей концепции современного государства и угрозу своим технократическим амбициям. Это побудило его ослабить их положение сразу после вступления в должность президента. Сосредоточившись на консолидации власти над лидерами Северного альянса, он сместил назначенных Х. Карзаем губернаторов-военачальников, рассматривая их как конкурентов. Это ухудшило атмосферу безопасности на севере, которая начала накаляться с момента его прихода к власти в 2014 году. В 2017 году увольнение губернатора провинции Балх Атту Мохаммада Нура почти привело к вооруженному конфликту между правительством и местными командирами. М. А. Гани заменил этих лидеров своими сторонниками, включая пуштунов с юга и востока.

По мере того, как М. А. Гани начал свое правление, он привлек в свой круг талантливых представителей нового поколения страны. Однако по мере укрепления его власти многие из них подали в отставку. В последние годы своего пребывания у власти, уставший президент сократил свое ближайшее окружение до двух советников – главы штаба Ф. Фазли и советника по национальной безопасности Х. Мохиба. Этот дуэт стал известен как «Республика трех».

В поздние годы М. А. Гани уделял гораздо больше времени и внимания усмирению командиров моджахедов, которые выступали больше против него, чем уделяли внимания управлению или борьбе с движением «Талибан». В конце концов М. А. Гани все-таки удалось обезвредить своих врагов. И это, по иронии судьбы, стало его гибелью, поскольку командиры и полевые командиры-губернаторы были его самым сильным источником защиты от наступления движения «Талибан». По мере того, как они становились слабее, все больше районов на севере переходило под контроль сил движения «Талибан». К началу 2021 года правительство безальтернативно контролировало всего 30 процентов территорий Афганистана. С мая по август 2021 года район за районом переходили на сторону движения «Талибан», многие без боя.

Диагностика того, что пошло не так в Афганистане, важна не только для понимания будущей траектории развития страны, но и для предотвращения повторения тех же внешнеполитических ошибок. Очевидно, что правительство Афганистана было глубоко коррумпировано. Но эта коррупция не имела корней в афганском обществе или культуре. Скорее, это стимулировалось правилами,

управляющими обществом, в сочетании с абсурдным количеством денег, закачиваемых в экономику, которая едва ли могла поглотить такие суммы. К тому времени, когда Афганская республика исчезла, почти 80 процентов бюджета правительства поступало из Соединенных Штатов Америки, а около 40 процентов ВВП страны – за счет иностранной помощи.

У Соединенных Штатов Америки не было четкой стратегии в Афганистане. Однако неизменной была помощь в миллиарды долларов, которую она вливала в страну, чтобы удержать правительство на плаву. Однако эти огромные инвестиции не подлежали мониторингу или значимым ограничениям на то, как они использовались, и это способствовало коррупции и, в конечном счете, краху государства. Вместо того чтобы разработать новый подход, Соединенные Штаты Америки, по-видимому, сделали ставку только на ресурсы, поддерживающие правительство и вооруженные силы.

Когда республика перешла в руки движения «Талибан», Соединенные Штаты Америки немедленно прекратили эту помощь, что нанесло ущерб афганской экономике. Афганистан сейчас переживает банковский кризис и гуманитарную катастрофу, поскольку новый режим перестал платить сотням тысяч государственных служащих, а страну захлестывает голод.

Коррупция подорвала афганскую республику. Но это было возможно только потому, что центральное правительство было полностью неподотчетно обществу. Оно держалось только финансовых, военных и информационных ресурсах западных международных донорах и поэтому не имело легитимности в глазах людей. Деньгами нельзя завоевать сердца и умы. Завоевание доверия в Афганистане не требовало огромных ресурсов, сложных планов и изощренной военной стратегии. Для этого требовалось относиться к людям с достоинством. Усилия по государственному строительству под руководством Соединённых Штатов Америки ставили во главу угла укрепление государственного потенциала, но не утруждали себя установлением ограничений на государственную власть. Ограничения являются ключом к подотчетности. Афганский народ никогда не имел реального права голоса в отношении того, кто им управляет и как. Демократическая авантюра Соединённых Штатов Америки в Афганистане повторила ошибки многих прежних руководителей страны, которые стремились править из центра, не превращая общество в ключевую опору государства. Трагедия в том, что афганцы в основном оставались сторонними наблюдателями, им никогда не предоставлялся реальный шанс направить свою страну по лучшему пути, и будущее представляется столь же мрачным, сколь и знакомым.

Вмешательство Соединенных Штатов Америки в Афганистан руководствовалось узким неореалистическим видением, которое стремилось бороться с международным терроризмом различными способами, за исключением его структурных корней. Безопасность рассматривалась как автономная переменная, отделенная от других контекстуальных факторов, сопутствующих возникновению насилия и нестабильности в постконфликтных сценариях, что привело к убеждению, что убежище международного терроризма в Афганистане может быть ликвидировано при внутренней поддержке конкурирующих полевых командиров движения «Талибан» и террористической организации «Аль-Каида», без вовлечения в амбициозное государственное строительство и реконструкцию экономики страны. Оба предположения оказались неверными, и их катастрофические последствия ознаменовали политический переходный период в Афганистане, даже после того, как

Соединенные Штаты Америки были вынуждены с оговорками признать, что война с терроризмом также требует политики государственного строительства.

Парадоксальным результатом этой комбинации стало создание псевдodemократии, спонсируемой извне и контролируемой разношерстной элитой военачальников, которая потерпела неудачу во всех областях, признанных Организацией экономического сотрудничества и развития в качестве источников внутренней легитимности для достижения согласия правительства. Видение государства как гаранта согласованных демократических правил было серьезно подорвано кумовством, коррупцией и неспособностью организовать коллективное участие на действительно представительной основе. Государству, возникшему в результате интервенции, также не удалось создать общую идеологическую основу, поскольку оно не смогло легитимизировать себя как демократа. Оно также не могло прибегнуть к национализму из-за сильного иностранного присутствия и зависимости от внешних сил. Более того, навязанная силой государство не могло опереться к исламу, который являлся основой политического нарратива движения «Талибан».

Аналогичным образом, международная легитимность, предоставленная афганскому правительству, не способствовала ожидаемому укреплению внутренней легитимности, поскольку иностранные субъекты, и в частности Соединенные Штаты Америки, проявляли мало приверженности восстановлению страны, навязывали нормативные рецепты, не имеющие корней на местах, пренебрегали частной собственностью и традиционными структурами местного управления и поддерживали длительную военную оккупацию, которая в конечном счете рассматривалась как ответственная за коррумпированный и неспособный афганский режим и соучастие в нем.

Наконец, глобальная война с международным терроризмом не только способствовала искажению основ афганского государства и замедлению экономического восстановления, но и породила геополитический хаос, который распространил свое подрывное влияние на Афганистан и превратил его в центр региональной опосредованной войны. Все эти факторы благоприятствовали возрождению движения «Талибан» и усилению повстанческого движения, снижая шансы на то, что ошибочная политика государственного строительства проложит путь к миру и национальному примирению, что в конечном итоге привело к ее оглушительному провалу.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Youth Protest Movements in Afghanistan: Seeking Voice and Agency,” Peaceworks 145, United States Institute of Peace, February 2019, 13, URL:<https://purl.fdlp.gov/GPO/gpo147737>. (дата обращения: 28.05.2024)
2. Revitalizing Afghanistan’s Ministry of Finance,” United States Institute of Peace, 24 March 2021, URL: www.usip.org/publications/2021/03/revitalizing-afghanistans-ministry-finance (дата обращения: 30.06.2024)
3. “NPC Meeting: President Ghani Stresses Qualify Food for ANDSF,” Bakhtar News Agency, 11 August 2021, URL:<https://bakhtarnews.af/npc-meeting-president-ghani-stresses-qualify-food-for-andsf>. (дата обращения: 28.05.2024)
4. “Leaked Memo Fuels Accusations of Ethnic Bias in Afghan Government,” Reuters, 21 September 2017, URL:www.reuters.com/article/us-afghanistan-politics/leaked-memo-

- fuels-accusations-of-ethnic-bias-in-afghan-government-idUSKCN1BW15U. (дата обращения: 24.06.2024)
5. Andrew Watkins, "The Taliban Rule at Three Months," CTC Sentinel 14 (November 2021).
 6. SIGAR (2016). Corruption in Conflict: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan. <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/sigar-16-58-ll.pdf> (дата обращения: 26.06.2024)
 7. What We Need to Learn: Lesson from Twenty Years of Afghanistan Reconstruction / John F. Sopko URL: <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-21-46-LL.pdf> (дата обращения: 20.12.2024)
 8. Remarks by President Biden on Afghanistan, August 16. Speeches and Remarks / Biden, J. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/08/16/remarks-by-president-biden-on-afghanistan> (дата обращения: 13.11.2024).
 9. Нуриддинов Р. Ш. Некоторые особенности современного этапа развития ситуации в Афганистане // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № 5. – С. 326-335.
 10. Нуриддинов Р. Ш. Афганский фактор в системе региональной безопасности. Международный круглый стол «Факторы международного сотрудничества в Центральной Азии. Индекс «Большой игры». Новосибирский государственный университет экономики и управления (НГУЭУ–Нархоз), г. Новосибирск. 14 апреля 2023 года.
 11. Нуриддинов Р. Ш. «Взаимоотношения Республики Таджикистан и Российской Федерации в сфере среднего и высшего образования». Доклад на научно-просветительской конференции с международным участие на тему «Государственная молодёжная политика: стратегии развития и повседневные практики в настоящем и будущем». г. Новосибирск, СИУ РАНХиГС, 7–8 июня 2023 года.
 12. Нуриддинов Р. Ш. «Сегодня есть много заблуждений по поводу движения «Талибан». URL: <https://asia24.media/main/raymalikhon-nuriddinov-segodnya-est-mnogo-zabluzhdeniy-po-povodu-talibana/>. (дата обращения: 10.10.2023.)
 13. Нуриддинов Р. Ш. Внешняя политика Соединённых Штатов Америки в Афганистане: эволюция и изменение её формы и сущности. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2023. – № 9. – С. 262-269.
 14. Нуриддинов Р. Ш. Афганистанская повестка в системе региональной безопасности Средней Азии. Международная научно-практическая конференция «Современные вызовы и угрозы национальной безопасности». Тверской филиал РАНХиГС. г. Тверь, 5.12.2023 г.
 15. «Ставить знак равенства между Афганистаном и Талибаном неправильно!». URL: <https://asia24.media/main/raymalikhon-nuriddinov-stavit-znak-ravenstva-mezhdu-afganistanom-i-talibanom-nepravilno-/> (дата обращения: 13.12.2024)

**ОЗМОИШИ ДЕМОКРАТИИ ИСТИЛОГАРОНАИ
ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА ДАР АФҒОНИСТОН
(СОЛҲОИ 2001–2021)**

НУРИДДИНОВ РАЙМАЛИХОН ШАБОЗОВИЧ,

доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, профессори кафедраи
муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳамкориҳои гуманитарии
Донишқадаи идоракунии Сибир – Академияи хоҷагии халқ
ва хизмати давлатии наздари Президенти Федератсияи Россия,
630102, Россия, ш. Новосибирск, куч. Нижегородская 6,
E-mail: rshn1995@mail.ru

Таърихи Афғонистон аз озмоишҳои дорои ҳислату мазмуни гуногун бой мебошад. Ин ҳолат бо мавқеи мусоиди геополитикии давлат ва табдил ёфтани он ба майдони рақобати геостратегики акторони асосии сиёсати ҷаҳонӣ вобаста аст. Озмоиши демократии Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка дар доираи сиёсати истилогаронаи солҳои 2001–2021 аввалин таҷрибаи чунин нав нест.

Масалан, дар солҳои 1953–1963, дар замони идораи М. Довудхон – бародар-амаки подшоҳи Афғонистон М. Зоҳиришох ба сифати сарвазир – кӯшиши нофарҷоми сохтани низомии демократӣ дар Афғонистон анҷом дода шуд. Дар адабиёти афғонӣ ин давраи озмоишӣ бо номи «Даҳсолаи демократия» ёд мешавад. Аз назари аксари таҳлилгарон, маҳз бо ворид кардани ниҳодҳо ва арзишҳои бегонаи ғарбӣ ба муҳити анъанавии Афғонистон, дар кишвар аввалин созмонҳо ва ҳаракатҳои низомӣ сиёсӣ зерӣ ниқоби дин ҳамчун воқуниши ба ҷонибдорони шаклҳои анъанавии ҳукумат ба вуҷуд омаданд. Дар миёнаи асри XX таҷрибаи демократия дар Афғонистон бидуни иштироки Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка сурат нагирифт.

Дар ин мақола мо меҳоҳем баъзе ҷанбаҳои охири озмоиши демократии Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка дар Афғонистонро дар шароити истилои ин кишвар аз ҷониби гурӯҳи кишварҳои Ғарб дар ҳамкорӣ бо баъзе муттаҳидони ғайриғарбии Вашингтон таҳлил кунем.

Калидвожаҳо: демократия, озмоиш, Ғарб, Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико, Афғонистон, ҳукумат, коррупсия, иқтисод, идеология, терроризм, қонуният, бозсозӣ, муқовимат, ишғол, дин, ислом, арзишҳо, стратегия.

**THE OCCUPATION DEMOCRATIC EXPERIMENT OF THE UNITED STATES
OF AMERICA IN AFGHANISTAN (2001–2021)**

NURIDDINOV RAIMALIKHON SHABOZOVICH,

doctor of Political Sciences, Professor, Professor of the Department of International Relations and Humanitarian Cooperation, Siberian Institute of Management – Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation
630102, Russian Federation, Novosibirsk, Nizhegorodskaya St., 6,
E-mail: rshn1995@mail.ru

The history of Afghanistan is rich in experiments of various nature and content. This is due to the convenient geopolitical location of the state and becoming of it a zone of geostrategic confrontation between the main actors of world politics. The democratic experiment of the United States of America in the framework of the occupation policy in 2001-2021 is not the first test of this kind.

For example, in 1953-1963, during the Prime Minister's government of Daud Khan, the cousin of the King of Afghanistan Mohammad Zahir Shah, there was an unsuccessful attempt to build a democratic system in Afghanistan. In Afghan literature, this experimental period is called «Decades of Democracy». According to most analysts, it was precisely because of the introduction of unfamiliar Western institutions and values in the traditional Afghan environment that the first military-political organizations and movements under the guise of religion arose in the country as a reaction of supporters of traditional forms of government in Afghanistan. In the middle of the twentieth century, the democracy experiment in Afghanistan involved the United States of America.

In this article, we are going to analyze some aspects of the latest democratic experiment of the United States of America in Afghanistan under the occupation of this country by the coalition of the West in alliance with some non-Western allies of Washington.

Keywords: *Democracy, experiment, the West, the United States of America, Afghanistan, power, corruption, economy, ideology, terrorism, legitimacy, reconstruction, confrontation, occupation, religion, Islam, values, strategy.*

Муқарриз: *доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор Ғафурзода Абдухалил*

УДК: 324.23

**НИҲОДИКУНОӢ ВА ИДОРАКУНИИ РАВАНДИ ИНТИХОБОТ ДАР
ТОҶИКИСТОН**

ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР,

доктори илмҳои фалсафа, профессор,
узви Комиссия марказии интиҳобот ва райъпурсии
Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 42.
тел.: (+992) 918639754, e-mail: makfirat@mail.ru

Мақолаи мазкур ба масъалаи ниҳодкуноӣ ва раванди интиҳобот дар Тоҷикистон бахшида шудааст. Таъкид мегардад, ки масъалаи ниҳодкунонии интиҳобот яке аз масъалаҳои муҳим дар идоракунии ин маъракаи муҳимми сиёсӣ маҳсуб меёбад. Масъалаҳои муҳим, аз қабилӣ самти ниҳодкунии сохторӣ, механизми таъсиси комиссияҳои интиҳоботӣ, ташикили шароити мусоиди корӣ барои фаъолияти комиссияҳои интиҳобот, ҳамкориҳои комиссияҳои дахлдори интиҳобот бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, фаъолияти таъвифотӣ дар раванди интиҳобот ва ғайра мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Инчунин дар раванди таҳлил ба ҷанбаҳои асосии ниҳодкунонии интиҳобот аз қабилӣ самтҳои функционалӣ, ташикилӣ, сафарбарнамоӣ, иттилоотию маърифатӣ ва коммуникативӣ диққат дода шудааст.

***Калидвожаҳо:** ниҳодкуноӣ, интиҳобот, маъракаи сиёсӣ, демократия, раванди сиёсӣ, участкаи интиҳоботӣ, раванди интиҳобот, вакил, ниҳодкунонии интиҳобот, ниҳодкунии сохторӣ, иштирок дар интиҳобот, шаҳрвандон.*

Интиҳобот ҳамчун василаи ифодаи иродаи мардум маъракаи муҳимми сиёсӣ буда, дар ҷараёни он ҳамоҳангии фаъолияти сохтору мақомоти давлатӣ бо комиссияҳои дахлдори интиҳобот омили муҳимми дар сатҳи баланд ташкил ва баргузор намудани он мебошад. Вобаста ба ин маъалаи ниҳодкунонии раванди интиҳобот яке аз масъалаҳои муҳим дар идоракунии ин маъракаи муҳимми сиёсӣ маҳсуб меёбад. Раванди мазкур дар кулли кишварҳо ҷараён дорад, зеро он идоракунии интиҳоботро осон гардонида, ҷиҳати дар сатҳи зарурӣ шаффоф ва ошкоро баргузор гардидани он мусоидат мекунад. Ба ақидаи Н.В.Гришин «Системаи идоракунии давлатӣ дар раванди интиҳобот нисбат ба шохаҳои анъанавии идоракунии давлатӣ аҳамияти бештар пайдо кардааст. Ниҳодҳои махсуси доимиамалкунанда ба вучуд омадаанд ва инкишоф ёфта истодаанд, ки мақоми махсус доранд ва дар баъзе мавридҳо ба тамоми ҳокимияти иҷроияи ҳокимият баробаранд; раванди институтсионализатсияи интиҳобот дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии сатҳи олӣ ҷараён дорад, шаклу амалияи инноватсионии қабули қарорҳои сиёсӣ барои тамоми низомии сиёсӣ ба вучуд оварда мешавад»[6]. Дар ин ҷо масъалаи касбикунони раванди интиҳобот низ аҳамияти хос пайдо намуда истодааст. Ҳамин аст, ки ниҳоди интиҳобот дар низомии сиёсии кишварҳо мавқеи хоси худро пайдо намудааст.

Эҳтиёҷоти ҷомеа ба татбиқи самараноки меъёрҳои демократия, таҳким бахшидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, тақвияти мавқеи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва боло бурдани масъулияти шаҳрвандӣ ва шинохти интиҳобот ҳамчун василаи таъмини қонунмандии ҳокимият ниҳодкунонии раванди интиҳобро замина гузоштааст.

Дар таҷрибаи соҳибистиклолии мо ниҳоди интиҳобот бо шакли ба хусусиятҳои миллию давлатӣ ва иҷтимоию фарҳангии мо хос шакл гирифтааст. Дар ин замина ниҳодкунонии меъёрии ҳуқуқӣ, сохторӣ ҷамъиятиро ҷудо намудан мумкин аст.

Вобаста ба ниҳодикунонии меъёрии ҳуқуқӣ метавон қайд намуд, ки он ташаккули заминаи меъёрии ҳуқуқӣ баҳри баргузор намудани интиҳоботро дар бар мегирад. Дар қисми чоруми моддаи 27 Конститутсия омадааст, ки «Тартиби гузаронидани интиҳоботро қонунҳои конститусионӣ ва қонунҳо танзим менамоянд. Баргузори раёйпурсӣ тибқи қонуни конститусионӣ сурат мегирад»[1].

Дар заминаи муқаррароти Конститутсияи кишвар, маҷмуи қонунҳои конститусионӣ, аз он ҷумла, Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон»[3], Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳобот ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон»[2], Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи вакилони маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти ҳудудоракунии шаҳрак ва деҳот” [4] қабул карда шуданд. Қонунҳои зикргардида заминаи устувори меъёрии ҳуқуқиро дар масъалаи ташкил ва баргузор намудани интиҳобот дар кишвар муҳайё намуданд.

Дар самти ниҳодикунии сохторӣ қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон” заминаи меъёро чӣ ташкили мақоми мустақили дар асоси касбӣ ва доимӣ фаъолияткунанда фароҳам овард.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки 19 июли соли 2019, №1642 аз ҷониби Президенти мамлакат имзо шудааст, моҳият, принципҳои фаъолият, тартиби таъсис ва ҳайат, муҳлати ваколати узви он, қоидаҳои узвият, вазъи ҳуқуқии Комиссия, раис, муовин, котиб ва узви он, фаъолияти меҳнатӣ ва тартиби бозхонди раис, муовини раис, котиб ва аъзои он, ташкили фаъолияти Комиссия, тартиби пешниҳоди муроҷиатҳо ба Комиссия, уҳдадории вазорату идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар ташкил ва баргузори интиҳобот ва раёйпурсӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ Комиссия ва тартиби фаъолияти Дастгоҳи Комиссия муқаррар намудааст.

Вобаста ба ин дар фасли 2 Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» низомии комиссияҳои интиҳобот, тартиби ташкил ва фаъолияти онҳо муқаррар карда шудааст. Тибқи моддаи 10 Қонуни конститусионии болозикр «барои ташкил ва гузаронидани интиҳоботи аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон комиссияҳои зерини интиҳобот ташкил карда мешаванд:

- Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- комиссияҳои ҳавзавии интиҳобот оид ба интиҳоботи аъзои Маҷлиси миллӣ;
- комиссияҳои ҳавзавии интиҳобот оид ба интиҳоботи вакилони Маҷлиси намояндагон;
- комиссияҳои участкавӣ оид ба интиҳоботи вакилони Маҷлиси намояндагон таъсис дода мешаванд.

Низомии болозикри интиҳоботӣ дар Тоҷикистон собит намуд, ки маҳз тавассути фаъолияти ҳамохангшуда имкони идоракунии раванди интиҳобот ба даст оварда мешавад.

Дар моддаи 10 Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст, ки: «Комиссияҳои интиҳобот дар фаъолияти худ ба ҳеҷ мақоми давлатӣ вобаста нестанд. Қарор ва дигар санадҳои Комиссияҳои интиҳобот, ки дар доираи салоҳияташон қабул намудаанд,

барои ҳамаи мақомоти давлатӣ, мақомоти худидораи маҳаллӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ташкилотҳо ва шахсони мансабдор, номзадҳо, интиҳобкунандагон, ҳамчунин барои комиссияҳои поёнии интиҳобот ҳатмӣ мебошад». Меъёри мазкур мустақилияти комиссияҳои интиҳоботиро кафолат додааст.

Дигар ҷанбаи муҳим дар ин раванд таъмини ҳамкории комиссияҳои интиҳоботӣ бо мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи интиҳобот мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоят ва шаҳру ноҳияҳоро муваззаф менамояд, ки ба даҳлат ба кори комиссияҳои интиҳоботӣ як қатор вазифаҳоро амалӣ намоянд.

Таҷрибаи баргузориҳои интиҳоботҳо дар солҳои соҳибистиклолӣ собит менамояд, ки ҳамкорӣ ва ҳамоҳангии фаъолият дар масъалаи таъминоти комиссияҳои интиҳобот бо бинуву таҷҳизот ва нақлиёти зарурӣ, иҷрои ӯҳдадорихои худ дар самти ироаи пешниҳод ҷиҳати таъсиси комиссияҳои интиҳоботӣ, мусоидат дар таҳия ва пешниҳоди рӯйхати интиҳобкунандагон, пешниҳоди ахборот ба комиссияи дахлдори интиҳобот оид ба иҷрои қарорҳои дар доираи салоҳияти худ қабулнамудаи мақомот, ташкили шароити мусоиди корӣ барои фаъолияти комиссияҳо ва ҳамкорӣ дар масъалаи таъмини инфрасохтору шароити зарурии овоздиҳӣ барои интиҳобкунандагони дорои имконияти маҳдуд имкон медиҳанд, ки интиҳоботҳо дар сатҳи баланди ташкилӣ, бо риояи меъёрҳои қонунгузориҳои миллӣ ва стандартҳои байналмилалӣ баргузор гарданд.

Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки ба тамоми раванди интиҳобот метавонад таъсири бевоситаи худро расонад, механизми таъсиси комиссияҳои интиҳоботӣ мебошад, ки бевосита бо пешниҳоди мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва раисони шаҳру ноҳияҳо сурат мегирад.

Мувофиқи моддаи 13 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» таъсиси комиссияҳои ҳавзавии интиҳобот оид ба интиҳоби вакили Маҷлиси намояндагон бо пешниҳоди мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ сурат мегирад: «Ташкили комиссияҳои ҳавзавии интиҳобот оид ба интиҳоботи вакилони Маҷлиси намояндагон бо пешниҳоди мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ сурат мегирад».

Ҳамзамон бо ин, комиссияи ҳавзавӣ оид ба интиҳоби аъзои Маҷлиси миллӣ бо пешниҳоди раиси вилоят ва шаҳру ноҳияҳо аз ҷониби Комиссияи дахлдори интиҳоботӣ таъсис дода мешавад. Моддаи зикргардидаи Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар намудааст, ки: «Ташкили комиссияҳои ҳавзавии интиҳобот оид ба интиҳоботи аъзои Маҷлиси миллӣ бо пешниҳоди раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва комиссияи ҳавзавии интиҳоботи аъзои Маҷлиси миллӣ аз шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ бошад, бо пешниҳоди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад».

Дар масъалаи таъсиси ҳуди комиссияҳои участкавӣ бошад, қонунгузор ҳуқуқи пешниҳодно ба раиси шаҳру ноҳия вогузор намудааст. Вобаста ба ин дар моддаи 22 Қонуни зикргардида муқаррар шудааст, ки: «Участкаи интиҳобот аз тарафи комиссияҳои ҳавзавии интиҳобот бо пешниҳоди раисони шаҳрҳо, ноҳияҳо ташкил карда мешаванд» [5].

Вобаста ба моҳияти меъёри мазкур бояд қайд намуд, ки ҳангоми пешниҳоди аъзои комиссияҳои дахлдори интиҳоботӣ мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бояд аз рӯи принципҳои салоҳиятнокии касбӣ, ташаббускорӣ, эҳтироми қонуният, бегаразӣ ва масъулиятшиносӣ интиҳоби аъзои комиссияро ба роҳ монанд, зеро маҳз риояи

дурусти принципҳои зикргардида метавонанд барои фаъолияти самаранок ва мақсаднок дар маъракаи интиҳобот мусоидат намоянд.

Самти дигаре, ки қонунгузор мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва раиси вилоят ва шаҳру ноҳияҳоро вазифадор намудааст, ташкили шароити мусоиди қорӣ барои фаъолияти комиссияҳои интиҳобот мебошад. Моддаи 22 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ муқаррар намудааст, ки: «Раиси шаҳр, ноҳия дар асоси пешниҳоди комиссияи ҳавзавии интиҳобот оид ба ташкили участкаҳои интиҳобот дар муддати се рӯз ҳар як участкаи интиҳоботро барои гузаронидани интиҳобот ройгон бо бино таъмин менамояд» [5].

Масъалаи дигаре, ки дар дораи ваколати мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бояд ҳал карда шавад, пешниҳоди бино барои рӯзи овоздиҳӣ мебошад. Вобаста ба ин дар моддаи 40 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар шудааст, ки: «Биноҳо барои овоздиҳӣ дар интиҳоботи вакилони Маҷлиси намояндагон аз тарафи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба ихтиёри комиссияҳои участкавии интиҳобот ройгон дода мешавад» [5].

Самти дигаре, ки дар раванди баргузории интиҳобот ҳамкории комиссияҳои дахлдори интиҳобот бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот зарур аст, ин мусоидат ба фаъолияти ташвиқотӣ мебошад, ки аз ҷониби номзадҳо амалӣ карда мешавад.

Вобаста ба ин моддаи 39 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар намудааст, ки: «Комиссияи интиҳобот якҷоя бо мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот барои гузаронидани ин вохӯриҳо мусоидат мекунанд, биноҳо ҷудо менамоянд, аз вақту маҳалли вохӯриҳо пешакӣ хабар медиҳанд ва дигар ҷорабиниҳои заруриро амалӣ мекунанд» [5].

Ҳамзамон бо ин роҳ қонун муайян намудааст, ки: «Кормандони мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ наметавонанд дар вохӯрии номзадҳо бо интиҳобкунандагон раисӣ кунанд». Ин меъёр имконият медиҳад, ки аз истифодаи захираҳои маъмурий пешгирӣ карда шуда, имкониятҳои баробар барои ҳамаи номзадҳо таъмин карда шаванд.

Дигар масъалае, ки дар доираи ҳамкориҳои комиссияҳои интиҳобот бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ зарур аст, ҳисоботдиҳанда ва мусоидаткунанда будани тамоми дигар сохтору мақомот ва иттиҳодияҳои ғайридавлатӣ вобаста ба масъалаҳои баргузории интиҳобот мебошад. Моддаи 19 Қонуни конститутсионии зикргардида муқаррар намудааст, ки: «Мақомоти давлатӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, корхонаю муассиса, ташкилотҳо ва шахсони мансабдор вазифадоранд, ки ба комиссияҳои интиҳобот дар иҷрои ваколатҳояшон ӯрӣ расонанд, маълумоти барояшон зарурбударо дастраси онҳо кунанд. Комиссияи интиҳобот ҳуқуқ дорад, ки аз рӯи масъалаҳои тайёри ва гузаронидани интиҳобот ба мақомоти давлатӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ба корхонаю муассиса ва ташкилотҳо, ба мансабдорон муроҷиат кунад ва онҳо уҳдадоранд, ки масъалаи ба миён гузошташударо баррасӣ карда, ба комиссияи интиҳобот дар муҳлати на дертар аз се рӯз ҷавоб диҳанд» [5].

Ҳамкорӣ ва фаъолияти ҳамоҳанг дар самтҳои зикргардида имконият медиҳанд, ки масъалаҳои вобаста ба тайёри, ташкил ва баргузори интиҳобот сари вақт ҳал карда шуда, баҳри иштироки озодонаи шаҳрвандон дар раванди изҳори ирода шароити мусоид фароҳам оварда шавад. Дар ин ҳолат ниҳодҳои ҳомаи шаҳрвандӣ ҳам нақши хос доранд.

Нақши ниҳодҳои ҳомаи шаҳрвандӣ, ҳамчун василаи ҷамъиятӣ, дар раванди интиҳобот аз диди функционалӣ, ташкилӣ, сафарбарнамоӣ, иттилоотӣ маърифатӣ ва коммуникативӣ хеле муҳим мебошад.

Ҷанбаи функционалии ҳамкорӣ бо ниҳодҳои ҳомаи шаҳрвандӣ дар раванди интиҳобот дар таъмини шаффофият, ошкорбаёнӣ, таъмини қонунмандии ҳуди раванди интиҳобот инъикос меёбад. Аз ин нуктаи назар, ҳомаи шаҳрвандӣ ба сифати нишондиҳандаи арзёбӣ ва баҳогузори сатҳи интиҳобот низ эътироф карда мешавад. Ба ақидаи А.Плотников: «Иштироки ҳома дар мушоҳидаи раванди интиҳобот боварио ба раванди интиҳоботӣ устувор гардонида, фарҳанги ҳуқуқии ҳомааро баланд мебардорад. Татбиқи имкониятҳои мушоҳидаи ҷамъиятӣ дар интиҳобот омили пешгирикунандаи гунаҳкоркунии эҳтимолӣ дар тақаллуби натиҷаҳои интиҳобот баромад намуда, баробари дар ин раванд таъмин менамояд. Вале ҷанбаҳои мусбии мушоҳидаи ҷамъиятӣ дар интиҳобот танҳо дар ҳолати мавҷуд будани танзими ҳуқуқии ниҳоди мазкур ошкор мегарданд» [7]. Вобаста ба ин ибраз намудан зарур аст, ки мушоҳидаи ҷамъиятӣ ҳам дар раванди интиҳобот чун дигар шаклҳои мушоҳида танзими ҳуқуқии ҳудро талаб мекунад.

Ҷанбаи ташкили ҳамкорӣ бо ниҳодҳои ҳомаи шаҳрвандӣ дар анҷоми фаъолиятҳо вобаста ба ташвиқи моҳияту аҳамияти интиҳобот ва иштироки шаҳрвандон дар он, мусоидат ба ҳалли масъалаҳои дорои хусусияти маҳаллидошта вобаста ба ташкили раванди интиҳобот ва кумакрасониҳо дар шакли фаъолияти волонтерӣ инъикос меёбанд.

Ниҳодҳои ҳомаи шаҳрвандӣ василаи муҳими таъмини ҳамгироии қишрҳои гуногуни ҳома тавассути ифодаи онҳо баромад мекунад. Вобаста ба ин хусусияти худ онҳо қодиранд дар сафарбарнамоии ҳома дар раванди интиҳобот нақши босазо дошта бошанд.

Ҷанбаи иттилоотӣ маърифатии фаъолияти онҳо дар анҷом додани корҳои ташвиқотӣ ва паҳн намудани маводҳои гуногуни ташвиқотӣ тавассути василаҳои гуногуни иттилоӣ дар ҳамкорӣ бо комиссияҳои интиҳоботӣ ва дигар субъектҳои интиҳобот аён мегардад. Вале ин фаъолият бояд дар доираи муқаррарнамудани қонунгузори конститутсионии кишвар дар бораи интиҳобот сураат гирад.

Ҷанбаи коммуникативии ҳамкорӣ бо ниҳодҳои ҳомаи шаҳрвандӣ дар он ифода меёбад, ки тавассути онҳо робитаи коммуникативӣ барқарор карда мешавад. Иттилоъ на танҳо то ба ҳома расонида мешавад, балки воқеияти ҳома ва сатҳи азҳудкунии иттилооти дастрасшуда ба субъекти интиҳоботӣ низ расонида мешавад. Дар натиҷа субъекти интиҳобот метавонад дар бораи самаранокии маъракаи интиҳоботии худ маълумоти зарурӣ ба даст оварад.

Ҳамин тариқ, дар заминаи таҳлили мавзӯ ҳулоса намудан мумкин аст, ки ниҳодикунонӣ яке аз василаҳои самарабахши идоракунии раванди интиҳобот маҳсуб ёфта, тавассути он қонунмандии ниҳодҳои мақомоти давлатӣ таъмин карда мешавад. Ниҳодикунониро метавон ба сифати механизми арзёбӣ намуд, ки он тавассути усулҳо ва воситаҳои зарурӣ, аз қабилӣ меъёрии ҳуқуқӣ, сохторӣ ва ҷамъиятӣ, раванди интиҳоботро дар доираи муқарраргардида ташкилу баргузор менамояд.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – С.16.
2. Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳобот ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» //Ахбори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон,с.1999,№23-24, мод.444.
3. Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» //Ахбори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон,с.1994,№13, мод.195.
4. Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи вакилони маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ»//Ахбори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон,с.1999,№23-24.
5. Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн] – Душанбе, 2024. – С.24
6. Гришин Н.В. Институционализация государственной электоральной политики [Электронный ресурс]/ Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/> (дата обращения.2.02.25.)
7. Плотников А.А. Общественное наблюдение на выборах как институт демократической избирательной системы. [Электронный ресурс]//Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n> (дата обращения: 24.01.24)

**ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНЫМ ПРОЦЕССОМ В
ТАДЖИКИСТАНЕ**

ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР,

доктор философских наук, профессор,

Член Центральной комиссии по выборам и референдумам

Республики Таджикистан. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки, 42.

тел. : (+992) 918639754, e-mail: makfirat@mail.ru

Данная статья посвящена вопросу институционализации и избирательного процесса в Таджикистане. Подчеркивается, что вопрос институционализации выборов является одним из важных вопросов в управлении этой важной политической кампанией. Важные вопросы, такие как направление структурной организации, механизм формирования избирательных комиссий, создание благоприятных условий для деятельности избирательных комиссий, взаимодействие соответствующих избирательных комиссий с исполнительными органами государственной власти и органами самоуправления. городов и сел, агитационная деятельность в избирательном процессе и т.д. Также в процессе анализа было уделено внимание основным аспектам институционализации выборов, таким как функциональное, организационное, мобилизационное, информационное, образовательное и коммуникативное направления.

Ключевые слова: институционализация, выборы, политическая кампания, демократия, политический процесс, избирательный участок, избирательный процесс, представитель, институционализация выборов, структурная институционализация, участие в выборах, граждане.

**ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF THE ELECTORAL PROCESS IN
TAJIKISTAN**

KHIDIRZODA MAKHFIRAT UMAR,

doctor of Philosophy, Professor,

Member of the Central Commission for Elections and Referenda
Republic of Tajikistan. Address: 42 Rudaki ave., Dushanbe.
tel .: (+992) 918639754, e-mail: makfirat@mail.ru

*This article is devoted to the issue of institutionalization and the electoral process in Tajikistan. It is emphasized that the issue of institutionalization of elections is one of the important issues in the management of this important political campaign. Important issues such as the direction of the structural organization, the mechanism for the formation of election commissions, the creation of favorable conditions for the activities of election commissions, the interaction of the relevant election commissions with the executive bodies of state power and self-government bodies. cities and villages, campaigning activities in the election process, etc. Also in the process of analysis, attention was paid to the main aspects of the institutionalization of elections, such as functional, organizational, mobilization, information, educational and **communicative directions**.*

Keywords: institutionalization, elections, political campaign, democracy, political process, polling station, election process, representative, institutionalization of elections, structural institutionalization, participation in elections, citizens.

ТДУ: 316.346

ҶАВОНОН НЕРУИ БУЗУРГИ СИЁСӢ ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

ФАЙЗОВ РАМАЗОН ХОЛИДОВИЧ,

номзади илмҳои сиёсӣ дотсент, чонишини декан оид ба илм, инноватсия ва робитаҳои хориҷии факултети таърих, ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии

Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кучаи, С.Сафаров, 16.

Тел: (+992) 988512651.

Дар мақолаи мазкур нақши ҷавонон нерӯи ояндасози миллат мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Ҷавонони соҳибистиқлол дар ҳама давру замон қувваи пешбарандаи ҷомеа буда, ояндаи миллату давлат ба онҳо вобаста аст. Ҳамин аст, ки имрӯз чӣ дар сатҳи вазорату идораҳои давлатӣ ва чӣ дар корҳои муҳими ҷамъиятӣ ҷавонон нақши пешбарро доранд ва дар пешрафти соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқӣ мамлакат саҳми арзанда мегузоранд. Аз ин рӯ дар ҷомеаи имрӯза дар кори пешбурди соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ миллӣ мавқеи ҷавонон хеле муҳим аст, чунки ин қишри ҷомеа дорои афкори тозаю нав, нерӯи муҳими пешбарандаи иқтисод буда, истифодаи васеи технологияи муосирро дар истеҳсолот метавонад ба хубӣ таъмин созад.

Муаллифи мақола ба ин фикр аст, ки ҷавонон танҳо дар он ҳолат сазовори ифтихору шарафи миллату ватан мегарданд, ки агар сарчашмаи тавлидкунандаи гояву назарияҳои нави илмӣ, созандагӣ, ободкорию бунёдкорӣ, омили субботи ҷомеа ва амнияти давлати бошанд.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат, ҷавонон, соҳибистиқлоли, сиёсат, ватандӯстӣ, давлату давлатдори субботи ҷомеа, қувваи пешбарандаи ҷомеа, насли наврас, кадрҳои болаёқат.*

Аз рӯзҳои аввали истиқлолият татбиқи босамари сиёсати давлатии ҷавонон дар маркази таваҷҷуҳи Ҳукумати Тоҷикистон қарор дорад. Ин аст, ки давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати ҷавононро дастгирӣ намуда, саҳми назарраси ҷавононро дар тамоми соҳаҳои ҳаётан муҳим баҳои баланд медиҳанд. Аз ҷумла, ҷалби насли наврас ба омӯзиши мероси таърихӣ ва ташаккули ҳувияти миллӣ ба таваҷҷуҳи хоси роҳбарияти кишвар ба эҳё ва шинохти арзишҳои миллӣ рабт дорад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун маҷмӯи комили принципҳои ҷомеаи демократӣ аз ҷониби созмонҳои обрӯманди байналмилалӣ эътироф гардид. Қонуни асосии Тоҷикистони соҳибистиқлол ба ҷавонон ҳамчун бунёдкорони фаъоли ҷомеаи навин ғамхорӣ ва боварӣ зоҳир менамояд. Дар он ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии ҷавонон бо таври возеҳ муайян карда шудаанд.

Тибқи моддаи 41 ҷавонон ба таври ройгон ҳуқуқи таҳсил дошта, дар доираи муқаррарнамудаи қонун дар муассисаҳои таълимии давлатӣ метавонанд таълими миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ гиранд [2].

Дар муҳити расмӣ ва иҷтимоии мо ин ибора дар сатҳи қонунгузорӣ қабул ва эътироф шудааст. Аз ҷумла, дар санадҳои меъёриву ҳуқуқие монанди Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон», «Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025», «Консепсияи миллии сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2025» ибораи «сиёсати давлатии ҷавонон» ба сифати яке аз бахшҳои сиёсати давлат муқаррар гардидааст.[7]

Дар тамоми муассисаҳои таълимӣ донишгоҳ, донишқада, мактабу коллеҷҳо барои азхуд намудани илму дониш барои ҷавонон шароити бехтарин фароҳам оварда

шудааст. Ба ин муносибат таҳти сарпарастии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон озмунӣ ҷумҳуриявӣ «Фурӯғи субҳи доноӣ...» ҳамасола баргузор мегардад. Ҳадафи озмун баланд бардоштани шавқу ҳавас ба китобхонӣ, таҳкими хотираи фарҳангӣ, ҷустуҷӯи чехраҳои нав, эҳтироми арзишҳои миллию фарҳангӣ, рушди қобилиятҳои эҷодӣ, таҳкими ҳудогоҳӣ, ғанӣ гардонидани захираи лугат, таҳкими ҷаҳони маънавӣ ва эҳёи забон дар қишрҳои гуногуни ҷомеа, аз ҷумла мактаббачагон ва донишҷӯёни тамоми зинаҳои таҳсилот, инчунин магистрҳо, аспирантҳо, докторантҳо ва шаҳрвандони кишвар равона шудааст. Инчунин, бахшида ба 35-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон озмунӣ ҷумҳуриявӣ «Тоҷикистон – Ватани азизи ман» бо мақсади дарёфти истеъдодҳои нав дар соҳаи санъат, тақмили минбаъдаи маҳорати касбии онҳо, таҳкими маҳорати баланди ҳунарий ва эҷоди асарҳои нави мусиқӣ, ҷустуҷӯи оҳангҳо ва сурудҳои беҳтарин дар бораи дастовардҳои истиқлолияти давлатӣ, дар бораи саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бунёди давлатдорӣ навини тоҷикон ва оммавӣ гардонидани анъанаҳои арзишмандии миллӣ ва мероси ғании ниёгонамон гузаронида шуд, ва ин ғамхориҳои давлату Ҳукумат ва махсусан Пешвои миллат ҷавононро водор месозад, ки дастуру супоришҳои Президенти кишварро бо масъулияти баланд иҷро намуда, ҳамеша барои рушду нумӯи мушкilotи доғи ҷомеа саъй намоянд.

Мусаллам аст, ки дастовардҳои замони Истиқлолияти давлатӣ шаҳодати хидматҳои бузургӣ Сарвари давлат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба нерӯи созанда, тобовару устувор ва пешбарандаи ҷавонон тавачҷӯҳи хоса зоҳир намуда, пайваста ҷиҳати татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон ҷораҳои муассир меандешанд.

Муҳаққиқ Е. Грачев дар рисолаи илмиаш менигорад: «Сиёсати ҷавонон» ҳамчун истилоҳи мустақил дар адабиёти илмӣ дар солҳои 60-ум пайдо шуда буд, ки ин мафҳум аз бисёр ҷиҳат ба ташаккули ҷавонон ҳамчун нерӯи мустақили иҷтимоӣ ва худмуайянкунии онҳо дар фазои иҷтимоӣ сиёсӣ алоқаманд буд. Аллакай, то соли 1970 сиёсати ҷавонон дар аксарияти мамлакатҳои тараққикарда ба самти мустақили сиёсати миллӣ табдил ёфта буд. [1]

Ҷавонони соҳибистиклол дар ҳама давру замон қувваи пешбарандаи ҷомеа буда, ояндаи миллату давлат ба онҳо вобаста аст. Ба ин мақсад, ҳанӯз Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 1998 китоби пурмухтавои худ «Ҷавонон ояндаи миллат»-ро манзури аҳли назар намуданд, ки дар он нуқтаҳои муҳимми сиёсати давлатии ҷавонон, мавқеъ, мақоми онҳо дар ҷомеа ва муҳим аз ҳама, дар дасти ҷавонон будани ояндаи давлат қайд гардида буд.

Давоми солҳои соҳибистиклолӣ таҳти сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мақому мавқеи ҷавонон дар ҷомеа ба маротиб баланд гардида, ҷалби бештари онҳо ба корҳои ҷамъиятию идоракунӣ саҳми ин қишри фаъоли ҷамъиятро дар пешрафту ободии мамлакат бештар намуд. Ҳамин аст, ки имрӯз ҷӣ дар сатҳи вазорату идораҳои давлатӣ ва ҷӣ дар корҳои муҳимми ҷамъиятӣ ҷавонон нақши пешбарро доранд ва дар пешрафти соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқӣ мамлакат саҳми арзанда мегузоранд.

Пешвои миллат дар Паёми худ дар масъалаи ғамхорию дастгрии ҷавонон иброз доштанд, ки: «Ҷавонони Тоҷикистони соҳибистиклол нерӯи созандаи Ватан буда, нақши онҳо дар тараққиёти ҳамаи соҳаҳои ҳаёти давлат ва ҷомеа бисёр арзишманд ва назаррас мебошад. Мо бо ҷавонони кишвари худ ифтихор дорем, зеро онҳо дар рушди давлат ва ободии Ватан фаъолон саҳм мегузоранд, марзу буми сарзамини аҷдодиро

ҳимоя мекунанд, ватандӯсту ватанпараст, бонангу номусанд ва ба халқу давлати Тоҷикистон содиқ мебошанд. Маҳз ҷавононанд, ки дар оммавигардонии варзиш нақши асосӣ дошта, ба шарафи пирузӣҳои онҳо парчами Тоҷикистони маҳбуби мо дар гӯшаҳои гуногуни дунё парафшонӣ мекунад. Бо дастгириву ғамхорӣ фаро гирифтани ҷавонон, ҳаллу фасли мушкилоти ҳаёти онҳо ва истифодаи дурусту оқилона аз ин захираи стратегияи миллӣ ба хоҳири ободиву пешрафти Ватан ва таъмини амниятӣ суботи ҷомеа аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимтарине мебошанд, ки таҳти таваҷҷуҳи хоссаи Ҳукумати мамлакат қарор доранд, зеро Тоҷикистон худ кишвари ҷавонон аст»[6].

Маҳз таваҷҷуҳи ғамхориҳои пайвастаи роҳбарияти олии мамлакат ба ҷавонон аст, ки дар замони соҳибистиклолӣ нақши ин қишри ҷомеа зина ба зина боло рафта, ҳамасола дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид» 23-уми май ҳамчун Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон ҷашн гирифта мешавад. Инчунин бо ибтикори бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2017 «Соли ҷавонон» эълон гардида буд, ки ин ҳам аз таваҷҷуҳи беандозаи роҳбари давлат ба ҷавонон гувоҳӣ медиҳад. Аз ин рӯ, ҷавонон яке аз захираҳои муҳими ҳар як давлат ва ҷомеа доништа мешаванд.

Ҳамзамон дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон вазифаҳои қонунгузорӣ дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон муайян гардидааст: «Вазифаҳои қонунгузорӣ дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон аз инҳо иборатанд:

- ташаккули асосҳои ҳуқуқии қанолати ҳуқуқҳои конституционии ҷавонон, татбиқи амалии сиёсати давлатии ҷавонон;

- муҳайё сохтани шароити мусоид барои тарбия, ташаккул ва камолоти ҷавонон, ҷаҳлияти пурсамари иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шӯроҳои ҷавонон, ҷаҳонангсозии ҷаҳлияти онҳо бо дигар сохторҳои ҳаёти ҷамъиятӣ;

- муқаррар намудани салоҳият, ҳуқуқ, вазифа ва масъулияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ташкилоту муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шӯроҳои ҷавонон, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар соҳаи тарбия, ташаккул ва камолоти ҷавонон, истифодаи иқтисодии онҳо ба манфиати ҷамъият.

Шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сиёсати давлатии ҷавонон, ҳамчун қисми таркибии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон, мутобиқи тартиби дохилидавлатӣ, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, эътибор пайдо мекунанд». [3]

Қобили зикр аст, ки дар ҷомеаи имрӯза дар қори пешбурди соҳаҳои муҳталифи иқтисодӣ миллӣ мавқеи ҷавонон ҳеле муҳим аст, чунки ин қишри ҷомеа дорои афкори тозаю нав, нерӯи муҳими пешбарандаи иқтисод буда, истифодаи васеи технологияи муосирро дар истеҳсолот метавонад ба ҳубӣ таъмин созад. Махсусан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми зиёди аҳолиро ҷавонон ташкил медиҳанд, Ҳукумати мамлакат ба ин қисми аҳоли диққати калон медиҳад. «Мо наслҳои имрӯзаи тоҷикон, ки масъулияти тақдирӣ давлат ва миллатро ба дӯши хеш гирифтаем, бояд халқамонро ҳамеша дар муттаҳидӣ нигоҳ дорем» [8,с.11]

Бояд таъкид дод, ки ғамхориҳои Пешвои миллат нисбати ҷавонон боз ҳам бештар гардида истодааст. Шароитҳои беҳтаринро дар ҳар як донишгоҳу донишқадаҳо ва омӯзишгоҳҳои коллеҷҳо фароҳам шуда истодааст. Ҷавонон имкон доранд, ки дар донишгоҳҳои олии мамлакат ва ё хориҷи кишвар таҳсили илм намоянд. Инчунин бо дастгирии бевоситаи Пешвои миллат Маркази миллии тестӣ ба истифода дода шуд.

Вале мутаассифона, баъзе гуруху гурӯҳҳаҳои сиёсии ҳангомаҷӯ ва ҳизбҳои кудратталаб ин вазъияти озоиштагӣ ва дастовардҳои сиёсии давлатро дидан намехоҳанд ва ба ҷои ҳамкорӣ ва дастгирии давлат дар қорҳои ҳайр, ки худ хидмат ба миллат ва дин аст, бо ҳар баҳонае, алахусус аз буд зиёд ҳангома қардан дар ятрофи як ду масъалае, ки ба назари онҳо маҳдудкунии озодии диёнат аст, ҷомеаро ноором қардан мехоҳанд. Албатта, мардум дигар ҳудаш қудрати таҳхис қардани неқро аз бад, озоиштагиро аз нооромӣ, душманро аз дӯст дорад, аммо ҳадафи ин гуруҳҳо он қисмати қамтаҷрибаи ҷомеа, асосан ҷавонон мебошанд. «Имрӯз мо шохиди он ҳастем, ки гурӯҳҳои террористӣ бештар бо ҷавонон сару қор дорад. Ҷавонон аз нигоҳи сиёсӣ ва идеологӣ як баҳши фаъол ва қобили меҳнати ҷомеа мебошанд, ки нақши мусбати онҳо дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавӣ яке аз омилҳои муҳими рушдӣ ҷомеа мебошад. Ҷавонон бо сифати як нерӯи ниҳоят пуриқтидори бунёдқор ва пешбарандаи ҳаёти ҷомеаи навини мо шинохта ва эътироф шудаанд. Беҳуда нест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2017-ро “Соли ҷавонон” эълон намуда буд. Ҷомеаи тамаддунсози тоҷик бояд ба тарбияи ҷавонон аҳамияти ҷиддӣ диҳад. Қорҳои таблиғотиро дар минтақаҳои осебазири кишвар ва барои гурӯҳи осебазир роҳандозӣ бояд қард» [9].

Қайд қардан ба маврид аст, ки дар давоми солҳои соҳибистиклолӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қандин маротиба бо ҷавонони кишвар мулоқот баргузор намуд, ки дар ин вохӯриҳо масъалаҳои муҳими ҳаётии наврасону ҷавонон баррасӣ гардиданд. Дар солҳои аввали таъсисёбии давлати соҳибистиклоли мо, Пешвои миллати тоҷик нисбат ба ҷавонон таваҷҷуҳи ҳоса зоҳир намуда буданд. Мисоли қунин гуфтаҳо нахустин вохӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони ҷавонони кишвар, 17- марти соли 1994 мебошад, ки дар ин мулоқот Пешвои миллат, ҷавонро бо вазъи воқеии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар шинос намуданд ва дар ҳамон рӯзҳои аввал таваҷҷуҳи ҷавонро ба ватандӯстӣ, ватанпарастӣ ва ҳештаншиносӣ қалб менамуданд.

Табиист, ки Пешвои миллат дар дар ҳама суҳанронҳои худ ба ояндасозу парчамбардори миллат будани ҷавонон таъкид намуда, таваҷҷуҳи тамоми соҳторқоро дар робита ба тарбия ва дастгирии ин қишри ҷомеа таъкид менамояд: «Мо ҷавонро бо сифати як нерӯи ниҳоят пуриқтидори бунёдқор ва пешбарандаи ҳаёти ҷомеаи навин эътироф менамоем. Онҳо бояд аз файзи Истиклолият бештар баҳра гиранд, ба қадри озодиву соҳибистиклолӣ расанд ва онро қун неъматӣ бебаҳо ҳифзу ҳимоят намоянд» [10,с.309] Маҳз ҳамин таваҷҷуҳи бевоситаи Пешвои миллат нисбат ба ҷавонон буд, ки соли 1997 барои инқишоф ва пешравии маънавиёти ҷавонон Қумитаи қор бо ҷавонон таъсис дода шуд. «Мо бояд тамоми донишу таҷриба, маҳорату малақа ва саъю талоши худро минбаъд низ ба рушди давлати соҳибхитиёрамон ва Ватани ақдодиамон равона қунем, кишвари маҳбубамонро пешрафта гардонем ва барои наслҳои оянда як мулки обод мерос гузорем».[6]

Ин дастуру ҳидоятҳои Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷавонон бояд сармашқи асосии қору пайқор ва фаъолияти ҳамаҷӯзаи онҳо дар давраи қаҳонишавии муносибатҳо буда, афқору андешаҳои тозаи ҷавонони мо нахоҳад гузошт, ки гуруҳҳои тундраву ифротқаро фазои софи Ватани азизро ғуборолуд созад.

Бо истифода аз ин дастуру супоришҳо ҷавонони мо бояд баҳри ҳифзи Ватани азизамон Тоҷикистон қӯшиш намуда, бар зидди ҳар гуна зуҳуроти беғонапарастӣ мубориза баранд. Ҷавонони созандаи мо аз таърихи давлати соҳибистиклол ва ниёғони

худ, забону фарҳанги миллиамон ифтихор намуда, баҳри дифои онҳо аз ҳар гуна омилҳои зараровар пайваста талош меварзанд.

Давлатдории миллии мо имрӯз маҳз дар заминаи ҳифз ва рушду такомул бахшидани ҳамон анъанаву суннатҳои давлатдорӣ ва арзишҳои фарҳангие, ки симои миллии моро таҷассум мекунанд, арзи вуҷуд дорад. Аз ин дидгоҳ, имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон бо беш аз 124 кишвари ҷаҳон, аз ҷумла 10 – мамолики аъзои ИДМ ва 114 кишварҳои хориҷи дур, равобитӣ иқтисодию тичоратӣ дорад. Дар ин росто, Ҷумҳурии Тоҷикистон устувор намудани робитаҳои ду ҷониба ва бисёрҷонибаро ба кишварҳои дусту бародар аз афзалиятҳои сиёсати хориҷии худ медонад. Маҳз дар шароити муосир ваҳдат ба созиши миллии вобастагии зич дорад. Зеро бояд дар назар дошт, ки «Ваҳдати миллии пайвандгари роҳрову қалбҳо ва арзишмандтарин дуррест, ки бунёди он на ба ҳар миллату халқият мушарраф мегардад»[4].

Ҷавонон танҳо дар он ҳолат сазовори ифтихору шарафи миллату ватан мегарданд, ки агар сарчашмаи тавлидкунандаи ғояву назарияҳои нави илмӣ, созандагӣ, ободкорӣ бунёдкорӣ, омили субботи ҷомеа ва амнияти давлати бошанд. «Ваҳдати миллии падидаи мураккаби иҷтимоист, ки баёнгари сатҳи ташаккули миллии буда, дар ҷавҳари миллат тағйироти сифатӣ ва тавонмандии рақобатпазирӣ ба вуҷуд меоварад ва афроди миллатро муттаҳиду неруҳои зехнӣву ҷисмӣ онҳоро барои ҳифзи мановфеи миллии ва расидан ба ҳадафҳои умумӣ мутамарказ карда, миллатро ҳамчун низоми иҷтимоӣ ташаккул медиҳад»[5,с34]. Аз ин лиҳоз ҳукумати ҷумҳури барои дар роҳи дуруст тарбия кардани ҷавонони соҳибмаълумот тамоми шароитҳоро фароҳам овардааст. Ҳамасола дар ҷумҳури даҳҳо макотиби таҳсилоти умумӣ, литсею гимназия ва филиали коллеҷу мактабҳои олӣ бунёд меёбанд. Ҷавонони боистеъдод аз тариқи озмун тибқи квота ба кишварҳои хориҷи ба таҳсил сафарбар мегарданд. Дар баробари гирифтани ихтисос ҷаҳонбинии онҳо дучанд зиёд мегардад.

Сиёсати хирадмандонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сарвари давлатамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар айёми соҳибистиклолии Тоҷикистони азизамон имкон дод, ки мақому манзалати занон баланд бардошта шавад. Вобаста ба ин: «Тайи солҳои соҳибистиклолӣ Ҳукумати мамлакат бо мақсади дастгирии занону бонувон ва баланд бардоштани мавқеи онҳо дар ҷомеа бисёр тадбирҳои судмандро амалӣ намуд. Ҳоло аз шумораи умумии хизматчиёни давлатӣ 25 фоиз, аз ҷумла кадрҳои роҳбарикунанда қариб 20 фоизро бонувону занон ташкил медиҳанд. Инчунин, бонувону занон дар соҳаи маориф 73 фоиз, тандурустӣ 71, фарҳанг 47, бонкдорӣ 39, алоқа 25, аз ҷумла дар соҳаи хизматрасонии иттилоотӣ қариб 40 фоиз мебошанд. Таъсиси грантҳои президентӣ ба густариши фаъолияти соҳибкорӣ занону бонувон мусоидат намуд ва онҳо дар баробари бехтар сохтани шароити оилавии худ ҳоло ба рушди иқтисоди кишвар низ таъсири назаррас расонида истодаанд. Соли 2022 ба зиёда аз 600 ҳазор занону бонувон аз ҷониби муассисаҳои бонкӣ ба маблағи беш аз 3 миллиарду 400 миллион сомонӣ қарз дода шудааст, ки нисбат ба соли 2018-ум 2,4 баробар зиёд мебошад»[6].

Дар маҷмӯъ, ҷавононро мебояд амнияти давлат ва шарафу номуси ватандориро ҳимоя карда, худро аз ҳама хавфу хатарҳои номатлуби ҷаҳонӣ муосир эмин нигоҳдоранд ва парчамбардори ин сарзамин, марзу бум ва кишвари муқаддасамон бошанд. Тоҷикистон тавассути ҷавонони созандаю ободкори худ рушд мекунад.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Грачев Е. Н. Молодежная политика в Европейском союзе: национальный и наднациональный уровни дис. канд. полит. наук: 23.00.04 / Грачев Евгений Николаевич. - Москва, 2019. – С. 49
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон . – Душанбе: 2016 .- 40
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҷавонон ва сиёсати-давлатии ҷавонон [Манбаи электронӣ] <https://mmk.tj/content/> (санаи истифодабарӣ 4.12.2023)
4. Маҳмадов А.Н. Истиқлолияти сиёсӣ ва таҳкими давлатдорӣ миллӣ.– Душанбе: Эр-граф, 2016. – 264 с.
5. Назрӣ Асадзода. Ваҳдати воқеии миллӣ чист?// Илм ва ҷомеа. Маҷаллаи академии илмию оммавӣ. 2017. - №2(6). – С.33-45.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» <https://mfa.tj/tg/main/view/11820/pajomi-prezidenti-jumhuri-j-tojikiston-muhtaram-emomali-rahmon-dar-borai-samthoi-asosii-sijosati-dokhili-va-khoriji-jumhuri> (санаи истифодабарӣ 4.01.2023).
7. Саидзода Шодонаи Иброҳим Инъикоси сиёсати давлатии ҷавонон дар барномаҳои телевизиони тоҷик. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.01.10 – Рӯзноманигорӣ. Душанбе: 2023 .- с. 14 . 192
8. Таъкидҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба соҳаи маориф. Душанбе - 2010. 32с.
9. Ҳайдаров Р.Ҷ. Роҳҳои пешгирӣ намудани раванди ҷалби ҷавонон ба ҳаракатҳои ифротгароии динӣ: ҷанбаи иҷтимоӣ-сиёсӣ // Ахбори институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқӣ ба номи А.Баҳоваддинови АИҶТ.№2, 2018. –с.91.
10. Эмомалӣ Раҳмон Уфуқҳои истиқлол. Душанбе : Ганҷ- нашриёт, 2018. – 436с.

МОЛОДЕЖЬ ВЕЛИКАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИЛА В УСЛОВИЯХ НЕЗАВИСИМОСТИ

ФАЙЗОВ РАМАЗОН ХОЛМАДОВИЧ,

кандидат политических наук, доцент, заместитель декана по научной работе, инновации и по зарубежным связям факультета истории, права и международных отношениях Кулябского государственного университета имени А.Рудаки. 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С.Сафаров 16. Тел: (+992) 988512651.

В данной статье анализируется роль молодежи – созидательная сила будущего нации.

Независимая молодежь является движущей силой общества во все времена, и от нее во многом зависит будущее нации и государства. Именно поэтому сегодня как на уровне министерств и государственных ведомств, так и государственных учреждениях молодежь играет ведущую роль и вносит ценный вклад в прогресс различных отраслей экономики страны. Поэтому в современном обществе позиция молодежи очень важна в продвижении различных отраслей национальной экономики, поскольку этот сегмент общества обладает свежими и новыми идеями, является важной движущей силой экономики и вполне может обеспечить широкое использование современных технологий в производстве.

Автор статьи придерживается мнением о том, что молодежь заслуживает чести нации и страны только в том случае, если она является источником генерации новых научных идей и теорий, созидания, развития и благоустройства, фактором благополучия общества и государственной безопасности.

Ключевые слова: Лидер нации, молодежь, независимость, политика, патриотизм, государственный деятель, движущая сила общества, молодое поколение, талантливые кадры.

YOUTH IS A GREAT POLITICAL FORCE IN THE CONDITIONS OF INDEPENDENCE

FAYZOV R. KH.

candidate of Political Sciences, Deputy Dean for Research, Innovation and Foreign Relations,
Faculty of History, Law and International Relations, Kulyab State University named after
A.Rudaki. 735360, Republic of Tajikistan. Kulyab, S.Safarov 16
Phone (+992) 988 512651.

This article analyzes the role of youth as a creative force for the future of the nation. Independent youth is the driving force of society at all times, and the future of the nation and state largely depends on it. That is why today, both at the level of ministries and government departments, and non-governmental institutions, young people play a leading role and make a valuable contribution to the progress of various sectors of the country's economy. Therefore, in modern society, the position of youth is very important in promoting various sectors of the national economy, since this segment of society has fresh and new ideas, is an important driving force of the economy and may well ensure the widespread use of modern technologies in production.

The author of the article is of the opinion that young people deserve the honor of the nation and country only if they are the source of the generation of new scientific ideas and theories, creation, development and improvement, a factor in the well-being of society and state security.

Key words: Leader of the nation, youth, independence, politics, patriotism, statesman, driving force of society, young generation, talented personnel.

УДК: 347.9

РОЛЬ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ И УКРЕПЛЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

ТОДЖЕВ ФАРРУХРУЗ НАДЖМУДДИНОВИЧ,

кандидат исторических наук,

доцент кафедры философии и гуманитарных наук

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 988-85-80-44.

Данная статья посвящено изучению и анализу роли Лидера нации Эмомали Рахмона в строительстве и укреплении современной таджикской государственности. Автор убедительно подчеркивает, что деятельность и инициативы Эмомали Рахмона постепенно превратились в мощную систему государственного управления, которая с учетом обстановки в регионе и мире направила все аспекты жизни страны и народа в направлении новых свершений. Первые пять лет государственного правления Эмомали Рахмона - отмечает исследователь-были заполнены трудностями и проблемами, которые подстерегали его на каждом шагу. Это были годы, когда благодаря самоотверженным подвигам Эмомали Рахмона излечивались раны на теле государства и нации. Благодаря воле, мудрости и таланту Лидера нации была остановлена гражданская война в Таджикистане. Мировое сообщество признало культуру управления государством Эмомали Рахмона, его политическую дальновидность. Достижение мира и согласия между противоборствующими сторонами, объединение таджикского общества во имя светлого будущего, запечатленные на страницах истории, как феноменальное и уникальное политическое явление, - все это историческая заслуга Эмомали Рахмона-отмечает исследователь. Автор научной статьи подчеркивает, что таджикский народ, оставивший позади опасность исчезновения, видевший свою безопасность в силе и искренней преданности своего Лидера, приступил к созиданию и благоустройству своей страны, опираясь на высшие цели и реальные программы своего Президента. Взгляды Лидера нации относительно государственной независимости Таджикистана выразились в трех ключевых понятиях: национальное самосознание, патриотизм и национальная государственность-заключает исследователь.

Ключевые слова: Внешняя политика, концепция, политика «открытых дверей», ООН, сессия, СНГ, Центральная Азия, международные инициативы, Лидер нации, ориентиры, международные организации.

Эмомали Рахмон в своем первом выступлении на должности главы государства, присягнул на верность Родине и нации. Таджикский народ в лице нового руководителя государства обрёл сильного покровителя и защитника на пути возрождения национального духа. Эмомали Рахмон во главе государства начал свою жизнеутверждающую и созидательную деятельность.

Деятельность и инициативы Эмомали Рахмона постепенно превратились в мощную систему государственного управления, которая с учетом обстановки в регионе и мире направила все аспекты жизни страны и народа в направлении новых свершений.[1, с.193-194] Первые пять лет государственного правления Эмомали Рахмона были заполнены трудностями и проблемами, которые подстерегали его на каждом шагу. Это были годы, когда благодаря самоотверженным подвигам Эмомали Рахмона излечивались раны на теле государства и нации. Благодаря воле, мудрости и таланту Лидера нации была остановлена гражданская война в Таджикистане. Мировое сообщество признало культуру управления государством Эмомали Рахмона, его политическую дальновидность. Достижение мира и согласия между

противоборствующими сторонами, объединение таджикского общества во имя светлого будущего, запечатленные на страницах истории, как феноменальное и уникальное политическое явление, - все это историческая заслуга Эмомали Рахмона. Таджикский народ, оставивший позади опасность исчезновения, видевший свою безопасность в силе и искренней преданности своего Лидера, приступил к созиданию и благоустройству своей страны, опираясь на высшие цели и реальные программы своего Президента. На основе целей и программ Лидера нации в сознании общества сформировалась идея национального единства. Политическая деятельность Эмомали Рахмона была созвучна идее «кто мы таджики, откуда произошли», «мы должны знать историю своего народа и заслуги своих предков в развитии мировой цивилизации». Взгляды Лидера нации относительно государственной независимости Таджикистана выразились в трех ключевых понятиях: национальное самосознание, патриотизм и национальная государственность.

Эмомали Рахмон на уровне высшего руководства страны твердо провозгласил создание демократического, правового и светского государства окончательной целью общества и своей политики на пути укрепления национальной и государственной независимости Республики Таджикистан [1,с.196]. С целью обеспечения безопасности и спокойствия, которые были реализованы волевыми решениями, глава государства утвердил стержневую суть концепции демократического правового общества, опирающегося на особенностях национального, исторического и религиозного мировосприятия таджиков, что было результатом изучения и обобщения опыта школ государственности Востока и Запада. Эти политические мысли и идеи отразились в Конституции суверенной Республики Таджикистан.

Новая социально-политическая система, которую построил Эмомали Рахмон, согласовывая с народом и учитывая его волю, содержала в себе тысячелетний опыт и сегодняшний опыт мировой политики, руководствовалась им при создании государственности.

Процесс разработки и принятия программ, мудрые шаги Эмомали Рахмона, которые реализовывались и совершенствовались на пути расширения демократии, сопровождались смелой ломкой стереотипов в политической и экономической системе, в образе мышления и жизненном укладе, являются результатом невиданной стойкости в реализации политической воли, огромной силы внутреннего противостояния, разумной выдержки и терпимости, истинность которых подтвердило время. Разграничение функций ветвей власти с разъяснением их новых задач, обновление системы парламентаризма, проведение референдумов и всенародных выборов, функционирование политических партий, свобода слова и совести, приватизация собственности, разработка и реализация программ частной предпринимательской деятельности, совершенствование банковской системы и частных социальных структур, интеграция с мировой экономической системой и сотни других инициатив, с точки зрения времени и истории, перспектив развития страны, столкновения общественных и политических сил, гуманизма и совести, региональных и мировых процессов, содержащих в себе массу узлов и переплетений, постоянно совершенствовались и воплощались в соответствии и в диалектической связи между собой. [2,с.197].

Особая позиция Эмомали Рахмона в управлении государством, то есть установление баланса и соотношения между всеми делами и начинаниями с учетом чаяний людей, укрепило социальную справедливость в создании новой системы

государственности, что считается одной из очень важных аспектов прогресса и процветания молодого независимого Таджикистана.

Эмомали Рахмон с беспрецедентной смелостью и верностью взявший на себя ответственность за настоящее и будущее нации, основал независимое государство Таджикистан, создал все основы и пути его политического и духовного развития.

Уже тридцать три года, как в окружении цивилизованных стран мира Таджикистан гордо с честью и достоинством и непоколебимой верой в свое светлое будущее идет по пути государственной независимости. Объявление независимости и обретение политического и экономического суверенитета является лишь началом труднейшей задачи, которая благодаря планированию, формированию и развитию принципиально новой политической системы и структур общественной жизни, поэтапно совершенствует свой истинный смысл и содержание. Такие понятия, как «государственная независимость», «политическая независимость», «экономическая независимость», «культурная независимость», «энергетическая независимость» и т.д., стали популярными в лексиконе политического мышления и нашли свое место и назначение в повседневной жизни людей. [1,с.205].

Краеугольным камнем реальной независимости является удачная разработка стержневой социально-политической концепции с крепкими духовными корнями и элементами, которые берут свое начало из национального менталитета и духовной культуры народа.

Эмомали Рахмон взяв на себя всю ответственность перед историей, народом, Родиной и мировым сообществом определил магистральный путь развития республики.[2,с.10]

Народу был нужен не просто талантливый руководитель государства, но и личность, обладающая такими качествами, как честность, справедливость и душевная чистота, знающая мудрости простой народной жизни, владеющая знаниями и мудростью славных предков.

Под руководством Эмомали Рахмона за 32 года во всех направлениях политической, социальной и духовной жизни страны были достигнуты желаемые результаты. Эмомали Рахмону удалось за короткий исторический срок создать государственные структуры с подбором и назначением достойных лиц на соответствующие должности, восстановить разорванные цепи экономической системы страны, возвратить беженцев, достигнуть мира и национального согласия. Все это создало основу для реформ, обновления и внутреннего совершенствования системы государственного управления. Среди инициатив, которые осуществлялись соразмерно и во взаимосвязи друг с другом, особое место заняла конституционная реформа, расширившая сферу политического признания нашей республики в международном масштабе.

Народ Таджикистана под мудрым руководством Эмомали Рахмона, признавая свободу и права человека и гражданина как высшую общечеловеческую ценность, с целью демократизации общества, построения суверенного, демократического, правового, светского и унитарного государства, положил основу новому этапу законотворчества в стране. У истоков этих инициатив стояло принятие новой Конституции страны, которое впервые в истории государственности таджиков осуществлялось путем общенародного референдума.

Архитектором Конституции независимого Таджикистана был Лидер нации Эмомали Рахмон.

Одной из важных политических мер, которая осветила атмосферу мира и взаимопонимания с целью укрепления национального единства, было создание Общественного Совета Республики Таджикистан, который объединил представителей различных партий и общественных организаций.[1,с.32]. Этот Совет 9 марта 1996 года от имени тридцати партий, политических движений, общественных объединений с участием Президента Республики Таджикистан и Председателя Маджлиси Оли Республики Таджикистан ратифицировал «Договор об общественном согласии в Таджикистане» и получил официальный статус с согласия руководителей входящих в него партий и движений.

Благодаря национальному согласию на территории страны с соблюдением принципов демократического и правового общества свободно функционируют политические партии, разнообразные газеты, журналы, телерадиокомпании и информационные агентства, полностью гарантированы права и свободы, личные интересы граждан, политический плюрализм.[2,с.232]. Единство различных сил страны, достигнутое таджикской нацией в результате подписания соглашения о мире, и реализация культурной политики Эмомали Рахмоном о сосуществовании, сплоченности и единстве, являются свидетельством верного, устремленного в грядущее выбора руководителя таджикской нации на пороге нового тысячелетия.

Президент страны Эмомали Рахмон, связывая создание Совета с целью обеспечения постоянного диалога различных общественно-политических групп для достижения баланса интересов и мнений, поиска и налаживания новых форм их сотрудничества, подчеркивал, что поскольку Общественный Совет имеет представительский, консультативный и координационный статус, он дает возможность всем его членам - представителям партий, организаций и общественных объединений - обмениваться мнениями по проблемам жизни общества и государства, предлагать рекомендации относительно путей их решения. [1,с.36-42]. Другой общественной структурой, являющейся плодом независимости и мудрого государственного правления Эмомали Рахмона, явилось образование Форума таджиков и персоязычных народов мира под названием «Пайванд», который уникален в своем роде и напоминает о свершениях славной династии Саманидов. Созданием этого Форума Лидер нации призвал таджиков мира, которые до периода Независимости проживали разрозненно в разных странах мира, к единству и зажечь факел дружбы между таджиками и персоязычными народами мира. Инициативы и действия Председателя Форума «Пайванд» Эмомали Рахмона, сплотившего таджиков мира, были восторженно встречены всеми представителями персоязычных народов. Всеобъемлющая деятельность Лидера нации на пути объединения таджиков и персоязычных народов мира, являющаяся одной из принципиальных основ его высших целей, выдвинула личность Эмомали Рахмона от ранга национального лидера до уровня лидера таджиков мира.[2,с.236].

Эмомали Рахмон, наряду с созданием, усовершенствованием и обновлением основ и ветвей государственной власти, социально- политических институтов, культурных и духовных структур, приобретением правового статуса конкретных планов развития общества Таджикистана, в своих ежегодных Посланиях и других выступлениях подчеркивает основные направления реформы законодательной системы в национальных интересах и задачах таджикистанцев. Эти дальновидные наставления и рекомендации Лидера нации устранили основы возникновения конфликтов и разногласий, с укреплением баланса между основами государственности и

управленческими структурами усилили централизацию политических сил, а также создали соответствующую благоприятную политическую и законодательную атмосферу для развития личности и укрепления его прав. [3,с.226]

Опыт таджикского мира явился одним из величайших уроков школы миролюбия и государственного управления Эмомали Рахмона, который признан и изучается как внутри страны, так и за её пределами. Этот исторический опыт по возвращению беженцев на Родину и на места их постоянного проживания, созданию условий для их социальной интеграции был признан авторитетными организациями, в частности ООН и ОБСЕ, в качестве феноменальной модели миротворчества. Стабильность и безопасность, которые были достигнуты благодаря Соглашению об установлении всеобщего мира и национального согласия, заложили прочную основу для строительства новых крупных объектов, развития различных отраслей экономики, расширения многостороннего сотрудничества с различными странами мира. Официальное признание Таджикистана более 178 странами мира, открытие множества посольств в столице Таджикистана, дипломатических и торговых представительств РТ в других странах расширили и развили эти отношения. Все эти явления в системе дипломатических отношений Таджикистана получили название «политика открытых дверей». Между Республикой Таджикистан и мировым сообществом открывались новые возможности, и опыт миротворчества таджиков стал образцовым в современном мире. Достижение таджиками мира и согласия получило самую высокую оценку со стороны известных политиков современности и сделало его поучительным историческим уроком для различных регионов мира. В частности, Кофе Аннан, экс-Генеральный секретарь ООН, назвал опыт достижения таджиками мира примером в деле достижения национального согласия и единства другими странами мира.

Сегодня Таджикистан занимает достойное место в мировом сообществе, и инициативы Лидера таджикской нации активно поддерживаются малыми и крупными государствами, авторитетными международными организациями.

Таким образом, все меры, предпринятые под руководством Эмомали Рахмона на пути национального согласия и единства, в области обновления законодательной системы и государственной власти были реализованы Правительством Таджикистана. Их цель заключалась в том, чтобы наша страна, процветая, вступила на широкую магистраль современной цивилизации, и чтобы народ обрел достойную и счастливую жизнь, реализуя свои национальные чаяния. В свете этой политики таджикский народ глубоко прочувствовал свою созидательную силу и встал на путь созидания и творчества, в результате чего постепенно видоизменилась страна, начиная от маленьких селений до больших городов, Таджикистан обрел качественно новый облик, его пульс стал биться соразмерно ритму эпохи и мира.

Новая система государственного управления, построенная Лидером нации в результате конституционных реформ и реформы законодательной системы, создала реальные условия для свободы человека и общества.

Самыми священными и высшими политическими задачами для Эмомали Рахмона являются обеспечение единства таджикской нации и сплочение всех народов, проживающих в Таджикистане. Эту святую задачу он определил в качестве стержня своей политической деятельности, и эту политику он последовательно проводит с первого дня избрания его главой государства и по настоящее время. В связи с этим следует отметить, что как среди народа Таджикистана, так и среди доброжелательно относящихся к нашей стране представителей мировой общественности, имя Эмомали Рахмона является олицетворением достижения национального единства в

Таджикистане. С полной уверенностью можно утверждать, что все наши основные достижения в деле предотвращения распада государства, восстановления государственной системы управления, прекращения гражданской войны, и, наконец, все крупные нынешние достижения Республики Таджикистан неразрывно связаны с именем Эмомали Рахмона. Установление мира и национального единства еще более укрепило независимость Таджикистана, и у Правительства страны появилась возможность приступить к реализации программы экономических реформ. Но самое важное, что благодаря установлению мира значительно укрепилось доверие мирового сообщества к Таджикистану как к демократическому государству, и тем самым для нас открылись более широкие возможности сотрудничества с зарубежными странами и международными финансовыми организациями.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Салимов Н., Шарифзода А. Признанный миром таджик. / Н. Салимов, А. Шарифзода.-Душанбе: Ирфон, 2011, с.193-194.
2. Салимов Н., Шарифзода А. Указ. раб, с.196.
3. Салимов Н., Шарифзода А. Признанный миром таджик. / Н. Салимов, А. Шарифзода.-Душанбе: Ирфон, 2011, с.197.
4. Там же.-с.205.
5. Салимов Н., Шарифзода А. Признанный миром таджик / Н. Салимов, А. Шарифзода.-Душанбе: Ирфон, 2011, с.10
6. Движение национального единства и возрождения Таджикистана.-Душанбе: Шарки озо, 1997, с.32
7. Шарифзода А., Шамсиддинов С., Косими З. Президент. Роль Эмомали Рахмона в укреплении государственной власти и национальной независимости. / А. Шарифзода, С. Шамсиддинов, З. Косими.-Душанбе: Ирфон, 2011, с. 232.
8. Движение национального единства и возрождение Таджикистана.-Душанбе: Шарки озо, 1997, с.36-42.
9. Салимов Н., Шарифзода А. Признанный миром таджик. / Н. Салимов, А. Шарифзода.-Душанбе: Ирфон, 2011, с.236.
10. Там же.-с.226.

**НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР БАРПО ВА МУСТАҲКАМ НАМУДАНИ
ДАВЛАТДОРИИ НАВИНИ ТОҶИКОН**

ТОҶЕВ ФАРРУХРӮЗ НАҶМУДДИНОВИЧ,

номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
фалсафа ва илмҳои гуманитарии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 988-85-80-44.

Мақолаи мазкур ба омӯзиши ва таҳлили саҳми барҷастаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар барпо ва мустаҳкам намудани давлатдорӣ навини тоҷикон бахшида шудааст. Муаллифи мақола таъкид менамояд, ки фаъолият ва ташаббусҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон пай дар пай ба низоми тавоноии идоракунии давлат табдил ёфтанд ва тамоми самтҳои ҳаёти мамлакат ва халқро барои иҷрои дастовардҳои наватарин равона намудаанд.

Панҷ соли аввали давлатдории Эмомалӣ Раҳмон-қайд мекунад муҳаққиқ – аз душвориҳо ва проблемаҳои бешумор иборат буданд.

Ин солҳо солҳое буданд, ки бо шарофати ҷасорату қаҳрамониҳои беназири Эмомалӣ Раҳмон ҷароҳатҳои ҷисмӣ (баданӣ) давлату миллат муолиҷа карда мешуд. Ба шарофати ҷасорату ирода ва хиради азалии Пешвои миллат ба ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон хотима дода шуд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ фарҳанги давлатдории Эмомалӣ Раҳмон ва хиради сиёсии ўро эътироф намуданд. Муваффақ шудан ба сулҳу ваҳдати миллӣ байни муҳолифин, муттаҳид намудани ҷомеаи тоҷик ба хотири ояндаи дурахишон, дар саҳифаҳои таърих ҳамчун зухуроти нодиру беназири сиёсӣ ифода ёфтааст – ҳамаи ин хизмати таърихии Эмомалӣ Раҳмон мебошад – таъкид менамояд муаллифи мақола. Муҳаққиқ қайд мекунад, ки халқи тоҷик, ки ба ҷанги шаҳрвандӣ хотима бахшид ба ободонию кишвари хеш камар баст. Назари Пешвои миллат оид ба истиқлолияти давлатии Тоҷикистон дар се мафҳуми калидии зерин ифода меёбад: ҳудудиносии миллӣ, ватандӯстӣ ва давлатдории миллӣ – ҳулосабарорӣ менамояд муаллифи мақола.

Калидвожаҳо: Сиёсати хориҷӣ, консепсия, сиёсати «дарҳои боз», СММ, сессия, ИДМ, Осиёи Марказӣ, ташаббусҳои байналмилалӣ, Пешвои миллат, самтҳо, ташилотҳои байналмилалӣ.

THE ROLE OF EMOMALI RAHMON IN THE ESTABLISHMENT AND CONSOLIDATION OF MODERN TAJIK STATEHOOD

TOJIEV FARRUKHRUZ NAJMIDDINOVICH,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department
of Philosophy and Humanities,

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

734003, Dushanbe, Said Nosir Street, 33

Tel.: (+992) 988-85-80-44

This article is dedicated to the study and analysis of the outstanding contribution of the Leader of the Nation, Emomali Rahmon, to the establishment and strengthening of modern Tajik statehood. The author emphasizes that the activities and initiatives of the Leader of the Nation, Emomali Rahmon, have consistently transformed into a powerful system of state governance, directing all aspects of the country's life and its people toward achieving new milestones.

The researcher notes that the first five years of Emomali Rahmon's leadership were marked by numerous difficulties and challenges. These were years during which, thanks to the exceptional courage and heroism of Emomali Rahmon, the physical wounds of the state and nation were being healed. Due to his bravery, determination, and innate wisdom, the civil war in Tajikistan was brought to an end. The international community recognized Emomali Rahmon's statecraft and political intellect. His achievement in establishing national peace and unity with the opposition and uniting the Tajik society for a brighter future has been recorded in history as a rare and unique political phenomenon—this, according to the author, is Rahmon's historic contribution.

The researcher further notes that the Tajik people, having put an end to the civil war, turned their focus to rebuilding the country. According to the Leader of the Nation, the concept of Tajikistan's state independence is embodied in three key principles: national self-consciousness, patriotism, and national statehood, the author concludes.

Keywords: Foreign policy, concept, “open doors” policy, UN, session, CIS, Central Asia, international initiatives, Leader of the Nation, directions, international organizations.

Муқарриз: д.и.т., профессор Мирзоев Н.М.

ИНТИХОБОТ ВА СИСТЕМАҲОИ ИНТИХОБОТӢ

ҚУРБОНОВА ЗУЛФИЯ МАҲМАНАБИЕВНА,

Сардори раёсати робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон доктори илмҳои сиёсӣ. Тел: 918715005

Дар мақола, таҳлила системаҳои интихоботӣ ҳамчун раванди сиёси мавриди барраси қарор дода шудааст. Оид ба таърихи пайдоиш ва руиши мафҳуми системаи интихоботӣ амиқ сурат гирифтааст. Мақом ва нақши системаи интихоботӣ давраи қадим мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Диқати асоси ба ташаккули системаи интихоботи дода шудааст. Муаллиф дар тадқиқоти хеш мақсад ва заминатҳои таърихи пайдоиш мафҳуми системаи интихоботро таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: сиёсӣ, системаи сиёсӣ, мажоритарӣ, мутаносиб, омехта, иҷтимоӣ, маракаи интихоботӣ, марақаҳои сиёсӣ, режими сиёсӣ, демократия, ҳуқуқи интихоботӣ, системаи интихоботӣ, институтҳои сиёсии интихобот, таърихи ташаккулёбии интихобот.

Дар замони имрӯза дар шароити низоми демократӣ омӯзиши падидаҳои сиёсӣ аҳамияти махсус пайдо намудааст. Дар қатори он масъалаҳо, ки мардум бештар ба он таваҷҷӯҳ доранд воқеъшавии иродаи онҳо дар шакли интихобот таҷассум мешавад. Дар давлатҳои гуногуни ҷаҳон ба хоҳири расмӣ ва легитимӣ шудани муносибати ҳокимият ва омма аз шаклҳои гуногуни интихобот истифода мебаранд. Истифода намудани интихобот аз асрҳои XIX оғоз шудааст. Бо мурури замон мавҷҳои интихобот як қатор давлатҳои ҷаҳонро фаро гирифт. Аҳамияти истифода шудани интихобот ғаризаи сиёсии инсонро шикаст. Одамон тавонистанд тавассути ин маъракаи бузурги сиёсӣ иҷтимоӣ ҳукумати миллиро таъсис диҳанд. Давраи дарозтарини истифодаи интихобот як асрро дарбар мегирад. Интихобот василаест, баҳри аз байн бурдани низомҳои истибдодӣ ва ғайри демократӣ.

Яке аз равандҳои муҳимми сиёсӣ ва тақдирсоз дар ҳаёти сиёсии ҷомеа интихобот башумор меравад. Интихобот собитсозандаи маданияти сиёсӣ, қонуни будани ҳокимият ва маҷудияти ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон мебошад. Маҳз интихобот аст, ки одамон бевосита дар ҳаёти сиёсии ҷомеа иштироки худро таъмин месозанд. Дар ҷомеаи муосир интихобот мақоми махсусро соҳиб аст, он ба қувваи мутаҳаррики пешрафти ҷомеа табдил ёфтааст. Интихобот бо ҳама мураккабии пуриштилофияш воситаи асосии сиёсати бунёдгар ва офаридгор аст. Айни ҳол кишвареро дарёфт намудан номумкин аст, ки аз интихобот истифода нанамояд. [1, 36]

Ин маъракаи бузургро дар олам дар сатҳҳои гуногун яъне баъзе аз кишварҳо ба таври легалӣ ва баъзеи дигар дар сатҳи ғайри легалӣ истифода намуда, кӯшиш менамоянд, ки муносибати байни намоёндагони мардумӣ ва ҳокимиятро ба танзим дароранд. Интихобот ягона механизмест, ки тавассути он шахс ҳамчун манбаи асосии ҳокимият мустақилона ба воситаи овоздиҳӣ мавқеашро муаян намояд. Интихобот дар кишварҳои гуногуни олам бо системаҳои гуногун, яъне бо тарзҳои гуногун гузаронида мешавад, ки инҳам бошад дар легалӣ ва ғайри легалӣ будани интихобот таъсир мебахшад. Дар кишварҳои гуногуни олам системаҳои гуногуни интихоботӣ истифода мегардад, ки танзимгари асосии интихобот буда, вазифаи масъулро ба ӯҳда дорад. Дар кишварҳои гуногуни олам системаҳои интихоботии мажоритарӣ, мутаносиб, омехта ва консенсуалӣ истифода мегарданд, ки ҳар яке аз ин системаҳо тарзи гузариши махсусро соҳибанд.

Системаи интихоботии мажоритарӣ. Мафхуми «мажоритарӣ» маънои аксариятро дорад. Яъне ҳангоми истифодаи ин системаи интихоботӣ манфиату талаботҳои аксарияти интихобкунандагон ба инобат гирифта мешавад. Мувофиқи системаи интихоботии мажоритарӣ аз ҳар ҳавзаи интихоботӣ як нафар вакил интихоб мегардад. Ин система дар навбати худ ба зерсистемаҳои аксарияти мутлақ ва аксарияти нисбӣ тақсим мегардад, ки ҳангоми истифодаи зерсистемаи аксарияти нисбӣ ғолиб кассе ва ё гурӯҳе ҳсобида мешавад, ки аз нисф зиёди овозҳоро ё на камтар аз 50%-и овозҳоро соҳиби намудааст. Зерсистемаи аксарияти мутлақ бошад аз 2/3 ё на камтар аз 75% овозҳоро соҳиб шудааст. Агар ҳеч як номзаде чунин овозҳоро соҳиб нагашта бошад, пас даври дуюми интихобот бо иштироки ду номзаде, ки аз ҳама бештар овозҳоро соҳиб гаштаанд. [2]

Агар дар системаи аксарияти мутлақ дар даври аввал овозҳои муқараршуда ба даст наомад дар даври дуюм номзадҳои нисбатан овозҳои зиёдро соҳибшуда ширкат меварзанд барпо мегардад. Барои ғалаба аз рақиб зиёдтар овоз гирифтани кифоя аст, зеро талаботи системаи мазкур чунин аст, яъне ҳар номзаде, ки овози бештарро соҳиб гаштааст ғолиб доништа мешавад. Нуқтаи муҳимро бояд қайд кард, ки дар системаи интихоботии мажоритарӣ ҳамон номзаде ғолиб доништа мешавад, ки шумораи зиёди (аксарият) овозҳоро соҳиб шуда бошад.

Аксарият дар бисёри давлатҳо гуногун мебошад:

-мутлақ – номзаде, ки беш аз 50%-и овозҳоро соҳиб шудааст.

-нисбӣ – номзаде, ки шумораи овозҳои соҳибшудааш аз номзадҳои дигар зиёд аст.

-ихтисоснок – барои он, ки номзад дар интихобот ғолиб ояд, бояд 2/3, 75% ё 3/4-ҳиссаи овозҳоро соҳиб бошад.

Овози аксарият низ гуногун мешавад: яке шумораи зиёди овозҳо аз овозҳои додашуда, дигаре шумораи интихобкунандагони ба интихобот омада. [3]

Аслан системаи интихоботии мажоритарӣ як қатор норасогиҳо дорад, ки дар натиҷа овозҳои ақалияти интихобкунандагон безътибор мегардад. Аз ҷумла интихобкунандагони зиёде (камтар аз 50%) дар мақомоти ҳокимият муаррифӣ намешаванд, зеро ғолибон, асосан ба ҳимояи талаботу манфиатҳои аксарият омодаанд. Ё ҳизби сиёсӣ, ки дар интихобот нисбати рақибаш овози камтар гирифтааст метавонад дар парламент ҷойҳои зиёди депутатиرو соҳиб шавад. Чунки он тавассути иштирок дар иттифокҳои пешазинтихоботӣ чунин мақомро ба даст меорад. Системаи интихоботии мажоритарӣ дар ИМА, Британияи Кабир, Канада, Франсия, Япония, Зеландияи Нав ва давлатҳои дигар истифода мегардад.

Ин навъи система масрафи зиёдро талаб менамояд, вале он барои интихоботи президентӣ дар бисёри мамлакатҳо аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мегардад. Ҷиҳати махсуси ин система дар он аст, ки як номзад ҳарчӣ қадар овозҳои зиёдро ба даст меорад, ҳамон қадар мандат дар ҳавза мағлубиятро соҳиб мешавад. Дар натиҷа ғолиб ҳама чизро соҳиб мешавад, ки ин беадолатист, зеро намоёндагони парламент фақат аксарияти овозҳоро соҳиб мешаванд. Мисол: тавассути системаи мажоритарӣ дар округи интихоботӣ 8 номзад рақобатдоранд. Ҳар як номзад овозҳои баробарро (12%) соҳиб шуданд ба истиснои як нафар, ки 13%-и овозҳоро соҳиб шудааст. Ҷамъи овозҳои 7 нафари дигар бо 84% соқит мешаванд. Бар зами ин, ин системаи интихоботӣ демократи номида мешавад. [4]

Системаи интихоботии мажоритариро аксарияти мамлакатҳо истифода наменамоянд, махсусан мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ ва баъзе кишварҳои Аврупо,

зеро системаи интихоботии мажоритаръ манфиатҳои худудҳои маҳдуди аҳолиро таҷассум менамояд.

Системаи интихоботии мутаносиб. Навъи дигари системаи интихоботӣ, кимавриди таваҷҷуҳи оламиён гардидааст ин системаи интихоботии мутаносиб мебошад, ки аз ҳар ҳавзаи интихоботӣ на як, балки якчанд вакил интихоб мегардад ва онҳо намояндагони ҳизбҳои сиёсии гуногунанд. Тафовути асосии системаи интихоботии мутаносиб аз системаи мажоритаръ дар он аст, ки системаи мажоритаръ дар асоси принсипи аксарият амал мекунад ва системаи интихоботии мутаносиб бошад, на дар асоси принсипи аксарият балки дар асоси принсипи намояндагӣ амал мекунад. Моҳияти системаи интихоботии мутаносибро тақсими мандатҳо мутаносибан ба овозхӯе, ки ҳизбҳо ва иттифоқҳои интихоботӣ соҳиб гаштаанд, ташкил медиҳад. Нерӯҳои сиёсӣ дар мақомоти интихобии давлати мувофиқи маълумияти воқеъ дар байни интихобкунандагон ҷой мегиранд. Чунин ҳолат манфиатҳои ҳамаи умумиятҳои ҷамъиятиро иникос менамояд ва ба иштироки одамон дар раванди интихобот вусъат мебахшад. Системаи интихоботии мутаносиб баёнгари муносибати реалии ҳокимияти сиёсӣ дар мамлакат ба шумор меравад. Дар ин система ҳавзаҳои калони интихоботӣ ташкил карда мешаванд. Моҳияти системаи интихоботии мутаносибро тақсими мандатҳо ташкил медиҳад, ки ин ҳолат манфиатҳои ҳамаи умумиятҳои ҷамъиятиро иникос менамояд. Системаи интихоботии мутаносиб асосан дар гурӯҳи калони кишварҳои аврупоӣ истифода мегардад. Мамлакатҳои Амрикои Лотини ба таври пурра аз системаи мазкур истифода менамоянд. Бори аввал системаи интихоботии мутаносиб дар Белгия соли 1889 истифода шудааст. Айни ҳол ин системаро зиёда аз 160 давлат истифода менамоянд. Тавассути ин система номзадҳо аз ҷониби ҳизбҳо пешниҳод карда мешаванд. Дар натиҷа ҳар он ҳизбе, ки номзадҳояш шумораи зиёди овозхӯро соҳиб шуда бошанд, шумораи ҷойҳои зиёдро дар парламент ишғол менамояд. Ин система дар Россия барои ташкили мақомоти намояндагӣ истифода мегардад, ки барои ҳизбҳо мавқеи хуби таъмини манфиатҳои ҳизбӣ башумор меравад. Масалан барои 20%-и овозҳо 90 вакил курсиҳои парламентаро соҳиб мешаванд (Россия).

Системаи интихоботии мутаносиб дар бисёри парламентҳо, аз ҷумла дар парламентҳои Дания, Люксембург, Португалия, Латвия Австралия, Австрия, Бразилия, Белгия ва Полша фақат барои палатаи поёнӣ истифода бурда мешавад. Дар Федератсияи Россия як системаи федералии интихоботӣ ва 89 системаи интихоботии минтақавӣ мавҷуд аст. Дар Италия тавассути системаи интихоботии мутаносиб фақат 25% вакилон интихоб мегарданд, боқимонда 75% тавассути системаи мажоритаръ интихоб мешаванд. [5, 54]

Системаи интихоботии омехта. Норасогӣю камбудии системаи интихоботии мажоритаръ ва мутаносиб ба он оварда расонд, ки як системаи интихоботии омехта бунёд гардад. Омехта ба он маъноест, ки ки як ҳиссаи депутатҳо (намояндагон) тавассути системаи интихоботии мажоритаръ ва қисми дигар тавассути системаи интихоботии мутаносиб интихоб карда мешаванд. Навъи системаи интихоботии мажоритаръ дар бисёр ҳолатҳо якмандата ва мутаносиб бисёрмандата мебошад ва ё ҳавзаи бисёрмандатаи умумимиллии интихоботӣ пеш гирифта мешаванд. Баъзе кишварҳо бо мақсади хубтар истифода намудани раванди интихобот ҳам системаи мажоритаръ ва ҳам системаи мутаносибро истифода менамоянд, ки бо номи системаи интихоботии омехта маълум аст. Масалан системаи интихоботии омехта дар интихоби нисфи Думаи давлатӣ (Россия) истифода бурда мешавад. Интихобот тавассути аксарияти нисбӣ (номзад дар нисбати дигар номзадҳо овози бештарро соҳиб мегардад)

баргузор мешавад, ки он набояд аз 25%-и овоз кам бошад. Хиссаи дигари вакилон тавассути системаи интихоботии мутаносиб, ки фақат Хизбҳо ва намоёндагонашон пешбар мешаванд интихоб мегарданд, яъне хангоми интихоби Думаи давлатии Россия 225 депутат ба воситаи системаи мажоритарии аксарияти нисбӣ ва 225 депутат тавассути системаи мутаносиб аз хизбҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои амбиятию сиёсӣ интихоб карда мешуданд. Аммо аз интихоботи соли 2007 инҷониб системаи интихоботии мутаносиб ба таври саросарӣ чор мегардад, яъне ҳамаи депутатҳо (450 намоён) тариқи рӯйхати хизбӣ интихоб мегарданд. Дар Германия нисфи ҳайати бундестаг мувофиқи системаи мажоритарӣ дар як давра, нисфи дигараш мувофиқи системаи интихоботии мутаносиб интихоб карда мешавад. Дар Австралия палатаи намоёндагон тавассути системаи мажоритарӣ ва сенат бошад ба воситаи ба воситаи системаи мутаносиб мураттаб мегарданд. [6]

Системаи интихоботии консенсуалӣ. Навъи дигари системаи интихоботӣ, ки ба таври аъло ва мунтазам дар ташаккули таркиботи СММ, хизби «сабзҳо» ва ғайраҳо истифода гардидааст, системаи интихоботии консенсуалӣ мебошад. Дар он интихобкунандагон на баро номзадҳои алоҳида, балки барои ҳамаи номзадҳо овоз медиҳанд. Масалан, агар барои мансаби президент 3 нафар номзад пешниҳод гашта бошанд интихобкунандагон ба номзадҳо ба тариқи ҳолдӣ, ки қаблан муқарар гардидааст, овоз медиҳанд. Дар охир ҳолҳо ҷамъбаст гардида, ғолиб муайян мешавад. Моҳияти системаи консенсуалиро дарёфти мақоми ташкил медиҳад, ки на ба муқовимат, балки ба ризоияти номзадҳо асос меёбад. [7]

Дар бисёр ҳолатҳо давлатҳо системаи интихоботии худро тағйир медиҳанд. Масалан соли 1993 Италия аз системаи интихоботии мутаносиб ба системаи мажоритарӣ ва Зеландия Нав аз системаи интихоботии мажоритарӣ ба системаи мутаносиб гузашт, ки дар ҳардуи ин давлат раёспарии умумимиллӣ гузаронида шуд. Дар давлатҳое, ки ҳавзаи бисёрмандатии системаи интихоботии мутаносиб ҷой дорад, ҷой дар парламент мувофиқи овозҳо тақсим карда мешавад. Дар ҳавзаи (округи) англоафрикоии якмандата ғолиб ҳамаи ҷойҳоро ишғол мекунад. Системаи интихоботии мутаносиб ба хизб имконияти ҳавасмандгардӣ намедиҳад, зеро хизб бо қувваи худ рақобат мекунад. [8]

Системаи интихоботии Россияро муҳаққон сатҳи мураккаби ин системаи интихоботӣ дар нисбати дигар давлатҳо медонанд. Айни замон дар Россия чор системаи интихоботӣ ва ё чор дараҷаи ташкили интихобот мавҷуд аст:

- 1). системаи мажоритарии аксарияти мутлақ дар ду давра, ки тавассути он президенти Федератсияи Россия интихоб карда мешавад;
- 2). системаи мажоритарии аксарияти нисбӣ, он фақат дар як давра гузаронида мешавад, ки барои интихоби нисфи вакилони мақомоти қонунбарори Федератсияи Россия истифода бурда мешавад;
- 3). Системаи интихоботии омехта (ҷойҳо байни рӯйхати хизбӣ ва номзадҳо дар округи якмандатаи интихоботӣ тақсим карда мешавад);
- 4). Системаи интихоботии пурра, ки барои интихоби Думаи давлатӣ мувофиқи қонуни соли 2005 истифода бурда мешавад.

Ин ҳолат дар бисёр давлатҳои хориҷа аз ҷумла дар Франция, Бразилия ва якҷанд давлатҳои дигар истифода мешавад. Тафовут фақат дар васеъгии қонун дида мешавад, ки муҳаққон ақида доранд, қонун дар бораи интихоботи президенти Федератсияи Россия тақрибан 35 маротиба мукамалтар аст. [9]

Одатан интихоботи Президенти Федератсияи Россия бо роҳи системаи мажоритарӣ гузаронида мешавад. Он тавассути округи ягонаи интихоботӣ дар тамоми

худуди Ҷ. Россия гузаронида мешавад. Ҳар нафаре, ки дар худуди Ҷ. Россия зиндагӣ мекунад, ғайри онҳое, ки шаҳрвандони Россия нестанд, метавонанд ба округи интиҳоботи федералӣ номнавис шаванд. Интиҳоботи Ҷ. Россияро Шӯрои федератсия маҷлиси федералии Ҷ. Россияро муаян мекунад. Дар ҳолати гузаронидани интиҳоботи такрорӣ ва ё пеш аз меҳлат барои Президенти Ҷ. Россия шумораи овозҳои интиҳобкунандагон нисфи шумораи имзои интиҳобкунандагоне, ки дар даври аввал ба назар гирифта мешавад ҷамъоварӣ карда мешавад. Шумораи интиҳобкунандагон дар участкаи интиҳобот бояд зиёда аз 50% шаҳрвандон, ки ҳуқуқи овоз доданро доранд бошанд. Ҳамон номзад интиҳобшуда ҳисоб меёбад, ки зиёда аз нисфи овозҳоро соҳиб шуда бошад. Шӯрои Федеративии маҷлиси федералии Ҷ. Россия интиҳоб карда наметавонад. Он аз намоёндагони ҳокимияти қонунбарор ва иҷроияи субъектони Ҷ. Россия иборат аст, ки ду намоёнда аз як минтақа аст. Интиҳоботи намоёндагони Думаи давлатӣ тавассути системаи интиҳоботии мутаносибгузаронида мешавад. Интиҳоботи вакилони Думаи давлатӣ аз тарафи президенти Ҷ. Россия таъмин карда мешавад. Дамаи давлатӣ аз 450 вакил иборат аст, ки аз тарафи ҳизбҳои сиёсӣ аз федератсияҳо интиҳоб карда мешаванд ва ҳизбҳои федералӣ 1-сол пеш аз интиҳобот бояд ба қайд гирифта шуда бошанд.

Хулоса дар раванди сиёсии ҷомеа истифода аз системаҳои интиҳоботӣ ба хотири қонунӣ гардонидани ҳокимият васеъ истифода бурда мешавад. Мақсад аз навиштани кори курсии мазкур дар мавзӯи «Системаҳои интиҳоботӣ дар ҷомеа» ин пеш аз ҳама барраси намудани он аз нигоҳи илми сиёсӣ мебошад.

Дар кори курсӣ ба ҷиҳатҳои гуногуни системаҳои интиҳоботӣ ва навъҳои он дар замони муосир, сермахсулӣ ва камбудии ҳар як системаи интиҳоботӣ назар карда шуд.

Дар замони имрӯза системаҳои интиҳоботӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад ва ин вобаста ба ҳудуди давлатҳост.

Зимни гуфтаҳои боло ба хулосае омадам, ки раванди интиҳобот ҳамчун маъракаи бузурги сиёсӣ бо иҷтимоӣ ягона механизм аст, ки легалӣ будани ҳокимият, собитсозандаи ҷомеаи демократӣ ва нури ғояҳои ҷомеа ба шумор меравад.

Иштирокчиҳои асосии интиҳобот, ки интиҳобкунандагон мебошанд, тавачҷӯҳои махсусро талаб менамоянд. Барои самаранок гузаштани интиҳобот ҳосиятҳои асосии овоздиҳӣ озод ва махфӣ будани он риоя гардад. Барои назорат нозирон аз ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ, нуриҳои сиёсӣ, давлатҳои дигар ва ташкилотҳои бонуфузи байналхалқӣ даъват гарданд.

Ҳар як фарди ҷомеаро зарур аст, ки ин равандро омӯхта, дар раванди интиҳоботи кишвари хеш иштирок намуда дар воқеъшавии ин раванд бетараф набошад, зеро инкишофи қонунӣ гвардидани ҳокимият аз ҳар як фарди ҷомеа вобаста аст.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Маркс К., Ҷ.Энгельс. Сочинение, издание 2-ое. Т.2.- С.172.
2. Поппер К. Открытое общество и его враги[Текст] /К. Поппер // Т. 1. – М., 1992. – С. 216.
3. Даль Р. О демократии[Текст] / Р. Даль. – М., 2000. – С. 18.
4. Даль Р. О демократии[Текст] / Р. Даль. – М., 2000. – С.23.
5. Желтов М.В. Институты избирательного права и выборов: социальные функции и роль в политическом устройстве общества[Текст]: диссер... доктор. полит. наук. /М.В. Желтов. – Кемерово, 2005. - С.184.

6. Несмотря на то, что в поздней Римской империи институт выборов практически не существовал, сама система управления и отбора служащих, действовавшая в Древнем Риме, по своему качеству и эффективности неизмеримо превосходила институты управления, существовавшие в варварских королевствах.
7. Ковалевский М.М. Дух законов. О свободе [Текст] / М.М. Ковалевский// Антология мировой либеральной мысли (1 половина 20 века). – М., 2000. – С.443.
8. Ковалевский М.М. Дух законов. О свободе [Текст] / М.М. Ковалевский// Антология мировой либеральной мысли (1 половина 20 века). – М., 2000. – С.443.
9. Желтов М.В. Институты избирательного права и выборов: социальные функции и роль в политическом устройстве общества[Текст]: диссер... доктор. полит. наук. /М.В. Желтов. – Кемерово, 2005. - С. 214.
10. Даль Р. О демократии[Текст] / Р. Даль. – М., 2000. – С.20.
11. Желтов М.В. Институты избирательного права и выборов: социальные функции и роль в политическом устройстве общества[Текст]: диссер... доктор. полит. наук. /М.В. Желтов. – Кемерово, 2005. - С. 229.
12. Желтов М.В. Институты избирательного права и выборов: социальные функции и роль в политическом устройстве общества[Текст]: диссер... доктор. полит. наук. /М.В. Желтов. – Кемерово, 2005. - С. 370.
13. Лафитский Д.В. Избирательное право Великобритании (институты и тенденции развития)[Текст]: автореф. дис... канд. юрид. наук. / Д.В.Лафитский. - М., 2006. – С. 10.
14. Желтов М.В. Институты избирательного права и выборов: социальные функции и роль в политическом устройстве общества[Текст]: диссер... доктор. полит. наук. /М.В. Желтов. – Кемерово, 2005. - С. 375.
15. Желтов М.В. Институты избирательного права и выборов: социальные функции и роль в политическом устройстве общества[Текст]: диссер... доктор. полит. наук. /М.В. Желтов. – Кемерово, 2005. - С. 273.

ВЫБОРЫ И ИЗБИРАТЕЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ

ЗУЛЬФИЯ МАХМАНАБИЕВНА КУРБАНОВА,

Заведующая отделом международных связей Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, доктор политических наук

Тел: 918715005

В статье анализируются избирательные системы как политический процесс. Подробно изучена история возникновения и развития понятия конечной системы. Статус и роль избирательной системы изучаются с древних времен. Основное внимание уделено формированию избирательной системы. В своем исследовании автор проанализировал цель и предпосылки истории понятия избирательной системы.

Ключевые слова: политическая, политическая система, мажоритарная, пропорциональная, смешанная, социальная, избирательная кампания, политические кампании, политический режим, демократия, избирательные права, избирательная система, политический институт выборов, история формирования выборов.

ELECTIONS AND ELECTORAL SYSTEMS

ZULFIYA MAKHMANABIEVNA KURBANOVA,

Head of the International Relations Department of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Doctor of Political Sciences

Phone: 918715005

The article analyzes electoral systems as a political process. The history of the emergence and development of the concept of a finite system is studied in detail. The status and role of the electoral system has been studied since ancient times. The main attention is paid to the formation of the electoral system. In his research, the author analyzed the purpose and background of the history of the concept of the electoral system.

Key words: *political, political system, majoritarian, proportional, mixed, social, election campaign, political campaigns, political regime, democracy, voting rights, electoral system, political institution of elections, history of election formation.*

ТДУ: 351.77

РУШИ СОҲАИ ЭНЕРГЕТИКА ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

АБИРОВ МАНУЧЕР САИДИСЛОМОВИЧ,

ассистенти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки 121.

тел:555555338. E-mail: manuhcerabirov@gmail.com.

Дар мақола рушди соҳаи энергетика дар замони соҳибистиклолӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Соҳаи энергетика дар сиёсати давлатӣ яке аз самтҳои меҳварии иқтисодиёт маҳсуб меёбад. Хусусан дар мақола зикр гардидааст, ки рушди муътадили иқтисодиёти иҷтимоии кишвар аз соҳаи энергетикаи обӣ вобастагии аммиқ дорад. Бинобар ин, дар мақола тамоми самтҳои асосии ин соҳа мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Инчунин, муҳимтарин дастовардҳои соҳаи энергетика аз ҷумла, мавриди истифода қарор гирифтани иқтидорҳои нави тавлиди нерӯи барқ, ба монанди НБО, зеристгоҳҳо ва дигар иншоотҳои гидроэнергетикӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар баробари ин муаллиф қайд менамояд, ки бо назардошти ба даст овардани ҷунин дастовардҳои муҳими соҳаи мазкур таҳти роҳнамоии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мамлакат ба истиклолияти энергетикӣ ноил гардида истодааст.

Калидвожаҳо: Нерӯгоҳи барқии обӣ, Роғун, санадҳои меъёрий ҳуқуқӣ энергетика, энергияи сабз, дастовардҳо,

Дар замони соҳибистиклолӣ Ҳукумати ҷумҳурӣ ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардум кушишҳои зиёде ба харҷ дода, дар ин давра соҳаҳои энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ, маориф, тандурустӣ, хифзи иҷтимоии аҳоли, хоҷагии манзилию коммуналӣ ва дигар соҳаҳоро бо лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ ва инчунин бо маблағҳои зарурӣ ба таври пурра таъмин намуда истодааст.

Дар байни соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ энергетика соҳаест, ки захираҳои энергетикӣ ва энергияро дар бар мегирад. Энергетика ҳамчун ҷузъи муҳими устувори иқтисоди миллӣ маҳсуб меёбад. Бо мақсади дарки муҳимияти ин соҳа таъмини истиклоли энергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз ҳадафҳои стратегии сиёсати давлат ба ҳисоб меравад. Энергетика пояи асосии рушди устувори иқтисодии ҳар як кишвар маҳсуб меёбад. Бо дарназардошти ин омил, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон расидан ба истиклоли энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқро ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегии давлат муайян намудааст. [2, 111]

Бинобар ин, соҳаи энергетика дар сиёсати давлатӣ яке аз самтҳои меҳварии соҳаи иқтисодиёт маҳсуб меёбад. Таърихи ташаккули давлатҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки бе дастбӣ ба иқтидори кофӣ энергетикӣ давлат наметавонад рушди муътадили иқтисодиёти иҷтимоии худро таъмин карда бошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи рушди энергетикаи обиро яке аз мақсадҳои асосии худ дар самти сиёсати давлатӣ қарор дода, манфиати кишварҳои ҳамсоии худро дар асоси созишнома ва уҳдадорӣҳои худ ба инобат гирифтааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бойи гидроэнергетикӣ буда, тибқи маълумотҳо ҳаҷми умумии захираҳои гидроэнергетикӣ - 527 млрд. кВт. соатро ташкил медиҳад. Дар муқоиса Тоҷикистон баъд аз Хитой, Русия, ИМА, Бразилия, Конго, Ҳиндустон ва Канада дар ҷаҳон ҷойи ҳаштум ва дар Осиёи Миёна ҷойи аввалро ишғол мекунад.

Бо дарназардошти доштани чунин зарфиятҳои гидроэнергетикӣ ин соҳа яке аз самтҳои асосии сиёсати давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон табдил ёфт. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ваколатдори соҳа ба шумор меравад, ки фаъолияти худро вобаста ба таҳия ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаҳои сузишворӣ- энергетикӣ ва захираҳои оби кишвар ба роҳ мондааст. Дар ин раванд Вазорат баҳри расидан ба ҳадафҳои миллӣ вобаста ба рушд, идоракунии, истифода ва ҳифзи захираҳои обиву энергетикӣ; таҳияву татбиқи механизмҳои барои пешбурди сиёсати миллӣ дар соҳаҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ ва захираҳои об; арзёбии арзишҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии захираҳои обу энергетикӣ; андешидани чораҳо оид ба мутобиқшавӣ ва кам кардани таъсири тағйирёбии иқлим, ки ба омилҳои обиву энергетикӣ алоқамандӣ доранд; иштирок дар таҳия ва амалисозии созишномаҳои дуҷониба ва бисёрҷониба оид ба масъалаҳои обу энергетикӣ, аз ҷумла дар сатҳи фаромарзӣ; муайян намудани заминаи институтсионалӣ барои идоракунии умумии захираҳои энергетикӣ ва об, дар якҷоягӣ бо зербахшҳо; муайян намудани ҳадафҳо барои тадқиқот ва омӯзиш вобаста ба рушди иқтидор, аз тамоми имкониятҳо самарнок истифода менамояд».[12] Дар ин заминаи сиёсати созандаи Пешвои миллат, мухтарам, Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи энергетика як қатор қарорҳои бузург ба анҷом расонида шудааст, аз ҷумла Донишқадаи энергетикӣ Тоҷикистон (24 апрели соли 2006 дар асоси фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №1736 дар шаҳри Душанбе), ширкати «Барқи Тоҷик» 30 марти соли 2006 ва инчунин тақмили сохтори Вазорати энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуд. Ҳамзамон, дар ин давра Тоҷикистон бо зиёда аз 30 кишвари хориҷӣ ва 5 лоиҳаи байналмилалӣ дар соҳаи энергетика созишномаҳо ба имзо расонида баҳри татбиқи зиёда аз 60 лоиҳа қадамҳои аввалин гузошт. Ғайр аз ин, Тоҷикистон бо Афғонистон, Ўзбекистон ва Покистон дар соҳаи энергетика ҳамкорӣ менамояд.

Дар робита ба ин М. Х. Хуррамзода вобаста ба ин масъала чунин қайд менамояд: «Дар ҳоле, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ аз зиёд шудани ҳаҷми партови гази карбон ба ҳаво ҷиддан ба ташвиш омадааст, татбиқи амалии барномаҳои истифодашаванда аз энергияи барқароршаванда, аз ҷумла гидроэнергетика, на танҳо ба манфиати минтақа, балки ҷамаи ҷаҳон аст. Бояд тамоми ниҳодҳои байналмилалӣ, аз ҷумла созмонҳои молиявӣ ин нуктаро дар назар дошта бошанд ва баҳри татбиқи он кӯшиш ба харҷ диҳанд». [11, 416]

Бо дарназардошти чунин муҳимми соҳаи энергетика барои минтақа дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт қарорҳои бузургеро ба анҷом расонидааст. Аз ҷумла, мавриди истифода қарор гирифтани иқтидорҳои нави тавлиди нерӯи барқ, ба монанди зеристгоҳи «Даштак» ва «Пашхор» соли 1992 воқеъ дар ВМКБ бо иқтидори 2000 кВА/с, НБО-и «Сангтӯда-2», «Помир-1», «Маркази барқу гармидихии Душанбе - 2», 274 адад НБО-и хурд, зеристгоҳҳои барқии 500 кВ «Душанбе-500», «Суғд-500», НБО-и Норак, Роғун ва сохта ба истифода додани хатҳои интиқоли барқ ва ғайра ба ҳисоб мераванд. [1]

Дар қатори иншоотҳои гидроэнергетикӣ кишвар НБО-и Роғун мақоми махсусро ишғол мекунад. Ба андешаи Кенчаев М. Ҷ. баъд аз он ки Роғун пурра ба фаъолият оғоз менамояд: 1) бо дарназардошти доштани чунин ҳаҷми захираҳои гидроэнергетикӣ истифодаи нерӯи барқи Тоҷикистон нисбат ба 4 давлатҳои Осиёи Марказӣ зиёд мебошад. Масалан, баъди пурра ба истифода додани НБО-и Роғун ҳаҷми истеҳсоли солонаи нерӯи барқ ба 13,8 млрд. кВт соат мерасад. Ғайр аз ин, обанбори НБО-и Роғун ва Норак бо гунҷоиши 18-19 км³ об кафолати обёрӣ дар ҳаҷми 5-5,9 км³

дар заминҳои кишоварзии ҳудуди ҷумҳуриҳои Ўзбекистон ва Туркменистон таъмин менамояд. [5] Дар баробари пешравиҳои назаррас дар ин соҳа Пешвои миллат, мухтарам, Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ соли 2016 иброз дошта буданд: «Ҳукумати мамлакат захираҳои гидроэнергетикиро сарвати миллии мешуморад. Бинобар ин, мо рушди соҳаи энергетикаи обиро ба сифати яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти худ муайян карда, дар ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ таъмири навсозӣ ва сохтмони иншооти энергетикиро идома медиҳем». [7]

Дар баробари ин, давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон барои таъмири таҷдиди соҳаи энергетика 85,7 млрд сом., барои азнавсозии НБО-и амалкунанда беш аз 11,3 млрд сомонӣ равона кардааст. Бо мақсади ноил гардидан ба истиқлоли энергетикӣ аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ чихати истифодаи захираҳои гидроэнергетикӣ, хусусан истеҳсоли «энергияи сабз» ва содироти чораҳои зарурӣ амалӣ гардида истодаанд. Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои худ қайд намуданд, ки соли 2023 иқтисоди энергетикӣ Тоҷикистон зиёда аз 6 ҳазор мегаватт ва истеҳсоли нерӯи барқ 22 миллиард киловатт – соатро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017 4,8 миллиард киловатт – соат ё 28 фоиз зиёд мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки амалисозии лоиҳаи сохтмони хатти интиқоли барқи CASA–1000 ва азнавпайвастишавӣ ба низоми энергетикӣ Осиёи Марказӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба кишвари содиркунандаи нерӯи барқ дар минтақа табдил дода, бо амалӣ гардидани ин лоиҳаи бузург Тоҷикистон имконият пайдо мекунад, ки дар 7 соли оянда то 10 - миллиард киловатт – соат нерӯи барқ ба хориҷи кишвар содир кунад. Бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи 4 стратегӣ, яъне саноаткунонӣ давлат ва Ҳукумати ҷумҳурӣ чораҳои зарурӣ андешида, роҳҳои истеҳсоли нерӯи барқро аз ҳисоби манбаъҳои барқароршавандаи энергияи сабз амалӣ карда истодааст. Масалан, дар нақша дошта шудааст, ки то соли 2030 ба ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ яъне «энергияи сабз», на кам аз 1000 мегаватт соат бо истифодаи захираҳои офтобӣ бодӣ расонида шавад. Бо дар назардошти истифодаи чунин зарфиятҳо Тоҷикистон ҳамчун давлати пешсафи ҷаҳон дар самти инкишофи «иқтисоди сабз» то соли 2037 воқеан ба «кишвари сабз» табдил меёбад». [8]

Дар ин давра, бо мақсади пешгирии ифлосшавии ҳавои атмосфера Ҳукумати ҷумҳурӣ барои рушди энергияи барқии обӣ чораҳои зарурӣ андешида, барои амалӣ гаштани Стратегияи миллии рушд барои давраи то 2030 санадҳои меъёрии ҳукукӣ аз ҷумла, Қонунҳо «Дар бораи энергетика», «Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия», «Дар бораи сарфачӯи ва самаранокии энергия», «Дар бораи бехатарии иншоотҳои гидротехникӣ», фармонҳо ва қарорҳои Ҳукумат ва фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи тадбирҳои татбиқи афзалиятҳои лоиҳаҳо дар баҳши энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» қабул ба тасвиб расонида шуд. Санадҳои меъёрии ҳукукӣ қабулгардида низоми ҳукукӣ соҳаро ташкил дода, дар ин замина рушди соҳаи энергетикаро дар кишвар таъмин менамояд. Татбиқи ин чорабиниҳо ба рушди энергетика дар Тоҷикистон, сохтмони як силсилаи иншооти энергетикӣ калон ва хурд, татбиқи сиёсати самарабахши иқтисодӣ мусоидат менамояд. [3, 111] Бо мақсади баланд бардоштани сифати таъминоти аҳоли бо нерӯи барқ ва баланд бардоштани иқтисоди энергетикӣ кишвар фароҳам овардони шароит барои хизматрасонии НБО-и дар кишвар Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи азхудкунии манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва сохтмони неругоҳҳои барқии обии хурд барои солҳои 2016-2020» қабул карда шуд. [4, 8] Ғайр аз ин бо мақсади истифодаи захираҳои бойи гидроэнергетикӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони соҳибистиклолӣ тамоми

тадбирҳои лозимаро андешида, ҳуччати муҳим Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи энергетика” ва Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон бораи давраи то соли 2040 ба тасвиб расонида шуд. Инчунин, тибқи моддаҳои 5 ва 6-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи энергетика” дастгирии давлатӣ дар соҳаи энергетика дар самтҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- мусоидат ба ҷалби сармоягузорӣ;
- мусоидат ба тарҳрезӣ ва истифодаи технологияҳои муосир;
- маблағгузориҳои барномаҳои мақсадноки давлатӣ;
- мусоидат бораи ташкил ва иҷрои корҳои илмӣ таҳқиқотӣ, таҷрибавӣ ва технологӣ;
- самтҳои дигари пешбиниамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳамзамон тибқи қонуни мазкур, таъмини нақши асосии давлат дар тараққиёти энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин нишон дода шудааст:

- фароҳам овардани шароит бораи соҳибкорӣ озод ва рушди ҳамаи шаклҳои моликият дар соҳаи комплекси сӯзишворӣ энергетикӣ дар фазои пешрафти муносибатҳои бозоргонӣ бурдани назорат оиди истифодаи захираҳои энергетикӣ аввалия ва барқароршаванда ва нигоҳдории онҳо;

- муҳаё намудани шароити зарурӣ бораи ташвиқи сармоягузорӣ дар соҳаи комплекси сӯзишворӣ энергетикӣ; қабули чораҳои фаври бораи таъмини истеъмолкунандагон бо захираҳои энергетикӣ ва энергия дар вазъияти бӯхронӣ ва фавқуллода, ҳамоҳангсозии фаъолияти байналмилалӣ дар соҳаи энергетика ва ғайра муайян карда шудааст. [6]

Дар асоси Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон бораи давраи то соли 2040 бошад, пешбинӣ шудааст, ки Ҳукумати Тоҷикистон соҳаи гидроэнергетикаро рушд дода, сохтмони нерӯгоҳи барқи обии Роғунро идома медиҳад ва ҳамчунин объектҳои энергетикӣ таҷдид менамояд, ки онҳо метавонанд то соли 2050 тавлиди нерӯи барқро ду баробар зиёд кунанд. [10, 4]

Инчунин дар татбиқи ҳадафҳои дар стратегия зикргардида, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бораи таъмин намудани рушди устувори иқтисоди миллий бо истифода аз ҳамаи имконияту сарчашмаҳои мавҷудаи гидроэнергетика хусусан, манбаъҳои рушди «энергияи сабз» ҷорачӯи карда истодааст.

Бинобар ин, бораи амалӣ намудани ин ҳадафҳои бузург Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон НБО-и «Норак» ва «Қайроққум»-ро ба маблағи 6 миллиарду 900 миллион сом. ва сохтмони НБО-и «Себзор» ба маблағи 700 миллион сомонӣ идома доранд. Бо дар назардошти тадбирҳои андешидашуда, дар мамлакат соли 2025 танҳо аз ин ҳисоб 180 мегаватт нерӯи барқ зиёд мегарданд. Инчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои байналмилалӣ худро дар соҳаи энергетика ба роҳ монда дар ҳаҷми 33 миллиард сомонӣ (ё 3 миллиард доллар), аз ҷумла 12,5 миллиард сомонӣ грант (ё 1 миллиарду 150 миллион доллар) ҷалб гардида, то ба имрӯз бо 6 созмон дар ҳаҷми умумии 10 миллиард сомонӣ, аз ҷумла 3,8 миллиард сомонӣ грант созишнома ба имзо расонида шуд. Дар натиҷаи андешидани тадбирҳои зарурӣ дар назар дошта шудааст, аз ҳисоби истеҳсоли нерӯи барқи НБО-и «Роғун» ва дигар нерӯгоҳҳои барқӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истиқлолияти энергетикӣ ноил мегардад. [9]

Ҳамин тариқ, яке аз дастовардҳои муҳими замони соҳибистиклолӣ ин дастовардҳои соҳаи энергетика ба ҳисоб меравад. Зеро дар вақти таҳлилҳои сарчашмаҳо чунин бар меояд, ки дар воқеъ давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт корҳои бузургеро ба анҷом расонидааст.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ибодуллозода А. И. Фаёлияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти амнияти энергетикӣ дар минтақа. – Душанбе: Эр – граф, 2024. – 262 с. ва URL: <https://www.mewr.tj/?p=1607&lang=tj> (Санаи мурочиат: 27. 01. 2025)
2. Абиров М. С. Самтҳои асосии татбиқи сиёсати давлат дар соҳаи энергетика. // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои фалсафа, ҳуқуқ ва сиёсатшиносӣ. 2024. №1(13). С. 111.
3. Абиров М. С. Самтҳои асосии татбиқи сиёсати давлат дар соҳаи энергетика. // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои фалсафа, ҳуқуқ ва сиёсатшиносӣ. 2024. №1(13). С. 111.
4. Барномаи азхудкунии манбаҳои барқароршавандаи энергия ва сохтмони неругоҳҳои барқи обии хурд барои солҳои 2016-2020 аз 30 декабри соли 2015, № 795. С. 8.
5. Кенчаев М. Ҷ. Марҳилаҳои асосии бунёди неругоҳи барқии обии "Роғун". [Манбаи электронӣ] // <https://cyberleninka.ru>. (Санаи мурочиат: 25.01.2025)
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи энергетика» аз 29 ноябри соли 2000, №33. С. 2.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар». 28.12.2024. [Манбаи электронӣ] URL: <http://prezident.tj/> (Санаи мурочиат 20.01.2025).
8. [Манбаи электронӣ] URL: <https://new.kgu.tj/tj/news/894> (Санаи мурочиат 20.01.2025)
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар». 28.12.2024. [Манбаи электронӣ] URL: <http://prezident.tj/> (Санаи мурочиат 20.01.2025).
10. Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 аз 29 ноябри соли 2024, №627. С. 4.
11. Хуррамзода М. Х. Ҷойгоҳи НБО-и "Роғун" дар рушди муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳалли мушкилоти минтақавӣ. // Идоракунии давлатӣ 2024. №1(66). С. 416.
12. URL: <https://www.mewr.tj/?p=1607&lang=tj> (Санаи мурочиат: 27. 01. 2025)

РАЗВИТИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СЕКТОРА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

АБИРОВ МАНУЧЕР САИДИСЛОМОВИЯ,

ассистент кафедры политологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, 734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки 121.

тел: 555555338. E-mail: manuhcerabrov@gmail.com.

В статье анализируется развитие энергетической отрасли в период независимости. Энергетический сектор считается одним из ключевых направлений экономики в государственной политике. В статье, в частности, отмечается, что стабильное экономическое и социальное развитие страны во многом зависит от гидроэнергетического сектора. Поэтому в статье рассматриваются все основные направления этой области.

А также были изучены важнейшие достижения в энергетическом секторе, в том числе ввод в эксплуатацию новых мощностей по производству электроэнергии, таких как гидроэлектростанции, подстанции и другие объекты гидроэнергетики. В то же время автор отмечает, что, принимая во внимание достижение столь важных достижений в этой области, под руководством Основателя мира и национального единства – Лидера нации,

Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона и Правительством Республики Таджикистан страна достигает энергетической независимости.

Ключевые слова: *Гидроэлектростанция, Рогун, нормативно-правовые акты, энергетика, зеленая энергетика, достижения.*

DEVELOPMENT OF THE ENERGY SECTOR DURING THE INDEPENDENCE PERIOD

ABIROV MANUCHER SAIDISLOMOVIA,

assistant of the political science department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121 Rudaki Ave.
tel: 555555338. E-mail: manuh.

The article analyzes the development of the energy sector during the period of independence. The energy sector is considered one of the key areas of the economy in state policy. The article, in particular, notes that the stable economic and social development of the country largely depends on the hydropower sector. Therefore, the article examines all the main areas of this area.

Also, the most important achievements in the energy sector were studied, including the commissioning of new power generation facilities such as hydroelectric power plants, substations and other hydropower facilities. At the same time, the author notes that, taking into account the achievement of such important achievements in this area, under the leadership of the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon and the Government of the Republic of Tajikistan, the country is achieving energy independence.

Key words: *Hydroelectric power station, Rogun, regulatory legal acts, energy, green energy, achievements.*

Муқарриз: *Бедилзода Ҳусейн, номзоди
илмҳои сиёсӣ, дотсент*

УДК: 327.8

СОВРЕМЕННАЯ НАУЧНАЯ ДИПЛОМАТИЯ ГЕРМАНИИ

БЕЛКОВЕЦ СЕРГЕЙ ВЛАДИМИРОВИЧ,

кандидат исторических наук, доцент кафедры международных отношений и гуманитарного сотрудничества Сибирского института управления – филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, 630102, Россия, г. Новосибирск, ул. Нижегородская, д. 6, тел.: +7 913 770 8558, E-mail: rzepra@mail.ru

ПАЛИШЕВА НАТАЛЬЯ ВИТАЛЬЕВНА,

кандидат исторических наук, доцент кафедры международных отношений и гуманитарного сотрудничества Сибирского института управления – филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, 630102, Россия, г. Новосибирск, ул. Нижегородская, д. 6, тел.: +7 953 768 99 13, E-mail: palisheva17@yandex.ru

В статье проводится комплексный анализ основных направлений научной дипломатии Германии. Рассматривая общее понятие «научная дипломатия», авторы предпринимают попытку изучения специфики использования этого понятия в германской нормативно-правовой базе и общественно-политическом пространстве. Подробно разбирается и понятие «внешняя культурная и образовательная политика», которое зачастую заменяет понятие «научная дипломатия» в политическом дискурсе ФРГ. Авторы делают комплексный обзор институциональной основы немецкой научной дипломатии, включающей обширную сеть институтов и ведомств, начиная от федеральных министерств и заканчивая локальными учреждениями и фондами. Также подробно разбираются основные механизмы и принципы функционирования и реализации внешней культурной и образовательной политики ФРГ, такие как свобода научных исследований, содействие в научном обмене, продвижении фундаментальных научных исследований и т.д. Несмотря на то, что научная дипломатия призвана продвигать интересы Германии на международной арене и в других странах, эта деятельность является более дистанцированной от политики, нежели традиционная дипломатия и иные формы политических транснациональных коммуникаций. В целом проведение научной дипломатии ФРГ в различных регионах способствует интернационализации сферы науки и образования, развитию и интернационализации рынка труда и повышению статуса отдельных научных и образовательных учреждений.

Ключевые слова: научная дипломатия, политика ФРГ, внешняя культурная и образовательная политика, интернационализация науки, интернационализация образования, научная сфера ФРГ, научные обмены, публичная дипломатия, мягкая сила, интеграционные процессы в науке и образовании.

В последние десятилетия одной из тенденций развития международного научного сообщества стала активизация интеграционных процессов и постепенное его превращение в интернациональную категорию. Вместе с тем многие государства стали активно использовать научную сферу в качестве отдельного инструмента мягкой силы не только для традиционной задачи улучшения собственного имиджа, но и для установления более прочных контактов с другими странами и реализации иных политических целей.

Данные особенности послужили причиной появления в общественном и академическом дискурсе термина «научная дипломатия» и дискуссий вокруг него. По оценкам отдельных учёных, данное понятие совмещает в себе научную политику и международные отношения государств [Flink, 2020: 359].

Американская ассоциация содействия развитию науки в отчете «Новые границы научной дипломатии» 2010 года предложила собственную концепцию содержания понятия «научная дипломатия»[18]. Данное понимание предполагало, что данное понятие содержит три взаимосвязанных элемента.

Во-первых, элемент «дипломатия для науки» подразумевает использование дипломатической деятельности с целью способствовать международному научно-исследовательскому сотрудничеству, например, через заключение соглашений о прикладных исследованиях и программах научного обмена. Во-вторых, научная дипломатия может пониматься как «наука для дипломатии», где наука используется в качестве мягкой силы для достижения дипломатических целей – совместная научная деятельность стран предполагает развитие дипломатических отношений в положительном векторе. И наконец, научная дипломатия как «наука в дипломатии» означает прямое научное сопровождение всех дипломатических процессов, например, использование научной базы знаний для обеспечения качественного процесса принятия решений во внешней политике или политике безопасности[28].

Однако «научная дипломатия» не может являться сугубо теоретическим понятием, спор о котором ведется исключительно в рамках академического пространства. Каждая отдельная страна, реализующая подобные инициативы, может вкладывать собственное содержание как в само понятие научной дипломатии (а иногда и в формулировку), так и в соответствующую практическую деятельность.

В частности, в политическом дискурсе Федеративной республики Германия достаточно часто используется термин «внешняя культурная и образовательная политика». В нормативных документах ФРГ можно встретить оба термина. Например, в годовом отчете Федерального министерства иностранных дел Германии о культурной и образовательной деятельности отмечалась важность укрепления лидерства Германии в борьбе с глобальными вызовами, а также подчеркивалась роль идей и обмена в отношении экономического и социального роста и инноваций[8. Р. 8].

В стратегию по развитию научной дипломатии ФРГ Министерства иностранных дел Германии от 2020 года включены сведения о том, что научная политика является одним из центральных направлений внешней политики ФРГ. Научная дипломатия Германии преследует цели отвечать на основные вызовы двадцать первого века, создавать и охранять свободные рамки научной деятельности, поощрять и развивать науку, которая является необходимым условием демократических устоев, и сохранять прежние сильные стороны внешней политики[23. Р. 1].

Также в речах депутатов Бундестага всё реже используется сам термин «научная дипломатия», вместо этого чаще встречается понятие «внешняя культурная и образовательная политика» [Rüland, 2024: 258]. Данный подход, по мнению немецких политиков, позволяет сохранять коммуникацию даже в случае политических конфликтов, затрудняющих полноценные дипломатические отношения[17. 17985].

В целом ФРГ имеет достаточно прочные традиции и институциональные основы, позволяющие реализовывать различные направления научной дипломатии и использовать собственный научный потенциал и как инструмент мягкой силы и в иных внешнеполитических целях.

Центральными акторами в реализации нового стратегического направления являются Бундестаг Германии, соседние ведомства и Федеральное министерство образования и исследований, которое уже способствует научным коммуникациям с помощью наград за достижения в области науки. Бундестаг Германии также

поддерживает федеральное правительство в дальнейшем развитии внешней научной политики в форме научной дипломатии» [Rüland, 2024: 252].

МИД ФРГ в Стратегии научной дипломатии отмечает, что основная направленность научной дипломатии заключается в расширении и защите свободы науки, повышении международной видимости и укрупнении сети Германского дома науки и исследований. Кроме того, Стратегия предполагает расширение научного обмена и содействие ФРГ в достижении целей в области устойчивого развития[23. Р. 3]. Основу для развития внешней научной политики в форме научной дипломатии составляют принципы свободы науки, продвижения идеи важности фундаментальных исследований и неограниченного научного обмена, а также борьба с дезинформацией с помощью стратегических коммуникаций и научной системы аргументации [Gallusio, 2023: 217].

Федеративная Республика Германия стремится принимать ответственные политические решения в борьбе с глобальными вызовами и угрозами. Основными научными сферами для международного сотрудничества Германии являются вопросы климатических изменений, управления ресурсами, устойчивого экономического развития, общественного здравоохранения и вопросы миграционных потоков[23. Р. 5].

Национальные стратегии научно-политического развития Федеративной Республики Германии также говорят о ее стремлении развиваться в осуществлении научной дипломатии. Так, Стратегия федерального правительства по международному сотрудничеству в сфере профессионального образования формирует основу для коллективных и последовательных действий представителей сферы образования, науки, политики и бизнеса. В частности, Германия предоставляет свой опыт в дуальной системе профессионального образования заинтересованным странам-партнерам по всему миру. Помимо Федерального министерства образования, в международном сотрудничестве в данной сфере участвуют и другие ведомства: Федеральное министерство экономического сотрудничества и развития, Федеральное министерство экономики и защиты климата, а также Федеральное министерство труда и социальных вопросов[16].

МИД Германии обладает исключительной возможностью исполнять политические решения на всех государственных уровнях (то есть и на федеральном, и на земельном). Федеральное министерство иностранных дел является главным актором научной дипломатии ФРГ, так как именно это министерство обладает всей полнотой ресурсов и возможностей для установления прочных международных связей в области науки и образования. В организационной структуре МИДа научная дипломатия представлена в виде подразделения 604 «Международная научная политика», относящегося Департаменту культуры и коммуникаций для планирования и контроля немецкой зарубежной политики в области культуры, образования, коммуникации и СМИ, который находится в подчинении государственному секретарю Федерального министерства иностранных дел[20]. МИД является главным спонсором фондов и посреднических организаций по осуществлению научной дипломатии, в их числе Германская служба академических обменов (DAAD), Гёте-Институт, Германский дом науки и инноваций.

Федеральное министерство образования и науки осуществляет научную дипломатию в основном через Политический департамент по европейскому и международному сотрудничеству в области образования и научных исследований. Для Министерства деятельность в рамках научной дипломатии основывается на трех элементах.

Первый элемент предполагает объединение людей по всему миру с помощью образования и науки, которое возможно достичь путем совместного обучения и исследований. Среди проектов в этой области отмечается конкурс «Соединяй Образование-Исследование-Инновации», запущенный в 2019 году для развития кооперативных проектов и структур между Германией и международными партнерами; [21] программа обмена Евросоюза Эразмус +; программа профессионального обучения «VETWorldwide»;

Второй элемент включает в себя распространение важной информации в различных регионах. Сюда можно отнести региональные научные центры в Западной и Южной Африке, центры перспективных исследований имени Марии Сибиллы Мериан.

Третий элемент заключается в поддержке образования и науки. Это предполагает интернационализацию и повышение доступности образования через Болонский процесс[23].

Важным будет также уделить внимание влиянию политических партий на научную дипломатию Германии. Политика Федеративной Республики Германии характеризуется мультипартийной системой. Партии могут непосредственно влиять на восприятие и реализацию научной дипломатии, так как их оценка данного понятия может в значительной степени варьироваться. Полемика ведется в отношении того, может ли научная дипломатия использоваться как эффективный инструмент внешней политики, и в каком контексте предполагается использование такого инструмента. По аналогии различия могут заключаться и в том, какие именно инструменты научной дипломатии необходимо применять на практике. Это подтверждается тем, что у членов политических партий и их сторонников зачастую разнятся мнения относительно вопросов науки. Например, зачастую популисты, в частности, представители ультраправых партий отрицают климатические изменения, а их избиратели обычно с недоверием относятся к научным открытиям и ряду научных институтов [Rüland, 2024: 250]. Партии проявляют активность в преследовании собственных целей в науке и внешней политике, даже если они не представлены в правительстве. Так, в Германии существует международная сеть организаций, находящихся в партийном подчинении и финансируемых за счет федеральных средств, что позволяет партиям следовать собственным приоритетам при взаимодействии с партнерами зарубежом[13].

Основными инструментами по реализации основных направлений научной дипломатии стали посреднические некоммерческие организации Германии[8. Р. 84].

Данные учреждения не имеют прямого отношения к правительству Федеративной Республики Германия, но учреждены государственными структурами или являются частью какой-либо правительственной программы. Эксперты, проводящие исследования в области научной дипломатии считают, что подобные культурные и образовательные посредники играют ключевую роль в формировании стратегии научной дипломатии страны [Rüland, 2024: 255]. Важно отметить, что немецкая научная экосистема отличается превалированием стратегических и институциональных интересов, что позволяет основным исследовательским и научным организациям обладать автономией принятия решений, собственной повесткой дня и собственными обоснованными интересами, даже несмотря на финансовую поддержку со стороны государственных структур Федеративной Республики Германии [Erping, 2020: 8].

Одним из ключевых международных акторов научной дипломатии ФРГ является Германская служба академических обменов (Deutscher Akademischer Austauschdienst – DAAD), которая представляет собой союз немецких высших учебных заведений и объединений студентов и играет роль посредника в организации внешней культурной политики и политики высшего образования и науки Германии[22]. Предоставление стипендиальных программ в рамках DAAD подчинена целям интернационализации немецких вузов, поддержания возрастающей роли германистики и немецкого языка за границей, а также помощи странам с развивающейся экономикой в открытии на их территории высокоэффективных университетов при поддержке ФРГ. Кроме того, DAAD консультирует руководящие органы государства по вопросам политики развития, образовательной и международной научной политики. Сеть Германской службы академических обменов состоит из 15 зарубежных отделений и 56 информационных центров в более чем 70 странах мира[32]. Финансирование Службы происходит за счет средств МИД Германии, Федерального министерства образования и научных исследований, Федерального министерства, а также Европейского союза[11].

Следующая рассматриваемая организация – Гёте-Институт (Goethe-Institute) – некоммерческое учреждение культуры ФРГ, обладающее юридической и политической самостоятельностью, вносящее вклад в построение взаимоотношений между Германией, Европой и миром на основе договора с МИД Германии, занимающееся популяризацией немецкого языка и немецкой культуры за рубежом. В сеть Гёте-Института входит 151 филиал в 98 странах и партнерские организации. Финансирование осуществляют федеральные министерства (прежде всего МИД), Европейский Союз, немецкие фонды и компании, также примерно треть доходов Гёте-Институт получает от продажи услуг (языковых курсов и экзаменов по немецкому языку)[33].

В Германии существуют также государственные фонды, способствующие поддержанию научной дипломатии. Два наиболее популярных – Фонд Александра фон Гумбольда и Фонд Макса Вебера. Фонд имени Александра фон Гумбольда (Alexander von Humboldt – AvH) – некоммерческая организация, которую основало правительство ФРГ в 1953 году для поддержки сотрудничества между немецкими и иностранными научными сотрудниками[34]. Фонд предоставляет гранты и награды для ученых, которые позволяют работать иностранным и немецким исследователям над проектами в Германии с партнерами, готовыми к сотрудничеству. AvH – посредническая организация, осуществляющая деятельность в рамках внешней культурной и образовательной политики Германии[9].

Фонд имени Макса Вебера – одно из лидирующих агентств по поддержке немецких гуманитарных исследований и социальных наук за рубежом, регулирующееся публичным правом и наделенное правоспособностью[13]. Фонд, за счет государственной поддержки со стороны Федерального министерства образования и научных исследований, финансирует 11 автономных с научной точки зрения институтов, которые соединяют Германию с принимающими странами и составляют многополярную сеть, продвигающую интернационализацию науки[15]. К этой сети относятся Германский форум истории искусства в Париже, Германский форум изучения Южной Азии в Дели, Германские исторические институты в Лондоне, Москве, Париже, Риме, Варшаве и Вашингтоне, Германский институт изучения Японии в Токио[25].

Огромный вклад в развитие науки по всему миру вносит организация «Германский дом науки и инноваций» (Deutsche Wissenschafts- und Innovationshäuser –

DWIH), которая является разновидностью научного и инновационного центра. Будучи уникальными инструментами научной дипломатии, подобные центры используются многими странами Европы, в том числе и Германией.

Научные и инновационные центры могут отличаться друг от друга по нескольким структурным признакам: выполняемые задачи, основообразующая направленность (бизнес, высшее образование, научное сотрудничество и т. д.), организационное устройство, структура управления, финансовая модель (частичное/полное госфинансирование / предприятие с государственным и частным капиталом), форма присутствия за границей (на базе консульства/посольства / отдельное учреждение), тип сотрудников (дипломатические / командированные / нанятые) [Erping, 2020: 4].

Научные инновационные центры представляют собой значимый политический инструмент, так как они расположены за границей и работают как агентства комплексного подхода, способствуют повышению узнаваемости национального высшего образования, исследования, и системы инноваций, а также вовлекают автономных акторов и институты для получения выгоды из этой узнаваемости. К оперативным задачам научных инновационных центров относится, например, обеспечение объема специальных знаний для вузов и исследовательских учреждений, поиск партнёров за рубежом и соответствие глобальным тенденциям сотрудничества [Powell, 2020: 61]. Так как центры, как правило, связаны и с национальной системой, и системой принимающей страны, то внутри них сосредоточены ценные знания и опыт, ключевые для работы за границей. Более того, научно-инновационным центрам часто предоставляется доступ к определенной инфраструктуре – у них есть собственные помещения, списки адресатов, хорошая репутация, сеть локальных исследователей, чиновников, соотечественников и т. д. Использование таких ресурсов может потребоваться соответствующим национальным акторам научной дипломатии при осуществлении их собственной внешней деятельности. Поэтому научные центры являются своего рода универсальной платформой для субъектов, занимающихся интернационализацией науки[10].

Все научно-инновационные центры тесно связаны с МИДом и национальной дипломатией, прежде всего в области финансовой и административной ответственности. Исполнительные директора центров часто обладают дипломатическим статусом. От дипломатических структур центры отличаются тем, что они прежде всего открыто продвигают высшее образование, исследования, инновации и дипломатию, а не стремятся в первую очередь следовать национальным интересам, как это делает МИД. Другой отличительной особенностью научно-исследовательских центров является задача создания системы связей, которая позволит объединить в себе научные сообщества принимающей и собственной страны путем совместных лекций или других академических событий [Erping, 2023: 57].

Что касается «Германского дома науки и инноваций», то это название объединяет в себе сеть действующих в разных странах центров. Они были основаны в 2009 году в рамках политики исследований и академических отношений,[31] но их деятельность запускалась в течение последующих трех лет [Erping, 2020: 5]. Центры были открыты в Сан-Пауло (Бразилия), Нью-Дели, Токио, Москве (на данный момент работа приостановлена), Нью-Йорке, Каире (закрыт в 2016 в по итогам внешнего отчета), Сан-Франциско (с января 2022). Дома науки и инновации повышают осведомленность о научной, исследовательской и инновационной деятельности

Германии, осуществляют консультационную поддержку для ученых в Германии и принимающих странах и объединяют акторов на местном уровне[19]. Основное финансирование происходит со стороны МИДа и Федерального министерства экономики и защиты климата [Erping, 2023: 57]. В политическом плане Германские дома науки и инноваций находятся в поле международных отношений, но в целом административные полномочия и координация сосредоточены в Германской службе академических обменов (DAAD).

Многие эксперты также упоминают роль СМИ в достижении целей дипломатии (в том числе и научной дипломатии). Одно из самых популярных немецких СМИ – Deutsche Welle («Дойче Велле» - «Немецкая волна») – некоммерческое государственное учреждение, основанное в 1960 году правительством Федеральной Республики Германии, обладающее правами самоуправления[12]. Deutsche Welle (DW) является СМИ, производящим информацию в виде телевизионного и радио вещания, а также издавая новости и статьи в электронном виде на 32 языках, включая немецкий, английский, испанский, арабский и русский. DW представляет собой важный источник цифровой информации (один из крупнейших, с результативностью в более чем 320 млн слушателей за неделю по всему миру), который создает контент, способствующий международному диалогу[27]. Кроме того, создана Академия DW (Deutsche Welle Akademie), объединяющая методики международного развития СМИ и обучения журналистике по всему миру. DW Akademie – стратегический партнер Федерального министерства экономического сотрудничества и развития Германии, его финансовая поддержка также осуществляется МИДом и Европейским союзом[29].

Еще один не менее важный инструмент научной дипломатии ФРГ – Транснациональные образовательные услуги (TNB – Transnational Bildungsangebote), которые являются частью внешней культурной и образовательной политики Федеративной Республики Германия, поскольку обладает возможностью построения диалога, обмена и проектов совместного сотрудничества [Hampel, 2020: 6]. Основная цель – создание образовательных предложений за рубежом, за которые несут академическую ответственность немецкие вузы. Транснациональные образовательные услуги могут быть представлены в виде различных форм, в том числе форме немецких учебных программ (а также образовательных модулей) за границей; высших учебных заведений (и факультетов) с поддержкой Германии за границей; филиалов немецких вузов за рубежом. Кроме того, в формы TNB могут входить независимые, не кооперативные модели: программа «заграничный кампус» (International Branch Campus – IBC) как форма филиала; программы обучения по франшизе; валидация (сертификация). Однако Германия в осуществлении внешней образовательной политики на первое место ставит принцип партнерских отношений, поэтому последние три перечисленные формы TNB практически не используются. Вместо этого немецкие транснациональные услуги интегрируются в среду стран-партнеров и в их образовательную и научную экосистему [Hampel, 2020: 16].

Среди конкретных примеров транснациональных образовательных услуг ФРГ – крупнейшие двунациональные высшие учебные заведения с участием Германии, к которым относятся Германо-Иорданский университет, Немецкий Университет в Каире и Немецкий технологический университет в Омане [Hampel, 2020: 17]. Также популярна немецкая группа из семи университетов прикладных наук (Universities of Applied Sciences – UAS7), у которых есть офисы в Берлине, Нью-Йорке и тесное сотрудничество в Сан-Леопольдо (Бразилия)[26].

Можно выделить следующие причины реализации транснациональных образовательных услуг с точки зрения научной дипломатии Германии:

- 1) интернационализация немецких университетов;
- 2) узнаваемость немецких университетов на международном уровне;
- 3) привлечение опытных иностранных специалистов на немецкий рынок труда или для немецких бизнес-предприятий на местные рынки труда;
- 4) привлечение в университеты Германии молодых ученых (например, магистров и докторов, которые получают недостаточно образовательного опыта в области инжиниринга и естественных наук и нуждаются в практической подготовке со стороны Германии; например, подготовкой специалистов занимается Федеральный Институт профессионального образования и подготовки, созданный Федеральным министерством образования и исследования[30]);
- 5) возможность получения доступа к экономическим и иным ресурсам принимающих государств;
- 6) обеспечение достаточного количества студентов в университетах ФРГ;
- 7) увеличение числа привлеченных средств в результате конкуренции между университетами Германии;
- 8) использование внутренней среды TNB в принимающей стране в качестве «реальных лабораторий»;
- 9) расширение, углубление и поддержание культурных и дипломатических связей с принимающей страной путем научного обмена и развития [Hampel, 2020: 22].

В свою очередь принимающие страны, также могут быть заинтересованы в участии в реализации немецких транснациональных услуг по следующему перечню причин:

Полезность транснациональных образовательных предложений с точки зрения программы развития:

- 1) интернационализация партнерских университетов Германии;
- 2) обучение и получение квалификации местными специалистами для местного рынка труда принимающего государства, с целью увеличить число локальных специалистов и менеджеров;
- 3) дальнейшее развитие в сфере обучения и исследования в принимающей стране;
- 4) предоставление доступа к высококачественному образованию, особенно в странах с переходной экономикой, в том числе для такой целевой аудитории, которая имеет лишь ограниченный доступ к образованию, или не имеет вообще (женщины, студенты с низкими доходами, беженцы);
- 5) международное сотрудничество университетов как инструмент социальной трансформации на месте;
- 6) расширение, углубление и поддержание культурных и дипломатических связей с принимающим государством путем научного обмена и развития [Hampel, 2020: 23].

Таким образом, культурная дипломатия Федеративной республики Германия представляет собой комплексный феномен. Причем комплексность данного феномена проявляется, во-первых, в его хорошо проработанной концептуальной основе на уровне официальной нормативно-правовой базы и, во-вторых, в достаточно прочном институциональном фундаменте, включающем широкий перечень участвующих в её реализации организаций и ведомств.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Epping, E. Exploring the Institutionalisation of Science Diplomacy: A Comparison of German and Swiss Science and Innovation Centres / E. Epping. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co., 2023. 360 pp.
2. Epping, E. Lifting the smokescreen of science diplomacy: comparing the political instrumentation of science and innovation centers / E. Epping // Humanities and Social Sciences Communications, 2020. Vol. 7. No. 111. P. 1-13.
3. Flink, T. The Sensationalist Discourse of Science Diplomacy: A Critical Reflection / T. Flink // The Hague Journal of Diplomacy, 2020. Vol. 15. No. 3. P. 359-370.
4. Gallusio M., Beck A. T. Wissenschaftler treffen Diplomaten: Ein kognitiver Einblick in zwischenmenschliche Verhandlungsführung // Wissenschaft und Diplomatie. Springer, 2023. P. 213 - 228.
5. Hampel, A. Internationale Hochschulkooperationen der Zukunft: Außenwissenschaftspolitik am Beispiel von Transnationalen Bildungsangeboten (TNB) – Stuttgart: Institut für Auslandsbeziehungen, 2020. 111 P.
6. Powell, J. J. W. Comparative education in an age of competition and collaboration // Comparative Education, 2020. Vol. 56. No. 1. P. 1-22.
7. Rüland A-L, Rüffin, N. A comparison of British and German parliamentary discourses on science diplomacy over time / N. Rüffin, A.-L. Rüland // Global Policy, 2024. P. 247-259.
8. «Menschen bewegen: Dialogräume schaffen, Brücken bauen, Perspektiven entwickeln»: 20. Bericht der Bundesregierung zur Auswärtigen Kultur- und Bildungspolitik / Auswärtiges Amt (offizielle Site), 2016. – P. 84.
9. About the Foundation / Alexander von Humboldt Stiftung (official page). URL: <https://www.humboldt-foundation.de/en/explore/about-the-humboldt-foundation/about-the-foundation> (accessed on 28.04.2024)
10. Deutsche Wissenschafts- und Innovationshäuser / Auswärtiges Amt (offizielle Site). – 04.10.2023. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/kultur-und-gesellschaft/-/213142> (zugang: 29.04.2024).
11. Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) / Bundesministerium für Bildung und Forschung (offizielle Site). – 23.08.2022. URL: https://www.bmbf.de/bmbf/de/forschung/das-wissenschaftssystem/partnerorganisationen/deutscher-akademischer-austauschdienst-daad/deutscher-akademischer-austauschdienst-daad_node.html (zugang: 28.04.2024)
12. Deutsche-Welle-Gesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 11. Januar 2005 (BGBl. I S. 90), das zuletzt durch Artikel 3 Absatz 1 des Gesetzes vom 14. September 2021 (BGBl. I S. 4250) geändert worden ist. – Ein Service des Bundesministeriums der Justiz sowie des Bundesamts für Justiz, 2023. – Artikel 1, Absatz 2.
13. Gesetz zur Errichtung einer Stiftung Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland, Bonn vom 20. Juni 2002 (BGBl. I S. 2003), das zuletzt durch Artikel 6 des Gesetzes vom 9. Juni 2021 (BGBl. I S. 1614) geändert worden ist. - Ein Service des Bundesministeriums der Justiz sowie des Bundesamts für Justiz. – Artikel 1.
14. Gesetz zur Finanzierung politischer Stiftungen aus dem Bundeshaushalt / Stiftungsfinanzierungsgesetz vom 19. Dezember 2023 (BGBl. 2023 I Nr. 383). – Ein Service des Bundesministeriums der Justiz sowie des Bundesamts für Justiz, 2023. – Artikel 3.
15. Haushalts- und Verfahrensordnung (HVO) der Max Weber Stiftung – Deutsche Geisteswissenschaftliche Institute im Ausland in der ab 15.11.2019 geltenden Fassung / Rechtsgrundlagen der Max Weber Stiftung. – Artikel 1.

16. Internationale Zusammenarbeit in der Berufsbildung. Bundesministerium für Bildung und Forschung (offizielle Site). URL: <https://bmbf.de/bmbf/de/europa-und-die-welt/berufsbildung-international/internationale-zusammenarbeit-in-der-berufsbildung.html> (zugang: 15.12.2023).
17. Müller-Rosentritt, F. Rede vom 31. Januar 2020 / Stenografischer Bericht der 144. Sitzung Deutsches Bundestags, Plenarprotokoll 19/144. – P. 17985.
18. New Frontiers in science diplomacy. Navigating the changing balance of power // The Royal Society and AAAS – London: The Royal Society, 2010. – 44 pp.
19. Objectives / German Centres for Research and Innovation (official page). URL: <https://www.dwih-netzwerk.de/en/who-we-are/objectives/> (accessed on 25.04.2024)
20. Organizational Chart of the Federal Foreign Office / Federal Foreign Office (official page). – 23.06.2023. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/215272/527eaf6821a5f1e535221cc14ec409d1/organigramm-en-data.pdf> (accessed on 29.04.2024)
21. Richtlinie zur Förderung von Zuwendungen für den Wettbewerb „CONNECT Bildung-Forschung-Innovation“ zur Unterstützung herausragender Initiativen im Auf- und Ausbau internationaler Vernetzung und Forschungs Kooperationen, Bundesanzeiger vom 10.01.2019 vom 02.01.2019 / Bundesministerium für Bildung und Forschung (offizielle Site). – Artikel 1.
22. Satzung des DAAD In der Fassung vom 23. Januar 1967 mit den in den Mitgliederversammlungen vom 23. Oktober 1974, 10. November 1975, 28. Juni 1976, 30. Juni 1987, 28. Juni 1988, 27. Juni 1991, 22. Juni 1992, 28. Juni 1994, 23. Juni 1998, 13. Juni 2003, 20. Juni 2006, 29. Juni 2010, 03. Juli 2012, und 28. Juni 2016 beschlossenen Änderungen. – DAAD (offizielle Seite). – Artikel 2, Absatz 2.
23. Science Diplomacy // Federal Ministry of Education and Research (official page). URL: https://www.bmbf.de/bmbf/en/international-affairs/science-diplomacy/science-diplomacy_node.html (accessed on 29.04.2024)
24. Science Diplomacy Strategie. Op. cit P. 5.
25. The Max Weber Foundation and its Institutes: Humanities around the Globe / Max Weber Stiftung (Official page). URL: <https://www.maxweberstiftung.de/en/about-us.html> (accessed on 28.04.2024).
26. UAS7: Seven Leading German Universities of Applied Sciences – One Strategic Alliance // UAS7 (official page). URL: <https://www.uas7.org/en> (accessed on 27.04.2024)
27. Unbiased information for free minds | About DW / Deutsche Welle (official page). URL: <https://corporate.dw.com/en/unbiased-information-for-free-minds/a-52364943> (accessed on 28.04.2024)
28. What is Science Diplomacy? / The European External Action Service (official page). – 16.03.2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/what-science-diplomacy_en (accessed on 02.12.2023).
29. Who we are // DW Akademie (official page). URL: <https://akademie.dw.com/en/who-we-are/s-30788> (accessed on 28.04.2024)
30. Who we are // iMOVE (official page). URL: <https://www.imove-germany.de/en/index.htm> (accessed on 27.04.2024).
31. Wissenswelten verbinden. – Auftaktkonferenz zur Initiative Außenwissenschaftspolitik / Auswärtiges Amt (offizielle Site). – 14.01.2009. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/090114-awp/212790> (zugang: 25.04.2024)

32. О DAAD // Германская служба академических обменов – DAAD Россия (официальный сайт). URL: <https://www.daad.ru/ru/o-nas/o-daad/> (дата обращения: 27.04.2024)
33. О нас // Goethe-Institut Россия (официальный сайт). URL: <https://www.goethe.de/ins/ru/ru/ueb/auf.html> (дата обращения: 28.04.2024)
34. Фонд Александра фон Гумбольдта (AvH) // DWIH Moskau (официальный сайт). URL: <https://www.dwih-moskau.org/ru/supporter/fond-aleksandra-fon-gumboldta-avh/> (дата обращения: 28.04.2024)
35. Нуриддин П. Р. Роль информации и анализа во внешней политике государства // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № 4-1. – С. 257-264.
36. Нуриддин П. Р. Формирование государственной кадровой политики в Европе и Америке // Государственное управление. Научно-политический журнал Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. – 2021. – № 4/1 (53). – С. 189-199.

ДИПЛОМАТИЯ И ИЛМИИ МУОСИРИ ОЛМОН

БЕЛКОВЕЦ СЕРГЕЙ ВЛАДИМИРОВИЧ,

номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳамкориҳои башардӯстонаи

Пажӯҳишгоҳи идоракунии Сибир – филиали Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Федератсияи Русия

630102, Русия, ш. Новосибирск, кӯчаи Нижегородская, х. 6

Тел.: +7 913 770 8558, E-mail: rzepa@mail.ru

ПАЛИШЕВА НАТАЛЯ ВИТАЛИЕВНА,

номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳамкориҳои башардӯстонаи

Пажӯҳишгоҳи идоракунии Сибир – филиали Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Федератсияи Русия

630102, Русия, ш. Новосибирск, кӯчаи Нижегородская, х. 6

Тел.: +7 953 768 99 13, E-mail: palisheva17@yandex.ru

Дар мақола таҳлили фарогири самтҳои асосии дипломатияи илми Олмон пешниҳод мегардад. Муаллифон, бо баррасии мафҳуми умумии "дипломатияи илмӣ", кӯшиши менамоянд, ки вижагиҳои истифодаи ин мафҳумро дар заминаи ҳуқуқи меёрӣ ва фазои ҷамъиятӣ-сиёсии Олмон таҳқиқ намоянд. Мафҳуми "сиёсати фарҳангӣ ва таълимии хориҷӣ", ки дар бисёр мавридҳо дар суҳанрониҳои сиёсӣ ба ҷои "дипломатияи илмӣ" истифода мешавад, низ муфассал шарҳ дода шудааст.

Муаллифон баррасии муфассали заминаи институционалии дипломатияи илми Олмонро анҷом медиҳанд, ки дарбаргирандаи шабакаи васеи муассисаҳо ва идораҳо мебошад — аз вазоратҳои федералӣ то муассисаҳо ва бунёдҳои маҳаллӣ. Ҳамчунин, механизмҳо ва принципҳои асосии амалисозии сиёсати фарҳангӣ ва таълимии хориҷии Олмон, аз ҷумла озодиҳои таҳқиқоти илмӣ, мусоидат ба мубодилаҳои илмӣ, рушди таҳқиқоти бунёдӣ ва ғайра, ба таъри муфассал таҳлил мегарданд.

Бо вучуди он ки дипломатияи илмӣ ба пешбурди манфиатҳои Олмон дар сатҳи байналмилалӣ равана шудааст, фаъолияти он нисбат ба дипломатияи анъанавӣ ва дигар шаклҳои муоширати сиёсӣ дар сатҳи трансмиллӣ бештар аз сиёсат ҷудо мебошад. Умуман, амалисозии дипломатияи илмӣ Олмон дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон ба байналмилалӣ

гардидани соҳаи илм ва маориф, рушди бозори меҳнати байналмилалӣ ва болоравии мақоми муассисаҳои алоҳидаи илмӣ ва таълимӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: дипломатияи илмӣ, сиёсати Олмон, сиёсати фарҳангӣ ва таълимии хориҷӣ, байналмилалӣ шудани илм, байналмилалӣ шудани маориф, соҳаи илмии Олмон, мубодилаи илмӣ, дипломатияи оммавӣ, нерӯи нарм, равандҳои ҳамгироӣ дар илм ва маориф.

MODERN GERMAN SCIENTIFIC DIPLOMACY

BELKOVETS SERGEY VLADIMIROVICH,

candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of International Relations and Humanitarian Cooperation of the Siberian Institute of Management - branch of the Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration, 630102, Russia,
Novosibirsk, Nizhegorodskaya St., 6,
Tel.: +7 913 770 8558, E-mail: rzepa@mail.ru

PALISHEVA NATALIA VITALIEVNA,

candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of International Relations and Humanitarian Cooperation of the Siberian Institute of Management - branch of the Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration, 630102, Russia,
Novosibirsk, Nizhegorodskaya St., 6, Tel.: +7 953 768 99 13,
E-mail: palisheva17@yandex.ru

The article provides a comprehensive analysis of the main directions of German scientific diplomacy. Considering the general concept of «scientific diplomacy», the authors attempt to study the specifics of using this concept in the German regulatory framework and socio-political space. The concept of «foreign cultural and educational policy» is also analyzed in detail, which often replaces the concept of «scientific diplomacy» in the political discourse of Germany. The authors provide a comprehensive overview of the institutional framework of German academic diplomacy, which includes an extensive network of institutions and departments, ranging from federal ministries to local institutions and foundations. The basic mechanisms and principles of the functioning and implementation of the foreign cultural and educational policy of the Federal Republic of Germany, such as freedom of scientific research, assistance in scientific exchange, promotion of fundamental scientific research, etc. are also discussed in detail. Despite the fact that scientific diplomacy is designed to promote Germany's interests in the international arena and in other countries, this activity is more distanced from politics than traditional diplomacy and other forms of political transnational communications. In general, the German scientific diplomacy in various regions contributes to the internationalization of science and education, the development and internationalization of the labor market, and the enhancement of the status of individual scientific and educational institutions.

Keywords: scientific diplomacy, German politics, foreign cultural and educational policy, internationalization of science, internationalization of education, scientific sphere of Germany, scientific exchanges, public diplomacy, soft power, integration processes in science and education.

Рецензент: Л. Шарифзода, доктор политических наук, доцент,
заместитель директора Центра стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан

ТДУ: 327.7

**ЧАНБАҲОИ СИЁСИИ МАФҲУМИ “ИДОРАКУНӢ” ВА ХУСУСИЯТҲОИ
ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР**

НАСРИДДИНШОЕВА Г. О.,

докторанти курси 2 аз руи ихтисоси сиёсатшиносии кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, 736000, шаҳри Хоруғ,
кӯчаи Шириншоҳ Шохтемур 109, тел: (+992) 502137431,
Gmail: gnasriddinshoeva@gmail.com

Дар мақола масъалаи амалисозии принципҳои идоракунӣ ва тафовути он вобаста ба шаклҳои идоракунӣ, доираи амали он, субъект ва истифодаи он дар мудирияти сиёсӣ ва маъмурӣ баррасӣ карда шудааст. Муаллиф таваҷҷуҳи бештарро ба идоракунии сиёсӣ равона карда, қайд мекунад, ки идоракунӣ барои танзими ҳокимияти сиёсӣ ҳамчун механизм мусоидат менамояд. Дар мақолаи мазкур муаллиф инчунин нақши ҳокимияти сиёсиро дар сохтори идоракунӣ ба муҳокима мегузорад ва ҷиҳати манфию мусбии истифодаи ин ҳокимиятро дар системаи сиёсӣ нишон медиҳад. Муаллиф қайд мекунад, ки пеишбарандагони ниҳодҳои идоракунӣ мардум мебошанд, ки бевосита бо роҳи овоздиҳӣ намоёндагони худро ба кори сиёсӣ равона месозад. Аммо проблемаи асосии ҷомеаи муосир ин набудани ониҳо оиди системаи ягонаи устувории идоракунии ҳокимияти сиёсӣ мебошад. Ҳокимияти пурзури демократӣ метавонад барои рушди ҳокимият мусоидат намояд. Агар ҳокимияти демократӣ суст бошад, дар ин маврид ҳокимият ба зиёдаравӣ табдил меёбад. Набудани қувва дар шароити ҳокимияти сиёсӣ дар навбати худ ба сустшавии давлат ва парокандагӣ дар ҷомеа оварда мерасонад. Муаллиф дар мисоли ақидаҳои олимони сохтори идоракуниро дар шароити таҷзияи ҳокимият нишон медиҳад. Дар мақола инчунин масъалаҳо оид ба идоракунии сиёсӣ ва тафовути он аз дигар шаклҳои идоракунӣ, доира ва сатҳҳои гуногуни қарбурди он, субъект ва объекти идоракунӣ, муносибат ва таъсиррасонии мақсадноки субъект ба объекти идоракунӣ, ягонагӣ ва фарқияти мудирияти маъмурӣ ва худидоракунии маҳаллӣ баррасӣ карда шудаанд. Муайян гардид, ки низоми пеишрафтаи идоракунӣ барои самаранок ва босифат амалӣ шудани мудирияти маъмурӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: идоракунӣ, ҳизби сиёсӣ, давлат, сохтор, ҳокимият.

Идоракунӣ шакли танзими муносибатҳои сиёсӣ ва маъмурии ҷомеаро дар бар гирифта, характери тайғирёбанда дорад, зеро бо рушди муносибатҳои истеҳсолӣ шакли идоракунӣ низ дигаргун мешавад. Зери мафҳуми “идоракунӣ” мо пеш аз ҳама ҷамоаҳои рабандии рабандҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеаро дар назар дорем, ки тартиб ва низомии ин муносибатҳоро дар худ таҷассум мекунад. Дар луғати сиёсӣ мафҳуми «идоракунӣ» дар шакли идоракунии давлатӣ ва идоракунии сиёсӣ оварда шудааст. Зери мафҳуми «идоракунии давлатӣ» маҷмуи усулҳо, механизмҳо к ибӯ ёрии онҳо сохторҳои давлатӣ тартиб, низом ва устувории ҷомеа ва давлатро таъмин мекунанд. Зери мафҳуми «идоракунии сиёсӣ» бошад рабанди ҷалби омма ба ҳалли барномаҳои ҳокимияти сиёсӣ фаҳмида мешавад. Бинобар ҳамин идоракунӣ ин омилҳои асосии устуворӣ ва амалисозии сиёсат мебошад [7,90].

Дар доираи танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ масъалаи асосиро муносибати субъектҳои идоракунӣ ба ҳокимият ташкил мекунад, ки дар маркази рабанди идоракунӣ қарор дорад. Худи идоракунӣ ин рабанд аст, ки дар натиҷаи он ҳокимияти сиёсӣ тавассути институтҳои идоракунӣ низомии муносибатҳои ҷамъиятиро таъмин менамояд. Дар ин самт давлат ҳамчун василаи идоракунӣ ва механизми воқеии идоракунии ҷомеа буда, амалишавии идоракуниро танзим ва назорат мекунад. Дар низомии идоракунии сиёсии ҷомеаи муосир мо ду самти муҳимро мушоҳида мекунем, ки он дар шакли идоракунии сиёсӣ ва худидоракунӣ зоҳир мешавад. Агар идоракунии

сиёсӣ муносибати субъектҳои сиёсӣ ба ҳокимияти сиёсиро дар назар дошта бошад, худидоракунии фаъолияти институтҳои ҷомеаи шахрвандиро дар назар дорад. Бо ёрии идоракунии вазифаҳои хусусии марбут ба ноил шудан ба ҳадафҳои мушаххас ба манфиати гурӯҳҳои алоҳида низ ҳал карда мешавад.

Ҳануз дар Юнони қадим мутафаккирон дар ҷустуҷӯи шакли мусоиди идоракунии давлат ақидаҳои худро пешниҳод мекарданд. Масалан Сукрот дар системаи идоракунии адолатро принсипи асосӣ меномад ва монархия, тирания, аристократия, демократия ва плутократияро рад мекунад ва политияро ҳамчун усули идоракунии пешниҳод мекунад [1,64]. Афлотун монархия, аристократия ва демократияро ҳамчун усули идоракунии пешниҳод мекунад [2,67]. Арасту бошад, дар идоракунии давлат монархия, аристократия ва политияро шакли мусбии идоракунии меномад [6,34].

Дар давраи асрҳои миёна дар самти назарияи идоракунии баҳси ду равия – идоракунии дунявӣ ва динӣ ба миён омад. Хулосаи Макиавелли дар ин хусус чунин буд: ҳар як ҳокимият – хоҳ динӣ ва хоҳ дунявӣ бояд адолат дошта бошад ва дар ин раванд вай ба давлати дунявӣ афзалият медиҳад. Ба ақидаи вай шакли беҳтари идоракунии ин идора кардани давлат аз тарафи як шахсият (шоҳ), зеро Худо низ як аст, ки дунёро идора мекунад ва ин мантиқи идоракунии мебошад [8,44]. Ситсерон ба ҳар кадоми ҳамина шакли идоракунии ҳислати муайяно медиҳад ва изҳор мекунад, ки ҳар кадоми ин шаклҳо характери ҳоси худро дорад [11,55]. Сохт ва усули идоракунии дар Рими қадим қомилан шакли навро мегирад. Ситсерон ҳамаи намудҳои идоракунии (подшоҳӣ, аристократия, демократия) таҳлил намуда, республикаро шакли беҳтарин мешуморад.

Дар давраи нав, идоракунии сиёсӣ дар таърих ва фалсафаи сиёсӣ ҳамчун як масъалаи муҳими таҳлил ва омӯзиш бо усулҳои гуногун баррасӣ шудааст, ки дар он идеяҳои Гегель ва Маркс шакли нави мантиқ ва усулҳои гуногуни роҳбарӣ ва идоракунии ҷамъиятро пешниҳод мекунанд. Гегель, ҳокимияти сиёсиро ҳамчун уҳдадорӣ меҳисобад ва дар асари худ "Фалсафа ва ҳуқуқи давлат" идоракунии анъанавиро тарафдорӣ мекунад. Барои Гегель, давлат як дастгоҳе аст, ки рушди маънавӣ ва руҳонии инсонро таъмин менамояд. Давлат, ба гуфтаи ӯ, вазифадор аст, ки арзишҳои умумии башариятро ҳифз намояд. Идоракунии сиёсӣ барои Гегель амале мебошад, ки воситаи худро барои таъмини раванди рушди маънавии инсон ва ҷомеа истифода мебарад. Ба ҳамина тарик, давлат барои эҳёи хиради умумӣ ва таъмини ҳокимият як институти зарурӣ мебошад.

Гегель идоракунии давлатро дар се марҳила мебинад – оила, ҷомеа ва давлат, ки дар доираи қувваи Рух амалӣ мешаванд. Маркс, бар хилофи Гегель, фикр мекард, ки идоракунии сиёсӣ на дар шеваи маънавӣ ва рӯҳонӣ, балки дар заминаи иқтисодӣ ва моддӣ қарор дорад. Вай, дар асари маъруфи худ "Капитал", назарияи материялизми диалектиро таҳия кард, ки асоси таҳлили иҷтимоии ӯро ташкил медиҳад. Барои ӯ, тамоми шаклҳои ҷамъиятӣ ва сиёсии миллатҳо бо иқтисодиёти истеҳсолот алоқаманданд. Маркс мантиқан бар он буд, ки давлат як воситаи таъмини манфиатҳои табақаҳои ҳоким (буржуазия) мебошад. Ӯ мепиндошт, ки тамоми институтҳои давлатӣ, аз ҷумла сохторҳои идоракунии сиёсӣ, дар хидмати манфиатҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ қарор мегиранд. Дар назарияи идоракунии Ленин В.И., ки тарафдори ақидаи марксистӣ буд, шакли «диктатураи пролетариат» ҷои асосиро гирифт, ки онро Ленин ҳамчун марҳилаи гузариш ба сотсиализм номид [6,78]. Ин диктатура то охири солҳои 30-ум идома кард ва бо қабул кардани Конституцияи соли 1936 ба итмом расид ва

чои онро сохти сотсиалистӣ гирифт, ки дар он идоракунӣ тавассути Шуроҳои интихобӣ амалӣ мешуд.

Дар илми сиёсии муосир ду равиши асосӣ барои муайян кардани мундариҷаи идоракунӣ дар ҷомеа ташаккул ёфтааст. Равиши аввал зери таъсири илми кибернетика соҳаи идоракуниро ҳамчун система меомӯзад. Азбаски муносибати кибернетикӣ тадқиқотчиро ба омӯзиши механизмҳои умумии такрористеҳсол ва рушди системаҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ равона мекунад, методологияи ӯ асосан дар асоси модели назариявии равандҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ истифода мешавад. Роҳи дуомии идоракуниро шартӣ-релятивӣ (аз калимаи англисии relation-муносибат) номидан мумкин аст. Дар доираи ин равиш, идоракунӣ ҳамчун муносибати субъект-объект тавсиф карда мешавад, ки дар он муносибати ду иштирокчӣ ба таври возеҳ дида мешавад - аз як тараф, касе, ки қарор қабул мекунад ва барои амалӣ кардани онҳо сабӣ мекунад, яъне идора мекунад ва аз тарафи дигар, касе, ки объекти таъсири идоракунӣ мебошад, ки рафтори онҳоро мувофиқи қарорҳои қабулшуда тағир додан лозим аст. Ҳамин тариқ, дар доираи ин равиш субъект, бо мақсади расидан ба ҳадафи муайян, фаъолияти худро оид ба таъсир расонидан ба объект, бо таъя ба захираҳо ва технологияҳои муайян, огоҳона ва оқилона амалӣ менамояд.

Муносибатҳои идоракунӣ дар ҷомеа ба инсон имкон медиҳанд, ки на танҳо робитаҳои қаблан ташаккул ёфтаре дар система такрор кунад, балки онҳоро тағир диҳад, такмил диҳад, навовариҳоро оғоз кунад, рушдро суръат бахшад. Бо ерии идоракунӣ ба тартиботи институтсионалӣ тағйирот ворид кардан, ташкилотҳои нав таъсис додан, расидан ба ҳадафҳои гузошташуда ва ба тартиб даровардан мумкин аст. Аммо идоракунӣ ҳамчун муносибати субъективӣ тарафи дигар низ дорад. Вай метавонад вазифаҳои ғоявиро амалӣ намуда устувории ҷомеаро таъмин намояд. Муносибатҳои самти идоракунӣ дар сатҳи гурӯҳҳои хурд (микроҳокимият), ташкилотҳои алоҳида ва ҳам дар сатҳи иҷтимоӣ ба вучуд меоянд, ки дар доираи онҳо давлат вазифаи идоракунии қорҳои ҷамъиятиро (мегаҳокимият) ба ӯҳда мегирад [4,89]. Муносибатҳои идоракунӣ аз рӯи соҳаҳои фаъолияти онҳо, доираи вазифаҳои ҳалшаванда, ҳадафҳо, ҳаҷми захираҳои ҷалбшуда ва ғайра фарқ мекунанд. Дар асоси гуногунии афзоюндаи муносибатҳои идоракунӣ як қатор омилҳои объективии вобаста ба тағйирот дар ҳуди ҷомеаҳо ҷойгиранд: амиқ кардани раванди фарқкунии иҷтимоӣ, рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, тағир додани робитаҳои иҷтимоӣ таҳти таъсири иттилоотӣ ва ҷаҳонишавӣ, ҳаракати афзалиятҳои арзишӣ ва ғайра. Дар баробари фарқкунӣ, тақмили доимии ҳуди муносибатҳои идоракунӣ ба амал меояд, ҷустуҷӯи шаклҳо ва усулҳои нави таъсири идоракунӣ, технологияҳои нави ҳалли самаранокӣ вазифаҳои гузошташуда идома дорад. Натиҷаи фаҳмиши илмии раванди мураккабшавии муносибатҳои идоракунӣ дар ҷомеа пайдоиши истилоҳоти нав ва консепсияҳои илмӣ мегардад. Яке аз чунин консепсияҳои идоракунӣ, ки нисбатан нав мебошад, мафҳуми "менеджменти сиёсӣ" мебошад, ки дар он субъекти идоракунӣ, барои ноил шудан ба ҳадафи муайян аз имконияти эҷоди меъерҳои ҳатмии умумӣ ва таъя ба ҳуқуқи "зӯровари қонунӣ", яъне ҳуқуқи маҷбуркунии давлатӣ истифода мекунад. Идоракунии сиёсӣ ба субъекти идоракунанда имкон медиҳад, ки вазифаҳои зеринро ҳал намояд:

- мустаҳкам намудани эътибори шахсияти давлатӣ ва сиёсӣ;
- таъсиси симои ҷолиби муассисаи давлатӣ, ҳизби сиёсӣ, ташкилоти ҷамъиятӣ;
- густариши шумораи тарафдорони ин ё он барномаи сиёсӣ, лоиҳаи идоракунӣ;
- ташаккули афзалиятҳои интихоботии аҳоли;
- ташкили иттифокҳои сиёсӣ;

- таъсир ба муҳолифони сиёсӣ;
- таъсиррасонӣ ба тасмимгирандагони давлатӣ;
- сафарбаркунии омма барои дастгирии сиёсӣ.

Аҳамияти вазифаҳои номбаршуда барои субъектҳои мухталифе, ки дар соҳаи муносибатҳои сиёсӣ амал мекунанд, муҳим мебошад, зеро низоми идоракуниро таъмин менамояд [10,56]. Дар ҷомеаи муосир, агар дар амалияи ҳаррӯза ҳадди аққал як қисми ин вазифаҳо ҳал карда нашаванд, ба натиҷаҳои назарраси сиёсӣ ноил шудан ғайриимкон аст. Аммо хусусияти ҳамаи ин вазифаҳо дар он аст, ки барои татбиқи онҳо субъекти идоракуни наметавонад аз салоҳиятҳои ҳокимият истифода барад, наметавонад фармон барорад ё қонун қабул кунад, наметавонад ба маҷбуркуни муроҷиат кунад, балки аз воситаҳои таълимотӣ ва ташвиқотӣ истифода намояд.

Дар раванди идоракунии змони муосир, бо мақсади рушди самаранокии фаъолияти сохторҳои идоракунии расмӣ, шакли нави идоракуни руи кор омадааст, ки он ҳамчун «ҳукумати электронӣ» маъмул аст. Дар ин хусус профессор Комилбек А.Ё. қайд мекунанд, ки «агар ба ҷомеаи иттилоотӣ бодикқат назар намоем, пас муайян намудан мумкин аст, ки он ҳамчун фазои фарогир ва дорои имкониятҳои фароҳи таъсиррасонӣ буда, ба ҳар як шахс, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ниҳодҳои ҷамъиятию давлатӣ имконият медиҳад, худро муаррифӣ намоянд» [5,197]. Мувофиқи иттилоии ниҳодҳои дахлдори СММ давлатҳое, ки дар самти идоракунии онҳо пурра технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ истифода бурда мешаванд, Британияи Кабир, Австралия ва Ҷумҳурии Кореяи Шимолӣ ба ҳисоб мераванд. Аз рӯйи дараҷаи истифодабарии технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ бошад дар сатҳи ҷаҳонӣ ИМА дар мақоми 12, Қазоқистон – 33, Руссия - 35, Озарбойҷон – 56, Гурҷистон- 61, Украина- 62, Арманистон- 87, Туркменистон- 140 ва Тоҷикистон аз рӯйи ин ҷадвал дар ҷои 127 қарор дорад»[5,198].

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003, №1174 дар бораи тасдиқи “Стратегияи давлатии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 таҳти №468 дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, №451 дар бораи тасдиқи Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006 таҳти №1713, тасдиқи “Стратегияи ислоҳоти системаи идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643 дар бораи тасдиқи “Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз қабili василаҳои ҳуқуқие мебошанд, ки баҳри рушди технологияҳои иттилоотӣ мусоидат намуда истодаанд ва аз ҷумлаи чораҳои конкретӣ дар ин самт мебошанд [5,200].

Ҳамин тавр, мо ба хулоса омадем, ки ҷанбаҳои сиёсии мафҳуми “идоракуни” ва хусусиятҳои принципалии он дар шароити ҷаҳонишавӣ аз ҳуди ҷомеа ва фарҳанги сиёсии он вобастагӣ доранд. Ҳамчун шакли танзими муносибатҳои сиёсӣ ва маъмурӣ, идоракуни дар таъмини низоми ҷомеа механизми асосӣ доништа мешавад. Барои татбиқи босифати он барои субъектҳои идоракуни зарур аст, ки дониши идоракуниро таъмин бахшанд, то ки бо ёрии идоракуни вазифаҳои хусусии марбут ба ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсии худро амалӣ намоянд.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Аристотель, Политика, Афинская полития, М., 1997.
2. Асмус В. Ф., История античной философии, М., 1965, гл. 4.
3. Асмус В.Ф. Платон, М., 1969.
4. Воскресенский А. Д. Сравнительный анализ политических систем, политических культур и процессов на Востоке: общие закономерности и специфика их региональной трансформации.- [www.http://Литрес.ру](http://Литрес.ру),Режим доступа 3 августа 2020
5. Комилбек А.Ё. Низоми идоракунии сиёсӣ: ҷанбаҳои назариявӣю методологӣ ва амалии он дар шароити ҶТ, диссертатсия барои дарёфти дараҷаи доктори илмҳои сиёсӣ аз рӯйи ихтисоси 23.00.02 – Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ, Душанбе, 2022.-326 с.
6. Лукашева Е.А. Права человека. – М, 1999. – с. 34. 573 с.
7. Мустафин А.А. Политология: словарь современных терминов и выражений / А.А. Мустафин – Ангарск: Изд-во: АГТА, 2012 – 168 с.
8. Макиавелли Н. Избранные произведения. М.: "Художественная литература",1982.
9. Макиавелли Н. Государь. М.: Планета, 1990
10. Народ и власть: взаимодействие в истории и современности : научный ежегодник факультета права Нижегородского филиала Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики», / отв. ред. И.В. Михеева, Ю.В. Сочнев. Вып. 4. Нижний Новгород: НИУ ВШЭ – Нижний Новгород. 2017.-С.215-220 396с.
11. Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ.-Душанбе 2011.- 500 с.

**ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТЕРМИНА “УПРАВЛЕНИЕ” И ЕГО
ПРИНЦИПИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО
ОБЩЕСТВА**

НАСРИДДИНШОЕВА Г.О.,

докторант второго курса по специальности политология кафедры философии и политологии
Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева, 736000, г. Хорог, ул.

Шириншаха Шахтемур 109, тел: (+992) 502137431,

Gmail: gnasriddinshoeva@gmail.com

В статье рассматриваются вопросы управления и его различия от других форм государственного регулирования. управления, различные сферы и уровни его применения. Автор особое внимание уделяет управлению в системе политики, указывая на важность его принципов. Автор отмечает, что основной движущей силой управления является народ, который путем голосования вдохновляет своих представителей на стремление к тем целям, которые ставит перед собой политическая власть или общество в целом. Но проблемой современного общества является возникающий дисбаланс знаний о разделении власти. Соблюдение баланса управления властью является формой выживания любого общества, поскольку преобладание одной власти при слабой политической власти не имеет признаков демократии. Автор приводит пример идей ученых и мыслителей указывая на важность разделения власти как основу управления. В статье также рассматриваются вопросы управления и его различия в подходах исследователей других форм управления, различные сферы и уровни его применения, предмет и объект управления, отношение и целенаправленное воздействие субъекта на объект управления, сходство и различие административного управления и политического управления. Особое внимание было уделено управлению в системе политики и определено, что продвинутая система управления содействует эффективной и качественной реализации политического и административного управления.

Ключевые слова: управление, политическая партия, государства, структура, власть.

**POLITICAL ASPECTS OF TERMIN “MANAGEMENT” AND ITS PRINSIPAL
FEATURES IN MODERN SOCIETY**

NASRIDDINSHOEVA G.O.,

second year doctoral student in the specialty Political Science of the Department of Philosophy and
Political Science of Khorog State University M.Nazarshoev, 736000, Khorog, Shirinshoh

Shohtemur str., 109, tel: (+992) 502137431,

Gmail: gnasriddinshoeva@gmail.com

The article deals with the issues of management and its differences from other forms of management, various spheres and levels of its application. Special attention was paid to political and government in the democratic management system, and it was determined that an advanced system of the effective and high-quality implementation of democratic management system will be conducive to administrative management. In this article author discuss the role of democracy management institution in political hierarchy of society, the form of this power, and the positive and negative sides of its usability in the period of global world. Author note that the main ignite power of democracy management institution in society consider the people. But the problem one is the misbalance of political, parliament institution and executive power in society. The observe of balance between of , management institution and executive power in society is the main conditions for surviving society, because increase of one power with weak economy or weak political power will not means and get to totalitarian system. The absence of democracy management institution and executive power in conditions of the strong economy or strong political power will get to the decay of society, demolition of country and its division. Author give the example of scientists and offer two form of spiritual power in contemporary society.

The article also deals with the issues of social management and its differences from other forms of management, various spheres and levels of its application, the subject and object of management, the attitude and purposeful impact of the subject on the object of management, the similarity and difference between administrative management and local self-government. Special attention was paid to local self-government in the political management system, and it was determined that an advanced system of local self-government contributes to the effective and high-quality implementation of administrative management.

Keywords: management, political party, state, structure, power.

УДК: 321.01

ИЗУЧЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРАКТИК РАЗРАБОТКИ И РЕАЛИЗАЦИИ
АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ

ДАМДОРОВ БУЗУРГМЕХР ДАЙХУДОЕВИЧ,

аспирант кафедры политологии и политического управления
Российская академия народного хозяйства и государственной службы при
Президенте Российской Федерации. Россия, г. Москва
E-mail: damdorov1998@gmail.com

Целью исследования является анализ основных международных практик, применяемых при разработке и реализации антитеррористической государственной политики. Авторы рассматривают практики отдельных стран, как зарубежных, так и Российской Федерации, в плане принятия мер государственного регулирования антитеррористической политики. Авторы подробно анализируют деятельность различных международных институтов в области противодействия терроризму.

В исследовании применены такие методы, как компаративный метод, который позволяет провести сравнение различных международных практик в области противодействия терроризму. Структурно-функциональный анализ позволил авторам определить ключевые позиции в данной области государственной политики среди стран-главных участников ОДКБ и ШОС. Результаты исследования позволяют учитывать позитивные последствия реализованного международного опыта противодействия терроризму отдельных стран, как в плане активного международного сотрудничества, так и в разработке собственной нормативно-правовой базы, что позволяет добиваться значительных успехов при реализации эффективной антитеррористической государственной политики в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, антитеррористическая государственная политика, международная политика, политика, Республика Таджикистан.

В настоящее время терроризм остается ключевой угрозой безопасности. Особенно это наиболее актуально для стран Центральной Азии. Большинство стран разрабатывают и реализуют различные меры антитеррористической государственной политики, осуществляя международное сотрудничество по различным направлениям в данной области. Это позволяет значительно снизить риски террористических атак на страны, остановить развитие новых форм ведения террористической деятельности, а также совершенствовать методы борьбы с терроризмом.

В этом плане данная проблема носит современный актуальный характер, что отражено в многочисленных исследованиях, которые посвящены изучению мер по реализации политики отдельных стран в области противодействия терроризму. К числу подобного рода отечественных исследований последних лет можно отнести исследования М.С. Пешкова [1], А.М. Колова [2], Е.А. Куликова [3]. Среди ряда зарубежных авторов, которые занимаются изучением проблемы международных практик, применяемых при разработке и реализации антитеррористической государственной политики, можно назвать А.М. Саруш [4], К. Ифтоди [5], Ф. Дитрих [6], Х. Хассан [7], А. Альхатави [8] и др.

Особое значение в регулировании антитеррористической политики сегодня приобретает регион Центральной Азии, поскольку в настоящий момент он характеризуется ростом международных террористических организаций, особенно в Афганском приграничье с Таджикистаном. Данное обстоятельство позволяет рассматривать Таджикистан как страну, которая может эффективно противодействовать терроризму. Однако, борьба с международным терроризмом в

Таджикистане невозможна без политики комплексного подхода в принятии мер предупреждения и противодействия терроризму, результативность которого зависит от анализа опыта реализации антитеррористической государственной политики как зарубежных стран, так и Российской Федерации, особенно в сфере международного сотрудничества со странами ОДКБ и ШОС. Анализу реализации и разработки мер противодействия терроризму в Таджикистане посвящен широкий ряд исследований последних лет [9-20], что также говорит об актуальности данной проблемы.

Методология исследования. Методология исследования включает компаративный метод, который позволяет осуществить сравнение современных международных практик в области противодействия терроризму стран-главных участников ОДКБ и ШОС. Структурно-функциональный анализ, применяемый авторами данного исследования, включает изучение общегосударственной системы противодействия терроризму, основанной на изучении конкретных законов и нормативно – правовых актов в области противодействия терроризму и экстремизму [21-22].

Содержание исследования. Эффективным фактором предотвращения развития терроризма является согласование взаимодействия между странами единого нормативно-правового подхода к реализации антитеррористической деятельности на государственном политико-правовом и организационно-управленческом уровнях.

Безусловно, каждая страна в силу географических и социально-исторических условий, сталкивается с собственными террористическими угрозами, однако, первостепенное значение в борьбе с терроризмом и экстремизмом является международное сотрудничество стран в сфере реализации антитеррористической государственной политики.

Данное сотрудничество особенно актуально для Таджикистана, в котором деятельность террористических организаций, а также территориальная близость с Афганистаном, становится серьезным фактором дестабилизации собственной социально-политической ситуации. Таджикистан имеет границу с Афганистаном, из которого в страну идет поток террористических формирований. Создание и разработка собственных эффективных мер антитеррористической политики в Республике Таджикистан, на наш взгляд, должна учитывать опыт международных практик других стран и организаций по противодействию антитеррористической деятельности, как на национальном, так и на глобальном уровнях.

Сравнительный анализ мирового опыта контртеррористической деятельности помогает учитывать мероприятия, которые успешно выполняются в странах с повышенным уровнем террористической угрозы. Поэтому рассмотрим данный опыт более подробно.

Значительные мероприятия в области разработки и реализации антитеррористических мер по борьбе с терроризмом и экстремизмом принадлежит США и странам НАТО. Как государственные органы, так и гражданское общество США активно задействовано в пропаганде по нераспространению и вреде терроризма. Данные меры предпринимаются уже на протяжении более 40 лет, они включают в себя проведение антитеррористических операций.

На саммите НАТО, который был организован в 2024 году, главы государств и правительств одобрили обновлённые руководящие принципы политики Североатлантического союза в области борьбы с терроризмом. Они нацеливают антитеррористическую деятельность на повышение осведомлённости о

террористической угрозе, обеспечение надлежащего потенциала и готовности, а также укрепление взаимодействия и сотрудничества со странами-партнёрами НАТО и другими международными организациями.

Что касается практики реализации антитеррористической государственной политики в Российской Федерации, то главной задачей является предотвращение атак террористов на мирное население, информирование об угрозах терроризма и мерах по его предотвращению, защита стратегически важных объектов энергетической структуры от террористических атак, как правило, в области атак беспилотными летательными средствами. В настоящее время Российская Федерация ведет активную дипломатическую работу, как с США, так и со странами Центральной Азии, Китая и Индии по принятию мер в борьбе с международным терроризмом. В частности, между Россией и Китаем проходят регулярные военные антитеррористические учения.

К эффективным мерам противодействия терроризму на территории Российской Федерации относится разработка нормативно-правовых документов [23], которые направлены на совершенствование мер по борьбе с терроризмом в субъектах Российской Федерации. Важным фактором противодействия терроризму многонациональной России является культурообразующие факторы, которые заключаются в недопущении дискриминации различных народов и культур Российской Федерации по каким-либо признакам расового или религиозного характера.

В настоящее время также существует ряд международных институтов, которые смогли эффективно реализовать политику в противодействия терроризму. Во-первых, это ООН. Общеизвестно, что под эгидой Организации разработано и принято порядка 16 международных соглашений, направленных на борьбу с терроризмом. В рамках ООН функционирует Контртеррористический комитет, Совет Безопасности ООН и Глобальный контртеррористический форум. Также новая стратегия контртерроризма принята и действует в странах ЕС на 2023-2027 годы, которая направлена на борьбу с экстремизмом в Европейских странах, а также террористическими кибератаками, связанными с использованием технологий искусственного интеллекта. Сотрудники Интерпола также участвуют в консультировании следственных органов по конкретным делам, связанным с финансированием терроризма.

В рамках Шанхайской организации сотрудничества в 2017 году была принята Конвенция по противодействию экстремизму. Она была разработана совместными усилиями России, Китая, Казахстана, Киргизии, Узбекистана и Таджикистана. Основной целью данной Конвенции является создание и развитие эффективных и международно-правовых механизмов реализации антитеррористической политики стран – партнеров ШОС. В качестве реализуемых мер по противодействию терроризму в рамках ШОС был создан реестр лиц, находящихся в розыске за террористические преступления, а также составлен общий перечень запрещённых на территории стран ШОС террористических и экстремистских группировок. Для этого в организации создана Региональная антитеррористическая структура.

В 2024 году странами-партнерами ШОС на период до 2027 года была утверждена Программа сотрудничества в области противодействия терроризму, сепаратизму и экстремизму. ШОС особое значение при борьбе с терроризмом отводит информационной безопасности, в частности, контролю за сферой интернет - публикаций террористического характера.

В данном документе отмечается, что государства-члены ШОС организуют меры нормативно-правового, организационного и информационного характера, чтобы

устранить факторы, способствующие развитию терроризма. Так, эффективным средством информационного противодействия терроризму государствами-членами ШОС признается недопустимость вмешательства в их внутренние дела других государств под предлогом противодействия терроризму и экстремизму.

Конвенция Шанхайской организации сотрудничества в качестве исходной меры противодействия терроризму определяет сохранение государственной целостности и проведение мер государственной безопасности по защите конституционного строя от террористических угроз [22]. Для реализации данных целей проводятся такие меры странами-партнерами ШОС, как усиление охраны границ государств, проведение разъяснительной работы среди населения, связанной с противодействием распространению идеологии террористов, контроль за средствами информационного террористического воздействия на население, выявление экстремистского контента в социальных сетях и ограничение к нему доступа. Безусловно, проводятся меры, связанные с улучшением профессиональной подготовки сотрудников, занятых в сфере противодействия терроризму.

Международная организация в области коллективной безопасности (ОДКБ) также предпринимает ряд эффективных мер по реализации антитеррористической государственной политики. Страны ОДКБ нацелены на выработку совместных действий в области координации правоохранительных структур по борьбе с терроризмом, организации совместных мероприятий военного и гражданского уровней в целях нейтрализации террористических атак и угроз.

Республика Таджикистан, входящая в состав как ШОС, так и ОДКБ, также предпринимает активные меры по предотвращению террористических угроз в Республике, активно сотрудничая со странами-партнерами в данных международных организациях. Республика Таджикистан также тесно взаимодействует с уполномоченными в борьбе с терроризмом органами Организации объединенных наций. К таким органам можно отнести, например, ОБСЕ, Интерпол, региональный центр ООН по превентивной дипломатии в Центральной Азии.

К возможностям реализации результативного опыта государственной политики противодействия терроризму применительно к Республике Таджикистан, опираясь на международные практики других стран можно отнести ряд практик, представленных в данном исследовании.

Во-первых, укрепление сотрудничества Республики Таджикистан с международными организациями в плане противодействия терроризму и экстремизму. Для этого необходимо как сотрудничество в области разработки нормативно-правовых документов, а также создание единого информационного центра между, прежде всего, странами-партнерами ШОС и ОДКБ с целью мониторинга информационного пространства в социальных сетях и других электронных ресурсов на предмет распространения антигосударственной пропаганды и вовлечения в экстремистские и террористические группы.

Во-вторых, разработка мер в области поддержки беженцев. В этом направлении Таджикистан имеет уникальный опыт с 90-х годов XX века, когда в страну были возвращены более миллиона граждан (беженцев) из Афганистана и других стран. Также, согласно законодательству Республики Таджикистан, граждане, которые добровольно отказываются от участия в террористической деятельности, освобождаются от уголовной ответственности.

В-третьих, необходимы меры социальной поддержки населения, сокращение социального и имущественного расслоения населения, сохранение и пропаганда среди населения социально значимых ценностей, а также создание условий для диалога между различными нациями и религиозными конфессиями в Республике Таджикистан.

Можно сказать, что сегодня в Республике Таджикистан активно развиваются данные меры. Анализ международных практик в области антитеррористической государственной политики показал, что для разработки эффективных мер противодействию терроризму необходимо взаимодействие и сотрудничество между государствами как в области развития единого информационного пространства, так и в области организации и координации совместных мер по профилактике распространения и выявления террористических угроз. Все эти практики могут быть активно использованы и в Республике Таджикистан. Важной задачей является и образовательная, которая направлена на формирование стойкого неприятия обществом Республики Таджикистан идеологии насилия, а также привлечение граждан к участию в противодействии терроризму.

Вывод. Таким образом, для эффективной антитеррористической государственной политики в Республике Таджикистан необходим комплексный подход. Он состоит в учете опыта США и России, а также таких организаций, как ООН, ШОС, ОДКБ. К числу эффективных мер в области государственной политики по борьбе с терроризмом в Республике Таджикистан можно отнести развитие и совершенствование законодательства в области противодействия экстремизму и терроризму.

Сегодня в Республике Таджикистан законодательство регулирует деятельность со стороны государства в области противодействия терроризму, о чем свидетельствует ряд законодательных актов, упомянутых нами выше [21-22]. Комплексный подход включает в себя меры правового, информационного, образовательного характера. Однако, не стоит забывать и про религиозный фактор, особенно про его влияние в сфере работы с молодежью как части молодежной политики в Республике Таджикистан. Религиозное образование включает в себя разработку учебно-методических пособий, связанных с развитием культуры воспитания патриотических чувств, любви к собственному народу и культуре республики Таджикистан, уважение к правам, национальности и религиозным чувствам других народов и культур, национальностей, исторических общностей. Данное направление в области развития государственной образовательной политики является надежным фактором профилактики террористической деятельности среди молодежи.

Реализуемые меры противодействия терроризму, представленные в данном исследовании, в том числе, и на территории Республики Таджикистан, включают в себя как внутренние факторы (меры в области собственной национальной антитеррористической государственной политики), так и внешние факторы, которые связаны с усилением и развитием сотрудничества Республики Таджикистан со странами Центральной Азии (совместные военные учения, обмен разведывательными данными) в области профилактики и межгосударственного регулирования проблем распространения экстремистских идеологий и террористических организаций в Республике Таджикистан.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Пешков М.С. Меры безопасности в системе противодействия терроризму: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.08. - Красноярск, 2006.
2. Колов А.М. Профилактические меры противодействия терроризму и экстремизму. - Домодедово: ВИПК МВД России, 2014.
3. Аничкин Е.С., Куликов Е.А. Правовое обеспечение национальных интересов России в рамках Шанхайской организации сотрудничества при осуществлении научно-технического партнёрства // Россия: общество, политика, история. 2023, № 1(6). С. 234-249. [https://doi.org/10.56654/ROPI-2023-1\(6\)-234-249](https://doi.org/10.56654/ROPI-2023-1(6)-234-249).
4. Saroosh A. M. The Doctrine of Sufi Philosophy as a Powerful Antidote to Global Terrorism // Kanz Philosophia : A Journal for Islamic Philosophy and Mysticism, 2024, № 10 (1). Pp. 1-18.
5. Iftode C. Philosophy, Terror, and Biopolitics // Public Reason, 2012, № 4 (1-2). Pp. 229-39.
6. Dietrich F. Anti-terrorism politics and the risk of provoking // Journal of Theoretical Politics, 2014, № 3 (26). Pp. 405-41.
7. Hassan H. Political Extremism: An Argumentative Approach. URL: <https://scholar.uwindsor.ca/etd/9483/>. Дата обращения: 22.02.2025.
8. Alkhattawi A. Challenges to Media Organisations due to Anti-terrorism Laws. URL: <https://dspace.stir.ac.uk/bitstream/1893/24477/1/Yousef%20thesis.pdf>. Дата обращения: 18.02.2025.
9. Попов Д.С. Таджикистан перед лицом угрозы международного терроризма // Проблемы национальной стратегии. 2016. № 5 (38). С. 126-147.
10. Социальный протест на современном Востоке: Научное издание // под ред. Д.В. Стрельцова. - М. Аспект Пресс, 2016.
11. Шарифзода З. Международное сотрудничество Республики Таджикистан в борьбе с терроризмом: диссертация ... кандидата политических наук: 23.00.04 / Шарифзода Зебунисо; [Место защиты: Институт философии, политологии и права им. А. М. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан]. - Душанбе, 2017.
12. Шахзода С. Передовая роль Таджикистана в борьбе с терроризмом и экстремизмом // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018. № 8. С. 311-315.
13. Мухаммадзода П.А. Меры по устранению условий, способствующих распространению терроризма: взгляд из Таджикистана // Таджикистан и современный мир. 2022. № 1 (77). С. 12-20.
14. Карамшоев Н.М. Тенденции терроризма в Российской Федерации и Республике Таджикистан // Преемственность и новации в юридической науке. Материалы международной научной конференции адъюнктов, аспирантов и соискателей. Омск, 2024. С. 59-61.
15. Алибеков Н. Терроризм как фактор угрозы национальной безопасности Республики Таджикистан // Вестник Технологического университета Таджикистана. 2013. № 2 (21). С. 135-137.
16. Рахмон Ю.А. Роль и практика органов прокуратуры Республики Таджикистан в предотвращении экстремизма, терроризма и киберпреступлений // Вестник Университета прокуратуры Российской Федерации. 2024. №6 (104). С. 24-26.

17. Амиров Т.Ш. Россия и Таджикистан: противодействия с терроризмом и экстремизмом // Вестник педагогического университета. Серия философия, право и политические науки. 2022. № 4 (8). С. 120-124.
18. Гаврилкин А.В., Ибрахим М.М., Велинью Родригес В.В. Терроризм в Республике Таджикистан от истоков до современного этапа: угрозы, регулирование и сценарии развития // Постсоветские исследования. 2024. Т. 7. № 7. С. 807-821.
19. Абдурашитов В.М., Каххоров Д.Г., Фантров П.П., Дехерт А.А. Перспективные направления сотрудничества Российской Федерации и Республики Таджикистан в контексте противодействия терроризму // Законодательство. 2023. № 4 (52). С. 190-198.
20. Додихудоев Х.А. Потенциал неправительственных организаций Республики Таджикистан в противодействии экстремизму и международному терроризму // Таджикистан и современный мир. 2022. № 2 (78). С. 29-38.
21. Бишкекская декларация Совета глав государств – членов Шанхайской организации сотрудничества. URL: www.kremlin.ru/supplement/5421. Дата обращения: 10.02.2025.
22. Конвенция Шанхайской организации сотрудничества по противодействию экстремизму. URL: pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102574570&backlink=1&&nd=102632751&ysclid=m7gw7tpx5s971800930. Дата обращения: 16.02.2025.
23. Указ Президента Российской Федерации от 29.05.2020 г. № 344 «Об утверждении Стратегии противодействия экстремизму в Российской Федерации до 2025 года». URL: www.kremlin.ru/acts/bank/45555. Дата обращения: 18.02.2025.

ОМУЗИШИ ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТАҲИЯ ВА ТАТБИҚИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ЗИДДИТЕРРОРИСТӢ

ДАМДОРОВ БУЗУРГМЕХР ДАЙХУДОВИЧ,

аспиранти кафедраи сиёсатшиносӣ ва идоракунии сиёсии Академияи хоҷагии халқ ва хизмати давлатии назди Президенти Федератсияи Русия.

Русия, шаҳри Москва

E-mail: damdorov1998@gmail.com

Мақсади тадқиқоти мазкур таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ мебошад, ки ҳангоми таҳия ва татбиқи сиёсати давлатии зиддитеррористӣ истифода мешаванд. Муаллиф таҷрибаи кишварҳои алоҳидаи хориҷӣ ва Федератсияи Русияро дар робита ба андешидани чораҳои танзими давлатии сиёсати зиддитеррористӣ баррасӣ намуда, фаъолияти институтҳои гуногуни байналмилалиро дар соҳаи муқовимат ба терроризм муфассал таҳлил кардааст.

Дар тадқиқот усули муқоисавӣ истифода шуда, амалияҳои гуногуни байналмилалӣ дар соҳаи муқовимат ба терроризм муқоиса ва ҳулосабарорӣ шудаанд. Таҳлили сохторӣ - функционалӣ ба муаллиф имкон додааст, ки мавқеи калидии ин соҳаи сиёсати давлатиро дар байни кишварҳои иштирокчиҳои асосии СААД ва СҶШ муайян кунад. Натиҷаҳои тадқиқот имкон медиҳанд, ки оқибатҳои мусбати таҷрибаи амалишудаи байналмилалӣ муқовимат ба терроризми кишварҳои алоҳида ҳам аз ҷиҳати ҳамкориҳои фаъоли байналмилалӣ ва ҳам дар таҳияи заминаи меъриёи ҳуқуқии худ ба назар гирифта шаванд. Омузиш ва таҳлили ин раванд имкон медиҳад, ки дар татбиқи сиёсати самараноки зиддитеррористии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муваффақиятҳои назаррас ба даст оварда шаванд.

Калидвожаҳо: терроризм, экстремизм, сиёсати давлатии зиддитеррористӣ, сиёсати байналмилалӣ, сиёсат, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

**STUDY OF INTERNATIONAL PRACTICES IN THE DEVELOPMENT AND
IMPLEMENTATION OF ANTI-TERRORIST STATE POLICY**

DAMDOROV BUZURGMEHR DAIKHUDOEVICH,

Postgraduate student of the Department of Political Science and Political Management

Russian Presidential Academy of

National Economy and Public Administration. Russia, Moscow

E-mail: damdorov1998@gmail.com

The purpose of the study is to analyze the main international practices used in the development and implementation of anti-terrorist state policy. The authors consider the practices of individual countries, both foreign and the Russian Federation, in terms of taking measures to implement counter-terrorism policies. The authors analyze in detail the activities of such international counter-terrorism institutions as the United Nations, the Shanghai Cooperation Organization, and the CSTO.

The research methodology includes a comparative method and structural and functional analysis, which allow not only to compare various international practices in the field of countering terrorism, but also to identify key positions in this area of public policy of the CSTO and SCO member states. The authors conclude that the international experience of countering terrorism in individual countries, both in terms of active international cooperation and in developing their own regulatory framework, allows them to achieve significant success in implementing an effective anti-terrorist state policy in the Republic of Tajikistan.

Keywords: terrorism, extremism, anti-terrorist state policy, international policy, politics, Republic of Tajikistan.

Рецензент: Баталова Юлия Владимировна - начальник
одела организации защит диссертаций Управления
аспирантуры и докторантуры РАНХиГС к.полит.н., доцент

УДК: 323.3

ПОЛИТИЧЕСКАЯ РОЛЬ ЖЕНЩИН В ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ ОРГАНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ХУДЖАСАИДОВА НИЗОРАБЕГИМ ХУШКАДАМОВНА,

Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 938630324.

После распада Советского Союза и провозглашения независимости в 1991 году, Таджикистан начал формирование новой государственной системы, включая законодательство, регулирующие политические права женщин. Начался новый этап в истории республики, характеризующийся переходом от централизованного управления к демократическим институтам. Важным аспектом этого процесса стало определение новой роли женщин в политической жизни страны.

Тем не менее, на начальном этапе независимости участие женщин в политике практически отсутствовало из-за кризисной политической ситуации и последующей гражданской войны (1992–1997 гг.). Гражданский конфликт оказал разрушительное воздействие на общественную и политическую жизнь страны: дестабилизировал экономику, вызвал миграцию и значительные человеческие потери.

Страна столкнулась с многочисленными социально-экономическими и политическими проблемами, что затрудняло процесс формирования демократических институтов и участия женщин в политической жизни. В таких условиях политическая активность женщин была ограничена, а их роль в управлении оставалась минимальной. Они в основном занимались социальными и культурными сферами, поддержанием семей и обеспечением базовых потребностей, что отвлекало их от политической активности. Гражданское противостояние негативно сказалось на положении женщин в обществе: они испытывали экономические и социальные трудности.

После окончания военно-политического конфликта, когда страна столкнулась с бедностью и разрушенной инфраструктурой, женщины оказались в ещё более сложной ситуации, где социальные и экономические проблемы преобладали над политическими устремлениями. Подписание Соглашения о восстановлении мира и национальном согласии 27 июня 1997 года положило начало постепенной стабилизации, которая дала возможность вернуться к политическим и экономическим реформам, включая вопросы гендерного равенства.

Началась активная работа по восстановлению экономики и демократических институтов. Государство стало более активно продвигать идею равенства мужчин и женщин, создавая условия для увеличения участия женщин в политических процессах. Однако реформы, направленные на демократизацию и включение женщин в общественно-политическую жизнь, фактически начались только в конце 1990-х годов.

Формирование и укрепление нормативно-правовой базы общественно-политической деятельности женщин в Республике Таджикистан в период с 1991 по 2021 годы стали важной частью политики равенства и прав женщин. С момента обретения независимости в 1991 году Таджикистан начал разработку законодательных актов, программ и стратегий, направленных на повышение социальной и политической роли женщин, борьбу с дискриминацией и обеспечение равных прав. Конституция Таджикистана, принятая в 1994 году, заложила основу для формирования нормативно-правовой базы и открыла новые перспективы для женщин.

С 1995 года Правительство Таджикистана предприняло значительные шаги для разработки и принятия законов, направленных на обеспечение гендерного равенства и защиту прав женщин. За этот период общественные отношения в стране изменились и обрели новое значение. Учитывая геополитическое положение Таджикистана, страна

также сталкивается с глобальными миграционными процессами и вопросами безопасности, включая борьбу с терроризмом и экстремизмом. Всё это повлияло на положение женщин. В связи с этим Таджикистан получил рекомендации от органов ООН по улучшению законодательства в области защиты прав женщин и борьбы с гендерным насилием.

Ключевые слова: демократия, гендер, закон, женщина, равенства, конституция, государства, закон, нормативно-правовой базы, исследование, органы власти, политика, реформа, мужчин, миграция, гражданское общества.

С распадом Советского Союза и провозглашением независимости в 1991 году Таджикистан приступил к формированию новой государственной структуры, включая законодательство, регулирующее политические права женщин. [6.С.38.] Начался новый этап в истории республики, сопровождавшийся переходом от централизованной системы управления к демократическим институтам. Важным аспектом этого процесса стало формирование новой роли женщин в политической жизни страны. Однако на начальном этапе независимости участие женщин в политике практически отсутствовало, что было связано с кризисной политической ситуацией и последующей гражданской войной (1992–1997 гг.). [9.С.117]

Гражданский конфликт оказал катастрофическое воздействие на общественную и политическую жизнь страны. Он не только дестабилизировал экономику, но и привёл к миграции и значительным человеческим потерям. Страна столкнулась с рядом социально-экономических и политических трудностей, которые затрудняли процесс формирования демократических институтов и участие женщин в политической жизни. В таких условиях политическая активность женщин была ограничена, а их роль в управлении оставалась минимальной. Она сводилась в основном к социальным и культурным сферам, на поддержании семей и обеспечении базовых потребностей, что отвлекло их от политической активности. Гражданское противостояние негативно отразилось на положении женщин в обществе: они испытывали экономические и социальные трудности. [2. С.246-272]

После завершения военно-политического конфликта, в условиях бедности и разрушенной инфраструктуры, женщины оказались в ещё более сложной ситуации, когда социальные и экономические проблемы стали превалировать над политическими амбициями. С подписанием Соглашения о восстановлении мира и национальном согласии (27.06.1997 г.) [18 С.61-70] в стране началась постепенная стабилизация, которая дала возможность вернуться к политическим и экономическим реформам, включая вопросы гендерного равенства. [23 С.187] Незамедлительно началась активная работа по восстановлению экономики и демократических институтов. Государство стало более активно продвигать идею равенства мужчин и женщин, создавать условия для повышения участия женщин в политических процессах. Однако, фактически, только с конца 1990-х годов в стране начались реформы, направленные на демократизацию и включение женщин в общественно-политическую жизнь. [15]

Формирование и дальнейшее укрепление нормативно-правовой основы общественно-политической деятельности женщин в Республике Таджикистан в 1991 - 2021 годы стало важной составляющей в становлении и укреплении политики равенства и прав женщин. [24 С.15-19] Ещё с момента обретения независимости в 1991 году Таджикистан начал разрабатывать законодательные акты, [13] программы и стратегии, [25С.420-442] направленные на повышение социальной и политической роли женщин, борьбу с дискриминацией и обеспечение равных прав. Важной основой для этого процесса стала Конституция Таджикистана. Переход к демократическому

управлению и принятие Конституции страны в 1994 году дали новые перспективы для женщин. Конституция заложила основу для формирования нормативно- правовой базы. [7 С.38]

В последующие годы были проведены реформы и приняты несколько ключевых документов, направленных на демократизацию общества, улучшение политического статуса женщин и расширение их прав, для содействия гендерному равенству и увеличения числа женщин на руководящих должностях. В период с конца 1990-х по 2021 годы правительство Таджикистана приняло более 60 нормативно-правовых актов, [16С.78-85] государственных концепций и программ, направленных на повышение уровня женского представительства в политике. Среди них базовыми являются Закон «О государственных гарантиях равных прав мужчин и женщин и равных возможностей для их реализации» (2005), [12С.134] Государственная программа «Основные направления государственной политики по обеспечению равных прав и возможностей мужчин и женщин» (2001–2010 гг.) (от 8 августа 2001 года, №391), [11] Национальная стратегия активизации роли женщин (2011–2020 гг., 2021–2030 гг.) (от 29 мая 2010 года №269), [1] Воспитание, подбор и расстановка руководящих кадров Республики Таджикистан из числа способных женщин и девушек на 2007-2016 годы" (от 1 ноября 2006 года, №496) и Закон «О защите прав и интересов женщин» (2017г.). [3 С.114-124] Эти меры явились ответом на глобальные требования по защите прав женщин и продвижению гендерного равенства.

За годы государственной независимости законодательство Республики Таджикистан существенно обновилось. С 1990 по 2000 г. принято около 300 законов, а в 2001-2002 гг. еще около 150. [20 С.29.] В законодательном регулировании появились новые позитивные направления и приоритеты, среди которых свое место начинает занимать и гендерный подход.

Необходимо констатировать, что в формировании гендерного законодательства страны проходил в несколько этапов. Первый этап формирования гендерной политики (1991–2000 гг.), став началом гендерных реформ, совпал с периодом обретения Таджикистаном независимости и завершением гражданской войны. На этом этапе были заложены основы правовой защиты женщин. Так, Основной закон закрепил равные права для мужчин и женщин, что стало отправной точкой для будущих законодательных инициатив.

Принятие новой Конституции Республики Таджикистан в 1994 году стало важным шагом в формировании демократической системы управления. Она закрепила принцип равенства полов, предоставляя мужчинам и женщинам равные права на участие в управлении государством. Конституция подтверждает право на равный доступ к государственной службе независимо от пола. Статья 17 Конституции утверждает равенство всех граждан, независимо от пола, что обеспечило правовую основу для вовлечения женщин в политику. Конституция закрепила право женщин на участие в политической жизни и установила правовую основу для их вовлечения в процесс принятия решений. Тем не менее, несмотря на наличие конституционной основы для равенства, в условиях политической нестабильности 1990-х годов законодательные усилия по обеспечению равного участия женщин в политике оставались ограниченными, а их вовлеченность в политическую сферу было крайне низким. Конституционный принцип равноправия мужчин и женщин, а также конституционные гарантии равенства прав человека, указанные выше, заложены во все законодательные акты Республики Таджикистан. Кроме того, эти гарантии и принцип равноправия мужчин и женщин послужили основой для разработки, принятия и

реализации политики и стратегий по достижению гендерного равенства между мужчинами и женщинами в Республике Таджикистан. [7.С.5]

С 1995 года Правительство Таджикистана приложило значительные усилия для разработки и принятия законов в области гендерного равенства и защиты прав женщин. За это время общественные отношения в стране претерпели изменения и приобрели новое значение. Учитывая геополитическое положение Таджикистана, страна также сталкивается с мировыми миграционными процессами и вопросами безопасности, включая борьбу с терроризмом и экстремизмом. Все это оказало влияние на положение женщин. В связи с этим Таджикистан получил рекомендации от органов ООН по улучшению законодательства в области защиты прав женщин и борьбы с гендерным насилием. [9 С.4]

Следует констатировать, что законодательное обеспечение равенства не сразу привело к росту политической активности женщин. Реальные изменения наступили гораздо позже, и на практике доступ женщин к политическим процессам ещё долго оставался ограниченным. Одним из сдерживающих факторов была глубокая укоренённость традиционных представлений о роли женщин в обществе, что делало их участие в политике скорее исключением, чем правилом.

Указ «О повышении роли женщин в обществе» (27.02.1999) [19.С.3] явился первым шагом к созданию механизмов поддержки женщин, включая возможности для их трудоустройства и вовлечения в государственные структуры. Он стал важной вехой в развитии гендерной политики Республики Таджикистан. Он был направлен на дальнейшую выработку действенных механизмов способных устранить структурные барьеры, препятствующие полноценному участию женщин в общественной, политической и экономической жизни страны. Основная цель указа заключалась в формировании комплексной системы мер, которые бы способствовали расширению возможностей для женщин и созданию равных условий для их самореализации и участия в различных сферах общественной жизни.

Принятие указа позволило заложить основу для формирования устойчивой институциональной базы поддержки женщин. В рамках данного документа были обозначены ключевые направления государственной политики, ориентированные на улучшение положения женщин, такие как образование, трудоустройство, социальная защита и здоровье. Указ также послужил толчком для принятия последующих нормативных актов, которые конкретизировали и усиливали меры поддержки женщин на уровне законодательной базы. [14] Среди них можно отметить внедрение специальных квот и развитие программ, направленных на усиление женского представительства в органах государственной власти и управления.

Указ заложил важную основу для образовательных и профессиональных программ, направленных на подготовку женщин к участию в государственной и общественной деятельности. Эти программы были призваны повышать уровень квалификации женщин и ускорить их адаптацию к требованиям профессионального рынка.

Важную роль в реализации положений указа сыграли международные организации, такие как Программа развития ООН (ПРООН) и Японское агентство международного сотрудничества (JICA), [26] которые оказывали поддержку в виде образовательных курсов и тренингов для женщин республики. Эти инициативы способствовали повышению профессиональных компетенций женщин, что положительно отразилось на их социальном и экономическом положении. JICA

стремится к укреплению международного сотрудничества и улучшению условий жизни людей в развивающихся странах, включая Таджикистан. ЛСА помогает женщинам в Таджикистане создавать и развивать свои бизнесы, предоставляя им обучение и финансовую поддержку, также финансирует проекты, направленные на улучшение здоровья женщин и детей, а также на повышение осведомленности о важности гендерного равенства в здравоохранении. ПРООН работает над улучшением доступа молодых женщин к качественному образованию и занятости, а также поддерживает их участие в общественной жизни. Эти проекты помогают улучшить жизнь женщин и детей в Таджикистане, способствуя гендерному равенству и устойчивому развитию. [22 С.13] Указ также обозначил необходимость расширения женского участия в политической жизни страны. На его основе началось постепенное внедрение системы квот, стимулирующей привлечение женщин на руководящие должности и участие в выборных органах. Важно отметить, что эта инициатива привела к положительным изменениям в гендерном составе органов государственной власти. Например, доля женщин в парламенте постепенно возросла, что связано с реализацией установленных указом мер по стимулированию их участия в политических процессах.

Для восстановления мира и спокойствия в Республике Таджикистан была создана Комиссия Национального Примирения из 25 членов правительственных и оппозиционных сил ОТО (Объединенная Таджикская оппозиция), и в ней участвовала единственная женщина – заместитель Премьер-министра Бозгул Додхудоева. В тот период она также занимала пост председателя женской общественности. Бозгул Додхудоевой, которая после успешного окончания Душанбинского государственного педагогического института (1964г.) и высшей Ташкентской партийной школы (1980г.) работала учительницей, заместителем директора, директором школы №38 г. Душанбе (1964-1973гг.), заведующим отделом образования Центрального района г. Душанбе (1973-1974гг.), заместителем председателя исполкома Центрального района г. Душанбе (1974-1975гг.), заведующей отделом образования горисполкома г. Душанбе (1975-1976гг.), первым заместителем министра образования Таджикской ССР (1976-1988гг.), Министром образования Республики Таджикистан (1992-1994гг.), заместителем премьер - министра Республики Таджикистан (1994-1999гг.), председателем республиканского Комитета по делам женщин и семьи (1994-2000гг.). [6.С.15] Она являлась членом комиссии по национальному примирению (КНП) (1997-2000гг.). Б. Додхудоева являлась единственной женщиной в комиссии и внесла весомый вклад в решении вопросов о беженцах. [10 С.53] За активное участие в общественно-политической жизни страны она награждена орденами «Знак почета», «Славы», медалями «Отличник народного образования Таджикистана», «Отличник народного образования СССР», «Ветеран труда», «Заслуженный работник Республики Таджикистан». [19 С.47] Являясь директором учебного центра девушек «Сарвар» г. Душанбе, проводит воспитательную работу среди женской молодежи, формируют в них активную общественную и политическую позицию, повышает общую и политическую культуру девушек.

Наряду с Б.Додухудоевой в восстановлении дружбы между таджиками значительный вклад внесли и другие женщины-активисты: Гулафзо Савриддинова, Рафика Мусоева, Надежда Соловьева, Саёхат Нёматова, Низорамох Зарифова, Ибодат Рахимова, Гулсара Рахматова, Бибиходжал Рахимова, Назарбегим Муборакшоева, Зулайхо Сакиева, Махфират Каримова, Подшоҳхоним Хафизова, Хусноро Мирзоева, Валентина Абдусаматова, Давлатбиби Раджабова, Сайёра Абдурахмонова, Вилоят

Мирзоева, Батма Канакбаева, Майсара Калонova, Анчирбегим Макбулшоева, Адолат Рахмонова, Ойнихол Бобоназарова, Адолат Узокова, Киматгул Рустамова и другие. Они в основном вели разъяснительную работу среди населения, говорили о важности мира в обществе. [22 С.13]

Также Мархабо Джабборова занимала должность заместителя премьер-министра Республики Таджикистан с 2013 по 2020 годы. В своей политической карьере она активно работала над вопросами науки, образования и молодежной политик. В области поддержки женского лидерства Мархабо Джабборова участвовала в разработке и реализации государственных программ, направленных на повышение уровня женского представительства в политике и общественной жизни. Эти программы включают образовательные курсы и тренинги для женщин, а также инициативы по созданию условий для активного участия женщин в принятии ключевых решений. Она активно работала над продвижением законов защищающие права женщин, способствующие улучшению условий для их участия в политической сфере. М.Джабборова участвовала в разработке программ для поддержки женского лидерства. [5]

Таким образом, Указ «О повышении роли женщин в обществе» сыграл важную роль в создании механизма поддержки женщин и продвижении гендерного равенства в Республике Таджикистан. Он заложил основу для последовательного укрепления прав женщин, создания квот и внедрения программ, ориентированных на повышение их социального и профессионального уровня. Тем не менее, для достижения устойчивых результатов в этой сфере по-прежнему требуются дополнительные усилия, направленные на устранение социальных барьеров и дальнейшее расширение возможностей для женщин в общественно - политической жизни.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Джумахонова М. Место и роль женщин в политической жизни общества (на материалах Таджикистана). Автореф. на соис. уч. ст. кад.полит. наук. –Душанбе, 2006.
2. Зикриёева М. Научная разработка женской проблемы в условиях независимого Таджикистана //Историография проблемы женщин Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2001.- С. 246-272.
3. Ибодуллоева М. Амалшавии стратегия ва барномалҳои давлати оид ба масъалаҳои таъмини баробарии гендери (Реализация стратегии и государственных программ по вопросам обеспечения гендерного равенства) //Вклад женщин в развитие науки (11 фев.2021). – Душанбе, 2022. - С.114-124.
4. Из беседа автора с М.Джабборовой д.ф.н, профессор ТМУИЯ им.С.Улугзада. (ноябрь 2020г.)
5. Касимова М.Н. Женщина – созидаящая сила общества (на тадж. яз.). - Душанбе, 2004. – С.15.
6. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 2003. – С. 38.
7. Мониторинг реализации Закона Республики Таджикистан «О государственных гарантиях равноправия мужчин и женщин и равных возможностей их реализации». Отчет по результатам. - Душанбе, 2018. –С. 5.
8. Набиева Р.А., Зикриёев Ф.Б. История таджикского народа (на тадж. яз.). – Душанбе: Маориф, 2022. – С. 117-150.

9. Национальный обзор республики Таджикистан по осуществлению Пекинской декларации и Платформы действий (1995 года) в рамках внедренной повестки дня в области Устойчивого развития на период до 2030 года и итоговых документов Двадцать третьей специальной сессии генеральной ассамблеи (2000 года) в контексте двадцать пятой годовщины четверной всемирной конференции по положению женщин и принятия Пекинской декларации и Платформы действий в 2020 году. - Душанбе, 2015. - С.4.
10. Общее соглашение об установлении мира и национального согласия в Таджикистане. - Душанбе, 1997. - С.53.
11. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 8.08.2001 г. №391 Государственная программа «Основные направления государственной политики по обеспечению равных прав и возможностей мужчин и женщин» (2001–2010 гг.)» //Бадахшан, 2001, 5 нояб.
12. Рабиева Г. Р. Комментарий к Закону Республики Таджикистан «О государственных гарантиях равноправия мужчин и женщин и равных возможностей в их реализации». - Душанбе, 2006. – С. 134.
13. Рахматова М. Место и роль женщин в общественно-политической и культурной жизни Таджикистана нового переходного периода: 1992-2004 гг. //Автореферата на уч. степ канд.- Душанбе, 2004.
14. Рахмонова О. Э. Развитие законодательства о правах и свободах женщин в Таджикистане: 1917-2011 гг. -Душанбе, 2012//Автореф. на соис. уч.ст к.ю.н.
15. Рахмонова О.Э. Влияние международно-правовых актов о формировании национального законодательства по защите прав женщин в Таджикистане (на примере Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин) // Научный журнал: Вестник университета РТСУ. -Душанбе, 2011.-№2 (32).
16. Рахмонова О.Э. Конституционные основы защиты прав женщин в Таджикистане //Жизнь и закон. Теоретический и политико-правовой журнал. -Душанбе, 2009. - С.78-85.
17. Рашид Абдулло. Реализация общего соглашения 1997 года. Успехи, дилеммы и вызовы//Accord. Политика компромисса. Мирный процесс в Таджикистане. - Москва «Глобус», 2001. – С. 61-70.
18. Родник жизни. –Душанбе, 2006. - С.47.
19. С.Вохиди. Введение// Роль женщин в развитии науки и культуры. - Душанбе, 2006. - С.3.
20. Таджикистан: на пути к гендерному равенству. -Душанбе, 2003. -С.29.
21. Текущий архив КДЖС. Отчет отдел по развитию гендера и международных отношений за 2018-2020 гг. – Л.3.
22. Текущий архив Комитет по делам женщин и семьи при Правительстве Республики Таджикистан. – Отчет за 2005-2010. -. С.13.
23. Указ Президента Республики Таджикистан «О повышении роли женщин в обществе» (3.12. 1993г.) // Исторический опыт миротворчества в Таджикистане. – Душанбе, 2001. – С.187.
24. Худжасайдова Н.Х. Формирование законодательно-правовой базы проблемы гендерного равенства в новом таджикском обществе// Вестник ТНУ, 2020. №9. – С.15-19.
25. Шерова С. Высокое положение женщины- показатель цельности государства//Родник жизни. –Душанбе: Адиб, 2006. – С.436-427.

26. Японское агентство международного сотрудничества (Japan International Cooperation Agency), — это государственное агентство, созданное правительством Японии для оказания помощи в развитии и поддержке различных стран по всему миру.

НАҚШИ СИЁСИИ ЗАНОН ДАР МАҚМОТИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ХУЧАСАИДОВА НИЗОРАБЕГИМ ХУШКАДАМОВНА,

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми таърих, дотсенти кафедраи таърихи халки
тоҷик. 7340025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Ёбони Рудаки, 17. Тел: 938630324.

Баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва эълони истиқлолият дар соли 1991, Тоҷикистон ба ташаккули низоми нави давлатӣ шурӯъ кард, ки қонунгузорию, ки ҳуқуқҳои сиёсӣ занонро танзим мекунад, дар бар мегирад. Марҳилаи нави таърихи ҷумҳурӣ оғоз ёфт, ки бо гузариш аз идоракунии марказонидашуда ба институтҳои демократӣ хос аст. Ҷанбаи муҳимми ин раванд муайян кардани нақши нави занон дар ҳаёти сиёсӣ кишвар гардид. Бо вучуди ин, дар марҳилаи аввали истиқлолият иштироки занон дар сиёсат амалан вучуд надошт, зеро вазъияти сиёсӣ бӯҳронӣ ва ҷанги шаҳрвандии минбаъда (солҳои 1992–1997) буд. Низои шаҳрвандӣ ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ кишвар таъсири харобиовар расонд: иқтисодиётро ноустувор кард, муҳоҷиратро ба вучуд овард ва талафоти зиёди инсонӣ ба бор овард.

Кишвар бо мушкилоти зиёди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ рӯ ба рӯ шуд, ки раванди ташаккули институтҳои демократӣ ва иштироки занон дар ҳаёти сиёсиро душвор гардонд. Дар чунин шароит фаъолияти сиёсӣ занон маҳдуд буд ва нақши онҳо дар идоракунии кам боқӣ монд. Онҳо асосан ба соҳаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, нигоҳдории оилаҳо ва таъмини эҳтиёҷоти асосӣ машғул буданд, ки онҳоро аз фаъолияти сиёсӣ дур мекард. Муқовимати шаҳрвандӣ ба вазъи занон дар ҷомеа таъсири манфӣ расонд: онҳо душвориҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро эҳсос мекарданд. Баъд аз анҷоми низоми низомӣ-сиёсӣ, вақте ки кишвар бо ҷаҳр ва инфрасохтори вайроншуда рӯ ба рӯ шуд, занон дар вазъияти боз ҳам душвортар қарор гирифтанд, ки дар он мушкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аз орзуҳои сиёсӣ бартарӣ доштанд. Имзои Созишномаи барқарорсозии сулҳ ва ризоияти милли 27 юни соли 1997 оғози устувориш тадриҷиро гузошт, ки имкони бозгашт ба ислоҳоти сиёсӣ ва иқтисодӣ, аз ҷумла масъалаҳои баробарии гендериро фароҳам овард.

Қорҳои ҷаҳл оид ба барқарорсозии иқтисод ва институтҳои демократӣ оғоз шуд. Давлат ба пешбурди фаъоли баробарии мардон ва занон шурӯъ кард, ки шароит барои зиёд кардани иштироки занон дар равандҳои сиёсиро фароҳам меорад. Аммо, ислоҳотҳое, ки ба демократизатсия ва шомил намудани занон ба ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ нигаронида шудаанд, дар асл танҳо дар охири солҳои 1990 оғоз шуданд. Ташаккул ва тақвияти пойгоҳи меъёриву ҳуқуқи фаъолияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1991 то 2021 як қисми муҳимми сиёсати баробарӣ ва ҳуқуқи занон гардид. Аз замони ба даст овардани истиқлол дар соли 1991 Тоҷикистон ба таҳияи қонунҳо, барномаҳо ва стратегияҳои равонашуда ба баланд бардоштани нақши иҷтимоӣ ва сиёсии занон, мубориза бо таъбиз ва таъмини ҳуқуқи баробар шурӯъ кард. Конститутсияи Тоҷикистон, ки соли 1994 қабул шудааст, асос барои ташаккули пойгоҳи меъёриву ҳуқуқиро гузошт ва дурнамоҳои навро барои занон боз кард. Аз соли 1995 Ҳукумати Тоҷикистон қадамҳои назаррас барои таҳия ва қабули қонунҳо, ки ба таъмини баробарии гендерӣ ва ҳимояи ҳуқуқи занон равона шудаанд, андешид. Дар ин давра муносибатҳои ҷамъиятӣ дар кишвар тағйир ёфтанд ва аҳамияти нав пайдо карданд. Бо назардошти мавқеи геополитикии Тоҷикистон, кишвар инчунин бо равандҳои глобалии муҳоҷират ва масъалаҳои амниятӣ, аз ҷумла мубориза бо терроризм ва экстремизм рӯ ба рӯ мешавад. Ҳамаи ин ба вазъи занон таъсир расонд. Дар робита ба ин,

Тоҷикистон аз мақомоти СММ тавсияҳо оид ба такмили қонунгузорӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи занон ва мубориза бо зӯровариҳои гендерӣ гирифт.

Калидвожаҳо: демократия, гендер, қонун, зан, баробарӣ, конституция, давлат, қонун, пойгоҳи меъёриву ҳуқуқӣ, таҳқиқот, мақомоти ҳокимият, сиёсат, ислоҳот, мардон, муҳоҷират, ҷомеаи шахравандӣ.

THE POLITICAL ROLE OF WOMEN IN THE LEGISLATIVE BODIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KHUJASAIDOVA NIZORABEGIM KHUSHKADAMOVNA,

Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of the History of the Tajik People. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: 938630324.

After the collapse of the Soviet Union and the declaration of independence in 1991, Tajikistan began forming a new state system, including legislation regulating women's political rights. A new stage in the history of the republic began, characterized by the transition from centralized governance to democratic institutions. An important aspect of this process was defining the new role of women in the political life of the country. However, in the early stages of independence, women's participation in politics was practically nonexistent due to the political crisis and subsequent civil war (1992–1997). The civil conflict had a devastating impact on the social and political life of the country: it destabilized the economy, caused migration, and resulted in significant human losses. The country faced numerous socio-economic and political problems, which hindered the process of forming democratic institutions and women's participation in political life. Under such conditions, women's political activity was limited, and their role in governance remained minimal. They were mainly engaged in social and cultural spheres, maintaining families, and providing basic needs, which distracted them from political activity. The civil confrontation negatively affected the status of women in society: they experienced economic and social difficulties.

After the end of the military-political conflict, when the country faced poverty and destroyed infrastructure, women found themselves in an even more difficult situation, where social and economic problems prevailed over political aspirations. The signing of the Agreement on the Restoration of Peace and National Accord on June 27, 1997, marked the beginning of gradual stabilization, which made it possible to return to political and economic reforms, including gender equality issues. Active work began on the restoration of the economy and democratic institutions. The state became more active in promoting the idea of equality between men and women, creating conditions for increasing women's participation in political processes. However, reforms aimed at democratization and the inclusion of women in socio-political life actually began only in the late 1990s. The formation and strengthening of the regulatory and legal framework for women's socio-political activities in the Republic of Tajikistan from 1991 to 2021 became an important part of the policy of equality and women's rights. Since gaining independence in 1991, Tajikistan has begun developing legislative acts, programs, and strategies aimed at enhancing the social and political role of women, combating discrimination, and ensuring equal rights. The Constitution of Tajikistan, adopted in 1994, laid the foundation for the formation of the regulatory and legal framework and opened new prospects for women.

Since 1995, the Government of Tajikistan has taken significant steps to develop and adopt laws aimed at ensuring gender equality and protecting women's rights. During this period, public relations in the country have changed and gained new significance. Given the geopolitical position of Tajikistan, the country also faces global migration processes and security issues, including the fight against terrorism and extremism. All of this has affected the status of women. In this regard, Tajikistan has received recommendations from UN bodies to improve legislation in the field of women's rights protection and combating gender-based violence.

Keywords: democracy, gender, law, woman, equality, constitution, state, law, regulatory framework, research, authorities, politics, reform, men, migration, civil society.

УДК: 323.3

**РЕЛИГИОЗНЫЙ ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК СПОСОБ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ
РЕЛИГИОЗНОМУ ФАНАТИЗМУ**

ДЖУРАЕВ РАДЖАББОЙ ЗУХУРОВИЧ,

кандидат философских наук, доцент кафедры философии и политологии

Российско-Таджикский (Славянский) Университет, 734025,

Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мирзо Турсунзаде, 30.

E-mail: rajabRTSU@mail.ru

В статье анализируются вопросы о сущности фанатизма, его социальных, религиозных и психологических причин, фанатизм рассматривается как одна из деструктивных феномен религиозной веры, как форма деформации разума, обозначены различия между фанатизмом и суеверием, фанатизмом и предрассудком. Определены религиозные социально-психологические предпосылки возникновения и детерминирующие факторы формирования религиозного фанатизма. Обоснованы, что религиозный толерантность является один важных способов противодействия с религиозным фанатизмом. Показаны и рекомендованы комплекс мер по профилактики и предотвращения религиозного фанатизма.

Ключевые слова: *религия, религиозность, вера, феномен веры, религиозная вера, толерантность, религиозная толерантность фанатизм, фанатичное сознание, фанатическое идеология, фанатичное поведения, религиозные организация, разум, совесть, светское знания, ценность, нравственные ценности, государство, государственные органы, гражданское общество, профилактика, противодействия, борьба.*

В начале 21 века мировое сообщество вступило в эпоху глобального информационного пространства, сопровождающегося столкновением социокультурных процессов, различных культурных стандартов и мировоззрений, эскалации насилия и религиозной нетерпимости, что привело не только к конфликту сложившихся нравственных ценностей и религиозных убеждений, но и ставшего одним из факторов усиления многих социально-политических проблем, в частности, нарушения принципов устойчивого развития общества, отчуждения от общепринятых человеческих норм, роста религиозности и ренессансу религиозного фанатизма, экстремизма и терроризма.

Указанные процессы потребовали акцентировать внимание на проявление таких глобальных угроз как фундаментализм, радикализм, терроризм, экстремизм и религиозный фанатизм, дестабилизирующие современный мировой порядок и угрожающий безопасности мирового сообщества.

Необходимо отметить, что проблемы религиозного фанатизма были и остаются на сегодняшний день одними из наиболее сложных и противоречивых социально-исторических феноменов, имеющих глубокие корни, которые в многообразных формах проявляется во всех сферах жизнедеятельности общества.

Впервые это понятие в XVII веке ввел в употребление епископ Жак Бенинь Боссюэ. По его мнению, слово «fanaticus» (от слова «fanum» - священное место, храм), с латинского как «святоша», «ханжа», в более поздний срок стало означать «исступленный», «сумасбродный», «яростный», иногда «вдохновенный» [1, с.134]. Однако существуют и другие смысловые значения этого слова, например, с латинского «fanum» (жертвенник) и с греческого «thanatikos» (смертоносный).

Но именно в тот период понятие «фанатик» и «фанатизм» стали употребляться в смысле эмоционального восприятия или агрессивного поведения человека.

По мнению большинства философов XVII-XVIII веков, зарождение представлений о фанатизме следует искать в религии, религиозной вере, т.е., фанатизм изначально был связан с религией, и религиозная вера является основанием фанатизма. Тем не менее, большинство мыслителей были склонены к тому, что «фанатизм как феномен человеческого сознания зависит не только от религиозной веры, но и от других социальных и психологических факторов» [2, с. 102].

Исходя из этого, возникает вполне логический вопрос относительно того, что составляет ядро фанатизма - религиозная вера, религиозность человека или она является особым складом мышления, какова роль разума в формировании фанатизма: вопросы, которые не имеют однозначного ответа.

По мнению Ф. Вольтера, не вера, а слепая вера, суеверие, чрезмерная религиозность является основной причиной религиозного фанатизма, «раз мозг поражен гангреной фанатизма, болезнь становится почти что неизлечимой, против этого заболевания есть только одно средство - философский дух, дух толерантности, который, распространяясь от человека к человеку, смягчает наконец нравы людей и предупреждает припадки болезни» [3, с. 24].

Н.А. Бердяев истоки фанатизма также видит в религии, в эгоцентризме человека, которое выражается в том, что «фанатик не видит человеческой личности, недоброжелателен к общечеловеческой ценности..., к человеческому миру» [4, с. 2] т.е., толерантный человек.

По мнению современного исследователя М.Н. Кузнецовой, религиозный фанатизм «это особое духовное состояние религиозного сознания, характеризующееся повышенным эмоциональным чувством, вплоть до аффекта, и готовность на достижения своей цели, в соответствие религиозной истиной» [5, с. 49], чью позицию кстати, разделяют и другие современные исследователи.

В контексте психологии, религиозный фанатизм также связывается с религиозной верой. Если религия — это психологический феномен, тогда ее можно определить как вид религиозности, «религиозность как социально-психологическое свойство личности, является субъективным отражением и усвоением элементов религии, проявляющиеся в сознании и поведении человека».

Исходя из вышеизложенного анализа можно сделать вывод о том, что истоки религиозного фанатизма можно обнаруживать в религиозности человека, вера в религиозные идеалы, убежденность в истинности религиозных ценностей, абсолютную преданность этим ценностям, в сочетании с негативным отношением к инакомыслящим людям.

В этом отношении мы согласны с мнением М. Яхьяева, который считает, что «фанатизм — это деформация разума, поскольку логика фанатика иррациональна, структура ценностей деформирована, установка религиозного фанатика, неприятие иных убеждений, верований, обычаев и ценностей, а главное в природе религиозного фанатизма является ненависть» [6, с. 176].

Следует подчеркнуть, что существуют и альтернативные взгляды на феномен фанатизма. Так, как нами было указано, если с одной стороны, он связан с деформацией религиозного сознания, эмоциональным восприятием какой-либо идеи, в том числе и религиозной, то с другой - как рациональное, положительное явление, смысл которой сводится к убеждениям, а не к религиозным основам.

По данному вопросу как отмечает Ким В.В., «фанатизм является элементом патриотизма и национализма, религии, науки, многих сфер жизнедеятельности общества, в которых возможна чрезмерность в упорствование в достижении своих или коллективных целей. Не случайно, что многих героев описывают как фанатиков, поскольку совершенные ими подвиги зачастую оцениваются как запредельные» [7, с. 95]. Или по мнению Т.Н. Санаева, «фанатизм — это беспредельное самоутверждение человека в какой-то идее в ее конкретизациях, и их реализации как средств» [8, с. 19].

В соответствии с такими подходами можно сделать вывод о том, что под фанатизмом следует понимать веру как онтологию, как бытийную характеристику, которая способствует формированию человека как личности, его стремление к собственной истинности и в таком случае, вера не имеет нечего общего с фанатизмом.

На наш взгляд, при изучении сущности религиозного фанатизма мы сталкиваемся с множеством проблем, которые требуют их выяснения: связан ли фанатизм с религией, является ли фанатизм атрибутом религии, может ли религия существовать без фанатизма или фанатизм без религии, что содержит ли в себе любая религия, по крайней мере хоть какой-то из элементов фанатизма? Если да, то, каким образом этот элемент развивается в религиозный фанатизм? А может быть, фанатизм — это форма девиантного поведения от нормы религии, или естественная болезнь ее роста?

Для выяснения этих вопросов думается необходимо определить уровень религиозности человека и его отношение к религиозной вере, т.е., это особое состояние сознания или это особый способ поведения, она является врожденным, или социально приобретенным качеством. При этом необходимо обратить внимание на социально-исторические детерминанты, формирующие такую форму сознания и поведения.

С другой стороны, возникает вопрос как можно отличить истинное религиозное мировоззрение и сущность религиозной толерантности от фанатичного религиозного сознания? Думается необходимо провести параллели по следующим вопросам: какова сущность человека, его место и роль в религиозной картине мира, ее понимание сущности мира и его отношение к религии и религиозной толерантности и к этому миру, к самому себе.

Согласно религиозной вере, человек является результатом творения Бога, как вершины всего сотворенного, однако в нем имеется как положительные (божественные), так и негативные (природные) качества, смысл его существования состоит в его личном спасении путем духовного самосовершенствования, отстранение негативного отношения и формирование религиозной толерантности.

В контексте фанатического религиозного мировоззрения сущность человека определяется как слуга Бога, как несовершенное существо, которое всегда должно стремиться к исправлению своих недостатков путем постоянного служения, должно быть послушным орудием, исполнителем божественной воли.

Другим отличием между религиозной толерантностью и религиозным фанатизмом являются уровни религиозных чувств. В структуре религиозной веры важнейшим чувственным объектом является Бог и личное отношение человека к Богу, а в контексте религиозного фанатизма особое место занимает религиозное переживание, в котором доминирует принцип «мир, в котором живет человек полон невежества».

Кроме того, феномен религиозного фанатизма невозможно определить вне зависимости от двух взаимообусловленных явлений: религиозности человека и

религиозной веры, которые, по сути, являются исходными понятиями, на которых опирается феномен религиозный фанатизм.

Безусловно, религиозная вера как атрибут общественного сознания способствует формированию религиозно фанатизма, но религиозность и религиозная вера, как отмечает И.Н. Яблоков, «могут иметь разный характер: солидарности, терпимости, нейтралитета, но в большинстве случаев, он находится в конфликте с проявлением религиозного фанатизма» [9, с. 281].

Исходя из этого, можно заключить вывод, что истинная религиозная вера, религиозная толерантность и фанатизм - два несовместимые явления. Как утверждает С.Н. Булгаков, применение понятия «фанатизм к религиозной вере принципиально неверно и недопустимо, так как истинная религия и религиозная толерантность исключает фанатизм» [10, с.127].

Другой аргумент отличия заключается в том, что истинно верующий толерантный человек свои религиозные действия выполняет свободно, не по принуждению, но по устремлению своей души, а религиозный фанатик в этом отношении подчиняется своему убеждению, воле своих «духовных отцов».

Если истинно верующий человек стремится к религиозному совершенствованию и духовному преобразованию самого себя и несет в мир добро в имя любви к Богу и человеку, то фанатик несет в мир зло, насилие и ненависть.

Таким образом, религиозный фанатик принимает любые религиозные идеи в качестве собственного убеждения, слепо, беспочвенно, несознательно, защищает свои убеждения насильственным способом, то толерантный человек отстаивает свои убеждения с помощью логики, здравого смысла посредством убеждения и истинной религиозной веры.

Отсюда можно сделать вполне логический вывод, что религиозный фанатик - это тот, который в своем отношении и деятельности руководствуется эмоциями, а не разумом, является легко внушаемым, поддающимся чужому влиянию, не обладающим своим собственным мировоззрением и естественно, что такая категория людей является не только угрозой, но и смертоносным оружием в руках определенного круга лиц и организаций.

В чем же причина возникновения и бурного распространения религиозного фанатизма сейчас и хотя большинство ученых считают, что при преодолению господства религиозной идеологии и пропаганде светских знаний и религиозной толерантности, религиозный фанатизм ослабляет свое существование, однако, как показала существующая реальность, образование и пропаганда научных знаний, высокий уровень образованности населения в нынешних условиях не могли оказать существенного влияния на преодоление религиозного фанатизма. Как показывает современная практика, религиозный фанатизм не только не исчез, но и находится на стадии расцвета, приобретает новые социально-политические формы ренессанса.

Если исходить из того, что фанатизм является только результатом низкого религиозного просвещения, слепой веры, или религиозная идеология и религиозные организации не являются доминирующим социальным институтом, и религиозный фанатизм потерял свою историческую миссию это также неверно.

События последних лет показывают, что религиозный фанатизм не только продолжает существовать, но и находится в состоянии прогресса, стал идейным оружием в борьбе за власть. Фанатики, радикалы и экстремисты, используя религию, под ее прикрытием, стремятся воздействовать на общество, государство, контролируя, финансируется и управляя политическими элитами, и хотя государство пытается

противостоять этому, тем не менее, происходит процесс религиозного возрождения населения в худшем его виде.

На наш взгляд, этому есть объективные, субъективные и глобальные причины. Наиболее глобальной объективной причиной современного религиозного фанатизма является социальная ситуация, активно происходящие социально-политические процессы, переход от индустриального общества к постиндустриальному, сопровождающийся тенденциями отчуждения молодёжи от социально-экономических, духовно-политических, и религиозных постулатов.

Другой, наиболее объективной глобальной причиной является стремление высокоразвитых западных стран к политическому и идеологическому господству, навязывание своих ценностей над всем остальным миром, которое неизбежно вызывает всплеск религиозного фанатизма.

Наряду с глобальными причинами, существуют и специфические причины, связанные с особенностями культуры, традиций и уровнем религиозности и религиозной просвещенности каждого народа.

К субъективным причинам распространения религиозного фанатизма относится прежде всего, психологическая неприспособленность молодёжи к условиям жизни, ощущении полной социальной беспомощности, утрате жизненного оптимизма и позитивной жизненной перспективы, духовной дезориентации, наличие идейного плюрализма, отсутствие целесообразных идейных ориентаций, сознательная деструктивная идеологическая агрессия стран Запада, преследующая цель разрушить духовные основы мусульманской цивилизации.

Наиболее значимыми причинам формирования религиозного фанатизма, на наш взгляд, связано с деятельностью СМИ и различных сайтов Интернета, которые влияют на формирование общественного мнения, способствуют разжиганию ненависти к религии. Поэтому в нынешних условиях распространяется необъективное представление о том, что ислам - фанатичная религия, и фанатизм присущ всему исламскому вероучению. Как пишет А. Сагадеев, «для некоторых европейцев и по сию пору мусульмане — это фанатики, готовые убивать всех, не согласных с их верой» [11, с. 148].

Таким образом, комплекс объективных и субъективных факторов порождают благоприятную социальную основу для возникновения и распространения массового религиозного фанатизма среди прежде всего, подрастающего поколения и его можно определить как однозначно негативное деструктивное социальное явление, угрожающее существованию современной цивилизации.

Для противодействия и предотвращения религиозного фанатизма, на наш взгляд, прежде всего, необходима его диагностика, лечение, которое зависит от понимания его сущности, причин возникновения, социальной базы, специфики, форм проявления и детерминирующих факторов распространения, затем необходимо организовать и проводить комплекс профилактических работ.

В процессе борьбы с проявлениями религиозного фанатизма важное место должно занимать государство, государственные органы, особенно правоохранительная система, институты гражданского общества и религиозных организаций по воспитанию религиозной толерантности и терпимости, правильному пониманию многообразия культур мира.

Государству необходимо создать правовую базу для обеспечения противодействия как распространению религиозного фанатизма, так и регулированию

деятельности религиозных организаций, образовательных и воспитательных институтов общества, а также СМИ, в соответствии с которыми должны осуществлять контроль и проводить ориентированную политику как за деятельностью религиозных, так и религиозно-фанатических организаций.

В процессе борьбы с проявлениями фанатизма требуется нейтрализовать социально-экономические и духовно-политические причины, способствующие возникновению фанатизма, необходимо противодействовать распространению фанатической религиозной идеологии, и фанатическому психическому складу личности, вырабатывать позитивный идеологический альтернативы, светского социально-духовного климата, препятствующего возникновению фанатизма, выбрать средства и способы внедрения в сознание молодёжи альтернативной идеологии, чтобы минимизировать ее социальный вред.

Необходимо перевоспитывать и переубеждать категории людей, уже зараженных фанатизмом, перекрывать каналы и возможности пропаганды религиозных фанатических идей посредством СМИ и различных сайтов Интернета, предотвратить формирование фанатического типа личности еще не подверженных фанатизму, выявлять и ликвидировать деятельность фанатических религиозных организаций и объединений.

Как показывает практика, только насильственные и репрессивные формы борьбы с проявлениями фанатизма, фанатической религиозной идеологией, ее выявление, изолирование его духовных вождей, распространителей фанатической идеологии, преследование или ликвидация фанатических организации не достаточны и не всегда дают ощутимые результаты.

При таком обстоятельстве необходимо вырабатывать конкретные методы и подходы к выбору средств и способов воздействия, которые приемлемы данной форме фанатизма и эффективны в конкретной ситуации. Тем не менее, применяемые меры должны быть разумными как в насильственных, так и в мирных способах.

Кроме того, необходимо дифференцированно относиться к разным фанатично настроенным лицам и религиозной фанатической организации, насильственные способы можно применять по отношению к таким категориям, которые не способны к диалогу или переговорам, а дошли уже до психической патологии.

Поэтому для профилактики и предотвращению религиозного фанатизма необходимо проводить комплекс мероприятий, в частности:

- обеспечение условий, предотвращающих формирование религиозного фанатичного сознания и поведения, перевоспитание и переубеждение молодёжи в духе высокой гуманистической и толерантной культуры,

- модернизации системы профессионального образования и общественного воспитания молодёжи как необходимых условий формирования иммунитета к фанатической идеологии,

- демократизация политической власти, проведение социально-экономических и духовно-политических преобразований, отвечающих интересам всего общества, так как фанатизм невозможно окончательно преодолеть без радикальных социальных преобразований.

Кроме того, необходимо также проводить сознательную и последовательную идейную борьбу с использованием позитивного потенциала культуры, морали, религии, искусства и научных знаний, гуманистического и толерантного воспитания в духе не восприятия к религиозной фанатической идеологии.

На наш взгляд, наиболее верным и приемлемым способом преодоления и предупреждения распространения религиозного фанатизма заключается в воспитании молодёжи в духе веротерпимости, толерантности посредством религиозоведческого просвещения, организации постоянного межрелигиозного диалога.

Особое положение в деле борьбы и профилактики с религиозным фанатизмом принадлежит информационными институтами общества, в частности СМИ, которые должны вести постоянную обоснованную критику, разоблачение идей фанатизма, ее последствий, при этом пропагандировать высокую духовную культуру и превосходство светского знания как альтернативы и профилактики религиозного фанатизму.

Образовательные учреждения должны формировать социально зрелую, духовно развитую личность, не восприимчивую к фанатической религиозной идеологии, используя для этого весь позитивный потенциал науки и культуры.

Необходимо создать условия для того, чтобы молодёжь могла взять на себя ответственность за собственную жизнь и сознательно подняться на более высокий уровень морального, светского знания, что в его сознании формировались чувство патриотизма, толерантности, уважения к общечеловеческим ценностям и религиям всех культур.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

- 1.Бердяев Н. А. О фанатизме, ортодоксии и истине // Электронный ресурс: bibliotheca Berdiaev h tm URL: www.vehi.net/berdyaev/fanatizm.html (дата обращения: 12.11.2024).
- 2.Булгаков С.Н. Размышления о национальности / Героизм и подвижничество. М., 1992. – С. 102.
- 3.Вольтер В. Законы и религия бессильны против чумы душ: Философские повести. Памфлеты. - М., 1989. - С. 24.
- 4.ВласоваЮ.М. Смысловые трансформации у религиозно-фанатичных личностей// Автореф. дис. канд. психологических наук. Хабаровск, 2020.-С11.
- 5.Ким В.В. Фанатизм как социальный феномен: дисс... канд. филос. наук / В.В. Ким. М., 2003. - С. 95.
- 6.Кузнецова М. Н. Религиозный фанатизм: понятие, сущность и пути преодоления: автореф... канд. филос. Наук / М. Кузнецова. – Омск. 2003. - С.19.
- 7.Санаева Т.Н. Социальный фанатизм: автореф... канд. филос. наук / Т.Н. Санаева. – Н. Новгород, 2001. - С.49.
- 8.Сагадаев А.В. Учение Ибн-Рушда о соотношении философии, теологии и религии, и его истоки в трудах ал-Фараби // В кн.: «Ал-Фараби: научное творчество». - М., 1975. - С.148.
- 9.Чистяков Г.П., Литургический текст в римско-католической традиции как основа для музыкального воплощения // Точки. 2010.- № 3-4. - С. 134.
- 10.Яблоков И.Н. Религиоведение: учебное пособие / И.Н. Яблоков. - М., 2004. - С. 281.
- 11.Яхьяев М. А. Религиозный фанатизм как социально-исторический феномен: дисс... канд. филос. наук / М.А. Яхьяев. – М., 2006. - С.176.

RELIGIOUS TOLERANCE AS A WAY TO COUNTER RELIGIOUS FANATISM

DZHURAEV RAJABBOY ZUKHUROVICH,

candidate of Philosophy, Associate Professor of the Department of
Philosophy and Political Science Russian-Tajik (Slavic) University,
Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursunzade 30,
E-mail: rajabRTSU@mail.ru

The article analyzes questions about the essence of fanaticism, its social, religious and psychological causes, fanaticism is considered as one of the destructive phenomena of religious faith, as a form of deformation of the mind, and the differences between fanaticism and superstition, fanaticism and prejudice are outlined. The religious socio-psychological prerequisites for the emergence and determining factors in the formation of religious fanaticism are identified. It is substantiated that religious tolerance is one of the important ways to counter religious fanaticism. A set of measures to prevent religious fanaticism is shown and recommended.

Key words: religion, religiosity, faith, phenomenon of faith, religious faith, tolerance, religious tolerance fanaticism, fanatical consciousness, fanatical ideology, fanatical behavior, religious organization, reason, conscience, secular knowledge, value, moral values, state, government bodies, civil society, prevention, counteraction, struggle.

ТАҲАММУЛПАЗИРИИ ДИНӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ МУҚОВИМАТ БО ТААССУБГАРОИИ ДИНӢ

ҶӮРАЕВ РАҶАББӢ ЗУҲУРОВИЧ,

н.и.ф., дотсенти кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишгоҳи Славянии Россия –
Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода,
30 ул. М.Турсунзода, 30 Тел.2276127. E-mail: rajab RTSU@mail.ru

Дар мақола моҳият ва мазмуни таассубгаройии динӣ, заминаҳои иҷтимоӣ, динӣ ва равонии он мавриди таҳлил қарор гирифта, таассубгаройии диниро ҳамчун яке аз падидаҳои номатлуби эътиқоди динӣ ва харобкори андешии солим арзёби гардида, таносуби он бо хурофотпарастӣ ва тундравии динӣ нишон дода шудааст. Сабабҳои динӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва омилҳои барангезандаи муносири пайдоиш ва тақвиятбаҳои ривоҷи он қайд гардида, дар баробари ин тарзу воситаҳои пешгирӣ, мубориза ва муқовимат бо ҷунин падида нишон дода шудаанд. Махсус қайд карда мешавад, ки таҳаммулпазирӣ динӣ яке аз воситаҳои муҳими муқовимат бо таассубгаройии динӣ маҳсуб меёбад.

Калидвожаҳо: дин, диндор, эътиқод, падидаҳои эътиқодӣ, эътиқоди динӣ, таҳаммулпазирӣ, таҳаммулпазирӣ динӣ, таасуб, шуури таассубзада, андешии таассубгаройӣ, рафтори таассубгароёна, созмонҳои динӣ, хирад, вичдон, донишҳои дунявӣ, арзишҳо, арзишҳои ахлоқӣ, давлат, мақомотҳои давлатӣ, ҷомеаи шахрвандӣ, пешгирӣ, муқовимат, мубориза.

ТДУ: 324

ТАШАККУЛИ ГУРӢҲҲОИ СИЁСИЮ МАЗҲАБӢ ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР
ОХИРИ АСРИ XX

БОРОНОВ БЕҲРУЗ ЯТИМОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.
E-mail: BoronovBehruz@br.ru

Дар мақола мазкур масъалаҳои ташаккули гурӯҳҳои сиёсӣ мазҳабӣ ва этникию сепаратистӣ дар Тоҷикистон дар чоряки охири асри XX таҳлил гардидааст. Омӯзиш ва таҳлили ин раванд ба зарурати воқеӣ табдил ёфтааст. Таҳкими пояҳои давлат як ҷузъи муҳими барномаҳо ва дурнамои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ мебошад, ки ба ин раванд ниҳодҳо ва манбаъҳои муайян равона мегарданд. Чӣ тавре, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари худ қайд кардаанд, халқи мо ҳоло дар оғози марҳилаи нави таҳкими истиқлолияти худ истодааст. Марҳилаи аввали истиқлолияти давлатӣ тоҷикон, мутаасифона, аз харобкорӣ ва ҷангу ҷадалҳои шахрвандӣ ибтидо гирифт ва яке аз давраҳои ҷассоси таърихи давлатдорӣ навини тоҷикон ҳисоб меравад. Ҳарчанд мавзӯҳои асосии музокирот дар ин давра ба масоили бозгашти ғуреаҳо, халғи силоҳ, оташбас ва дигар ҷузъиёт бахшида шуда буданд, вале дар маҷмӯъ мавзӯи меҳварии он тавассути истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ расидан ба Ваҳдати миллӣ ва тавассути Ваҳдати миллӣ таҳким бахшидан ба истиқлолияти давлатӣ буд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, гурӯҳҳои сиёсӣ, гурӯҳҳои мазҳабӣ, ваҳдати миллӣ, ҷанги шахрвандӣ, сулҳ, ҷомеаи шахрвандӣ, сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, низоъ, ризоияти миллӣ, сепаратизм, таҷрибаи сулҳи тоҷикон.

Дар Тоҷикистон масъалаи ба танзим дарории мочаро тавассути роҳҳои дипломати ва озоиштагари аз ду ҷиҳат муҳим аст: аввалан, аз нуқтаи назари таҳдидҳо, ки мочароҳои мусаллаҳона барои тамаддуни инсонӣ хатар эҷод менамоянд ва баъдан, аз нуқтаи назари манфиатҳои бевоситаи кишвар амал менамояд. Дар мақолаи мазкур диққати асосӣ ба танзим даровардани мочароҳои дохилӣ дар мисоли ҷанги шахрвандии Тоҷикистон муайян карда мешавад. Таҷрибаи сиёсии Тоҷикистон маълумотҳои зиёд барои таҳлили равандҳои мочарогароёна дар шароити демократикунонии ҷомеа нишон медиҳад, ки мусолиҳаи миллӣ тавассути воситаҳои мухталиф амали карда мешавад.

Агар сулҳ дар Тоҷикистон бо дасти хориҷӣ бунёд меёфт дар гумон мебуд, ки ин сулҳ пойдор монад. Ба ҳамин хотир ризоият ва сулҳ дар Тоҷикистон бо дасти худӣ Тоҷикистониён ба даст омадааст ва то имрӯз мардум дар руҳияи сулҳу субот умр ба сар мебаранд. Таҷрибаи сулҳи Тоҷикистон исбот намуд, ки барои дастёбӣ ба ризоият ва сулҳ дар ҷанги шахрвандӣ се омил: ду омил дохилӣ яъне, ҳокимияти расмӣ ва оппозитсияи расмӣ ва дигар омил сеюм омил хориҷӣ заруранд. Омилҳои дохилӣ нақши марказиро соҳибанд, зеро онҳо хоҳишу иродаи ҷонибҳои мочарогарро ифода менамояд. Омилҳои хориҷӣ низ таъсири муайяни худро мерасонад дар раванди мусолиҳа зеро он вазъияти сиёсӣ минтақа ва ҷаҳонро ифода менамояд, ва муносибати давлатҳои ҳамсарҳадро бо вазъияти дохилии кишвар инъикос менамояд. Ин омил метавонад ба мусолиҳаи миллӣ ҳам таъсири мусбӣ ва ҳам таъсири манфӣ расонад, онро метавонад тезонад ва ё суръати амалишавии онро коҳиш диҳад.

Аз ҳамин ҷост, ки мусолиҳаи миллӣ бештар дар доираи илмҳои сиёсӣ мавриди таҳлилу тадқиқ қарор мегирад. Аз замони муосир аҳмияти музокироти сиёсӣ бештар ҳис карда мешавад. Масъалаҳои назариявии мусолиҳаи миллӣ ва рушди онро муҳаққиқони зиёд мавриди омӯзиш ва тадқиқ қарор додаанд. Аз ҷумла, Бушков В.И. [2,3], Микулский Д.В. [2, 3], Белоусова А.С. [1], Глухова А.В. [4], Здравомыслов А.Г. [5] ва дигарон. Дар баррасии ҷамбаи назариявии масъалаи тадқиқотчиёни ватанӣ ба мисли Зокиров Г.Н. [6], Махмадов А.Н. [8], Усмонов И. [10], Фаттоев С.С., корҳои илмӣ худро бахшидаанд.

Мақсад аз баррасии мақолаи мазкур омӯзиши ҳамачонибаи паҳлуҳои мавзӯ, дарки дурусти он, ки имрӯз мо бояд чӣ тавр ва бо кадом роҳҳо тарзу усулҳои услубии музокиротро ба мардум биомузем. Инчунин муносибатҳои сулҳҷӯнаро аз худ намоем, зеро дар дунё низоъҳои навро пайдо шуда истодааст, ки барои ҳалли онҳо маҳорати дипломати доштабошем. Аз ин ру усулро дарёфт кардан лозим аст, ки барои пешрафти миллату- давлат манфиат овар бошад.

Мавзӯе, ки мо айниҳол мавриди таҳқиқ қарор мегардад, мазмун ва муҳтавои музокироти сиёсӣ мебошад. Мақсади сулҳ аз байн бурдани мӯҷарои дохили миллӣ, дохили давлатӣ ё минтақавӣ, ноил гаштан ба ризоияти байни тарафҳои муқовиматкунанда мебошад қатъ гардонидани амалиёти ҷангӣ ва амалиёти дигари ҳарбии қувваҳои муқовиматкунанда роҳи барқарор намудани сулҳ ва ризоияти миллӣ аст.

Дар илми ҷомеашиносии муосир дар хусуси мусолиҳаи миллӣ ва хусусиятҳои асосии он ғояҳо ва андешаҳо кам нестанд. Чунин муносибат аз он вобаста аст, ки кадом соҳаи донишҳо ва пажӯҳишгаре кушиши дарки олами беканори мусолиҳаи миллиро таҳқиқ намудааст, аз ин ҷост, ки оид ба масъалаҳои мусолиҳаи миллӣ илмҳои сиёсӣ таълимот ва андешаҳои муҳталиф пешниҳод менамоянд. Мусолиҳаи миллӣ худ объекти тадқиқи илмҳои сиёсӣ аст. Зеро табиатан, мусолиҳаи миллӣ барин ҳодисаҳои мураккабу ғайритаҷрибавӣ аз сиёсат бунёд хоҳанд гардид.

Ҷаҳлияти сиёсӣ, ки бо нобаробар тақсими намудани манбаҳои ҳокимият байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва ғайра тавсиф карда мешавад, аз руи табиати худ дар ин ё он ҳолат бо пайдоиши ҳолатҳои ихтилофӣ пайваст аст.

Воқеаҳои ғочиявиеро, ки дар Тоҷикистон дар охири асри XX ба вуқӯъ омаданд, наметавон ба як омил ягона ва ё қишри муайяну гуруҳи иҷтимоӣ вобаста намуд ҳамон гунае, ки ин амалро илми анъанавӣ шуравӣ анҷом медод. Ташвеҳи ҷараёни рушди ҳодисаҳои бузурги таърихӣ тавассути танҳо як омил ин муносибати маҳдуд ва яктарафа аст, ки таҳлили воқеии ҳодисаро душвор мегардонад. Ва ба вуҷуд омадани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон як қатор сабабҳо ва омилҳо боис гардиданд. Воқеаҳои солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистонро наметавон ҳодисаи махсуси мӯҷарои дохили Тоҷикистон номид. Ба вуҷуд омадани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ба омилҳои бевоситаи ҳам берунӣ ва ҳам дохилӣ зич алоқаманд аст. Бар замми ин, мӯҷаро аз мавқеи ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ, анъанаҳои миллӣ тоҷикон, ҳолатҳои иқтисодӣ сиёсӣ Тоҷикистон ва давлатҳои ба он ҳамсарҳад вобаста аст.

Мӯҷарои мусаллаҳонаи солҳои 1992-1993 дар баъзе сарчашмаҳо чун «ҷанги шаҳрвандӣ» баҳогузорӣ шудааст, ки ба пайдошавию шаклгирии нерӯҳои ҳарбии ИМТ, ки ҳалли вазъиятро тавассути қувваи мусаллаҳ ба роҳ мондани буданд боис гардид[9]. Идомаи ҷанг барои кишвар оқибати ғочиявиеро ба бор меовард. Дар ҳолати ба вуҷудомада роҳи ӯсоиштаи ҳалли мӯҷаро ба вуҷуд омад. Ташаббускори роҳи ҳалли ӯсоиштаи мӯҷаро бо муҳолифин сардори давлат Пешвои муаззами миллат фарзанди фарзонаи тоҷик Эмомалӣ Раҳмон буд. Президенти маҳбуи кишвар пайваста дар

баромадхояш иброз иброз менамоя: «Мо бо ҳамаи нерӯҳои манфиатдоре, ки барои баровардани мамлакат аз бӯҳрони иқтисодию сиёсӣ, меҳоханд муколама намоянд омода ҳастем» [9].

Тағйиротҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал омада муносибати нав дар ҳалли масъала барои дигар давлату миллатҳо масъалаи нозук ба ҳисоб меравад. Барои кишварҳое, ки бо чунин проблема дучор меоянд, созиш ва барқарор намоии сулҳ роҳи ягона аст дар ҳалли мочаро. Таҷрибаи кишвари мо намунаи мусбӣ мебошад ва метавонад мисоли ибратбахш барои гурӯҳҳое, ки хоҳони ҳалли мусбии мочаро ҳастанд. Таҳлили таҷрибаи амалӣ нишон дод, ки муқобилияти элитаҳои қавмӣ, мавҷуд набудани сарҳади давлатии дақиқ миёни Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, руҳияи рақобатнок миёни кишварҳои минтақа, қашшоқии аксарият ва дигар омилҳо ҳосиятҳои асосие буданд, ки кишварҳои минтақа ва аз он ҷумла Тоҷикистон дар он рузҳо саҳт эҳсос менамуданд. Ҳамон тавре, ки маълум аст, ки дар гӯшаҳои гуногуни олам: Чеченистон, Абхазия, Қарабоғи Кухӣ, Косово, Македония, Албания, Афғонистон, Изроил, Покистон, Фаластин ва дигар давлатҳо даҳсолаҳо ҷангҳои бародаркушу шахрвандӣ ва дигар ҷангҳо идома доранд. Ҳамаи ин мочароҳо решаҳои худро доро ҳастанд ва ҳалл намудани онҳо низ махусуияту ҳолати муайянеро талаб менамояд. Таъсири нерӯҳои хориҷӣ ва бор намудани қувваҳои ҳарбӣ ҳалли равандҳои дохили сиёсии мочароҳоро душвор мегардонад [2].

Омузишу таҳлили масъалаи мазкур ба мо имкон дод, ки оиди ҳодисаҳои тули зиёда аз даҳсолаҳо ба вуқӯъ омада хулоса барорем, ки мочароҳо дорои марҳилаҳои муайяни инкишофро доро ҳастанд. Ба мисли: ангеа, муқобилият, хусумат, тафриқа, мочаро, созиш, ризоият, ба танзим дарорӣ, ҳал ва ҳамкорӣ. Ҳаёт роҳҳо ва методҳои ҳалли мочароҳоро нишон медиҳад, ки онҳо чунинанд: созиш ва сулҳ бастан, бахшиши гуноҳони якдигар роҳи дигар нест. Дар ҳолати истифода нашудани аз ин методҳо оқибат ба нестшавии миллат оварда мерасонад.

Бо муваффақият ба анҷом расонидани мочароҳо ба Тоҷикистон имконият фароҳам овард, ки ба як қатор ташкилотҳо аъзо шавад ва бо давлатҳои зиёд муносибатҳои дипломатии барқарор намояд. Дар тули солҳои истиклолият Тоҷикистон дар ҷодаи барқарорнамоии сулҳ ва дар таъмини ҳуқуқи муносибатҳои иқтисодӣ бозори баланд бардорӣ неқӯаҳволии мардум маҷмӯи зиёди қонуну кодексҳоро ба тасвиб расонд аз ҷумла, Кодексҳои граждани, замин, меҳнат, оила, ҷиноятӣ гумрук ва дигарҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҷумҳурии Тоҷикистон ба фазои ҳуқуқӣ байналҳалқӣ ворид шудааст. Имрӯз Тоҷикистон кишваре аст, ки аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардида мавқеи худро пайдо намудааст. Дар муддати кӯтоҳ Тоҷикистон тавонист сулҳ ва ваҳдатро барқарор созад.

Танзими мочаро самти афзалиятноки сиёсати хориҷии Русия дар солҳои 90-ум нисбати Тоҷикистон маҳсуб гашт[1]. Ҳангоми муҳокимаи суолҳо оиди сохти конститутсионии сулҳ ва ризоияти миллӣ, дар тоҷикистон аз ҷониби оппозиция оиди боқи мондани мансаби президентӣ қадами муҳиме ба шумор мерафт дар роҳи расидан ба созиш. Муҳимияти ҳуҷҷатҳои дар Москва ба имзо расида дар он зоҳир мегардад, ки онҳо тавонистанд механизми давраи гузариш ва роҳҳои расидан ба сулҳ ва ризоияти миллиро муқаррар намояд. Таҳлили раванди музокироти сулҳ барои дастбӣ ба ризоият мақсадҳои амиқи гузошташударо исбот месозад ки махсусиятҳои зеринро дорро мебошад:

1.Ошкор сохтани сабабҳои аслии мочаро нишон додани қувваҳои муқовимат кунанда;

2. Чустучуи роҳҳои ҳалли мочаро баҳри барқарор намоии сулҳ ва ризоият;

3. Муайян намудани табиати мочаро ва ҷалби ҷомеаи ҷаҳонӣ дар раванди ҳалли озоиштаи он.

Барои барқарорнамоии сулҳ ва устувории ҷомеаи шаҳрвандӣ фаъолияти СММ, САҲА ва дигар ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ аҳамияти бузургро касб менамоянд. Котиби Генералии СММ К.Анан дар яке аз мулоқотҳои худ бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди нақши сулҳи байни тоҷикон дар сатҳи байналхалқӣ иброз намуда буд: «Тоҷикистон ба бисёр кишварҳо таҷрибаи бузурги ҳалли мочарои дохилро муҳаё намуд». Ва ин албатта, ҳақиқат аст. Сулҳе, ки дар Тоҷикистон байни ду неруи ба ҳам зид: нерӯҳои динӣ ва дунявӣ ба вуҷуд омад, яке аз ҳодисаҳои нодир дар асри XX маҳсуб меёбад. Тули даҳсолаҳост, ки дар нуктаҳои гуногуни олам ҷангҳои шаҳрвандӣ идома доранд, ки ба ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон монанд ҳастанд ва ҳукуматҳои онҳо наметавонанд, ки мавқеъҳои динӣ ва дунявиро ба ҳам оварданд (Афғонистон, Алҷазоир, Фаластин, Судон, Миср).

Аҳамияти сулҳ ва ризоияти миллии Тоҷикистон дар он инъикос мегардад, ки он тавонист ба ҷомеаи ҷаҳонӣ тарҳи нави ҳалли мочароро бидуни истифодаи зуроварӣ нишон диҳад[8].

Қайд кардан лозим аст, ки сулҳи ба даст омада, миёни ҷонибҳои мочарогар бо иштироки бевоситаи КОМ бо кушишу гузаштҳои зиёд ба даст омадааст. Ин диққати институтҳои тадқиқотии ҷаҳон, САҲА ва Олмонро ба худ ҷалб намудааст. Тарҳи тоҷикии ризоият ва амалинамоии музокирот (ҳалли мочаро тавассути гузашт намудан) то ба имруз объекти тадқиқот ба ҳисоб меравад. Бо дарназардошти гуфтаҳои боло хуб мешуд агар дар назди маркази тадқиқоти стратегии назди Ҳукумати Тоҷикистон ва ё ВКХ кишвар курсҳои омӯзиши дипломатияи ризоияти тоҷикон ташкил карда шавад. Ин имконият медиҳад ки:

-диққати мутахассисон, сиёсатмадорон, дипломатҳои минтақаро оиди ризоияти тоҷикон ҷалб намояд;

-таҷрибаи шахсони иштирокчи дар ҳалли мочаро мавриди омӯзиш қарор дода шавад;

-омӯзиши таҷрибаи сулҳи тоҷикон аз тарафи сиёсатмадорони дохилӣ ва хориҷӣ бояд мадди назар қарор дода шавад.

Музокироти миёни тоҷикон, ки бо раванди сулҳ дар Тоҷикистон оғоз ёфт, ҳамчун таҷрибаи нодир ҳалли муноқишаҳо аҳамияти калон касб намуд. Раванди эҷоди сулҳ бо дарназардошти он ки барои бартараф намудани оқибати ҷанги шаҳрвандӣ ҳанӯз корҳои зиёдеро анҷом додан лозим аст, ҳанӯз ба итмом нарасидааст. Вале он чи то имрӯз ба мо даст додаст, ҳам барои ҳаёти дохилии мамлакатаи мо, ҳам барои кишварҳои Шарқи Миёна ва ғайра хеле муҳим мебошад. Таҷрибаи андӯхтаи Тоҷикистон, алалхусус, барои кишварҳои ҳамсоя, ки аз бисёр ҷиҳат ба мо шабоҳат доранд, сабақомӯз аст. Таҷрибаи сулҳи Тоҷикистон аз ҷониби созмонҳои бонуфузи байналмиллалӣ ва аксари кишварҳои ҷаҳон ҳамчун таҷрибаи нодир пазируфта шуда, фарҳанги сулҳи ҷаҳонро хеле ғани гардонид. Таҷрибаи сулҳофарии тоҷикон нишон дод, ки агар тарафҳои даргир манфиатҳои олии Ватану миллатро ба мадди аввал гузоранд, монеаҳо дар роҳи ҳамдигарфаҳмӣ ба зудӣ аз байн мераванд. Шояд дар саросари ҷаҳон Соли байналмиллалӣ фарҳанги сулҳ эълон намудани соли вопасини асри XX аз сулҳи беназири миёни тоҷикон сарчашма гирад.

Ҳамин тариқ воқеият ва хусусиятҳои хоси равандҳои сиёсӣ, таҷрибаи Тоҷикистон оид ба амалигардонии консепсияи мусолиҳаи миллии падидаи нодир ва пурқимат мебошад. Ин имконият медиҳад, ки он аз тарафи дигар давлатҳо мавриди омӯзиш ва

истифода қарор гирад. Мақолаи мазкур ҳоло ҳам зери омӯзиши зарурию амиқ ва тавзеҳи равшани худро наёфтааст. Хулосаи сиёсатшиносии таҷрибаи сулҳи тоҷикон амали гардии консепсияи мусолиҳаи миллӣ бароварда нашудааст.

Ҳангоми дида баромадани масъала таваҷҷӯҳ ба тарафҳои гуманитариро маънавии он ва нақши онҳо дар рафтори сиёсии ҷонибҳои муқовиматкунанда дода шудааст. Таҷрибаи Тоҷикистон оид ба стратегияи пешгирӣ ва ҳалли мочароҳои сиёсӣ ҷамъбаст гардида, тавсияҳои амалӣ дар банизодарории падидаҳои ба ин монанд тартиб дода шудаанд.

Ҳамин тавр, фарҳанги сулҳ дар шуури халқи мо ташаккул ёфта, онро дар дунёи дур аз мочаро аз ҳамон мочароҳое, ки имрӯз аҳли башар саъй дорад онҳоро аз байн бубарад, ҳифз намуд. Фарҳанги сулҳ натиҷаи раҳмхӯрии тарафҳои мутақобил нест, балки он дар шароити хеле мураккаб ба даст меояд. Раванди сулҳ дар Тоҷикистон на танҳо сулҳро барқарор намуд, балки таҷрибаеро дар раванди сулҳофаринии ҷаҳон ба вучуд овард.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Белоусова А.С. Социально-политические конфликты и технологии их урегулирования: [Текст]. – Волгоград: 2006. – 195 с.
2. Бушков В.И., Микульский Д.В. Анатомия гражданской войны в Таджикистане: [Текст]. – М.: 1996. – 170 с.
3. Бушков В.И., Микульский Д.В. Таджикская революция и гражданская война (1989–1994 гг.): [Текст]. – М.: 1995. – 412 с.
4. Глухова А.В. Политические конфликты: основания, типология, динамика: [Текст]. – М.: – 200 с.
5. Здравомыслов А.Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве: [Текст]. – М.: 1996. – 193 с.
6. Зокиров Г. Н. Этнополитические проблемы миграции населения в Таджикистане: [Текст]. – Душанбе: 1995. – 148 с.
7. Лебедева М. М. Вам предстоят переговоры: [Текст]. – М.: 1993. – 281 с.
8. Маҳмадов А. Тоҷикистон дар масири истиклолият: [Матн]. – Душанбе: 2000. – 183 с.
9. Раҳмонов Э. Ш. Таҷрибаи сулҳи тоҷикон: [матн]. – Душанбе: 2001. – 479 с.
10. Усмонов И. Сулҳнома: [Матн]. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 275 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ, РЕЛИГИОЗНО-ЭТНО-СЕПАРАТИСТСКИХ ГРУПП В ТАДЖИКИСТАНЕ В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА

БОРОНОВ БЕХРУЗ ЯТИМОВИЧ,

сайескателъ кафедръ дипломатии ва международных отношений Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.
E-mail: BoronovBehruz@br.ru

В данной статье анализируются вопросы формирования политико-религиозных и этнических сепаратистских групп в Таджикистане в последней четверти XX века. Изучение и анализ этих процессов стали насущной необходимостью. Укрепление основ государства

является важной частью программ и перспектив внутренней и внешней политики, на реализацию которых направлены определенные институты и ресурсы. Как отметил Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, наш народ стоит на пороге нового этапа укрепления независимости. Первый этап государственной независимости Таджикистана, к сожалению, начался с разрушений и гражданской войны и стал одним из самых сложных периодов в истории современного таджикского государства. Хотя основные темы переговоров в тот период касались возвращения беженцев, разоружения, прекращения огня и других аспектов, в целом их центральной целью было достижение национального единства через установление мира и согласия и последующее укрепление государственной независимости.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, политические группы, религиозные группы, национальное единство, гражданская война, мир, гражданское общество, внутренняя и внешняя политика, конфликт, национальное согласие, сепаратизм, таджикский миротворческий опыт.

FORMATION OF POLITICAL, RELIGIOUS AND ETHNIC AND SEPARATIST GROUPS IN TAJIKISTAN IN THE LAST QUARTER OF THE XX TH CENTURY

BORONOV BEHRUZ YATIMOVICH,

Candidate of the Department of Diplomacy and International Relations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

E-mail: BoronovBehruz@br.ru

This article analyzes the issues of the formation of political-religious and ethnic separatist groups in Tajikistan in the last quarter of the 20th century. The study and analysis of these processes have become an urgent necessity. Strengthening the foundations of the state is an important part of domestic and foreign policy programs and prospects, for which specific institutions and resources are directed. As the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, has noted, our people stand at the threshold of a new stage in strengthening independence. Unfortunately, the first stage of Tajikistan's state independence began with destruction and civil war, making it one of the most sensitive periods in the history of the modern Tajik state. Although the main topics of negotiations at that time focused on refugee repatriation, disarmament, ceasefire, and other aspects, their central goal was to achieve national unity through the establishment of peace and reconciliation, thereby strengthening state independence.

Keywords: Republic of Tajikistan, political groups, religious groups, national unity, civil war, peace, civil society, domestic and foreign policy, conflict, national reconciliation, separatism, Tajik peacebuilding experience.

**ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
PUBLIC ADMINISTRATION
2025 / №1 (72) 417 с.**

Мухаррири масъул: М. Хуррамзода
Мухаррири русӣ: З. Одилова
Мухаррири англисӣ: Ҷ. Азимов
Мухаррири техникӣ: Ҳ. Ризоев

Ответственный редактор: М. Хуррамзода
Редактор русского текста: З. Одилова
Редактор английского текста: ДЖ. Азимов
Технический редактор: Х. Ризоев

Executive editor: M. Khurramzoda
Russian text editor: Z. Odilova
English text editor: J. Azimov
Technical editor: H. Rizoev

МУАССИС ВА НОШИР

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Нишони идора: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86. Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
Адрес редакции: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86. Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

FOUNDER AND PUBLISHER

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
The editorial office 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.
Tel.: +992 (37) 224-17-86. Fax: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Edition web-site: <https://journal.apa.tj>

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 42,37, усл. п.л. 8.
Отпечатано в типографии АГУППРТ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.